163312

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HÜSREV MEHMET PAŞA SİYASİ HAYATI ve ASKERİ FAALİYETLERİ (1756-1855)

Doktora Tezi

YÜKSEL ÇELİK
No: 2502980033

İstanbul 2005

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HÜSREV MEHMET PAŞA
SİYASİ HAYATI ve ASKERİ FAALİYETLERİ
(1756-1855)

Doktora Tezi

YÜKSEL ÇELİK
No: 2502980033

Danışman: Prof. Dr. MAHİR AYDIN

İstanbul 2005

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH Ana Bilim Dalında 2502980033** numaralı **YÜKSEL ÇELİK'İN** hazırladığı **"HÜSREV MEHMET PAŞA (1756-1855) SİYASİ HAYATI VE FAALİYETLERİ"**konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / DOKTORA TEZİ, **SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **06/04/2005 ÇARŞAMBA** saat **.11.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **..Kabulüne....**'ne **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.MAHİR AYDIN	Kabul	
PROF.DR.MECTEBA İLGÜREL (M.Ü)	Kabul	
PROF.DR.SABAHATTİN ÖZEL	Kabul	
DOÇ.DR.MEHMET ALİ BEYHAN	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ŞAMİL MUTLU	Kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 526 13 38 – 0212 514 01 35 Fax: 0212 520 85 04

ÖZ

Bu çalışmada, beş padişah devrini idrak eden, son dönem Osmanlı devlet adamlarından Hüsrev Mehmet Paşa (1756-1855)'nın biyografisi ele alınmıştır. III. Selim devrinde Nizam-ı Cedit'le başlayan, II. Mahmut dönemindeki ıslahatlarla gelişen ve sadaretinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla zirveye ulaşan reform sürecinin en önemli simalarından olan Hüsrev Paşa'nın biyografisi, aynı zamanda bu dönemin siyasi ve sosyal olaylarıyla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, Hüsrev Paşa merkez alınarak, III. Selim devri sonlarından Abdülmecit devri ortalarına kadar Osmanlı siyasi tarihi, askeri, idari ve sosyal alandaki reform süreci, bu süreçte meydana gelen siyasi rekabetin aktörleri ve bu rekabetin sonuçları, kısaca bir devrin arka planı sunulmaktadır.

ABSTRACT

Within this study, the biography of Hüsrev Mehmet Pasha (1756-1855) as one of the latest Ottoman Empire Statesmen who comprehended the five sultan's period, has been examined. Husrev Mehmet Pasha's biography, as him being one of the significant characters during the reform period that started with *Nizam-ı Cedid* in the time of Selim III., developed with the improvements in the time of Mahmut II. and reached the climax with *Tanzimat Fermanı* which is declared within the same time in the level of grand vizier, is therefore mingled with the political and social events of its time. Thus, within this study, Husrev Pasha is taken as the centre, and the Ottoman history of politics as well as the military, administrative and social reforms period which started with the ending period of Selim III., concluded with the midterms of Sultan Abdülmecit , as well as the actors of the political oppositions held during the time of reforms and the consequences of these oppositions , in short, the background of an era is presented.

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihi, bir araştırma alanı olarak, gün geçtikçe daha fazla ilgi görmektedir. Osmanlı arşivlerinin incelemeye açılması, bu ilgiyi arttırdığı gibi, sayısız resmi evrak eşliğinde; sosyal, siyasi ve iktisadi konularda, ciddi eserler ortaya konmaya başlamıştır. Ancak bu süreçte, arşiv belgelerine dayalı biyografi çalışmalarına pek rağbet edilmediği görülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da çoğu, devrine yön veren Osmanlı padişahları ile devlet adamları hakkında, ayrıntılı ve güvenilir bilgilere ulaşmaktan mahrum bulunmaktayız.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi, bir taraftan aralıksız savaşlar, diğer taraftan da reform sancılarıyla başlamıştır. Reform kavramının, başta padişah olmak üzere, devlet adamlarının zihniyet ve istekliliğine bağlı olarak, aşağı ya da yukarı doğru grafik çizdiği, bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklik, bu devrin karakteristiği olan değişim ve dönüşümün siyasi aktörlerini ve bunların faaliyetlerini daha da önemli kılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemin devlet adamlarının biyografileri, özel hayatlar olmanın ötesinde, devrin karakteristiğinin önemli bir parçası olarak görülmeli ve üzerinde ciddi çalışmalar yapılmalıdır. Ancak üzülerek belirtmeliyiz ki, Osmanlı tarihinin çok daha net bir biçimde anlaşılmasını ve spesifik alanlara projeksiyon tutmamızı sağlayacak olan biyografi çalışmaları, birkaç istisna dışında, hak ettiği ilgiyi henüz görmemektedir. Osmanlı tarih yazıcılığının en önemli temsilcileri olan vakanüvislerin, eserlerinde devlet adamları hatta padişahların biyografilerine çok kısa olarak temas etmeleri ve bunu da resmi alanla sınırlamaları, bu alandaki boşluğu doldurma ümitlerini daha baştan boşa çıkarmaktadır.

Bu noktadan hareketle, 1756 ile 1855 arasında beş padişah devrini idrak eden ve özellikle II. Mahmut devrine damgasını vuran devlet adamlarından, Hüsrev Mehmet Paşa'nın biyografisini çalışma konusu olarak ele aldık. II. Mahmut'un merkezileştirme operasyonundaki katkıları, özelikle yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra başlatılan askeri ve idari reformlar konusunda sürekli başrolde olması, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Mustafa Reşit Paşa'yla rekabetinin yol açtığı iç ve dış siyasi krizler ve devletin önemli askeri ve mülki kadrolarına yerleştirdiği çok sayıdaki kölesiyle

Gulâm sisteminin son büyük temsilcilerinden oluşu, Hüsrev Paşa'nın biyografisini daha da önemli kılmaktadır.

Biyografisi çalışılan şahsı, devrin siyasi atmosferi içinde kaybetme riski ya da şahsın aşırı öne çıkarılmasıyla arka planın tamamen belirsiz hale gelmesi ve biyografinin devrinden soyutlanması, bu tür çalışmaları yapanların en başta gele korkularındandır. Bu hassas dengenin korunması, ancak eldeki malzemenin bolluğu ve çeşitliliğiyle mümkün olabilirdi. Bu amaçla çalışmanın esas dayanağını arşiv vesikaları teşkil etmiştir. Arşiv vesikalarının resmi dünyası, özel hayatla ilgili bazı konularda tespit yapmamızı güçleştirmekle birlikte, bizzat Hüsrev Paşa'nın ve muhaliflerinin kaleminden çıkan satırlar ve vakanüvis tarihleri ile bir takım özel tarihlerden topladığımız kırıntılar, bu sorunu aşmamızda nispeten yardımcı olmuştur. Bu dönemde henüz devlet adamlarının hatırat yazma geleneğini başlatmamış olmaları ve vakanüvis Esad ile Lütfi Efendilerin suya sabuna dokunmayan üslubu, arşiv vesikalarının muhtevasını ve satır aralarını daha da önemli hale getirmiştir. Bununla birlikte, Hüsrev Paşa'yı belge yığınları içine hapsedilmiş sırf resmi bir karakter olarak takdim etmeme çabasıyla, son dönemin tarih literatürü ihmal edilmemiş, bunlardan elde edilen malzemenin yardımıyla, Hüsrev Paşa'nın şahsi hususiyetleri ve özel yaşamı da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Girişte biyografi çalışmalarının tarih açısından önemi ve son döneme dek izlediği seyir ile Hüsrev Paşa'nın hayatının ilk dönemleri ve Enderun'da geçirdiği yıllar, birinci bölümde siyasi kariyerinin ilk adımı olan Mısır valiliği ile Rumeli cephesindeki hizmetleri, ikinci bölümde şark cephesinde İran'a karşı verilen mücadeledeki rolü, üçüncü bölümde Mora isyanındaki misyonu ve Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yla amansız rekabetinin yol açtığı siyasi ve askeri krizler, dördüncü bölümde serasker sıfatıyla askeri reform sürecindeki katkıları ve nihayet beşinci bölümde siyasetçi kimliği, Mustafa Reşit Paşa ile siyasi mücadelesi, Mısır sorununun alevlenmesindeki rolü, Tanzimat'a bakışı, reform anlayışı ve şahsi hususiyetleri ele alınmıştır.

Tez konusunu belirleyen ve altı yıl süreyle danışmanlığımı yürüten değerli hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli' ye destek ve tavsiyelerinden ötürü minnettarım. Daha sonra danışmanlığıma atanan ve teze son şeklini veren hocam Prof. Dr. Mahir Aydın'a da değerli tavsiyeleri ve özellikle de teşvik edici tavrından ötürü çok şey borçluyum. Yine teşvik ve katkılarından ötürü, bölüm başkanımız Prof. Dr. Necdet Öztürk'e, tez

izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Sabahattin Özel ve Doç. Dr. M. Ali Beyhan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Sadece bu çalışmada değil, sıkıştığım her an yanı başımda bulduğum Yrd. Doç Dr. Erhan Afyoncu ve Doç. Dr. Osman Sezgin'e, tashihlerde yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Arzu Coşkun'a, katkılarından ötürü dostum Serdar Bulut'a, tezin teknik işlerinde büyük emeği geçen yakın dostum Arş. Gör. Murat Uluskan'a, bir takım kaynaklara ulaşmamda emeği geçen Arş. Gör. Davut Hut, Ali Yılmaz, Şakir Yılmaz ve Sevilay Öztürk'e, çalışma boyunca iki önemli adresim olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile İslam Araştırmaları Merkezi'nin çalışanlarına müteşekkirim. Son olarak, çalışma süresince bana tahammül eden aileme, eşim Göknur ile kızım Şebnem Pelin'e de şükranlarımı sunarım.

Tüm gayretimize ve hassasiyetimize rağmen, çalışmada karşılaşılabilecek eksikliklerin ve kusurların, iyi niyetimize verilerek bağışlanmasını temenni ediyoruz.

Yüksel ÇELİK

İstanbul 2005

İÇİNDEKİLER

ÖZ VE ABSTRACT III
ÖNSÖZ ..... IV-VI
İÇİNDEKİLER ..... VII-XII
KISALTMALAR XIII
GİRİŞ 1-7

BİRİNCİ BÖLÜM
SİYASET SAHNESİNDE YÜKSELİŞİ

A. MISIR VALİLİĞİ 8
1. Valiliğe Atanmadan Önce Mısır'daki Gelişmeler 8
a. Fransız İstilasına Kadar Mısır'da Osmanlı İdaresi 8
b. Mısır'ın İşgali ve Babıali'nin Tutumu 10
c. Donanmayla Mısır'a Gidişi ve Faâliyetleri 13
2. Mısır Valiliği 16
a. Mısır Valiliğine Atanması 16
b. Merkez Ordusunun Kölemenleri Yok Etme Girişimi 20
c. Fiilen Mısır'ın İdaresini Ele Alması 23
d. Kölemenlerle Mücadelede İkinci Perde 26
e. Müttefik İngilizlerle Yaşanan Siyasi-Askeri Kriz 30
3. Valilik Koltuğunu Kaybetmesine Yol Açan Gelişmeler 37
a. Başıbozukların İsyanı 37
b Tahir Paşa'nın İdareyi Ele Geçirmesi 41
c. Azli ve Mısır'dan Çıkmamakta Israr Etmesi 45
d. Kölemen-Başıbozuk İttifakı ve Mısır Valisi Ali Paşa'nın Katli 55
e. Mısır'dan İhracı ve Merkeze Dönüşü 62
4. Diyarbakır Valiliği: Merkezde Tutunma Çabası 69

B. RUMELİ CEPHESİNDEKİ HİZMETLERİ 71
1. Bosna Valiliği 71
a. Sırp İsyanlarıyla Balkanların Karışması 71
b. Bosna Valiliğine Atanması 74
c. Rusya'nın Desteğiyle İsyanın Şiddetlenmesi 77
d. Fransa'yla İttifak Çabalarındaki Rolü 81
2. Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliği 84
3. Varna ve Karadeniz Seraskerliği 91
4. Rumeli'den Dönüşü ve Benderekli İsyanı'nı Bastırması 98
C. BİRİNCİ KAPTAN-I DERYALIĞI 107
1. Kaptan-ı Deryalığa Atanması 107
2. Tekelioğlu İsyanı'nın Bastırılmasındaki Hizmetleri 108
a. İsyanın Kökleri 110
b. Tekelioğlu İbrahim Bey'in İsyanı 112
c. Alınan Önlemler ve Teke'nin Kuşatılması 114
d. Hüsrev Paşa'nın Bölgeye Sevk Edilmesi 118
e. Kuşatmanın Son Safhası ve İbrahim Bey'in Katli 125
f. İdareyi Devrederek Merkeze Dönüşü 131
3. Akdeniz'de Korsanlıkla Mücadelesi 135

İKİNCİ BÖLÜM
DOĞUYA KAÇIŞ

A. BİRİNCİ TRABZON VALİLİĞİ 140
1. Halet Efendi'nin Hışmından Kaçış 140
2. Tuzcuoğlu İsyanı'nı Bastırma Çabaları 142
B. ERZURUM VALİLİĞİ ve ŞARK SERASKERLİĞİ 147
1. Erzurum Valiliği 147
a. Doğudaki Siyasi Atmosfer 147
b. Erzurum Valiliğine Atanması 152
c. Erzurum'a Varışı ve Fiilen İdareyi Ele Alması 154
d. İran'ın Anadolu'ya Taarruzları ve Alınan Önlemler 157
2. Şark Seraskerliği 160

a. Şark Seraskeri Unvanı Verilmesi 160
b. İran'ın Hakkari ve Kars'ı İşgal Girişimi 162
c. Beyazıt'ta Behlül Paşa İsyanı 165
d. İran'la Uzlaşma Çabaları ve Sadık Bey Krizi 171
e. Merkezle Siyasi Anlaşmazlığa Düşmesi 175
f. Erzurum'da Hüsrev Paşa'ya Karşı İsyan 181
g. Selim Paşa'nın İhaneti ve Beyazıt'ın Elden Çıkması 183
C. İKİNCİ. TRABZON VALİLİĞİ 187
1. Şark Seraskerliğinden Trabzon Valiliğine Nakli 187
2. Kars'ın Müdafaasıyla Görevlendirilmesi 190
a. Kars Muhafızıyla Yaşadığı Anlaşmazlıklar 191
b. Kağızman Vakası 193
3. Erzurum Anlaşması ve Merkeze Dönüşü 195

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MORA İSYANI VEYA
KAVALALI İLE AMANSIZ MÜCADELE

A. BÖLGEDEKİ GENEL DURUM 200
1. Rum İsyanının Gelişimi 200
a. Yakınçağ Başlarında Rumların Durumu 200
b. Rum İsyanı'nın Sebepleri 201
c. Dış Destekle İsyanın Şiddetlenmesi 203
B. İKİNCİ KAPTAN-I DERYALIĞI 208
1. Kaptan-ı Deryalığa Atanması 208
2. İsyanı Bastırma Çabaları ve Mısır'dan Yardım Talebi 210
a. Donanmada ve Kara Kuvvetlerinde Yapılan Hazırlıklar 210
b. Donanmanın Çıkışı ve Asilerle Mücadele 211
c. Mısır'dan Askeri Yardım Talep Edilmesi 220
3. Mısır Valisiyle Eski Husumetin Canlanması 221
4- İpsara Adası'nın Fethi 226
C. OSMANLI-MISIR ORTAK ASKERİ HAREKATI 232
1. Mısır'dan Askeri Yardım Gönderilmesi 232

a. İbrahim Paşa'nın Bölgeye Hareketi ve Bodrum Mülakatı 232
b. Mısır Ordusu'nun Mora Harekatı 235
c. Misolongi Kuşatması 237
2. Hüsrev Paşa'nın Yardım getirmek İçin Mısır'a Gidişi 242
a. Eski İki Hasmın Buluşması 242
b. Mora'ya Dönüşü ve Üçlü Zirve 249
D. ORTAK ASKERİ HAREKATIN ÇIKMAZA GİRMESİ 252
1. İbrahim Paşa'yla Anlaşmazlığa Düşmesinin Nedenleri 252
2. Krizin Çözümlenmesi ve Yeniden Ortak Harekât 254
a. Vasilikoz ve Andilikoz'un Alınması 254
b. Asilerin Hedef Saptırma Çabaları 257
3. İbrahim ve Hüsrev Paşalar Arasında Restleşme 258
4. Son Kale Misolongi'nin Düşmesi 260
5. Mısır Valisi' nin Israrı Yüzünden Görevden Alınması 264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MERKEZDEKİ EN GÜÇLÜ DEVLET ADAMI

A. SERASKERLİĞİNE DEK ASKERİ ALANDAKİ GELİŞMELER 275
1. Vak'â-yı Hayriye'yi Doğuran Süreç 275
2. Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun Kurulması 284
3. Asker Toplama Çabaları ve Muhaliflerin Darbe Girişimi 287
B. ASAKİR-İ MANSURE SERASKERLİĞİNE ATANMASI 292
1. Askeri Reform Hususunda Adının Öne Çıkması 292
2. Seraskerliğe Atanması 297
C. REFORMLARA HAZIRLIK DÖNEMİ 301
1. Askeri Masraflar İçin Kaynak Yaratma Çabaları 301
2. 1827 Nüfus Sayımı ve Katkıları 306
3- Askeri Talim Usulünün Değişmesi 310
4. Askeri Teşkilatta Yapılan Düzenlemeler 314
a. Topçularla İlgili Düzenlemeler 314
b. Galata Başağalığı ve Divanhane Çavuşluğu'nun İlgası 315
c. Ordu Birimlerinin Yeniden Düzenlenmesi 315

D. KAPSAMLI REFORMLAR DÖNEMİ 317
1. Askeri Reform Sahasının Genişletilmesi 317
a. Askeri Teşkilatta Yapılan Yeni Düzenlemeler 317
b. Mekteb-i Tıbbiye'nin Kurulması ve Hastanelerin Açılması 322
c. Mekteb-i Harbiye'nin Kurulması 323
d. Redif Teşkilatı'nın Kurulması 326
e. Mızıka-i Hümayun'un Kurulması 328
2. Mali ve İdari Alandaki Yeni Düzenlemeler 330
3. Kıyafet Alanındaki Yenilikler 331
a. Fes 331
b. Üniforma 335
c. Ayakkabı 337
4. Avrupalı Subay ve Askeri Damşmanların İstihdamı 338
a. Fransız, İtalyan ve Polonyalılar 338
b. Prusyalılar 344
5. Askeri Teşkilat ve Eğitim Konusundaki Tercüme Faaliyetleri 350
a. Tercüme Edilen Eserler 350
b. Hüsrev Paşa'nın Kaleme Aldığı Eserler 354
6. Elde Ettiği Siyasi ve Askeri Nüfuzun Kökenleri 357
7. Seraskerlikten Azli 364

BEŞİNCİ BÖLÜM
ZİRVEDEN DÜŞÜŞ

A. AKTİF SİYASİ HAYATI 370
1. Meclis-i Vâlâ Reisliği 370
a. İdari Yapının Çağdaşlaştırılması Çabaları 370
b. Meclis-i Vâlâ' nın Kuruluşu ve Başkanlığına Atanması 371
c. Meclis-i Vâlâ' nın Gerçekleştirdiği Faaliyetler 373
2. Sadareti ve Yaşanan Önemli Gelişmeler 377
a. Abdülmecit'in Cülusu ve Sadareti Ele Geçirmesi 377
b. Başvekaletin Yeniden Sadarete Dönüştürülmesi 383
c. Mısır Sorunu'nun Alevlenmesi ve Firari Vakası 385

d. Siyasi Rakiplerine Karşı İktidarını Koruma Gayretleri 393
e. Hizipler Savaşı ve Sadaretten Azli 399
3. Rüşvet Suçundan Yargılanması ve Sürülmesi 406
4. Cezasının Affi ve Sürgünden Dönüşü 420
5. İkinci. Seraskerliği ve Mecâlis-i Aliye'ye Memuriyeti 423
a. Seraskerliği 423
b. Aktif Siyasette Son Durak: Mecâlis-i Aliye Azalığı 429
5. Vefatı, Borçları ve Mirasının Paylaşılması 431
B. SİYASİ GÜCÜNÜN DAYANAKLARI VE REFORM ANLAYIŞI 438
1. Kadroculuğu 438
2. Yetiştirdiği Köleler 443
3. Reform Anlayışı ve Öncülük Ettiği Reformlar 450
C. BİREY OLARAK HÜSREV PAŞA 463
1. Şahsiyeti 463
2. Fizyonomisi 467
3. Eşleri ve Cariyeleri 468
4. Serveti ve İhtişamlı Yaşantısı 469
5. Hayır Eserleri 472
a. Çeşmeler 472
b. Tekke 474
c. Kütüphane 476
d. Türbe 478

SONUÇ 480
BİBLİYOGRAFYA 483
EKLER 498
ÖZGEÇMİŞ 502

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
a. mlf	: Aynı müellif
bkz.	: Bakınız
BEO.	: Babıali Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Def.	: Defter
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EI²	: Encyclopedia of İslam, II. Edition
Haz	: Hazırlayan
IJMES	: International Journal of Middle East Studies
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İ.O.T.K	: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi
İ.Ş.S	: İstanbul Şer'iyye Sicilleri
İ.Ü. Ed. Fak	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Nr.	: Numara
Nşr	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SK.	: Süleymaniye Kütüphanesi
T.C.T.A	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
ty.	: Basım Tarihi Yok
V.G.M.A	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Tarihi şahsiyetlerin biyografileri, zorluklarla dolu bir araştırma alanıdır. Şayet bu biyografiler Osmanlı tarihine ait ise çalışmanın zorluk derecesi daha da artmaktadır. Yaşadıkları döneme, olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunan ve bir kısmı, tarihin akışına yön veren bu şahıslar hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmak, olayların çok daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesine imkan verecektir. Tarihin öznesini keşfetme, resmî ve donuk belge yığınlarını ete kemiğe büründürme çabası olan biyografi çalışmalarının çoğalmasıyla, siyasi olayların izahı ötesinde, son dönemde gittikçe rağbet kazanan sosyal ve psikolojik tarihçiliğe geçiş süreci de hızlanacaktır.

Şahsı, devrin siyasi ve sosyal atmosferinde kaybetme ya da aşırı derecede ön plana çıkarmak suretiyle devrin ihmali ve bunun sonucunda yaşadığı dönemden soyutlanmış bir karakter takdimi, biyografi çalışmalarındaki zorlukların başında gelmektedir. Öte yandan araştırmacının, yaşadığı dönemin değer yargıları ve kanaatlerinin etkisinden kurtularak konuya objektif yaklaşabilmesi, aşılması gereken bir diğer sıkıntıdır. Bundan başka, kaynağın bizatihi kendisi, araştırmacıyı yanlış yönlendirebilmektedir. Bu sıkıntılı durumu aşmak konusunda en önemli ölçüt, donuk ve ketum da olsa arşiv vesikalarıdır. Dolayısıyla, çeşitli kaynaklarda ya da hatırat türünden eserlerde yer alan öznel karakterli malzemenin, arşiv vesikalarının nesnelliğiyle dengelenmesi ve zenginleştirilmesi, biyografi çalışmalarının başarısını belirleyen temel etken olarak görünmektedir.

İlk müstakil eserlerini, XV. yüzyılda vermeye başlayan Osmanlı tarih yazıcılığında biyografi tarzı, oldukça geç başladığı gibi, pek de verimli olmayan bir edebi saha olarak kalmıştır. Oysa Osmanlı tarihçiliğinin geniş ölçüde etkilendiği İslam tarihçiliğinde, "tabakat" ve "terâcim-i ahvâl" tarzına, özellikle ulema tarafından ayrı bir önem verildiği ve bu alanda hayli eser ortaya konduğu görülmektedir. Erken devirlerden itibaren, Arap tarihçiliğinde hayli ilgi gören bu alan, vekayi'nâme türü siyasi tarihçiliği, saray katiplerine ve hususi memurlara bırakmak zorunda kalan ulemanın yoğun ilgisiyle, farklı bir mahiyet kazanarak çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik zamanla ilerleyip gelişerek, toplumun çeşitli kesimleri için farklı "grup biyografileri" ve "biyografi lügatleri" vücuda getirilmiştir. Biyografi kitapları yanında, hal tercümelerinin

vekayinâmelere eklenmesiyle, yeni bir tarih tarzı oluşmaya başlamıştır. Zamanla gelişen bu tarz, "biyografi vekayinâmeleri" olarak adlandırılabilecek, eklektik yeni bir ekol meydana getirmiştir. Bu yeni ekolde, vezirlerden kadılara kadar hayli geniş bir yelpazede, devrin siyasi atmosferi içinde şahsın rolü de konu edilmeye başlanmış ve hal tercümeleri ile vefeyât bentleri, vekâyinâmalere serpiştirilmeye başlanmıştır.

Osmanlı tarihçiliğinde de İslam tarihçiliğinin gelişimine benzer bir seyir söz konusudur ve öncelikle ilmiye menşeli tarihçilerin kalemiyle yükselmiştir. Daha sonra resmi bir havaya bürünen ve İran edebi tarihçiliğinin etkisiyle üslup endişesinin ön plana çıkmasıyla muhtevası ile öncelikleri değişen Osmanlı tarihçiliğinde, şu'arâ tezkireleri ve müstakil biyografi mecmuaları kaleme alınmaya başlanmıştır. Sehî Bey'in *Heşt Bihişt*'i ve Taşköprülü-zâde'nin *Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'si, bu yeni ekolün önemli yapıtlarıdır.

İlk Osmanlı kroniklerinde, kırıntı diyebileceğimiz kadar yer tutan biyografi bilgileri, XVI. yüzyılla birlikte, daha ayrıntılı ve sistematik bir karakter kazanmaya başlamıştır. Yüzyılın sonlarında, Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* ve Hoca Sa'deddin Efendi'nin *Tacü't-Tevârih* adlı eserleriyle, biyografik malzeme ve bilgilerin çok daha düzenli bir plan dahilinde takdim edilmeye başlandığı görülür. XVII. yüzyılda Mehmed b. Mehmed'in *Nuhbetü't-Tevârih* zeyli ile Katip Çelebi'nin *Fezleke*'sinde, kronolojik sırayla olaylar nakledildikten sonra, her yılın sonuna vefeyât bentleri konmuş ve önemli şahıslar hakkında, daha ayrıntılı biyografi bahislerine yer verilmiştir. Katip Çelebi'yle birlikte teşekkül eden bu şablon, daha sonra resmi vakanüvisler tarafından takip edilmiş ve zamanla gelenekselleşmiştir. Son devrin vakanüvisleri Cevdet Paşa ve Lütfi Efendi'nin eserlerinde, "vekâyinâme-biyografi" şablonunun, artık net bir biçimde yerleştiğine tanık olmaktayız.[1]

Osmanlı tarih yazıcılığının en önemli temsilcileri olan vakanüvislerin, kendi dönemlerindeki "rical tarihi"ni genelde vezaret rütbesini aldıktan sonra kaydetmeye başlamaları, biyografi alanındaki bilgi eksikliğini giderebilme ümitlerini daha baştan

---

[1] Feridun M. Emecen, Osmanlı Kronikleri ve Biyografi" **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, 1999, s.83-90; a. mlf., "İki Osmanlı Ricalinin Resmi Hayatlarının Kaynaklarına Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, XVII (1997), s.91-97; Ayrıca bkz. H. Gibb, "Tarih", **İA.**, C.XI, s.777-799; İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 1982, s.55-72; Sabri Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Ankara 1991, s.52-70; Bekir Kütükoğlu, "Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları", s.211-216 ve "Vekayinüvis", s.103-138, **Vekâyinüvis Makaleler**, İstanbul 1994.

boşa çıkarmaktadır. Vakanüvisler, tarih yazıcılığından, daha ziyade siyasi olayları gün be gün kaydetmeyi anladıklarından, ya da anlamak zorunda olduklarından, elimizdeki resmi tarih külliyatında, insan öğesinin kaybolduğunu görürüz.

Bunun yanında, kaydettikleri olayların aktörlerinin hayatta oluşları, vakanüvisleri bir çok hususun arka planını ve bunlara dair kanaatlerini yazmaktan alıkoymuştur. Bu çekinceler yüzünden, suya sabuna dokunmamak yolunu seçen resmi tarih yazıcıları, siyasi yaşamını verdikleri devlet ricalinin, gayr-ı resmi alanlarına -bu alan içinde hayatlarının erken dönemi, eğitimi, fizyonomisi, zaafları, fikirleri, başarı ya da başarısızlıklarının nedenleri gibi başlıklar vardır- temas etmediklerinden, kroniklerden bir biyografiyi çekip çıkarmak, hayli güçtür. Devlet adamları hakkında kaleme alınan biyografik eserlerin[2] bir ikisi müstesna vakanüvis tarzını aynen sürdürmeleri, bir de bunun üzerine biyografi ve otobiyografi yazma geleneğinin olmayışının eklenmesiyle, çoğu devrine önemli etkilerde bulunmuş olan padişahlar ile devlet adamlarının gayr-ı resmi yönlerini aydınlatmamızı sağlayacak pek az bilgi kalmaktadır. Bu cümleden olarak, *Tahvil Defterleri* içinde yer alan *Atik Vüzera Defterleri*'nde de aynı şekilde, devlet adamlarının vezaret rütbesini almalarından itibaren, sadece siyasi kariyer basamaklarının alt alta sıralanmış olması, söz konusu sıkıntıyı daha da arttırmaktadır.

Biyografi alanındaki çalışmaların bu denli az olması, çok basit konularda bile birbirini tekrardan doğan, zincirleme fahiş hatalara yol açmaktadır. Hüsrev Paşa'nın, II.

---

[2] Osman-zâde Taib, **Hadîkatü'l-Vüzerâ**. İstanbul 1271 ile başlayan ve zeyllerle sürdürülen silsile Ahmet Rıf'at, **Verdü'l-Hadâik**. taşbasması tarihsiz. Freiburg 1970 ile 1863'e dek getirilmiş, onun bıraktığı yerden de İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**. İstanbul 1940-53 ve Mehmet Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller** I-V. İstanbul 1940-48 ile, sadrazamların biyografileri tamamlanmıştır. Yine Pakalın'ın **Tanzimat Maliye Nazırları**, İstanbul ty. adlı eserinde son dönem devlet adamlarına dair kıymetli bilgiler verilmektedir. Mehmed Hafid, **Sefînetü'l-Vüzerâ**. nşr. İ. Parmaksızoğlu, İstanbul 1952; Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, **Harita-i Kapudanân-ı Derya**, İstanbul 1258 ile kaptan-ı deryalar; İbrahim Nâilî, **Hadîkatü'r-Rüesâ**, Süleymaniye Ktb. Esad Efendi Kısmı, nr. 2244; Ahmed Resmî Efendi, **Hafîfetü'r-Rüesâ** veya **Sefînetü'r-Rüesâ**, taşbasması, İstanbul 1269 ile reisülküttapların biyografileri derlenmiştir; Tayyar-zâde Mehmet Atâ, **Tarih-i Atâ**, I-V, İstanbul 1292-93 ile Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmânî veya Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye**, I-IV, İstanbul 1308-1316. İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I-IV, İstanbul 1947-55 adlı eserler ise devlet adamlarıyla ilgili daha genel biyografik eserlerdir.

Mahmut'un sadrazamı olduğunun, akademik çalışmalarda dahi dile getirilmesi, bu alandaki bilgi zafiyetini ve özensizliği açıkça gözler önüne sermektedir.[3]

Bu çalışmaya başlandığında Hüsrev Paşa hakkında, Halil İnalcık tarafından kaleme alınan bir madde[4] ile Mutlu Yaman tarafından, *Hüsrev Paşa'nın Kariyeri ve Askeri Reformlara Katkıları* başlığıyla hazırlanan bir yüksek lisans tezi mevcuttu. Ancak söz konusu tez, bilimsel kriterler ve metodoloji açısından tam anlamıyla bir faciadır. Tezin iddialı başlığıyla muhteva arasında bağlantı olmadığı gibi, İnalcık'ın maddesinden, referanslarına kadar aşırılan bilgiler şişirilerek sıralandıktan sonra, askeri reformlar bahsine geçilmiş ve Hüsrev Paşa tarafından kaleme alınan *Müzekkire-i Zâbitân*[5] adlı eserdeki bilgiler, kaynak verilmeden ve bibliyografyada dahi nerede olduğu gösterilmeden, telifmiş havası verilerek aktarılmıştır. Bu tür çalışmalara bilimsellik etiketinin kazandırılması, gerçekten kaygı vericidir.[6] Konuyla ilgili olarak tüm gayretimize rağmen, Çoban-zâde Halil Rıfat tarafından kaleme alınmış olan *"Müntehabât-ı Müfîde-i Mükâtebe"* isimli yazmaya ulaşılamamıştır.[7]

Temas ettiğimiz sıkıntıların doğal bir sonucu olarak, Hüsrev Paşa'nın doğum tarihi hakkında da elimizde kesin bir veri yoktur. Bu handikap sadece onun için değil, devrinde köle kökenli olsun ya da olmasın, diğer bir çok devlet adamı için de söz konusudur. Ancak devrin kaynakları ömrünün doksan yılı aştığında, hatta bir asra

---

[3] Bkz. M. Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, İstanbul 1942, C.II, s.401; E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara 1988, s.144; Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**; Ankara 2004, s.4.

[4] Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa, Koca", **İA.**, 5/I s.609-616; **EI²**, vol. V, s.35-36 ve **DİA.**, C.XIX, s.41-45'teki maddeler de aynı müellife aittir ve ilk olarak yazılan maddenin aynıdır.

[5] Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa kısmı, nr. 822'de yer almaktadır. 65 sayfa ve iki tablodan müteşekkil eser matbu olup, 1251/1835'te İstanbul'da basılmıştır.

[6] Mutlu Yaman, **Hüsrev Paşa'nın Kariyeri ve Askerî Reformlara Katkıları**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2001, Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı'nın danışmanlığında hazırlanan tezde, müellif tarafından tek bir yerde dahi referans olarak kullanılmadığı halde vakfiyesinin ve daha bir çok kaynağın bibliyografyada zikredilmesi, bilimsel etik kurallarına tamamen aykırıdır. Bundan başka, tezde tek bir arşiv vesikasının kullanılmaması, birinci el kaynaklara tenezzül (!) edilmemesi ve sonuç kısmında biyografisinin verilmesi, dikkat çekici yeniliklerdir.

[7] İnalcık "Hüsrev Paşa" maddesinin bibliyografya kısmında, bu yazmada Hüsrev Paşa hakkında malumat olduğunu kaydetmektedir. AÜ. DTCF., İsmail Saib Yazmaları, nr. 3117'de kayıtlı görünen bu eseri görmek için yedi yıl boyunca yaptığımız her başvuruya, ya sayımın sürdüğü yahut yerinde bulunmadığı şeklinde cevap verilerek, söz konusu yazmaya ulaşmamıza engel olunmuştur.

yaklaştığında müttefiktirler. Bu itibarla vefat tarihi olan 1855'e nispetle 1750'li yıllarda doğduğunu söylemek pek de hatalı olmasa gerek.[8]

Hüsrev Paşa Abaza kökenlidir.[9] Ancak bazı kaynaklarda onun Gürcü kökenli olduğu da ifade edilmekte, bir kaç müellif ise tenakuz halinde, onun hem Abaza hem de Gürcü olduğunu kaydetmektedir.[10] Bu farklı ve çelişkili kayıtlar, bu iki kavramın bazı müellifler tarafından hatalı olarak müteradif kullanılmasından, ya da elde ettikleri bilgileri, tenkit ve mukayese süzgecinden geçirmeden kullanmaya kalkmalarından kaynaklanmaktadır.

Hüsrev Mehmet Paşa'nın doğumu, çocukluğu ve tahsili gibi yaşamının ilk dönemlerine dair elimizde pek az bilgi bulunmaktadır. Bunun temel nedeni, onun köle kökenli oluşudur. Kölelik müessesinin Osmanlı coğrafyasında canlılığını sürdürdüğü XVIII. yy' da, bir çok Kafkasyalı gibi küçük yaşta köle tüccarları tarafından İstanbul'a getirilen Hüsrev, Çavuşbaşı Mehmet Said Ağa[11] tarafından 2500 kuruşa satın alınmış[12]

---

[8] Birçok kaynakta Hüsrev Paşa'nın yaşının doksanı geçtiği kaydedilmektedir: Ahmet Rıfat, **Verdü'l-Hadâik**, s.37; Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, II, İstanbul 1311, s.276; Tayyar-zâde Mehmet Atâ, **Tarih-i Atâ**, II, İstanbul 1292, s.160; Şemsettin Sâmî, "Hüsrev Paşa", **Kâmûsu'l-A'lâm**, III, İstanbul 1308, s.2044. İnalcık 99 yaşında olduğuna dair rivayeti esas alarak, 1756 yılında doğduğuna hükmetmiştir, bkz. Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa, Koca", **İA.**, 5/I s.609; **EI²** vol. V, s.35; **DİA.**, C.XIX, s.41

[9] Ahmet Rıfat, **a.g.e.**, s.34; Atâ, **Tarih**, II, s.118; **Vakanüvis Ahmet Lütfî Efendi Tarihi, IX**, Yay. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s.221; **Sicill-i Osmânî**, II, s.275; İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, II, İstanbul 1982, s.636n; Şemsettin Sâmi, **a.g.e.**, III, s. 2044; İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, (İOTK), IV, İstanbul 1961, s.496, 588 ; Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahabeleri,** İstanbul 1339, s.10.

[10] Râmiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, **Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ**, İstanbul 1285, s.201-2; Kazasker Mehmet Hafid, ihtiyatlı bir lisan kullanarak Gürcü yada Abaza olduğunu kaydetmektedir, bkz. **Sefinet'ül- Vüzerâ**, Yay. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1952, s.63-4. Bu cümleden olarak Vakanüvis Lütfi Efendi de tenakuz içindedir ve **Tarih**'inde ilk önce Gürcü (s.174) daha sonra da Abaza asıllı (s.221) olduğunu kaydetmiştir, bkz. Lütfi **Tarih**, IX. Son döneme ait bazı araştırmalarda da aynı hata tekrarlanmıştır, örneğin Niyazi Berkes, Hüsrev Paşa'yı, önce Gürcü (s.389) sonra da Abaza (s.579) olarak göstermektedir, bkz. **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** İstanbul, 1978. Yine bir başka müellif hatalı olarak onun Gürcü kökenli olduğunu kaydetmektedir, bkz. Nazım Tektaş, **Sadrazamlar, Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı**, İstanbul 2002, s.507. Müellif tarafından ilmi usullere pek riayet edilmediğinden, eserde verilen bilgiler mutlaka ihtiyatlı ve mukayeseli olarak kullanılmalıdır.

[11] Mehmet Said Ağa, Kapudan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kapı kethüdası olup ilk defa 6 Temmuz 1775'te çavuşbaşı olmuş ve aynı göreve bir kez daha atandıktan (bkz. BOA.,C. ADL, nr. 6248), sonra 1781'de nişancılığa terfi etmiştir, bkz **Mehmed Hasib, Ruznâme** (1768-1781), Haz. Süleyman Göksu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, vr.28a.

[12] **Sefinet'ül-Vüzerâ**, s.63-4; **Sicill-i Osmani**, II, s.275. Hüsrev Paşa, 1829 Edirne Anlaşması'ndan sonra İngiliz elçisinin Blonde firkateynninde verdiği baloda, elçi Sir Gordon ve Adolphus Slade ile diğer konukların huzurunda, bir övünç vesilesi ve değerini ifade bağlamında, 2500 kuruşa satın alındığını dile getirmiştir, bkz. Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) **Türkiye Seyahatnamesi**, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945, s.131.

ve onun aracılığıyla Enderun-ı Hümayun'a kabul edilmiştir. Sultan I. Abdülhamit'in saltanatında (1774-1789) Enderun-ı Hümayun'un Hazine Odası'na kabul edilen[13] Hüsrev Ağa, Silahtar Arnavut Yahya ve Süfyan Ağaların[14] himayesine tevdî' edilmiştir.[15] Yahya ve Süfyan Ağaların gözetiminde terbiye edilen Hüsrev Ağa, daha sonra Küçük Hüseyin Ağa'nın acemisi olmuştur.[16] Hazine Odası'nda sultana hizmetkarlığını sürdüren Hüsrev Ağa'nın bahtı, III. Selim'in 7 Nisan 1789'da tahta çıkmasıyla gülmeye başlamıştır. Efendisi Küçük Hüseyin Ağa'nın,[17] sultanın son derece muteber adamlarından oluşu,[18] ve cülûsun ardından başçuhadarlık makamına atanmasıyla, Hüsrev Ağa'nın yıldızı daha da parlamıştır.

Hüsrev Paşa, hakkında yapılmış olan tek çalışmada, III. Selim'in tahta çıkmasının ardından "Başçuhadar" olduğu ileri sürülmüşse de[19] gerek arşiv vesikalarında, gerekse muteber diğer kaynaklarda bunu tasdik eden en ufak bir kayda rastlanmamıştır. Zira Ekim 1789'da başçuhadarlığa atanan Hüsrev Ağa değil, efendisi Küçük Hüseyin Ağa'dır.[20] Hüsrev Ağa, Küçük Hüseyin Paşa'nın 10 Mart 1792'de

---

[13] Atâ, **Tarih**, II, s.118.

[14] Biyografisi için bkz. **Sicil-i Osmânî**, III, s.52.

[15] Ahmet Rıf'at, **Verdü'l Hadâik**, s.34; Atâ, **Tarih**, II, s.118.

[16] Atâ, **Tarih**, II, s.118.

[17] Küçük Hüseyin Ağa, III. Selim'in saltanatında hassa mabeyincisi, tebdilci, 1789'da başçuhadar ve ardından da hızla yükselerek 1792'de kapudan-ı derya olmuştur. Biyografisi için bkz. Nejat Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, **İ.Ü.Ed.Fak. Tarih Dergisi**, II, S:3-4 Eylül 1950-Mart 1951, İstanbul 1952, s.35-51; J.H. Mordtman, "Hüseyin Paşa, Küçük," **İA**, V/I, s.654-655; Nejat Göyünç, "Hüseyin Paşa, Küçük", **DİA**., XIX, s. 6-8; Danişmend, **İOTK**, IV, s.584.

[18] Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi, 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çev. Oğuz Gökmen, Ankara 1977, Olivier bu dostluğun küçük yaşlarda başladığını ifade ettikten sonra ilginç bir ayrıntı olarak; saray entrikaları yüzünden şehzadeliğinde III. Selim'e bir suikast tertip edildiğini, ancak Küçük Hüseyin Paşa'nın haremde bulunan kız kardeşinin bunu haber vererek şehzadeyi ölümden kurtardığını ve bunun da dostluklarını pekiştiren önemli bir husus olduğunu öne sürmektedir. bkz. s.29-30. Bu itibardan ötürü Küçük Hüseyin Ağa, bazı kaynaklarda III. Selim'in süt kardeşi olarak zikredilmiştir. Mordtman ve Danişmend Küçük Hüseyin Paşa'nın Dâye-zâde ya da Taya-zâde lakabıyla anılmasının bundan kaynaklandığını öne sürmektedirler. bkz. Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, **Harîta-i Kapudanân-ı Deryâ**, s.105; Mordtman, **a.g.md**, s. 654; Danişmend, **İOTK**, IV, s.584. Bu hususun eleştirisi için ise bkz. Göyünç, **a.g.m.,** s.35.

[19] İnalcık, **a.g.md**. **İA**,V/I s.609-616; **Eİ²** vol.V,s.35-36 ve **DİA**, XIX, s.41-45.

[20] İnalcık'ın yanılgısı ve ondan iktibas eden diğer müelliflerin bu yanılgıyı tekrarlamalarının, **Verdü'l-Hadâik** ve Atâ Tarihi'ndeki ifadelerin hatalı değerlendirilmesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Söz konusu kaynaklarda Hüsrev Paşa hakkında: *"...cülûs-ı sultân Selim hân-ı sâlisten sonraca başçukadar iki yüz altı tarihinde deryâ kapudanlığıyla namdâr olan Küçük Hüseyin Paşa'nın, Enderûn'dan hîn-i ihrâcında kendüleri dahi beraberce çıkarak..."* denilmektedir. bkz. **Verdü'l-Hadâik**, s.34; Lütfi, **a.g.e.,** IX, s.221-222. Burada "başçukadar" kelimesinden sonra virgül konarak, metin öncesine bağlanırsa, virgüle kadar gelen kısımdan Hüsrev Ağa'nın başçukadarlığa atandığına hükmedilebilir. Halbuki bu ifadeler ve metindeki atıflar, Küçük Hüseyin Ağa'yadır. Atâ Bey'in ifadeleri, durumu şüpheye ve yanılgıya yer bırakmayacak biçimde net olarak ortaya koyar: *"Hüsrev*

kaptan-ı deryalığa atanarak Enderun'dan çıkması üzerine, efendisinden ayrılmayı kabul etmeyerek önce onun mühürdarı, ardından da kethüdası olarak,[21] donanmanın ıslahı ve Rumeli'deki Dağlı İsyanları'nın[22] bastırılmasında kaptan paşayla birlikte hizmet etmiştir.[23]

Hüsrev Ağa'nın siyasi kariyerine iyi bir başlangıç yaptığını söyleyebiliriz. Enderun'a Çavuşbaşı Sait Efendi'nin kölesi olarak dahil olması, ardından da Hazine Odası'nda Yahya ve Süfyan Ağa gibi nüfuzlu ve söz sahibi Enderun ağalarının himayesine girmesi, akranlarına üstünlük sağlamasına imkan vermiştir.[24] Küçük Hüseyin Ağa'nın acemisi oluşu, itibarını daha da arttırmıştır. Zira III. Selim'in en muteber adamlarından ve bu itibarın neticesinde Esma Sultan'la evlenerek saraya damat olan Küçük Hüseyin Paşa, aynı zamanda Nizam-ı Cedit ricalindendir ve devrin reformcu kanadına mensuptur.[25] Efendisinin bu hususiyeti, Hüsrev Ağa'nın da ıslahatçılardan sayılmasına, dolayısıyla III. Selim'in teveccühünü kazanmasına imkan vermiştir. Bu teveccüh, Hüsrev Ağa'nın önce vezarete, ardından da Mısır valiliğine giden yoldaki basamakları hızla tırmanmasını sağlayacaktır.[26]

Paşa Küçük Hüseyin Ağa'nın acemisi olarak hüsn-i terbiyeleriyle perver-şiyab olduğu halde müşarunileyh Küçük Hüseyin Ağa, cülûs-ı sultân Selim hân-ı sâlisi müteakib başçukadar ve ikiyüz altı târihinde deryâ kapudanlığıyla rehîn-i iştihâr oldukta, sahib-i tercemeyi (Hüsrev) istishâb ve mühürdarlıkla kamyâb ve muahharan kethüdâlığını istisvâb eylemişti... ", bkz. Atâ, **Tarih**, II, s.118. Bundan başka Mehmed İzzet ile Nejat Göyünç tarafından verilen bilgiler de bu hususu teyit etmekte Küçük Hüseyin Ağa'nın III. Selim'in cülusunun akabinde önce başçuhadarlığa, ardından da kaptan-ı deryalığa tayin edildiğini ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Bunu teyit anlamında bkz. Cabi Ömer Efendi, **Cabi Tarihi**, I. Yay. M. Ali Beyhan, Ankara 2003, s.33. Ayrıca **İOTK**, IV, s.588; Mordtmann, **a.g.md,** s.654. **Sefinet'ü-l Vüzera** ile **Harita-i Kapudanân-ı Deryâ** ve Lütfi Tarihi'nde de Hüsrev Paşa'nın başçuhadarlığa atandığına dair hiçbir kaydın bulunmaması, bu tespitimizi doğrulamaktadır. Zaten İnalcık'ın ifadeleri doğru kabul edildiği takdirde, Hüsrev Ağa kariyer olarak, efendisi Küçük Hüseyin Ağa'nın önüne geçmiş olur ki bu mümkün de değildir.

[21] **Harîta-i Kapudanân-ı Derya**, s.201-2; Ata, **Tarih**, II, s.118; **Kâmûsu'l-A'lâm**, III, s.2044; Lütfi, **Tarih**, IX, s.221-2.

[22] Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)**, Ankara 1983.

[23] Küçük Hüseyin Paşa'nın donanmanın ıslahı hususundaki faaliyetleri için bkz. Ali İhsan Gencer, **Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)**, İstanbul 1985, s.25 vd; Süleyman Nutki, **Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye**, İstanbul 1307, s.93 vd; Göyünç, **a.g.m,** s. 36 vd.

[24] Ahmet Rıfat, **Verdü'l-Hadâ'ik**, 34-35.

[25] Göyünç, **a.g.m.,** s.48 vd.

[26] İnalcık, **a.g.m.,** 609 vd; Göyünç, **a.g.m.,** s. 36 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASET SAHNESİNDE YÜKSELİŞİ

A- MISIR VALİLİĞİ

1- Valiliğe Atanmadan Önce Mısır'daki Gelişmeler

a. Fransız İstilasına Kadar Mısır'da Osmanlı İdaresi

Kölemenler idaresinde uzun yıllar kalan ve XVI. yüzyılda I. Selim tarafından Osmanlı hakimiyetine alınan Mısır'ın, idari ve askeri yapısında esaslı değişiklikler yapılmayarak, mevcut yapı büyük ölçüde korunmuştu. "Eyâlet-i mümtaze"den olan Mısır, merkezden gönderilen bir vali ve yardımcılarından oluşan "Küçük Divan" ile askeri ve mülki erkanın da katılımıyla teşekkül eden ve bir nevi yasama meclisi hükmünde olan "Büyük Divan" da alınan kararlar doğrultusunda, idare edilmekteydi.[1] Bu yapılanmada idari mekanizmanın ana unsurları: Mısır valisi, Divan, Ocak Ağaları, ve fiilen Mısır'ın idaresine "Şeyhü'l-Beled" unvanıyla ortak olan Kölemen beyleridir.[2]

Mısır XVII. yüzyıl sonlarına dek, valiler ile ocak ağalarının bitmeyen nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Kölemenlerin de katılmasıyla[3] şiddetlenen bu çekişme, eyaleti tam anlamıyla kaosa sürüklemiştir. XVIII. yüzyılda ise artık iktidar, ocak ağaları, Kölemenler ve merkezin temsilcisi olan valiler arasında, sürekli el değiştirir hale gelmişti. Neticede bu mücadeleden Kölemenlerin galip çıkmasıyla, merkezi otoritenin Mısır üzerindeki etkinliği, yok denecek kadar azalmıştır.[4]

XVIII. yüzyıldaki Kölemen isyanlarının en önemlisi olan, Bulut Kapan ya da Büyük Ali Bey İsyanı, bu vahim durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Memlük

---

[1] Enver Ziya Karal, **Fransa Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, (1797-1802),** İstanbul 1938, s.13 vd ; İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802),** Ankara 1964, s.217-218. Mısır'da Osmanlı idaresinin tesisi hakkında bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyaleti**, İstanbul 1990; a.mlf. "Mısır Eyaletinde Osmanlı Nizamının Kuruluşu", **Osmanlı I,** Ankara 1999, s.289-307; Michael Winter, **Egyptian Society under Otoman Rule 1517-1798,** London 1992.

[2] J.H. Kramers, "Mısır", **İA.** VIII., s. 248; Karal, **a.g.e.,** s.19-23.

[3] Cevdet Paşa bu mücadelelerde; Kölemenlerin mağlup olduklarında Said bölgesine çekildiğini, üzerlerine yine kuvvet gönderilirse çöle dalıp Sudan'a kadar gittiklerini, toparlandıktan sonra yeniden taarruza geçtiklerini kaydeder, bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet, İstanbul 1309,** C.VII, s.132.

[4] Kramers, **a.g.md**, s.244.

devletini ihya etmek isteyen Ali Bey Mısır irsaliyesini göndermediği gibi, adına sikke bastırmıştır.[5] Mısır'ın tek hakimi olmak amacıyla, Venedik'le ittifak kurmaya kalkışan ve valiyi görevden alan Ali Bey Venedik'le anlaşamayınca, bu defa, 1768'den beri Osmanlı Devleti'yle savaş halinde olan Rusya'ya müracaat etmiştir.[6] Ancak Rusya da kendi içlerinde bile bir bütünlük sağlayamayan Kölemenlerle ittifak yaparak, Babıali'yi karşısına almayı politik çıkarları bakımından uygun görmeyince, Bulut Kapan Ali Bey emeline ulaşamamıştır.[7]

Bulut Kapan Ali Bey İsyanı'nın, 1773'te güçlükle bastırılmasından sonra da sorun çözülememiştir. Eyaleti, kuzey ve güney şeklinde ikiye bölen, "Muhammediyye" ve "Aleviyye" daha sonra da "Kasımiyye" ve "Fıkâriyye" adlarıyla nüfuz mücadelelerine girişen Kölemen beyleri yüzünden, Mısır'daki kaos şiddetlenmiştir. İktidar mücadeleleri sebebiyle, Mısır valilerine, çok kısa aralıklarla azledilmek ya da Kölemenlerin dümen suyuna girmekten başka seçenek kalmamıştı. Bu duruma Mısır halkının daha fazla dayanamaması üzerine, 9 Haziran 1786'da Kapudan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa donanmayla denizden, Rakka valisi Abdullah Paşa ise karadan Mısır'a sevk edilmiş ve isyan bastırılmıştır Ancak, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin merkeze dönüşünün ardından, Kölemenler eskisi gibi idareyi ele almışlar ve vali Keki Abdi Paşa'nın iktidarına ortak olmuşlardır.[8]

Sonuç olarak; XVIII. yüzyıl sonlarında, merkezin tüm uyarı ve tehditlerine, zaman zaman da askeri müdahalelerine rağmen, Mısır tam anlamıyla Kölemenlerin keyfi hakimiyeti altındadır. Yüzyılın bitiminde ise, Babıali hiç beklemediği bir başka sürprizle karşılaşacaktır. Geleneksel dostu ve müttefiki olarak gördüğü Fransa'nın, 1798'deki işgal girişimiyle, Mısır'ın durumu daha da nazik bir hal almış ve XVI. yüzyıldan beri Osmanlı hakimiyetinde olan eyaletin, tamamen elden çıkması ihtimalini gündeme getirmiştir.

---

[5] Darendeli Hasan İzzet, **Ziyânâme**, Haz. Mehmet İlkin Erkutun, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, vr.210a.

[6] BOA., HAT/3530.

[7] Kramers, **a.g.md.**,.s.245; P. M. Holt, "Mısır Memlüklerinden Bulut Kapan Ali Bey", Çev. Nesrin Moralı, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, S:2 (Şubat 1979), s.40-46. Feridun Emecen, " Bulut Kapan Ali Bey", **DİA.,** II, s.383-384 ; Karal, **a.g.e.,** s. 26.

[8] Ayrıntılar için bkz. Nemci Ülker, "XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır Seferi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IX. İzmir 1994, s.1-30; **Ziyânâme**, vr.210b-211a; Karal, **a.g.e.,** s.27. Kramers, **a.g.md.** s.246.

b. Mısır'ın İşgali ve Babıali'nin Tutumu

Kölemenlerin keyfi idaresi altındaki Mısır'da, merkezi otoriteden eser kalmamışken, sömürgecilik yarışında İngiltere'ye mağlup olan Fransa'da, 1789'da ülkenin kaderini tamamen değiştirecek olan "Büyük İhtilal" meydana gelmişti. İhtilal sonrasında yeniden toparlanan Fransa, dünya milletlerini hürriyet ve istiklale teşvik ederken, yayılma ve sömürgecilik siyasetinden vazgeçmiş değildi.[9] Belirlediği yeni sömürge siyaseti doğrultusunda Fransa, uzak ülkeleri değil, anavatana yakın bölgeleri kolonileştirme gayretine girişmiştir. Ekonomik ve stratejik bakımdan son derece cazip imkanlar sunan ve aynı oranda dış saldırılara karşı savunmasız durumda olan Mısır, Fransa'nın bu yeni sömürge siyaseti açısından biçilmiş kaftandı.

Kıta Avrupa'sında 17 Ekim1797 tarihli Campo Formio anlaşmasından sonra, tartışmasız en kudretli ülke durumuna gelen Fransa, sadece ezeli düşmanı İngiltere ile savaş halindeydi. Başarılarını taçlandırmak isteyen Fransa, İngiltere'ye öldürücü bir darbe vurmak ve Akdeniz'in tartışmasız süper gücü olmak amacıyla adaya bir çıkarma yapılmasını müzakere ederken,[10] İhtilal ve İtalya savaşlarının kahramanı General Napolyon Bonaparte, yeni sömürge siyasetiyle bire bir örtüşen ve amfibik bir çıkarmadan daha risksiz ve de sonuçları bakımından çok daha kazançlı bir işgal teklifiyle, bir anda gündemi değiştirmiştir. Direktuvar hükümetinin dış işleri bakanı Talleyrand'ın da hararetle desteklediği bu teklif, diğer üyeler tarafından da kabul görünce, Mart 1798'de Mısır'ın işgali onaylanmış ve büyük bir gizlilik içinde hazırlıklara başlanmıştır.[11] Görünüşte, Hindistan yolu üzerinde İngiltere'yi vurmak amacıyla başlatılan bu hazırlıkların asıl hedefi, Mısır'ın işgaliydi. Bu gerçeği gün yüzüne çıkarmamak için büyük bir gizlilik içinde yürütülen hazırlıklardan sonra, Napolyon komutasındaki büyük bir ordu, 19 Mayıs 1798'de Tulon limanından hareket etmiş ve yolu üzerindeki Malta'yı 9 Haziranda ele geçirdikten sonra,[12] ansızın Mısır'ın İskenderiye limanını işgal etmiştir.

---

[9] Kemal Beydilli, "Kaynarca'dan Yıkılışa". **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I. Ed. E. İhsanoğlu. İstanbul 1994, s.76-77.

[10] Albert Sorel, **Avrupa ve Fransız İhtilali**, V, çev: Nihat Sırrı Örik, İstanbul 1951, s.170 vd.

[11] Soysal, **a.g.e.**, s. 166 vd; 175-176; Karal, **a.g.e.**, s.50.

[12] BOA..C.HR/5745. Viyana elçiliğinden yapılan ikaza rağmen bu hususta gerekli önlemler alınamamıştır.

Napolyon'un Akdeniz harekatını haber alan İngiliz Amirali Nelson ise bu esnada Fransız donanmasını yok etmek amacıyla takiptedir. Bu takipten kurtulan Napolyon, karaya çıktıktan sonra iç bölgelere doğru ilerlemiş, 21 Temmuzda Ehramlar Savaşıyla, "Bataille des Pyramides", Kölemen ve Osmanlı kuvvetlerini mağlup ettikten sonra, dört gün içinde önce Kahire'ye ve ardından da diğer bölgelere kolayca hakim olmuştur.[13] Ancak bu sırada, Amiral Nelson'un Fransız donanmasını 1 Ağustos 1798'de Abukır'da yok etmesi, Fransızları çok zor duruma düşürdüğü gibi anavatanla bağlantılarını da kesmiştir. Bu zor durumu aşmak ve Mısır'da tutunabilmek amacıyla Napolyon, Şubat 1799'da Akka'yı işgale kalkmışsa da Cezzar Ahmet Paşa karşısında başarılı olamamış ve hayli zayiat vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.[14]

Bu olumsuz şartları lehine çevirmek için, Mısır halkının teveccühünü kazanmanın tek çıkar yol olduğunu düşünen Napolyon, peş peşe neşrettiği beyannamelerle, "İslam'ın ve halifenin dostu olduğunu", amaçlarının yalnızca "asırlardır Osmanlı padişahının buyruklarını dinlemeyen asi Kölemenlerin zulmünden Mısır halkını kurtarmak ve padişahın otoritesini yeniden tesis etmek" olduğunu ilan ettiyse de beklediği destek ve kabulü bulamadı.[15] Napolyon'un beyannamelerine karşı Babıali ise, bu çıkarmanın, padişahın hükümranlığını yok etmeye yönelik bir işgalden başka bir şey olmadığını ilan ederek, topyekun cihada kalkmaları için Mısır halkına hitaben Arapça fermanlar göndermiştir.[16]

Mısır'ın işgali karşısında Babıali, gerçekten de çaresiz ve aciz durumdaydı. Bu işgal karşısında askeri ve siyasi önlemlerin devreye sokulamamasında, Paris elçisi Es-seyyid Ali Efendi'nin Fransız dış işleri tarafından ustaca manevralarla uyutulması[17] en büyük etken olmuş ve gereken karşılık verilememiştir. İşgalin yarattığı şaşkınlık geçtikten sonra, üst üste toplanan meşveret meclislerinde, alınacak önlemler müzakere

---

[13] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985, s.59; Karal, **Osm.T**,V, s.27. Danişmend, 23 Temmuz tarihini vermekle birlikte bu tarihin kesin olmadığını ilave eder, bkz. **İOTK**, IV, s.75.

[14] Emecen, "Cezzar Ahmet Paşa", **DİA**,VII, s.516-518. Şehabettin Tekindağ, "Cezzar Ahmet Paşa", **İA**, III, 156-158.; G. Nassi, "1799 Akka Savunması ve Cezzar Ahmet Paşa", **Tarih ve Toplum**, S:82 (1990), s. 24-28; Karal,**Osm.T**, V, s.38-40; Uçarol, **a.g.e.**, s.64.; Danişmend, **İOTK**, IV, s.77.

[15] Soysal, **a.g.e.**, s.220-225; Karal, **Osm T**,V, s.27.

[16] BOA., C. DH/7764 ; 3806.

[17] Karal, **Fransa Mısır**...s.56; Karal, **Osm T**,V, s.28-29; Ercüment Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri** (1793-1821), Ankara 1968, s.28-29; Soysal, **a.g.e.**, s.203 vd. Mora valisi Hasan Paşa Fransızların Kıbrıs ve Girit'e taarruz edeceğini zannederek haberi Babıali'ye iletince bu bölgeler tahkim edilmişti, bkz. Danişmend, **İOTK**, IV, s.74-75.

edilmiştir. Böylesine stratejik bir bölgenin işgal girişimine maruz kalması, Babıali'nin Avrupa'da Fransa'ya karşı mücadele veren koalisyondan güçlü müttefikler bulmasını kolaylaştırmıştır.[18] Rusya ve İngiltere, ittifak yapmak istediklerini bildirince, kendi gücüyle Fransızları Mısır'dan çıkaramayacağını bilen Babıali, bu ittifak tekliflerini derhal kabul etmiş ve böylece Mısır'ın işgali uluslar arası bir sorun haline gelmiştir.[19]

Abukır'da Fransız donanmasının yok edilmesinden sonra 2 Eylül 1798'de Fransa'ya savaş ilan eden Babıali, önce Rusya[20] ve ardından da İngiltere ile ittifak anlaşmaları imzalamıştır.[21] İttifak anlaşmalarından aldığı güçle askeri hazırlıklara hız veren Babıali, Köse Mustafa Paşa komutasında Mısır'a sevk edilen öncü birliklerin Napolyon tarafından 25 Temmuz 1799'da mağlup edilmesine rağmen,[22] savaş hazırlıklarının hızını kesmemiştir.

Mısır'daki konumunu pek ümit verici bulmayan Napolyon ise yetkilerini General Kleber'e devrederek 23 Ağustos 1799'da gizlice Fransa'ya firar etmişti[23]. Mısır'a sevk edilecek Osmanlı kara ordusunun hazırlıkları tamamlanarak, serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa komutasında Suriye'nin güneyine sevk edilmiş[24] ve 1800 yılı ilkbaharında yapılacak taarruz hareketinin hazırlıklarına başlanmıştı.[25] General Kleber ile Yusuf Ziya Paşa[26] ve İngiliz temsilcileriyle yapılan bir takım müzakerelerin

---

[18] Beydilli, **a.g.e.,** I, s.77; Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1947, s.72 vd; Karal, **Fransa Mısır**.., s. 5-7.

[19] **A.e.,** s.3

[20] 23 Aralık 1798'de yapılan bu ittifak anlaşmasın sureti için bkz. BOA., C. HR/4232.

[21] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.304-311; **Mecmuâ-i Mu'âhedât,** IV, s14-19 ve 27-28, İstanbul 1298'de 6 Ocak 1799 tarihli ittifak anlaşmalarının metni verilmiştir. Anlaşma maddeleri için ayrıca bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri**, I (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları), Ankara 1953 s. 195-204; Özeti için bkz. Uçarol, **a.g.e.,** s.61-62; Karal, **Osm.T.V**, s.31vd; Babıali ayrıca Mısır halkına hitaben Türkçe ve Arapça matbu beyannameler göndererek İngiltere ile ittifak yapıldığını ilan etmiştir. bkz. BOA., A.Emiri/III. Selim, nr. 13315.

[22] Soysal, **a.g.e.**, s.275; Karal, **Osm T.V**, s.41.

[23] Bu sırada Mısır'daki Fransız ordusu son derece perişandır ve bir yıl içinde on binden fazla kayıp verdiğini bizzat general Damas kendi hükümetine bildirmiştir, bkz. BOA., HAT/12584-A.

[24] BOA., C. DH/2030. Serdar-ı ekrem ordusuyla çıkarken, ulema öncülüğünde tüm İstanbul ahalisinin de katılımıyla zafer için topluca dua edilmiştir.

[25] BOA., C. AS/3647 Merkez, Cezzar Ahmet Paşa'dan ordunun takviyesi için gereken tüm gayreti sarf etmesini istenmiştir.

[26] BOA., C. HR/1803, Kleberin müzakere talebi ve ayrıntılarına dair tahriratıdır.

ardından, 24 Ocak 1800'de bazı şartlarla Mısır'ın tahliyesini öngören El-Ariş Sözleşmesi imzalanmıştır.[27]

Diplomatik yolla Mısır'ın tahliyesi sağlandı derken, İngiltere'nin Fransızların öne sürdüğü şartları reddetmesi ve kayıtsız şartsız teslim olmalarında diretmesiyle, El-Ariş Sözleşmesi hükümsüz kalmış ve savaş yeniden başlamıştır. Bunun üzerine Mısır'a giren Yusuf Ziya Paşa hayli kalabalık ordusuna rağmen, 20 Mart 1800'de Aynu'ş-Şems'de (Heliopolis) Fransızlar tarafından mağlup edilmiştir. Bu zaferle Mısır'daki durumunu güçlendiren Fransızlara, El-Ariş Sözleşmesi'nin, istedikleri şekilde kabul edileceği bildirilmişse de Kleber tarafından reddedilmiştir. Bu durumda savaşın süreceği anlaşıldığından, Osmanlı ordusunun takviyesi için İngiltere tarafından Hindistan'dan temin edilen kara birlikleri ile güçlü bir İngiliz filosu, 6 Mart 1801'de İskenderiye limanına gelmiştir.[28]

c. Donanmayla Mısır'a Gidişi ve Faaliyetleri

Babıali, Mısır sorununun artık diplomatik yolla çözülemeyeceğini tam anlamıyla idrak ettiğinden, kara ordusundan sonra donanmayı da bölgeye sevk etme kararı almıştı. Yapılan hazırlıkların ardından, kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, bölgeye hareket etmiştir. Mısır'a doğru yelken açan donanmada, kaptan paşa'nın kethüdası Hüsrev Ağa da bulunmaktaydı. Hüsrev Ağa Enderun'dan çırak edilişinin ardından, Küçük Hüseyin Paşa'nın önce mühürdarı, sonra da kethüdası olmuş ve efendisinden ayrılmamıştı.[29] İngiliz birliklerinin İskenderiye'ye çıkmasından kısa bir süre sonra, yetmiş gemiden oluşan Osmanlı donanmasının Mart 1801 sonlarında İskenderiye'ye yaklaştığını haber alan General Kleber, Rahmaniye' ye gelerek savaş tertibatı almıştır.[30]

---

[27] Bu sürecin ayrıntıları için bkz. **Ziyânâme**, vr. 142-149; Soysal, **a.g.e.**, s. 285-295; Cevdet, **a.g.e.**, VII, Zeyller, s.337-341'de sözleşmenin tam metni verilmiştir.

[28] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.113-114; Karal, **Osm T**,V, s.41-42; **Ziyânâme**, vr.149-156.

[29] Atâ, **Tarih**, II, s.118 ; **Sicill-i Osmanî**, II, s.275; A. Rıfat, **Verdü'l-Hadâik**, s.34, **Sefinetü'l-Vüzera**, s.63.

[30] Soysal, **a.g.e.**, s.298.

Kaptan Paşa İngiliz komutanlarla gerekli görüşmeleri yaptıktan[31] sonra, kethüdası Hüsrev Ağa ile İnce Bey komutasında altı bin kadar askeri Ebukır'a çıkararak, 7 Nisan 1801'de Reşid üzerine sevk etmiştir.[32] Hüsrev Ağa Reşid'in zaptıyla görevlendirilince, ilk önce Levent Çiftliği takımından[33] sol kol ağası Abdullah Ağa komutasındaki bir miktar Nizam-ı Cedit askerini İngiliz süvarileriyle birlikte Reşit üzerine sevk etmiş,[34]ardından da Reşit Boğazı'na on dokuz şalopeyle bizzat girerek, Fransızlara teslim ol çağrısında bulunmuştur. Ret cevabı verilmesi üzerine, Reşid kalesi, dört gün boyunca karadan ve denizden şiddetli bir şekilde tazyik olunmuş ve neticede Fransızlar daha fazla direnemeyerek, 20 Nisan 1801'de teslim olmuşlardır.[35]

Hüsrev Ağa'nın Reşid' te elde ettiği başarı, kara ve denizden Osmanlı-İngiliz ortak gücüne, Mısır'ın iç bölgelerine ilerleme imkanı sağlamıştır.[36] Bu imkan sayesinde kaptan paşa ve İngiliz amirali Rahmaniye üzerine hareket edebilmişlerdir. Bu harekatta özellikle, Reşit'teki kara kuvvetlerinin sevk ve idaresi ile istihbarat gibi konularda, Hüsrev Ağa'nın son derece önemli katkıları olmuştur.[37] Nihayet karada ve denizde yapılan şiddetli çarpışmaların ardından, 9 Mayıs 1801'de bu önemli kent de kurtarılmıştır.[38]

Küçük Hüseyin Paşa, Rahmaniye' yi ele geçirdikten sonra Kahire'ye doğru harekete geçmiş, Fransızlarla yapılan iki savaşta başarı sağladıktan sonra, 3 Haziran 1801'de de Dimyat'ı ele geçirmiştir.[39] Hüsrev Ağa ise İngiliz kuvvetleriyle birlikte ilerleyişine devam ederek, 17 Ağustos 1801'de İskenderiye'yi kuşatmaya başlamıştır.

---

[31] Amiral Nelson ile kaptan Paşa'nın muhaberatına dair bkz. E. Ziya Karal, "İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Hakkında Vesikalar, 1798-1805", **Tarih Vesikaları**, I, S:2, s.127-128.

[32] BOA., HAT/3457 ; Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, II, İstanbul 1327, s.292.

[33] Mısır'a gönderilen Levent Çiftliği ve Boğaz kaleleri muallem neferatı için bkz. BOA., A. Emiri/III. Selim, nr.21865.

[34] **Ziyânâme**, vr. 189a.; Atâ, **Tarih**, II, s.120.

[35] BOA., HAT/3446; 3446-F. Son derece stratejik önemi olan Reşit palankasının kuşatılmasına kaptan paşa da bizzat destek vermiştir, bkz. **Ziyânâme**, vr. 189a-191b.

[36] BOA., HAT/3446. Bu hususu bizzat kaptan paşa merkeze müjdelediği gibi, sonraki adımları da ayrıntılarıyla aktarmaktadır.

[37] BOA., HAT/3446-A; 3446-B. Aynı harekatta Mısır seraskeri Mehmet Paşa ile Çarhacı Tahir Paşa'nın katkıları için bkz. HAT/3446-G.

[38] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.119; BOA., HAT/14084 Bu iki şehrin ele geçirildiği haberi gelince kaptan paşa ve diğer emeği geçenler ödüllendirilmişlerdir, bkz. BOA., A. Emiri/III. Selim, nr.20153; Danişmend, 10 Mayıs olarak veriyor, bkz. Danişmend, **İOTK**, IV, s.79.

[39] BOA., C. AS/25857. Bu esnada meydana gelen savaşlara dair kaptan paşanın arizası için bkz. BOA.,A. Emiri/III. Selim, nr.11272.

Bu sırada, Aynu'ş-Şems yenilgisinin ardından, toparlanmak ve yeniden taarruza geçmek için Yafa'ya çekilmiş olan Yusuf Ziya Paşa da ordusuyla Kahire'ye yönelmiştir. Böylece Fransızlar, Doğudan ve Batıdan ilerleyen Osmanlı-İngiliz kuvvetlerinin kıskacına girmiş oluyordu.

Fransız General Beliard, önce Yusuf Ziya Paşa ordusunu vurmak istediğinden, kaptan paşa ordusunu oyalamak amacıyla, bir takım birliklerini Hüseyin Paşa'nın üzerine sevk etmişti. 17 Mayıs 1801'de söz konusu birliklerin Deyr-i Şeyh köyüne ulaştıkları haber alınınca, gerekli önlemler alınmıştır. Kaptan Paşa ordusunun takviyesi için, Hüsrev Ağa bin kadar İngiliz süvarisiyle seri biçimde yetişerek, bu tertibatı daha da güçlendirmiştir. Takviye birliklerin gelişinden ve arkadan kuşatılacaklarından haberi olmayan Fransızlar, yapılan savaşta ağır kayıplar vererek hezimete uğradılar.[40] Bu savaşta Hüsrev Ağa'nın, düşman üzerine en ön safta atılması askeri şevk ve cesarete getirmiş, bunun da zaferde büyük katkısı olmuştur.[41] Müttefiklerin zaferine karşın, bu hezimet Belliard'ın eyaletin merkezinde daha fazla kalamamasına ve bir süre sonra da Mısır'ın tahliyesini müzakere etmek üzere, masaya oturmasına yol açmıştır.[42] Nihayet kıskaca alınmış olan Fransızlar, daha fazla direnemeyerek Temmuz 1801 başında Kahire'yi teslim etmek zorunda kalmışlardır.[43] Bu esnada Küçük Hüseyin Paşa, yapılan savaşlardaki üstün başarılarından ötürü kethüdası Hüsrev Ağa'ya 30 Temmuz 1801'de vezaretle Kocaili Sancağ'ını tevcih ettirerek, 30 Ağustosta Fransızlardan geri alınan İskenderiye'nin muhafızlığına tayin etmiştir.[44]

---

[40] Reşit, Rahmaniye ve ardından bu son savaşın ayrıntıları ve Hüsrev Paşa'nın gösterdiği yararlıklar için bkz. **Ziyânâme**, vr.189-191.

[41] Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**. II, s.293; Atâ, **Tarih**. II, s.121. Savaşta gösterdiği yararlıklardan ötürü Yusuf Ziya Paşa tarafından Hüsrev Ağa'ya murassa kılıç, kaptan paşaya ise mücevherli bir pala hediye edilmiştir. Ayrıca zaferde katkısı olanlara dağıtılmak üzere merkezden gönderilen hediyeler içinde, Hüsrev Paşa'ya verilmek üzere serasere duhte bir samur kürk ve murassa bir altın çelenk gönderilmiştir, bkz. **Ziyânâme**, vr.207a.

[42] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.123-124. Bu sürecin tüm ayrıntıları için ayrıca bkz. s.123-128.

[43] **Ziyânâme**, vr. 198-201; Soysal, **a.g.e.,** s.300-301. İskenderiye'nin muhafazası için alınan tedbirlere dair kaptan paşanın kaimesi için bkz. BOA., A. Emiri/ III. Selim, nr. 16541. Şehrin anahtarlarının takdimi için bkz. A. Emiri/ III. Selim, nr.14483.

[44] **Ziyânâme**'de bu konuda şu bilgi verilmektedir: "*Müşarun-ileyh kapudan paşa hazretlerinin kethüdâ-yı bahirü'l-ikbâlleri Hüsrev Ağa'nın Reşid ve Rahmâniye ve sair ol havâli muharebelerinde zuhûra gelen asâr-ı celâdet ve şecâ'ati ke'ş-şems fi-rabi'ati'n-nehâr ma'lûm-ı hazret-i şehriyâr-ı gerdûn-vakâr olmağla 'avâtıf-ı aliyye-i şâhâneden rütbe-i sâmiye-i vezâretle Kocaili sancağı tevcih ve ihsan ve rikab-ı hümâyunda kapı kethüdalarına ilbâs-ı haftân olunub ordu-yı hümâyuna dahi ilmühaberi tevârüd eyledi*" bkz. *vr.201b. Ziyânâme'de atama tarihi verilmemektedir.* Cevdet Paşa ise bu hususta: "*...kapudan paşa kethüdası Hüsrev Ağa dahi, muharebât-ı vâki'ada ibrâz-ı liyâkat ve hesâlet eylediğinden, uhdesine rütbe-i vezâretle İznikmid sancağı tevcih olunup...*" demekte, ancak o da

Mısır'da Fransızların tamamen mağlup edildiği haberi İstanbul'a ulaşınca, meşihattan verilen fetva ile[45] III. Selim'e "gazilik unvanı" verilerek, hutbelerde bundan böyle "gazi" unvanının zikredilmesi ilan edilmiş[46] ve görkemli kutlamalar yapılmıştır.[47]

Fransız kuvvetlerinin bertaraf edilmesi ve 28 Haziranda istimân senetlerinin imzalanmasıyla, Mısır'ın tahliyesi karara bağlanınca 12 Temmuz 1801'de başta Yusuf Ziya Paşa, Küçük Hüseyin Paşa ve İngiliz komutanlar olmak üzere Kölemen beyleri, Mısır'ın ulema ve diğer ileri gelenleri törenle Kahire'ye girmişlerdir. Bu şaşalı tören, aynı zamanda Mısır'daki Fransız işgalinin son bulduğunun da resmen ilanıydı.[48] Serdar-ı ekrem Kahire'ye girdikten sonra maiyetinde bulunan Gazzeli Ebû Merak Mehmet Paşa'yı Mısır valisi, mirimirandan Ahmet Paşa'yı da Dimyat muhafızı olarak görevlendirmiştir.[49]

2- Mısır Valiliği

a. Mısır Valiliğine Atanması

Üç yıldan daha uzun süren şiddetli savaşlarla perişan hale gelmiş olan Mısır'da, Fransız işgali sona erdirildikten sonraki genel durum şöyledir: savaşlar sebebiyle eyaletin sosyo-iktisadi yapısı tamamen bozulmuş, mülki ve idari yapı felç olmuştur. Bunların yeniden işler hale getirilmesi, her şeyden önce asayişin sağlanması ve bir takım idari ve mali düzenlemelerin acilen yapılmasına bağlıydı. Bunları gerçekleştirebilecek otorite ise üç unsurdan oluşmaktaydı: Osmanlı kuvvetleri, İngilizler ve Kölemenlerdi. İngilizler kalıcı olmadığından, Babıali açısından öncelikle, Kölemenlerin yeni statüsü ile idari ve askeri alanlardaki etkinliklerinin tespiti, en önemli gündem maddesi olarak öne çıkmaktaydı. Zira Mısır'ın işgaline zemin

---

herhangi bir tarih vermemektedir, bkz. Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.128-129 BOA., Tahvil Def (Atik Vüzera), nr. 53, s.113'de Kocaeli sancağının 19 Ra 1216/30 Temmuz 1801'de Hüsrev Paşa'ya tevcih edildiği kaydedilmektedir..Ayrıca bkz.**Verdü'l- Hadâik**, s.34; **Sicil-i Osmani**, II, s.275; **Sefinetü'l-Vüzerâ**. s.63-64; Ata, **Tarih,** II, s.121.

[45] BOA., C. AS/27998'de söz konusu fetvanın sureti verilmiştir.

[46] BOA., C. AS/17348; 27998; BOA., C. DH/1588; **Ziyânâme**, vr.203b-204a.

[47] BOA., C. DH/10377; C. AS/22208; BOA., HAT/14846; Danişmend, **İOTK**, IV, s.79; Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.130-132'de kutlamaların ayrıntılarıyla, kaleme alınan şiir ve kasideleri verilmiştir.

[48] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.127; Kaptan Paşa'nın İngiliz komutanla İskenderiye'ye girişine dair bkz. BOA., HAT/6781; Nejat Göyünç, **a.g.m.**, s.43.

[49] Kamil Paşa, **a.g.e.,** II, s.294.

hazırlayan hususlar, Kölemenlerin yıllardır süregelen isyanları, ahaliye yaptıkları zulümler ve merkezi otoritenin temsilcisi olan valileri hiçe saymalarıydı.[50]

Yusuf Ziya ve Küçük Hüseyin Paşaların idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile General Hely Hutchinson komutasındaki İngiliz birlikleri, Kahire ve İskenderiye civarında konuşlanmışlardı. Bu sırada Mısır'daki mülki ve askeri idarenin başı Yusuf Ziya Paşa'dır. Ancak kaptan paşayla aralarındaki kadim çekişme, mülki ve askeri idarenin gerektirdiği yeni düzenlemelerin seri biçimde elbirliğiyle tespit ve icra edilmesini engellemekteydi. Kaptan paşa ile serdar-ı ekrem arasındaki çekişmenin nedeni; Yusuf Ziya Paşa'nın, Küçük Hüseyin Paşa'yı Fransa taraftarlığıyla[51] itham etmesi ve görevden alınmasına gayret göstermesiydi.[52]

Merkez açısından Mısır'da tesis edilecek yeni düzen, III. Selim tarafından çok net bir biçimde dile getirildiği üzere, önceki dönemlerden eser taşımamalıydı.[53] Tesis edilecek bu yeni düzenin önündeki en önemli iki engel, Kölemen beyleri ile İngiliz askeri varlığıydı. Kölemenler, Fransızların Mısır'dan ihracı sürecinde müttefik güçlerin yanında yer almakla birlikte, savaş sonrası statülerinin ne olacağı konusunda ciddi endişeler taşımaktaydılar. Bu endişenin temelinde, asla gelebileceklerine ihtimal vermedikleri Osmanlı ordusunun tam tekmil Mısır'da bulunması ve geçmişin hesabını soracak güçte olmasıydı. Fransızlarla tahliye anlaşması yapılmasına rağmen, özellikle

---

[50] BOA., HAT/3642-A. Sadaretten Kölemen beylerine hitaben yazılan tahriratta bu hususlar sayıldıktan sonra: Allah'ın zalim Kölemenlerden intikam alınak için Fransızları Mısır'a musallat ettiği ve yine ümera yüzünden günahsız binlerce insanın can verdiği çarpıcı ifadelerle dile getirilmiştir. Benzer ifadeler Yusuf Ziya Paşa tarafından merkeze yazılan kaimede de tekrarlanmıştır, bkz. BOA., HAT/3586-C.

[51] Küçük Hüseyin Paşa'nın dış politikada Fransa'ya temayül ettiği bir vakıadır. Bu temayülün, Mısır'ın işgal girişiminden sonra bozulan Fransız-Osmanlı ilişkilerinin yeniden tesis ve iyileşmesi sürecinde çok etkin olduğu Napolyon Bonaparte'ın Halet Efendiy'e Paris elçisiyken sarf ettiği şu sözlerden açıkça anlaşılmaktadır: "*...devlet-i aliyyede bizim büyük ve sadık dostumuz merhum Hüseyin Paşa idi. o hayattayken düşmanlarımız bizim için fena söz söylemeye cesaret edemezlerdi. Şimdi o vefat etti bizim yalnız sultan Selim hazretlerinden gayrı dostumuz kalmadı...*", bkz. Nejat Göyünç, **a.g.m.**, s.49.

[52] Halbuki III. Selim'in çocukluk arkadaşı (bkz. Olivier. **Türkiye Seyahatnamesi**. s.27-28'de Hüseyin Paşa'nın III. Selim'in şehzadeliğinde nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve samimiyetlerinin nereden geldiğine dair ilginç ayrıntılar vermektedir) hatta süt kardeşi olduğu ileri sürülen Küçük Hüseyin Paşa, sultanın en makbul adamlarındandı ve bu kabil ithamlardan dolayı gözden düşmesi imkansızdı, bkz. Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.113. Bundan başka, kaptan paşanın, kethüdası Hüsrev Ağa'yı Mısır'a vali olarak tayin ettirmeyi başarması, Yusuf Ziya Paşa tarafından hazmedilemeyecek ve devletin zirvesindeki bu iki isim arasındaki çekişme daha da şiddetlenecektir.

[53] "*Benim vezirim, Elhamdülillah Mısır Fransa yedinden nez'olundu lâkin Mısır yalnız Fransaludan alınmakla tathîr olundu denilmez inâyet-i hakla beylerin dahi külliyen def'iyle matlûb üzere nizam tahtına idhâl olunur...beylerden birisi kalsa matlûb olan nizâmın icrası mümkün olamayacağından...*", bkz. Karal, **III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları**, İstanbul 1942, s.141 vd.

Osmanlı ordusunun Mısır'dan ayrılacağına dair bir işaret görünmemesi, endişelerini daha da arttırmış ve yegane kurtarıcı gördükleri İngilizlere, henüz Fransızlarla savaş sürerken temayül göstermelerine ve iltica talebinde bulunmalarına sebep olmuştu.[54]

Kölemenlerin iltica talebi, İngilizler açısından arayıp da bulamadıkları fırsattı. Fransız işgali sebebiyle Akdeniz hakimiyeti ve sömürgelerine giden yolların emniyeti bakımından önemini bir kez daha idrak ettikleri Mısır'ı, bir daha riske atmamak için bu iltica talebi "de facto" bir müdahale imkanı olarak önlerine gelmişti. Fransız tahliyesinden sonra, Mısır'da Babıali'nin güçlü bir idare tesisi, buradan İngiltere'nin tamamen ayağını keseceğinden, çıkarlarına en uygun yol; Mısır'da kendilerinden direktif alan[55] Kölemen beylerinin hakim, en azından ortak olacağı bir idare tesis etmekti. Bu amaçla, İngilizler Kölemenlerin iltica talebine olumlu cevap verdikten başka, dolaylı yollardan bu niyetlerini Babıali'ye de ihsas etmeye başlamışlardır.[56]

Bu yolla İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya kalkışmaları ve İngiliz Amiralı Keith'in tercümanı Kıbrıslı Thomas'ın, İngilizlerin İskenderiye'den çıkmak niyetinde olmadıklarına dair bir takım duyumlarını aktarması, Küçük Hüseyin Paşa'yı İngilizlerden iyice soğuttuğu gibi, asıl amaçları ve doğuracağı tehlikenin boyutlarını idrak etmesini de sağlamıştır. Kaptan paşa Thomas'ın sözlerinden alıntılara da yer verdiği mufassal bir tahrirat kaleme alarak, müttefiklerinin gerçek niyeti hakkında merkezi uyarmış, ardından, Malta Adası'nı işgal ettikten sonra Ruslara devredeceklerini taahhüt ettikleri halde sözünde durmayan İngilizlerin, aynı fiili durumu Mısır'da da icra etmelerinin kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmiştir.[57]

---

[54] BOA., HAT/3586-C. Yusuf Ziya Paşa, ordusuyla Yafa'dan Nisan 1801 sonlarında hareketi esnasında Kölemen beylerinin İngilizlerden himaye talebinde bulunduklarını belirtmektedir. Cevdet Paşa da, Fransızlarla savaşlar sürerken, İngilizlerle gizlice görüşmeye başlayan ve savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı himaye sözü alan Kölemenlerin, merkez ordusunun Mısır'dan ayrılmayacaklarını anlayınca içlerinden Elfi Mehmet Bey ile Selim Bey'in Mısır'ın üçra köşelerine çekilerek tedbir aldıklarını belirtmektedir. bkz. Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.133-134. Ayrıca bkz. **Ziyânâme**, vr. 212a vd.

[55] BOA., HAT/3586-C. Yusuf Ziya Paşa bu hususu "*...kendüleri Mısır'da bir el peydâ etmek için...*" şeklinde dile getirmiştir.

[56] BOA., HAT/3497. İngiliz orduları başkomutanı Hely Hutchinson Kölemen beylerinden Circevi Osman Bey'e yazdığı mektupta: "*...ne siz ne de evlad u iyaliniz vesvese etmeyesiniz ... mümkün olursa orduma azimet idesiniz.*" dedikten sonra, iltica talebinden iftihar duyduğunu çok net ifadelerle dile getirmiş ve Babıali'ye teminat vermek adına da kuşkulanacak bir şey olmadığını bildirmiştir.

[57] Karal, "İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Hakkında Vesikalar", s.130; **a.mlf., Selim III.ün Hatt-ı Hümayunları,** 1942, s. 142 vd.

III. Selim Mısır'daki idarenin belirttiği şartlar dahilide tesis edilmesine katkıda bulunmak ve Yusuf Ziya Paşa ile Küçük Hüseyin Paşa arasındaki çekişmeyi gidermek amacıyla, sadaret kethüdası Osman Efendi'yi bir takım tahriratlar ve şifahi talimatlarla Mısır'a göndermiştir. Yine Mısır'ın idari ve mali işlerini yeniden düzene koymak üzere tersane eski eminlerinden Mehmet Şerif Efendi defterdar, Yenişehir eski kadısı Debbağ-zâde Mustafa Efendi ise kadı olarak atanmıştır.[58] Osman Efendi'nin önce Yusuf Ziya Paşa'yla değil de Küçük Hüseyin Paşa ile görüşerek gerekli talimatları ona aktarması, padişahın teveccühünü ve Mısır'daki yeni düzenin tesis ve icrasında esas muhatabının ve tercihinin kim olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[59]

Osman Efendi ile kaptan paşa arasında yapılan görüşmelerde öncelikle, İngilizler tarafından himaye edilmek istenen Kölemenlerin akıbeti ve Mısır'da tesisi öngörülen yeni düzen ve bunu icra edebilecek muktedir bir valinin tespit ve tayini konuları müzakere edilmiştir. Bu müzakerelerde alınan en önemli karar, Kölemenlerin iyi planlanmış bir oyunla toptan yok edilmesiydi.[60]

Kaptan Paşa Osman Efendi'yle yaptığı görüşmenin ardından varılan kararları ve öngördüğü hususları ayrıntılı biçimde merkeze bildirdiği mufassal kaimesinde: Padişahın Kölemenler hakkındaki görüşünü "*...Mısır'ın zaptı yalnız Fransızlardan tahliye ile değil beylerin külliyen def'iyle olur beylerden biri kalsa nizâm şöyle dursun evvelkinden yüz kat ziyâde fesâda bâ'is olacaklardır...*" sözleriyle tasdik etmiştir. Temas ettiği ikinci madde, Mısır valiliğine kimin tayin edileceğiydi. Küçük Hüseyin Paşa, Osman Efendi tarafından teklif edilen üç vezir, yani Rumeli valisi Hakkı Paşa, Seydi Ali Paşa ve Hüsrev Mehmet Paşa hakkında müzakerede bulunduklarını ifade ettikten sonra özetle şu değerlendirmeyi yapar: "Rumeli valisi ehildir ancak, Mısır valiliğine nakli Rumeli'deki düzeni sarsabileceğinden yerinden oynatılması isabetli olmaz. Seydi Ali Paşa ise daha önce devlete baş kaldırmış hatta Kölemen beylerinden Murat Bey'e iltica ederek isyanına destek vermişti. Bu sebeple Mısır'ın kendisine teslim

---

[58] **Ziyânâme**, vr. 205a-206b; Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.129.

[59] BOA., C. AS/39359. Bu teveccühün eseri olarak aşağıda da ayrıntılı olarak temas edileceği üzere, Küçük Hüseyin Paşa'nın kethüdası Hüsrev Ağa Mısır valisi, ve diğer adamı Hurşit Ağa da Mayıs 1802'de İskenderiye muhafızı olarak atanacaktır. Hurşit Paşa'nın muhafızlığa atandığına dair hükümde, onun Hüseyin Paşa'nın adamı olduğu ve bu göreve atanmasını Gazi Hüseyin Paşa'nın bizzat iltimas ettiği belirtilmektedir. Hurşit Paşa hakkında bkz. Cevdet Küçük, "Hurşid Ahmed Paşa", **DİA.**, C. XVIII, s.395-396. Hüseyin Paşa'nın iki adamını iltimasla önemli görevlere tayin ettirdiğine dair ayrıca bkz. Câbî Ömer Efendi, **Câbî Tarihi**, s.86.

[60] BOA.,HAT/3457.

edilmesi devlet açısından intihardan başka bir şey değildir. Hüsrev Paşa ise yaşı genç olmakla birlikte, devletin işleyişini bilen sadık bir vezirdir." Kaptan Paşa, kısa süre öncesine kadar kethüdası olan Hüsrev Paşa'yı kayırdığı ve diğer adaylara kusur bulduğu izlenimini vermemek için, son derce ihtiyatlı bir dil kullanarak, "*illa Hüsrev Paşa olsun*" demediğini ve ileride bu görevde başarısız olduğu takdirde kendisine kusur bulunmamasını, nihai kararın padişahın iradesine havale edilmesinin en uygun seçenek olduğunu da özellikle vurgulamıştır..[61]

Neticede kaptan paşanın değerlendirmeleri isabetli bulunmuş[62] ve önerisi doğrultusunda Kudüs mutasarrıfı Mehmet Paşa'nın yerine Hüsrev Mehmet Paşa'nın Mısır valisi olarak atanmasına karar verildiği, 16 Eylül 1801'de kendisine bildirilmiştir.[63] Babıali tarafından Kocaeli mutasarrıfı Hüsrev Paşa'ya Mısır valiliğinin tevcih edildiği Yusuf Ziya Paşa'ya bildirilince, ordu-yu hümayun tarafından tevcih emri yazılıp verilmiş, kaptan paşanın da desteğiyle Hüsrev Paşa, valilik koltuğuna oturmak üzere dairesini tanzim etmeye başlamıştır.[64]

b. Merkez Ordusunun Kölemenleri Yok Etme Girişimi

Mısır'daki yeni idari düzende, Kölemen beylerinin olmaması bizzat padişah tarafından ferman olunduğundan, kaptan paşanın planladığı şekilde bir araya toplanıp tutuklanmaları kararlaştırılmıştı. Bu plana göre; Hüseyin Paşa Yusuf Ziya Paşa'ya veda etmek üzere Kahire'ye gidecek ve varış saati bilinçli olarak akşam saatlerine denk getirilecek, ardından Bulak'ta olan sadrazamın yanına sabah vakti hareket edileceği ihbar olunacak ve Ziya Paşa da kendisini karşılamak üzere Osman Efendi ve Kölemen beylerini gönderecektir. Gelen bu beyler kaptan paşanın gemisine davet edilecek ve geldiklerinde, ikram faslından sonra hepsi tutuklanacaktır. Planın ikinci ayağı olarak, İskenderiye'de Hüsrev Paşa'nın komutasında bulunan beş Kölemen beyi de gizlice gönderilecek haberle eş zamanlı olarak tutuklanacak ve böylece asırlardır merkeze

---

[61] BOA., HAT/3457; 6501.

[62] III. Selim Hüsrev Paşa'nın Mısır valisi olmasına dair yapılan öneriyi "*...Hemân nasb eylesün..*" bir diğer hattında da "*...Mısır valiliğine Hüsrev Paşa güzeldir...*" şeklindeki ifadeleriyle tensip etmiştir. Bu hatt-ı hümayunların suretleri için bkz. Karal, **Selim III.'ün Hatt-ı hümayunları**, 1942, s.145, 146.

[63] BOA., HAT/6501 Kaptan paşaya cevabi yazının 16 Eylülde 1801'de gönderildiği, vesikanın arkasına ilgili kalemden düşülen nottan anlaşılmaktadır; Ayrıca bkz. Halil İnalcık, **a.g.md, İA.**,V, I, s.610; **Ziyâ'nâme**, vr. 218b-219a.

[64] BOA., HAT/6781.

rağmen Mısır'da süregelen Kölemen hakimiyeti sona erdirilmiş olacaktır.[65] Ancak beylerin bu oyunu yolda fark etme ihtimallerinden dolayı, planda daha sonra değişiklik yapılarak, Kahire merkezdeki Kölemen beylerinin tutuklanarak sadrazamın karargahında hapsedilmeleri,[66] İskenderiye ve Bulak civarında olanların ise kaptan paşa tarafından bir başka bahaneyle tutuklanmaları kararlaştırılmıştır.

Planın birinci ayağı yani Yusuf Ziya Paşa tarafından icra edilecek kısmıyla ilgili bir sorun yoktu. Merkez tarafından planın onaylanması ve harekete geçilmesi talimatı gelince, planın ikinci ayağını icra edecek olan Küçük Hüseyin Paşa Mısır valiliğine atanmış olan Hüsrev Paşa'yı fiilen makamına oturtmak için tertip edilen alaya katılmak ve yol üzerindeki bazı aşiretlerin tedibine yardımcı olmak gerekçesiyle, Kölemen beylerinin bir kısmını İskenderiye'ye davet etme kararı almıştı. Bu sırada Yusuf Ziya Paşa 19 Ekim 1801'de Kahire'de sarayında tertip ettiği divan toplantısına Kölemen beyleri geldiklerinde derhal tutuklayıp hapsetmiştir.[67] Ancak, beylerden Ebu Diyab Selim Bey'in durumu erken fark edip Cize' deki İngilizlerin yanına firar etmesi, planın ikinci ayağının icrasını tehlikeye sokmuştur. Bunun üzerine kaptan paşa önceki planı uygulamaktan vazgeçerek, 22 Ekimde İskenderiye'yi gezmek bahanesiyle, Kölemen beyleriyle Marietiz (Maryot) gölünde demirli bir gemiye binerek hareket etmiştir. Ancak geminin İskenderiye açıklarına değil de limanda demirli donanma-yı hümayuna yönelmesi üzerine bir oyuna kurban gittiklerini anlayan beylerden Circevi Osman Bey, silahına davranınca çatışma çıkmış ve bu hengamede bir kısmı ölmüş, sağ kalanlar ise donanmada hapsedilmişlerdir.[68]

Kölemen beylerinin çoğu öngörüldüğü şekilde tutuklanmıştı. Ancak kurtulanlar ile tutuklananların vekilleri tarafından İngilizlerden himaye talep edilmesiyle, olay bambaşka bir mecraya sürüklendi. Kaptan Paşa tarafından gemide alı konmak istenen 5-6 bey direnmek isteyince arbede yaşanmış ve bunlardan bir kısmı yaralanmış ve birkaçı da ölmüştü. İngiliz orduları baş komutanı General Hely Hutchinson ve İstanbul elçisi Lord Elgin'den beylerin hapsedilmelerine çok şiddetli itirazlar gelmiştir. Hutchinson

---

[65] BOA., HAT/6501; 3457.

[66] BOA., HAT/3586.

[67] BOA., HAT/3586-C. Ziya Paşa bu kaimesinde, tutuklanan Kölemen beylerine nasıl muamele ettiğini ve sorgularında neler söylediklerini ayrıntılı olarak aktarmıştır.

[68] **Ziyânâme**, vr. 215a vd. bu gelişmeler son derece ayrıntılı biçimde verilmektedir. Özeti için bkz. Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.133-134; BOA., HAT/3547.

olaydan haberdar olup tepkisini bildirince, bizzat kaptan paşa giderek, bu işin asilerin yola getirilmesinden başka bir şey olmadığını ve İngilizlerin buna karışmaması gerektiğini izaha çalışmışsa da Hutchinson bunları dikkate almayarak, üç saat içinde beyler iade edilmezse Osmanlı donanmasını topa tutacağını ve "*behemehal sizinle sefer mukarrerdir*" diyerek resmen savaş ilan etmiştir.[69]

İngilizler, bir taraftan donanmadaki sağ kalan Kölemen beylerini kurtarmaya çalışırken, diğer taraftan Yusuf Ziya Paşa tarafından Kahire'de hapsedilen beylerin de kendilerine teslim edilmesini ısrarla istediler. Bu sırada İngiliz hükümeti tarafından Hutchinson Malta Adası'na tayin edilince, yerine atanan Lord Caven da gelir gelmez aynı talebi yinelemiş ve Hutchinson'un özel temsilcisi general Stuart da Yusuf Ziya Paşa'yla defalarca görüşerek, beylerin iadesinin "İngiltere bakımından bir namus meselesi olduğunu" ifade etmiştir.[70] Serdar-ı erkemin direnişine İstanbul'da İngiliz elçisiyle yapılan müzakerelerle destek olunmaya çalışıldıysa da sonuç alınamadı ve iki ülke arasında bir savaşa meydan verilmemek için, 15 Kasım 1801'de Kahire'deki tutuklu beyler, bir takım şartlarla Cize'deki İngiliz ana karargahına gönderilmişlerdir.[71] Aynı şekilde Mısır'da kaptan paşa tarafından gerçekleştirilen ikna çabaları da sonuç vermeyince, donanmadaki esir Kölemen beyleri de mecburen 21 Kasım 1801'de aynı şekilde İngilizlere teslim edilmiştir.[72]

Babıali'nin, Mısır'da kurulacak yeni idarenin temel şartı olarak gördüğü Kölemenlerin pasifizesi hatta toptan yok edilmesi düşüncesi, İngiltere'nin savaş tehdidine kadar varan tavrıyla engellenmiş ve plan fiyaskoyla sonuçlanmış oldu. Bu durumda sadrazam ve kaptan paşa, İngilizlerin yine sözlerinde durmayarak Kölemen beylerini Cize'de gözetim altında tutmayıp, Said denilen Mısır'ın yukarı bölgelerine yerleşmelerine izin vereceklerini bildiklerinden, Mısır valisi Hüsrev Paşa için merkezden askeri takviye istemek zorunda kalmışlardır.

---

[69] **A.e.,**VII, s.135; **Ziyânâme**, vr.215b. Beylerin iade edilmemesi halinde İngilizlerin savaş tehdidinde bulundukları Sultan III. Selim'e arz edilince padişah "*...Kağıtları gördüm ne fenâ muamele eylemiş... hele ben telâş ettim hak te'âlâ encâmını hayreyleye*" şeklinde endişesini dile getirmiştir. bkz. BOA., HAT/3602.

[70] BOA., HAT/ 3586-F; 3586.

[71] BOA., HAT/3586; 3586-C; 3586-E. Yaşanan tüm gelişmeler ve sözü edilen şartların ayrıntıları serdar-ı ekrem tarafından gönderilen bu üç mufassal tahriratla merkeze bildirilmiştir.

[72] BOA., HAT/3586-D. Sadaret kethüdası Osman Efendi, beylerin İngilizlere teslim edilmemesi halinde işin savaşa kadar gideceğinin anlaşılması üzerine kaptan paşayla birlikte bu kararın mecburen alındığını ifade etmiştir.

Kölemenler konusundaki fiyaskonun ardından, Osmanlı merkez ordusunun artık Mısır'da kalmasına gerek de imkan da yoktur. Merkezden gönderilecek yeni birliklerle Mısır valisi Hüsrev Paşa, İngiliz himaye ve desteğiyle, Mısır'daki eski konumlarını yeniden elde etmek isteyen Kölemenlere karşı mücadeleyi yürütecektir. Ordu mevcudundan, Hüsrev Paşa'nın maiyetine askeri birlikler bırakılması makul görünmekteyse de mevcut askerin savaşlarda perişan hale gelmiş olması ve özellikle de "rabıtalı, başı bağlu" ve "talimli asker" olmamalarından dolayı, merkezden Nizam-ı Cedit askeri, topçu ve arabacı ortaları gönderilmek suretiyle, Mısır valisinin takviye edilmesinin şart olduğu, sadrazam ve sadaret kethüdası tarafından Babıali'ye ayrı ayrı bildirilmiştir.[73]

c. Fiilen Mısır'ın İdaresini Ele Alması

Yusuf Ziya Paşa ile Küçük Hüseyin Paşa Kölemenler konusunda planladıklarını gerçekleştiremediklerinden, yeni düzenin tesisi için gerekli bir diğer adım olan Mısır'ın tahririne girişilmişti. Yine bu bağlamda Mısır'daki askeri ocakların düzene konması amacıyla yeni bir nizamname hazırlanmış ve uygulanmasına geçilmişti.[74] Çözümlenmesi gereken acil konuların başında gelen emniyet ve asayişin sağlanması amacıyla, civardaki urban meşayihine Arapça tahrirat ve buyrultular gönderilerek teminat verilmiş ve değerli hediyelerle gönülleri alınıp, özellikle Mısır'da tesis edilecek yeni düzeni ihlal etmemeleri istenmiştir.[75]

Hüsrev Paşa'nın Mısır valisi olarak atanmasının hemen akabinde, yeni vali ile Mısır defterdarı Mehmet Şerif Efendi'ye hitaben gönderilen 23 Eylül 1801 tarihli hükümde, Mısır'da mali durumun ıslahı için gereken işlerin hemen icrasına başlanması ve özellikle de Darphane, Süveyş, Cize, Kasir ve Bulak gümrüklerinde yolsuzluklara asla meydan verilmemesi istenmişti.[76] Babıali bu esnada, işgalini önlediği Mısır'dan savaşın mali külfetini giderecek ve merkez hazinesini rahatlatacak gelirler beklemekte olduğundan, bu gelir kalemleri konusunda son derece hassas davranmaktaydı. Bu

---

[73] BOA., HAT/3586-D; 3586-C.

[74] Atilla Çetin, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği**, İstanbul 1998, s. 23-24.

[75] BOA., HAT/3474-T.

[76] BOA., C. ML/26431; 2466.

nedenle tüm Mısır gümrüklerinin gelirlerinin İrâd-ı Cedit hazinesine tahsisi,[77] Mısır'daki mahlul mukataaların ve vazifelerin yeniden kayda geçirilmesi, mahluller vaki olduğunda ehil olmayanlara asla verilmemesi ve mukataa gelirlerinin zaptı konusunda çok hassas davranılması da aynı şekilde vali ve defterdara bildirilmiştir.[78] Yine aynı çerçevede, iltizamların "rica, şefaat ve rüşvet" yoluyla ederinin altında kimseye verilmemesi ve gümrüklerin asla suistimal edilmemesi Hüsrev Paşa ve Mehmet Şerif Efendi'ye hitaben gönderilen mufassal bir hükümle teyit edilmiştir.[79] Babıali tüm çabasına rağmen Mısır'dan çıkaramadığı Kölemenlerin, hiç olmazsa kaynağını kurutmak amacıyla, Eylül 1802'de tek bir kölenin Mısır'a girişine izin verilmemesini Mısır valisine bir fermanla bildirmiş[80] ve buna tevessül edenlerin ağır bir biçimde cezalandırılacağını tüm imparatorluk coğrafyasına ilan etmiştir.[81]

Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa kışın yaklaşmasından ve Mısır'da yapabileceği başka iş kalmadığından, Kasım 1801 sonunda donanmayla İstanbul'a hareket etmiş ve Aralık 1801'de başkente varmıştır.[82] Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ise, yukarıda temas ettiğimiz bir takım yeni düzenlemeleri uygulamaya koyduktan sonra, 21 Aralık 1801'de Kahire'ye gelen Hüsrev Paşa'ya fiilen Mısır'daki idareyi devrederek 8 Şubat 1802'de İstanbul'a hareket etmiştir.[83]

Mısır'daki İngiliz birlikleri ise varılan anlaşmayla ülkelerine gitmek için hazırlıklara başlamışlardı. Ancak ileriye dönük çıkarlarını korumak ve fiili müdahale haklarından mahrum kalmamak için, stratejik liman kenti olan İskenderiye'deki birliklerini tamamen çekmekten vazgeçtiler.[84] Netice itibariyle İngiliz kuvvetlerinin bir kısmı İskenderiye'ye, Kölemen beyleri yukarı Mısır yani Said bölgesine, Hüsrev Paşa

---

[77] BOA., HAT/12486; C. ML/2466.

[78] BOA., C. ML/26431. Bu hükümdeki hususlar daha sonra Hüsrev Paşa'ya hitaben Ocak ve Ekim 1802 tarihli fermanla tekrar ihtar edilmiştir. bkz. C. AS/41844; Karal, **III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları**, 1942, s.149; BOA., HAT/12486.

[79] BOA., C. ML/2466..Gümrükler konusunda yapılan yolsuzluklar bahsi için bkz. Cabi, **Tarih**, I, s.88.

[80] BOA., HAT/3542. Fermanın hükümlerini icra etmek için aldığı tedbirlere dair Hüsrev Paşa'nın kaimesidir.

[81] BOA..C. DH/1997. Bundan önce de benzer emirler *zaman zaman gönderilmekteydi*. bkz. BOA., C. DH/12861. Kölemen beylerinin insan kaynaklarını kurutmak, dolayısıyla da ocaklarını söndürmek amacıyla daha sonraki tarihlerde de bu husus sık sık tekrarlanmıştır. bkz. BOA., C. DH/1291;1309; 10350, 10351; A. Emiri/III. Selim, nr.12129.

[82] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.134; N. Göyünç, **a.g.m.**, s.44

[83] **Ziyânâme**, vr. 221a-221b; BOA., HAT/6662; 3539; Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.135.

[84] **A.e.**, VII, s.162, İskenderiye'nin tahliye edilmemesi daha sonra Hüsrev Paşa ile İngiliz komutanlar ve dolayısıyla, Babıali ile İngiltere arasında ciddi diplomatik sorunların doğmasına yol açacaktır.

ise maiyetine bırakılan askerlerle Kahire'ye hakimdi. Bu tabloya bakıldığında, savaşın ardından Fransızların tahliyesiyle Osmanlı Devleti Mısır'a yeniden hakim oldu demek hayli güç. Aksine savaş öncesi duruma dönülmüş, dahası Kölemenleri korumak bahanesiyle, bu defa İngilizler Mısır'ın idaresine ortak olmuşlardır. Bu durum Sultan III. Selim'in çok şiddetli tepkisine neden olduysa da[85] bu duruma engel olunamamıştır.

Hüsrev Paşa, sadrazam ve kaptan paşanın Mısır'dan ayrılmalarının ardından, Şubat 1802 itibarıyla vesayetten kurtularak fiilen valilik koltuğuna oturabilmiştir. Bu yeni dönemde yapılacak işlerde kendisinin en önemli yardımcıları, Mısır'da bırakılan sadaret kethüdası Osman Efendi ve defterdar Mehmet Şerif Efendi'dir. Hüsrev Paşa'ya fiilen idareyi ele aldıktan sonra 6 Şubat 1802'de gönderilen ibkâ fermanında,[86] özellikle Kölemen beylerinin tedibi, Mısır'da asla kargaşaya meydan verilmemesi, ahalinin kollanıp gözetilmesi ve kesinlikle kötü muamelede bulunulmaması ihtar edilmiştir.[87]

Mısır'ın en önemli liman ve gümrük kenti olan İskenderiye'nin muhafazası ise kaptan-ı derya Hüseyin Paşa'nın adamlarından Hurşit Ağa'ya Mayıs 1802 başında mirimiranlık unvanıyla tevcih edilmiş[88] ve bu hassas görevi icra etmekte kusur göstermeyerek, vali Hüsrev Paşa'ya kusursuz itaat etmesi bildirilmiştir.[89]

Hüsrev Paşa'nın Mısır'da düzeni sağlamak ve merkezi otoriteyi tesis etmek için, acilen çözmesi gereken iki önemli sorun vardı. İlki; mali meseleleri düzene koyup mülki idareyi işler hale getirmek, ikincisi ise, Kölemen beylerini kontrol altına almaktı. Mali meseleler tamamen defterdar Şerif Efendi'ye havale edilmişti. Zira gönderilen hükümde; Mısır defterdarının, aynen İrâd-ı Cedit defterdarı gibi "reyinde müstakil" olduğu özellikle vurgulanmış, valiye ise müdahale etmeyip sadece yardımcı olması gayet net bir biçimde bildirilmişti.[90]

Mısır'da düzenin tesisi amacıyla Mart 1802'de Hüsrev Paşa ilk iş olarak, gelen ferman doğrultusunda Fransızlar tarafından toplanan vergilerin bakayasının tespiti için

---

[85] **A.e.,** VII. s.135.
[86] BOA., Tahvil Def (Atik Vüzera Def.) nr.53, s.25; 113.
[87] BOA., C. DH/17108. Evail-i L 1216/4-13 Şubat 1802 tarihlidir.
[88] BOA., C. AS/33982; Cevdet Küçük, **a.g.md.**, s.395-6.
[89] BOA., C. AS/39359; HAT/6982.
[90] BOA., C. ML/2466.

harekete geçmiştir.[91] Diğer yandan işgal sırasında Fransızlar tarafından ahali ve tüccardan zorla alınan paralar ile ahaliden ve Kölemen beylerinden gasp olunan diğer kıymetli eşya ve mücevherlerin tespiti için de aynı şekilde tahkikata başlanmış[92] ve elde edilen bulguların dökümü merkeze gönderilmiştir.[93]

Mısır'daki ticari hayatin canlanması için, öncelikle tüccarların can ve mal güvenliğinin sağlanması şarttı. Hüsrev Paşa merkezdeki asayişin sağlanması için büyük çaba sarf ettiği gibi, özellikle dışardan gelen tüccarların emniyetinin sağlanabilmesi için de bir takım tedbirler almıştır.[94] Bundan başka, daha önce kendisine gelen talimatlar[95] gereği Cize, Bulak ve İskenderiye gümrüklerinin işleyişinin düzenlenmesi ve gümrük gelirlerinden kimseye usulsüz memuriyet verilmemesi konusunda da gerekli hassasiyeti göstermiştir. Merkezin talimatıyla mali alandaki bir diğer girişimi de yıllardır Kölemenler tarafından kanunsuz olarak toplana gelmiş olan ve o sırada yekunu 2615 keseye varan "küsûfiye" nin bir yıllık bedelinin affedilerek, kalanının iki taksit halinde tahsiline başlamasıdır.[96]

d. Kölemenlerle Mücadelede İkinci Perde

Mısır valisi, mali ve idari konularda bir takım düzenlemelerle uğraşırken, diğer yandan daha önemli ve acil sorun olan Kölemenleri kontrol altına almak, bir başka deyişle Osmanlı merkez ordusu tarafından yapılamayanı gerçekleştirmek için kolları sıvamıştır. Yusuf Ziya Paşa Mısır'dan ayrılırken ordudan bazı birlikleri Hüsrev Paşa'ya bırakmıştı. Çok az bir kısmı, talimli Nizam-ı Cedit askerinden oluşan savaş artığı bu birliklerin hali perişandı. Bu sebeple Kölemenlerin kontrol altına alınması isteniyorsa,

---

[91] BOA., C. ML/2933.

[92] BOA., HAT/15899 Hüsrev Paşa bu işin seri biçimde halledilmesi için merkezde; defterdar Şerif Efendi' ye İskenderiye' de, Set Bina Emini olarak Mısır'da bulunan Salih Efendi'ye, bkz. BOA., HAT/6564-A. BOA., HAT/6564, Dimyat'ta ise muhafızı olan Ahmet Paşa'ya gerekli talimatları göndermiştir, bkz. BOA., HAT/15899.

[93] BOA., HAT/6851.

[94] BOA., C. ML/24350.

[95] BOA., C. ML/26431; C. AS/41844.

[96] BOA., A. Emiri/III.Selim, nr. 1437; C. ML/6101 Vesikalarda verilen malumata göre; Kölemenler tarafından "mâl-ı cihâd", "tahrîr-i gülfe", "hidmet-i asâkir", "hakk-ı tarîk" adlarıyla alınan bu vergi, aslında miri vergilerden olmamakla birlikte uzun süredir toplana geldiğinden, Yusuf Ziya Paşa Mısır'da iken yapılan müzakerelerden sonra merkezin de onayı ile miri vergiler arasına katılması kararlaştırılmıştır. Savaşın getirdiği ağır külfetleri telafi etmek için bu karar alınarak kaynak yaratılmak istenmiş olmalıdır.

mutlaka dinç ve talimli üç bin asker ile topçu ve arabacı gibi teknik sınıflardan birkaç ortanın Mısır'a gönderilmesinin şart olduğu, daha baştan sadrazam, kaptan paşa ve sadaret kethüdası Osman Efendi tarafından ayrı ayrı merkeze bildirilmişti.[97]

Hüsrev Paşa'nın temel sorunu, başta Kölemenlerin tedibi olmak üzere Mısır'da düzeni tesis etmesini sağlayacak *disiplinli ve yeterli askeri* güce sahip olmamasıydı. Merkez ordusundan maiyetine bırakılan birlikler; yeniçeri, sekban ve taşradan toplanan çoğunluğu Arnavut kökenli "başıbozuk" olarak nitelendirilen neferlerden oluşmaktaydı.[98] Bu sebeple o da, üç bin kişilik askeri birliğin acilen gönderilmesini tekrar tekrar merkeze yazmıştır. Mısır valisinin bu talepleri, İrad-ı Cedit defterdarıyla kaptan paşa arasında müzakere edilmiş, talep edilen üç bin askerin hazırlanmasına ve tersaneden iki topçu, bir arabacı, beş takım süvari topçusu gibi teknik sınıflar ile Levent Çiftliği askerinden de bir miktar asker sevki karara bağlanmıştır.[99]

İngilizlerin himaye ve desteğiyle önce Cize sonra da Said bölgesine firar ederek, toparlanmaya çalışan Kölemenlerin üzerine, Hüsrev Paşa ilk etapta Eğriboz mustahfızlarından "Kanlı Tabya Ağası" olarak şöhret bulmuş olan Hasan Paşa'yı[100] öncü kuvvet olarak göndermiştir.[101] Ancak, bu birliklerin Kölemenlere karşı istenen sonucu alamayacağını açıkça gören ve merkezden talep ettiği birliklerin gönderilmesinin hayli güç olduğunu fark eden Hüsrev Paşa, Mısır'da talimli asker yetiştirmek için kolları sıvamış ve bu amaçla, Levent Çiftliği'ne benzer bir kışla inşasına başlamıştır.[102] Ardından da efendisi Küçük Hüseyin Paşa'ya, donanmadaki

---

[97] BOA., HAT/3586-D; 3586-C: Sadrazamın ordunun perişanlığı, hatta para karşılığında birçoğunun Kölemenler safına geçebileceğini, topçu ve arabacı gibi teknik sınıfların ise izin süresi geçtiğinden Mısır'dan ayrılmak istediklerini ifade etmesi hayli çarpıcıdır. Dolayısıyla Atilla Çetin'in, Kölemenleri kontrol altına almak için sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Hüsrev Paşa'ya "*muntazam askeri kuvvetler bırakmıştı*" şeklindeki ifadeleri gerçeklikten çok uzaktır, bkz. Atilla Çetin, **a.g.e.**, s. 25.

[98] BOA., HAT/3520 Hüsrev Paşa maiyetine bırakılan askerin niceliğinden ziyade, niteliğinden şikayetçidir. Başıbozuklar içinde diğer grup "Kırcalı takımı" olarak adlandırılan Kırcaali ve civarından toplanan askerlerdi, bkz. **Cevdet**, VII, s.216 vd. Cabi Ömer Efendi ise Başıbozuk takımının disiplinsizliklerine temas ettikten sonra "*on beş adamı başına toplayanın yüzbaşıyım binbaşıyım diye*" meydana çıktığını ve validen hayli para talep ettiklerini beyan eder, bkz. Cabi, **Tarih**, I, s. 88.

[99] BOA., HAT/3604.

[100] Hasan Paşa Hüsrev Paşa'nın kapıcılar kethüdası iken 1801'de mirimiran rütbesiyle Circe hakimi olmuştur, bkz. **Sicill-i Osmanî**, II, s.163.

[101] BOA., HAT/ 3520; 6443; **Ziyânâme**, vr. 219a

[102] BOA., HAT/3604, İrâd-ı Cedit defterdarının "...*Bâ-husus Levent Çiftliği askeri bu defa Mısır'da dahi isbat-ı vücûd eylediklerinden...*" şeklindeki ifadelerinden bu işe başlandığı anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa aynı konuda: Hüsrev Paşa'nın Mısır'daki bir takım, yabancılar ve zenci kölelerden bir grubu

ıslahatlarını örnek aldığını, talimli asker sayısını arttırmaya, süvari ile piyade tüfekleri ve takımları imaline gece gündüz gayret ettiğini bildirmiştir.[103] Hüsrev Paşa kışla inşasını tamamladıktan sonra, Levent Çiftliği sol kol ağası Abdullah Ağa ile birkaç subayı talimli asker yetiştirmekle görevlendirmiştir.[104] Çırağından güzel haberler alan Hüseyin Paşa ise kendisini desteklemek amacıyla, donanmadaki seçkin talim subaylarından bir kaçını Mısır'a göndermiştir.[105]

Mısır valisinin maiyetindeki askeri birliklerin en kalabalığı, Rumeli'den Çarhacı Tahir Paşa komutasında gelen başıbozuk Arnavutlardı. Mısır'da yetiştirilecek yeni talimli askerin sayısı istenen düzeye gelene dek, bu birliklerle Kölemen mücadelesini yürütmek zorunda olan Hüsrev Paşa, aralıksız olarak Said bölgesine askeri birlikler sevk ederek, bunları etkisiz hale getirmeye çalışmaktaydı. Bu sırada Hasan Paşa'ya Circe mutasarrıflığı tevcih edilerek, iki bin askerle yine Kölemenlerin üzerine gönderilmiştir.[106] Kapıcılar kethüdası Tavaslı Mehmet Efendi ile kapıcıbaşı Kasım Ağa komutasında Kölemen takibine gönderilen diğer bir kol ise, Ağustos 1802'de İsna mevkiine ulaşmış ve şiddetli çarpışmalardan sonra asiler mağlup edilmiştir.[107] Toparlanan ve son yenilginin acısını Circe mutasarrıfı Hasan Paşa'dan çıkarmak isteyen beyler, bir kez daha mağlup edilmişlerdir. Bundan başka Behniseviyye, Siyut gibi sahil kentleri civarına da küçük müfrezeler sevk edilerek, Kölemenlerin Nil kıyılarına inebileceği geçitler kontrol altına alınmıştır. Bu önlemler işe yaramış ve beyler mecburen çöl bölgesine, İsna ve Asuvan taraflarına çekilmek zorunda kalmışlardır.[108]

Kısa süre sonra toparlanan Kölemenler, meydana gelen yeni savaşlarda Osmanlı kuvvetlerine galebe çalmaya başlamışlar ve aşağı Mısır'a kadar inerek, bazı bölgeleri yağmaladıktan başka, Cize'den vergi tahsil etmeye kalkışmışlardır. Üzerlerine

---

seçip talimli askeri birliğin çekirdeğini teşkil ettiğini kaydetmektedir, bkz. Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 155. Ayrıca bkz. **Netaicu'l-Vukûât**, IV, s.85; Karal, **Osm T**,V, s.59; İnalcık, **a.g.md**, s. 610.

[103] BOA., HAT/3474-V.

[104] Atâ, **Tarih**, II, s. 121. Atâ Bey, bu girişimde Fransız düzenli ordusunu taklit etme fikrinin de etken olduğuna dikkat çekmektedir.

[105] BOA., HAT/3604.

[106] BOA., HAT/6443, bu tevcihatı tasdik eden padişah, Kölemenlere *"Allah kahreylesün"* şeklinde beddua etmiştir. Hasan Paşa'nın takibatının ayrıntıları için bkz. BOA., HAT/3520.

[107] BOA., HAT/3520. Kölemenler arasında veba hastalığının zuhur etmesi bu galibiyette önemli rol oynamıştır

[108] BOA., HAT/3659; 3519. Hasan Paşa'ya dergah-ali kapıcıbaşılarından Kasım Ağa ve Hüsrev Paşa'nın kapıcılar kethüdası *Tavaslı Mehmet Efendi* eşlik etmiştir. Ümeranın takibi ve diğer çatışmalar için bkz. HAT/3637; 3449; 5106.

sevk edilen başıbozukların da yenilmesi üzerine, Hüsrev Paşa çaresiz Cize'de metris inşasına başlamıştır.[109]

Kölemenlerin, üstünlük sağlaması ve nüfuz alanlarını aşağı Mısıra doğru genişletmeye başlamalarında; bölgeyi çok iyi tanımaları ve süvari birliklerinden oluşmaları en önemli etkenlerdi. Osmanlı kuvvetleri üzerlerine geldiği anda, çölün yedi sekiz saat kadar içine çekilen Kölemenleri piyade askeriyle takip etmek imkansızdı.[110] Hüsrev Paşa'nın da belirttiği gibi Kölemenler, 800-900 kişi olmakla beraber,[111] sayılan sebeplerden ötürü, bir türlü bunların üstesinden gelinememekteydi. Hüsrev Paşa birliklerinin çoğunluğu piyade askeri olduğundan, zaman zaman sıkıştırılan Kölemenlerin arkasından çöle girip imha etmelerine imkan yoktu.[112]

Artan Kölemen tehdidi karşısında Hüsrev Paşa, bu defa orduyu iki kol halinde, düzenli birlikleri kethüdası Yusuf Ağa[113] ve başıbozuk takımını ise serçeşmesi[114] Mehmet Ali Ağa komutasında, Berdisi Osman Bey üzerine sevk etmiştir. Bu takibatta Mısır'da yetiştirilmeye başlanan 800 kadar "talimci asker" de Yusuf Ağa kolunda yer almıştır.[115] Serçeşme Mehmet Ali Ağa'nın komuta ettiği birliklerce, Feyyum tarafından gerçekleştirilen taarruzlarda, Kölemenlere üstünlük sağlanarak İskenderiye taraflarına inmeleri engellenmiş ve böylece zor durumda kalan beyler, yeniden çöl tarafına firar etmek zorunda kalmışlardır.[116] Ancak Yusuf Ağa kolu, 23 Kasım 1802'de Demenhur'da meydana gelen savaşta aynı başarıyı gösterememiş ve Kölemenlere mağlup olmuştur. Demenhur mağlubiyetinde ilgi çekici olan husus, Yusuf Ağa'nın valiye, başarısızlığında serçeşme Mehmet Ali'nin kendisine yardımcı olmamasının en önemli etken olduğunu bildirmesidir.[117] Bu durum, daha başta serçeşme Kavalalı Mehmet Ali Ağa ile Hüsrev Paşa arasında bir güvensizlik ve çekişme olduğunu göstermesi bakımından dikkat

---

[109] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 156.

[110] BOA., HAT/3538.

[111] BOA., HAT/ 3483.

[112] BOA., HAT/3449-K; 3483. Asker sayısı bakımından sıkıntısı olmadığını belirten Hüsrev Paşa, tek derdinin süvari birliklerinin azlığı olduğunu belirtmektedir, bkz. BOA., HAT/3474-V.

[113] BOA., HAT/ 3454-A.

[114] Mustafa Nuri Paşa, serçemeyi: "*Bi'l-cümle başı bozuk askeri sergerdelerinin reisi*" olarak tanımlar, **Netâicu'l- Vukû'ât**, IV, İstanbul 1327, s. 84. Ayrıca bkz. Danişment, **İOTK**, IV, s. 81.

[115] BOA., HAT/3483.

[116] BOA., HAT/3449-K. Ümeranın çöl içine kaçması üzerine, Hüsrev Paşa hayli su ve deveyi serçeşmeye göndererek, çölde Kölemenlerin takibatına devam edilmesini istemiştir.

[117] Nikola Iorga, **Osmanlı Tarihi,** V, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1948, s. 143.

çekicidir. Demenhur'un kaybedilmesiyle, yukarı ve aşağı Mısır arasındaki bağlantı kesilmiş ve bu durum, Kölemenlere karşı yapılacak sonraki askeri operasyonları, hayli zora sokmuştur.[118]

e. Müttefik İngilizlerle Yaşanan Siyasi - Askeri Kriz

İngilizler, Amyens Anlaşması (1802) gereği Mısır'ı tamamen boşaltmaları gerektiği halde, henüz İskenderiye'yi tahliye etmemişlerdi. Hüsrev Paşa Kölemenlerle mücadeleyi sürdürürken, diğer taraftan İngilizleri Mısır'dan ihraç etmeye çabalamaktaydı. Çünkü İskenderiye'deki İngiliz askeri varlığı, Mısır valisinin otoritesini sarstığı gibi, asi Kölemenlerin yegane güven kaynağıydı.[119] İskenderiye'den çıkmayan İngilizler, muhafız Hurşit Paşa'nın görevini yapmasını engellemekte, boğaz ve limanlar üzerindeki hakimiyetlerini sürdürmekteydiler.[120] İngilizler, ayrıca Hüsrev ve Hurşit paşaların tüm itirazlarına rağmen, kentin en stratejik noktası olan Kefre kalesine asker konuşlandırmakta ısrar etmekteydiler. Bu ısrarlarından sonuç alamayınca, nihayet amele diyerek bir sürü neferi kaleye sokup fiili durum yaratarak, Kefre kalesini ele geçirmişlerdir.[121] Ayrılmadan önce, Mısır'daki ticari çıkarlarını da güvenceye almak isteyen İngilizler, Süveyş ticareti ve kendi tüccarlarına uygulanacak gümrük oranı gibi konulara dair bir ticaret anlaşması imzalamak istemişlerse de Hüsrev Paşa, bu tür anlaşmaları imzalamaya yetkisi olmadığını gerekçe göstererek bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır.[122]

İskenderiye'deki İngilizler, Kölemenlere fiili destek vermekten geri durmadıkları gibi,[123] Hüsrev Paşa ile beyleri uzlaştırmak, hiç olmazsa Said bölgesine

---

[118] Ragıp Raif-Rauf Ahmed, **Babıali-Hariciye Nezareti Mısır Meselesi**, İstanbul 1334, s. 5.

[119] BOA., HAT/3454-A. Hüsrev Paşa İngilizlerin Kölemenlere; "*..Dersaadet'ten affınız haberi gelir İngiltere dahi bunu yazmıştı beher hal sizleri Mısırda oturtacağız*" dediklerini aktarmaktadır. Hüsrev Paşa yazısında ayrıca, çöle kaçan beylerle İngilizlerin yazıştıklarını haber aldıklarını, onların talimatı doğrultusunda zayiat vermemek için üzerlerine varıldıkça çöle kaçtıklarını da ifade etmektedir. Bu konuda ayrıca bkz. BOA., HAT/3449-K; 3538.

[120] BOA., HAT/3449-N Kapudane Abdulkadir Bey "*...İngilizlerin kendülerinden gayrı hâkimin hükümetine rızaları olmayıp onlardan habersiz bir iş vücûda gelmez...*" diyerek bu hususa açıklık getirmektedir.

[121] BOA., HAT/ 3449-G; 3503; 3449-B; 3449-C; 3449-I; 3449-N. İngilizlerin bir başka gerekçesi de kış mevsiminin gelmesiydi. bkz. BOA., HAT/3638-L numaralı vesikalarda olayların tüm ayrıntıları yer almaktadır.

[122] BOA., HAT/5085.

[123] **Hariciye Nezareti Mısır Meselesi**, s. 5.

yerleşmelerini sağlamak amacıyla, valiyle pazarlıklara giriştiler. Hüsrev Paşa, ise bu gelişmeleri defalarca merkeze aktardığı gibi, böyle bir şeyin asla söz konusu olamayacağını muhataplarına açıkça ifade etmiştir. Ancak, Mısır'dan ayrılmadan önce, Kölemen sorununu istedikleri gibi çözmek, diğer bir deyişle beyleri Said bölgesine yerleştirmek kararlılığında olan İngilizler, bu konuda Hüsrev Paşa'yı adeta kıskaca aldılar. Üstelik, İstanbul'dan gönderilmesi muhtemel yeni birliklerle, valinin iyice güçlenerek Kölemenleri yok edebileceğinin farkında olan İngilizler, politik anlamda valiyi bunalttılar. Bu baskıların dayanılmaz boyuta gelmesi üzerine Hüsrev Paşa, merkezden gönderilmiş havası vererek bir hattı hümayun kaleme alarak İskenderiye'ye göndermiştir.[124] Söz konusu fermanda Hüsrev Paşa; devletlerarası hukuk sahasına giren mevcut meselenin çözümünde, karar merciinin asla kendisi olmadığının ve bu hususstaki rolünün sadece ve sadece gönderilen talimatları uygulamak, bu tür gayrı meşru talepleri tavizsiz reddetmek ve Kölemenlere karşı yürütülen mücadeleyi aralıksız sürdürmek olduğunun merkezden kendisine bildirildiğini ifade etmiştir.[125]

Hüsrev Paşa'nın bu manevrası, yani kaleme aldığı hattı hümayunla Kölemen sorununu müzakere etmeye yetkisi olmadığı konusunda İngilizleri ikna etmesi üzerine, bizzat İstanbul'a gelen General Stuart[126] ve İngiltere elçisi vekili Straton ile reis efendi arasında Babıali'de uzun müzakereler yapılmıştır.[127] Stuart gelmeden önce, Babıali

---

[124] BOA., HAT/3619. Hüsrev Paşa İngilizlerin beyleri himayeden başka, bedevi aşiretlerle ahaliyi kışkırtıp üzerinde baskı kurduğunu belirttikten sonra, bu işe neden kalkıştığını şu şekilde dile getirir: "*...zaruret ve hasbe'l-vakt bir kıt'a fermân-ı alişân tertîbi tasvîb olunup cümle muvâcehesinde fetih u kırâat olunmağla...*".

[125] BOA., HAT/3449-L Hüsrev Paşa tarafından kaleme aldırılan fermanın suretidir. Fermanın zorunluluktan dolayı kaleme alındığına dair vesika üzerinde şu ibareler bulunmaktadır: "*Hasbe'z-zarûr tastîr ve irâe olunmuş olan tuğralı fermân-ı âlişân sûretidir*". Telhiste ise "*Mısır valisi kullarının hasbe'l-iktizâ tastîr ettirdiği fermân-ı âlî sûreti olmağla mahalline kaydettirilecektir*" ibaresi yer almaktadır. Atilla Çetin, eserinde Kavalalı'nın valiliğe atanmasından önce Mısır'da meydana gelen olaylara da temas etmiştir. Bu bağlamda sözü bu noktaya getiren Çetin, Hüsrev Paşa'nın, İngilizlerle ümera maddesini asla müzakereye girişmemesi için merkezden gönderilen fermanlarla şiddetle bir biçimde ikaz edildiğini ifade etmekte ve bu belgeyi (HAT/3449-L) referans olarak göstermektedir, bkz. Çetin, **a.g.e.,** s. 31-32. Ancak yukarıda vesikalardan yaptığımız alıntılar, bu fermanın İstanbul'dan gönderilmediğini, bilakis politik manevra alanını genişletmek amacıyla bizzat Hüsrev Paşa tarafından kaleme alındığını açıkça ortaya koymaktadır. Müellifin ilk vesikayı (HAT/3619) görmemiş olması belki mazur görülebilir. Ancak ikinci vesikanın üzerindeki net ifadelere rağmen, Babıali'nin "*infiale gelip*" Hüsrev Paşa'yı şiddetlice ikaz etmek için ferman gönderdiğini ifade etmesi, şaşkınlık vericidir. Arşiv vesikaları tam aksini söylerken, müellifin böyle bir sonuca nasıl vardığı, idrak kabiliyetimizi aşmaktadır.

[126] BOA., HAT/3456.

[127] BOA., HAT/3501.

stratejisini belirleyerek İngiliz taleplerini reddetmeye karar vermişti.[128] Stuart'ın İstanbul'a bizzat gelmesi ve Kölemen sorunun çözümünü, Babıali'yle mevcut dostluk ve ittifak ortamına tercih etmesi, konuya verdikleri önemi ve İngiliz hükümetinin önceliklerini göstermesi bakımından hayli dikkat çekicidir.

Kölemenler konusunda İngiliz temsilcilerle yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç alınamaması ve oluşan gerginliğin savaşa kadar gidebilecek bir manzara arz etmesi, Fransa'ya bir kontra atak yapma imkanı vermiştir. Mısır'ı işgal girişimiyle kaybettiği Osmanlı dostluğunu yeniden kazanmak ve Kölemen sorununda İngilizlere karşı Babıali'nin direncini arttırmak, hiç olmazsa politik anlamda alternatifsiz olmadıklarını ihsas etmek üzere, General Bonaparte, Sebastiyani adındaki özel temsilcisini İstanbul'a gönderme kararı almıştır. Sebastiyani, İstanbul'a gelmeden önce Mısır'a uğrayarak, önce Hüsrev Paşa'yla görüşmüş ve genel durum, Kölemen sorunu ve İngilizlerin İskenderiye'yi tahliyesi gibi önemli hususların ayrıntılarını, birinci ağızdan öğrenmiş, İngilizlerin Mısır'dan ihracı için destek vermeye geldiğini özellikle vurgulamıştır.[129] Ardından General Stuart ile görüşen Sebastiyani, Mısır'ı tahliye etmemekte neden direndiklerini sorunca, aralarında ciddi bir gerginlik yaşanmıştır.[130]

Fransız temsilcinin başkente gelmesiyle Babıali'nin kafası daha da karışmış, Kölemen sorunu bir iç mesele olmaktan çıkarak, Fransa ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz mücadelesinin aracı haline gelmiştir. Ancak, sarf edilen tüm çabalar ve Sebastiyani'nin politik desteği de sorunu çözmeye yetmemiştir.

Babıali müzakereler esnasında, gerek İngiliz elçisi Lord Elgin ve gerekse General Stuart'a görüşlerini kabul ettiremediğinden, İngiliz hükümeti nezdinde temaslarda bulunmak üzere Hacegandan Sıtkı Efendi'yi Londra'ya göndermiştir.[131] Bu girişimiyle Babıali, savunma durumundan çıkarak, uluslararası hukuka aykırı bu tutumu nedeniyle, İngiliz hükümetini kendi kamuoyuna şikayet etmek ve haklı mücadelesine Avrupa kamuoyundan destek bulmayı amaçlamıştır.

---

[128] BOA., HAT/3499; 3462-A.

[129] BOA., HAT/3449-A; 3474-R. Hüsrev Paşa 4 Kasım 1802'de Sebastiyani ile bir kez daha görüşmüştür ayrıntılar için bkz.3449-H.

[130] BOA., HAT/3449-M.

[131] BOA., HAT/3460; 3647; 3474-A-1. Bu hususdaki bilgileri Hüsrev Paşa'ya ve General Stuart'a iletmek üzere, Mısır ruznamçecisi Abdullah Ramiz Efendi Mısır'a gönderilmiştir. bkz. BOA., HAT/3638. Sıtkı Efendi'ye İngiltere'ye giderken verilen tahrirat ve talimatların suretleri Hüsrev Paşa'ya da gönderilmiş ve bunlar 12 Ocak 1803'te eline geçmiştir. bkz. BOA., HAT/3511.

Sebastiyani ise İstanbul'daki temaslarını tamamladıktan sonra Fransa'ya dönmüş ve bu konuda hazırladığı raporu hükümetine sunmuştur. Raporda, İngilizlerin Kölemenleri bahane ederek Mısır'a hakim olmak istedikleri, Mısır'ın henüz kargaşadan kurtulamadığı, perişan vaziyette olan ahalinin Fransız idaresini talep ettikleri ve bu kaos ortamının yeni bir işgal girişimi için fırsat olduğu ifade edilmiştir.[132] Sözde dost Sebastiyani'nin raporundaki ifadeler Babıali tarafından öğrenilince, Fransa'nın tekrar Mısır'ı işgale kalkışabileceği endişesiyle, İngilizlere karşı sergilenen sert tutum yumuşatılmış olmalıdır.

İstanbul, Paris ve Londra'da Mısır ve Kölemenlerin akıbeti müzakere edilirken, Mısır'da da bir takım yeni gelişmeler olmuştu. Defterdar Mehmet Şerif Efendi, Hüsrev Paşa ile uyuşamadığı ve görevinin gereklerini yerine getiremediği[133] gerekçesiyle istifa edince, yerine Ocak 1803'te Mehmet Recai Efendi atanmıştır.[134] Bu sırada Hicaz'da Vehhabi isyanı şiddetlendiğinden, Mehmet Şerif Efendi Cidde valiliğine atanmış ve Mısır valisine, kendisine gereken her türlü askeri yardımı yaparak görev bölgesine sevk etmesi bildirilmiştir.[135]

Vehhabi isyanını bastırmak üzere gayret sarf etmesi istenen Hüsrev Paşa, bu sırada, disiplinsizliklerinden ötürü başıbozuk askerleriyle ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu sıkıntının merkeze yansıması üzerine 17-27 Kasım 1802 tarihli hükümde, Mısır'daki kargaşa ortamının daha da kötüleşmemesi için, kimliği meçhul şahısların eyalete sokulmaması ve özellikle Arnavutların girişine asla izin verilmemesi kadılar ile sahil muhafızlarına tembih edilmiştir.[136] Bu tür talimatlarla amaçlanan şey; Mısır'da asayiş ve düzeni tesis etmek, teşkiline çalışılan talimli askerle kısa sürede düzen sağlanacağından,

---

[132] Cevdet, **a.g.e.**,VII, s. 180.

[133] BOA., HAT/12486. Yusuf Ziya Paşa, Şerif Efendi'nin tedbirsizlik ve gevşekliklerini bir bir saydıktan sonra yerine Mustafa Reşit Efendi, Rasih Efendi ile Recai Efendi'yi önermiş ve bunlardan Recai Efendi bölgeye vukufundan dolayı padişah tarafından tercih edilmiştir. Burada sadrazam tarafından neden hasmı Hüsrev Paşa'nın değil de defterdar Şerif Efendi'nin suçlandığı ve azli istendiği sorusu akla gelebilir. Bunun sebebi, Mısır defterdarı tayin edilip gönderildiğinde "İrâd-ı Cedit defterdarı gibi reyinde müstakil" olduğu ve "Mısır valisinin mali meselelerde asla kendisine müdahale edemeyeceği" gibi bir takım olağan üstü yetkilerle donatılmış olmasıydı, bkz. C. ML/2466.

[134] BOA., HAT/3474-Z. Recai Efendi'ye verilen ve Mısır'a vardığında yapacağı icraata dair ilk hüküm için bkz. C. ML/29102. Yeni defterdar Halil Recai Efendi 18 Ocak 1803'te Mısır'a ulaşmış, hazırlıklarını tamamlayan Şerif Efendi ise gönderilen talimat gereği 5 Mart 1803'te Cidde'ye hareket etmiştir, bkz. **Cabi**, I, s.88-89.

[135] BOA., A. Emiri/III. Selim, nr. 22662; HAT/3558; 4498-B; 3793-B; C. AS/25447.

[136] Atilla Çetin, **a.g.e.**, s. 33.

başıbozukların gereksiz yere artmasını engellemek ve böylece Kölemenlere benzer yeni bir asi fırkanın, valinin otoritesine ortak olmasının önüne geçmekti.

Başıbozuklarla yaşanan sıkıntılar gittikçe artarken, Kölemenlere karşı verilen mücadele de sürmekteydi. Bir çok bölgede elde edilen başarılara rağmen,[137] İngiliz müdahalesinden dolayı sorun tam olarak giderilememekteydi. Bu çözümsüzlük üzerine Hüsrev Paşa, daha radikal bir adım atmaya karar vererek en güçlü Kölemen beyleri, Elfi Mehmet, İbrahim, Berdisi Osman ve Ebû Diyab Selim beylere hitaben yeni bir ferman göndermiştir. İçeriğini yine Hüsrev Paşa'nın belirlediği fermanda; devlet-i aliye askerliğini kabul eden Kölemenlerin affedilerek Kahire'ye yerleşebileceği, kabul etmeyenlerin ise Mısır'dan ihraç edileceği ilan olunmuştur. Bundan maksat Kölemenler arasında fitne çıkarmak ve bu dört beyin maiyetindeki kaşif ve neferlerin, liderlerinden ayrılarak kendisine katılmasını sağlamaktı. Mısır valisi bunu başardığı takdirde, Kölemenlerin dağılacağını ve İngilizlerin de onları desteklemekten vazgeçerek ülkelerine döneceklerini ümit etmekteydi.[138]

İstanbul'daki temaslarından eli boş dönen General Stuart, Kölemen sorununun çözümü için Hüsrev Paşa nezdinde bir takım yeni girişimlerde bulunarak, ısrarını tehdide dönüştürmüştür.[139] Sorunu çözmekte kararlı olan Stuart, alenen Kölemenlerle temasa geçerek Said'den, Bahira bölgesine gelmelerini istemiştir. İskenderiye civarına geldikten sonra beylerin kendi himayesine girmiş sayılacağını Hüsrev Paşa'ya bildiren Stuart, engellemeye kalkıştığı takdirde, İngiliz askerinin Kölemenlerin yanında savaşacağını tehditkar bir dille ifade etmekten çekinmemiştir.[140]

Stuart'ın talimatı doğrultusunda Kölemen beyleri, Kahire'ye yakın Demenhur ile Firavun Tepeleri ve Bahira civarına gelmişlerdir. Bu haber, başka kanallardan İstanbul'da bulunan Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın kulağına gidince, derhal Hüsrev Paşa'ya, neden buna göz yumduğu ve bu tür haberleri kendisinden neden gizlediğini içeren bir tahrirat göndermiştir. Hüsrev Paşa ise efendisine, asla bir şey

---

[137] BOA., HAT/3504; 3454-A; 3483; 3474-U; B-1; 3540-İ.

[138] BOA., HAT/3638-E. Hüsrev Paşa şukkasında kaleme aldırdığı bu fermanın suretini de gönderdiğini belirtmektedir. BOA., HAT/3550` nr. vesikada da maslahat gereği böyle bir fermanın kaleme alındığı belirtilmektedir.

[139] BOA., HAT/3638-B. Hüsrev Paşa, Stuart'ın "muğâlata" yapıp kendisini "ihâfe" ye kalktığını, altta kalmayıp "dikçe" ibarelerle kendisine cevap yazdığını ifade etmektedir.

[140] BOA., HAT/3521.

gizlemediğini ve endişeye mahal olmadığını hayli "zelîlâne" ifadelerle aktarmıştır.[141] Bu hadise, kaptan paşanın, Mısır valiliğine tayin ettirdiği kethüdası Hüsrev Paşa'nın icraatlarını ciddi biçimde takip ve kontrol ettiğini göstermesi bakımından da hayli ilginç görünmektedir.[142]

Hüsrev Paşa'nın sevk ettiği birlikler asilere göz açtırmamaya çalışırken, General Stuart, Kölemen beylerine artık çöl içlerine kaçmamaları ve dönüp savaşmaları talimatını göndermiştir. Ardından da Osmanlı birliklerine karşı takip edilecek stratejiyi ve hangi bölgelerden nasıl harekete geçileceğini tespit etmek amacıyla, Elfi Mehmet Bey'i İskenderiye'deki konağına davet etmiştir.[143] Bu görüşmeye meşruiyet kazandırmak isteyen Stuart, Elfi Bey'i Hurşit Paşa, Kapudane Abdulkadir Bey ve set bina emini Salih Efendi'yle görüştürmüş, taraflar arasında uzlaşma sağlamaktan başka bir amacı olmadığı izlenimi vermeye çalışmıştır. Nihayet bu görüşmenin ardından Kölemenler, Stuart'ın talimatıyla müdafaa yerine taarruz stratejisi benimsemişler ve yeniden Mısır'ın aşağı bölgelerine yönelmişlerdir.[144]

Özellikle son savaşlarda, Osmanlı birliklerinin başarılı sonuçlar almaya başlaması, İngilizleri endişelendirmeye başlamıştı. Benimsedikleri yeni taktik gereği İngilizler, Kölemen sorununun çözümlenememesinin tek sebebinin Hüsrev Paşa olduğunu etrafa yayarak,[145] "urban" olarak tabir edilen bedevi Arap aşiretlerinin şeyhleriyle el altından temasa geçmişler, para karşılığında Kölemenleri desteklemek ve birliklerini onların hizmetine vermek hususlarında ikna etmeyi başarmışlardır. Bunun sonucu olarak Ebû Kureym, Hannâdi, Cehime gibi bedevi aşiretleri, Kölemenlere askeri destek vermeyi kabul etmişlerdir.[146] Buna karşın, kaleme aldırdığı Arapça tahrirat ve

---

[141] BOA., HAT/ 3474-U; 3474-V.

[142] Mısır'la ilgili gelişmeleri Hüsrev Paşa'nın hususi olarak kaptan paşaya bildirmesi ve sadrazamın değil de yürütülecek askeri operasyonlara dair talimatların kaptan paşa tarafından kendisine bildirilmesi dikkat çekicidir. bkz. BOA., HAT/3538.

[143] BOA., HAT/3638-K.

[144] BOA., HAT/3638-G; 3577; 3638-F.

[145] BOA., HAT/3449-J. İngilizler, Babıali'nin Kölemenleri affettiğini, General Stuart'ın af fermanlarını getirdiğini, ancak Hüsrev Paşa'nın bunları ilan etmeyip çözümsüzlükte ınat ettiğini ifade etmişlerdir. Hüsrev Paşa'nın İngiliz propagandasına temas ederek *"...ke ennehû yalnız bu kulları vali bulunmak takribiyle ısrar etmekte olduğumu beyân u i'lân ile..."* şeklinde bu hususu dile getirmektedir. bkz. BOA., HAT/3638-L; 3521.

[146] BOA., HAT/3619; 3454/A. Ancak urbanın tümünün Kölemenlere destek vermediğini, bazı aşiretlerin yine devlete sadakatlerini sürdürme kararı aldıklarını Hüsrev Paşa bildirmektedir. bkz. BOA., HAT/3474-B/1.

buyrultularla[147] karşı propagandaya girişen[148] Hüsrev Paşa, aşiret liderlerine samur kürkler ile değerli hediyeler göndermiş[149] ve kalabalık aşiretlerden rehinler almışsa da,[150] çabaları sonuç vermeyerek yalnızca Evlâd-ı Ali urbanını kendi tarafına çekebilmiştir.[151] Ancak Evlâd-ı Ali en kalabalık bedevi aşireti olduğundan,[152] bu başarısı tamamen değersiz de görülmemelidir. Zira birçok savaşta Evlâd-ı Ali aşiretinin hayli önemli katkıları olmuştur.[153]

Mısır'da İngilizlerin müdahalesiyle ortaya çıkan bu son durum, uzun süredir devam eden çatışmalar sonunda epey güç kaybetmiş olan Kölemenlere taze kan sağlamış ve valinin emeklerini boşa çıkarmıştır. Bu yeni durumdan güç alan General Stuart ve Mısır İngiliz orduları baş komutanı Lord Cavan, Hüsrev Paşa üzerindeki baskılarını arttırdıkları gibi, bu sorunu çözmesini daha amir tarzda dile getirmeye başladılar. İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Elgin de eş zamanlı olarak, aynı talepleri Babıali'ye kabul ettirme çabasındaydı. Babıali ise Sıtkı Efendi'nin Londra temaslarından hiçbir olumlu sinyal gelmediğinden, yeniden bir durum değerlendirmesi yapacağını bildirmekten başka bir cevap verememiştir. Babıali'de, Hüsrev Paşa'dan gelen bilgiler ışığında yapılan uzun müzakerelerin ardından nihai karara varılmıştır. Buna göre; Mısır'da düzenin sağlanması, savaşa son verilmesi ve İngilizlerin İskenderiye'yi tahliyesini sağlamanın tek yolunun, Kölemenlerin affı ve Mısır'da kalmalarına izin verilmesi olduğu kabul edilmiştir. Ancak, Babıali politik anlamda başarısızlığını örtmek ve yeni dönemde Kölemenlerin nezdindeki itibarını sarsmamak amacıyla, bu kararların vali Hüsrev Paşa'nın önerisi ve şefaati doğrultusunda alındığını deklare edecekti. Alınan bu kararların bildirilmesi üzerine Hüsrev Paşa; "kendi şefaat ve himmetiyle" gerçekleşen bu genel af şartlarını İngiliz komutanlara iletmiştir. Buna göre; Kölemenler Mısır valisine bir daha asla başkaldırmamak ve İngilizlere ilticaya kalkışmamak şartlarıyla affedilecek, daha önceki talepleri doğrultusunda, İsna ya da

---

[147] Hüsrev Paşa'ya bu şekilde hareket etme talimatı, kendisini Mısır valiliğine tayin ettiren, efendisi Küçük Hüseyin Paşa tarafından gönderilmişti, bkz. BOA., HAT/3474-T.

[148] BOA., HAT/3504.

[149] BOA., HAT/3474-T. Hatta bazı borçları Hüsrev Paşa tarafından affedilmiştir, bkz. BOA., HAT/3474-B/1

[150] BOA., HAT/3638-L.

[151] BOA., HAT/3638-A, Evlâd-ı Ali şeyhi Abdülvahid ibn-i Abdurrahman'ın Hüsrev Paşa'ya tabiiyetini bildiren mektubudur. Konunun diğer ayrıntıları için bkz. BOA., HAT/3638-K; 3638; 3540.

[152] BOA., HAT/ 3454-A.

[153] BOA., HAT/3504.

Asvan bölgelerine yerleşebilecekler[154] ve sadakatleri karşılığında kendilerine maaşlar tahsis edilecekti.[155]

Kölemen sorununun, istedikleri doğrultuda çözümlenmesi ve alınan kararların uygulanmaya başlanmasının ardından İngilizler, İskenderiye'yi tahliye hazırlıklarına başlamışlardır. Bununla birlikte İngilizler, ileride kullanmak üzere Elfi Mehmet Bey ve on beş kadar Kölemen beyini de yanlarına almışlardır.[156] Nihayet 13 Mart 1803'te Mısır'dan ayrılan İngilizler,[157] Hüsrev Paşa'nın sözünde durmayıp beylerin tamamını tutuklamaya ya da katletmeye kalkışması halinde, birlikte götürdükleri beylerle Mısır'a dönmeyi ve onlara istinat ederek yeniden nüfuzlarını tesis etmeyi amaçlamaktaydılar.

Kölemenler hakkında genel af ilanı ve İngilizlerin ülkelerine gitmesinin ardından, Mısır'da yeni bir sulh ve sükun dönemi başlamış oldu. Bu yeni dönemde, vali Hüsrev Paşa'nın iktidarını tehdit eden unsurlar ortadan kalkmış ve 1798'den beri Mısır'da süren savaş ortamı da sona ermiş görünüyordu. Bu manzara karşısında, Kölemenleri takip amacıyla eyaletin dört bir yanına sevk edilmiş birlikler de merkeze dönmeye başlamışlardır.

3- Valilik Koltuğunu Kaybetmesine Yol Açan Gelişmeler

a. Başıbozukların İsyanı

Yusuf Ziya Paşa Mısır'dan ayrılırken, Hüsrev Paşa'ya, ezici çoğunluğu "Kırcalı" ve Arnavut takımından oluşan, "Başıbozuk" düzensiz askeri milis güçleri bırakmıştı. Bunlarla Kölemenlere karşı etkin bir askeri mücadelenin yürütülemeyeceğini pek ala bilen Yusuf Ziya Paşa, daha o zaman, merkezden düzenli ve talimli üç bin kadar Levent Çiftliği askeri talep etmişti. Ancak bunun pek mümkün olmadığı, olsa bile hayli

---

[154] BOA., A. Emiri/III. Selim, nr. 9625; HAT/6845; Beylerin hangi şartlarla affedileceklerine dair bkz. HAT/3525

[155] BOA., HAT/ 6537-C.

[156] BOA., HAT/38157. Londra maslahatgüzarı Sıtkı Efendi, Babıali'ye gönderilen yazıda Elfi Bey'in af konusunda. İngiltere kralından aracılık talep etmek üzere Londra'ya gelmekte olduğunu belirtilmektedir. Ayrıca bkz. **Hariciye Nezareti Mısır Meselesi**, s. 4; Şinasi Altındağ, "Mehmet Ali Paşa", **İA., C.**VII, s. 567.

[157] BOA., HAT/6571.

vakit alacağı şeklinde cevap gelince, Mısır'da da Nizam-ı Cedit askeri yetiştirmek için, Levent Çiftliği modelinde bir kışla inşası fikrini ortaya atmıştı.[158]

Mısır'daki başıbozuk kuvvetlerinin büyük çoğunluğu, Rumeli'den getirilmiş Arnavutlardan oluşuyordu. Kendisi de bir Arnavut olan Tahir Paşa komutasındaki bu birliklerin serçeşmesi ise Kavalalı Mehmet Ali Ağa'ydı. Hüsrev Paşa'nın Kölemenlere karşı verdiği mücadelede, önemli hizmetleri geçen bu birlikler, zaman zaman yeniçeriler ve diğer askeri gruplarla bir takım sürtüşmeler de yaşamaktaydılar. Kölemenler için genel af çıkması ve İngilizlerin Mısır'ı tahliye etmelerinden sonra, dağınık birliklerin tamamı merkezde toplanmıştı. Savaşın ardından boşa çıkan bu birlikler, uzun süredir ödenmeyen ulufelerini yüksek sesle talep etmeye başladılar.[159]

Arnavut takımı, daha önce Fransızlarla mücadelenin en şiddetli yerinde, güzeşte ulufe ve tayinatlarının derhal ödenmesi gerekçesiyle isyan etmiş ve altı-yedi bin kadar Arnavut "Yusuf Ziya Paşa'nın otağına hücum eylemişlerdi". Serdar-ı ekremin serin kanlı tavrı ve diğer askeri sınıfların da desteğiyle, o sırada isyan daha fazla büyümeden bastırılmış, ancak başıbozuklara olan güven tamamen sarsılmıştı.[160]

Sadece Kahire'deki değil, İskenderiye'deki askerler de "güzeşte" ulufelerinin ödenmesi hususunda, muhafız Hurşit Paşa'yı sıkıştırmaya başlamışlardı. Bunun üzerine, Hüsrev Paşa'nın onayıyla, İskenderiye'de ikamet eden Gozar adlı bir müstemen tüccarına, miri senedi verilerek 6250 kuruş borç alınmıştır.[161] Ancak bu meblağın yetmemesi üzerine, İskenderiye'deki konsoloslardan 199.810 kuruş daha borçlanılarak,[162] birikmiş ulufeler ödenmiş ve böylece Hurşit Paşa'ya karşı başlaması muhtemel bir ayaklanmanın önü alınmıştır.

Birikmiş ulufelerin ödemesine imkan verecek yerli kaynaklar, daha baştan merkeze gönderilmişti.[163] Söz konusu kaynakların, Hüsrev Paşa'nın tasarrufuna

---

[158] BOA., HAT/3586-C.

[159] Câbi, **Tarih**, I, s. 88.

[160] **Ziyânâme**, vr. 182b-183a-

[161] BOA., C. HR/1744;7840.

[162] BOA., C. ML/3405; C. DH/6356. Ulufe ödemesi için daha sonra tekrar borçlanılmıştır.

[163] Mısır geri alındıktan sonra elde edilen ganimetler ile Fransızlar tarafından toplanmış vergiler ve değerli eşyaların defterleri tanzim edilerek merkeze gönderilmişti.

verilmeyip[164] merkeze transfer edilmesi, eyalette düzenli işleyen mülki ve iktisadi yapının tesisine imkan vermediği gibi, askerin isyanına da zemin hazırlamıştır. Hüsrev Paşa, ulufe konusunda bir takım yeni olayların patlak vereceğini sezdiğinden, birkaç kez merkezden mali destek istemiş, ancak olumlu yanıt alamamıştır.[165]

Bu arada, öteden beri tekrarlana geldiği üzere, başta vali olmak üzere tüm Mısır idarecilerine ve sahil muhafızlarına; eyalete tek bir Arnavut'un sokulmaması hususu fermanla ikaz edilmiştir.[166] Aynı talimat, başta Tepedelenli Ali Paşa olmak üzere, Rumeli'de Arnavutlarla meskun bölgelerin idarecilerine de gönderilmiş, tek bir Arnavut'un Mısır'a gönderilmemesi konusunda, gereken özeni göstermeleri istenmiştir.[167]

Bu maddi ve bir o kadar da siyasi olan sıkıntılı durumdan kurtulmak amacıyla, Hüsrev Paşa ve defterdar Recai Efendi, Mısır'da çok fazla askere ihtiyaç olmadığından, başıbozukların içerde kalmış maaşlarının ödenerek, memleketlerine gönderilmeleri kararı aldıklarından merkezden kaynak gönderilmesi talebini yinelemişlerdir.[168] Bu kararın alınmasındaki etkenlerden bir diğeri de Arnavut sergerdelerinin çoğunun, Kölemen beylerine temayül etmiş olmalarıydı.[169]

Alınan bu karar, vali ve defterdar açısından son derece makul ve gerekliydi. Zira, yetiştirilmeye çalışılan talimli askerlerin kısa sürede, memleketlerine gönderilecek başıbozukların yerini alacağını düşünmekteydiler. Böylece sayıca az, ancak disiplinli talimli birlikler sayesinde, hem Mısır'da düzen sağlanacak, hem de Kölemenler rahatlıkla hizaya getirilecekti. Üstelik, talimli birlikler sayıca az olduklarından, hazineye

---

[164] Bu sırada bırakın merkezden Mısır hazinesine maddi anlamda destek gönderilmesini, çok fazla asker istihdam ettiği gerekçesiyle merkez tarafından Hüsrev Paşa tenkit edilmiş, çok gerekli değilse bir kısmının terhisi bildirilmiştir. Hüsrev Paşa ise Kölemenlerin tedibi isteniyorsa bu askerin istihdamının mutlak şart olduğunu, işler yoluna girdiğinde başıbozukların def edilip süvari askerinin sayısının arttırılmasının düşünüldüğünü yana yakıla arz etmiştir, bkz. BOA., HAT/3592 .

[165] BOA., HAT/3474-O. Merkez hariç, sadece İskenderiye'de meşta için bırakılan askerin mevacibi 128.000 kuruştan fazladır. Hüsrev Paşa bu miktarı ve tayinat bedelini ancak iki taksit halinde ödeyebileceğini bildirmektedir. İlk taksiti ödemek için de Carlo isminde bir tüccardan 64 bin kuruş borç almıştır, bkz. BOA., HAT/3474-P.

[166] BOA., HAT/3474-Y.

[167] BOA., A. Emiri/III. Selim, nr. 20203. Bu hususun sık aralıklarla tekrarlandığını görmekteyiz, bkz. aynı tasnif nr.20336, 20337, 20338, 20339, 20349.

[168] BOA., C. AS/7861; BOA., C. ML/2280; HAT/5104; 5107; Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 216-7. Hüsrev Paşa disiplinsiz ve hazine için büyük yük olan bu askeri birliklere ihtiyaç kalmadığından Mısır'dan ihracını daha 2 Şubat 1802'de merkeze gönderdiği kaimesinde yazmıştı, bkz. BOA., HAT/3520.

[169] **Hariciye Nezareti Mısır Meselesi**, s. 5; BOA., HAT/3493, Başıbozukların komutanı Tahir Paşa'nın Elfi Mehmet Bey'le temas halinde olduğunu bizzat Hüsrev Paşa merkeze bildirmiştir.

getirdikleri mali yük azalacak ve kalan meblağla, imar faaliyetlerine teşebbüs edilebilecekti.

Madalyonun öteki yüzü, yani başıbozuklar açısından bu son karar, hiç de kabul edilebilir değildi. Zira başıbozuklar için askerlik, daimi bir hizmet olmaktan ziyade, geçici bir maişet kapısıydı. Mısır'dan ihraç edildiklerinde, bu maişet kapısının kapanacağını bilen başıbozuklar, içerde kalan maaşlarının da ödenmeyeceği korkusuna kapılmışlardı. Bu sebeple 23 Nisan 1803 günü, ödenmemiş maaşlarını almadan asla Mısır'ı terk etmeyeceklerini bildirmek üzere, temsilcilerini defterdarın konağına göndermişlerdir.

Başıbozukların bu girişimi, Hüsrev Paşa tarafından haber alınınca, Recai Efendi'ye alacaklarının bir kısmının ödenmesi talimatı göndermiştir. Ancak defterdar, elde hiç para olmadığını ifade edince, Hüsrev Paşa başıbozukları teskin etmek amacıyla, birkaç gün sonra paralarının ödeneceğini ilan etmişse de kargaşayı engelleyememiştir.[170] Bu arada, defterdarın daha önce ulufe bedelinin bir kısmını serçeşme Mehmet Ali'ye verdiğini ifade etmesi üzerine, başıbozuklar derhal serçeşmelerine müracaat etmişlerdir. Ancak onun, hazineden bir akçe dahi almadığını söylemesiyle, kalabalık iyice hiddetlenmiştir. Mehmet Ali Ağa'nın ilk harekette tahriki yoksa bile son olayda kesinlikle bir tahriki söz konusudur.[171] Zira defterdar, askere dağıtılmak üzere Mehmet Ali Ağa'ya bir miktar para teslim etmemiş olsa, onları kendisine göndermezdi. Çünkü böyle bir aldatmacanın, kendi sonunu getireceği aşikardı. Aldatıldıklarını düşünen başıbozuk temsilcileri, tekrar defterdarın konağına gelerek hakaretler eşliğinde, kendisini sıkıştırmışlar ve onlara engel olmak isteyen birliklerin müdahalesiyle de iş çığırından çıkarak çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmanın tüm eyaleti karıştıracağı görüldüğünden, ulufe alacaklarının mutlaka bir hafta içinde ödeneceği vaat edilmiş ve bir kısmı ödenerek, güçlükle olayların önü alınabilmiştir.[172]

Hüsrev Paşa'nın ifadelerinden; isyan eden başıbozuklara iki parti halinde 4100 keselik ödeme yapılmıştır. Kalan 900 keseyi de "*yarın veririm*" dediği halde, başıbozuklar "*bizim merâmımız akçe değildir hakkında fermân var seni istemeyiz*"

---

[170] BOA., HAT/3655.

[171] Çetin, **a.g.e.**, s. 36.

[172] BOA., HAT/3541; Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 216 vd.

diyerek isyandan vazgeçmemişlerdir.[173] Bu durum, isyanın sadece ulufeden kaynaklanmadığını ve başka tahrik unsurlarının olduğunu göstermektedir.

Sağlanan geçici sükunetin, uzun sürmeyeceğini gören Hüsrev Paşa, emrindeki talimli birlikleri teyakkuz halinde tutmaya başlamıştı. Bir hafta sonra yani 29 Nisanda, başıbozuklar yine defterdarın konağına gelerek, kalan alacaklarının hemen ödenmesini talep ettiler. Defterdar Recai Efendi ise bu kısa zaman zarfında, ancak 60 bin kuruş tedarik edebildiğini, kalanının ise kısa süre sonra ödenebileceğini söyleyince, yine direnişle karşılaşmıştır. Kalabalığı ikna edemediğini ve ortalığın yeniden karışacağını fark eden Recai Efendi, validen bir miktar borç para talep etmiştir. Ancak Hüsrev Paşa bu talebi geri çevirdiği gibi, başıbozukları tehdit edip ardından da defterdar konağını topa tutunca olaylar kontrolden çıkmış ve ulufe davası, isyana ve iç savaşa dönüşmüştür.[174] Önce Fransızlar, ardından da Kölemenler yüzünden çıkan savaşlardan ötürü perişan hale gelen ahali, tam sulh ortamına kavuştuk derken, bu hadiseyle hayal kırıklığına uğramış ve korkularından dükkanlarını kapatarak, evlerine çekilmişlerdir.

b. Tahir Paşa'nın İdareyi Ele Geçirmesi

Hüsrev Paşa ortalığın karışması üzerine, buyrultular neşrederek, asilere karşı herkesin silahlanarak yanında yer almasını istemiştir. İşlerin çığırından çıktığını fark eden ocak ağaları da valiye müracaat ederek, müdafaa tedbirlerini ve özellikle de Kahire kalesinin takviyesini ihtar etmişlerdir. Ancak Hüsrev Paşa, yetiştirmekte olduğu talimli birliklere aşırı güveninden[175] ya da başıbozukları çok hafife aldığından, bu uyarıları dikkate almamıştır. Özellikle, ocak ağalarının kaleye bir miktar daha yeniçeri konmasının yararlı olacağını söylemelerine karşılık, "*askerimi bölmek istiyorsunuz*" şeklindeki çıkışı, valinin yalnızca dairesi halkı ve talimli birliklere güvendiğini, yeniçerilerin de başı bozuklara destek vermelerinden çekindiğini düşündürmektedir. Çatışma ortamının, gittikçe iç savaşa dönüştüğünün farkında olan Tahir Paşa, başıbozukların komutanı sıfatıyla, vali konağına giderek görüşmek istemişse de Hüsrev Paşa tarafından kabul edilmemiştir. Hüsrev Paşa'nın tutumundan, isyanını, ulufe isyanı

---

[173] BOA., HAT/3541, Hüsrev Paşa'nın bu konudaki ayrıntıları şifahen aktarmak üzere İstanbul'a gönderdiği Haseki Mustafa Ağa'nın takriridir.

[174] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 217.

[175] İnalcık, **a.g.md**, s. 610.

değil, Tahir Paşa ile Mehmet Ali Ağa'nın kışkırtmalarından kaynaklanan, planlı bir darbe hareketi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak, onun bu tedbirsiz ve uzlaşmaz tavrı, Mısır'da ihtilal dönemini yeniden başlattığı gibi, kendi sonunun da başlangıcı olacaktır.[176]

Hüsrev Paşa ile Tahir Paşa'nın arası, aslında baştan beri pek de iyi değildi. Hüsrev Paşa bu zatı son derece saf bulur, "*kim ne söylese itibâr eder, devletin menfaatini bilmez*" şeklinde nitelerdi.[177] Daha önce birkaç defa, başka bir vilayete tayin edilmesinin yararlı olacağını da Babıali'ye yazmıştı. Tahir Paşa'nın, başta Elfi Bey olmak üzere, Kölemenlerle gizli ilişkisini öğrenen Hüsrev Paşa, kapı kethüdası Selim Sabit Efendi'den onun biran önce Mısır'dan ihracı için, çok çaba sarf etmesini ısrarla istemiştir.[178]

Tahir Paşa, valinin uzlaşmaz tavrından alınarak, asilere engel olmayınca isyan süratle gelişmiştir. Taraflar arasında ilk büyük çarpışma Özbekiye'de vali ve defterdar konağı civarında 30 Nisanda meydana gelmiş ve asiler kontrolü ele geçirmişlerdir. Bu kaos ortamında, şehirde başta defterdar konağı olmak üzere, bazı yerler yağmalanarak, ele geçirilenler Tahir Paşa'nın konağına taşınmıştır. Bu arada Tahir Paşa, Kahire kalesini ele geçirebilmek için, içerideki askerlere, Hüsrev Paşa'nın talimatıyla geldiğini söylemiş,[179] hazinedarını da ikna ederek[180] kapıları açtırmış ve kaleye hakim olduktan sonra da vali konağını topa tutmuştur.[181] Diğer taraftan kaledeki kuvvetleri Özbekiye' deki Arnavutları takviye etmek için sevk eden Tahir Paşa, mutlak anlamda Hüsrev Paşa'ya üstünlük sağlamışlardır.[182]

Şartların iyice aleyhine dönmeye başladığını gören Hüsrev Paşa, makamını kaybetmemek için, yeniçeri ocak ağaları, ulema ve tarikat şeyhlerinden önde gelenleri

---

[176] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 217vd.

[177] BOA., HAT/3493.

[178] BOA., HAT/3493. Hüsrev Paşa'nın bu tahriratı henüz yolda iken daha önceki müracaatları dikkate alınarak Tahir Paşa'nın bir sancak tevcihiyle Mısır'dan ihraç edilmesinin düşünüldüğü, yazılan bu telhisten anlaşılmaktadır.

[179] BOA., HAT/3541.

[180] BOA., HAT/1988-A numaralı vesikada Hüsrev Paşa, hazinedarının kendisine ihanet ettiğini ifade etmektedir.

[181] BOA., HAT/3614. İngiliz elçisi bu bilgileri Babıali'ye ihbar edip hemen yeterli paranın sevk edilip sorunun acilen çözümlenmesini, aksi halde Fransa'nın bu ihtilal bahanesiyle Mısır'a müdahaleye kalkabileceğini ve işlerin sarpa saracağını ifade etmiştir. Ayrıca bkz. BOA., HAT/3655.

[182] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 218

Tahir Paşa'ya göndererek[183] isyanın gerekçesi olan ulufenin ödeneceğini, dolayısıyla çatışmalara son verilmesini istemiştir. Ancak Tahir Paşa'nın, "Mısır valisinin azledilmesine dair merkezden kendisine ferman gönderildiğini" ifade etmesi[184] üzerine, aracıların söyleyecek sözü kalmamıştır. Gerçekte gönderilmiş böyle bir emir olmamasına rağmen, Tahir Paşa bu propagandayla, isyan hareketine meşruiyet kazandırmış, hatta ortalığın durulmasından sonra, yeni valinin kim olacağına dair, merkeze adres göstermiş oluyordu.

Tahir Paşa, ahalinin teveccühünü kazanmak ve Hüsrev Paşa'dan tamamen yüz çevirmelerini sağlamak için askerlerine, kimsenin can, mal ve ırzına kastetmemelerini, alıverişlerde her şeyi ücreti karşılığında almalarını sıkıca tembih etmiş ve bunu ciddi bir biçimde denetlemeye başlamıştır. Dehşet içinde gelişmeleri izleyen ahali, güçlü tarafın bu adil tavrından memnun kalmış ve Hüsrev Paşa'dan tamamen yüz çevirmiştir.[185]

Hüsrev Paşa'nın, valiliğe atandığından beri Mısır halkıyla iyi ilişkiler içinde olduğunu söylemek zordur. Gerçi baştan beri "*ahâlinin celb-i kulûbu*" için çok gayret ettiğini söylüyorsa da[186] çağdaşı olan Mısırlı tarihçi Cebertî[187]'nin, "Hüsrev Paşa'nın kan dökücü, zalim bir vali olduğu ve alaşağı edilmesiyle, ahalinin zulmünden kurtulduğu" şeklindeki ifadeleri,[188] hayli düşündürücüdür. Bu ifadelerdeki nefsaniyet ya da mübalağa payını dışta tutsak bile, genel bir memnuniyetsizliğe işaret ettiği muhakkaktır. Hüsrev Paşa'nın iç çukadarı olup, Mısır'a birlikte giden Arif Ağa'nın "valinin perişan haldeki halka şefkatli davranarak, kendi yanına çekmek için hiçbir çaba sarf etmediği" şeklindeki tespiti de halkın, valinin idare tarzından pek memnun olmadığını teyit etmektedir.[189] Hüsrev Paşa da iktidardan düşüşünden sonra merkeze gönderdiği tahriratta ahali ve askerlerin kendisinden nefret etmeye başladığını tasdik

---

[183] BOA., HAT/3509-E, Şâzelî Şeyhi İbrahim Abbas Efendi gelişmeleri ve özellikle bu aracılık bahsini ayrıntılı biçimde aktarmıştır.

[184] BOA., HAT/3541; 3509; 1988-A.

[185] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 219.

[186] BOA., HAT/ 3540.

[187] Ceberti hakkında bkz.Ahmet Muhammed Salem, **Mısır Uleması (1798-1848)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ, SBE., İstanbul 1996.

[188] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 220.

[189] Ata, **Tarih**, II, s. 123.

eder, ancak suçu kabullenmeyerek tamamen defterdar Recai Efendi ile "hain Arnavut zümresi" üzerine yıkar.[190]

Tahir Paşa Kahire kalesini ele geçirdikten sonra, Elfi Bey'in konağına kapanmış olan Hüsrev Paşa'yı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Konak ateşe verildiğinde, kuşatmadan kurtulamayacağını anlayan Hüsrev Paşa, 3 Mayıs 1803'te en yakın adamları ve askerleriyle[191] ani bir huruc hareketiyle, Bedran tarafına doğru firar etmiştir. Gerçekten de konaktan başlayan yangın kontrolden çıkmış ve hayli bina kül olmuştur.[192]

Hüsrev Paşa'nın firarıyla, Tahir Paşa hukuken olmasa da fiilen Mısır'ın yeni hakimi olmuştur. Elde ettiği yeni konumu korumak amacıyla, hasmını ele geçirmek üzere asker sevk eden Tahir Paşa, rakibinin daha iç bölgelere çekilmesiyle, bunda başarılı olamamıştır.[193]

Olayların, on gün gibi kısa bir zaman zarfında, bu denli hızla gelişmesi ve valinin firarıyla kaosa dönüşmesi, önceden hazırlanan bir takım tertiplerin olduğunu akla getirmektedir. Özellikle serçeşme Mehmet Ali Ağa'nın, başıbozuk komutanlar ile Tahir Paşa'yı zekice taktiklerle sevk ve idare etmesi ve de ulufe talebiyle başlayan süreçte tüm sorumluluğu, defterdar ile vali Hüsrev Paşa üzerine yıkmayı başarması, bu tertibin unsurlarını teşkil etmekteydi.[194] Hüsrev Paşa'nın da tedbirsiz tutumuyla, bilhassa Tahir Paşa'yı karşısına alması ve ustaca sahnelenen oyunları fark edememesi, Mehmet Ali Ağa'nın işini kolaylaştırmış ve kendi sonunu hazırlamıştır.

Hüsrev Paşa'nın bu süreçteki hatalarını, olaylara tanık olan iç çukadarı Arif Ağa şu şekilde sıralamaktadır: "sadece kendi görüşüne önem vermesi ve inatçı bir tavırla bunları uygulamaya kalkması, Tahir Paşa'ya hakareti, kalenin muhafazasına dikkat etmemesi, Recai Efendi'yle işbirliği yapmadıktan başka başıbozukları tahrik etmesi, yeterince güçlü olmadığı halde, başıbozukların harcını keserek çatışmaya

---

[190] BOA., HAT/1988-A; 1988.

[191] BOA., HAT/3541, Hüsrev Paşa. "iç dairesi halkı" ve 240 atlıyla önce Dimyat'a ardından da Mansuriye'ye firar etmiştir. Bir başka vesikada 300 süvari ile firar ettiği belirtilmektedir, bkz. BOA., HAT/3655.

[192] Atâ, **Tarih**, II, s.122.

[193] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 218-9; BOA., HAT/3541; 3509-U.

[194] Çetin, **a.g.e.**, s. 39-42.

kalkışması ve nihayet, aralıksız süren savaşlardan çıkmış perişan halka iyi muamele ederek yanına çekme gayretine girmemesidir.[195]

Mısır'ı ihtilal ve kaos ortamına sürükleyen olayları, Babıali endişeyle izlemekteydi. Babıali endişelidir zira, gelişmeler hakkında net bir bilgisi olamadığı gibi, sağlıklı haber almaktan da mahrumdur. Sadece Avusturya ve İngiliz elçilerinin aksettirdiği raporlarla olayların iç yüzünü anlamaya çalışmaktadır.[196] Bu sırada 6 Mayıs 1803'te, Büyük Divan'ın toplantısından, merkezden yeni vali hakkında kesin talimat gelinceye dek, "Kaymakam" sıfatıyla Tahir Paşa'ya biat edildiğine dair, Babıali'ye bir mahzar gönderilmesi kararı çıkmıştır.[197]

c. Azli ve Mısır'dan Çıkmamakta Israr Etmesi

Mısır'daki gelişmeleri yakından takip edenlerden kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa, Mısır valiliğine atanmasında büyük rol oynadığı eski hizmetkarına sahip çıkmak için, sadarete bir tezkire arz ederek, Mısır ihtilalinde asıl suçlunun Tahir Paşa ile Halil Recai Efendi olduğunu, masum olan Hüsrev Paşa'nın asker ve donanma gönderilerek desteklenmesi ve makamına iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[198] Bu esnada Hüsrev Paşa'nın, meydana gelen olaylarda suçsuz olduğunu içeren tahriratı[199] Sultan III. Selim'e arz edildiğinde, "*Vali Mısırdan çıkmış lakırdıya itibar olunmayarak*" yeni bir vali bulunması ferman olunmuştur.[200] Bunun üzerine yeni valinin kim olacağına dair Babıali'de derhal müzakerelere başlanmış ve Tahir Paşa'ya gönderilen hükümde; Hüsrev Paşa'nın azledilerek kendisine Selanik'in tevcih edildiği, ulufe borçlarının Mısır hazinesinden ödenerek asayişin iadesi ve Mısır'a vali olarak atanması kararlaştırılan Trabluslu Ali Paşa'nın kısa süre sonra yola çıkacağı bildirilmiştir.[201] Dolayısıyla Hüsrev

---

[195] Ata, **Tarih**, II, s.123.

[196] BOA., HAT/3726; 3614.

[197] BOA., HAT/3655; Sadaret tatarı İsmail Efendi Mısır'dan dönüşte verdiği takrirde; bu mahzarın başıbozuk komutanların Mısır ulemasından talepleri doğrultusunda kaleme alındığını ifade etmiştir. Ayrıca bkz.Cevdet, **a.g.e.**, VII. s. 221.

[198] BOA., HAT/3552.

[199] BOA., HAT/1988-A.

[200] BOA., HAT/1988, III. Selim hatt-ı hümayununda " *Mısır valisi Mısır'dan çıktıktan sonra yazdığı lakırdılara itibar olunmaz, maddenin hakikati ve Mısır'ın hali tahkik olunsun ve tedbir olunup Mısır'a bir vali bulunsun*" demektedir.

[201] BOA., C. ML/2365.

Paşa, 6 Haziran 1803'ten itibaren artık Mısır valisi değil, resmen Selanik ve Kavala sancakları mutasarrıfıdır.[202]

Tahir Paşa kaymakam sıfatıyla Mısır'ın idaresini ele aldıktan sonra, önceki idarenin kalıntılarını temizlemek için kolları sıvamıştır. Firari vali Hüsrev Paşa'nın ele geçirilmesiyle, kaymakamlıktan Mısır valiliğine terfi etmesi kuvvetle muhtemel göründüğünden, Tahir Paşa, kardeşi Hasan Bey'i iki bin askerle Mansuriye'ye göndermiştir.[203] Hüsrev Paşa ise bu sırada Mansuriye'de halktan vergi toplamakla meşguldü. Çünkü mücadelesini sürdürebilmek için, içine düştüğü şiddetli maddi sıkıntıyı aşması şarttı. Üstelik elde yüklü miktarda para olduğu takdirde, en kötü ihtimalle bazı bedevi Arap aşiretlerinden paralı asker temin ederek gücünü arttırabilirdi. Hüsrev Paşa bu hesapları yaparken, Hasan Bey'in Mansuriye' ye vardığı haberi gelince, ihtiyaten Dimyat'a çekilmiştir.[204]

Bu esnada Selanik sancağına tayin edildiğine dair ferman Hüsrev Paşa'ya ulaşmıştı.[205] Söz konusu ferman, Dimyat muhafazasına tayin edilen Enfiye Emini kapıcıbaşı Mustafa Ağa tarafından Mısır'a götürülerek, kendisine takdim edilmiştir. Babıali Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan çıkmasıyla ihtilalinin biteceğini ummaktaydı. Ancak Hüsrev Paşa bu konuda; kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'ya, emre itaatsizlik etmesinin asla söz konusu olmadığını, fakat Selanik'e hareket etmesinin, pek de güçlü olmayan asilere Dimyat'ı teslim etmek demek olduğunu, Mustafa Ağa'nın da zaten Dimyat'ı muhafazaya gücünün yetmeyeceğini bildirmiş[206] ve Babıali'nin beklentisinin aksi yönde hareket edeceğinin işaretlerini vermiştir.

Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan çıkmaya niyeti olmadığını bildirmesi üzerine, Babıali kendisini ikna etmek için, bu defa Kapıcıbaşı Ali Ağa'yı göndermiştir. Ancak Ali Ağa Hüsrev Paşa'dan korktuğundan, bizzat kendi gitmeyip şatırını gönderince,[207] bu

---

[202] BOA., C. DH/2699 Selanik ve Kavala sancakları Hüsrev Paşa'ya arpalık olarak tevcih edilmiştir; bkz. Tahvil Def. nr.53 (Atik Vüzera Def.), s.113

[203] BOA., HAT/2605.

[204] BOA., HAT/3441; 1988-A.

[205] BOA., HAT/3606 İnalcık, **a.g.m.**, s.610. Selanik ve Kavala sancakları "bervech-i arpalık" olarak 15 Safer 1218/6 Haziran 1803'te tevcih edilmiştir, bkz. BOA., C. DH/3720.

[206] BOA., HAT/3606. Telhise yazılan hatt-ı hümayundan, Hüsrev Paşa ile Ali Paşa'nın birbirlerinin "aduvv-ı canı" olduklarını da öğreniyoruz.

[207] BOA., HAT/3523; İşi beceremeyen Ali Ağa'nın İstanbul'a dönmesine dair Mısır valisine gönderilen hüküm için bkz. BOA., HAT/11913 ; 3639-A.

girişimden de umulan sonuç alınamamıştır. Hüsrev Paşa'nın, Selanik ve Kavala mutasarrıfı unvanıyla Mısır'dan çıkmayacağına anlayan Babıali, bu sancakları 27 Ekim 1803'te mecburen uhdesinden geri almıştır.[208]

Mısır'ın bu şekilde karışması, en çok Kölemenlere yaramıştır. Affedildikten sonra devletin maaşlı memurları gibi yukarı Mısır'da oturan Kölemenler, Said ile Asvan bölgelerine kapatılmış olarak yaşamaktan kurtulmanın yollarını aramaktaydılar. Sahip oldukları askeri güçle, destek verecekleri tarafı avantajlı konuma getirebileceklerinin farkında olan Kölemenler, yeniden idareye ortak olmak için Tahir Paşa'yla temasa geçerek, Mısır'ın aşağı bölgelerine ve Kahire'ye gelmek için izin istemişler ve bu taleplerine olumlu cevap almışlardır.[209]

Babıali'de, Mısır'daki durum gündemdeki önceliğini korumaktaydı. Halen resmen vali olan Hüsrev Paşa'nın Dimyat'ta direnmesi ve kaymakam Tahir Paşa'nın Kölemenlerle işbirliğine girmiş olmasından ötürü Babıali, yeni bir vali atamak ya da gönderilecek takviye birliklerle, eski valiyi makamına iade etmek konusunda kararsızdır.[210] Zira, Tahir Paşa dışında atanacak başka bir valiye başıbozukların itiraz edeceği aşikardır. Diğer yandan Tahir Paşa'nın atanmasıyla Kölemenlerin yeniden Mısır'ın idaresine ortak olacağı korkusu, bu kararsızlığın asıl can alıcı noktasıydı. Kölemenlerin aşağı bölgelere inmesi, İskenderiye muhafızı Hurşit Paşa'yı da tehdit edeceğinden, onun da askeri anlamda takviyesi gerekmekteydi. Bu son derece çelişkili ve sıkıntılı tabloyu silebilecek tek hamle ise Hüsrev Paşa'nın yeniden valilik makamına oturtulmasıydı. Bu sebeple meşveret meclisinden Dimyat ve İskenderiye'ye takviye birlikler gönderilmesi kararı çıkmıştır. Ancak Sultan III. Selim Babıali'yle aynı paralelde düşünmediğinden, asker sevkiyle Hüsrev Paşa'nın takviyesinin kargaşayı daha da arttırmaktan başka bir işe yaramayacağını ve yeni bir vali tayin edilip takviye birliklerle gönderilmesinin daha isabetli olacağını yineleyerek, acilen aday valilerin bildirilmesini istemiştir.[211]

---

[208] BOA., Tahvil Def. nr.53 (Atik Vüzera Def.), s.15 ve 113.

[209] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 221.

[210] BOA., HAT/3660. Vesikada. "*...Tahir Paşa'nın muradı başka olup Arnavut askeriyle ittifak etmiş... beylerle dahi muhaberesi sebkat etmiş...*" şeklinde bu çekince dile getirilmiştir.

[211] BOA., HAT/3660; 14629.

Mısır'da başıbozuk isyanının patlak vermesi ve Hüsrev Paşa tarafından dışlanmalarından beri sessiz bekleyen yeniçeriler, gelişmeleri şaşkınlık içinde izlemekteydiler. Fransızlara karşı savaşmak için giden ilk birliklerden başka, Hicaz'da şiddetlenmeye başlayan Vehhabi tehdidini kontrol etmek için gelen ikinci grubun da katılımıyla, yeniçerilerin sayısı hayli artmıştı. Başıbozuk diye adlandırılan "çapulcu" grubunun idareyi ele alması ve devletin askeri olan yeniçerilerin kenarda kalmaları, ocaklı açısından hazmı kolay bir durum değildi.

Bunun yanında Tahir Paşa'nın Arnavut askerleri kayırması ve sadece onlara maaş vermesi,[212] yeniçerileri daha da gücendirdiği gibi, ekonomik anlamda sefaletin eşiğine getirmişti. Bu atmosfer içinde, Hicaz'a gidecek birliklerle Mısır'a gelmiş olan Medine Muhafızı Ahmet Paşa ile görüşen ve sıkıntılarını ileten yeniçeriler, 26 Mayıs 1803'te *Câmi'ü'z-Zâhir'de* toplanarak ulufe talebiyle, kaymakam Tahir Paşa'nın konağına gittiler. Bu sahne, kısa süre önce başıbozukların maaş talebiyle vali Hüsrev Paşa'nın konağına yürüyüşünde yaşanmıştı. Daha da ilginç olan, Tahir Paşa'nın da aynen Hüsrev Paşa gibi askeri gücüne güvenerek, ulufe talebiyle gelen yeniçerilere hakaret ederek kışkırtmasıydı.[213] Bu kışkırtma sonucunda, başta binbaşı Musa olmak üzere yeniçerilerden birkaçı, Tahir Paşa üzerine atlayarak tabancayla konağında katletmiş, ardından da kesik başını alıp Ahmet Paşa'ya getirmişlerdir.[214] Bu hadiseyle Mısır'daki ihtilalde çarpışan taraflar üçe çıkmış, yani Hüsrev Paşa grubu, Arnavut başıbozuklar ve yeniçeriler şiddetli bir iktidar mücadelesine girmiş oluyorlardı.

Bu olayla birlikte, Tahir Paşa'nın bir aydan kısa süren Mısır kaymakamlığı da sona ermiş oldu.[215] Tahir Paşa'nın safdil ve herkesin sözüne aldanan bir karaktere sahip oluşu ve hırsının, basiretinin çok önünde oluşu,[216] selefi Hüsrev Paşa'nın hatasını aynen tekrarlamasına neden olmuştur. Bu beklenmedik gelişme üzerine, Medine Muhafızı

---

[212] BOA., HAT/3655; Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 222. Tahir Paşa yeniçerilerin ulufe taleplerini "*gidin Hüsrev Paşadan isteyin*" şeklinde reddetmekteydi.

[213] BOA., HAT/3655, Yeniçerilerin sözcüsü Malatyalı Musa Ağa, ulufelerinin hemen ödenmesi ve ardından Medine'ye gideceklerini söylediğinde Tahir Paşa, "*sen kimsin de Medine'ye gideceksin*" şeklinde kendisini tezyif ve tahkir etmiştir.

[214] BOA., HAT/3534; 3655; 2605 vesikada ayrıca bu kesik başın Dimyatta olan Hüsrev Paşa'ya gönderildiği de belirtilmektedir.

[215] BOA., HAT/3655, Sadaret tatarı İsmail Efendi Mısır'dan dönüşünde sunduğu mufassal raporunda, Tahir Paşa'nın kaymakamlığının 25 gün sürdüğünü belirtmiştir.

[216] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.222. Cevdet Paşa bunları Hüsrev Paşa'nın Tahir Paşa hakkındaki ifadelerinden aktarmaktadır, bkz BOA., HAT/3493.

Ahmet Paşa, Tahir Paşa'nın katlinin ertesi günü 27 Mayıs'ta defterdar Recai Efendi, Ruznamçeci Abdullah Ramiz Efendi, Hüsrev Paşa'nın kethüdası Yusuf Ağa ve diğer memurları toplayarak, önceki idareyi yeniden tesis etmiştir. Diğer yandan, muhalefet etmelerine kesin gözüyle baktığı Arnavut başıbozukları teskin etmek ve yeni çatışmaları önlemek için, bazı nüfuzlu kimseleri aracı olarak Mehmet Ali Ağa'ya göndermiştir. Tahir Paşa'nın katlinden sonra, Arnavut başıbozuklar kardeşleri Hasan ve Abdi beylerin idaresine kalmış gibi görünüyorduysa da serçeşme Mehmet Ali Ağa başıbozukların esas amiriydi.[217] Buna istinaden Mehmet Ali Ağa; merkezden gelen bir atama emri olmadığından, Ahmet Paşa'nın idareyi ele almasını asla kabul edemeyeceklerini, yeniçerileri alarak Medine'ye doğru hareket etmesini ve Tahir Paşa'ya itiraz etmemelerinin, kaymakam sıfatıyla merkezin emriyle atanmasından kaynaklandığını bildirmiş ve aracıların ricasını kabul etmemiştir.[218]

Bu gergin ortamda, daha önce orta ve aşağı Mısır'a inmek için Tahir Paşa'dan izin alan Kölemenler, Cize ve Kahire yakınlarına gelmişlerdi. Ahmet Paşa'ya karşı isyana hazırlanan Mehmet Ali Ağa, Kölemenleri kendi tarafına çekerek gücünü arttırmak isterken, idareye yeniden ortak olmak isteyen Kölemenler de Arnavutlarla ittifak yapmak için zaten fırsat kolluyorlardı. Çıkarların çakışmasından kaynaklanan bu yakınlaşmanın ardından, Mehmet Ali Ağa'nın davetiyle Kölemenler ve onlara tabi olan bazı bedevi Arap kabileleri, şehir merkezine girmişlerdir.[219]

Bu farklı unsurların şehre girmesiyle, Mısır'ın merkezi yeniden savaş alanı haline gelmiştir. Arnavutlar, Kölemen ve bedevilerden aldıkları güçle yeniçerileri topa tuttular. Davudiye'deki konak ve çevresinde üslenen Ahmet Paşayı kuşattılar. Yoğun topçu atışına maruz kalan yeniçeriler Remîle tarafına firar ederken, Ahmet Paşa birlikleri de direnemeyip dağıldılar.

Müttefik güçler Mısır merkezde hakimiyeti ele geçirdikten sonra Şeyhül-beled İbrahim Bey adamlarını Ahmet Paşa'ya göndererek, Tahir Paşa'nın katillerini teslim etmesini ve yeniçerileri de alarak Mısır'dan hemen çıkmasını bildirmiştir. Bu açık tehdit karşısında Kahire'den çıkmayı kabul eden Ahmet Paşa hareket edince, yanında bulunan eski mülki görevliler serçeşme Mehmet Ali Ağa'ya sığınmışlardır. Ahmet Paşa

---

[217] Çetin, **a.g.e.**, s.46.
[218] Cevdet, **a.g.e.**, VII, s. 223.
[219] **A.e.**, s. 223-4.

Kahire'den çıkmasına çıktı, ancak Kölemen ve bedevilerin suikastından çekindiğinden Zahir kalesine kapanınca, müttefik güçler tarafından yeniden kuşatılmıştır.

Ahmet Paşa'nın iki gün süren Mısır hakimiyetinin ardından, hakimiyet müttefik güçlerin eline geçmişti. Kölemenlerin lideri İbrahim Bey, "hâkim-i vilâyet" unvanıyla Mehmet Ali Ağa'yla ortak bir beyanname neşrederek, her şeyin kontrollerinde olduğu ve herkesin emniyet üzere işiyle gücüyle meşgul olmalarını ilan etmişlerdir.[220] Ancak verdikleri bu güvenceyle çelişir biçimde, idareyi ele aldıktan sonra kendilerine sığınan Recai Efendi ve Yusuf Ağa'nın konaklarını yağma ederek katletmişlerdir.[221]Hırsını alamayan isyancılar, Bostancıbaşı Mustafa Ağa'yı da katletmişlerdir.[222]

Bu sırada Zahir kalesinde kuşatma altında olan Ahmet Paşa, daha fazla direnemediğinden asilerle anlaşma yoluna gitti. Teslim olan Ahmet Paşa Kasru'l-Ayn'a,[223] yeniçeri subayları Cize'ye, neferler ise silah ve eşyaları alındıktan sonra Salihiye tarafına götürüldüler. Tahir Paşa'nın katilleri olan İsmail ve Musa adlı iki yeniçeri, derhal katledildi. Ardından Kölemenlerin liderleri İbrahim ve Berdisi Osman Bey, 3 Haziran 1803'te Kahire'de Sergerde Mehmet Ali, Hasan Bey ve diğer Arnavut komutanlara yardımlarından ötürü hilat giydirmişlerdir. Beylerin takındığı bu tavır, aslında Mısır'daki idarenin hakimi olduklarını ilan etmekten başka bir şey değildi. Giydirilen hilate mukabil Mehmet Ali ve Arnavutlar, Kahire kalesini 16 Haziranda Kölemenlere teslim etmişlerdir.[224]

Mısır'da ardı ardına yaşanan ihtilaller Kölemenleri iktidara getirmişken, Babıali Mayıs 1803 sonunda, defterdar Recai Efendi ve Karahisar-ı sahip mutasarrıfı unvanıyla Tahir Paşa'ya gönderdiği hükümle; eyaletteki kargaşayı bitirecek tedbirlerin alınmasını, bunun temel nedeni olan başıbozuk ulufelerinin tamamen ödenerek Mısır'dan ihracını ve Fransızlara karşı gösterdikleri yararlıklardan ötürü, işledikleri

---

[220] BOA., HAT/2650; **Çetin, a.g.e.,** s. 47; Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 224.

[221] BOA., HAT/3494. Katledilenlerin kesik başları sırıklara takarak sokaklarda dolaştırılmıştır. HAT/3655'te yağmalanan malların ve paranın miktarı verilmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. BOA., HAT/3465; 2605; 3529; Recai Efendi'nin muhallefat maddesine dair bkz. BOA., C. ML/2199; 12632; 2199; 19123.

[222] BOA., HAT/3461.

[223] BOA., HAT/3529, Sadaret tatarları Ömer ve Abdurrahman Ağaların verdiği bilgiye göre, Ahmet Paşa Gazze' ye götürülmüştür.

[224] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 226; BOA., HAT/3509'da "ümerâ (Kölemenler) ve haşerât-ı eşkıya (başıbozuklar) cümlesi yek-dil u cihet" oldukları ve Mısır'ın idaresini ele aldıkları belirtilmiştir.

suçların affedildiğinin ilanını istemişti.[225] Halbuki bu sırada Tahir Paşa çoktan katledilmiştir. Babıali'nin Mısır'daki olayları takip edemediği ve zamanında sağlıklı haber alamadığı açıkça görülmektedir.[226]

Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliğinden düşüşüne sebep olan, başıbozuk isyanıyla başlayan ve yeniçerilerin kontra isyanıyla tam anlamıyla ihtilal havasına bürünen Mısır'da, Ahmet Paşa'nın merkezi otoriteyi yeniden tesis etme girişimi, Kölemen-Arnavut ittifakı engeline takılmıştı. Ahmet Paşa'nın devrilmesinin ardından, Kölemen beylerinden İbrahim ve Berdisi Osman beyler ile başıbozukların lideri Kavalalı Serçeşme Mehmet Ali Ağa, Mısır'ın yeni hakimleri olmuşlardı. Hurşit Paşa'nın muhafızlığındaki İskenderiye ve Reşit ile Hüsrev Paşa'nın üslendiği Dimyat hariç, tüm Mısır bu ikili ittifakın hakimiyetine girmişti. Müttefikler Mısır'daki hakimiyetlerini perçinlemek amacıyla, Ülgün ve Bar gibi Arnavutluk sahillerinden asker toplamak üzere, adam göndermişlerdir. Bu husus Babıali tarafından haber alınınca, İşkodra Muhafızı İbrahim Paşa ile civardaki diğer valilere bir hüküm gönderilmiş ve tek bir Arnavut'un Mısır'a gitmemesi için gereken önlemlerin alınması istenmiştir.[227]

Şeyhülbeled İbrahim Bey Kahire'ye girdiğinde "Mısır kaymakamı" unvanıyla Mehmet Ali ve diğer Arnavut komutanlara hilatler giydirerek, merkezden atanmış bir vali gibi hareket etmekten geri durmamıştı. Bu ittifak ve idari yetki paylaşımında, başıbozukların lideri Mehmet Ali Ağa ikinci planda gibi görünmekteyse de Arnavutlar arasındaki sarsılmaz otoritesi ve özellikle de Mısır halkına yaklaşımındaki şefkat ve yardımseverliğinden kazandığı teveccüh, onu zirveye taşıyacaktır.[228]

Kölemen beyleri kaymakam sıfatıyla fiilen idareyi ele aldıktan sonra, bu oldu bittiyi meşrulaştırmaları gerekiyordu. Zira daha önce kendileri, Mısır'daki idari ve askeri hiçbir işe müdahale etmemek ve yukarı Mısır bölgesinden çıkmamak şartlarıyla

---

[225] BOA., C. ML /2365.

[226] Yine bu cümleden olmak üzere 2-10 Haziran tarihiyle gönderilen bir başka hükümle, Mısır'daki hassas durumdan ötürü eyalete yabancı ve özellikle de Arnavut askerlerin asla sokulmamasına dair önceden de ikazlar yapıldığı, ancak ihmalden ötürü Arnavutların Mısır'a geldiklerinin haber alındığı, dolayısıyla bundan böyle buna meydan verilmemesi için gereken duyarlılığın gösterilmesi bildirilmiştir. Bkz. Atilla Çetin, **a.g.e,** s. 49. Bu hükmün en az yirmi gün içinde Mısır'a ulaştığını hesap edersek, en iyimser tahminle Haziran sonu veya Temmuz başında bu hüküm ulaşmış demektir. Halbuki bu sırada, hükmün gereğini icra edecek makamlar el değiştirmiş ve Arnavutlar ile Kölemenler iktidarı paylaşmışlardır. Dolayısıyla hüküm hükümsüz hale gelmiştir.

[227] BOA., C. DH/5881.

[228] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 227; BOA., HAT/ 3465.

affedilmişlerdi. Şimdi bu şartları ihlal etmelerini mazur gösterecek nedenler bulmaları gerektiğinden, İbrahim ve Berdisi beyler ortak bir tahrirat göndererek Mısır'a müdahale gerekçelerini arz ettiler. Kölemen beyleri, Hüsrev Paşa'yı son derece ağır ifadelerle suçladıktan sonra,[229] Arnavutlar ile yeniçerilerin birbirlerine girdiklerini, bu kaos ortamında Mısır halkının yağma ve talana maruz kaldıklarını ve din adamlarıyla ahalinin ileri gelenlerinin Kahire'ye ısrarla kendilerini davet ettiklerini ifade etmişlerdir. Beyler, Babıali'nin izni olmadıkça Kahire'ye giremeyecekleri şeklindeki cevabı[230] ulema ve halk temsilcilerine ilettiklerini, ancak perişan haldeki ahalinin yalvararak tüm sorumluluğu yüklendiklerini, şehre girmek ve kargaşa atmosferine son vermek için adeta zorlandıklarını ifade ederek af dilemişlerdir.[231] Kölemen liderleri, Tahir Paşa ile bu olaydan çok daha önce neden temas halinde olduklarını ve henüz yeniçerilerin isyanı başlamadan Kahire ve Cize yakınlarına konuşlandıklarını izah etmekten kaçınsalar da ısrarla Kahire'ye davet edildikleri konusundaki ifadeleri gerçekçidir.[232]

İkili ittifak Mısır'a hakim olmuştu, ancak bu hakimiyeti tehdit eden en önemli askeri grup, yeniden makamına dönmek için Dimyat'ta direnen Hüsrev Paşa güçleriydi. Valilik koltuğuna oturan İbrahim Bey, Hüsrev Paşa'nın azledildiği propagandasıyla, bu oldu bittiyi meşrulaştırmaya çalışmaktaydı.[233] Bu sırada, maktul Tahir Paşa'nın daha önce takibat için gönderdiği kardeşi Hasan Bey'in Dimyat'ta Hüsrev Paşa'ya yenildiği[234] haberi gelince, Şeyhü'l-beled İbrahim Bey, Berdisi ile Mehmet Ali Ağa komutasındaki iki birliği, ölü yada diri ele geçirmek üzere Dimyat'a sevk etmiştir.[235] Bu

---

[229] BOA., HAT/3534; 3543.

[230] Sadaret tatarları Hacı Ömer ve Abdurrahman Ağalar bu sırada getirdikleri bir takım tahriratla Mısır'dadırlar. Takrirlerinde bu hususu yalanlamakta ve her gün Kölemen müfrezelerinin Kahire'ye girip çıktıklarını, hep birden girmemelerinin tek sebebinin İngiliz konsolosunun izin vermemesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir, bkz. HAT/3524.

[231] BOA., HAT/3534. Beyler son derece hürmetkar ve kulluğa yakışır ifadelere yer vermişler, affedilmeyip üzerlerine yeni asker gönderilip müslüman kanı akıtılırsa, Allah'ın bunun hesabını soracağını da ifade etme cesaretini kendilerinde bulmuşlardır; Ayrıca bkz. HAT/3509; 3555-A . Bu sırada Kölemenler Hurşit Paşa'ya da bir tahrirat göndererek suçsuz olduklarını belirtmişler Hurşit Paşa ise cevaben kaptan paşanın İstanbul'dan hareket ettiğini ve yakında Mısır'a geleceğini bildirerek gözdağı vermeye kalkmıştır, bkz. HAT/3509-F.

[232] BOA., HAT/3555 Hüsrev Paşa'nın mektupçusu Mustafa Rasim Efendi sadarete gönderdiği mufassal tahriratında. Kölemenleri doğrular ve aksi halde ahalinin yağma ve talandan helak olacağını belirtir. Cevdet Paşa da Kölemenler yetişmeseydi Mısır ahalisi perişan ve memleket tamamen harap olacaktı şeklindeki ifadelerle, bu hususu teyit etmektedir. bkz. Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.227.

[233] BOA., HAT/3804.

[234] BOA., HAT/3606. Bu mücadelenin tüm ayrıntıları verilmiştir.

[235] **Hariciye Nezareti Mısır Meselesi**, s. 5; Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 227; BOA., HAT/3543; 3512; 3570; 3548.

askeri birliklerden bir kısmının İskenderiye üzerine gideceğine dair bir takım söylentilerin yayılması üzerine, Hurşit Paşa durumu merkeze bildirmiş ve askeri destek gönderilmesini istemiştir.[236]

Mısır'daki ihtilal ve kaos yetmezmiş gibi, Vehhabi İsyanı'nın[237] Hicaz'ı kasıp kavurması karşısında Babıali, gerçekten de çaresiz durumdadır. Vehhabilerin tedhiş hareketleri, sünni İslam'ın koruyucusu ve en üst temsilcisi olan Osmanlı halifesinin, kutsal topraklardaki otorite ve prestijini ciddi biçimde sarsmaya başlamıştı.[238] İslam alemi açısından bu isyanın bastırılması, Mısır sorunundan çok daha önemliydi. Hicaz'a en etkin müdahale üssü Mısır iken, vali Hüsrev Paşa'nın firarî durumda oluşu, Babıali'yi bu isyana müdahaleden aciz kılmıştır.[239]

Mısır'da tesis edilecek güçlü bir idarenin, tüm bölge için bir istikrar kaynağı olacağını Vehhabi isyanında açıkça gören Babıali, Mısır'a tayin etmek üzere uzun süredir güçlü bir vali arayışındaydı. Defalarca yapılan meşveret meclislerinden sonra, nihayet bu göreve talip olan Trabluslu Ali Paşa'da karar kılınmıştır. Ali Paşa'nın atanmasında; bölgeyi bilmesi, Kölemenlerle hukukunun eski olması,[240] ve tüccarlarla iyi ilişkiler içinde olduğundan, hazineye malî külfet getirmeyeceği gibi hususlar da etkili olmuştur.[241]

Mısır'ın yeni valisi Ali Paşa yolda iken, Hüsrev Paşa müttefikler tarafından Dimyat'ta kuşatılmış durumdaydı. Dimyat halkından Hüsrev Paşa'nın teslim edilmesini

---

[236] BOA., HAT/ 3509;3465.

[237] Eyüp Sabri Paşa, **Tarih-i Vehhâbiyân**, İstanbul 1296; Ahmet Vehbi Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", **IX. TTK Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Bildiriler, III**, s.1229-1237.

[238] Bu hususa dair sadrazamın takririnde bölge ve haiz olduğu önem hakkında "nişân-ı nâmûs-ı devlet" in, etkin müdahale edilemezse, *"saltanat-ı seniyyenin iftihârı olan hâdim-i harameyn unvanına tefâvüt geleceği"* ifade edilmiştir, bkz. BOA., HAT/3801; III. Selim de bu hususa dikkat çekip *"...başbaşa verilerek 'usret ve masrafa bakılmayarak..."* bir an önce Harameyn'in kurtarılmasını istemiştir, bkz. BOA., HAT/3850.

[239] BOA., HAT/3850 Sadaret takririnde daha önce Harameyn'e yardım etmesi için Hüsrev Paşa'ya bazı emirler gönderildiği, cevabında sürekli gereğini icra ettiğini belirttiği halde Babıali'yi oyalayıp yanıltmaktan başka bir şey yapmayarak işi bu hale soktuğu belirtildikten sonra, ağır ifadelerle tenkit edilmiştir. Bu aczin bir sonucu olarak 1802'de ulemadan Adem Efendi Vehhabilere nasihat etmek ve taleplerini dinlemek üzere Hicaz'a gönderilmişti. Ancak bu temaslardan netice alınamaması ve Vehhabilerin Haremeyn'e girmeleri karşısında Mısır'dan medet umulamayacağı görüldüğünden, Bağdat ve Şam valilerinin işbirliği yaparak isyana müdahale etmeleri kararlaştırılmıştı.

[240] BOA., HAT/11983.

[241] BOA., HAT/3726; 3495; 3625; 3804.

isteyen müttefik güçler, ummadıkları bir şekilde ret cevabı almışlardı.[242] Bu arada Hurşit Paşa, Hüsrev Paşa'nın kuşatıldığını haber alınca[243] kendisini takviye etmek amacıyla hayli mühimmat göndermiştir.[244] Ancak şiddetli kuşatmaya sekiz günden fazla direnemeyen Hüsrev Paşa, 4 Temmuz 1803'te gerçekleşen savaşta mağlup olunca mecburen kaleye kapanmış,[245] az miktardaki askeriyle[246] direnmeye çalışmışsa da teslim olmaktan kurtulamamıştır.[247]

Ele geçirilen Hüsrev Paşa, muhafızlar eşliğinde önce Reşit'e, ardından da Kahire'ye gönderilmiş,[248] kısa süre öncesine kadar kendisine buyrultular gönderdiği İbrahim Bey tarafından, izzet ve ikramla karşılanmıştır.[249] Bu güzel karşılamanın ardından hapsedilen Hüsrev Paşa, bir ara Özbekiye'ye firar etmeyi başardıysa da yakalanarak yine kale içinde hapsedilmiştir.[250] Dimyat'ı ele geçiren müttefiklerin bir sonraki hedefi, Reşid ve en önemli liman kenti İskenderiye idi.[251] Berdisi Osman Bey'in İskenderiye Muhafızı Hurşit Paşa'ya gönderdiği yazıda; direnirse akıbetinin Hüsrev Paşa gibi olacağını ifade etmesi, amaçlarının ne olduğunu açıkça göstermektedir. Bu planı gerçekleştirdikleri takdirde Kölemenler ve başıbozuklar, Mısır'ın sahil kentlerini de ele geçirecek, bir başka deyişle, tüm "Mısır iklimine" hakim olacaklardı.[252]

---

[242] BOA., HAT/3491 Dimyat halkı bunun bedelini yağma ve talana maruz kalmakla ödeyeceklerdir.

[243] BOA., HAT/3512 Hurşit Paşa, gelişmeleri beylere gönderilen tahriratlarla İstanbul'dan gelen ve İbrahim Bey'in karargahına giden dergahı ali gediklilerinden Salih Ağa'dan öğrenmiştir.

[244] BOA., HAT/3509-C.

[245] BOA., HAT/3548.

[246] BOA., HAT/3655. Hüsrev Paşa'nın 2-3 bin askeri olduğu kaydedilmiştir.

[247] BOA., HAT/6493. Trabluslu Ali Paşa bu hususta Hüsrev Paşa'nın binbaşı Kavalalı Mehmet Ali tarafından "letâif-i hiyel" ile kandırılıp, seni tekrar vali yapacağız vaadi üzerine teslim olduğunu ifade etmektedir. Hurşit Paşa ise yanından firar edip gelen Halil kaptandan aldığı bilgiyi merkeze iletirken, Hüsrev Paşa'nın dayanamayıp rey istediğini ve canına zarar gelmeyeceğine dair teminat aldıktan sonra teslime razı olduğunu belirtmiştir. bkz. HAT/3495.

[248] BOA., HAT/3529.

[249] BOA., HAT/3495; 3625; 3804.

[250] İnalcık, **a.g.md.** s.610.

[251] BOA., HAT/6493; Asiler Hüsrev Paşa'yı ele geçirdikten sonra *"ama ne yap yap şu İskenderiye'yi alalım seni yine vali yapacağız başka vali tanımayız"* diyerek "muazzezen" aralarında dolaştırdıklarını İskenderiye'ye henüz varan Ali Paşa bildirmektedir. bkz. BOA., C. DH/7644.

[252] BOA., HAT/3491; Reşit'i tehdit ettiklerine dair bkz BOA., HAT/ 3548; 3505. Bu tehdit karşısında Hurşit Paşa da merkezin resmen atanmış tek temsilcisi olarak acilen askeri takviye gönderilmesini talep etmiştir. BOA., HAT/3548; 3553 nr. vesikada Hurşit Paşa bu vahim tabloyu çarpıcı sözlerle aktarmaktadır.

Mısır'ın yeni valisi Trabluslu Ali Paşa, 9 Temmuz 1803'de İskenderiye limanına ulaşmıştı.[253] Ali Paşa'ya gönderilen ilk hükümde; Hüsrev Paşa'ya daha önce Selanik sancağının tevcih edildiği, onun Mısır'dan çıkıp çıkmamasına bakmayarak Kahire'ye gidip idareyi devralması ve kendisini Selanik'e sevk etmesi bildirilmişti.[254] Yeni valinin direkt olarak merkez Kahire'ye değil de İskenderiye'ye gönderilme gerekçesi, sadaret tarafından, Kölemenlerin akıbetinin henüz müzakere edilmekte olduğu şeklinde açıklanmışsa da[255] asıl neden, Ali Paşa'nın son derece yetersiz askeri bir güçle gönderilmiş olmasıydı. Ali Paşa karaya ayak bastıktan sonra, başta Hurşit Paşa olmak üzere yetkililerden gerekli bilgileri almış ve genel manzarayı merkeze aktarmıştır. Ali Paşa yazısında; olayın basit bir ulufe isyanı olmadığını, Kölemenler ile başıbozukların idareyi ele geçirdiklerini, asilerin bir sonraki hedefi olan Reşit'i korumak için, kardeşi Seydi Ali Reis komutasında takviye birlikler gönderdiğini, asker, zahire ve para bakımından acilen desteklenmesinin şart olduğunu dile getirmiştir.[256]

d. Kölemen- Başıbozuk İttifakı ve Mısır Valisi Ali Paşa'nın Katli

Mısır'ın merkezine fiilen hakim olan İbrahim Bey, Ali Paşa'nın İskenderiye'ye ulaştığını haber alınca, kendisine açıktan cephe almayarak merkeze; yeni valinin gelişinin "şükür secdesi gerektirecek kadar" sevindirici bir olay olduğunu arz etmişti.[257] Bu sırada bölgeden haberler aktarmayı sürdüren Ali Paşa; asilerin Hüsrev Paşa'yı ele geçirdikten sonra Reşid'e hücum ettiklerini, eski valiyi kullanarak İskenderiye'yi de işgal etmek amacında olduklarını ve bu işgali kolaylaştırmak için Hüsrev Paşa'yı kullanmak istediklerinden, kendisinden başka kimseye vali olarak biat etmeyeceklerini ilan ettiklerini, yanındaki bin beş yüz kadar askerle sadece İskenderiye'yi korumaya yardım edebileceğini ve bu ciddi tehdit karşısında başta asker olmak üzere, her bakımdan acilen takviye edilmesini merkeze bildirmiştir.[258]

---

[253] BOA., HAT/3548.

[254] BOA., C. DH/3846. Vesikanın leffi aynı mealde olup Hüsrev Paşa'ya hitaben yazılan ikinci hükümdür ve Mısır'dan çıkması, aksi halde şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı bildirilmiştir.

[255] BOA., HAT/3459.

[256] Aynı vesika

[257] BOA., HAT/3543.

[258] BOA., HAT/ 6493; C. DH/7644.

Mısır'da merkezi otoriteyi tesis etmek üzere gönderilen yeni valinin aksettirdiği manzara, gerçekten vahimdir. Ali Paşa'nın varır varmaz asker ve zahire bakımından takviye istemesi,[259] bu vahametin boyutlarını göstermesi bakımından hayli çarpıcıdır. Anlaşılan; iki bin kadar asker, kumanyaları verilip gemilere yüklenerek sadece adet yerini bulsun diye, Mısır'a sevk edilmiştir.[260] Babıali'nin bu göstermelik girişiminden olumlu sonuç alınamayacağını, bizzat III. Selim'in ifade etmesi[261] bu tespiti doğruladığı gibi, padişahın dış politikadaki ufuk ve kavrayışının, devlet adamlarından çok daha geniş ve gerçekçi olduğunu da göstermektedir.

Trabluslu Ali Paşa güçsüzlüğünün farkında olduğundan, İbrahim Bey'e gönderdiği tahriratta, dini temalar ve padişah kulluğu gibi öğeleri öne çıkararak, Mısır'daki ihtilal ve kargaşayı bitirmek için vali sıfatıyla gönderildiğini, Kölemen ve Arnavutların şimdiye dek yaptıklarının affedilmesini garanti ettiğini, kendisine itaat edildiği takdirde Mısır'da düzenin yeniden sağlanacağını ve bunu sağlamak için gerekenleri müzakere etmek üzere bir temsilci göndermesini talep etmiştir. Sözlerine devam eden Ali Paşa, direnmeleri halinde, diğer devletlerin de işe müdahale edeceklerini ve Osmanlı askeriyle birlikte tekrar Mısır'a gelerek Kölemenlere hadlerini bildireceğini ifade ederek gözdağı vermiştir.[262]

Ali Paşa, Kölemen ve Arnavutlara hitaben gönderdiği bir diğer tahriratta; bu kez kadim hukukunu öne çıkararak,[263] Tahir Paşa'nın katlinden sonra Mısır'a girmelerinden merkezin haberi olmadığını, bu tür asice tavırların kendilerine yakışmadığını ve geçmişteki dostluklarının hatırına zarar görmelerini asla istemediğini dile getirmiştir. İbrahim Bey ise cevabında, Hüsrev Paşa'nın vali olarak atandığı ilk günden beri merhamet ve uzlaşma istedikçe, şiddet ve zulüm gördüklerini, buna rağmen isyana kalkışmadıklarını, ancak kendi askeri arasına tefrika girerek Mısır'ın bu hale

---

[259] BOA., C. DH/7644; BOA., HAT/6493; 3591; Daha sonra da yani 26 Eylül 1803'te Ali Paşa'nın yana yakıla zahire ve asker istemeyi sürdürmesi, bu sıkıntıyı aşamadığını göstermektedir. bkz BOA., HAT/3463. Ali Paşa'nın çok güçsüz bir şekilde gönderildiğini Babıali de itiraf etmektedir, bkz. BOA., HAT/11886.

[260] BOA., HAT/3459'da Ali Paşa bu durumu trajik bir biçimde ifade etmektedir ve bu kaimesi Mısır toprağına ayak bastıktan sonra gönderdiği ilk yazısıdır.

[261] BOA., HAT/6493'te Ali Paşa'nın Mısır'ın içinde bulunduğu vahim tabloyu aksettirdiği kaimesinin üzerine III. Selim, şunları yazmıştır. "*...söyleşülsün lakin ümeraya ke'l-evvel gibi ruhsat verilmeden gayrı çare yoktur bihüde zahmet çekilmesün...*"

[262] BOA., HAT/3556-A.

[263] Kendisi daha önce Mısır'da Kölemen beylerinden Murat Bey'in hizmetinde bulunmuştu. bkz. BOA., HAT/6501.

geldiğini, Tahir Paşa'nın davetiyle Cize civarına geldiklerini, ardından onun da katliyle kaos ortamında çaresiz kalan ulema ve ahalinin ısrarlı davetleri karşısında mecburen Kahire'ye girip katil ve yağma furyasına son verdiklerini, Hüsrev Paşa'nın tek durmayıp Dimyat'a firar ederek ahaliye zulmetmeye devam ettiği haberleri gelince de Berdisi Bey'i üzerine sevk ettiğini, asla devlete isyan gibi bir tavır ve düşünce içinde olmadıklarını bildirmiştir.[264]

Ali Paşa'nın Kölemenleri ikna çabaları sürerken, Reşid'teki mücadele şiddetlenmiş ve Hurşit Paşa'nın silahtarı Ali Ağa'nın ilk grubu mağlup etmesi üzerine[265] Berdisi Osman Bey, Süleyman Kaşifi göndermişti.[266] Trabluslu Ali Paşa'nın kardeşi Seydi Ali Reisi Reşid'e sevk etmesi üzerine, müttefik güçler Rahmaniye' ye çekilmiş ve böylece Reşit kurtarılmıştı. Bunun üzerine bizzat harekete geçen Berdisi Bey, Seydi Ali Bey'le şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. İlk etapta başarılı olan Seydi Ali Bey, 13 Ağustos 1803'te Reşit hususunda müzakere için Berdisi'nin karargahına gidince tevkif edilmiş ve askerinin büyük kısmı da dağıtılmıştır.[267] Reşit'in hileyle de olsa müttefik güçlerin eline geçmesi, İskenderiye'nin işgal tehlikesini gündeme getirmiş ve yeni vali Ali Paşa için, müttefiklerle savaşmaktan başka bir seçenek kalmamıştır. Ancak, zahire ve asker bakımından henüz en küçük bir destek gelmediğinden[268] asilerle savaşa girişmeyi göze alamayan Ali Paşa, başka bir yol bulmuştur. Planına göre; Mısır'ın imarı çerçevesinde uzun süredir tamirine çalışılan Ebukır seddi yıkılırsa, İskenderiye'ye gelen yol ve geçitler tamamen suyla dolacak, daha aşağı bölgeler ise balçık haline gelecekti. Böylece, müttefik güçler daha fazla ilerleyemeyecek ve Ali Paşa en azından zaman kazanmış olacaktı.[269] Gerçekten de plan işe yaradı ve binbir zahmetle onarılan set, Ali Paşa'nın talimatıyla yıkılarak, İskenderiye yolu kapatıldı ve asiler de Kahire'ye dönmek zorunda kaldılar.

Ancak bu esnada İskenderiye'de de işler pek yolunda gitmemektedir. Zira Ali Paşa ile muhafiz Hurşit Paşa arasında, şiddetli çekişme baş göstermişti. Bundan dolayı

---

[264] BOA., HAT/3543.

[265] BOA., HAT/3548; 3579-A; 3579.

[266] BOA., HAT/3529.

[267] BOA., HAT/3526. Sadarete gelen bilgiye göre; Seydi Ali Bey'in ordusu Kölemenler tarafından para ile satın alınmıştır, bkz. HAT/11886.

[268] Hurşit Paşa'nın bu hususlaki yakınmaları için bkz. BOA., HAT/3526; HAT/3529.

[269] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 235-6.

Ali Paşa merkezden Hurşit Paşa'nın azlini istemiş, bu talebi üzerine, Hurşit Paşa'nın Rodos'a sevk edilerek kendisine tevcih edilecek yeni görevi orada beklemesi kararlaştırılmıştır. Ancak Ali Paşa bir süre sonra Kahire'ye doğru hareket edeceğinden, İskenderiye'nin idarecisiz kalmaması için bu kararın uygulamaya konması ertelenmiştir.[270]

Bu sırada Ali Paşa'nın merkeze gönderdiği bir diğer tahrirat, Babıali'nin, sorunun çözümü konusundaki yaklaşımını değiştirmiştir. Ali Paşa, Mısır'ın idaresinde sadece Kölemenlerin değil, en az onlar kadar başıbozukların ve liderleri olan Kavalalı Mehmet Ali ile Ömer beylerin söz sahibi olduklarını ifade ettikten sonra şu tespiti yapar: "Mısır sorunu Rumeli'deki dağlı eşkıyası sorunuyla aynı hale gelmiştir". Söz konusu yazıda, ayrıca başıbozukların tavır değiştirerek Kölemenlere cephe alması halinde, işin renginin tamamen değişip sorunun kökten çözüleceği de ifade edilmiştir.[271] Ali Paşa belki haklıdır ancak, görünürde bir şey yokken başıbozukların Kölemenlere cephe almasını umması, güçsüzlüğünden kaynaklanan iyimser bir beklenti olarak yorumlanmalıdır. Mısır valisi bu tahriratında çok çarpıcı bir başka hususa da temas eder. Şöyle ki, Hüsrev Paşa bu sırada Kölemenlerin hapsinden kurtularak Arnavut komutanlara sığınmıştır. Ancak Ali Paşa'ya göre Hüsrev Paşa delirmiş ve dengesiz bazı hareketler sergilemeye başlamıştır.[272]

Ali Paşa'nın başıbozukların etkinliği konusundaki değerlendirmeleri Babıali'yi daha da endişelendirdiğinden, Mısır'a asla Arnavut askerinin sokulmamasına dair daha önce gönderilen hükümler yinelenmiş ve bunların Mısır'dan tamamen ihracını içeren fermanlar, Aralık 1803 sonunda kaleme alınarak gönderilmiştir.[273] Bunlar Mısır'a ulaşınca, Arnavutların bir kısmı; şartsız affedilmeleri halinde memleketlerine dönebileceklerini, ancak bu konuda bir suikasta kurban gitmekten korktuklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine, İşkodralı İbrahim Paşa ile Tepedelenli Ali Paşa başta olmak üzere, Rumeli'deki meşhur Arnavut vezirlere gönderilen tahriratlarda, Mısır'daki durum izah edildikten sonra, teminat talep eden Arnavutları eyaletten ihraç etmek için nüfuzlu ve itibarlı birkaç Arnavut temsilciyi, bunları ikna etmek üzere Mısır'a

---

[270] BOA., HAT/3664;12044.

[271] BOA., HAT/3463; 11913.

[272] BOA., HAT/3463, Ali Paşa; "*...Hüsrev Paşa şu an askerî taifesinin hapsinde olup kendüye cünûn ıtâs eylediği tahkik olunmuştur*" şeklinde bu hususu dile getirmiştir.

[273] BOA., A. Emiri/III. Selim, nr. 1030.

göndermeleri istenmiştir.[274] Rumeli paşalarının istenen nitelikteki aracıları bulup Mısır'a göndermelerine,[275]merkezin teşvik ve tehditlerine rağmen[276] bu girişimden de istenen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Arnavut kökenli vezirlerden, tekrar bir takım nüfuzlu temsilciler göndererek Mısır'daki Arnavutlara tam güvence verildiğine dair kendilerini ikna etmeye çalışmaları istenmiştir.[277]

Bu tür girişimlerden sonuç alınamamasında; başıbozukların Mısır'daki kazanımlarını kaybetmek, buradan çıktıklarında ya da memleketlerine vardıklarında tutuklanarak cezalandırılacakları korkusu en önemli etkenler olmuştur. Mısır'daki Arnavutların çoğu Toska olup, Gega (Kiga) Arnavutlarından olan İşkodralı İbrahim Paşa'ya asla itibar etmeyecekleri gerçeğinin Babıali tarafından göz ardı edilmiş olması ve Arnavutlar arasındaki kabileci yaklaşımın ne denli güçlü olduğunun farkında olunmaması, basiretsizlikten başka bir şey değildi. Bundan başka, Arnavut kökenli olmayan Kırcalı grubunun Kavalalı Mehmet Ali Ağa'nın en yakın adamları olduğu ve komuta heyetinin çoğunluğunu teşkil ettiklerini de görmezden gelip, başıbozukların Arnavut kökenli bir paşa emretti diye Mısır'dan çıkacaklarını ummanın gerçekçi bir yaklaşım olmadığı da ortadadır.[278]

Sonuçta, Babıali Mısır sorununu çözecek askeri güce sahip olmadığından ve basiretsiz siyasi manevralarla başıbozukları Kölemenlerden ayıramadığından, tam aksi yönde hareket etmeye karar vermiştir. Yeni strateji gereği Hüsrev Paşa'nın valiliğinde yapıldığı gibi yine valinin"şefaat ve iltimasıyla" Kölemenler ikinci defa affedilecek ve bir takım yeni tavizler verilerek Mısır'ın merkezinden çıkarılacak ve böylece Trabluslu Ali Paşa makamına oturacaktı.[279] Nihayet uzun müzakerelerden sonra, Kölemenlerin affedildiklerine dair ferman kaleme alınarak Mısır Valisi Ali Paşa'ya gönderilmiştir. Bu ikinci af ilanında; İbrahim Bey'in "Şeyhü'l-beled" unvanının resmen onaylandığı,

---

[274] BOA., C. DH/12521; 1993.

[275] BOA., HAT/3622; 3629; Rumeli paşalarının gönderdiği temsilciler Ali Paşa tarafından karşılanıp kendilerine hayli ikram olunduktan sonra Arnavutlara gönderilmiştir, bkz. BOA., HAT/3463.

[276] BOA., HAT/11913.

[277] BOA., C. DH/12521.

[278] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 242-3. Babıali hatta, İşkodralı İbrahim Paşa'yı Mısır valisi tayin ederek Arnavutların Kölemenlere cephe almasını ve merkezden gönderilecek yeni birliklerle Arnavutların desteklenmesi ve böylece Kölemenleri yeniden Said bölgesine sürmeyi de düşünmüştür, bkz. HAT/11886. Ancak İbrahim Paşa'nın mükellef bir donanma ve hayli asker talebinde bulunması, (bkz. HAT/3629-E) bu tedbiri akim bırakmış ve kendisinin dağlı isyanını tenkil için, Rumeli valisi ve seraskeri unvanıyla yerinde kalmasına karar verilmiştir, bkz. Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 243.

[279] BOA., HAT/6425; 6446.

Berdisi Osman Bey'in "Reisü'l-ümerâ" olduğu ve beylerin sayısının on ikiyle sınırlandırıldığı bildirilmiştir. Af şartlarına göre; beylere daha önce sahip oldukları köyler ve ilave olarak yeni mukataalar verilecek, buna mukabil merkezin temsilcisi olan vali ile hazine, darphane ve gümrüklere asla müdahale etmeyeceklerdi.[280]

Kölemenlere, Fransız istilasından önceki konumlarını yeniden kazandıran bu genel affa dair tahriratlar Mısır'a gönderildiği sırada, Trabluslu Ali Paşa, Kahire'deki hakim iki grubu birbirine düşürmek için çabalarını sürdürmekteydi. Ali Paşa başıbozuk komutanlarına para teklif ederek Berdisi Bey'i katlettirmek, ya da Saçlı Osman Bey'i kendi tarafına çekmek için yoğun çaba sarf etmekteydi. Yine aynı amaçla başıbozukların en önemli iki ismi, binbaşı Mehmet Ali ve binbaşı Ömer beyleri de yanına çekmek için, Hüsrev Paşa ile yaşananların geride kaldığını, makam ve rütbe namına ne istenirse verileceğini ve geçmişte alamadıkları ulufelerinin ödeneceğini bildirmişse de olumu cevap alamamıştır.[281] Tüm bu gelişmeler yaşanırken Mısır'daki ihtilal sürecinin kahramanı ve yeni gelişmelerde de adı sık sık telaffuz edilen eski vali Hüsrev Paşa, Kahire kalesindeki hapishanede esaret altında bulunmaktaydı.

Mısır Valisi Ali Paşa, Kölemenlerin affedildiklerine dair tahriratlar kendisine ulaştığında, bunları hemen tebliğ etmeyerek yanında alıkoymuştur. Mısır valisi merkeze gönderdiği yazıda; daha önce defalarca Mısır'da Kölemenlerden ziyade başıbozukların söz sahibi olduğunu bildirdiğini[282] ve iki grup arasına tefrika sokmak için aylardır uğraştığı halde, kendisinin görüşü sorulmadan sadece Kölemenlere af çıkarılmasının tüm emeklerini zayi ettiğini ve de sonuca yaklaştığı anda bu ani kararla dehşete düştüğünden, gönderilen af fermanını Kölemenlere tebliğ etmediğini ifade etmiştir.[283] Ancak merkezin, politikasında ısrar ederek bu af talebinin tebliğini istemesi üzerine Ali Paşa da Kasım 1803'te mecburen gereken tebligatı yapmıştır.[284] Ancak bu genel af ve bir takım yeni hakların tanınmasına rağmen, Kölemenler bildiklerini okumaya devam

---

[280] BOA., HAT/ 3642/A. Bu konunun ayrıntıları için ayrıca bkz. BOA., HAT/3661; 3838; 3611.

[281] BOA., HAT/3467.

[282] BOA., HAT/3463.

[283] BOA., HAT/3639; 11983.

[284] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 243.

etmişler ve 12 yerine 15 bey seçtikleri gibi, Mısır'ın tüm gelirlerine eskisi gibi müdahale etmeyi de sürdürmüşlerdir.[285]

Mısır'da Fransız istilasından önceki konumlarına dönmek isteyen Kölemenler, bir takım şartlar dahilinde Ali Paşa'yı makamına oturmak üzere, daha önce Kahire'ye davet etmişlerdi. Öne sürülen şartlara göre; vali sadece iki üç yüz asker ve dairesi halkından bir kısmıyla gelecek, öncekiler gibi kaledeki konağında oturarak idari hiçbir işe karışmayacak, "mahlûlâttan hissesine düşen gelirle" geçimini sağlayacaktı. Bunun, gölge valilik, bir başka deyişle Kölemenlerin kuklası olmaktan başka bir anlam taşımadığını gören Ali Paşa, bu teklife şiddetle karşı çıkmış[286] ve iki grubu birbirine düşürmek yönündeki çabalarına hız vermişti.

Bu bağlamda, Ali Paşa başıbozuklara gönderdiği tahriratlarda, asi Kölemenlerden derhal yüz çevirmelerini ve bu konuda gereken her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak içinde bir takım ağır ithamların da yer aldığı bu yazıların Kölemenlere sunulması üzerine iki grup, Mısır valisini etkisiz hale getirmek hususunda ortak hareket etme kararı almışlardır. Bu kararın ardından başıbozukların lideri Kavalalı Mehmet Ali Bey tarafından Mısır valisine gönderilen mektupta; Kölemenlere karşı birlikte hareket etme teklifini kabul ettikleri ve iki ordunun beyleri yok etmek için birleşmek üzere, Kahire yakınındaki Şalkan mevkiine gelmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine, içine sürüklendiği girdabın farkında olmayan Ali Paşa, ordusuyla İskenderiye'den Şalkan'a doğru hareket etmiştir.

Mısır valisinin Kahire'ye doğru yola çıktığını haber alan Babıali, eski vali Hüsrev Paşa'nın orada bulunmasının yeni sorunlara yol açabileceğini düşündüğünden, kendisine 18 Aralık 1803 tarihli bir hüküm göndererek, yeni vali Ali Paşa'nın Mısır merkezine vardığı ve Rodos'a doğru yola çıkmasının irade olunduğu bildirilmiştir.[287] Aynı doğrultuda Ali Paşa ve Kölemen beylerine hitaben gönderilen fermanda, eski vali Hüsrev Paşa'nın vezareti kaldırılmadan, tüm eşyasını almasına izin verilerek,

---

[285] BOA., HAT/3556.

[286] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s. 242.

[287] Hüsrev Paşa'ya gönderilen hükümde övgü dolu sözler sıralandıktan sonra, Rodos'a gitmek konusunda sorun çıkarmaması ısrarla vurgulanmıştır, bkz. BOA., HAT/11992.

"muazzezen" Rodos'a doğru yola çıkarılması için gerekenlerin yapılması istenmiştir.[288] Bu son gelişmeler ve halen Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan çıkmadığının arzı üzerine III. Selim infiale gelip, *"Hüsrev Paşa'nın tuğları ref' olunup bir yerde ikamet olunsun"* şeklindeki ifadelerle konuyu kestirip atmıştır.[289]

Ali Paşa Ocak 1804 başında Şalkan'a ulaştığında, karşısında Mehmet Ali ve başıbozukları değil Kölemen beylerini buldu. Oyuna kurban gittiğini anlayan vali, yanındaki askerlerin Hicaz'a gideceği ve benzeri mazeretler beyan ederek düşmanlarını ikna etmek istediyse de başıbozuklara gönderdiği mektuplar önüne konunca, söyleyecek sözü kalmamıştır. Sonuçta Ali Paşa, ordusu dağıtıldıktan sonra yakın adamlarıyla birlikte Kölemenler tarafından Bilbis'te katledilmiştir.[290] Ortak planla Mısır valisinin bu şekilde katli, iki grup arasındaki ilişkileri perçinlediği gibi, Mısır'daki hakimiyetlerinin önündeki yegane tehdit de ortadan kaldırılmış oldu.[291]

e. Mısır' dan İhracı ve Merkeze Dönüşü

Fransız işgali, İngilizlerle yaşanan sorunlar, önceki vali Hüsrev Paşa'nın tutuklu olarak hala asiler elinde bulunması ve yerine gönderilen Ali Paşa'nın bu şekilde katliyle, Babıali Mısır konusunda ne yapacağını iyice şaşırmıştır.[292] Bu talihsiz sürecin bitirilmesi için padişah tarafından, gerekenlerin arzı ve Cezzar Ahmet Paşa'nın vali olarak atanması işaret olununca,[293] müzakereler bu konularda yoğunlaştı. Ancak bu durum Cezzar Paşa'nın kulağına gidince, kapı kethüdasına *"Mısır valiliği kendisine tevcih olunursa zinhar ve zinhar kabul etmemesi"* talimatı göndermiştir.[294] Meşveret meclisindeki müzakerelerden; Cezzar Paşa'nın sert mizacı ve beylere karşı takınacağı

---

[288] BOA., Ali Emiri/III. Selim, nr.207. Ali Paşa'ya gönderilen bu fermanda; Hüsrev Paşa'nın hala devletin veziri olduğu hatırlatılarak, şahsiyetinin rencide edilmemesi özellikle vurgulanmıştır. Bu hususta ayrıca bkz. A. Emiri/ III. Selim, nr. 1889.

[289] BOA., HAT/3644.

[290] BOA., HAT/11984.

[291] Cevdet, **a.g.e.,** VII. s. 247.

[292] BOA., HAT/3726. İlk önce Halep valisi İbrahim Paşa'nın Mısır valiliğine atanması düşünüldüyse de Cezzar Ahmet Paşa ile husumetinden dolayı, birbirine girerler endişesi yüzünden bundan vazgeçilmiştir.

[293] III. Selim'in Cezzar Paşa'nın valiliğini işaret etmesinde esas amil; şöhreti ve dirayetidir. Sultan, onun bizzat Mısır'a gitmeyeceğini bildiğini, ancak adının bile Kölemenleri korkutup hizaya getireceğini şu şekilde dile getirmiştir: *"...Cezzar da gitmez lakin Mısır valisi olsa velev gitmesün sıyt cihetiyle fâidesi olmaz mı..."*, BOA., HAT/3461. Ayrıca bkz. BOA., HAT/3616.

[294] BOA., HAT/11914.

acımasız tavrın, Kölemenleri İngilizlerin kucağına daha çok iteceği, onların olaya müdahalesiyle Fransa'nın da işin içine gireceği ve sonuçta durumun içinden çıkılmaz hale geleceği,[295] şayet Cezzar Paşa vali olacaksa bu tehlikeli sonuçlara meydan verilmemesi için Kölemenlere sertlikle muamele etmemesinin kendisine özellikle ihtar edilmesi kararları çıkmıştır.[296] Bu kararlardan Babıali'nin politik önceliğinin, eskisi gibi Kölemenlerin tamamen yok edilmeleri değil, belli şartlar dahilinde ve valinin direktifleri doğrultusunda, maaşlı memurlar olarak yaşamalarını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta Cezzar Paşa'nın Mısır valiliğine atanmasının irade olunması üzerine[297] gerekli ferman ve tahriratlar kaleme alınarak kendisine gönderilmiştir.[298] Bu tayin haberi aynı zamanda, övgülerle dolu hususi bir tahriratla Kölemen beylerine de bildirilmiştir.[299]

Mısır'daki gelişmeleri Babıali kadar, İngiltere de yakından takip etmekteydi. Kölemenlerin lideri Şeyhü'l-beled İbrahim Bey'in yaşlılığından ötürü Berdisi Osman Bey'in ipleri ele aldığını gören İngilizler, Mısır'ı tahliye ederken birlikte götürdükleri Elfi Mehmet Bey'i yeni lider adayı olarak Mısır'a gönderme kararı aldılar. Mısır'ın toz duman içinde olmasından yararlanmak isteyen ve Ali Paşa'nın katliyle Kahire'deki Kölemen hakimiyetinin kalıcı olacağını düşünen İngiltere, liderliğe taşıyacağı Elfi Bey sayesinde, Babıali ve Fransa ile didişmeden Mısır'ın idaresini ele geçirmiş olacaktı. Diğer yandan Mısır'a Elfi Bey'in gönderilmesiyle başlayacak bu yeni süreç, İngiltere'nin Mısır'a yeniden müdahale etme ihtimalini gündeme getirdiğinden, Babıali Mısır'a daha etkin müdahale etmek amacıyla askeri hazırlıklarına hız vermiştir.[300]

Elfi Mehmet Bey'in 16 Şubat 1804'te Ebukır kıyısından Mısır toprağına ayak basmasıyla,[301] Kölemenler arasındaki liderlik mücadelesi yeniden alevlenmiş ve bunda başıbozukların da taraf olmasıyla, Mısır'da yeni bir ihtilal ortamı doğmuştur. İkili ittifakın yeni hedefi Elfi Mehmet ve kölesi Küçük Elfi beylerdir. Ancak yoğun

---

[295] BOA., HAT/3461 Sadrazamın mufassal takriridir. ilk etapta tersaneden bin kadar talimli tüfekçi ve 5-6 parça donanma gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

[296] BOA., HAT/11925.

[297] BOA., HAT/3652.

[298] BOA., HAT/11983.

[299] BOA., HAT/11925. 14 Mart 1804 tarihli bu vesikada özellikle Hüsrev Paşa ile Trabluslu Ali Paşa'nın icraatlarından dolayı tenkit edilmiş olması ilgi çekicidir.

[300] BOA., HAT/3625; 4424; 3593.

[301] BOA., HAT/3623; Şinasi Altındağ, "Mehmet Ali Paşa", **İA.**, C.VII, s. 567.

mücadele, tertipler, pusular ve takibata rağmen Elfi Mehmet Bey bir türlü ele geçirilememiştir.[302]

Bu arada derinden ve zekice taktiklerle günden güne nüfuzunu zirveye taşıyan Kavalalı Mehmet Ali Bey, tam destek verdiği Berdisi Bey'i, Elfi Bey'e karşı kışkırtarak birbirine kırdırmaya yönelmiştir. Bunu gerçekleştirdikten sonra, Osman Bey'in hakkından kolayca geleceğini düşünen Kavalalı, alternatifi kalmayacağından merkezin kendisini Mısır valiliğine atayacağından emindi. Mısır'daki ikinci adam ve o ana dek meydan gelen ihtilallerin arkasındaki baş aktör olan Mehmet Ali Bey ile kurmayları binbaşı Ömer ve Salih Beyler durum değerlendirmesi yaparak, birbirine düşen Kölemenlerden iktidarı devralmak için harekete geçmeye karar verdiler. Başıbozukların bu kararında, Hüsrev Paşa'nın hazinedarı Genç Osman Ağa'nın telkinlerinin büyük rol oynadığını ve ardından da kendisiyle temasa geçildiğini bizzat Hurşit Paşa bildirmektedir.[303]

Kavalalı ve adamları aldıkları karar gereği, Hüsrev Paşa için sahneye konan oyundaki gibi, yine ödenmemiş maaşlarını talep etmek üzere Mart 1804'te başıbozukları İbrahim Bey ile Berdisi Bey'in konağına göndermişlerdir. Bu yeni planın ayrıntıları, Arnavut binbaşılar tarafından daha önce İskenderiye'ye gönderdikleri Ali Hoca tarafından Hurşit Paşa'ya bildirilmiş o da Kölemenlerin tepelenmesine halinde merkezin de onayını alarak gelip valilik makamına oturacağını taahhüt etmiştir.[304] Binbaşı Mehmet Ali, Elfi Beyle kıyasıya liderlik mücadelesine odaklanmış olan ve bu iş için bedevilerden hayli paralı asker tedarik ettiğinden maddi sıkıntıya boğulan Berdisi Bey'i en zor anında yakalamıştı. Berdisi Bey maddi sıkıntısını aşmak için Kahire halkına yeni vergiler bindirince, bu defa ahali Kölemenlerin aleyhine dönmüştür. Bu fırsatı kaçırmayan Mehmet Ali Bey el altından, Kölemenlere karşı halk ayaklanırsa başıbozukların her türlü desteği vereceklerini yaymıştı.[305]

Başıbozuklardan da destek alan Kahire halkı Kölemenleri iyice sıkıştırınca, endişeye kapılan İbrahim ve Berdisi Beyler, Elfi Bey'i ele geçirmek için gönderdikleri

---

[302] Cevdet, **a.g.e.**,VII. s. 247.

[303] BOA., HAT/3447

[304] BOA., HAT/3450-G. Hurşit Paşa bu hususa dair tüm ayrıntıları vermektedir.

[305] Cevdet, **a.g.e.**, VII. s. 250-252 arasında Mehmet Ali'nin sahnelediği bu oyunun tüm ayrıntılarını Hüsrev Paşa döneminden başlayarak güzel bir üslupla özetlemektedir.

birlikleri merkeze çağırdılar. Kavalalı Mehmet Ali Bey bunu haber alınca bu birlikler dönmeden İbrahim ve Berdisi beylerin Özbekiye'deki konaklarını kuşatmış ve hazırlıksız yakaladığı birçok Kölemeni katletmiş, ancak bu hengamede iki bey firar ederek canlarını zor kurtarabilmiştir.[306] Bu sırada ortalık iyice karıştığından bir kazaya kurban gitmemesi için Hüsrev Paşa da Reşit'te bulunan Ömer binbaşının yanına sevk edilmiştir.[307]

Kölemenleri Kahire'den ihraç ettikten sonra fiilen Mısır'ın tek hakimi olan Mehmet Ali Bey, Tahir Paşa gibi Babıali nazarında asi damgası yememek için, bu defa Hüsrev Paşa'yı paravan olarak kullanmaya karar vermiştir. Bu amaçla uzun süredir ellerinde olan Hüsrev Paşa'yı hürriyetine kavuşturarak vali olarak takdim etmiştir. Bu tavrıyla Kavalalı, merkez nazarında devletin eski valisini asilerin elinden kurtaran ve makamına yeniden oturtan bir komutan, Kölemenleri merkezden ihraç etmeyi başaran sadık bir kul oluyordu. Hüsrev Paşa ise akıbetinden endişe ettiği anda, yeniden valilik makamına oturtulacağını duyunca, eski maceraları unutup Mehmet Ali'ye minnettar olmuştur. Halbuki Kavalalı'nın asıl amacı Hüsrev Paşa'yı gerçekten valilik koltuğuna oturtmak değildi. Zaten başıbozukların, yaşananlardan sonra Hüsrev Paşa'ya itaat etmeleri de mümkün değildi. Bu son hamlesiyle Mehmet Ali Bey, ilk anda Kahire'de meydana gelebilecek çalkantıyı ve merkezden alelacele yeni bir valinin seçilip gönderilmesini engellemiş oluyordu. Kısacası Kavalalı, yeni planlarını tatbik etmek için vakte ve sükunete muhtaç olduğundan, Reşit'te bulunan Hüsrev Paşa'yı geçici olarak valiliğe getirmiş gibi takdim etmiştir.[308]

Ortalığın durulmasından sonra Mehmet Ali Bey, Mısır'a Babıali bir vali atamadan önce, ileride alaşağı edebileceğini düşündüğü İskenderiye muhafızı Hurşit Paşa'ya valilik teklifini götürmüştür.[309] Kavalalı' nın talimatıyla, Reşit'te bulunan Ömer Bey, tüm binbaşıların vekili sıfatıyla Hurşit Paşa'ya gönderdiği mektupta; Kölemenlerin yok edildiği ve her yerde "*hüküm sultanındır ve kaymakam Hurşit Paşadır*" şeklinde tellallar nida ettirildiğini[310] ve gelip idareyi ele almasını beklediklerini ifade etmiştir.[311]

---

[306] BOA., HAT/3649-A; 3649-B; 3623-D; 3623-C; 3450; 3447-B; 3447-E.

[307] BOA., HAT/3623-C; Hüsrev Paşa ile birlikte kölesi mirimirandan İbrahim Paşa da Reşit'e gönderilmiştir, bkz. HAT/3623-E; 3450-A.

[308] Cevdet, **a.g.e.,** VII, s.254-255.

[309] BOA., HAT/3623-E'de "arizalardan birinin maruf Mehmet Ali Ağa'dan geldiği" bildirilmektedir.

[310] BOA., HAT/3623-D.

Ömer Bey, ayrıca adeta günah çıkarırcasına; Hüsrev Paşa'ya isyan ile başlayan ihtilal sürecinde sürekli hata yaptıklarını, Babıali'nin memleketlerine dönmeleri ve beylerden yüz çevrilmesi yönündeki talimatlarını katledilme korkusundan dinlemediklerini, Ali Paşa'nın katlinde asla rolleri olmadığı gibi, bu olayla beylerin gerçek yüzünü gördüklerini, nihayet aralarına soğukluk girdiğini, Kölemenlerin dokuz aydır maaşlarını ödememelerinin ise bardağı taşıran son damla olduğunu ve isyan etmek suretiyle hepsini Kahire'den ihraç ettiklerini bildirmiştir. Yine aynı tahriratta Ömer Bey; sadece ve sadece Hurşit Paşa'nın bu zamana dek hiçbir olumsuz hareketine tanık olmadıklarını, kendisine çok güvendiklerinden Mısır valisi olarak görmeyi çok arzu ettiklerini ve merkez tarafından kendisi valilik makamına atanmasa dahi, mahzarlarıyla bu sonucu mutlaka elde edeceklerini de ifade etmiştir.[312]

Hurşit Paşa bu cazip teklifi tereddüt etmeden kabul etmiş ve Kahire'ye hareket etmek üzere hazırlıklara başladığını ve yola çıkmak için "ikinci davetiyeyi bekleyeceğini" bildirmiştir. Hurşit Paşa'nın bu tavrı, ihtiyattan kaynaklanmış olmalıdır. Zira Hüsrev ve Ali paşaların akıbetleri ortadadır. Bu sebeple Arnavut komutanların aksettirdiği hususların doğru olup olmadığını İskenderiye'deki konsoloslar ve tüccarlardan tahkik etmiş ve doğruluğunu teyit etmeleri üzerine gitme kararı almıştır.[313] Bu kararını merkeze bildiren Hurşit Paşa, geçmiş maceralarından ötürü Hüsrev Paşa'yı vali yapmayacaklarının aşikar olduğunu, gitmediği takdirde içlerinden birini seçeceklerinden dolayı Mısır'ın elden çıkacağını ifade etmiştir.[314] Hurşit Paşa'ya gönderilen cevabi yazıda; "Kölemenlerin oyunundan uyanarak tuz ve ekmek hakkının farkına varan ve padişah kulluğuna yeniden dönen başıbozuk askerine" padişahın dua ettiği ve bu hareketlerinden son derece memnun kaldığı bildirilmiştir.[315]

Mehmet Ali Bey Hurşit Paşa'dan olumlu cevap aldıktan hemen sonra, 14 Mart 1804'te Hüsrev Paşa'yı valilikten azlederek, önce Bulak'a oradan da İskenderiye'ye

---

[311] BOA., HAT/3450-D. Ömer Bey'in aynı mealde bir başka davet mektubu için bkz. BOA., HAT/3623-C. Bu tahrirat Hurşit Paşa'nın eline yoldayken geçmiştir, bkz. BOA., HAT/ 3450-C.

[312] BOA., HAT/3450-B; 3623; 3623-A.

[313] BOA., HAT/3450-F.

[314] BOA., HAT/3450. Bu haberin arzı üzerine III. Selim, "*cenab-ı hak imdâd eylesün inşallah pek güzel olur hazzettim*" şeklindeki ifadelerle memnuniyetini ifade etmiştir.

[315] BOA., HAT/11984.

götürülmesi için gereken hazırlıkların yapılması talimatını vermiştir. Dolayısıyla Hüsrev Paşa'nın bu sözde ikinci valiliği birkaç gün sürmüş oluyordu.[316]

Kölemenlerin tamamen Kahire'den uzaklaşması ve Hüsrev Paşa'nın İskenderiye'ye doğru yola çıkarılmasının ardından, Hurşit Paşa'ya ikinci bir davetiye gönderilerek Kahire'ye gelip valilik makamına oturmasının önünde hiçbir engel kalmadığı ve tüm başıbozukların yolunu gözlediği bildirilmiştir.[317] Nihayet hazırlıklarını tamamlayan Hurşit Paşa kethüdasını vekil bırakarak, 17 Mart 1804'de İskenderiye'den yola çıkmış[318] ve dört gün sonra Reşit kentinde Arnavut binbaşılardan Ömer ve Salih beyler tarafından karşılanmıştır. Hurşit Paşa burada, gözetim altında tutulan Hüsrev Paşa'yla da kısa bir görüşme yapmış ve kendisini teselli etmiştir.[319] Rodos'a doğru bir an önce yola çıkmasını içeren fermanı Hüsrev Paşa'ya veren Hurşit Paşa, başıbozukların, vezareti kaldırılmadan, kendisinin bir başka yere vali olarak tayin edilmesini istediklerini de merkeze bildirmiştir.[320]

Kahire'ye 26 Mart'ta giren ve başıbozuklar, Mısır önde gelenleri, ulema ve halk tarafından törenle karşılanan Hurşit Paşa, kaymakam sıfatıyla valilik koltuğuna oturmuştur.[321] Ortalığın böylece sükunete kavuşmasından sonra Mehmet Ali Bey Hüsrev Paşa'ya 50 kese yol harçlığı verilerek Mısır'dan ihracını ve kendisinin bir başka yere vali olarak atanmasını merkeze arz etmiştir.[322]

Babıali, Mısır'da uzun süredir devam eden ihtilal ortamının bitip idarenin Kölemenlerden devralınarak Hurşit Paşa'ya tevdi edilmesiyle, rahat bir nefes almıştır. Sıra, bölgenin yeniden karışmasına sebep olacak tek unsur olarak görünen eski vali Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan ihracına gelmişti. Bu amaçla Babıali 27 Mayıs 1804'te, Reşit'te bulunan Hüsrev Paşa'nın Rodos'a gönderilmesini ve oraya vardığında mutlaka yeni görev yerinin belirleneceğinin kendisine ifade edilmesini Hurşit Paşa'ya bildirmiştir.[323] Hüsrev Paşa'nın tek başına kovulurcasına Mısır'dan ihracının şanına

---

[316] **Hariciye Nezareti Mısır Meselesi,** s. 6; Cevdet. VII. s. 254.
[317] BOA., HAT/3450-D; 3623-C. D.
[318] BOA., HAT/3450-F.
[319] BOA., HAT/3450-A.
[320] BOA., HAT/3447-K; 3450 .
[321] BOA., HAT/3747-H; 3471.
[322] BOA., HAT/3447-İ.
[323] BOA., HAT/11984-B.

yakışmayacağı düşünülerek, "*emval, eşya ve dairesi takımıyla muazzezen ve muhteremen*" uğurlanması özellikle vurgulanmıştır.[324] Alınan bu son karar, Hüsrev Paşa'ya da tebliğ edilip kethüdası İbrahim Paşa'yla Rodos'a nakli için gereken geminin hazırlanması işi, Riyale Bekir Bey'e havale edilmiştir.[325]

Bu son gelişmeler ve özellikle de Kölemenlerin eskisi gibi yukarı Mısır bölgesine çekilmesiyle, Mısır'da uzun süren ihtilal döneminin ardından sulh ve sükun sağlanmış merkezin temsilcisi olan Hurşit Paşa valilik koltuğuna oturmuştu. Daha da önemlisi, başıbozuklar Kölemenlerden ayrılıp devlete yeniden itaat eder olmuştu. Babıali'yi hayli rahatlatan bu durum üzerine, 9 Nisan 1804'te binbaşı Mehmet Ali, Ömer ve Salih ile Tahir Paşa'nın kardeşi Hasan Paşa ve diğer başıbozuk komutanlarına hitaben bir teşekkürname gönderilerek, geçmişteki suçlarının affedildiği, zaten yapılan tahkikattan esas sorumlunun, "*onları gereği gibi idare edemeyen ve cevr u eziyet eden Hüsrev Paşa*" olduğu, geçmişin bir kenara bırakılarak Hurşit Paşa'ya kusursuz itaat etmeleri bildirilmiştir.[326] Gönderdikleri cevapta; başıbozukların suçlarını itiraf edip bundan böyle yeni valiye kusursuz itaat edeceklerini ve Kölemenlere göz açtırmayacaklarını bildirmeleri,[327] bu ferahlık ve memnuniyeti daha da arttırmış ve Mısır'ın akıbeti konusunda son derece ümitsiz olan III. Selim başta olmak üzere, tüm devlet ricalini sevince boğmuştur.[328] Mısır'dan gelen mahzarlar ve "cümlenin ittifak ve biâtıyla" valilik makamına oturmasından dolayı, Babıali Hurşit Paşa'yı 9 Nisan 1804 vezaret rütbesiyle resmen Mısır valisi olarak atamıştır.[329]

Mısır'da tesis edilen bu yeni düzende, eski vali ve başıbozukların baş düşmanı Hüsrev Paşa'ya yer olmadığından, merkeze gönderilen diğer bir mahzarla kendisine yeni bir vilayet tevcihiyle Mısır'dan ihracının şart olduğu belirtilip,[330] kendisine Mısır hazinesinden dairesinin tanzimi ve yol harçlığı olarak elli bin kuruş verilerek Rodos'a

---

[324] BOA., HAT/11882., Hüsrev Paşa'ya gönderilen ve benzer ifadeler içeren bir başka tahrirat için bkz. BOA., HAT/12020.

[325] BOA., HAT/12021.

[326] BOA., HAT/11891.

[327] BOA., HAT/3447-A.

[328] BOA., HAT/3450.

[329] Cevdet Küçük, "Hurşid Paşa", **DİA.**, XVIII, s. 395'te bu tevcihatın Mayıs 1804'te gerçekleştirildiği kaydedilmektedir.

[330] BOA., HAT/ 3447-İ.

göndermek istediklerini ifade etmişlerdir.[331] Bu talebin kabulü üzerine Hurşit Paşa tarafından söz konusu meblağ Hüsrev Paşa'ya verildikten ve yol hazırlıklarına yardım edildikten başka, bir at ve diğer kıymetli hediyelerle de gönlü alınmıştır.[332] Nihayet Rodos'a sevk edilmek üzere Reşit'te hazırlıklarını tamamlayan Hüsrev Paşa, dairesi halkıyla birlikte yola çıkmış ve 22 Mayıs'ta İskenderiye kentine ulaşmıştır.

İskenderiye'de hazırlıklarını sürdüren Hüsrev Paşa'ya, 3 Haziran 1804'te gönderilen hükümle, Diyarbakır eyaletinin tevcih edildiği bildirilmiştir.[333] Artık Hüsrev Paşa için yeni görev yeri belli olmuştur. Bu atmosfer içinde İskenderiye'de bulunan donanma başbuğu Riyale Ebubekir Bey tarafından karşılanan Hüsrev Paşa ve dairesi halkı, tüm hazırlıkların tamamlanmasından sonra 17 Haziran 1804'te donanma gemilerinden Giritli bir kaptanın kullandığı **Zevi'l-'ukûl** adlı gemiye, kethüdası İbrahim Paşa ise Emin kaptanın kullandığı bir tüccar gemisine bindirilerek Rodos'a doğru yelken açmışlardır.[334]

İskenderiye limanından alınan demirle birlikte, Hüsrev Paşa'nın üç yıllık Mısır macerası da sona ermiş oluyordu. Ancak Mısır'ın siyasi hayatındaki önemi ve belirleyiciliği bundan sonra da devam edecek, kendisini valilikten eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile kimi zaman müttefik olarak, kimi zamanda hasım olarak tekrar tekrar karşı karşıya gelecektir.

4 – Diyarbakır Valiliği: Merkezde Tutunma Çabası

Hüsrev Paşa, başıbozuk askerinin isyanı ve ardından meydan gelen ihtilalde Kahire'den firar edince, 6 Haziran 1803'te Mısır valiliğinden azledilerek Selanik ve Kavala sancakları tevcih edilmişti.[335] Ancak tüm ikaz ve ikna çabalarına rağmen Hüsrev

---

[331] BOA., HAT/3323; 3649, 3447-J; Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, III, s. 300.

[332] BOA., HAT/3531.

[333] BOA., C. DH/2384 nolu hükümde Hüsrev Paşa'yı Mısır'dan çıkmaya ikna etmek amacıyla, son derece mutantan ibareler kullanılmış olması dikkat çekicidir. Diplomatik karakteri gereği gönderilen hükümde tevcih tarihi, evahir-i Safer 1219 (31 Mayıs-9 Haziran 1804) olarak verilmektedir. Tevcihatın tam tarihi Tahvil Def nr.53 (Atik Vüzera Def.), s.15 ve 113 teki bilgilerden tespit edilmiştir.

[334] BOA., HAT/3576; 3516-B.

[335] BOA., Tahvil Def. nr.53 (Atik Vüzera Def), s. 113.

Paşa'nın Selanik ve Kavala mutasarrıfı unvanıyla Mısır'dan çıkmayacağına kani olan Babıali, bu sancakları 27 Ekim 1803'de mecburen uhdesinden geri almıştı.[336]

Hurşit Paşa'nın Mısır'da iktidarı ele almasının ardından Hüsrev Paşa, uzun uğraşlardan sonra Mısır'dan ihraç edildikten sonra, 26 Haziran 1804'te Rodos'a varmıştır. 3 Haziran 1804 itibarıyla resmen Diyarbakır valisi olan Hüsrev Paşa,[337] beklentilerinin aksine Anadolu'nun uzak bir eyaletine atanmanın hayal kırıklığı içinde olmalıdır. Mısır'da uzun süredir içinde savrulduğu felaketler zincirinden kurtuldum derken Diyarbakır'a atanması, kendisi için yeni bir sıkıntı döneminin başlangıcı demekti. Zira Hüsrev Paşa'nın Rodos'a ayak basar basmaz, kaptan-ı derya Abdülkadir Paşa'ya gönderdiği tahriratta, Diyarbakır'a gitmemek için adeta yalvarması, yaşadığı hayal kırıklığını gözler önüne sermektedir. Kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın 8 Aralık 1803'te vefatının ardından[338] yerine atanan Abdülkadir Paşa, onun yetiştirmelerine sahip çıkmak endişesiyle, Hüsrev Paşa'dan gelen "feryatnâmeyi" alınca, sadarete; Hüsrev Paşa'nın yeni görev yerine gitmek için hazırlıklarını sürdürdüğünü, ancak uzun süre Mısır'da Kölemen ve başıbozukların elinde esir olarak oradan oraya savrulduğunu, çok eziyet çekip maddi bakımdan iflas ettiğini arz etmiştir. Sözlerine devam eden kaptan paşa Hüsrev Paşa'nın merkeze son derece uzak olan Diyarbakır'a gidebilmesi için gereken masrafları karşılamaktan dahi çok uzak olduğunu ve Küçük Hüseyin Paşa'nın "*eski çırağına merhameten*" Girit veya Eğriboz taraflarında bir başka mansıbın tevcihini iltimas etmiştir.[339] Anlaşılan Hüseyin Paşa'nın III. Selim nezdindeki nüfuz ve kıymeti, vefatından sonra da devam etmektedir.

Hüsrev Paşa bir taraftan yol hazırlıklarını sürdürürken, diğer taraftan Babıali'ye gönderdiği tahriratlarla, Diyarbakır'a gitmemek için hayli mazeret sıralamış ve kapı kethüdası aracılığıyla, Resmo'nun tevcihi halinde, çok memnun olacağını arz etmiştir.[340] Hem kaptan paşanın iltiması, hem de Hüsrev Paşa'nın yakınmaları neticesinde, 22 Temmuz 1804'te, yani Diyarbakır valiliğine atanmasının üzerinden bir buçuk ay geçtikten sonra, Resmo sancağı Hafız Seyit Mehmet Paşa'dan alınarak

---

[336] Aynı defter, s.15 ve 113.
[337] BOA., C. DH/2384 ;Tahvil Def., n. 53 (Atik Vüzera Def), s. 15 ve 113.
[338] Göyünç, **a.g.m.**, s. 47.
[339] BOA., HAT/5206.
[340] BOA., HAT/15640.

kendisine tevcih edilmiş ve derhal görev yerine hareket etmesi bildirilmiştir.[341] Bu atamayla Hüsrev Paşa, Diyarbakır'a gitmemeyi ve merkez civarında kalmayı başarmıştır.

B. RUMELİ CEPHESİNDEKİ HİZMETLERİ

1- Bosna Valiliği

a. Sırp İsyanlarıyla Balkanların Karışması

II. Murat (1421-1451) ve II. Mehmet (1451-1481) devrindeki fetihlerle büyük bölümü XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne katılan Sırp toprakları, müstakil bir eyalet olarak teşkilatlandırılmıştı.[342] Sırbistan'daki Osmanlı idari sistemi, Avrupa'nın henüz derebeylik rejiminden kurtulamadığı bu devirde, son derece adil ve sağladığı imtiyazlar bakımından da hayli cazipti. Osmanlı hakimiyetinin sağladığı emniyet, istikrar, iktisadi refah imkanları ile din ve vicdan hürriyeti, Sırpların tabi oldukları devlete sadakatle bağlanmalarını temin etmişti. Bu şartlar dahilinde, Osmanlı idaresinde yaşayan Sırplar arasında, XVIII. yüzyılda bir takım kıpırdanmalar meydana gelmişse de bunlar, devleti zora sokacak önemli bir isyan hareketine dönüşmemiştir.[343]

Osmanlı Devleti'nin önceki devletlere nazaran Balkanlarda tesis ettiği bu ileri düzen, XVIII. yüzyıldan itibaren, Osmanlıların mağlubiyetiyle sonuçlanmaya başlayan sürekli savaşlar sebebiyle çatırdamaya başlamıştı. Bölge, uzun süre Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlara sahne oldu. Sırpların bir kısmı bu kargaşa döneminde, Habsburg imparatorluğunun sınırları içindeki Macaristan krallığının bir kısmını oluşturan Voyvodina'ya göçtüler. Avusturya'nın bu tehcirden maksadı, on kadar farklı etnik grubu bir araya getirerek, burayı Osmanlı Devleti'ne karşı kozmopolit bir tampon bölge, bir başka deyişle kendi halkından olmayan tabii bir siper oluşturmaktı.[344] Bu planın figüranı olduklarının farkında olmayan Sırplar, iltica ettikleri devlete vefa borçlarını ödemek amacıyla, Avusturya ordusu saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaştılar.[345]

---

[341] BOA., C. DH/784; Tahvil Def., nr. 53 (Atik Vüzera Def.), s. 51 ve 113.

[342] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, s.412 vd; II, s.13-21.

[343] **Mufassal**, V, s. 2858; Karal, **Osm. Tar.**, V, s. 103.

[344] Hugh Poulton, **Balkanlar**, Çev. Yavuz Alagon. İstanbul 1993, s. 23.

[345] Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul 1993, s. 251; A. Hajek, "Sırbistan" **İA.**, X, s. 556-566.

Yine bu dönemde Ruslar ve Avusturyalılar, Osmanlı Devleti'ni içerden zayıflatmak amacıyla, Sırplar arasında dini argümanları da öne çıkararak, milliyetçi fikirleri yaymaya özellikle gayret gösterdiler.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durum, Sırplar üzerinde oynanan oyunları etkisiz kılmasına imkan vermiyordu. Merkezi otorite, başkentte bile emniyet ve asayişi sağlamaktan acizdi. Bundan başka, neredeyse Rumeli'nin tamamı ayan ve Dağlı Eşkıyası'nın keyfi idaresi altına girmişti.[346] Asli unsurlarının dahi isyanı, buna karşın devletin zaafı ve dıştan gelen kışkırtmalar, Sırp milliyetçilerini isyan hususunda hayli cesaretlendirmiştir.[347]

Sırbistan'da tesis edilen idari düzen, merkezin zayıflamasına paralel olarak, zaman içinde bozulmaya yüz tutmuştu. Bu zaafın sonuçlarından biri olarak; kalelerdeki yeniçeri yamakları ve dayılar bu süreçte öne çıkarak, gayri meşru uygulamalar ve özellikle de haksız vergilerle Sırpları, hatta onlarla birlikte müslüman halkı canından bezdirmişlerdir.[348] Belgrat Paşalığı'na, bazen adil ve merkeze sadık muktedir vezirlerin tayin edilmesiyle, zorba yeniçeri taifesinin bu kanunsuz hareketleri, bir süre engellenebiliyordu. Mesela Hacı Mustafa Paşa, Belgrat valisi olarak (1794-1801) reayaya karşı adil ve şefkatli bir idare tarzını benimsemiş, bu tavrından ötürü de Sırplar tarafından "baba" lakabıyla anılır olmuştu.[349] Keyfi idarelerine ve haksız kazançlarına darbe vurulduğunu gören yeniçeri yamakları, bu adil idare tarzını ortadan kaldırmak için, isyan etmekte gecikmediler. Asiler nihayet, Pazvantoğlu'ndan da destekçiler bularak Mustafa Paşayı 1802'de katlettikten sonra, Sırbistan'da yeniden terör ortamı estirmeye başladılar.[350]

Yeniçerilerin Sırbistan'da tesis ettikleri keyfi idarenin, tahammül sınırını aşması üzerine Sırplar, İstanbul'a bir heyet göndererek, merkezin duruma müdahale etmesini istediler. Ancak, kendilerinin merkeze şikayet edilmesine öfkelenen yeniçeriler, intikam amacıyla belli başlı Sırp knezlerini 4 Şubat 1804'te katledince, işin

---

[346] Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)**, Ankara 1983.

[347] Karal, **a.g.e.**, V, s. 103.

[348] Mehmet Çetin Börekçi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi**, İstanbul 2001, s. 22 vd.

[349] Börekçi, **a.g.e.**, s. 32-48 arasında Hacı Mustafa Paşa'nın yamaklar ile dayılarla mücadelesi ve nihayet katliyle ilgili tüm ayrıntıları vermektedir.

[350] Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, III, s. 32; Castellan, **a.g.e.**, s. 252.

rengi değişti ve "Pırvi Sırpski Ustanak" olarak adlandırılan ilk Sırp isyanı da resmen başlamış oldu.[351]

bir tüccarın etrafında, 14 Şubat 1804'ten itibaren teşkilatlanmaya başladılar.[352] Yeniçerilere Sırplar geçmişte eşkıyalık yapan ve daha sonra da Avusturya ordusunda hizmet etmiş olan Kara Yorgi (Djordje Petroviç) adındaki karşı, gerilla taktiğiyle ve küçük birlikler halinde savaşa girişen Sırp milisler, Osmanlı Devleti'ne sadık Sırp köylüsünü ve Müslüman ahaliyi yanlarına çekebilmek için, yoğun bir propaganda hareketine giriştiler. Bu propagandanın özünde, Kara Yorgi'nin bizzat padişah tarafından, asi ve zalim yeniçerileri yola getirmek üzere görevlendirildiği, asla sultana karşı bir isyan olmadığı gibi bir takım hususlar yer almaktaydı.[353] Böylece Kara Yorgi, tüm Sırplardan ve müslümanlardan destek alarak, kısa sürede yeniçerileri etkisiz hale getirebilecekti. Bu propagandanın bir neticesi olarak Belgrat kuşatmasında Bosna valisi Bekir Paşadan dahi yardım gördüler.[354] Bu aşamaya kadar, Sırpların tutumu merkez tarafından da sempatiyle karşılanmış, bir çok Osmanlı idarecisi tarafından da destek verilmişti. Başlangıçta meşru bir müdafaa olarak görülen bu ayaklanmanın, yeniçerilerin etkisiz hale getirilmesinin ardından, bitirilmesi bekleniyordu. Ancak beklenen olmadı ve ayaklanan Sırp milisleri, silahlarını bırakmadıkları gibi Osmanlı idaresine ortak olmanın yollarını aramaya başladılar.

Osmanlı idaresine ortak olmak için, Macaristan'daki Sırp piskoposluğunun tavsiyeleriyle, bir takım idari ve mali şartlar öne süren[355] Sırplar, bağımsız bir devlet kurmanın zeminini tesis etmeye koyuldular.[356] Bu amaçla, öne sürdükleri şartların Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine, Kara Yorgi liderliğinde Sırp Millet

---

[351] Mufassal, **Osm T**, V, s. 2858-59; Karal, **a.g.e.,** V, s. 104; Sırp isyanının genel karakteri için bkz. İvo Banac, "Nationalism in Serbia", Balkans, **-A Mirror of the New International Order-** Ed. G. Göksu Özdoğan, Kemali Saybaşılı, İstanbul 1995, s. 133-159.

[352] Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I., ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 83 ; Castellan, **a.g.e.,** s. 251'de Kara Yorgi'nin geçmişine dair önemli ayrıntılar vermektedir.

[353] **Mufassal,** V, s.2863.

[354] Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi,** III, s. 32 de "Mustafa Paşayı öldüren davılara padişah gücenip onların terbiyesini Sırplara havale eyledi ve buna dair ferman geldi" şeklinde Kara Yorgi'nin etrafa beyannameler neşrettiğini ifade etmektedir.

[355] Karal, **a.g.e.,** V, s.105.

[356] Castellan, **a.g.e.,** s. 246-247'de bu tür çabaları gayet güzel özetlemiştir. Börekçi, **a.g.e.,** s. 51 vd. Sırp milliyetçiliğinin zeminini tesis etmek için yapılan faaliyetleri özet olarak vermiştir.

Meclisi "Skupçina" yı toplayan asiler, bağımsızlıklarını elde edinceye kadar, Osmanlı Devleti'yle savaşma kararı almışlardır.[357]

b. Bosna Valiliğine Atanması

Sırpların, silahlarını teslim etmek için öne sürdükleri şartların, 1806'da Babıali tarafından reddedilmesi üzerine, Skupçina' nın baş knez seçtiği Kara Yorgi, Belgrat kuşatmasından vazgeçmediği gibi Böğürdelen, Semendire, Özice ve Sokol kalelerini de ele geçirmek amacıyla harekete geçti.[358] Bunun üzerine Babıali, isyanı bastırmak için bu kez, Ocak 1806'da İşkodra mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı Rumeli seraskeri unvanıyla, Sırpların üzerine sevk etmiştir.[359] Bosna Valisi Seyyid Mustafa Paşa'nın da desteğiyle ilk etapta, Sırplara karşı bir çok bölgede üstünlük sağlandı. Bu başarılarda, devlete isyandan vazgeçerek affedilen, Vidin muhafızı Pazvantoğlu Osman Paşa'nın da önemli katkıları olmuştur.[360]

Pazvantoğlu asiler karşısında başarılar kazanırken, Rumeli valisi İbrahim Paşa ordusunun öncü kolları, Mart 1806'da Niş civarına ulaşmış,[361] Bosna ordusu da Semendire Sancağı'na doğru yürüyüşe geçmişti. Ancak Bosna valisi Seyit Mustafa Paşa'nın 25 Mart 1806'da vefatı üzerine,[362] yerine Hüsrev Mehmet Paşa atanmış ve Bosna ordusu öncü birliklerinin komutanı Süleyman Paşa, yeni Bosna valisini karşılamak için, geri dönmek zorunda kalmıştı.[363]

Hüsrev Paşa Mısır valiliğinden azlolunduktan sonra, 3 Haziran 1804'te Diyarbakır valiliğine atanmıştı. Ancak taşraya gitmeyi hiç istemediğinden, öne sürdüğü bir takım mazeretler ve özellikle de efendisi Küçük Hüseyin Paşa'nın hatırına hürmeten, 12 Temmuz 1804'te Resmo Sancağı'na atanmıştı. Kısa süren bu görevin ardından 6

---

[357] Karal, **a.g.e.**,V, s.105.

[358] **Mufassal,** V, s.2864.

[359] BOA., B. Üze. HAT/ 5568-A. Padişah, beyaz üzerine kaleme aldığı bu hatt-ı hümayunda İbrahim Paşa'ya övgüler yağdırarak kendisine tam istiklal verdiğini ve bir an önce isyanı tenkil edeceğini umduğunu belirtmektedir. İbrahim Paşa'nın sefer hazırlıkları için bkz. HAT/5401-B.

[360] BOA., HAT/5401: 5485; Börekçi, **a.g.e.,** s. 72-75.

[361] Bu sırada İbrahim Paşa'nın Niş'e doğru hareketini sağlamak üzere kendisine gönderilen Mirahur-ı sani Bekir Beye; valinin zahire hususunda yakınması üzerine (BOA., HAT/5483) İbrahim Paşa ordusunun mükemmel biçimde savaşa hazır hale gelmesi için Eflak dahil tüm Rumeli'den zahire getirtilmiştir. Bkz. BOA., C. HR/2846.

[362] BOA., HAT/5578-D.

[363] BOA., HAT/5531-H.

Ocak 1805'te Hanya Sancağı muhafızlığına atanan Hüsrev Paşa'ya, 5 Haziran 1805'te tekrar Selanik ve Kavala sancakları tevcih olunmuştu.[364]

Rumeli tarafında Hüsrev Paşa'ya ilk tevcih edilen eyalet Bosna'dır.[365] 10 Nisan 1806'da tayin haberini alan Hüsrev Paşa, hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkmış ve 5 Mayıs 1806'da Bosna'ya varmış, ancak eyalet merkezi Travnik yerine, Yenipazar'a gitmeyi uygun görmüştür.[366]

Bosna'ya ulaşan Hüsrev Paşa'nın, eyaletin genel durumu hakkında elde ettiği ilk bilgiler, pek de iç açıcı değildi. Selefi Mustafa Paşa döneminde, gerekli önlemlerin alınmamasından dolayı Bosna sınırındaki bir çok bölge, Sırplar tarafından ele geçirilmiş ya da kuşatılmıştı.[367] Bu durum, halk arasında dehşete sebep olduğu gibi, abluka yüzünden meydana gelen kıtlık sebebiyle, Bosna halkı perişan hale gelmişti.[368] Ahali ile bölgedeki idarecilerin Hüsrev Paşadan ilk talepleri, şiddetli zahire sıkıntısının çözümlenmesiydi. "Cümlenin ittifakıyla" kaleme alınan mahzarda sıralanan bu talepler,[369] Hüsrev Paşa tarafından geciktirilmeden merkeze iletilmiştir.[370] Ayrıca eyalette, Sırplara karşı etkin bir müdafaa yada taarruz hareketine kalkışmak için, yeterli silah ve mühimmat da mevcut değildi. Bu vahim durumun merkeze aksettirilmesi üzerine, hemen Hüsrev Paşa'ya bir miktar askeri yardım gönderilmiştir.[371]

Hüsrev Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Rumeli Valisi İbrahim Paşa'yla birlikte Haziran başında Yenipazar'dan hareket etmiştir. 9 Haziran 1806'da birleşen iki ordu, otuz binden fazla yekunuyla, 14 Temmuzda Sırplar üzerine toptan

---

[364] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.), nr. 53, s.113. Hüsrev Paşa'nın Selanik mutasarrıfı olarak sancaktaki faaliyetleri için ayrıca bkz. C. DH/1620; C. NFA/2302; C. AS/37368; C. ZP/3498.

[365] BOA., Tahvil Def (Atik Vüzera Def.), nr. 53, s. 2.

[366] BOA., HAT/5531. Hüsrev Paşa, eyalet merkezi Travnik yerine Yenipazar'a gidişini; İbrahim Paşa ordusuna bir an önce iltihak etmek, bölgedeki diğer memurlarla görüşme ve bilgi edinme fırsatı elde etmek olarak açıklamaktadır. Hüsrev Paşa gayretini göstermek için "Yenipazarın suyunu içmeksizin" hemen harp hazırlıklarına giriştiğini de ifade etmiştir, bkz. BOA., HAT/5464-A.

[367] BOA., HAT/5464-C. Saray Bosna kadısı ilamında bu hususları gayet ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Buna mukabil Mustafa Paşa'nın aldığı tedbirlere dair kaimesi için bkz. BOA., HAT/5529.

[368] BOA., HAT/5464-A. Hüsrev Paşa bu sıkıntılı durumu aşmak için daha şimdiden cebinden 300 kese harcadığını ifade etmektedir; Bosna'nın durumuna dair ayrıca bkz. BOA., HAT/ 5418-D; 5464.

[369] BOA., HAT/5475-C.

[370] BOA., HAT/3284-A Hüsrev Paşa varır varmaz böyle bir istekte bulunmaktan hicap ettiğini ancak ahali ve asker takımının bu taleplerini merkeze aktarmaz ise bir ihtilale sebebiyet verme ihtimalinden ötürü mecburen bunları arz ettiğini ifade etmektedir.

[371] BOA., C. AS/31761; Bu tür takviyeler neredeyse birer aylık aralıklarla tekrarlanmıştır bkz. BOA., C. AS/31493; 42971.

taarruz harekatı başlatmıştır.[372] Sırplar Bosna ordusunu karşılamak üzere, hayli kalabalık bir orduyla, Böğürdelen' de Süleyman Paşa'nın karşısına çıktılar. 9 Ağustos'ta Mişar mevkiinde meydana gelen savaşta, Sırplara hayli zayiat verdirilmişse de tamamen dirençleri kırılamamış ve Bosna ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır.[373]

Asiler, Osmanlı ordusunun bu geri çekilişini fırsat bilerek, daha güçlü bir ordunun taarruzundan korunmak amacıyla, Peter İçko başkanlığındaki bir heyeti İstanbul'a göndermişlerdir. Sırp heyetiyle Babıali'de yapılan müzakerelerin ardından, 18 Ağustos 1806'da bir ön anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Sırplara; kendi vergilerini toplama konusunda tam bir serbestiyet verildiği gibi, Kara Yorgi'nin baş knezliği tasdik edilmiş, Niş ve Belgrat gümrük vergilerinin, yine knezler tarafından toplanması gibi bir takım imtiyazlar bağışlanmıştır.[374]

Peter İçko henüz yoldayken, Rumeli seraskeri İbrahim Paşa hiç beklenmedik şekilde, 8 Eylül 1806'da Bosna valisi Hüsrev Paşa'ya haber bile vermeden,[375] ordusunu geri çekmeye başlamıştır.[376] İbrahim Paşa'nın bu ani çekilişi, isyanı bastırmak üzere bölgede bulunan tüm diğer askeri birliklerin düzen ve kararlılığını da bozmuştur. Yenipazar, Ürgüp, Kurşunlu ve Böğürdelen' de asilere karşı direnişi sürdüren milis güçlerini ve ordu birliklerini de moral bakımından çökertmiştir.[377] İbrahim Paşa'nın bu şekilde geri çekilmesinin temel nedenleri; şiddetli zahire sıkıntısı[378] ve maiyetindeki askerin birikmiş ulufelerinin bir türlü ödenememesinden doğan isyan ihtimaliydi.[379]

Rumeli seraskerinin ordusu, yani ana ordunun geri çekilmesi üzerine, Bosna Valisi Hüsrev Paşa'ya gönderilen talimatta, Sırpların bu olaydan sonra etrafa sirayet etmemesi için gereken tedbirlerin alınması istenmiştir. Aldığı seri tedbirlerle asilerin

---

[372] BOA., HAT/5372, Hüsrev Paşa ordusunu beş kol ederek farklı yönlerden sevk etmiştir. İlerleyen birlikler Sırplardan Böğürdelen Kalesini alarak müslüman halkı esaretten kurtarmıştır, bkz. BOA., HAT/5525.

[373] BOA., HAT/3284. Hüsrev Paşa şukkasında bu savaşın tüm ayrıntılarını vermektedir.

[374] Börekçi, **a.g.e.,** s. 80-82.

[375] BOA., HAT/5405 Hüsrev Paşa bu hususu şöyle dile getirir: "*... İbrahim Paşa mahremâne olsun süy-i naçizâneme imâ buyurmayarak bağteten bu kadar askeriyle avdeti...* "

[376] BOA., HAT/5586; 6168. Cevdet, **a.g.e.,** VIII, s. 72. İbrahim Paşa bu olaydan sonra azledilerek yerine Mora valisi Osman Paşa tayin edilmiş, ondan boşalan Mora valiliğine ise Niş'in de muhafazası şartıyla Hurşit Paşa atanmıştır.

[377] BOA., HAT/5475; 5475-A; B; C; 5405. Hüsrev Paşa bu durumu son derece ayrıntılı olarak bu kaimesinde izah etmektedir.

[378] BOA., HAT/6293; Cevdet, VIII, s. 72.

[379] BOA., HAT/6157.

önünü kesme başarısını gösterdiği için Bosna valisi, *"Aferin Hüsrev Paşa'ya berhudâr olsun"* şeklinde, padişah tarafından takdir olunmuştur.[380] Hüsrev Paşa kış mevsiminin girmesi üzerine bir süre sonra ordusuna, Bosna eyaletinin merkezi Travnik'e çekilme emri vermiştir.[381] Hüsrev Paşa Bosna'ya döndükten sonra, civardaki Sırpların top yekun Bosna'ya hücumu ihtimaline karşı, başta zahire maddesi olmak üzere bir takım yeni müdafaa tedbirleri almış ve bu yöndeki gayretleri, yine padişah tarafından *"Aferin Hüsrev Paşa'ya tiz akçe ve zahire eriştürülsün"* şeklinde övülmüştür.[382]

Osmanlı kuvvetlerinin birbiri ardına bu şekilde çekilmesi, Sırpları cesaretlendirdiği gibi, İçko ile İstanbul'da imzalanan anlaşmayı reddederek Niş'i geri almak için harekete geçmelerine ve Rusya ile işbirliği konusunda daha cesur adımlar atmalarına sebep olmuştur.[383]

c. Rusya' nın Desteğiyle İsyanın Şiddetlenmesi

Rusya, Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine, Osmanlı Devleti'yle 1798'de bir ittifak anlaşması imzalamıştı. Rusya anlaşmanın süresi bittiğinde, politik çıkarları gereği yenilenmesi için ısrar etmiş ve nihayet, iki devlet arasında 24 Eylül 1805'te, yeni bir ittifak anlaşması imzalanmıştı.[384] Bu ittifak anlaşmalarına rağmen yayılmacı emellerinden vazgeçmeyen Rusya, Balkanlardaki Ortodoks tebaayı, özellikle de Slav ırkından olan Sırpları, müttefikine karşı tahrik etmekten geri kalmıyor, Eflak ve Boğdan'a girmek için fırsat kolluyordu. Diğer yandan, İngiltere ve Rusya el ele vererek, Fransa'da kurulan yeni imparatorluk rejiminin, Babıali tarafından tanınmasını engellemek için, yoğun bir gayret içine girmişlerdi.[385]

Fransa'nın Mısır'ı tahliyesinden sonra Rusya, Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti'nden birliklerini çekmesi gerekirken, oralı olmadı. Anlaşmalara aykırı olduğu halde, adalardaki gücünü takviye etmek amacıyla, boğazlardan savaş gemileri

---

[380] BOA., HAT/5586 Kaymakam Paşa'nın takririnde, Hüsrev Paşa'nın gayretinden ve aldığı önlemlerden son derece övgüyle söz edilmektedir.

[381] BOA., HAT/5475; 5405.

[382] BOA., HAT/5563.

[383] BOA., HAT/6157; 6115.

[384] Akdes N. Kurat, **a.g.e.,** s. 48-49; Anlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **a.g.e.,** s. 221-232.

[385] Tukin, **Boğazlar Meselesi**, s. 102.

geçirerek, Cattaro limanı ve Korfu'ya asker sevkıyatını sürdürmüştür.[386] Rus tehdidinin ciddileşmesi, Babıali'yi yeni ittifak arayışlarına yöneltmiştir. Bu sırada, güneyden Rusya'ya yeni bir cephe açmanın yolunu arayan Fransa, türlü vaatlerle Babıali'yi Rusya'ya karşı kışkırtmaya başlamıştır. Babıali bu desteğe ve Napolyon tarafından gönderilen Sebastiyani'nin telkinlerine uyarak,[387] Rus yanlısı Eflak ve Boğdan beylerini azletmiş, yerlerine Sutzu ve Kalimaki'yi tayin etmiştir. Bölgeyi işgal etmek için zaten bahane aramakta olan Rusya, bu uygulamayı şiddetle protesto etmiştir. Babıali'nin Fransız nüfuzu altına girmesinden endişelenen İngiltere de Rusya'ya tam destek vereceğini ve talepleri reddedilirse, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'na geleceğini ilan etmiştir. Bu son çıkışla, üç müttefik yani İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti, savaşın eşiğine gelmiş oldu.[388]

İngiltere ve Rusya'nın "Memleketeyn" konusundaki sert çıkışı karşısında, Babıali geri adım atmak zorunda kalmıştır. Babıali'nin bu sırada, Fransa'ya da tam anlamıyla güvendiğini söylemek mümkün değildir. Zira bu iki devlete karşı mutlak destek vadeden Fransa, çok kısa süre önce Babıali'nin müttefiki iken, ansızın Mısır'ı işgal etmişti.[389] Bu politik şartlar altında geri adım atmak zorunda kalan Babıali, savaşa meydan vermemek için azlettiği Rus yanlısı beyleri görevlerine iade ettiği gibi, boğazları da yeniden Rus gemilerine açmak zorunda kalmıştır.

Babıali'nin bu son olayda gösterdiği zaaf ve çaresizlik, Rusya'nın geleneksel emellerini körüklediğinden, taleplerinin kabul edilmesine rağmen 16 Ekim 1806'da savaş ilanına bile gerek duymadan, Dinyester'i geçerek Eflak ve Boğdan'ı işgale başlamıştır.[390] Bunun üzerine başkentte yapılan meşveret meclislerinin ardından, 22 Aralık 1806 da Rusya'ya resmen savaş ilan olunmuştur.[391]

Rusya'nın Sırp isyanına müdahil olmasıyla, şartlar tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüştür. Skupçina Ruslardan her alanda yardım aldığı gibi, bir çok Rus subayı, Sırp birliklerini düzenli bir ordu haline getirmek için Belgrat'a

---

[386] Tukin, **a.g.e.**, s.109 vd.; Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 68-69.

[387] Cevdet, **a.g.e.**, VIII, s.72-3. Sebastiani'nin İstanbul'a geliş tarihi 17 Ağustos 1806'dır.

[388] Uçarol, **a.g.e.**, s. 69.

[389] Bu güvensizlik bir hatt-ı hümayunda " Rusya'nın mazarrâtı âcil ve Fransalunun mazarrâtı ecel olmağla düvel-i müttefikayı elden çıkarmamak hasbe'l-vakt ehvendir" şeklinde ifade edilmiştir. Tukin, **a.g.e.**, s. 102-103

[390] Iorga, **a.g.e.**, V, s.149-154; Tukin, **a.g.e.**, s. 111.

[391] Uçarol, **a.g.e.**, s. 70.

gelmiştir.[392] Karadağlıların da isyana destek vermeleriyle bölge, Osmanlı idaresine karşı tamamen ayaklamış oluyordu. İsyanın bu şekilde hızla genişlemesi ve Rusya'nın denetiminde daha organize bir karakter kazanması, özellikle Avusturya'yı rahatsız etmiş ve Rus himayesinde kurulacak bir Sırbistan'ın "kabul edilemez olduğunu" ilan etmesine yol açmıştır. Bu son gelişmelerle Sırp isyanı, Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olmaktan çıkarak, uluslar arası bir mesele haline gelmiş oluyordu.[393]

Ruslardan aldıkları destekle moralleri iyice yükselen Sırplar, Belgrat'ı ele geçirmek için yirmi bine yakın askerle kuşatarak, iç kalede bulunan Koşancalı Halil Ağa'nın kaleden çıkmasını şart koştular.[394] Hüsrev Paşa ise bu sırada, Kara Yorgi nezdinde bir takım girişimlerde bulunarak, özellikle Böğürdelen ve Belgrat kalelerindeki müslüman ahaliye kötü muamele yapılmamasını istemiş ve vakit kazanarak, zahire ve mühimmat yönünden ordusunu takviye etmenin yollarını aramaya başlamıştı.[395] Buna karşın Kara Yorgi ise Hüsrev Paşadan, Süleyman Paşa'nın Böğürdelen'e muhafız olarak atanmasını talep etmiştir.[396]

Sırplar gerçek niyetlerini kamufle etmek için, Koşancalı Halil'in Belgrat kalesinden çıkarılmasını bir güvenlik sorunu gibi yansıtarak, İçko ile Babıali arasında daha önce kararlaştırılan hususları tanımalarının da ön şartı olarak takdim ettiler.[397] Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Hüsrev Paşa; Sırpların gerçek niyetinin Belgrat'ı ele geçirmek olduğunu, Koşancalı Halil'in ihracı meselesinin, bunu elde etmeye yönelik hileli bir istekten başka bir şey olmadığını, yine de Sırpları teskin etmek amacıyla, Babıali'nin bu sorunu istekleri doğrultusunda çözeceğini kendilerine bildirdiğini, merkeze aktarmıştır.[398]

---

[392] Skupçina Rus ittifak teklifini kabul edince Çar, adamlarından Teodor Philpoviç'i özel temsilcisi olarak Sırpların askeri ve mülki anlamda teşkilatlanmasına yardımcı olmak üzere Belgrat'a göndermiştir. **Mufassal**, V, s. 2864.

[393] Karal, **a.g.e.**, V, s.105.

[394] BOA., HAT/5519.

[395] BOA., HAT/5562-A, B, C, D, F.

[396] BOA., HAT/5562-A, B.

[397] BOA., HAT/5512. Hurşit Paşa kaimesinde bu talebi aktardıktan sonra Sırpların nihai amacının Belgrat kalesini zaptetmek olduğunu ifade etmiştir. Bu arada Kara Yorgi yukarı kalenin muhafızı olan Süleyman Paşa ile temasa geçerek Koşancalıyı Belgrat kalesinden çıkarmayı başardığı takdirde tamamen dağılacaklarını ve hiçbir sorun kalmayacağını bildirmiş, Süleyman Paşa da buna inanarak bu yönde gayret etmişse de Koşancalı kaleden çıkmamıştır. bkz. **Mufassal**, V, s. 2864.

[398] BOA., HAT/5409.

Hurşit ve Hüsrev Paşalar başta olmak üzere, bölgedeki Osmanlı idarecilerinin aktardığı bilgilerden gerçek niyetleri anlaşılan Sırplar, Belgrat kalesini ele geçirmek için yeni bir plan hazırladılar. Kara Yorgi kale kapılarından birinin muhafızıyla rüşvet mukabilinde anlaşarak, arife gecesi kapıyı açtırmış ve yirmi bin kadar askeriyle kalenin varoşlarına sızmayı başarmıştı. Kurban Bayramı namazına giden asker ve ahali, çıkışta Sırp askerlerini varoşta görünce şaşkına dönmüş ve 12 Aralık 1806'da yaşanan bu hengamede, hayli müslüman katledilmiştir.[399]

Sırplar Belgrat Kalesinin varoşlarını ele geçirdikten sonra, Koşancalı Halil'in askerleriyle iç kaleden çıkması halinde, kimseye kötü muamele yapılmayacağını, bundan başka amaçları olmadığını ilan ettiler.[400] Hüsrev Paşa'ya da müracaat eden Sırplar, Koşancalı Belgrat'tan çıkmadan emniyette olamayacaklarını, bunu sağlarsa isyana derhal son vereceklerini taahhüt ettiler.[401] Ayrıca Sırp knezleri aynı talebi, daha etkili olacağı düşüncesiyle, emellerine hizmet eden Belgrat muhassılı Hasan Ağa[402] aracılığıyla, Hüsrev Paşa'ya birkaç kez telkin etmekten de geri kalmamışlardır.[403]

Sırplar, nihai sonucu elde edebilmek için sözde af talep etmek üzere Hasan Ağa'nın iltimasıyla, Belgrat'ın bezirganbaşı Petre ve birkaç knezden oluşan bir heyeti İstanbul'a göndermişlerdir.[404] Af talebinin ardındaki gerçek, Koşancalı Halil Ağa'nın Belgrat'tan çıkarılması talebini yinelemekti. Babıali'de kabul edilen Sırp heyetine, Belgrat kalesinin tahliyesi meselesinin istedikleri şekilde çözümlenmesi için, ilgililere gereken talimatın gönderileceği ifade edilmiştir.[405]

Şiddetli Sırp kuşatması, merkezin tavrı ve kendisine zahire ile asker bakımından yardım gelmesinin imkansız olduğunu gören Koşancalı Halil Ağa, bir takım teminatlarla Belgrat kalesinden çıkmayı kabul etmiştir. Bu kararı almasında, Sırpların

---

[399] BOA., HAT/5562-C. Pazvantoğlu Osman Paşa kaimesinde olayın Ramazan bayramında meydana geldiğini söylemekte ve dolayısıyla hata etmektedir. BOA., HAT/5501; Cevdet, **a.g.e.**, IX, s. 127; Kamil Paşa, III, s. 33'de hadisenin Kurban bayramında meydan geldiği kaydedilmektedir.

[400] Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 33.

[401] BOA., HAT/5484-B.

[402] BOA., HAT/5512-F Niş Muhafızı Hurşit Paşa bu hususu net biçimde ortaya koyarak Hasan Ağa'nın sözlerine asla itibar edilmemesini ihtar etmektedir.

[403] BOA., HAT/5562-E; 5484-A 'da Hüsrev Paşa, Hasan Ağa ile Hurşit Paşa'yla yakın temasta olduğunu ve sorunu çözmek için gayret ettiğini bildirmektedir. Ayrıca bkz. BOA., HAT/5512-F.

[404] BOA., HAT/5479. Sırp heyeti sadaretten, emellerine hizmette kusur etmeyen Hasan Ağa'ya vezaretle Belgrat muhafızlığının tevcihini istemişlerdir, bkz. BOA., HAT/5512-C.

[405] BOA., HAT/5541.

kendisini bahane ederek ahaliyi katletmeye girişme ihtimali ve bu tür söylentilerin müslüman halk arasında yaratığı huzursuzluk da önemli rol oynamıştır. Nihayet 31 Aralık 1806' da Halil Ağa, iç kaleden beş yüz kadar adamıyla çıkıp firar etmiştir.[406]

Sırplar bu konuda teminat vermiş olmalarına rağmen, sözlerinde durmayarak Belgrat kalesinde katliam yaptılar. Kendilerine daha önce kale kapılarını açan Arnavut Aziz Bey bile, bu katliamdan kurtulamamıştır. Sırplar Rusların da yardımıyla Belgrat'tan sonra Özice, Böğürdelen ve Semendire kalelerini ele geçirdiler. Bu başarıların ardından Kara Yorgi, Sırbistan'ın bağımsızlığı kabul edilmedikçe isyana son vermeyeceklerini resmen ilan etmiştir.[407]

d. Fransa' yla İttifak Çabalarındaki Rolü

Hüsrev Paşa'nın Bosna valiliği sürerken, Ruslar Yedi Ada'yı henüz tahliye etmemişlerdi. Rusların Korfu başta olmak üzere, bölgenin tüm stratejik geçit ve limanlarında varlığını güçlendirme çabaları, Fransa ile arasında ciddi çekişmelere ve hatta çatışmalara yol açmaktaydı. Bu durum karşısında tarafsızlığını korumaya çalışan Babıali, yeni bir savaşın ortasında kalmaktan endişe etmekteydi. Rusların özellikle Cattaro limanını işgal etmesi üzerine Napolyon, Dalmaçya'daki askerini Dubrovnik Cumhuriyeti üzerine sevk ederek, Raguza kalesini ele geçirmiştir. İngiliz-Rus ortak güçleri ve onlara iltihak eden Karadağlılar Raguza'yı kuşatmışsa da General Molitor, müttefikleri ve özellikle de Karadağlıların tamamını yok etmeyi başarmıştır. Bu tehlikeli gelişmeler Bosna Valisi Hüsrev Paşa tarafından son derece dikkatle takip edilerek, tüm ayrıntılar Babıali'ye iletilmekteydi. Hüsrev Paşa'nın ilettiği bilgiler, Babıali açısından hiç de iç açıcı değildi, zira Ruslar mevcut ittifak anlaşmalarına rağmen, Sırplardan sonra, Osmanlı tebaası olan Karadağlıları da kendi askeriymiş gibi kullanmaya kalkışmıştı.[408]

Ruslar sadece Babıali'yle değil, Fransızlarla da savaş halindeydi. Hüsrev Paşa ve bölgedeki diğer idareciler, doğal olarak bu savaşta Fransızları desteklemekteydi. Sırp

---

[406] BOA., HAT/5562-D.
[407] Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 155.
[408] Cevdet, **a.g.e.,** VIII, s. 55-56.

isyanının, Rusya ve Avusturya'nın desteğiyle[409] bu hale gelmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin isyanı bastırmakta yetersiz kalması, Babıali'yi Fransa'ya yaklaştırmıştır. Babıali bu yakınlaşmadan yararlanarak, Fransa'dan askeri yardım koparmak ve böylece bölgedeki askeri varlığını takviye etmek için harekete geçme kararı almıştır. Bu amaçla 8 Nisan 1807'de Fransızlardan 20 topçu ustası ve mühendis, birkaç deniz subayı ve üç yüz topçu neferi talep edilmiştir. Fransızlar, 300 topçu neferi hariç, diğer taleplerin karşılanacağını taahhüt etmişlerdir.[410] Bu yakınlaşmadan ve Babıali'nin çaresizliğinden cesaret alan Napolyon, elçisi aracılığıyla Osmanlı-Fransız ordularının Bosna'dan geçirilerek, Sırp-Rus güçlerine birlikte taarruz etmeyi teklif etmiştir. Meşveret meclisinde bu teklif müzakere edilmiş ve söz konusu ortak gücün Bosna'dan geçmesinin hayli sakıncalı olduğu, ancak Zemun tarafından Fransız askerinin geçmesinde bir mahsur olmadığı yönünde karar çıkmış ve alınan bu karar, son derece yumuşak bir üslupla, Fransız elçiliğine tebliğ edilmiştir.[411]

Babıali ile Fransızlar arasındaki müzakere sürecindeki köprü, Bosna Valisi Hüsrev Paşadır ve bölgedeki tüm gelişmeleri bir elçi gibi merkeze aktaran da kendisidir.[412] Fransa, Babıali tarafından ortak askeri harekat teklifinin geçiştirilmesinden yılmayarak, bu defa Dubrovnik'teki karargahtan Binbaşı Bernard'ı aynı teklifle yeniden Hüsrev Paşa'ya ve Hersek başbuğu Sunullah Bey'e göndermiştir.[413] Dubrovnik'teki General Louriston tarafından gönderilen Bernard, Mart 1807'de Hüsrev Paşa'ya sunduğu teklifte; otuz bin kişilik bir orduyla ortak taarruza hazır olduklarını bildirmiş, Hüsrev Paşa ise, teklifi merkeze intikal ettireceğini ve gelecek talimat doğrultusunda hareket edeceği cevabını vermiştir.[414]

Fransa'yla başlayan bu yakınlaşma süreci ve ortak askeri harekata girişme çabaları, başkentin yeniçeri isyanıyla karışması yüzünden askıya alınmıştır. Bu isyan sonunda 29 Mayıs 1807'de III. Selim'in katledilmesiyle, Osmanlı Devleti kendi içine kapanmış ve tüm dikkatler payitahta yönelmiştir. Bu süreç içinde Hüsrev Paşa da

---

[409] BOA., HAT/5470 Hurşit Paşa Avusturya'nın, Sırplara zahire ve silah bakımından hayli yardımda bulunduğunu ihbar etmiştir. Ancak Osmanlı idarecileri tuz ve zahire gibi şeyleri bedeliyle satın almak istediklerinde Avusturyalılar ret cevabı vermekteydiler, bkz. BOA., HAT/5484-C; BOA., C. AS/3211.

[410] BOA., HAT/6249.

[411] BOA., HAT/5426; 5426-A.

[412] BOA., HAT/5562.

[413] BOA., HAT/5534-B; C; D.

[414] BOA., HAT/5534-F ve E.

Bosna'nın tahkimatına gayret etmiş ve zaman zaman da talebi doğrultusunda gönderilen askeri mühimmatla, maiyetindeki birlikleri takviye etmeye çalışmıştır.[415]

Hüsrev Paşa, 1807 yılının sonuna kadar Bosna valiliğini sürdürmüş, ancak mali meselelerden dolayı zaman zaman, bölgedeki diğer görevliler ve hatta ahaliyle bir takım sürtüşmeler yaşamıştır. Bu yüzden ahali, kendisinden memnun olmadıklarını merkeze umumi bir mahzarla arz etmiştir. Şikayet edilmesine gücenen Hüsrev Paşa da Bosna valiliğinden istifa etmek istediğini arz etmek suretiyle buna rest çekmiştir. Bunun üzerine toplanan meşveret meclisinde, Hüsrev Paşa'nın azledilerek kendisine "İbrail Başbuğu" unvanıyla[416] Selanik ve Kavala sancaklarının tevcihi ve yerine de sabık sadrazamlardan İbrahim Hilmi Paşa'nın atanması kararlaştırılmıştır.[417] Sultan IV. Mustafa'nın da onayı ile Hüsrev Paşa, 20 Ocak 1808'de Bosna valiliğinden azledilmiş,[418] ve kendisine yeni görev yerine gitmesi talimatı gönderilmiştir.

Hüsrev Paşa'nın Bosna valiliğinden azline, hiç beklenmedik şekilde Fransa tarafından şiddetli itiraz gelmiştir. Fransa dış işleri bakanı, Osmanlı elçisi Muhib Efendi'yi makamına çağırarak; Hüsrev Paşa'nın azliyle bölgedeki Müslümanların, özellikle de Bosna halkının Fransa'dan yüz çevirdiğini ve memleketlerinin işgal edileceğini düşündüklerinden, savaşa hazırlık yapmaya başladıkları ve Hüsrev Paşa görevine iade edilerek, bölgedeki Osmanlı-Fransız işbirliğinin eskisi gibi ahenkle devam etmesini istediklerini ifade etmiştir. Muhib Efendi ise; son derece tecrübeli bir devlet adamı olan İbrahim Hilmi Paşa'nın da aynı doğrultuda hareket edeceğini söyleyerek, Fransız bakana gerekli teminatı vermiş ve Hüsrev Paşa'nın azliyle doğan pürüzü, yoğun çaba sarf ederek krize dönüşmeden halletmeyi başarmıştır.[419]

Bosna valiliğinden azli ve İbrail başbuğluğunun tevcihinden sonra da Hüsrev Paşa'nın Rumeli cephesiyle ilişkisi kesilmemiştir. Şubat 1808'de gönderilen iki

---

[415] BOA., C. AS/1418.

[416] BOA., Ali Emiri/IV. Mustafa, nr.501; Hüsrev Paşa'nın İbrail başbuğu olarak faaliyetlerine dair bkz. aynı tasnif, nr. 850; 1448; 1577;1721.

[417] BOA., HAT/52965; 53419; Cevdet, **a.g.e.,** VIII, s. 258.

[418] Tahvil Def. nr.53 (Atik Vüzera Def.) s. 2 , 113.

[419] Cevdet, **a.g.e.,** VIII, s. 258. Cevdet Paşa Fransızların bu beklenmedik çıkışını, bu sırada Rumeli'nin taksimat planını hazırlayan ve Bosna'nın Avusturya tarafında kalmasını öngören Napolyon'un, bölgede karışıklık çıkarma girişimi olarak izah eder. Rumeli'nin taksimatı konusunda Rusya ile anlaşan Napolyon, Hüsrev Paşa'nın azlini bahane ederek Babıali ile ilişkileri bozmak ve gerilimi tırmandırarak savaşı başlatmak ardından da Rumeli'nin taksimat planını icra ve Arnavutluk'u işgal etmek amacıyla bu çıkışı yapmıştır.

fermanla; Rusya ile imzalanan Yergöğü Mütarekesi'nin sürdüğü, ancak savaşın her an yeniden başlama ihtimalinden dolayı, Selanik ve Serez taraflarından olabildiğince çok Evlâd-ı Fatihân askeri tertip ve istendiğinde cepheye sevke hazır hale getirmesi istenmiştir.[420]

2. Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliği

Bosna eyaletinden azledildikten sonra Hüsrev Paşa'ya, Selanik ve Kavala sancakları verilmiş, ardından da, 27 Kasım 1808'de Selanik ve İbrail Başbuğluğu tevcih edilmişti. Bu sırada Rumeli cephesinde, Ruslarla savaş olanca şiddetiyle sürmekteydi. Düşmana en ön safta direnen İsmail kalesi başbuğu Pehlivan Ağa ile Silistre Valisi Çelebi Mustafa Paşa, bir takım nedenlerden dolayı anlaşmazlığa düştüklerinden, merkeze gönderdikleri şikayetnamelerle birbirlerinin azlini talep etmekteydiler. Hatta bu çekişmenin bir sonucu olarak Pehlivan Ağa, bir süre sonra kale muhafazasını terk ederek, bir başka bölgeye gitmiştir. Bu nazik durumda İsmail kalesi gibi en ön safta direnen önemli bir mevkiin elden çıkmasını istemeyen Babıali, yapılan meşveret meclisinin ardından, dirayetinden ötürü Silistre eyaletinin Hüsrev Paşa'ya tevcih edilmesini kararlaştırmış[421] ve 16 Şubat 1809'da Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliği'ne, Hüsrev Paşa resmen atanmıştır.[422]

Hüsrev Paşa göreve başladığında, Osmanlı temsilcileri Ruslarla barış görüşmeleri yapmak üzere bölgeye henüz gelmişlerdi. Sonucun ne olacağı bilinmediğinden, ihtiyata binaen, Tuna seraskeri olması dolayısıyla Hüsrev Paşa'ya Mart 1809 sonunda, bir miktar Evlâd-ı Fatihan askeri gönderilmiştir. Ayrıca civardaki ayanlara buyrultular göndererek, asker toplamaya çalışması ve tüm Tuna boyunun muhafazası için gereken tedbirleri alması talimatı gönderilmişti.[423] Yine aynı

---

[420] BOA., C. AS/21682; Bir diğer fermanla bu husus teyit edilmiştir. C. AS/45007.

[421] BOA., HAT/23107. meşveret meclisinin ardından sadrazamın arz ettiği *mufassal takriridir*. Takrirde bölgedeki nazik durum ve bu göreve neden Hüsrev Paşa'nın seçildiği hususları ayrıntılarıyla arz edilmiştir.

[422] Şanizade, **a.g.e.,** I, s.181-182; Tahvil Def. nr. 53 (Atik Vüzera Def.) s. 113; Cevdet. **a.g.e.,** VIII, s.258.

[423] BOA., C. AS/44860.

doğrultuda, 31 Mart 1809'da Hüsrev Paşayı takviye etmek üzere, 738 neferden oluşan altı orta topçu birliği deniz yoluyla İstanbul'dan Varna'ya sevk edilmiştir.[424]

Bu sırada Hüsrev Paşa'ya, Rusya savaşıyla ilgili olmayan bir başka konuda da vazife yüklenmiştir. Başkentte çıkan isyanla III. Selim tahttan indirilmiş ve 29 Mayıs 1807'de IV. Mustafa padişah olmuştu. Alemdar Mustafa Paşa çevresinde örgütlenen ve "Rusçuk Yaranı" olarak adlandırılan bir takım Nizam-ı Cedit ricali, karşı darbe ile eski padişahı tahta iade etmek için Edirne'den İstanbul'a gelmişlerdi. Rusçuk Yaranı, III. Selim'i katledilmekten kurtaramadıysa da iktidarı ele geçirerek tahta II. Mahmut'u oturtmuş ve Alemdar Mustafa Paşayı da sadrazam olarak iktidara ortak etmeyi başarmışlardı. Ancak daha sonra meydana gelen isyanla, bu defa Alemdar Mustafa Paşa katledilince, Rusçuk Yaranı ve onlara destek veren Kadı Abdurrahman Paşa, yeniçerilerin hışmına uğramamak için başkentten firar etmişlerdi.[425] Bu firari ekipten Alemdar'ın hazinedarı Köse Ahmet Efendi ve kaptan-ı derya Abdullah Ramiz Paşa'nın Bükreş tarafına geldikleri duyumu alınınca, Babıali tarafından 3 Nisan 1809'da Silistre valisi ve Tuna seraskeri Hüsrev Paşa'ya gönderilen bir hükümle; durumu tahkik etmesi, bu şahısların ele geçirilmesi için gayret göstermesi ve maktul Alemdar Mustafa Paşa'nın Rusçuk'taki muhallefatının tespit ve zaptı talimatı gönderilmiştir.[426] Daha sonra merkezde alınan yeni kararlar uyarınca, 13 Nisan 1809'da Hüsrev Paşa'ya firarilerin idamına memur edildiği tebliğ edilmiştir.[427]

Bu ekstra işlerin dışında Hüsrev Paşa, Tuna nehrindeki Rus ince donanmasının oluşturduğu tehdide rağmen, İsmail ile İbrail başta olmak üzere, bölgedeki kalelerin askeri bakımdan ve özellikle de zahire açısından eksikliklerini tamamlamak için, civardaki ayanlara vazife taksimi yapmış ve sıkı bir takiple, bu kaleleri epeyce güçlendirmeyi başarmıştır. Bununla beraber Hüsrev Paşa kalelerin daha fazla takviyeye

---

[424] BOA., C. AS/35919.

[425] Şanizade, **a.g.e.,** I, s.138 vd; Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedit Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa- II" **Belleten**, S:139, s.409-451; Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, İstanbul 1942; **Mufassal**, V, s. 2836-2843; Karal, **Osm T.**,V. s. 81-96.

[426] BOA., C. ML/13489.

[427] BOA., C. DH/2113. Ancak Köse Ahmet Efendi ve Ramiz Paşa ile Alemdarın sarrafı Manok Efendi Rusya'ya iltica ettiklerinden Hüsrev Paşa bu takibattan bir sonuç alamamıştır.

muhtaç olduğu ve ilave askeri birliklerin sevkinin şart olduğu konusunda, Babıali'yi uyarmayı da ihmal etmemiştir.[428]

Hüsrev Paşa'nın aldığı önlemleri görmek ve bu hususta bir takım şifahi talimatları iletmek üzere, Nisan 1809'da merkezden gönderilen Ebubekir Bey; Hüsrev Paşa'nın cansiperâne bir gayretle bölgedeki kaleleri takviye etmeye çalıştığını ve tüm bu işleri yaparken hayli borçlandığını, dolayısıyla hem maddi anlamda hem de topçu ve humbaracı birlikleri gönderilmek suretiyle askeri anlamda takviye edilmesinin gerektiğini rapor etmiştir. Ebubekir Bey ayrıca İsmail Kalesi'ni takviye için Hüsrev Paşa'nın gereken her şeyi yaptığını, Tuna'daki Rus donanmasından dolayı daha fazlasının ancak, merkezden gönderilecek birliklerle yapılabileceğini, ayrıca bölgedeki ayanların işe dört elle sarılmayıp asker istendikçe yarısını gönderdiklerini de merkeze aktarmıştır.[429] Onun bu tespitleri, Hüsrev Paşa'nın hangi güçlüklerle mücadele ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ebubekir Beyden gelen raporun ardından, bir miktar humbaracı ve 8500 kuruşluk nakdi yardım Silistre'ye gönderilmiş,[430] ardından da yine deniz yoluyla 21 top ve gerekli askeri mühimmat da sevk edilmiştir.[431]

Ebubekir Beyin Hüsrev Paşa'nın görev yaptığı bölge hakkında aktardığı olumsuz manzara üzerine, onun daha etkin görev yapmasını sağlamak için, Nisan 1809 sonunda gönderilen hükümle; kendisine "istiklâl-ı tâmme" verilmiş ve Tuna boyundaki kalelerin muhafazası ve Rusların eline geçmiş toprakların geri alınabilmesi için gerekli tedbirleri alması ve bu hususta kendisinden çok şey beklendiği ifade edilmiştir.[432]

Hüsrev Paşa'ya tam yetkiyle "Tuna Seraskerliği" unvanı gönderilmesinin hemen ardından, Tepedelenli Ali Paşa'ya gönderilen bir diğer hükümle; ilk etapta üç bin, ardından da yedi bin asker tertip ederek acilen Hüsrev Paşa'ya göndermesi istenmiştir.[433] Bu sırada Hüsrev Paşa'nın İslapozi' nin Rusların eline geçtiğini ve Yergöğü kalesinin kuşatıldığını bildirmesi üzerine, kapıcılar kethüdası Ahmet Ağa

---

[428] BOA., HAT/42118-B; 42118-C.

[429] BOA., HAT/42109-D.

[430] BOA., C. AS/32436.

[431] BOA., C. AS/27027.

[432] BOA.,C. AS/44842, Bu hükümde Hüsrev Paşa hakkında kullanılan övgü dolu ifadeler her halde durumun nezaketi gereği hayli abartılı ve nadir rastlanan türdendir. Hüsrev Paşa'ya kısa süre sonra (Mayıs 1809) da gönderilen bir başka hükümde benzer hususlar tekrarlanmış ve teşvik edilmiştir, bkz. BOA., C. AS/34328.

[433] BOA., C. AS/44803.

asker sürücüsü olarak Anadolu'ya gönderilmiş ve "Kılıca kâdir" herkesin cihada ve Yergöğü'ndeki müslümanların imdadına koşmaları için serdengeçti bayrakları açılmıştır.[434] Merkezden gelecek yardım beklenirken, Yergöğü civarında Ruslarla birkaç kez çarpışma yaşanmış ve bu çarpışmalarda yaralanan askerler Hüsrev Paşa'nın iltimasıyla ödüllendirilmiştir.[435]

Hüsrev Paşa'nın bu sırada meşgul olduğu diğer bir sorun, bölgedeki ayanlar arasındaki çatışmalardır. Kendilerinden asker istendiğinde, bir başka ayandan emin olmadıkları gerekçesiyle bunların çoğu asker göndermemekteydiler. Bu tür çekişmelerin perde arkasındaki en önemli isim, Silistre Müteselliimi Yılıkoğlu Süleyman'dı. Yıllardır başına topladığı eşkıya ile epeyce güçlenen Yılıkoğlu, iktidarını bölgenin tamamına yaymak amacıyla küçük ayanları birbirlerine karşı kışkırtarak, zaman zaman da saf değiştirerek gücünü pekiştirmişti.[436] Bu olumsuz tabloyu merkeze ayrıntılı biçimde aktaran Hüsrev Paşa; Yılıkoğlu'nun taahhüt ettiği askeri birlikleri henüz göndermediğini, kendisinin çok ciddi biçimde uyarılmadığı takdirde eski hasmı ve halen Tolçi ile İsakçı muhafazı olan Pehlivan Ağa'ya taarruz etmesinin muhtemel olduğunu ve bunun Ruslara karşı verilen müdafaa tertibatını bozacağını dile getirmiştir.[437]

Bunun üzerine merkezden, Yılıkoğlu'nu sert bir şekilde ikaz eden tahriratlar gönderilerek, Niş ya da Vidin taraflarına gitmesi, Silistre ve civarındaki ayanlara müdahaleden şiddetle sakınması bildirilmiştir. Yine Hüsrev Paşa ve Silistre' deki tüm kadı, naip ve ayana hitaben Mayıs 1809 sonunda gönderilen hükümle de asi Yılıkoğlu' nun "Tuna sevâhili nizâmına memurum" şeklindeki ifadelerine asla itibar olunmaması, zira Niş yada Vidin'e gitme talimatı gönderildiği ve bölgedeki ayanların Yılıkoğlu tehdidini öne sürmeden Hüsrev Paşa'ya mutlak surette asker göndermeleri, bir kez daha ihtar edilmiştir.[438] Ayanların engelleyici tavırlarından ötürü Hüsrev Paşa'nın şevkinin kırılmaması için, Mayıs sonunda kendisine, Anadolu'dan toplanan askerlerin yola

---

[434] BOA., C. AS/31581; Rumeli'deki bir çok ayana gönderilen hükümlerle bir an önce Tuna Seraskeri Hüsrev Paşa'nın maiyetine gitmeleri bildirilmiştir. C. AS/42480; 19651.

[435] BOA., HAT/42364.

[436] Uzunçarşılı, **Alemdar Mustafa Paşa,** s.17-107.

[437] BOA., HAT/41654.

[438] BOA., HAT/42053 hükümdeki *"..Yılıkoğlu Balkanın beri tarafındaki kazaların ahalisinin semt-i cihada gitmemelerinin illet-i müstakillesi olmağla..."* şeklindeki ifadeler bölgedeki olumsuz etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Yılıkoğlu'nun Ruslarla ittifak yaptığına dair bir takım duyumların merkeze ulaştığına ve biran önce Hüsrev Paşa'ya yardıma koşmasına dair serdar-ı ekremin ikazına dair bkz. **Cabi.** I. s. 541; 554.

çıkmak üzere olduğu ve yoğun çaba göstererek kendisine tabi kazalardan olabildiğince asker temin etmeye çalışması bildirilmiştir.[439] Ardından da Haziran 1809'da neredeyse Rumeli'deki tüm ayanlara, "iki konağı bir ederek" acilen askerleriyle birlikte Hüsrev Paşa'nın maiyetine koşmaları konusunda tehditkar ifadelerle uyarılmışlardır.[440]

Hüsrev Paşa'nın maiyetine sevk edilmesi ön görülen 15 bin civarındaki Anadolu ve Rumeli askerinin,[441] bir an önce bölgeye nasıl sevk edileceğini tespit etmek üzere meşveret meclisi toplanmış, asker sürücülerine gerekli talimatların yazılması ve bölgeye yüklü miktarda zahire sevki karara bağlanmıştır.[442] Hüsrev Paşa askeri sorunları aşmaya çalışırken, bu tür tedbirlerin icrası için kaçınılmaz olarak hayli borçlanmış ve bunları ödemek ve diğer hazırlıkları icra edebilmek için, 8 Ağustos 1809'da merkezden "külliyetli" bir meblağ gönderilmesini talep etmiştir.[443] Ancak, Hüsrev Paşa ordusuna tayin edilmiş olan defterdar Hüseyin Efendi'nin, 11 Ekim 1809 da hala mali sıkıntılardan bahsetmesi ve bu sorunu çözmekten aciz[444] durumdaki merkezin ise defterdara; Silistre mütesellimi Yılıkoğlu'nun, hazineye göndermesi gereken iltizam bedelinden 59 bin kuruşu almasını önermesi, bu mali sıkıntının aşılamadığını göstermektedir.[445]

Bu sırada Yaş kasabasında yapılan barış görüşmelerinden olumlu sonuç alınamaması üzerine, sadrazam Memiş Paşa azledilerek yerine Halep Valisi Yusuf Ziya Paşa atanmış ve Temmuz 1809'da İstanbul'dan Edirne'ye sevk edilmişti. Hazırlıklarını tamamlayarak Edirne'den hareket eden serdar ordusu, 28 Ağustos'ta Şumnu sahrasına varmıştır. Ordu çarhacısı Sururi Paşa Tutrakan, Tepedelenli-zâde Muhtar Paşa ise Hacıoğlu Pazarı kolundan düşman üzerine gönderilirken, Silistre valisi ve Tuna seraskeri Hüsrev Paşa'ya da bölgeye doğru hareket etme talimatı gönderilmiştir.[446] Hüsrev Paşa bu esnada çok önemli bir hamle daha yaparak Yılıkoğlu'na, önceki

---

[439] BOA., C. AS/34328.

[440] BOA., C. AS/34305; 42452. BOA., C. HR/3181; 910; 35625. Hüsrev Paşa'nın maiyetine tayin edilen Anadolu ve Rumeli ayanları ve göndermeleri istenen asker miktarının dökümü için bkz. BOA., C. AS/26899 Bu dökümden Hüsrev Paşa'ya 15 bine yakın asker gönderilmesi öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

[441] BOA., C. AS/26899.

[442] BOA., HAT/42364.

[443] BOA., C. AS/37130.

[444] BOA., HAT/ 42364. Bizzat sadrazam bu çaresizliği takririnde dile getirmektedir.

[445] BOA., C. AS/33586.

[446] Cabi, **Tarih,** I, s.523 vd.

suçlarının affedilerek mütesellimlikte ibka olunduğunu bildirmek suretiyle, isyandan vazgeçmesini ve orduya destek vermesini sağlamıştır.[447]

Osmanlı ordusu bu şekilde kol kol Ruslar üzerine hareket ettikten sonra, serdar-ı ekrem komutasındaki ana ordu, Yergöğü, Yaş ve Bükreş üzerine taarruz etmek düşüncesiyle, en uygun üs olarak Rusçuk'u seçmiş ve Şumnu'dan hareket ederek 2 Eylül'de Rusçuk'a ulaşmıştır.[448] Serdar ordusunun gelmesiyle daha da moral ve güç bulan Surûri Paşa ile Pehlivan İbrahim Ağa komutasındaki Osmanlı öncü birlikleri, Yergöğü'ne iki saat mesafedeki Daya Bağları mevkiinde Ruslarla muharebeye tutuşmuşlar ve galip gelmişler, ardından topyekun yeni bir taarruz için Yergöğü'ne dönmüşlerdi. Bu zafer haberinin sarhoşluğu sürerken Hüsrev Paşa kolundan gelen yeni bir haber, bir anda sevinci kedere dönüştürmüştür. Çünkü Hüsrev Paşa kolunun Rasvat'da mağlup olmasıyla, Ruslara Silistre yolu açılmış ve düşman kuvvetleri Silistre kalesini kuşatmışlardır. Bu olumsuz gelişme üzerine, Ruslara karşı yapılması planlanan topyekun taarruzdan vazgeçilmiş ve Yergöğü'de bir miktar kuvvet bırakılarak, tekrar Rusçuk ana karargahına çekilme kararı alınmıştır.[449] Rasvat mağlubiyeti sadece içte değil, dış politikada da önemli gelişmelere zemin hazırlamış ve Napolyon'un Ocak 1809'da mecliste yaptığı konuşmada, Çar Aleksandır ile yaptığı gizli ittifakı ilan etmesine neden olmuştur.[450]

Hüsrev Paşa, Rasvat yenilgisinin ardından Babıali'ye gönderdiği tahriratta, elinden gelen tüm gayreti sarf ettiğini ancak, Silistre üzerine gelen Rus birliklerinin kalabalıklığı ve ordusunun içinde bulunduğu zor şartlardan ötürü yenilgiye uğradığını, son derece mahcup ifadelerle açıklamaya çalışmış ve af dileyerek bundan sonra yine işe dört elle sarılacağını ifade etmiştir.[451]

Bu esnada ordunun bozulan moralini düzeltecek ve askere şevk verecek bir takım gelişmeler de olmuştur. Daha önce Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen fermanlarla, eli silah tutan herkes gaza ve cihada davet edilmişti. Bunun bir yansıması olarak "Bursa müderrisleri eşrafından" Uryani-zâde Mustafa Efendi iki yüz kadar talebesini alarak

---

[447] Şanizade, I, s.245-247; Cevdet, **a.g.e.**, IX, s. 134-135.
[448] BOA., C. AS/31246; Şanizade, **a.g.e.**, I, s. 248-9.
[449] **A.e.**, I, s. 258-260; Cevdet, **a.g.e.**, IX , s. 137-138.
[450] Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 35.
[451] BOA., HAT/41665.

sefere katılmak üzere İstanbul'a gelince, hemen Sofya seraskeri Hurşit Paşa'nın maiyetine sevk edilmiştir.[452] Uryani-zade' nin Ekim başında orduya varması, ardından Belgrat vakasındaki şöhretinden ve cesaretinden dolayı, devrin önde gelen kahramanlarından olan Koşancalı Halil Paşa'nın katılımıyla Rusçuk'taki ordunun morali iyice yükselmiş, böylece Rasvat yenilgisinin kasvetli havası bir nebze de olsa dağılmıştır.[453]

Toparlanan Osmanlı ordusu, Silistre ve civarının düşmandan geri alınabilmesi için yeni bir harekat başlatmış, ordunun bir çok kolu bir aya getirilmiş ve serdar-ı erkemin de bizzat desteğiyle, Ruslar üzerine yeniden taarruza geçilmiştir. 25 Ekimde Tatariçe Köyü civarında meydan gelen son derece şiddetli savaşta, Osmanlı kuvvetleri düşmana ağır zayiat verdirmiştir.[454] Bununla birlikte, kış mevsiminin girmesinden ötürü daha fazla ileri gidilmeyerek, Kasım 1809 sonunda Osmanlı ordusu Şumnu'ya çekilmek zorunda kalmıştır.

Orduda Tatariçe zaferi kutlanırken, Şevval tevcihatının da vakti gelmişti. Serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa ile görüşen Hüsrev Paşa; Rasvat mağlubiyetinden sonra maddi bakımdan perişan olduğunu, kapısı ve dairesi halkının darmadağın hale geldiğini, toparlanabilmesi için Anadolu tarafından geliri iyi, "nemaluca" bir yerin tevcihini arz etmiştir.[455] Bunun üzerine serdar-ı Ekrem, Hüsrev Paşayı Silistre valiliği ve Tuna seraskerliğinden azlederek, 2 Aralık 1809'da ordu-yı hümayundan, Karahisar-ı Sahip sancağını tevcih etmiştir.[456]

Hüsrev Paşa Anadolu tarafından "nemâluca" bir sancak beklerken, tam aksine Yusuf Ziya Paşa kendisine Karahisar-ı sahibi tevcih etmiş ve mütesellime havale etmeden, "bizzat zapt u idaresini" şart koşmuştu. Serdar-ı ekremin Hüsrev Paşa'ya karşı

---

[452] BOA., C. AS/34558. Bundan başka İstanbul'daki Fatih Medresesi talebeleri de gazaya katılmak için üzerinde kelime-i şehâdet yazılı bir bayrak açıp altında toplanmışlardır. Bunu haber alan yeniçeriler bayrak üzerine yeniçeri ortalarından birinin işaretini koymaları için hoca ve talebelere baskı yapıp Şeyhülislam Abdullah Efendi'ye istediklerini icra ettirmek için müracaat etmekten de geri durmamışlardır. Konunun ayrıntıları için bkz. **Cabi**, I. s. 446-447.

[453] Şanizade, I. s. 269-270.

[454] BOA., HAT/42416; Şanizade, **a.g.e.,** I. s. 272-4; Cevdet, **a.g.e.,** IX. s. 141; **Mufassal**, V. s. 2844-5 .

[455] Şanizade, **a.g.e.,** I. s. 280.

[456] BOA., HAT/41665; BOA.,Tahvil Def. nr. 53 (Atik Vüzera Def.) s. 113 ve 56. Ondan boşalan Silistre valiliğine ise son savaşlarda başarılarıyla dikkat çeken ordu çarhacısı Sururi Paşa atanmıştır.

sergilediği bu olumsuz tavrın kökleri, hayli eskiye dayanmaktadır.[457] Yusuf Ziya Paşa, III. Selim devrinin şöhretli kaptan-ı deryası Küçük Hüseyin Paşa'nın eski hasmıdır. Bu kadim husumet, onun vefatından sonra yetiştirmeleri olan Hüsrev ve Hurşit Paşalara intikal etmiştir. Bu yüzden de Hüsrev Paşa'ya, beklentisinin tam aksine geliri az bir sancak tevcih etmiş ve bizzat idaresine gitmesini şart koşarak da adeta cepheden sürgün etmiştir.

Hüsrev Paşa bu tayin emrini alır almaz, mecburen Aralık 1809 sonunda Karahisar-ı Sahip sancağına doğru hareket etmiştir.[458] Ancak II. Mahmut bu gelişmeden haberdar olunca; böyle hassas bir dönemde sadrazamın bu şekilde "nefsâniyetle" hareket etmesinin asla uygun olmadığına hükmederek, bu haksızlığı gidermek için Ocak 1810 sonunda Hüsrev Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hattı hümayunla, kendisine Kocaeli sancağını ihsan ettiğini ve oraya giderek kendisini toparlamasını bizzat bildirmiştir.[459] Ardından Hüsrev Paşa'ya Şubat 1810'da yine hattı hümayunla, Kocaeli' ye ilaveten Bolu sancağı tevcih edilmiş[460] ve böylece kendisine sağlanan bu ek gelirle, Yusuf Ziya Paşa'ya rağmen, Hüsrev Paşa bizzat padişahın himayesine mahzar olarak ihya edilmiştir.

3- Varna ve Karadeniz Seraskerliği

Hüsrev Paşa, kendisine tevcih edilen sancaklardan elde ettiği gelirlerle dairesini ve kapı halkını tanzime gayret ederken, Rumeli'deki savaş, Silistre, Varna, Balçık, Hacıoğlu Pazarı gibi cephelerde tüm şiddetiyle sürmekteydi. Aralık 1809'da İsmail, Ocak 1810'da ise İbrail kaleleri Rusların eline geçmişti. İlkbaharla birlikte

---

[457] Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın III. Selim nezdindeki sarsılmaz itibarının ve şöhretinin gölgesinde kalmayı hazmedemeyen Yusuf Ziya Paşa, Kaptan Paşa ile özellikle 1799 Mısır seferinde önce Fransızların ihracı ardından da Mısırda yeni idarenin tesis ve Kölemenlerin akıbetini tespit etmek için işbirliği yapmak zorunda kalmıştı. Ancak Mısır'daki yeni idarenin teşkilinde kaptan paşa sultanın nezdindeki yüksek itibarını kullanarak adamlarından Hüsrev ve Hurşit Ağaları Mısır valisi ve İskenderiye muhafızı olarak tayin ettirmişti. Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliği bahsinde Yusuf Ziya ve K. Hüseyin Paşalar arasındaki husumet bahsine detaylı olarak değinilmiştir. Ayrıca bkz. Şanizade, **a.g.e.**, I, s. 307vd.

[458] Şanizade, **a.g.e.**, I, s. 279.

[459] BOA., HAT/17795; Şanizade, **a.g.e.**, I, s.307-9; Cevdet, IX, s. 141. Kronikler Kocaeli sancağının tevcih tarihini net olarak vermemektedir. Tam tevcih tarihi 27 Ocak 1810 dur. bkz. BOA., Tahvil Def. nr. 53 (Atik Vüzera Def), s. 72.

[460] BOA., C. DH/7378. Bolu voyvodalıktan çıkarılarak Hüsrev Paşa'ya bervech-i muhassılık 16 Mart 1810'da tevcih edilmiştir. Tahvil Def. nr. 53 (Atik Vüzera Def), s. 55 ve 113; HAT/42147.

yeniden başlayan savaşlarda Silistre hariç, tüm diğer sıcak cephelerden Haziran başında yenilgi haberleri gelmiştir. Baba Paşa, Sururi Paşa gibi cesaretleriyle meşhur Osmanlı komutanlarının esir düşmesi, cesaret ve dirayette sembol isimlerden Koşancalı Halil Paşa birliklerinin ulufe sorunundan dağılması,[461] Osmanlı ordusunu hayli zora sokmuştu. Bu olumsuzluklar yetmezmiş gibi, Silistre mütesellimi Yılıkoğlu Süleyman'ın Ruslarla anlaşarak vire ile kaleyi 11 Haziranda teslim etmesi, ardından da Tutrakan'ın aynı akıbete maruz kalması, orduyu hezimetin devleti ise Rumeli'nin büyük bir kısmını kaybetmenin eşiğine getirmişti.[462]

Uzun süren savaşlardan sonra ortaya çıkan bu kötü durumun felaketle dönüşmesini engellemek amacıyla, Yusuf Ziya Paşa tarafından Rus başkomutanı General Kaminski'den mütareke talep edildi. Hasmının zafiyetinin farkında olan Kaminski, bu teklifi reddederek Şumnu üzerine harekete geçerek "İstanbul'da barış imzalayacağı" cevabını vermiştir.[463] Bu son gelişmeler başkentte büyük bir üzüntü ve endişeyle izlenmekteydi. Meşveret meclisinde yapılan müzakerelerden sonra şu kararlar alınmıştır: Donanmanın biran önce Varna civarına sevki, Kocaeli ve Bolu mutasarrıfı Hüsrev Paşa'nın askeriyle Rusların tehdit ettiği başkentin muhafazasını sağlamak için, derhal İstanbul'a gelmesi ve öncü olarak kethüdası İbrahim Paşayı sevk etmesi, yine Hüsrev Paşa'nın Kalyoncuoğlu üzerindeki nüfuzunu kullanarak, Rumeli'ye gitmek konusunda kendisini ikna etmesinin "hafice" Hüsrev Paşa'ya bildirilmesidir.[464]

Kaminski'nin küstahça cevabı ve İstanbul'u işgal tehdidi, merkezde büyük bir infial ve heyecan yaratmıştır. Bizzat padişahın emriyle, bu hususun tüm ahaliye ilanı ve herkesin cihada davet edilmesi için Fatih camiinde bir "meşveret-i âmme" tertip edilmiştir. Halkı gazaya teşvik etmek amacıyla Sultan II. Mahmut, bizzat sefere gideceğini ve gereken hazırlıkların başlatılmasını istemiştir. Bu galeyan ve asırlar sonra ilk defa padişahın sefere çıkacağının ilan edilmesinin getirdiği heyecan atmosferi içinde, Fatih camiinde 24 Haziran 1810'da yapılan umumi meşverette; önce serdar-ı ekremin, ardından da Kaminski' nin tehdit dolu mektubu okunmuştur. Buna karşı padişahın tüm

---

[461] Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 37.

[462] Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 177-181 Şanizade, I, s.361 ve devamında bu savaşlar ve ordunun genel durumu hakkında tüm ayrıntıları vermektedir.

[463] Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 38.

[464] BOA., HAT/42271.

müslümanları cihada davet eden hattı hümayunu[465] okununca, muazzam bir coşkunluk hali oluşarak cihat naraları atılmıştır. Umumi meşveretin ardından tüm Anadolu ve Rumeli'ye asker sürücüleri gönderilmiş ve gönderilen hükümlerle herkesin gazaya koşması, imkanları ölçüsünde para yardımında bulunması ilan edilmiş[466] ve başkentin müdafaası için gereken hazırlıkların icrasına başlanmıştır.[467]

Rumeli cephesinden ardı ardına gelen hezimet haberleri, bölgeye yeni birliklerin sevkini gerektirdiğinden, meşveret meclisinde alınan karar gereği Kocaeli ve Bolu sancakları mutasarrıfı Hüsrev Paşa'ya, biran önce Rumeli'ye geçmek üzere İstanbul'a gelmesi talimatı gönderilmiştir. Hüsrev Paşa bu talimatı alır almaz gerekli hazırlıkları yaparak,[468] önden kethüdası İbrahim Paşayı 23 Haziran 1810'da İstanbul'a sevk etmiştir.[469] Ardından da kendisi altı bin kadar askerle 2 Temmuz 1810'da Bolu'dan hareket etmiş ve 20 Temmuzda İstanbul'a ulaşmıştır.[470] Hüsrev Paşa Davut Paşa sahrasına ulaşınca, kaymakam paşa tarafından karşılanarak müzeyyen bir at hediye edilmiş ve merasimle "Varna Seraskerliği" hilati giydirilmiştir.[471] Ardından Hüsrev Paşa'nın maiyetine bin kadar Evlâd-ı Fatihan askeri ve gönüllülerden beş yüz talebe, yedi top, bir topçu ortası, arabacı neferleri ve çadır gibi malzemelerle, üç cerrah ve birkaç katip verilerek Varna'ya sevk edilmiştir.[472] Hareketinden kısa bir süre sonra kethüdası İbrahim Paşa topladığı üç bin kadar askerle İstanbul'a gelmiş ve o da aynı şekilde Varna cephesinin yolunu tutmuştur.[473]

---

[465] Şanizade, **a.g.e.,** I, s. 365 vd; Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 300'de bu hattı hümayunun sureti verilmiştir.

[466] BOA., C. AS/25414; Bu emre bir örnek olarak Avrethisarı kadısının verdiği cevaba bakılabilir. Konunun ayrıntıları için ayrıca bkz. **Cabi**, I, s. 640-41.

[467] Sefer-i hümayunu ilan etmek için de 5 Ağustos'ta Topkapı Sarayı'na tuğ dikilmiş ve tüm devlet ricali sefer için hazırlıklara başlamışlardır, **Cabi**, II, s.933; Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 182-3.

[468] BOA., C. AS/6483; 12236; 35810.

[469] BOA., HAT/42390; C. AS/20122, İbrahim Paşa'nın maiyetine verilen birlikler beyan edilmektedir.

[470] BOA., HAT/42235. Şanizâde, **a.g.e.,** I, s. 363 ve ondan aynen nakleden Cevdet Paşa, **a.g.e.,** IX, s. 182'de; İstanbul'a önce Hüsrev Paşa'nın hareket ettiğini ve 23 Haziran'da İstanbul'a vardığını belirtmektedirler ki bu hatalıdır. BOA., HAT/42235 numaralı vesikada Hüsrev Paşa, 2 Temmuz 1810'da Bolu'dan İstanbul'a hareket ettiğini net bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca BOA., HAT/42390 nr vesikada 23 Haziranda kethüdası İbrahim Paşa'yı Bolu'dan sevk ettiğini ve kendisini karşılamasını kapı kethüdası Selim Sabit Efendi'ye bildirmiştir. Yine Selim Sabit Efendi Babıali'ye sunduğu şukkasında Hüsrev Paşa'yı karşılamak üzere Gebze merhalesinde bulunduğunu 20 Temmuz1810'da bildirmektedir, bkz. BOA., HAT/51403-A.

[471] **Şanizade**, I, s. 363.

[472] BOA., HAT/50345, Padişahın Hüsrev Paşa'ya beş top daha gönderin emri üzerine sadrazam kendisine 5 top daha göndereceğini belirtmektedir.

[473] BOA., C. AS/17751; Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 182-3.

İstanbul'da başta padişah ve devlet adamları olmak üzere herkes gaza için hazırlanırken, Kaminski Şumnu önlerine gelmişti. Koşuyolu denen mevkide Haziran 1810 sonunda yapılan meydan savaşında, Ruslar ummadıkları bir hezimete uğradılar. Bu haberin merkeze ulaşmasıyla herkes rahat bir nefes almıştır. Meydan savaşında başarısız olan Kaminski ise Şumnu'yu kuşatmaya karar vermiştir. 13 Temmuzda meydana gelen ikinci savaşta da yenilen Kaminski, Şumnu' dan çekilmek zorunda kalmıştır.[474] Daha sonra da Rumeli seraskeri Osman Paşa ve Koşancalı Halil Paşa başta olmak üzere bir çok cephede Ruslarla şiddetli savaşlar yapılmış ve bu savaşlarda Osmanlı kuvvetleri yeni zaferler elde etmişlerdir.[475]

Varna cephesinde de Ruslarla savaş olanca hızıyla sürmekteydi. Ağustos ayında, Rusların boşalttığı Şumnu önüne Osmanlı donanmasının ulaşmasının ardından, Hüsrev Paşa'nın karadan Varna önlerine gelmesiyle Ruslar mecburen buradan da çekilmek zorunda kalmışlardır. Hüsrev Paşa önce kethüdası İbrahim Paşayı kaleye sevk etmiş ve onun herhangi bir engelle karşılaşmadan 2 Ağustos 1810'da kaleye yerleşmesinin[476] ardından, 23 Ağustos'ta ordusuyla birlikte kaleye girmiştir.[477]

Hüsrev Paşa'nın Varna'ya gelmesiyle şehirdeki hayat, yavaş yavaş normale dönmeye başlamıştır. Ancak uzun süredir kuşatma altındaki Varna'da, neredeyse zahireden eser kalmadığı gibi, civardan teminine de imkan yoktu. Hüsrev Paşa'nın hayli asker ve kalabalık dairesi halkıyla gelmiş olması, sıkıntıyı daha da arttırmaktaydı. Hüsrev Paşa, ordusu için hazırlanan zahire bir türlü gönderilmeyince, bu işle görevlendirilmiş olan Yusuf Agah Efendi'yle görüşüp sorunun kısa sürede çözümleneceğine dair söz almışsa da tek dane zahire gönderilmemiştir.[478] Hüsrev Paşa ayrıca Varna Kalesinin tabya ve metrislerinin tamiri için mühendisler ile kalenin muhafazası için bir miktar asker gönderilmesini de talep etmiştir.[479] Yani neresinden bakılırsa bakılsın çıkar yolu olmayan bu sorun, Varna seraskeri tarafından tüm

---

[474] Şanizade, **a.g.e.**, I. s. 370-371.
[475] Cevdet, **a.g.e.**, IX. s. 186-189.
[476] BOA., C. AS/43985; 35438.
[477] Şanizade, **a.g.e.**, I. s. 372, 386-387; Cevdet, **a.g.e.**, IX. s. 186.
[478] BOA., HAT/42257.
[479] Şanizade, **a.g.e.**, I. s. 387-388.

boyutlarıyla merkeze aksettirilerek, acilen bir çözüm bulunması istenmiş, Babıali de sorunun çözümü için sorumlu olanlara bir takım yeni talimatlar göndermiştir.[480]

Hüsrev Paşa İstanbul'dan bölgeye sevk edilirken, kendisine sadece 15 top verilmişti. Varna'ya ulaştığında Yusuf Ziya Paşa, acilen ihtiyacı olduğu gerekçesiyle bu toplardan yedisini alıp, çatışmaların sürdüğü bölgelere sevk etmişti.[481] Hüsrev Paşa'nın gerek zahire ve gerekse mühimmat konusunda aksettirdiği bu olumsuz manzara, II. Mahmut'u hayli rahatsız etmiş olacak ki, kaleme aldığı beyaz üzerine hattı hümayunla; Hüsrev Paşa'ya akçe, top, topçu, zahire, cephane kısaca ne isterse hemen sevk edilmesi ve bunun için gereken kimselerin ikazı, şayet yetersiz iseler yeni görevlilerin tayinini ferman etmiştir.[482]

Hüsrev Paşa, Varna ve Karadeniz sahilleri seraskeri olarak başta Varna kalesi olmak üzere civardaki diğer kalelerin tahkimatı ve özellikle de içinde bulunduğu şiddetli zahire sıkıntısını aşmanın yollarını ararken, bu hususların tanziminde sağ kolu hükmünde olması gereken Varna muhafızı Mustafa Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştür. Hüsrev Paşa ile Mustafa Paşa arasındaki anlaşmazlığın, bir seyis yüzünden meydana gelen tartışmayla başladığını ve özellikle ahalinin Hüsrev Paşa ile uyuşamaması yüzünden bu anlaşmazlığın gittikçe şiddetlendiğini, kaymakam Paşa'nın takririnden öğreniyoruz.[483]

Mustafa Paşa, kışın yaklaşması üzerine Hüsrev Paşa'nın askerini dağıtıp 200 kadar neferle Ahyolu ve Misivri taraflarına gitmeyi planladığını, 550 kadar Evlâd-ı Fatihan askerini kaleye koyduğunu, halbuki kalenin muhafazası için çok daha fazla asker gerektiğini, ahalinin kendisine yetecek yiyeceği olmadığından söz konusu askerleri bile beslemelerinin imkansız olduğunu ifade etmiştir. Sözlerine devam eden Mustafa Paşa, şayet asker gönderilecekse mutlaka piyade olmasını ve zahirelerini beraberinde getirmelerini de hatırlatmış ve Hüsrev Paşa'nın dairesini ve kalan askerini

---

[480] BOA., C. AS/32600. Ekim 1810 tarihli bu ferman, Hüsrev Paşa'nın zahire sorununun bir an önce çözümlenmesi için Varna ordusu nüzul emini Mustafa Ağa'ya yazılmıştır. İstanbul'dan Kırkkilise'ye dek zahire ve tayinat işiyle dergah-ı âli gediklilerinden Mustafa Ağa. Kırkkilise'den Varna'ya kadar ise aynı işi görmek üzere Yusuf Agah Efendi görevlendirilmiştir. bkz. BOA., HAT/50345.

[481] BOA., HAT/41556.

[482] BOA., HAT/41795; Sadır olan ferman gereği Varna'ya derhal bir adet topçu ortası gönderilmiştir bkz. C. AS/35058.

[483] BOA., HAT/42397.

besleyemeyeceklerini açıkça dile getirmiştir.[484] Mustafa Paşa yazısıyla birlikte merkeze gönderdiği ilamlar[485] ve mahzarlarla,[486] halk ile ocaklının da bu konuda yanında olduğunu göstermek istemiştir.

Varna muhafızı Mustafa Paşa, Hüsrev Paşayı aynı gerekçelerle Yusuf Ziya Paşa'ya da şikayet etmiş ve onu, düşman saldırılarına açık olan kalenin müdafaasını terk ederek, askerini dağıtıp gitmekle suçlamıştır. Serdar-ı ekrem ise, böyle hassas bir vakitte vezirlerin çekişmesinin hiç uygun olmadığını ikisine de bildirerek, bir an önce uzlaşmalarını ve Hüsrev Paşa'nın da Varna civarından ayrılmamasının isabetli olacağı talimatını göndermiştir.[487]

Bu çekişme sebebiyle, bir ara Hüsrev Paşa'nın Varna seraskerliğinden azledilerek Aydos muhafızlığına tayin edilmesi gündeme gelmişse de Babıali ve bizzat padişahın ikazıyla bundan vazgeçilerek, Kırkkilise'de kışlaması talimatı gönderilmiştir.[488] Ancak iki paşa arasındaki çekişmenin sürmesi ve Yusuf Ziya Paşa'nın bu hususu tekrar bildirmesi üzerine, konu meşveret meclisinde yeniden masaya yatırılmıştır. Sonuç olarak; Hüsrev Paşa'nın maiyetindeki Evlad-ı Fatihan askerinin ve topların, ihtiyaca binaen Rumeli'de kalması ve kapısı halkıyla Aydos'ta ikameti kararı alınmış ve bu karar kaymakam paşa tarafından padişaha arz edilmiştir. Ancak bu takririn üzerine II. Mahmut'un yazdıkları ilgi çekici ve hayli manidardır. Padişah, Hüsrev Paşa'ya o tarafta hiç ihtiyaç yok mu mealindeki sözlerinden sonra *"evvel ve ahir bu adama güç muamele neden lazım geldi bilmem Aydos'ta tayinini kim verir..."* şeklindeki ifadelerle, bu karardan hiç de memnun olmadığını dile getirmiş[489] ve açıkça Hüsrev Paşayı kolladığını göstermiştir.

Padişahın bu tavrı, doğal olarak kaymakam paşayı kendini savunmaya sevk etmiştir. Kaleme aldığı takrirde, bu kez Hüsrev Paşa'yı yere göğe sığdıramayan kaymakam paşa, bu teklifin arkasında asla bir art niyet olmadığını ve olamayacağını, haddini aşan bir işe asla yeltenmeyeceğini, Mustafa Paşa ile çekişmesi ve özellikle de Varna halkıyla uyuşamamasından ötürü orada kalmasının fitne ve fesada neden olacağı

---

[484] BOA., HAT/42006-B.
[485] BOA., HAT/42006-C; D.
[486] BOA., HAT/42006-E; F.
[487] BOA., HAT/42006.
[488] BOA., HAT/42374.
[489] BOA., HAT/42211.

düşünüldüğünden böyle bir kararın arz edildiğini, Aydos'un "şenlikli" bir kasaba olup 7-800 kadar askeri kalmış olan Hüsrev Paşa'nın tayinatını rahatlıkla karşılayacağını arz etmiştir. Ancak II. Mahmut bu savunmaya karşılık, Hüsrev Paşa'nın Aydos'a gitmesi halinde Odabaşı Oğlu'nun dehşete kapılma ihtimalini hatırlatarak, tehlikeli bir gelişmeye sebebiyet verilebileceği konusunda, kaymakam paşayı bir kez daha uyarmıştır.[490]

Hüsrev Paşa'nın Aydos muhafızlığına atanıp atanmadığı konusunda, kesin bir şey söyleyemiyoruz. Tüm gayretimize rağmen, Aydos muhafızlığına tayin edildiğine dair bir vesika bulamadık. Kaynaklarda ve kroniklerde de bu göreve atandığına dair bir işaret yoktur. Bundan başka Atik Vüzera Defteri'nde de böyle bir kayda rastlanmamıştır. Padişahın bu hususta Hüsrev Paşa yanlısı tutumu, hatta kaymakam paşayı itham edici tavrı göz önünde bulundurulursa, bizde bu atamanın gerçekleşmediği yönündeki kanaat ağır basmaktadır. Vakanüvis Şanizâde, Varna tarafında Rus tehdidi kalmayınca Hüsrev Paşa'ya İstanbul'a dön emri verildiğini, 17 Ocak 1811'de Üsküdar'a ulaştığını ve Kocaeli ile Bolu sancaklarına gitmek için hazırlığını yaptığını bildirmektedir ki[491] bu bilgiler de kanaatimizi teyit etmektedir.

Hüsrev Paşa'nın Aydos muhafızlığına tayini meselesi, Babıali'nin gündemini meşgul ederken, Ruslar Batin savaşında galip gelerek, Koşancalı Halil Paşayı şehit etmişler, Eylül sonunda Rusçuk, Niğbolu ve Yergöğü'nü ele geçirmişlerdi. Bu sırada Osmanlı Devleti lehine seyreden tek olumlu gelişme, Rusya üzerinde Fransa'nın artan baskı ve tehdidiydi. Nihayet, bu baskı ve tehdit ile kış mevsiminin getirdiği olumsuz hava koşulları imdada yetişmiş ve Rus ilerleyişini frenlemiştir.[492]

Kocaeli sancağına ulaştıktan sonra da Hüsrev Paşa'nın Rumeli cephesiyle bağlantısı sürmüştür. Şubat ve Mart 1811'de yani baharın girmesiyle birlikte, talihin bir garip bir cilvesi olarak, Varna'dayken kendisine bir türlü gönderilmeyen asker ve zahireyi hazırlayarak bölgeye sevk etmiş ve Rusların Karadeniz sahillerindeki hareketlerini izlemeyi sürdürmüştür.[493] Bu ikinci husus, sanki "Karadeniz Sahilleri Seraskeri" unvanının, fiilen devam ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

---

[490] BOA., HAT/42397.

[491] Şanizade, **a.g.e.,** I. s.407.

[492] **A.e,** I. s.395-398; Cevdet, **a.g.e.,** IX. s. 189-193.

[493] **A.e,** II. s. 5-6.

Rusların bir çok cephede başarılı olmasında, Yusuf Ziya Paşa'nın tedbirsizlikleri ve özellikle yeniçerilere karşı sergilediği gevşek tutumun yol açtığı disiplinsizliklerin önemli rolü olmuştu. Bu kötü gidişe son vermek düşüncesiyle II. Mahmut tarafından, dirayetine binaen" İbrail' de Rusları mağlup eden Laz Ahmet Paşa "serdar-ı ekrem" olarak atanmış ve 12 Nisan 1811'de fiilen yeni görevine başlamıştır.[494] Rus tarafında da Kaminski hastalandığından, yerine Kutuzof başkomutan olarak atanmıştı. Kaminski'ye nispetle daha realist bir general olan Kutuzof'un, Fransız tehdidi enselerindeyken İstanbul yolunu zorlamayı makul görmemesi, Babıali adına önemli bir avantajdı.

Yeni serdar-ı ekremin Temmuz 1811'de Rusçuk'u geri almış olması, Ruslar açısından önemli bir kayıp olduğu gibi, onların galibiyet aldıktan sonra ağır şartlar içeren bir barış anlaşması imzalama çabalarına da engel olmuştu. Laz Ahmet Paşa Rusçuk zaferinden aldığı cesaretle Tuna'yı geçme sevdasına düşünce, Rusların ekmeğine yağ sürmüş oldu. Ağustos sonunda başlayan savaşlar zincirinde Osmanlı orduları, Ekim 1811 sonlarına gelindiğinde bir çok cephede mağlup olmaktan kurtulamadılar. Rusçuk'ta kuşatılan Ahmet Paşa çaresiz mütareke istemek zorunda kalmıştır. Kasım 1811'de son zaferlerle avantajı yeniden ele geçiren Rusların bir takım toprak talepleri gölgesinde, barış görüşmelerine başlanmıştır. Ocak 1812'de Yergöğü'nden Bükreş'e nakledilen barış görüşmeleri sonunda, Avusturya'nın, yanı başında Rusya güdümünde bir Sırbistan kurulmasına karşı çıkışı ve Fransa'nın Rusya'ya karşı mücadeleyi başlatmasının baskısı altında, Osmanlı adına nispeten hafif şartlarla 16 Mayıs 1812'de Bükreş Anlaşması imzalanarak, Batıda altı yıldır süren Osmanlı-Rus savaşı da sona erdirilmiş oldu.[495]

4- Rumeli'den Dönüşü ve Benderekli İsyanı'nı Bastırması

Hüsrev Paşa Rumeli cephesinde, Varna ve Karadeniz sahilleri seraskeri sıfatıyla önemli hizmetler ifa etmişti. Varna tarafında Rus tehdidinin bertaraf edilmiş

---

[494] BOA., HAT/42008; **Mufassal,** V, s. 2846. Burada yeni serdar-ı ekremin göreve başlama tarihi hatalı olarak verilmiştir.

[495] Eylül 1810'dan başlayan ve Mayıs 1812'de barışla neticelenen bu süreç için bkz. Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 5 vd; Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 274 vd; Beydilli, **a.g.e.,** s. 83; Tukin, **a.g.e.,** s. 125-128; Karal, **Osm T,**V, s. 98-101; **Mufassal,**V, s. 2842-2849; Uçarol, **a.g.e.,** s. 74-76; Erim, **a.g.e.,** s. 245-254.

olması ve özellikle de Varna muhafızı Mustafa Paşayla düştüğü anlaşmazlığın tehlikeli boyutlara varması üzerine, Hüsrev Paşa'ya mutasarrıfı olduğu Kocaeli ve Bolu sancaklarına dönmesi talimatı gönderilmişti.[496] Bu talimat üzerine Varna'dan hareket eden Hüsrev Paşa, 17 Ocak 1811'de Üsküdar'a varmış ve Kocaeli sancağına gitmek üzere yol hazırlıklarına başlamıştı.[497]

Hüsrev Paşa Kocaeli ve Bolu sancakları mutasarrıfı olarak görev yerine döndüğünde, birkaç yıldır merkezin tüm ikazlarına rağmen Rumeli cephesine asker göndermemekte direnen, civardaki kaza ve köyleri talan eden Benderek ayanı Ali Molla'nın isyan hali sürmekteydi.[498] Hüsrev Paşa Bolu sancağının idaresini kethüdası İbrahim Paşa'ya havale ettiğinden, isyanın bastırılması işiyle bizzat ilgilenememişti.[499]

Benderek, Bolu sancağına tabi Zonguldak'ın Karadeniz kıyısında hareketli bir liman kentiydi. Asıl ismi Bender-i Ereğli olan bu kent, daha sonra Benderek ismiyle anılmaya başlamıştır. Bender-i Ereğli kazasına ahalinin oylarıyla ayan olarak atanan Ali Molla, hassa silahşorlarından olup,[500] Benderek limanı ve iskelesinin muhafazasıyla görevlendirilmişti.[501] Merkezin içinde bulunduğu sıkıntılı durum, taşrada otorite boşluğu yarattığından, bu tür isyana meyilli ayan ve mütegalibe zümresinin önü açılmıştı. Bu cümleden olan Ali Molla, ilk iş olarak diğerleri gibi ne kadar "kapısız" ve eşkıya takımı varsa etrafına toplayarak isyanın alt yapısını hazırlamıştır.

Benderek'in merkeze göndermekle yükümlü olduğu 152.000 bin kuruşu göndermemek suretiyle isyan bayrağını çeken Ali Molla,[502] Benderek halkına her türlü zulüm ve haksızlığı yapmaktaydı. Nüfuzunu yaymak için sadık adamlarından Küçük Halil'i Gökçesu nahiyesine voyvoda tayin eden Ali Molla, Bolu kaymakamına

---

[496] BOA., HAT/42006; 42006-A, B,C, D, E, F; HAT/42374.

[497] Şanizade, I, s.407.

[498] **A.e.,** II, s. 63.

[499] **A.e.,** II, s. 81-82.

[500] Ali Molla'nın önceden de sicilinin pek iyi olmadığını padişah şu şekilde dile getirmiştir: "*... Bu adam silahşorken de habasetini izhar etmişti... bu bâği değil de nedir...* ", bkz. BOA., HAT/23079.

[501] BOA., HAT/41857-E.

[502] BOA., HAT/41857-F. Ali Molla, merkeze gönderdiği yazıda Hüsrev Paşa'nın Bolu'ya kaymakam olarak atadığı kethüdası İbrahim Paşa'nın kendisinden haksız ve çok fahiş meblağ talep ettiğinin ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

gönderdiği tahriratta, izni olmadan eyalette hiçbir şey yapılmamasını bildirerek tehdit etme cesaretini kendinde bulmuştur.[503]

Gökçesu voyvodası Küçük Halil, efendisinin yolundan giderek zalimliğiyle kısa sürede bölgede ün salmıştır. Yağma ve talan hareketleriyle Akçeşehir, Viranşehir, Mengen gibi köy ve kazaların altını üstüne getiren Küçük Halil, Viranşehir mütesellimini katletmiş ve idareye el koymuştur. Bunun yanında, bu tür yağma ve talan hareketlerinin din ve devlete isyan demek olduğunu söyleyip nasihatle kendisini yola getirmeye kalkışan Benderek müftüsü ile oğlunu da halkın gözleri önünde parçalatarak etrafa dehşet salan Küçük Halil, zorbalık ve isyanda Ali Molla'dan daha şöhretli hale gelmiştir.[504]

Ali Molla bir taraftan Küçük Halil ile nüfuz sahasını genişletirken, diğer taraftan bir başka adamı Davut'u Akçeşehir kazasına tayin etmiştir. Kazaya varır varmaz ahaliye zulmetmeye başlayan ve ardından da evlerini ateşe veren Davut, kısa sürede etrafına hayli çapulcu toplayarak, diğer kazalara doğru ilerlemeye başlamıştır. Kendilerini engelleyecek bir güç olmadığından, Ali Molla'nın adamları kısa sürede Gökçesu, Sazan, Yağlıca, Birgene, Diverek, Gölpazarı, Hisarönü, Yılanlıca, Çarşamba, Mengen gibi bir çok kazayı ele geçirmişlerdir. Bu tür talan hareketlerine maruz kalan ahali ise seslerini duyurmak için mahzarlar kaleme alarak merkeze şikayette bulunmaktan başka bir şey yapamamıştır.[505]

Bolu'dan gönderilen mahzarlar merkeze ulaştığında, eyalette yaşanan sıkıntının boyutlarını fark eden Sultan II. Mahmut, Benderek Ayanı Ali Molla'nın hemen ele geçirilerek idamını ferman etmiştir. Bu sırada Bolu ve Kocaeli mutasarrıfı Hüsrev Mehmet Paşa olduğundan, Ali Molla isyanının bastırılması tabii olarak kendisine havale edilmiştir.[506] Ağustos 1811 başında Bolu'ya geçen Hüsrev Paşa, isyanı bastırmak üzere emrindeki askeri birlikleri Bolu kaymakamı olan kethüdası İbrahim Paşa'nın maiyetine vermiştir.[507]

---

[503] BOA., HAT/25014-A.

[504] BOA., HAT/25015-A Küçük Halil hırsını alamamış olacak ki müftünün kızını ve ahaliden masum birkaç kişiyi de katlettirmiştir.

[505] BOA., HAT/47882-A, B, C, D, E, F, G, H, İ.

[506] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 64.

[507] BOA., HAT/41269-A.

Hüsrev Paşa gerekli askeri hazırlıkları yaptıktan sonra Kocaeli'den Bolu'ya doğru yola çıkmış ve öncü birlikler göndererek, Bolu halkına yardımcı milis kuvvetleri toplama talimatı vermiştir. İsyanın tenkilinde ilk adım, Ali Molla'nın en önemli adamı Küçük Halil'in ele geçirilmesidir. Mengen ve Akçaşehir kazalarında hüküm süren Küçük Halil, Hüsrev Paşa'nın sevk ettiği birliklerin gelmesi üzerine direnemeyeceğini anlayınca, Müstecile köyündeki kuleye sığınmak zorunda kalmıştır. Onun tenkilinden sonra makamına iade edilen Akçaşehir mütesellimi Haydut-zâde, Bolu kaymakamı İbrahim Paşa tarafından toplanmış birliklere başbuğ tayin olunarak Ali Molla üzerine gönderilmiştir.[508] Diğer taraftan Akçaşehir ayanı Osman Ağa ile Kapıcıbaşı Topuz-zâde Mehmet Ağa da bir miktar askerle yardıma gönderilmişlerdir. Bu birliklerin başarılı harekatıyla Gökçesu, Sazan, Yılanlıca, Yenice ve Mengen tarafları tamamen asilerden temizlenmiştir.[509]

Asilerin büyük kısmı tenkil edilmekle birlikte, kalan eşkıya gruplarının yağma ve talan hareketleri yüzünden, bölgede henüz tam olarak asayiş sağlanmış değildi. Üstelik bu tür yağma hareketlerinin, bazen Hüsrev Paşa ordusunu takviye etmek üzere gönderilmiş olan gönüllü milis birliklerinden kaynaklanması, işi daha da karmaşık hale getirmekteydi. Hüsrev Paşa bu tehlikeli gelişmenin önünü almak amacıyla, milis kuvvetlerini ordusundan ayırarak memleketlerine iade etmiştir.

Bu arada etrafındaki çemberin gittikçe daraldığını fark eden Ali Molla, Benderek kalesine kapanmıştır. Aynı şekilde adamlarından Davut da Akçaşehir kalesine kapanarak kendisini emniyete almak istemiştir. Akıbetinden endişe etmeye başlayan Ali Molla, son kurtuluş ümidi olarak "yeniçeri gayretkeşliğini" öne çıkararak Sekbanbaşı ağaya müracaat etmiştir. Bu amaçla Ali Molla, affedilmek için Sekbanbaşı ağa ile 25. bölüğün odabaşı ve bölük eskilerinden aracılık etmelerini istemiştir. Yaptıklarından pişman olduğunu, ve çıkarabildiği kadar süvari ve piyade ile Rumeli ordusuna katılmayı vaat ettiğinden, Sekbanbaşı ve diğer ocak ileri gelenleri, padişaha müracaat ederek affını niyaz etmişlerdir.[510]

Bu esnada Ruslarla Rumeli'deki savaş tüm hızıyla devam etmekteydi. Balkan cephesinde devam eden savaş, orduyu başta zahire ve mühimmat maddeleri olmak üzere

---

[508] Ali Molla'nın İbrahim Paşa'dan şikayeti ve padişahtan af dilemesi için bkz. BOA., HAT/41857-F

[509] BOA., HAT/25014-A.

[510] BOA., Mühimme-i Mektume, nr.7, s. 22.

son derece zora sokmuştu. Sırp asilerine karşı savaşacak yeni asker bulmakta güçlük çekildiği sırada, dahildeki ayan ve mütegalibe isyanlarıyla uğraşmak, devleti daha da müşkül duruma sokmaktaydı. Tüm bu hususlar ve Ali Molla'nın askerleriyle orduya katılma taahhüdü sebebiyle ocak mensuplarının şefaati kabul edilerek, Ali Molla'nın üç-dört gün içinde askeriyle İstanbul'a, oradan da Rumeli'deki ana karargaha gitmek şartıyla affına ferman olunmuştur.

Bu sırada Hüsrev Paşa, Ali Molla'yı ele geçirmek için başlattığı harekata devam etmekteydi. İbrahim Paşa ve Haydut-zâde'nin de desteğiyle kara ve denizden Benderek kalesi şiddetli biçimde muhasara edilerek, yoğun topçu ateşiyle tazyik edilmekteydi.[511] Ali Molla, af talebinde bulunmasına rağmen kuşatmanın kaldırılmaması üzerine, devlete itaat ve iltica ettiği halde Hüsrev Paşa'nın keyfî biçimde kuşatmayı sürdürdüğünü, kafirlerle savaş sürerken müslümanlar arasında bu tür mücadelelerin caiz olmadığı ve ahalinin perişanlığına sebep olmaktan başka işe yaramadığını içeren mahzarları, ahali adına kaleme aldırıp merkeze yollamıştır. Ali Molla bu tür girişimlerle kuşatmadan kurtulmaya çalışırken, kendisine verilen dört günlük mühleti çoktan aşmıştı. Süre dolduğu halde İstanbul'a Benderek'ten tek bir askerin gelmeyişi ve özellikle de ahaliyi isyana teşvik eden bazı mektuplarının ele geçmesi,[512] Hüsrev Paşa'nın kuşatmayı kaldırmamakla son derece isabetli ve basiretli davrandığını ortaya koyduğu gibi, ocağın şefaatiyle bağışlanan Ali Molla hakkında, yeniden idam fermanı çıkarılmasına neden olmuştur.

Meşihat makamında Sekbanbaşı ve Turnacıbaşı ağaların da katılımıyla yapılan meşveret meclisinin ardından, katline dair fetva kaleme alınarak hükmün icrasına ferman sadır olmuştur. Buna karşın ocak gayretkeşliğiyle 25. bölüğün yine iltimasa kalkışması üzerine Sultan II. Mahmut "*Ali Molla ocaklı ise Deraliyyemde istemem, orduyu hümayunumda dahi işi yoktur. Bolu sancağında dahi istemem alsınlar nereye gönderirlerse göndersinler ... keff-i yed eylesünler, şakiyy-i merkûmun i'dâmına şimdi te'kidi hâvî emr-i âlî gönderilsin ... eğer mülkümde hâkim isem ve onlar dahi emrime mutî' iseler bi'l-ittifâk şakîyy-i merkûmun i'dâmına ikdâm ederler ...idamı*

---

[511] BOA., HAT/25014-A.

[512] BOA., Mühime-i Mektume, nr.7, s. 17.

matlubumdur" şeklindeki ifadelerle bu iltimas girişiminin önünü, kati biçimde kesmiştir.[513]

Bu kararın alınmasının ardından Hüsrev Paşa'ya gereken tebligat yapılmış ve artık fermanlı olan Ali Molla'nın katline var gücüyle gayret etmesi, asla firarına meydan vermemesi, kendisine gereken tüm mühimmatın sevk edileceği, masum ahaliye iyi muamele olunarak tarafına çekmesi bildirilmiştir.[514] Kısa süre sonra da kuşatmanın şiddetlendirilmesi için, söz verilen gerekli mühimmat Hüsrev Paşa'ya gönderilmiştir. Diğer yandan denizden kuşatma için kaptan-ı derya Hafız Ali Paşa komutasında küçük bir donanmanın Ereğli açıklarına sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.[515]

II. Mahmut'un fermanı ve şiddetli ikazı üzerine Hüsrev Paşa, bu kez bizzat karadan Benderek kalesi üzerine hareket etmiştir. Akçahisar kazası önlerinde ordugahını kuran Hüsrev Paşa'nın kulağı, İstanbul'dan Ereğli limanına sevk edilecek zahire ve mühimmatın ulaştığı haberindedir. Ancak Ali Molla Ereğli'ye mühimmat sevkini haber almış olduğundan -bu durum Ali Molla'nın İstanbul'da casus olarak bir takım adamlar istihdam ettiğini yada ocak gayretkeşliğine itibar edenlerin bilgi sızdırdıklarını düşündürmektedir- Hüsrev Paşadan önce davranarak gemiler limana varır varmaz el koyarak, içindeki mühimmatı alıp tekrar kaleye kapanmıştır. Bu beklenmedik olumsuz gelişme asileri güçlendirirken, Hüsrev Paşa'nın gücünü baltalamıştır. Bu olumsuzluğu telafi etmek amacıyla Hüsrev Paşa, donanmanın gelmesi vakit alacağından, kuşatmanın şiddetlendirilmesi için, önden iki top ile yeterli topçu neferleri ve yeniden mühimmat tertip edilerek on şalopeyle acilen gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda istenenler derhal hazırlanarak bölgeye gönderilmiştir. 1811 Temmuz ayında yola çıkan konvoy bu defa da fırtınaya yakalanmış ve mühimmatın özellikle de barutun tamamı zayi olmuş, beş gemi hasar görmüş, sadece kurtarılan az miktardaki malzeme ve iki top sağlam olarak ulaşabilmiştir. Ancak bu küçük ve yetersiz takviyelerle Hüsrev Paşa'nın denizden Ali Molla'yı gerektiği gibi kuşatması beklenemezdi ve öyle de oldu.

---

[513] BOA., B.Üze. HAT/25592. II. Mahmut bir başka hattında "*...Bu adam bâğî değil de nedir on sekiz kazayı zabtedip hod be hod teferrüd dâ'iyesinede olan adamın izâlesi elzemdir...*" şeklindeki ifadelerle bu konuda müsamahası olmadığını net bir biçimde ortaya koymuştur. bkz. BOA., HAT/23079.

[514] BOA., Mühimme-i Mektume, nr.7, s. 17, 22, 34.

[515] Şanizade, **a.g.e.**, II, s. 64.

Ardı ardına yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine deniz tarafından ümidini kesen Hüsrev Paşa, yeniden kara harekatı üzerinde çabalarını yoğunlaştırmıştır. Kuşatmadaki birlikleri takviye etmek amacıyla civardan asker toplama işine girişen Hüsrev Paşa, İbrahim Paşadan gelen bir başka haberle şaşkına dönmüştür. İbrahim Paşa'nın verdiği bilgiye göre; 5 Ağustos'ta Ereğli limanı açıklarında, Osmanlı bandırası taşıyan iki gemi görünmüş, merkezden gelen yeni gemiler zannedildiğinden limana girmelerine izin verilmiştir. Ancak bu gemilerin limana girmeleriyle top atışına başlamaları bir olmuş ve sonuçta iki korveti tamamen tahrip ve de Canım Mustafa kaptanı esir ederek geri çekilmişlerdir. Osmanlı bandıralı bu gemiler, gerçekte Rus gemileriydi. Ali Molla Rusya ile gizlice temasa geçerek ittifak teklifinde bulunmuş ve Osmanlı gemilerinin Ereğli limanında açık hedef olarak durduğunu ihbar etmiştir.[516] Ali Molla'nın Ruslarla temasa geçtiği ve ittifak yapmak istediği, aslında Mayıs ayı başında Bartın ayanı tarafından merkeze bildirilmişse de abartılı bulunarak itibar edilmemişti.[517]

Ali Molla'nın bu şekilde devlete ihanete kalkışmasını, aleyhinde güçlü bir koz olarak kullanmak ve bu suretle ahaliyi tamamen yanına çekmek isteyen Hüsrev Paşa, buyrultular göndererek mevcut isyanın " bir din kavgası olduğunu" ilan ederek, bu ciddi sorunun çözümlenmesi için yapılacak istişare toplantısına herkesi davet etmiştir. Ancak Ali Molla'dan hala çekinen ve merkez kuvvetlerinde onu ele geçirecek gücü göremeyen ahali, istişare toplantılarına pek itibar etmediği gibi, milis kuvveti olarak asilere karşı mücadele etmek için orduya katılmaktan da sakındılar. Hüsrev Paşa'nın ahaliyi istişareye davet için gönderdiği adamlardan birini ele geçiren Ali Molla, ahaliyi bu tür faaliyetlere katılmaktan alıkoyduğunu gururlanarak söylediği gibi, Hüsrev Paşa'nın ordusunu alarak derhal bölgeyi terk etmesini ifade etmiştir.

Durumun vahametini ve aldığı taktik tedbirlerin hiçbir işe yaramadığını gören Hüsrev Paşa, kuşatmanın eldeki kuvvetlerle şiddetlendirilmesinden başka çare olmadığını görünce, önemli geçit ve noktaları takviye etmiştir. Deniz tarafından da kuşatmanın icrası için, daha önce karar alındığı halde henüz gelememiş olan donanmanın, kaptan paşa tarafından Ereğli limanına doğru yola çıkarılmasını ısrarla talep etmiştir.[518]Karadan askeri harekatını sürdüren Hüsrev Paşa, asilerin hakimiyetinde

---

[516] BOA., HAT/25757; 41269; 41269-A; Mühime-i Mektume, nr.7, s. 33.

[517] BOA., HAT/41269, A, B, C.

[518] BOA., Mühime-i Mektume, nr.7, s. 21, 33.

bulunan Akçaşehir ve Alaplı kazalarını ele geçirmek amacıyla, önce Akçaşehir'e yöneldi. Ali Molla'nın adamlarından Davut, Hüsrev Paşa'ya karşı koyamayınca birkaç adamıyla firar etmiş ve böylece Akçaşehir ele geçirilmiş oldu.[519]

Kaptan-ı derya Hafız Ali Paşa 30 kadar irili ufaklı gemiden oluşan donanmayla, nihayet Haziran ayının son günlerinde Ereğli'ye doğru hareket edebilmiştir. Ancak şiddetli fırtınalar yüzünden Bender-i Ereğli limanına giremeyerek buraya üç saat mesafede olan Alaplı kazası açıklarına demirlemek zorunda kalmıştır. Ali Molla, donanmanın Alaplı önlerinde demirlediğini haber alınca, sonunun yaklaştığı düşüncesiyle birkaç hafif ve seri gemi hazırlatarak, sadık adamlarıyla birlikte kaleden firar etmiştir. Fırtına sakinleşip kaptan paşa donanmayla Ereğli'ye geldiğinde Ali Molla çoktan kaleyi terk etmiştir. Bu olumsuz gelişmenin ardından Benderek'e ulaşan Hüsrev Paşa ile Ali Paşa bir araya gelerek, bundan böyle neler yapılması gerektiğini müzakere etmişlerdir. Müzakerelerden, el birliğiyle asi Ali Molla'nın takip edilmesi, ahaliye asla zarar verilmemesi ve incitilmemesi kararı çıkmış ve gereğinin icrasına geçilmiştir.

Ali Molla'nın Benderek' ten firarıyla, ahali için uzun süredir devam eden sıkıntı ve korku devri kapanmış olmakla birlikte, devlet açısından sorun devam etmekteydi. Ali Molla'nın ele geçirilmesi için her tarafa gerekli tahriratlar yazıldığı gibi, karadan ve denizden hususi memurlar sevk edilmiştir. Uzun süredir ihtilal halinde olan Benderek'te asayiş ve düzenin yeniden tesisi için bir takım tedbirler alınmış, Bolu kaymakamı İbrahim Paşa muhafız ve Ereğli hanedanından Çubukçuoğlu Emin Ağa ayan tayin edilmiştir. Tesis edilecek yeni düzeni tehdit edeceği düşüncesiyle, daha önce Ali Molla'ya karşı ahaliye dağıtılan silah ve diğer mühimmatın toplanmasına başlanmış ve toplanan malzemeler zapta geçirilerek, Ereğli kalesindeki mahzenlere konmuştur. Mahzene konan mühimmat arasında Ali Molla'nın firar ederken terk ettiği eşyalar da yer almaktaydı.[520] Ardından da her şeyin eskisi gibi yürümesini sağlamak ve gündelik hayatı normale döndürmek amacıyla, bizzat Hüsrev Paşa ve Hafız Ali Paşa tarafından ahaliye teminat verilip taltif edilmişlerdir.[521]

Ali Molla Eylül 1811'deki firarından sonra sırra kadem basmış ve sıkı takibata rağmen henüz ele geçirilememişti. Firarından iki hafta sonra Ahıyolu ayanı Çilesiz-zâde

---

[519] BOA., HAT/23079.

[520] BOA., HAT/52760; 47882-B.

[521] BOA., Mühimme Def., nr. 233, s. 98, 99.

Mustafa Ağa, aldığı bir duyumu merkeze ihbar etmiştir. Buna göre; Ali Molla firarını müteakip olumsuz hava koşullarından ötürü Anadolu sahillerine yanaşamamış ve zorunlu olarak Ahıyolu'na tabi Burgos köyü sahiline çıkmıştır. Bu ihbar üzerine, Karadeniz sahilleri muhafızı Emin Ağa, Burgos ayanı ve diğer memurlara gerekli tahriratlar gönderilerek müteyakkız olmaları istenmiştir.[522]

Bu esnada, Akçahisar'a Hüsrev Paşa'nın gelmesi üzerine firar eden Davut Ağa ve adamlarının bir kısmı da Ahıyolu'na gelmişlerdi. Kahvehane ve hanlardaki ahaliye; gayretleri neticesinde Ali Molla'nın direnemeyip firar etmek zorunda kaldığını, padişah tarafından affedildikleri ve kafirlerle cihat eden Rumeli ordusuna katılmak için geldiklerini söyleyen bu adamlar, Çilesiz-zâde'nin dikkati ve tedbiri sayesinde, başka bir yere firar edemeden yakalanarak hapsedilmişlerdir. Ele geçirilen asilerin sorgusunda, Ali Molla'nın birkaç adamıyla Anadolu sahillerine doğru hareket ettiği ifade edilmişse de itibar edilmeyip, bölgedeki aramalar yoğunlaştırılmıştır. Merkezden gelen talimat gereği, asiler iyice sorgulandıktan sonra katledilmişlerdir.[523]

Hüsrev Paşa 31 Aralık 1811'de kaptan-ı deryalığa tayin edildiğinden,[524] Ali Molla ve adamlarının takibatı görevi, kethüdası ve Bolu kaymakamı İbrahim Paşa'ya havale edilmiştir. Kısa süre sonra, İbrahim Paşa'nın yerine Bolu ve Viranşehir mutasarrıfı olarak atanan Abbas Paşa tarafından da bu takibat sürdürülmüştür. Abbas Paşa, Ali Molla'nın sağ kolu Küçük Halil ve adamlarını Eğridere'de eşkıyalık yaparken ele geçirmiş ve derhal katlederek durumu merkeze bildirmiştir.[525] Böylece Ali Molla dışında isyanın diğer iki elebaşı yakalanıp idam edilmiş oluyordu.

Ali Molla'nın ele geçirilmesi pek de kolay olmamıştır. Firarının ardından iki yıl geçmesine ve diğer elebaşlarının yakalanmış olmasına rağmen, nerede olduğu bilinmemekteydi. Ali Molla'nın Rusya'ya iltica ederek bir süre orada kaldığı ve onların himayesinde Varna'ya geçtiği ya da İbrail taraflarında olduğu yolunda bir takım duyumlar alınmış ve Rumeli tarafından takibat sürdürülmüşse de ele geçirilememiştir. Nihayet iki yılın ardından kardeşiyle Trabzon'a gelen ve kılık değiştirerek dolaşan Ali

---

[522] BOA., HAT/25075.

[523] BOA., HAT/25075: 52757: Asi Davut'un kesik başının Benderek'te sergilenmek üzere Hüsrev Paşa'ya gönderilmesi padişah tarafından irade olunmuştur.

[524] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.), nr. 53, s. 113.

[525] BOA., HAT/47883-C.

Molla, Trabzon mütesellimi tarafından vali Süleyman Paşa'ya ihbar olunmuş ve kıskıvrak yakalanmışlardır. Ali Molla yakalandığında sadık bir kul olduğunu, meydana gelen olaylarda bir kusuru olmadığını söyleyerek canını kurtarmak istemişse de sözlerine itibar olunmayarak, kardeşiyle birlikte katledilmiş ve kesik başları Aralık 1814'te İstanbul'a gönderilmiştir[526].

C- BİRİNCİ KAPTAN-I DERYALİĞI

1- Kaptan-ı Deryalığa Atanması

Hüsrev Paşa Rumeli cephesinden döndükten sonra, bir taraftan Benderek'teki Ali Molla İsyanı'nın takibatı, diğer taraftan Varna ve Karadeniz sahillerinin takviyesi için asker ve zahire temini yönündeki gayretlerini sürdürmekteydi. Bu sırada Ortaköy'de çıkan yangını söndürmek için çabalayan kaptan-ı derya Kethüda/Kara Mehmet Paşa, şiddetli şekilde üşütmüş ve hastalanarak 22 Aralık 1811'de vefat etmiştir. Bunun üzerine, 31 Aralık 1811'de[527] Hüsrev Mehmet Paşa kaptan-ı deryalık makamına atanmıştır.[528] Bu tevcihatın ardından 5 Mart 1812'de çıkarılan mevacibde, Hüsrev Paşa'ya padişahın huzurunda son derece kıymetli bir samur kürk giydirilerek taltif olunmuştur.[529] Onun bu göreve atanmasında, daha önce Rumeli cephesinde Ruslar ile Sırplara karşı gösterdiği başarıların ve özellikle de Benderekli Ali Molla isyanının bastırılmasındaki katkısının önemli payı vardır.[530]

---

[526] BOA., HAT/47884-B.

[527] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.), nr. 53, s. 30 ve 113; aynı defter, nr. 39, s.27 ve 200; Ahmet Rıf'at, Hüsrev Paşa'nın 6 Z 1226/22 Aralık 1811'de kaptan-ı deryaliğa atandığını kaydeder, bkz. **Verdü'l-Hadâik**, s. 35. Ahmet Rıfat ve kendisinden iktibas edenlerin (Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 246; Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 78; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 588; Atâ, **Tarih**, II, s.119) yanılmış olmalarının nedeni, Hüsrev Paşa'nın selefi Kara Mehmet Paşa'nın vefat tarihi olan 22 Aralık 1811'i esas almış olmalarıdır. Bu konuda, Mehmet Hafid, **Sefinetü'l-Vüzera**, s.64; **Sicill-i Osmani**, II, s. 276; Mehmet İzzet, **Harita-i Kapudanân-ı Derya**, s. 202'de Aralık 1811 şeklinde yuvarlak bir tarih verilmektedir. Cabi Ömer Efendi ise Babıali'de 29 Aralık 1811'de kürk giydirilerek kaptan-ı deryalığa tayin edildiğini kaydetmektedir, bkz. **Cabi**, II, s. 822. İnalcık ise 22 Ocak 1811 gibi çok çok hatalı bir tarih vermiştir, bkz. **İA**, V/I, s.610; **DİA**, XIX, s. 41-45. **EI²** vol, V, s. 35'te ise Z 1225/ Ocak 1811 tarihi tekrarlanmaktadır. Bu hususlaki muhtelif hatalı tarihleri Atik Vüzera Defteri'ndeki kesin kayıtlar hükümsüz kılmaktadır. Ayrıca Hüsrev Paşa' nın bu görevde ibkasına dair tarihler için bkz. BOA., C. BH/3236; 8118.

[528] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.) nr. 53, s. 30 ve 113; aynı defter nr. 39, s. 27 ve 200; Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 246 ; Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 78.

[529] BOA., C. BH/6241.

[530] İnalcık, **a.g.md**, s. 610.

Hüsrev Paşa kaptan-ı deryalığa atandıktan sonra ilk olarak Karadeniz sahillerinin korunması için gerekli önlemleri almaya koyulmuştur. Beş aylık sürecin ardından, 16 Mayıs 1812'de Bükreş Anlaşması'nın imzalanmasıyla altı yıldır süren Osmanlı-Rus savaşı da sona ermiş oldu.[531] Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Karadeniz sahillerindeki Rus tehdidi ortadan kalkmakla birlikte, ihtiyaten bir süre daha bölgede devriye gezen Hüsrev Paşa, 19 Eylül 1812'de İstanbul'a dönmüştür.[532]

Hüsrev Paşa'nın kaptan-ı deryalığında meşgul olduğu en önemli konular; Tekelioğlu İbrahim Bey isyanı, Akdeniz'deki İzbanditler, Garp ocaklarının birbirleriyle sürtüşmesi, Akdeniz'de Avrupalı devletlerin ticaret gemilerine sarkıntılıkları ve bundan doğan krizlerin önünü alma çabası olmuştur.

Eylül 1812'de İstanbul'a dönen Hüsrev Paşa, Ali Molla isyanının tenkilini kethüdası İbrahim Paşa'ya havale edip,[533] Akdeniz ve Ege adalarında Rum korsanların, bir başka deyişle İzbanditlerin neden olduğu sorunları ortadan kaldırmak için adalar civarına gitmek üzere tersanede gerekli hazırlıklara başlamıştır. Kasım ayında Akdeniz ve Mora sularında devriye gezmeye başlayan Hüsrev Paşa, Aralık 1812'de Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'nın vefatı ve merkezin onayı olmadığı halde makamına oturan oğlu İbrahim Bey'in isyanı nedeniyle, dikkatini Antalya üzerine yöneltmek zorunda kalmıştır.

2- Tekelioğlu İsyanı' nın Bastırılmasındaki Hizmetleri

Anadolu eyaletinin bir parçası olan Teke sancağı, XVIII. yüzyıl sonunda Tekelioğulları, diğer adıyla Hacı Osman-zâdeler[534] olarak anılan, nüfuzlu bir ailenin mensuplarından atanan mütesellimler tarafından idare edilmekteydi. Tekelioğulları' nın merkeze sadakatle bağlı olduklarını söylemek güçtür. Zira devletin içinde bulunduğu zafiyetten cesaret alan ve hanedana ismini veren Hacı Osman Ağa, 1768-74 Osmanlı-

---

[531] Eylül 1810'da başlayan ve Mayıs 1812'de barışla neticelenen bu süreç için bkz. Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 5 vd; Cevdet, **a.g.e.,** IX, s. 274 vd; Beydilli, **a.g.m.,** s. 83; Tukin, **a.g.e.,** s. 125-128; Karal, **Osm T**, V, s. 98-101; **Mufassal**,V, s. 2842-2849; Uçarol, **a.g.e.,** s. 74-76; Erim, **a.g.e.,** s. 245-254.

[532] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 141.

[533] **A.e.,** II, s. 81-82.

[534] Hüsrev Paşa bu hususta şu bilgiyi veriyor: *"...Tekelioğlu kavm u kabilesinin Teke sancağında şöhretleri Hacı Osman hanedanı demekle ma'rûf olup babaları ve dedeleri...* ", bkz. BOA., HAT/47850.

Rus savaşında acilen asker göndermesi istendiği halde emre itaat etmemişti. 1778'de katlinden sonra, yerine mütesellim olan oğlu Deli Bekir zamanında da Tekelioğulları'nın isyan hali sürmüştür. Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa eliyle isyanın tenkili cihetine giden, zaman zaman da Yılanlıoğulları ile Tekelioğulları'nı birbirlerine karşı kullanan Babıali, yine de Deli Bekir'i ve dolayısıyla Tekelioğulları'nı itaat dairesine alamamıştır. Deli Bekir'in vefatından sonra, işlerin yoluna gireceği ümidiyle Babıali, 19 Eylül 1794'te Teke *mütesellimi olarak yerine kardeşi* Hacı Mehmet Ağa'yı tayin etmiştir.[535]

Hacı Mehmet Ağa, genelde devletin tüm kurumlarındaki bozulma ve özelde mütesellimlik kurumunun[536] tefessüh etmiş olmasından kaynaklanan yolsuzluklar sayesinde, kısa sürede hayli servet sahibi olmuştu.[537] Bu servet sayesinde teşkil ettiği on bin kişilik ordusuyla, Teke sancağında merkezin ikazlarına rağmen başına buyruk ve zalimce bir idare sergilemeye başlamıştır.[538] Hacı Mehmet Ağa'nın bu hızlı yükselişinde, III. Selim devri sonlarındaki savaşlar, yeniçeri isyanları, padişahın hal'i, *Alemdar Vakası ve nihayet yeni padişah* II. Mahmut'un 1812'ye dek merkezin nüfuzunu yeniden tesisine kadar meydana gelen zincirleme iç ve dış sorunlar etkili olmuştur.[539]

Tekelioğulları, bu umumi kriz durumunu kendileri açısından iyi kullanarak, hukuki ve adli işleri tekellerine aldıkları gibi, merkezden gönderilen kadıların görev yapmalarına izin vermemişler ve yandaşlarından birini naib olarak atamak suretiyle, istedikleri hukuksuzluğu icra etmekteydiler.[540] Teke sancağındaki bu gayrı meşru idare

---

[535] Tekelioğulları ve Hacı Mehmet ağanın biyografisi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, **Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri,** Isparta 2001, s. 8-16; Hacı Mehmet Ağanın şeceresi için ayrıca bkz. BOA., HAT/47833.

[536] Talat Mümtaz Yaman, "Mütesellimlik Müessesine Dair", **Türk Hukuk Dergisi**, I (1941-42), Ankara 1944, s. 75-105; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", **AÜ. DTCF. Dergisi**, XXVIII/3-4, s. 369-385; Musa Çadırcı, "II. Mahmut Döneminde *Mütesellimlik Kurumu*", **AÜ. DTCF. Dergisi**, XXVIII/3-4, s. 287-296.

[537] **Cabi**, II, s. 840.

[538] Hüsrev Paşa bu hususu şöyle dile getirir: Tekelioğulları "derûn-ı sancakta bulunan nice hanedanı katl u ifnâ ederek mezbûr livâyı ve bâ-husûs Antalya'yı teğallub sûretiyle kendülere tahsîs ve teferrüd etmiş olmalarıyla işte hıyanetleri zâhir oldu...", bkz. BOA., HAT/47850.

[539] Hacı Mehmet Ağa II. Mahmut devrinde, Sırp ve Ruslara karşı Rumeli'ye asker göndermesini amir fermanlara karşı gönderdiği cevaplarda; bin türlü mazeret sıraladıktan sonra, sancaktan ayrıldığı anda kardeşi başta olmak üzere bir çok rakibinin makamını işgale kalkışacakları dolayısıyla gelemeyeceği karşılığını vermiştir. Mehmet Ağa bu tavrıyla dedesi Hacı Osman ve ağabeyi Deli Bekir'in izinden ayrılmamıştır, bkz. **Cabi**, I, s. 680-81.

[540] BOA., HAT/47827.

tarzına ve zalimce baskılara dayanamayan bir kısım ahali ise vatanlarını terk ederek Menteşe, Isparta, ve Saruhan gibi civar memleketlere göçmüşlerdir.[541]

a. İsyanın Kökleri

Taşra, ayan ve mütegalibe sınıfının keyfi idaresindeyken, merkez de bir başka zorba grubun isyanına sahne olmuş ve 1807'de III. Selim'in tahttan indirilmesiyle Nizâm-ı Cedit ilga edilmiş, yerine IV. Mustafa geçmişti. Nizâm-ı Cedit'i ihya ve mahlul padişah III. Selim'i, yeniden tahta çıkarmak amacıyla İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa, "Rusçuk Yârânı" olarak adlandırılan Nizâm-ı Cedit ricalinden bir kısmının yardımlarıyla, kısmen bu emelini gerçekleştirmişti. Ancak daha sonra sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, yine yeniçerilerin isyanı sonucunda katledilince, Rusçuk Yârânı ve Nizâm-ı Cedit ricalinin her biri, can korkusuyla bir yere dağılmışlardı. Bunlardan biri de Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa'ydı.[542]

Kadı Paşa, Alemdar vakasından sonra kaptan-ı derya Ramiz Paşa'yla birlikte Rusya'ya firar ederek, Kırım hanlarından Kaplan Giray'ın oğlu Selim Giray'a iltica etmişti. Ancak, yeniçeriler ve "devr-i sâbık" yaratmak için çırpınan devlet adamlarının ısrarlı takibi sebebiyle orada da barınamayan firariler, ayrılma kararı almışlar ve gizlice İstanbul'a gelen Kadı Paşa, Eyüp sahilinden karaya çıkmıştır. Bir süre İstanbul'da tebdil-i kıyafet gezerek gizlenen Kadı Paşa, fırsatını bulunca oğlunun mutasarrıfı olduğu Alaiye sancağına sığınmıştır. Kadı Paşa'nın Alaiye'ye sığındığı haber alınınca, yeniçeriler ve onların safında yer alan devlet adamlarının baskısı nedeniyle, tutuklanmasına dair ferman sadır olmuş ve Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa başta olmak üzere, civardaki ayanlar bu fermanın gereğini yerine getirmekle görevlendirilmişlerdi.[543]

---

[541] BOA., C. DH/1979; Hacı Mehmet Ağa'nın müstebit idare tarzı ve haksız vergilerle halkı soyduğu hususunda bkz. Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.16-20.

[542] Şanizade, **a.g.e.**, I, s. 176.

[543] Şanizade, **a.g.e.**, I, s. 137-8, 153, 177 vd; Asım, **Tarih**, II, s.257 vd; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedit Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa, I-II", **Belleten**, XXXV/138, Nisan 1971, s. 245-302; XXXV/139, Temmuz 1971, s. 409-451; Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, İstanbul 1942; Ayrıca bkz. **Mufassal**, V, s. 2836-2843; Karal, **Osm. T.V**, s. 81-96.

Hacı Mehmet Ağa'ya Kadı Paşa'nın takibatına memur edildiği talimatı gelince, on bin kadar askerle Alaiye'yi kuşatmış ve beş altı aylık kuşatmanın ardından Kadı Paşa ve oğullarını ele geçirerek, 27 Ocak 1809' da idam etmiştir. Bu harekatın ardından Kadı Paşa, oğulları ve damatlarının tüm mal varlığı da Hacı Mehmet Ağa tarafından zapt olunmuştu.[544]

Babıali tarafından defalarca, el konan bu büyük servetin İstanbul'a gönderilmesi istenmişse de Hacı Mehmet Ağa oralı olmamıştır.[545] Bunun üzerine son çare olarak Teke üzerine asker sevkine karar verilmiş ve gereken hazırlıklar başlatılmıştı. Ancak 1812 başlarında Hacı Mehmet Ağa'nın eceliyle vefat ettiği[546] haberi merkeze ulaşınca, Rumeli'de Sırp ve Ruslarla savaş halinde olan ve zaten bölgeye göndereceği askeri güçlükle tertip etmeye çalışan Babıali, rahat bir nefes almış ve bu askeri harekat da tehir edilmiştir.[547]

Hacı Mehmet Ağa'nın vefatının ardından çözülmesi gereken öncelikli konu, şahsının ve özellikle de Kadı Paşa ve ailesinden gasp ettiği muhallefatın zaptı ve İstanbul'a getirilmesi meselesiydi. Bu iki muhallefattan hazineye hayli gelir geleceğini düşünen merkez,[548] bir an önce bu meseleyi halletmek niyetindeydi.[549] Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, 28 Nisan 1812'de Hacı Mehmet Ağa'nın muhallefatını zapt etmek üzere, Mirahur-ı evvel Hacı İsmail Ağa Teke'ye gönderilmiştir.[550] Ancak

---

[544] Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 147-8; Şanizade, **a.g.e.,** I, s. 177. Kadı Paşa ve oğullarının epey yekun tutan muhallefatının zaptı dört ay sürmüş ve ancak beş yüz katırla Antalya'ya taşınmıştır. Uzunçarşılı, **a.g.m.,** II, s. 445. Bu yağmadan Kadı Paşa'nın eşi, kızları ve cariyelerinin de paylarını aldıkları ve de zorla esir edilerek Antalya'ya getirildikleri, daha sonra yapılan soruşturmada ortaya çıkmıştır. bkz. BOA., HAT/47869; 47870.

[545] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 168; Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 148.

[546] Hacı Mehmet Ağa'nın vefat tarihi konusundaki farklı bilgiler ve bunların değerlendirilmesi için bkz. Halaçoğlu, **a.g.e.,** s. 49n.

[547] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 168.

[548] Bizzat sultan II. Mahmut'un bu muhallefattan beklentisi 7-8 bin kese kadardır. bkz. BOA., HAT/25384.

[549] Bu esnada Hurşit Ahmet Paşa, Hacı Mehmet Ağa'nın Kadı Paşa'nın malından gasp ettiği miktarın çok yüksek olduğu, ağabeyi Deli Bekir Ağa'dan da hayli malın kendisine intikal ettiği ve şayet servetleri gerçek boyutlarıyla ortaya konmak isteniyorsa sarrafı ve "akl-ı fa'âli" olan Zenabur oğlunun mutlaka ele geçirilmesi gerektiğini, özellikle otuz kırk bin keseden fazla bir servete malik olduklarını sandığını da ilave eden Hurşit Paşa, bu paranın hayli derde deva olacağını mali sıkıntılar içinde bunalmış olan merkeze bildirmiştir. bkz. BOA., HAT/41753.

[550] **Cabi, a.g.e.,** II, s. 840.

İsmail Ağa bu hususta çok çaba sarf etmesine rağmen, olumlu bir sonuç elde edememiştir.[551]

b. Tekelioğlu İbrahim Bey'in İsyanı

Hacı Mehmet Ağa'nın vefatıyla Babıali, askeri bir harekata girişmeden Teke sancağındaki sorunun kendiliğinden çözüleceğini düşünerek, rahat bir nefes almış ve bundan böyle aynı sorunların yaşanmaması için, sancağın kime tevcihinin uygun olacağını müzakereye girişmişti. Ancak umulanın tam aksine, babasının vefatının ardından Tekelioğlu İbrahim Bey, kapıcıbaşılık rütbesiyle Teke sancağının kendisine tevcihini talep etmiş ve bu gerçekleştiği takdirde, Kadı Paşa ve ailesinin muhallefat bedeli olarak iki bin kese akçe gönderebileceğini bildirmiştir.[552] Ancak İbrahim Beyin bu teklifi, Tekelioğulları'nın sancakta iyice kök salacağı ve bedel olarak önerilen miktarın azlığı gibi nedenlerden dolayı reddedilmiştir.[553]

Babasının vefatından sonra, bin beş yüz adamıyla fiilen idareyi ele alan[554] İbrahim Beyin önünü almak ve özellikle de hala iade edilmeyen muhallefat maddesini halletmek üzere, Teke sancağı mütesellimlikten çıkarılarak muhassıllık şeklinde idare edilmek üzere, Karaman Valisi Çarhacı Ali Paşa'ya "istiklal-ı tâmme" ile tevcih edilmiştir.[555] Bu karara İbrahim Bey'in itiraz edeceğinden emin olan Babıali, gerektiğinde ilan edilmek üzere Tekelioğulları'nın asi olduğuna dair Ali Paşa'ya bir de fetva-yı şerife vermiştir.[556]

---

[551] BOA., C. ML/14448 Hacı İsmail Ağa İbrahim Bey'e çok dil döktüyse de "söz kar etmeyip" eli boş dönmek zorunda kaldığını ayrıntılı olarak anlatmıştır, BOA., C. ML/6930; **Cabi**, II, s. 871;897-8.

[552] Tekelioğlu İbrahim Bey'in isyanı, daha önce bir bitirme tezine konu olmuştur, bkz. Güzide İnkaya. **Mahmut II. Devrine Ait İsyanlar Serisinden Tekelioğlu İbrahim Beyin İsyanı (1812-1814)**, İÜ. Ede. Fak. Tarih Bölümü Bitirme Tezi, İstanbul 1942. Ancak o tarihte arşiv henüz katalog sistemine geçmemiş olduğundan, bu tezde kullanılan vesikaların referansları *"sandık"* ve *"dolap"* şeklinde belirtilmiştir. Bu sebeple referansların güncellenmesi amacıyla yeniden arşiv taraması yapılarak konuyla ilgili vesikalar tek tek yeniden tespit edilmiş ve Güzide İnkaya tarafından görülmeyen bazı belgeler de ilave edilmek suretiyle, konu daha da ayrıntılı olarak sunulmaya çalışılmıştır.

[553] BOA., HAT/48767.

[554] BOA., HAT/41753. Cabi bu hususta ilginç bilgiler verir: Mesela İbrahim Bey daha babası hayattayken birkaç kez idareyi ele amacıyla isyan etmiş ancak Hacı Mehmet Ağa bu isyan ve suikast girişimlerinden sağ kurtulmayı başarmıştır. Ayrıntılar için bkz. **Cabi**, II, s.897-8.

[555] BOA., HAT/47831; HAT/47831-A.

[556] BOA., HAT/47831-B .

İbrahim Bey, Teke'nin kendisine değil de Karaman valisi Ali Paşa'ya tevcih edildiğini haber alınca, ahalinin adına mahzarlar kaleme aldırarak, bu atamadan kimsenin memnun olmadığını, herkesin kendisini mütesellim olarak görmek istediğini merkeze aksettirmiş ve bu suretle gasbettiği mütesellimlik unvanına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.[557] Babıali ise bu taleplere kulak tıkayarak, İbrahim Bey'den bir an önce Kadı Paşa ve sülalesinin el konmuş muhallefatıyla, yıllardır ödenmeyen vergi bedellerini bir an önce merkeze göndermesini istemiştir.[558] Zor durumda kalan ve eldeki servet ile mütesellimlik koltuğunu kaybetmek istemeyen İbrahim Bey, son çare olarak Rumeli'de Ruslarla savaşan Hurşit Ahmet Paşa'nın maiyetinde bulunan akrabasından Delilbaşı Kavas Mehmet Ağa'yı devreye sokmuştur. İbrahim Bey, Delilbaşı Kavas Mehmet Ağa'ya gizli bir tahrirat göndererek, bu borç ve muhallefat sorununu halletmesi karşılığında, kendisine elli bin kuruş rüşvet vaat etmiştir. Ayrıca bu konudaki şifahi talimatlarını aktarmak üzere, bölükbaşısı Molla Ağa'yı da Kavas Mehmet Ağa'ya göndermiştir.[559]

Delil başı Mehmet Ağa, İbrahim Bey'den gelen bu gizli tahriratı, Hurşit Paşa'ya arz etmiş ve Molla Ağa'nın ifadelerini de aynen aktarmıştır. Bunun üzerine Molla Ağa sorgulanınca; İbrahim Beyin babasının yerine tayini karşılığında hazineye yirmi bin kese ve bu işte aracılık ederse rüşvet olarak Hurşit Paşa'ya da bin kese göndereceğini söylemiştir. Hurşit Paşa ise bu "ibârât"-ı garîbeyi" geciktirmeden İstanbul'da kaymakamı olarak bulunan Mehmet Rüştü Paşa'ya iletmiştir.[560] Kaymakam Paşa'nın Molla Ağa'nın sorgulanmak üzere merkeze gönderilmesi talimatı üzerine, Hurşit Paşa bu zatı 10 Kasım 1810'da İstanbul'a sevk etmiştir.[561] Molla Ağa İstanbul'a varınca Babıalî'de iyice sorgulanarak İbrahim Beyin teklif ve vaatleri tam olarak anlaşılmaya çalışıldı. Ancak neticede İbrahim Beyin, beklenenden çok daha az miktarda bedel ödeme teklifi ve mütesellimliğe atanma talebi mahsurlu görüldüğünden, adamına ret cevabı verilmiştir.

---

[557] BOA., HAT/31763-A.

[558] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 168.

[559] BOA., HAT/47833-C.

[560] BOA., HAT/47835. Bu tahriratın arzı üzerine padişah tarafından: *"ol âdemi bu tarafa getirip istintâk ve mahalline yazdırasın işbu mevâ'idleri sıhhate karîn ise bir sûrete ifrâğ olunur"* denince Molla Ağa denen adamının sorgulanması ve İbrahim Beyin tekliflerinin müzakere edilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir, bkz. BOA., HAT/47835.

[561] BOA., HAT/47836.

c. Alınan Önlemler ve Teke'nin Kuşatılması

İbrahim Bey'in, merkezin tüm ikaz ve ikna çabalarına karşın isyan yolunu seçmesi üzerine Babıali, Teke'nin karadan ve denizden yapılacak iki yönlü askeri bir harekatla kuşatılmasını ve bu suretle isyanın bitirilmesini kararlaştırmıştı. Bu askeri harekatı karadan Karaman valisi Çarhacı Ali Paşa ile maiyetine tayin edilecek olan Aydın muhassılı Kara Osmanoğlu Mehmet Bey, denizden ise Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey sevk ve idare edecekti.[562]

Ali Paşa, askeri hazırlıklarını tamamladıktan sonra, bizzat kendisi gitmeyip kethüdası Derviş Paşa komutasında bir kısım birliklerini bölgeye sevk etmiştir. Hasan Bey de donanmadan maiyetine tayin edilen Laz Ali Kaptan'ın idaresindeki İnâyet-i Bârî firkateyni ve Ülgünlü Arnavut İsmail Kaptan'ın idaresindeki **Burc-ı Zafer** korvetiyle Teke açıklarına hareket etmek üzere gerekli hazırlıklara başlamıştır.[563]

İbrahim Bey Babıali'den kesin olarak ret cevabı alınca bir emri vaki yaparak, Teke mütesellimliğini ele geçirmek için isyan bayrağını çekmişti. Muhalifleri olmakla beraber, son derece kalabalık hanedanı sayesinde cesareti artan İbrahim Bey, merkezden gelen hiçbir emre itaat etmemeye başlamış, kale ve stratejik bir takım geçitlere, tabyalar ve istihkamlar yaptırmaya başlamıştır. İbrahim Bey'in kardeşi Ömer Bey de asker toplarken Burdur civarında Çeltiközü denen kazada kule ve metrisler inşasına girişerek bölgenin takviyesine çalışmaktaydı.[564]

Ali Paşa'nın bu işe tayininin üzerinden iki ay kadar süre geçmiş olmasına rağmen İbrahim Bey'in isyanı bastırılamamıştı. Ali Paşa'nın bizzat gitmeyip kethüdası Derviş Mehmet Paşayı kuşatmaya göndermesi ve kontrol edemediği askerin ahaliyle sürtüşmeye girmesi mazur görülecek gelişmeler değildi. Bu arada Derviş Paşa kale varoşlarına sokularak asilerin bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştı. Bu durum Ali Paşa tarafından büyük bir başarıymış gibi merkeze aktarılınca, ifadeleri padişah tarafından takdir değil tepkiyle karşılanmıştır. Babıali nazarında Ali Paşa'nın Teke kalesini ele geçirememesinin ardındaki temel neden, kuşatmaya bizzat gitmemiş olmasıydı. Bu

---

[562] BOA., HAT/48767. Rodos mutasarrıfından iki savaş gemisi göndermesi talep olunmuştur.
[563] BOA., HAT/47852; HAT/ 47834.
[564] BOA., HAT/47831-B.

düşüncenin etkisiyle Ali Paşa'ya sert bir biçimde derhal bölgeye gitmesi ve tüm gücünü sarf ederek en kısa sürede bu işi bitirmesi talimatı gönderilmiştir[565].

Bizzat padişah tarafından bölgeye gitmesi ferman olunan Ali Paşa, hazırlıklarını süratle tamamlayarak Teke'ye hareket etmiştir. Önce Hamit sancağına bağlı Kara Ağaç kazasına ulaşan ve burada yedi gün kadar kalan Ali Paşa, mutasarrıfı olan Mustafa Paşayla bu konuda müzakerelerde bulunmuş, bir takım ihtiyaçlarını ikmal ettikten ve gerekli talimatları da verdikten sonra Teke'nin yolunu tutmuştur.[566] Ali Paşa Isparta'dan ayrılmadan hemen önce, son bir çağrı olarak Tekelioğlu' na isyandan vazgeçmesini bildiren ve bazı nasihatler içeren bir tahrirat göndermiş, ancak Tekelioğlu İbrahim Bey bu nasihatleri reddederek isyanda kararlı olduğunu yinelemiştir.[567]

Aslına bakılırsa aksayan kısım sadece kuşatmanın kara ayağı değildi. Denizden kuşatmayı gerçekleştirecek gemilerden de eser yoktu. Zira Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey tarafından Antalya üzerine sevk edilen Laz Ali ve Arnavut İbrahim kaptanlar fırtınaya yakalanmış, biri Meğri diğeri de Gökova limanlarına sığınmak zorunda kalmışlardı.[568] Hasan Bey meydana gelen bu aksaklıkları, Akdeniz'de İzbanditlerle mücadele halindeki kaptan-ı derya Hüsrev Paşa bildirmiştir. Bunun üzerine Babıali'yi bilgilendirmek üzere gönderdiği tezkiresinde Hüsrev Paşa; denizden Teke'yi kuşatmanın daha etkin hale getirilmesi için havan atan iki şalope hazırlattığını, Hasan Bey ile donanma kaptanlarına bir an önce Teke açıklarına hareket etmeleri talimatı verdiğini ifade etmiştir.[569]

Hüsrev Paşa, yaşanan aksaklıklardan Hasan Bey'i sorumlu gördüğünden, şiddetli bir şekilde kendisini ikaz etmiştir. Buna karşın Hasan Bey ise yazdığı cevapta;

---

[565] BOA., HAT/52746. II. Mahmut bu hatt-ı hümayunda: " *Bu kadar te'kid olunmuş iken Ali Paşa niçün hareket etmez bilemem takrîrin mucibince bir gün evvel hareket eylemesini tekidlü tahrîr idesin*" demiştir. Bir diğer hattında padişah *"Teke maddesi neye müncer olacaktır...Ali Paşa çend rûz mukaddem bir kıt'a kaimesinde Teke üzerine gideceğim demişti bu takrirden bir haber alınamadı"* şeklinde endişesini dile getirmektedir, bkz. BOA., HAT/52743.

[566] Bu gelişmelerin kendisine arzı üzerine II. Mahmut Hamit mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın da "uyanıklık etmemesi" ve var güçle bu isyanın tenkiline destek vermesi, aksi halde mesul olacağının bildirilmesini irade etmiştir. Mustafa Paşa ise padişahın "uyanıklık etmesün" şeklindeki ifadesine hayli alınmıştır, bkz. BOA., HAT/47832-B

[567] BOA., HAT/47831-A.

[568] Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey tahriratıyla bu durum ve zahire maddesi dahil tüm konularda gayretle çalışıldığını Ali Paşa'ya ve Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa'ya bildirmiştir, bkz. BOA., HAT/47861-C. HAT/47861-A.

[569] BOA., HAT/47852; HAT/47820.

gönderilen yeni şalopelerle birlikte bir an önce Antalya üzerine hareket etmek üzere çabaladıklarını[570] ve bölgeye ulaşamamalarının tek nedeninin fırtınalar ve bunlardan dolayı gemilerde meydan gelen hasar olduğunu kaydetmiştir.[571]

Ali Paşa merkezin şiddetli ikazlarının ardından, karadan etkin ve nihai bir askeri harekat için hazırlıklarını tamamlamış ve 26 Kasım 1812'de bizzat Antalya kalesine doğru harekete geçmiştir. Yol üzerinde isyana dahil olan bir takım kazalar kolayca ele geçirilerek asilerin bir kısmı idam bir kısmı da esir edilmiş, İbrahim Beyin kardeşi Ömer Bey idaresindeki süvari güçleri de dağıtılmıştır. Diğer yandan etrafa, isyandan vazgeçen kazaların halkına asla kötü muamele edilmeyeceği yolunda bir takım haberler gönderilmiş, göz dağı vermek amacı ile on, on beş kadar asinin kesik başları da civar kazalara yollanmıştır. Bu şartlar altında Ali Paşa kuvvetleri, isyanın esas merkezi olan Antalya kalesine doğru ilerlemeyi sürdürmüşlerdir.[572]

İbrahim Bey, şiddetli bir kuşatmaya maruz kalacağını bildiği halde, kalesinin metanetine olan güveni ve uzun sürecek bir kuşatmadan sonra Ali Paşa güçlerinin sonuç alamadan bölgeyi terke mecbur kalacağını düşündüğünden, teslim olması yönündeki tüm çağrılara olumsuz cevap vermişti. Ali Paşa Antalya kalesi önüne vardıktan sonra, son derece sıkı bir şekilde kaleyi kuşatma altına almış, İbrahim Beyin gemi ile kaleden firar etme ihtimali olduğunu merkeze bildirerek, acilen birkaç şalopenin gönderilmesini istemiştir.[573]

Babıali harekatın umulandan daha zor ve uzun süreceğini gördüğünden, ek askeri tedbirler ve bölgeye sevk edilmek üzere yeni birlikler teminine girişti. Bu esnada, İbrahim Beye ait bir geminin Berrü'ş-Şam kıyılarında ele geçirilmesi[574] hayli şaşkınlık yaratmış, isyanın bastırılması için donanma faktörünün önemini ve acilen sevkinin gerekliliğini göstermiştir.

Kuşatmada süvari askerine ihtiyaç duyulunca, Aydın muhassılı Kara Osmanzâde Mehmet Ağa ve İlyas-zâde ve İçelli-zâde'den başbuğlar komutasında üçer yüz

---

[570] BOA., HAT/47861.

[571] BOA., HAT/47861-B; 47834.

[572] BOA., HAT/47831-A.

[573] BOA., HAT/47831-A.

[574] BOA., HAT/52751. Ele geçirilen gemiye el konulduktan sonra Ali Paşa ordusuna zahire getirmek üzere Kıbrıs'a sevk edilmiştir. Geminin daha sonra kuşatmada hasar görüp ıskartaya ayrıldığına dair bkz. BOA., HAT/52741.

kadar süvari askeri temin edilerek Ali Paşa'nın maiyetine gönderildiler. Yine takviye olarak bölgeye yakın olan bazı ayan ve kazalardaki yürüklerden yardıma koşmaları istenmiştir. Ali Paşa'nın maiyetine memur olanlara defalarca bizzat bölgeye hareket etmelerine dair istical emirleri yazılmış ve bunun sonucunda Suğla müteselliimi ve Nazilli ayanı, Menteşe mutasarrıfı İbrahim Paşa ve İçelli vezir Zeynelabidin Paşa güç bela bölgeye gitmişlerdir.[575] Ali Paşa'nın emri altındaki kara askerinin miktarı, gelen bu son takviye birliklerle beş bini geçmiş oluyordu. Takviye birliklerle hayli güçlenen Ali Paşa, defalarca yürüyüşler tertip ederek kalenin varoşlarına kadar ilerlemeyi başarmışsa da donanmanın eksikliği yüzünden kaleyi ele geçirememiştir.[576]

Sultan II. Mahmut, isyanın bastırılması için yapılan askeri harekatı son derece dikkatli bir biçimde takip etmekteydi. Padişah üç aydır kayda değer bir sonuç alınamamasına şaştığını şu sözlerle dile getirmiştir: "*bu nasıl harekettir anlayamadım niçün iğmâz olunur...bu yer rabıtalı tutulmuyor kaç def'adır tekit ederim yine hiç makamındadır sebep ve hikmetini bana bildiresin*".[577]

Hüsrev Paşa ve Babıali tarafından şiddetli biçimde ikaz edilen Hasan Bey, yoğun uğraşlar sonunda nihayet Antalya açıklarına birkaç gemi göndermeyi başarmıştı. Sevk edilen gemilerin başbuğu Halil Beyin Teke'ye vardıktan sonra kaptan Paşa'ya gönderdiği tahrirat, işin yine sürüncemede kalacağını göstermekteydi. Zira bu kez denizden kuşatma başlatılmış, ancak kara ordusunun mühimmat ve bir takım askeri malzemelerden mahrum oluşundan dolayı, nihai darbenin vurulamayacağı ihbar edilmiştir.[578]

Bunun arzı üzerine padişah tarafından kaleme alınan hattı hümayunda: "*Ali Paşa'nın yanında mesmû'uma göre ne top var ve ne humbara, binaen aleyh uzuyor. Bu adamı sevmediğinizi bilirim amma, benim emrim bu adam içün mü yoksa devletimin mesâlihi içün mü, buna adem-i mu'âvenetten gareziniz nedir ve ne demek istersiz, eğer çi bir sekte zuhûr ederse senden bilirim, böyle nefsâniyet ile iş görülmez, top ve topçu ve*

---

[575] BOA., C. ZP/903; HAT/48876; HAT/52753.

[576] BOA., HAT/47831, Ali Paşa gemilerinin gönderilmesini Hasan Bey'e on beş kez yazıp birkaç defa da adam gönderdiği halde olumlu sonuç alamadığını ifade etmektedir.

[577] BOA., HAT/47831.

[578] BOA., HAT/52747, Kaymakam Paşa telhiste Ali Paşa'nın ihtiyaçlarını bizzat bildirmeyip başka görevlilerin aracılık yapmasını sitemkâr bir şekilde arz edip nedeninin kendisinden sorulacağını ifade etmektedir.

humbaracı irsâline mübâderet oluna ve bu gaile bertaraf olunması matlubumdur ve illâ bozuşurum".[579] Padişahın çok dikkat çekici bu ifadelerinden, Ali Paşa'nın merkezdeki sadrazam yada diğer devlet adamlarının bir kısmı tarafından sevilmediği, yahut merkezde Tekelioğlu isyanının tenkilini istemeyen bir grubun mevcudiyeti ve bu maksatla, gereği gibi Ali Paşa'nın taleplerine kulak verilmediği gibi ihtimaller akla gelmektedir.

d. Hüsrev Paşa' nın Bölgeye Sevk edilmesi

Ali Paşa'nın işi ağırdan alması, kuşatmaya denizden verilecek desteğin bir türlü bölgeye ulaştırılamaması ve devlet adamlarının şahsi çekişmelerden ötürü Ali Paşayı takviye etme konusunda isteksiz davranmaları yüzünden, isyan henüz bastırılamamıştı. Bu sebeple, Akdeniz'deki korsanlarla mücadelede olan kaptan-ı derya Hüsrev Paşa'nın Ali Paşayı takviye etmek için gönderilmesi gündeme gelmiştir. Babıali'deki hakim kanaat, kaptan Paşa'nın Teke'ye varmasıyla İbrahim Beyin korku ve dehşete kapılacağı ve direnemeyip teslim olacağı yönündedir.[580] Ancak Babıali'nin bu iyimser beklentisine karşın İbrahim Bey, ne Hüsrev ne de Ali Paşadan çekinerek geri adım atmayacaktır.

Hüsrev Paşa bölgeye geldikten sonra duruma vaziyet ederek, tüm stratejik bölgelere yeterli askeri birlikler sevk etmiş ve Küllük kalesini asilerin elinden almıştır. Bunun üzerine, başta Bağdatlıoğlu ve Katip Mustafa olmak üzere, İbrahim Beyin önemli adamlarından bir kaçı Hüsrev Paşa'ya iltica ederek teslim olmuşlar ve kara ordusunun saflarına katılmışlardır. Bunlardan başka Küllük Boğazı'nda ele geçirilen Tüfenkçibaşı Yanık Mehmet Ağa ve arkadaşları ile Karaman köyü ağası-zade Hüseyin Ağa ve Telhisoğlu Ahmet Ağa gibi eşkıya elebaşları da af talep etmişler ve karadan askeri harekata destek verebileceklerini beyan etmişlerdir. Bu katılımlar İbrahim Beyin güç kaybına yol açtığından, Hüsrev Paşa gelişmelerden hayli memnundu. İsyana bir şekilde katılmış olanlara iyi muamele edildiği takdirde, daha başka katılımların da

---

[579] BOA., HAT/52747.

[580] BOA., HAT/50642: Son derece iyimser bir havada kaleme alınan takrirde Tekelioğlu'nun, korkudan Hüsrev Paşa'ya iltica edeceği peşinen kabul edilip teslim ve af koşulları hakkında mütalaa yürütülerek padişaha arz edilmiştir

olacağını ve İbrahim Beyin gün geçtikçe zayıflayacağını düşünen Hüsrev Paşa, bu doğrultuda hareket etmenin çok faydalı olacağını Ali Paşa'ya da bildirmiştir.[581]

Ali Paşadan hayır gelmeyeceğine hükmeden Babıali, Hüsrev Paşa'nın bölgedeki duruma vakıf olmasının ardından, kendisini "**Bi'l-istiklal Teke Seraskeri**" tayin etmiştir.[582] Ardından, uzun süredir bekleneni verememiş olan Ali Paşa'nın[583] Aralık 1813 sonunda azliyle[584] Limni Adası'na sürülmesine karar verilmiş ve Antalya açıklarında bulunan Süleyman kaptanın kullandığı **Şucâ'-ı Bahrî** korvetiyle, bu sürgün kararının gereği icra edilmiştir.[585]

Ali Paşa'nın azli, maiyeti arasında huzursuzluklara yol açtığı gibi, isyanı bastırmaya yardım eden ya da en azından Tekelioğlu' na destek veremeyecek şekilde belli bölgelere iskan edilmiş olan yürüklerin, Hüsrev Paşa aleyhine kışkırtılmasına dek varan bir takım kıpırdanmalara yol açmıştır. Ancak Hüsrev Paşa'nın seri ve etkin önlemleriyle, bu tür hareketler alevlenmeden kontrol altına alınabilmiştir.[586]

Merkezden Teke maslahatına "Bi'l-istiklal serasker" olarak atandığına dair gönderilen fermanın eline geçmesi üzerine teşekkürlerini arz eden Hüsrev Paşa, maiyetine takviye askeri birliklerin sevki ve kuşatmanın sürdürülebilmesi için şart olan zahirenin teminiyle acilen gönderilmesini istemiştir.[587]

---

[581] BOA., HAT/47824-B

[582] BOA., HAT/47834-D

[583] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 209: Vakanüvis efendi, askerini sevk ve idareden acizliği yüzünden "Teke civarında rüsvay ve perişan olduğu" şeklinde bu aczi ifade etmektedir.

[584] BOA., C. DH/2307'de Ali Paşa'nın azil sebebi olarak *"rehavet ve betaet etmesi"* gösterilmiştir. Hüsrev Paşa ise bu konuda *"su'i evzâ'ına mebnî vezareti ref'..."* olunduğuna dikkat çekmektedir, bkz. BOA., HAT/47824. Şanizade, Ali Paşa'nın Evail-i Muharrem 1229/ 24 Aralık 1813-2 Ocak 1814'te azledildiğini kaydeder. Ancak bu kayıt şüphelidir, zira BOA., C. DH/2307'de Evahir-i Z 1228/14-23 Aralık 1813 tarihiyle Kızıl Hisar Mütesellimi Ömer Paşa İle Eğriboz muhafızı Ebubekir Paşa'ya yazılan hükümde Ali Paşa'nın azli ve vezaretinin ref'i ile Limni' ye sürgününden bahsedildiğine göre onun azil tarihi Evahir-i Z 1228/ 14-23 Aralık 1813 olmalı ve belki Limni' ye sevki Ocak 1814 başı olmalıdır. Hatta Ali Paşa'nın azli 1228 Zilhiccesinin başlarında da gerçekleşmiş olabilir. Zira Hüsrev Paşa 3 M 1229/ 26 Aralık 1813 tarihli kaimesinde Ali Paşa ordusunu 20 gün önce devraldığını merkeze bildirdiğinden bahsetmektedir. Buradan hareketle 13 Zilhicce 1228/ 6 Aralık 1813'te Hüsrev Paşa'nın fiilen bil istiklal Teke Seraskeri olarak idareyi devraldığını söylemek mümkündür. bkz BOA., HAT/47834-D. 3 M 1229/ 26 Aralık 1813.

[585] BOA., HAT/47834-D 3 M 1229/26 Aralık 1813: Ali Paşa'dan boşalan Karaman eyaleti dergah-ı dli kapıcıbaşılarından Melek Paşa-zâde Abdullah Bey'e vezaretle tevcih edilmiştir. Cevdet. **a.g.e.,** X. s. 148.

[586] BOA., HAT/47834-C 3 M 1229/26 Aralık 1813

[587] BOA., HAT/47824-A 23 M 1229/15 Ocak 1814

Hüsrev Paşa Teke Seraskerliğini üzerine aldıktan sonra, Aydın muhassılı Kara Osmanoğlu Mehmet Ağa kendisine yardımcı olarak tayin edilmiştir. Mehmet Ağa, tüm imkanlarını seferber ederek asker teminine dört elle sarıldığını, ancak bölgedeki zahire sıkıntısı sebebiyle Mustafa Ağa'nın başbuğluğunda birliklerini tedricen sevk etme kararı aldığını, hazırlıklarını tamamladıktan sonra bizzat bölgeye hareket edebileceğini bildirmiştir.[588] Kara Osmanoğlu'ndan gelen bu iki yüz elli kadar süvari, Hüsrev Paşa'nın maiyetindeki Alaiye mutasarrıfı Zeynel Abidin Paşa'nın idaresine verilmiştir.[589]

Hüsrev Paşa ve ordusu için, 1814 yılı Ocak ayı, kışın şiddeti ve özellikle de kıtlık sebebiyle son derece zor geçmekteydi. Civardan temin edilerek on iki gemiye yüklenen zahire, fırtınalar sebebiyle batmış, bu yüzden deniz tarafından ordunun takviyesi neredeyse imkansız hale gelmişti. Bu gelişmeler yaşanırken İbrahim Bey güçleri de özellikle ordunun iaşe ve erzak kollarını vurarak kuşatmanın kaldırılmasını sağlamak için var güçleriyle çabalamaktaydılar. Bu sırada yine seller dolayısıyla Antalya "derya haline" gelince, ordugahtaki çadırlar perişan olmuş ve askerin bunlarda barınması imkansız hale gelmiştir. Zahire sıkıntısının ardından bir de barınma sorunun ortaya çıkması, Hüsrev Paşayı hayli zor durumda bırakmıştır. Üstelik aşırı kar sebebiyle nerdeyse tüm boğazlar ve geçitler de kapanmıştı. Buna rağmen Hüsrev Paşa yılmayarak, civardaki kazalardan temin ettiği bir miktar yeni zahireyle askerini büsbütün perişan hale düşmekten korumayı başarmıştır.

Zor şartlara rağmen aralıksız devriye gezen Hüsrev Paşa birlikleri, 10 Ocak 1814'te Çirkin Oba mevkiinde rastladığı asilerle savaşa tutuşmuştur. Bilhassa Delilbaşı İbrahim Ağa'nın büyük yararlık gösterdiği bu savaş sonunda, hayli asi katledilmiş bir kısmı da esir alınarak tabyalarına geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır. Ele geçirilen esirler sorgularında, aslında Antalya esnafından olduklarını ancak savaşmak üzere İbrahim Bey tarafından zorla cepheye getirildiklerini söylemişlerdir.[590]

Hüsrev Paşa, bu olumsuz şartlar altında yine etraftan zahire tedarikine gayret ederken, merkezden daha önce talep ettiği Evlâd-ı Fatihan askerinin bir an önce gönderilmesini tekrarlamıştır. Hüsrev Paşa ordusunun içinde bulunduğu bu olumsuz

---

[588] BOA., HAT/47834-A.

[589] BOA., HAT/47834-D.

[590] BOA., HAT/47834-G. 18 M 1229/ 10 Ocak 1814 tarihli vesikada Delilbaşının "hoyrat bahadırlığıyla" tek başına düşman tabyası üzerine atıldığı, kurşun isabetiyle yaralanarak daha sonra vefat ettiği ifade edilmektedir.

koşullar, uzun süredir kuşatmada bulunan askerleri canından bezdirmiş ve iyice ümitsizliğe sevk etmişti. Bu hususun zaferi engellediğini idrak eden Hüsrev Paşa, dinç Rumeli piyade askerinin gelmesiyle Antalya kalesinin rahatça alınacağını ve böylece isyanının bitirileceğini düşünmekteydi. Onun bu konudaki ısrarlı taleplerine Babıali tarafından verilen cevapta, Evlâd-ı Fatihan askerinin sevk edildiği ve Hasköy ile civarından da bin kadar askerin tertip edilerek gönderilmesi için Selanik mutasarrıfı Bekir Paşa'ya gerekli talimatların gönderildiği bildirilmiştir.[591]

Hüsrev Paşa, Ali Paşadan kalma askerle başarılı bir sonuç alamayacağını gördüğünden,[592] ilk iş olarak civardan yeni askeri birlikler temin etmeye koyuldu.[593] Bu sorunun çözümü için Hüsrev Paşa, ilk önce Kızılhisar ve Eğriboz'dan dinç asker gönderilmesini istemişti.[594] Ancak, Kızılhisar mütesellimi Ömer Beyin cevaplarından bu bölgelerden istenen miktarda asker sevkinin mümkün olmadığını anlayınca, alternatif olarak iki bin kadar Evlâd-ı Fatihan askerinin gönderilmesini talep etmiştir.[595] İzmir'den de yine olabildiğince çok asker hazırlanıp gönderilmesini talep etmiş ve buna istinaden İzmir voyvodası Kapıcıbaşı Mehmet Ağa'ya gerekli hükümler gönderilmiştir.[596] Bu yoğun çabalarının sonunda asker diye gönderilenlerin "silahsız, tüfeksiz, çıplak, derme çatma" kuru bir kalabalık olduğunu gören Hüsrev Paşa, hayal kırıklığına uğradığı gibi, oradan asker istemekle hata ettiğini kabul ederek, en az iki bin kadar Evlâd-ı Fatihan askerinin gönderilmesinin daha da acil hale geldiğini merkeze aksettirmiştir.[597]

Hüsrev Paşa'nın bu ısrarlı taleplerine binaen Babıali, Selanik mutasarrıfı Bekir Paşadan iki bin Evlâd-ı Fatihan askeri hazırlayarak, hiçbir masraftan kaçınmadan

---

[591] BOA., HAT/49173.

[592] BOA., HAT/47834-B: Hüsrev Paşa bu konuda *"..Bu tarafta mevcut asker çürümüş olduğundan iş görülmek hususunda bunlardan ikdam memul olmadığından..."* demektedir. Bizzat padişah da Ali Paşa'dan kalan askerle bir iş görülemeyeceğini ve derhal istediği kadar asker ve zahire sevkiyle Hüsrev Paşa'nın gerektiği gibi takviyesini emretmiştir, bkz. BOA., B.Üze.HAT/51194.

[593] BOA., HAT/47834-D.

[594] Kızılhisar mütesellimi Ömer Bey ve Eğriboz muhafızı Ebubekir Paşa'ya yazılan hükümler için bkz. BOA., C. DH/ 2307; Hüsrev Paşa'nın talebine binaen derhal Eğriboz, Kızıl Hisar ve İzmir'den imkan ölçüsünde piyade asker tertip ve sevk etmelerine *"aksi halde cevaba kadir olamayacakları"* na dair idarecilerine tekrar hükümler yazılmıştır. BOA., C. ZP/2669 Evahir-i M 1229/13-22 Ocak 1813

[595] BOA., HAT/52754.

[596] BOA., C. AS/17597.

[597] BOA., HAT/ 34386-A; HAT/52748.

gemilerle derhal Antalya'ya sevk etmesini istemiştir.[598] Ayrıca kale kuşatmasında vazgeçilmez olan piyade ihtiyacını karşılamak üzere, Hasköy civarından bin kadar piyade hazırlayarak göndermesi Çirmen mutasarrıfı Hacı Bekir Paşa'ya, aynı şekilde acil kaydıyla bildirilmiştir.[599]

Bir diğer önemli sorun olan zahire sıkıntısının[600] aşılması için, Karahisar-ı sahip ve Hamit sancaklarından ne şekilde olursa olsun, mutlaka zahire temin edilmesi ve acilen gönderilmesi istenmiştir.[601] Yine bu bağlamda Kuşadası, Suğla ve Kıbrıs'tan otuz bin kile zahire sevk edilmesi için gerekli emirler gönderilmiştir.[602] Talihin garip bir cilvesi olarak, Hüsrev Paşa için temin edilecek zahire bedelinin, muhallefat sorunundan çıkan bu isyanı bastırmak için görevlendirilen, ancak başarısız olan Ali Paşa'nın muhallefatından elde edilecek gelirden karşılanması kararlaştırılmıştır.[603]

Hüsrev Paşa nihai bir askeri taarruz için son hazırlıklarını yaparken, İbrahim Bey'in sağ kolu Kara İbrahim adlı komutanı, Kara Pınar denen mevkide hayli güçlü bir şekilde konuşlanmıştı. Kaşıkçıoğlu adlı bir diğer komutanı da bazı yürük aşiretlerini tahrik ederek, yer yer çapul harekatına girişmekteydi. Ordunun ilerleyişini güçleştiren bu grupların üzerine asker sevk eden Hüsrev Paşa, hayli başarılı sonuçlar almıştır. Diğer yandan, Antalya'ya her gün gönderilen casuslar aracılığıyla bilgi toplanmakta, yapılan propagandayla halk, İbrahim Bey aleyhine tahrik edilerek, hükümet tarafına çekilmeye çalışılmaktaydı. Bu sırada yapılan af çağrılarına olumlu yanıt veren ve saf değiştirenler arasına, İbrahim Beyin en yakınları da katılmaya başladılar. Bunlardan İbrahim Beyin

---

[598] Selanik Mutasarrıfı Ebubekir Paşa'ya derhal daha önce talep edilen Evlad-ı Fatihan askerinden iki bin piyadenin sevkine dair hüküm gönderilmiştir, bkz. BOA., C. AS/47209 29 M 1229/ 21 Ocak 1814.

[599] BOA., HAT/52745; Selanik ve Çirmen'den istenen asker miktarı üç bin nefer kadardır, bkz. BOA., HAT/47830

[600] Bizzat padişah da Hüsrev Paşa'nın asla mağdur edilmemesi ne isterse hemen temin edilip gönderilmesini şu şekilde dile getirmiştir: " *Hüsrev Paşa'nın kesr-i nüfûzuna bâdi olur hâlât vukû'una kat'â rızâ-yı hümâyûnum yoktur her ne ki inhâ eder ise taraf-ı şâhânemden bi'l-istizân tanzîmine ikdâm lazımdır*", bkz. BOA., HAT/49173.

[601] BOA., HAT/52754. Hüsrev Paşa'nın zahire sıkıntısını hafifletmek için Hamit mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın gayretleri aynı vesikada ayrıntılarıyla anlatılmış ve ayrıca sıkıntısının hafifletilmesi için merkezden 30-40 bin kuruşun gönderilmesi kararlaştırılmıştır .

[602] BOA., HAT/ 52748.

[603] BOA., HAT/49173.

kardeşi Yusuf Bey, altmış kadar maiyetiyle Hüsrev Paşa'ya iltica etmiş, enistesi Kaşıkçıoğlu ve Akbaşoğlu gibi en yakın adamları da ordu saflarına katılmışlardı.[604]

Takviye birliklerin gelmesi ve Hüsrev Paşa tarafından alınan ciddi tedbirler neticesinde, gittikçe işinin zora girdiğini gören ve akıbetinden endişelenen İbrahim Bey, affedilebileceğini umarak iki adamını Hüsrev Paşa'ya yollamıştır. Hüsrev Paşa ise, İbrahim Beyin Abdurrahman ve İbrahim adındaki iki adamını isyanın elebaşlarından oldukları gerekçesiyle derhal hapsederek, onun af ümidini boşa çıkarmıştır. Hüsrev Paşa İbrahim Beyi daha da zora sokmak amacıyla, hükümet güçlerine katılacak herkesin affedileceğine dair etrafa buyrultular göndermiş ve takındığı bu yumuşak tavır sayesinde, İbrahim Beyin yeğeni Ömer Bey de dahil olmak üzere, epeyce asi saf değiştirenler arasına katılmışlardır.[605]

Son gelişmelerle, yakın çevresinin bile çözülmeye başladığını gören ve akıbetini Hüsrev Paşa'nın insafına bırakmak istemeyen İbrahim Bey, gizlice başkentteki bazı nüfuzlu tanıdıklarıyla temasa geçmeye karar vermiştir. Zira, Hüsrev Paşa'ya af konusundaki müracaatından olumlu sonuç alamamıştı. Bu nedenle İbrahim Bey, padişah tarafından affedilmesini sağlayacak bir takım girişimlerde bulunmalarını bildirmek üzere, adamı Damgacı Mehmet Ağa'yı İstanbul'a sevk etmiştir. Hüsrev Paşa casusları vasıtasıyla bunu haber alınca, Damgacı Mehmet'in İstanbul'a varmadan mutlaka yakalanmasını emretmiş, sıkı takip sonucunda, Damgacı Mehmet İstanbul'a hareket etmek üzere henüz Kemer limanındayken, Şehirköyü'ne asker tertibi göreviyle bölgede bulunan Cezayirli Ahmet Çavuş tarafından ele geçirilmiştir. Hüsrev Paşa'nın Damgacı Mehmet'i ele geçirmesi ve asilere karşı olumlu sonuçlar almaya başlamasından memnun olan padişah, hem kendisini hem de Ahmet Çavuş'u başarılarından dolayı ödüllendirmiştir.[606]

Bu olumlu gelişmelerden sonra, maiyetindeki orduyla Antalya kalesine biraz daha sokulan Hüsrev Paşa, bir takım yeni metrisler ve tabyalar inşasına girişti. Bu sırada

---

[604] BOA., HAT/52748. Hüsrev Paşa hem bu katılımları özendirmek hem de komutanlarını teşvik etmek amacıyla Babıali'den ismi açık birkaç kapıcıbaşılık rıusu gönderilmesini talep etmişse de II. Mahmut "*madde bitip iş görülmeksizin ismi meçhul bir takım adama kapıcıbaşılık veremem*" sözleriyle bu talebi reddetmiştir.

[605] BOA., HAT/47834-F, 17 M 1229/9 Ocak 1814 Hüsrev Paşa 150 askerin gelip iltica ettiklerini ve ahalinin kıtlık dolayısıyla hayli zorda olduğunu bildirmektedir.

[606] BOA., HAT/52744.

Kızıl Hisar mutasarrıfı Ömer Bey'in kardeşi İbrahim Bey ile Timur Ağa komutasında gönderilen toplam altı yüz piyade Evlâd-ı Fatihan askeri, Antalya'ya ulaşarak orduya katılmışlardır.[607] Hüsrev Paşa gelen piyade birliklerini gerekli yerlere konuşlandırdıktan sonra, donanmadan büyük topları çıkararak kale önüne yerleştirmiştir. Takviye olarak biraz mühimmat sevkini isteyen Hüsrev Paşa, Antalya kalesinden firarların da hızla sürdüğünü ve bunun da işlerini çok kolaylaştıracağını bildirmiştir.[608]

Bu arada hem aşırı yoğunluk, hem de hava muhalefetinden dolayı tatarların gecikmeleri yüzünden Hüsrev Paşadan bir süre haber gelmeyince Babıali telaşlanmış, bunca takviye ve gayrete rağmen neden henüz olumlu bir sonuç alınamadığı, bu durumdan dolayı padişahın son derece üzgün olduğu ve gücendiği kendisine yazılmıştır. Hüsrev Paşa buna dair gönderdiği iki cevabi yazıda; Teke seraskeri olarak atandığında devraldığı askeri birliklerin perişanlığını yineledikten sonra, kuşatmanın uzaması ve istenen sonucun alınamamış olmasını özetle şöyle açıklar: *"işin uzamasının asıl sebebi maiyetimde yeterli piyade askerinin olmayışıdır. Son derece sert geçen bir kış mevsiminde görevi devralmamız işi zorlaştıran diğer bir unsur oldu. Bölgedeki kıtlık ve defalarca müracaat edip perişanlığımızı bildirdiğimiz halde bize yeterli zahire ulaştırılamamış olması, askerin sevkine ve kuşatmadan istenen sonucun alınmasına imkan vermemektedir. Bu olumsuz şartlara rağmen yine de tüm gücümüzü sarf ederek Tekelioğlu isyanını bastıracağımızdan padişah efendimizin asla şüphesi olmasın".* Hüsrev Paşa diğer yazısında, Antalya'da karaya çıktığı gün birkaç bölgede toplanmış bin altı yüz çürümüş süvari askerinden başka bir kuvvet bulmadığını, ancak yine de yakınmayıp ve kimseye "renk vermeden" var güçle çalışarak askeri gücü o perişanlıktan bu güçlü konuma getirdiğini, tabya ve metrisler inşasıyla her geçen gün Antalya kalesine biraz daha yaklaştıklarını, donanmadan çıkarılan büyük topların da yerleştirilmesiyle beklenen sonucun alınacağı ve "hain ve hırçın bir Türk olan" İbrahim Beyin sonunun yaklaştığını bildirmiştir. Timur ve İbrahim Bey komutasında gönderilen Rumeli askerinin beklentisinin çok altında olduğunu da belirten Hüsrev Paşa, özellikle

---

[607] BOA., HAT/47830-B; 47830-C Selh-i R 1229/ 20 Nisan 1814: Hüsrev Paşa bundan böyle "kuş uçmayacak" şekilde "ateş gibi hücum" larla işin sonuçlandırılacağını ifade etmiştir.

[608] BOA., HAT/52741, II. Mahmut sabrının tükendiğini, *"...Bu madde beni pek bîhuzur ediyor sen dahi bu babda huzuru terk edip şunun itmâmına gayret eyleyesün..."* şeklinde dile getirmiştir.

zahire bakımından hayli sıkıntıda olduğunu da merkeze ileterek bu hususta takviyesini niyaz etmiştir.[609]

e. Kuşatmanın Son Safhası ve İbrahim Bey'in Katli

Hüsrev Paşa, Nisan-Mayıs 1814'te gelen takviye birlikler ile donanmadan çıkarılan top ve havanlarla kuşatmayı daha da şiddetlendirmiştir. Başta bizzat kendisi ve Anadolu Valisi Şakir Ahmet Paşa olmak üzere civarda bulunan tüm idarecilerin de yoğun çabalarıyla, kısa zamanda büyük bir ordu teşkil edilebilmiştir.[610] Anadolu'dan gelen yardımcı kuvvetler ile Rumeli'den gelen Evlâd-ı Fatihan askerleri Çirkin Oba'ya sevk edilerek, Alaiye Mutasarrıfı Zeynelabidin Paşa'nın komutasına verilmişlerdir.[611] Yine bu sırada defalarca ikazın ardından Kara Osmanoğlu Mehmet Ağa da bizzat bölgeye hareket etmiş ve Teke'ye ulaşınca da aynı şekilde Çirkin Oba'ya sevk edilerek, bölgedeki zafiyet giderilmiştir.[612]

---

[609] BOA., HAT/47830; 47830-C. Hüsrev Paşa kapı kethüdasına gönderdiği diğer bir yazısında da Babıali'nin uzun süredir kuşatma sürdüğü halde neden bir sonuç alınamadığı eleştirisini, "şu memur olduğum Antalya maslahatının bir saat akdem itmâmı ta'cîl buyuruluyor serî'an ardı alınmaya hevâhişim kemaldedir mevla biliyor lakin cesim kaledir ta'cilin faydası yok, buna tedbir iktiza eder, eğer bu kadar müddettir sıkıştırılıyor muhasaradadır derseniz ol kelamda sehiv vardır, mukaddem lafzen idi lakin muhasara hükmüne şimdi girdi böyle cesîm maslahata deli pazarı varılmak hatadır her şey böyle yoluyla olur" şeklinde yanıtlamıştır. Sözlerine devam eden Hüsrev Paşa İbrahim Beyin akraba, topçu ve humbaracılarından gelip iltica edenlerin sürekli olarak arttığını, en büyük emelinin İbrahim Beyi sağ olarak ele geçirmek olduğunu bunun da pek yakında gerçekleşeceğini ve özellikle "vesvese edecek bir şey" olmadığını belirtmiştir. bkz. BOA., HAT/ 47830-E Selh R 1239/ 20 Nisan 1814.

[610] Özellikle Kütahya civarından hayli asker toplanmıştır. Bundan başka Şeyhlü ayanı Çorbacı-zâde Abdülkadir Ağa 200, Tazkır ayanı Fedai-zâde 150, Çal ayanı Osman Ağa 150 ve Geniş-zâde Yusuf Bey 300 nefer piyade askeriyle Hüsrev Paşa' nın yardımına koşmuşlardır. bkz. BOA., HAT/47830-A; 47830-F; 47830-D. Şakir Paşa'nın gayreti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., HAT/47868.

[611] BOA., HAT/47830-A.

[612] BOA., HAT/47830; 47843. Kara Osmanoğlu Mehmet Bey'in bizzat bölgeye giderek önce Hafız Ali Paşa ve daha sonra onun yerine tayin edilen Hüsrev Mehmet Paşa'ya kuşatmada yardımcı olmasını sağlamak, başta padişah olmak üzere Babıali için son derece büyük bir sorun olmuştur. Onun bizzat hareketi için defalarca hatt-ı hümayun yazılıp gönderilmiştir. Beyaz üzerine yazılan bir hattı hümayunda *"...Kara Osmanoğlu hala çıkmayıp külliyetli asker ile gidilse fukara zahmet çeker devu müşarun ileyhe olan kaimesinde yazıyor. Antalyanın reayası kadar gayreti yok bu tarafta bir kapı çukadarı vardır, merkumu tarafına celb idüp yarınki gün beherhal çıkup ağası olacak habisi (Kara Osman zade Mehmet Ağa) kaldırup vusulüne kapudan paşadan tahrirat almadıkça bu tarafa gelmesün... beş defadır hatt-ı hümayun yazarım hala kalkmaz bu herif vardıktan sonra dahi gitmez ise ibtida anın çaresine bakup ba'dehu Teke maslahatına bakılmak lazım geldi bir alay kafir-i ni'am söze geldikte devlete hidmet ediyoruz derler..."*, bkz. BOA., HAT/51194. Bu konudaki ayrıntılar ve defalarca bölgeye bizzat git emrine karşın Kara Osmanoğlu' nun mazeret beyanları için bkz. BOA., HAT/47834-A; 52738; 34386-A; 52748.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Haziran 1814 başında, Antalya kalesi karadan ve denizden çok şiddetli bir biçimde tazyik edilmeye başlandı. Tekelioğlu İbrahim Bey ise daha babası zamanında kalenin tahkimat ve müdafaası için gayrimüslim doktoru aracılığıyla İzmir'den temin edilip getirtilen yabancı topçu ve istihkamcıların da katkılarıyla, bu şiddetli kuşatmaya karşı koymaya çalışmaktaydı. Ancak Osmanlı topçu birliklerinin isabetli ve güçlü atışları sayesinde, kule ve istihkamların büyük bir kısmı tahrip edildikten başka, topçuların çoğu etkisiz hale getirilmiş, hatta İbrahim Beyin ümitsizliğe düşen topçubaşı ve birkaç adamı teslim olmuştur. Ümitsizliğe düşen sadece yabancı topçular değildir. Tekelioğlu İbrahim Beyin kuzeni Osman Ağa, ardından da diğer kuzeni İbrahim Ağa, Hüsrev Paşa'ya iltica etmeyi tercih etmiştir. Özellikle iltica ettiği için affedilen İbrahim Ağa'nın ifadelerinden; artık Tekelioğlu İbrahim Bey'in direnemeyeceği anlaşılmıştır.[613]

Casuslar vasıtasıyla, kale içinde de İbrahim Bey'e karşı bir isyan çıkarılmaya çalışılmaktaydı. İçeriden sızan haberlere göre; İbrahim Bey'in en yakın adamlarıyla, aralarına ihtilaf girmiş ve bunlardan Arapoğlu Hacı Veli'yi ve Delil bölükbaşısı Parmaksız Musa'yı katlederek denize atmış ve akıl hocası Mısırlı Mustafa Ağa da çatışmalardan birinde hayatını kaybetmişti. Kuşatmanın şiddetinden iyice perişan duruma düşen İbrahim Bey kuvvetleri, kaleden çıkmak için Evlad-ı Fatihan askerleri üzerine bir huruc hareketi yapmışlarsa da başarılı olamamışlar ve yetmiş-seksen kadar kayıp vermişlerdir. Bu çatışmada, İbrahim Beyin kardeşi Ömer Bey de yaralanmıştır. Hüsrev Paşa'nın bu hususlaki tahriratları arz edilince padişah "*müşarun ileyh boş durmayıp aralık aralık muhârebe ettiğini ve havene-i merkûmeden bazılarının telef olduğu eğer çi ferah verecek şeydir ancak hâin-i merkûm ele girmedikçe kalb-i hümâyûnum rahat etmez şuna ne vechile mümkün olursa takviyet verip bir kadem akdem itmâmı esbâbını istihsâl eylesün*"[614] şeklindeki ifadelerle, sabırsızlandığını dile getirmiştir.

İbrahim Bey'in yakınları ve müdafaada kilit rolü oynayacak topçu birliklerinin bir kısmının bu şekilde saf değiştirmeleri, kale içindekilerin de maneviyatını bozduğundan, bir şekilde fırsatını bulan, firar etmeye başladı. Ancak kaçmayı başaranlar, civarda hangi kazaya sığınmak isteseler ret cevabı aldıklarından, sonuçta

---

[613] BOA., HAT/47843; 47844.

[614] BOA., HAT/47864.

teslim olmak zorunda kalmaktaydılar.[615] Bu şekilde firar ve saf değiştirmeler sonunda, artık İbrahim Bey'in yanında pek kimse kalmadığından, direnişinin sonu yaklaşmaya başladı. Şartların iyice olgunlaştığını gören Hüsrev Paşa, 10 Haziran 1814' de tüm askeri birliklerle tabya ve metislerden çıkıp suyu geçerek kale üzerine bir askeri yürüyüş daha gerçekleştirmiş, bu harekat sonucunda Antalya'nın varoşlarına girilip şarampoller ele geçirilmiş ve askerler kulelerin içlerine kadar sokulmayı başarmıştır. Kale varoşlarındaki şiddetli hücuma karşı koymayacağını anlayan İbrahim Bey, yanında kalan 3-500 adamıyla iç kaleye girip kapanmak istemişse de önleri kesilerek yarıdan fazlası katledilmiştir. Çaresiz kalan Tekelioğlu İbrahim Bey son hamle olarak, Hamamlı Kale'ye kapanmıştır.[616] Üç gün süren çatışmalarda özellikle Ada Kale muhafızı Recep Ağa'nın gayretleriyle, 13 Haziran 1814 günü kurtuluş ümidini tamamen kaybeden İbrahim Bey, "istimân suretiyle" kale kapısını açmış ve adamlarıyla birlikte donanma gemilerinden birine nakledilerek hapsedilmiştir.[617]

Tekelioğlu İbrahim Bey'in sağ olarak ele geçirilerek isyanın nihayete erdirildiği Hüsrev Paşa tarafından merkeze arz edilince, gönderilen cevapta; muhteşem sıfatlarla başarısı takdir edildikten sonra, bunda katkısı olan diğer komutanlar da ismen zikredilerek, bunları ödüllendirmek üzere kendisine kürk, kaput ve hilatler gönderilmiştir.[618]

İsyan bastırılıp asayiş yeniden sağlandıktan sonra Hüsrev Paşa, uzun süredir Antalya kazasında kadı olmadığından, adli ve hukuki işlerin yeniden görülebilmesi için merkezden ehil bir kadının gönderilmesini istemiştir.[619] Yine Hüsrev Paşa'nın, vakit geçirilmeden dirayetli bir valiye tevcih edilmesi halinde, Teke'deki kargaşa ve sorunların seri biçimde çözülebileceğine dair tahriratı arz edilince, Sultan II. Mahmut,

---

[615] BOA., HAT/47846.

[616] BOA., HAT/47847.

[617] BOA., HAT/47829-A; Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 221.

[618] BOA., C. DH/851; HAT/52742.

[619] BOA., HAT/47827 Hüsrev Paşa 28 C 1229/17 Haziran 1814 tarihli tahriratında: Antalya'da uzun zamandır merkezden atanmış bir kadının bulunmadığını, Tekelioğulları'nın atanan kadıların niyabet müracaatını alarak kendi akraba ve yakınlarından cahil adamları naib olarak atadıkları, ve böylece tüm hukuki işleri kendi çıkarları doğrultusunda gördürdüklerini ve mahkemenin kapalı tutulduğunu bildirmiştir.

münasip bir adamın aklına gelmediğini söyleyerek, uygun biri bulunana dek sancağın mütesellimlikle idare edilmesini irade etmiştir.[620]

İsyanın ardından Hüsrev Paşa, İbrahim Beyin muhallefatının zaptı sorununa el attı. İsyanın çıkışı ve bu aşamalara kadar gelmesinin asıl sebebi; babası Hacı Mehmet Ağa tarafından Kadı Paşa'nın el konulan muhallefatı ve Tekelioğulları'nın o güne dek elde ettikleri haksız servetleri olduğundan, bu muhallefat meselesi daha da önemli ve merak uyandırıcı bir konu haline gelmişti. Bu son derece nazik ve karmaşık durumun farkında olan Hüsrev Paşa, bu işin halli için merkezden dirayetli ve ehil bir memurun acilen gönderilmesini talep etmiştir.[621]

Hüsrev Paşa, merkezden gönderilecek muhallefat memurunun gelişine dek geçecek zaman zarfında, bir takım suistimaller veya bazı eşyanın saklanması ihtimalini göz önünde bulundurarak, Tekelioğulları' na ait tüm malların tespiti, zabtı ve güvenli depolara konulmasına bizzat nezaret etmiştir. Bu hususta Alaiye Mutasarrıfı Zeynel Abidin Paşa, Derviş Paşa ve Kara Osman-zâde Mehmet Ağa da kendisine yardımcı olmuştur.[622]

Antalya kalesi ele geçirildiği gün Bezezistan'ın[623] anahtarları getirilip Hüsrev Paşa'ya teslim edilmişti. Ayrıca İbrahim Bey'in konağının mahzeninde paralarla dolu torbalar bulununca, bunlar da mühürlenmiş ve donanmaya getirilerek güvenceye alınmıştı. Yine bu çerçevede, başta İbrahim Bey olmak üzere tüm akrabaları teker teker sorgulanarak, muhallefat konusu önemli ölçüde aydınlatılmıştır.[624]

İbrahim Bey sorgusunda; babasının servetini eşlerine taksim ettiğini, bu sebeple asıl değerli eşyaların bu eşlerde olduğunu, ancak bunların miktarını tam olarak bilmediğini, katip ve sarraflarının bu hususta tam malumat sahibi olduklarını söylemiştir.[625] İbrahim Bey'in mermerli konağının mahzenlerinden hayli mühimmat da çıkmış ve "bir gemi yükü tutan" değişik türdeki askeri mühimmat, donanma

---

[620] BOA., HAT/ 47857.

[621] BOA., HAT/47848; HAT/47845.

[622] BOA., HAT/47859.

[623] BOA., HAT/47863. Vesikada Bezezistan: şehrin önde gelenleri ile halkın değerli eşyalarını muhafaza etmek üzere inşa edilmiş sağlam ve kilitli bir depo olarak tanımlanmaktadır.

[624] Bir takım değerli eşya ve paraları nereye sakladığını bizzat İbrahim Bey kendisi itiraf etmiştir, bkz. BOA., HAT/47848.

[625] BOA., HAT/47849.

kaptanlarından Mustafa Bey tarafından İstanbul'a getirilmiştir.[626] Yine bu sorgulama ve tahkikat sonucunda, İbrahim Beyin Antalya'da itibar ettiği kimselere "binlerce altın vererek" Mısır, Beyrut, Şam, Halep ve Cebel-i Dürüz civarında ticaret yaptırdığı, bu yolla bölgedeki ticarî faaliyetleri tekeline aldığı ve servetine servet kattığı da ortaya çıkmıştır.[627]

Hüsrev Paşa bu sırada Tekelioğlu hanedanını sorgulamayı sürdürürken, bir an önce muhallefat meselesini çözecek dirayetli bir görevlinin gönderilmesi isteğini yinelemiştir.[628] Nihayet bu ısrarlı talepler sonunda, Tekelioğulları'nın muhallefatının zaptı için tersane eski emini Seyit Mehmet Vahîd Efendi'nin gönderilmesi kararlaştırılmış[629] ve bunun arzı üzerine; kendisinin bir an önce bölgeye sevki ve özellikle, İbrahim Beyin yakın adamları ile katipleri ve sarrafının donanmada gözetim altında tutulmasının şart olduğuna dikkat çekilmiştir.[630]

Hüsrev Paşa, merkezin direktifleri doğrultusunda, muhallefat meselesini aydınlatmak için tahkikatı derinleştirmiştir. Bu amaçla, İbrahim Beyin yakınlarından kardeşi Ömer Bey ve dayısı Ahmet Efendi, özellikle de "mahrem-i esrarı" ve "akıl hocaları" olan katipleri Ispartalı Hüseyin Efendi,[631] Burdurlu Ahmet Efendi ile Hazinedarı Bekir Efendi ve sarrafı Zanaberoğlunu, donanmadaki hapishanede, defalarca sorgulamıştır.[632] Diğer yandan, değerli eşyaların gizlice kaçırılmasını engellemek için de

---

[626] BOA., HAT/47828-A; 47853. Ayrıca kale içindeki mühimmat ve donanmadan kaleye muhasara müddetince atılan gülleler de daha sonra toplanarak gemilerle İstanbul'a sevk edilmiştir. BOA., HAT/47851

[627] BOA., HAT/47860 28 C 1229 (İbrahim Beyin bu işte istihdam ettikleri arasında reayadan sarrafı Bulguroğlu Nikola, (diğer bir sarrafı da Dimitri'dir bkz. BOA., C. ML/6945) ve damadı Acı Yanni ve yerli haklatan İkiz oğlu Hacı Abdullah en başta gelen adamlarıdır. Hüsrev Paşa'nın verdiği bilgilere göre: bu sırada Tekeliğolu İbrahim Bey tarafından Acı Yanni'ye 7000 yaldız altını verilerek Beyrut'a. Abdullah Ağa'ya ise 3000 altın verilerek Mısır'ın İskenderiye şehrine ticaret yapmak için gönderilmişlerdir. Bu sebeple bunların yerine kefilleri tutuklanarak donanmada hapsedilmişlerdir.

[628] BOA., HAT/47849 13 B 1229/1 Temmuz 1814.

[629] Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 148.

[630] BOA., HAT/52742. Padişah tarafından bu husus: "*merkumlar donanma-yı hümayunda haps olunsun demeden irade-i hümayunum, taşrada kendülere muavin peyda idüp bir fesat çıkarmasunlar mülahazasına mebnidir...*" ayrıca son derece dikkatli ve gayretli çalışarak bu muhallefat sorununu çözmesi bizzat padişah tarafından kendisine ifade edilmiştir. bkz. BOA., HAT/47826; BOA., C. ADL/2416

[631] Daha sonra bu adamın idamına ferman çıkacaktır.[631] BOA., C. ML/15646; BOA., HAT/49117; 47832.

[632] BOA., HAT/47849.

Antalya kalesi ve varoşuna muhafızlar konarak, giriş çıkış için mühürlü izin tezkiresi olmayan kimseler, şehre sokulmamaktaydı.[633]

Hüsrev Paşa tahkikat sonucunda, İbrahim Bey'in konaklarındaki mahzenlerde ve Bezezistan denilen depoda yer alan tüm değerli eşya ile paralara el koymuş[634] ve bunlara ait ayrıntılı bir döküm çıkartarak, İstanbul'a göndermiştir.[635] İlk etapta ele geçirip gönderdiği akçe, altın, gümüş gibi değerli eşyaların dökümleri, II. Mahmut'ta hayal kırıklığı yaratmış, bu konuyla ilgili herkesin, gerekirse zor da kullanılarak iyice sorgulanması ve zenginlikleriyle şöhret bulmuş Tekelioğulları'nın muhallefatından, çok daha fazla altın çıkması gerektiği ifade olunmuştur.[636] Hüsrev Paşa tarafından gönderilen cevapta ise; şu ana dek ele geçirilen şeylerin zahirde olan ve kimseye her hangi bir baskı yapılmadan "kendi tabiatıyla" ortaya çıktığını,[637] bu işi halletmekle görevlendirilen Vahîd Efendi Antalya'ya ulaştığında etraflıca soruşturma yapacağından, çok daha değerli şeylerin ortaya çıkacağını, soruşturma derinleştirildikçe muhallefatla ilgili bir takım yeni bilgilere de ulaşıldığını ifade ederek, adeta padişahı teselli etmeye çalışmıştır. Bu yeni bilgilerden en ilgi çekici olanı, Tekelioğlu İbrahim Beyin bir miktar altın ve değerli eşyalarını Isparta Bezezistan'ına gönderdiğinin ortaya çıkmasıydı. Bu itiraf üzerine Hüsrev Paşa derhal Hamit mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya, bunların bulunup Antalya'ya gönderilmesini bildirmiştir.[638]

İbrahim Bey gerekli sorgulamalara tabi tutulduktan sonra, kendisi hakkında ne şekilde muamele olunacağı ve İstanbul'a sevkinin uygun olup olmayacağı merkeze sorulmuştur. Babıali'de yapılan müzakereler neticesinde, sağ olarak bölgede kalmasının taraftarlarına cesaret vererek yeni bir isyan hareketine sebep olabileceği, idamının ise fesatçılara ve halka bir gözdağı ve ibret vesilesi olacağı düşünülmüş ve gereğinin icrası Hüsrev Paşa'ya bildirilmiştir. Bu talimat gereği Tekelioğlu İbrahim Bey, Haziran 1814

---

[633] BOA., HAT/47848.

[634] Aynı vesika.

[635] BOA., HAT/47828; 47837; 52739.

[636] BOA., HAT/47849. Padişah hattı hümayunda hayal kırıklığına uğradığını şu şekilde dile getirir: "*... merkumun şöhreti ziyadedir ânâ kıyasen bu şey naçizdir*".

[637] Aynı vesika

[638] BOA., HAT/47825.

sonunda idam edilmiş ve İstanbul'a gönderilen kesik başı, ibret taşında bir süre teşhir edilmiştir.[639]

İbrahim Bey'in idamından sonra Hüsrev Paşa, bölgede Hacı Osman hanedanı olarak da anılan Tekelioğulları'nın sürgün edilmesinin yollarını aramaya başladı. Ona göre; bu asi hanedandan tek bir ferdin bile bölgede kalması, ileride yeni bir isyana zemin hazırlayacaktı. Kaptan Paşa'nın düşüncesinin Babıali tarafından da onaylanması üzerine, Tekelioğulları hanedanının uzak bir diyara sürgün edilmelerinin uygun olduğuna dair irade sadır olmuştur.[640] Bu karar çıktıktan sonra, sıra sürgün yerinin tespitine gelmiş ve yapılan müzakerelerin ardından bunların Selanik'e sürgün edilmesi karara bağlanmıştır.[641] İşi sıkı tutan ve bölgede gelecekte de isyana sebep olabilecek unsurları bırakmak istemeyen Hüsrev Paşa, Tekelioğlu hanedanından olmadığı halde İbrahim Bey'in yakın adamlarını da sürgün listesine dahil etmiştir.[642]

f. İdareyi Devrederek Merkeze Dönüşü

Hüsrev Paşa, merkeze gönderdiği 1 Temmuz 1814 tarihli tahriratında, gerekenlerin yapıldığını, ancak bölgede işlerin tam anlamıyla düzene girmesi için en az bir yıla ihtiyaç olduğunu ve artık Teke'de kalmasını gerektiren bir husus olmadığını ifade ederek, İstanbul'a dönmek için izin istemiştir. Fakat Babıali, Vahîd Efendi başta olmak üzere, merkez adına idareyi ele alacak diğer görevliler varıp bölgeye ilişkin bilgileri bizzat kendisinden almadan ve Teke sancağı bir vezire tevcih edilmeden bölgeyi terk etmesinin uygun olmayacağını bildirerek, bir süre daha sabretmesi talimatı göndermiştir.[643] Dönüş izni verilmeyen Hüsrev Paşa, bazen Antalya'nın havasıyla uyuşamadığından sürekli hasta olduğunu, yarıdan fazla askerin ve komutanın da aynı durumda bulunduğunu,[644] bazen de maiyetindeki askerin maaş ve tayinat bedellerini

---

[639] Bu büyük sıkıntıdan kurtularak rahat bir nefes alan II. Mahmut: "*Nân u ni'met-i devlet-i aliyyemizi yeyip küfrân-ı ni'am ile itâ'at etmeyenler işte böyle cezâsını bulur ser-i maktû'u nihâde-i câ-yı ibret kılınup yaftasına ettiği zulüm ve isyân ta'dâd oluna... hak tealâ dîn ü devletime hıyanet edenleri iki cihanda böyle kahredüp sadâkat ve gayret edenleri iki cihanda her-murâd eyleye amin*" şeklindeki ifadelerle hissiyatını dile getirmiştir, bkz. BOA., HAT/47854 13 B 1229/ 1 Temmuz 1814

[640] BOA., HAT/47850.

[641] Şanizade, **a.g.e.**, II, s. 223.

[642] BOA., C. ZP/2113, Mesela İbrahim Bey'in miralıuru Süleyman İstanköy'e sürülmüştür.

[643] BOA., HAT/47845.

[644] BOA., HAT/47845; 47859.

ödeyecek gücü kalmadığını öne sürerek, biran önce dönmesine izin verilmesini defalarca tekrarlamıştır.[645] Hüsrev Paşa bu bekleme sürecini fırsat bilip, donanmanın Tekelioğlu isyanı yüzünden bölgede olmasından yararlanarak, Akdeniz ile adalar arasındaki tecavüzlerini arttıran İzbanditlerin kontrol altına alınması için, gerekli talimatlarla bir takım gemileri adalar civarına sevk etmiştir.[646]

Maktul Tekelioğlu İbrahim Bey'in muhallefatını zapt ve tahsil etmekle görevlendirilmiş olan Vahîd Efendi, 21 Temmuz 1814'de Antalya'ya ulaşmıştır. Donanmadan atılan toplar eşliğinde, Antalya eşrafı ve halkı tarafından gösterişli bir törenle karşılanan Vahîd Efendi, ertesi gün Hüsrev Paşa'nın huzuruna çıkarak isyanı bertaraf etmelerinden ötürü kendisine ve bu işte katkısı olan diğer komutanlara dağıtılmak üzere getirdiği kürk, hilat ve nişanları takdim etmiştir.[647] Yapılan törenle, Alaiye Mutasarrıfı Zeynelabidin Paşa, Teke mütesellimi İdris-zâde İsmail Ağa, Suğla mütesellimi İlyas-zâde İlyas Ağa ve Aydın muhassılı Kara Osmanoğlu Küçük Mehmet Ağa başta olmak üzere, bu işte katkısı olan tüm görevliler ödüllendirilmişlerdir.[648] Hüsrev Paşa'nın ödüllendirilmesi konusu, diğer bir deyişle "teşrifat-ı seniyye", padişahın hususi talimatıyla İstanbul'a dönüşüne bırakılmıştır.[649]

Daha sonra Hüsrev Paşa Vahîd Efendi'yle birkaç kez görüşerek, Teke sancağına dair tüm idarî, sosyal ve malî hususları kendisine aktarmıştır. Antalya Bezezistanı'nın anahtarlarıyla, İbrahim Bey'in donanmada hapsedilmiş olan adamları da Vahîd Efendi'ye teslim edilmişlerdir.[650]

Teke sancağı Tekelioğlu hanedanından temizlendikten sonra, sıra yeni idarenin tesis edilmesine gelmişti. Hüsrev Paşa İstanbul'a döneceğinden, Elmalı Ayanı ve Teke mütesellimi İdris-zâde İsmail Ağa askeri kuvvetleriyle Vahîd Efendi'nin maiyetine tayin edilmiştir. Bu askeri gücü takviye etmek üzere Menteşe mutasarrıfı Reşit Paşa,

---

[645] BOA., HAT/47856. Bu serzeniş üzerine II. Mahmut Hüsrev Paşa' nın, gerçekten de bölgede yapacak bir işi kalmadığını ancak Vahid Efendi ulaşana dek sabretmesini istemiş, sadece aylıklı olarak bölgeden topladığı askeri tedricen dağıtarak maddi yükünü hafifletmesine izin vermiştir. Yine bu çerçevede Kızıl Hisar ve Eğriboz taraflarından destek için gelmiş ve uzun süredir bölgede hizmet veren askerin de ödüllendirilerek memleketlerine dönmelerine ruhsat verilmiştir, bkz. BOA., HAT/47824.

[646] BOA., HAT/47829.

[647] BOA., HAT/47871; 47826.

[648] BOA., HAT/47871.

[649] BOA., HAT/27974.

[650] BOA., HAT/47871 3 Ş 1229/ 21 Temmuz 1814

kapısı halkı ve bir miktar aylıklı Arnavut askeriyle Antalya kalesine sevk edilmiştir.[651] Bu bağlamda gelen talimat doğrultusunda, Hüsrev Paşa tarafından Antalya kalesinin muhafazasına yeterli top ile mühimmat,[652] Vahid Efendi'ye zapt edeceği muhallefatı nakletmekte ve sair işlerde kullanabileceği bir de gemi bırakılmıştır.[653]

Vahid Efendi Hüsrev Paşa'dan gerekli bilgileri ve belgeleri aldıktan sonra, hiç vakit kaybetmeden Menteşe mutasarrıfı Mehmet Reşit Paşa, Teke sancağının hakimi ve muhallefatın zaptı için katip olarak tayin edilen Mustafa Efendi'yle birlikte, muhallefat sorununu çözmek için çalışmalara başlamıştır.[654]

Bu şekilde gerekli askeri ve mülki tedbirler alındıktan ve idare Vahîd Efendi'ye devredildikten sonra, Hüsrev Paşa Babıali'nin izniyle 12 Ağustos 1814'te donanmayla Antalya'dan hareket etmiş, ancak yolda şiddetli bir fırtınaya yakalanınca Meğri limanına sığınmak zorunda kalmıştır.[655] Havaların düzelmesinden ve bir takım ufak tefek tamiratlardan sonra Hüsrev Paşa Meğri limanından hareketle Eylül 1814 ortasında İstanbul'a ulaşmıştır. "Teke Fatihi" kaptan-ı derya Hüsrev Paşa İstanbul'a ulaşınca, sadrazam tarafından Babıali'ye davet edilerek son derece kıymetli bir hilat giydirilmiş ve donanmış bir kıymetli at hediye edildikten sonra, Yalı Köşkü'nde padişah tarafından kabul edilerek "teşrifat-ı seniyye" icra olunmuştur.[656]

Yukarıda da temas olunduğu üzere, Babıali tarafından Temmuz 1814'te Tekelioğulları hanedanının Selanik'e sürülmesi Hüsrev Paşa'ya bildirilmişti. Tamamı elli bir kişiden oluşan hanedan mensuplarından, henüz sorguları bitmeyen ve muhallefat meselesinin aydınlanması için kalmaları şart olan 15'i hariç, 36'sı 18 Ağustos 1814'te Selanik'e sevk edilmiştir. Kalan 15 kişinin akıbeti de aynı olacaktır.[657] Tekelioğlu hanedanının Selanik'e nakli için, Sulucalı tüccar Karalanbi'nin gemisi 2000 kuruşa

---

[651] BOA., HAT/47871; 47867.

[652] BOA., HAT/47851.

[653] BOA., HAT/47858.

[654] BOA., HAT/47826.

[655] BOA., HAT/47867. Hüsrev Paşa İstanbul'a dönerken Tekeliğolu İbrahim Bey'in el konan iki gemisini de beraber getireceğini bildirmiştir. bkz. HAT/47866; 47867.

[656] BOA., HAT/27974

[657] BOA., HAT/47838. Hüsrev Paşa bunların Selanik'e sevki işlemlerini yürütmek üzere mehterbaşı Hasan Ağa'yı Vahid Efendi'nin maiyetine bırakmıştır.

kiralanmış ve Hüsrev Paşa'nın mehterbaşı Hasan Ağa'nın mübaşirliği ve 30 kadar sekban askerinin muhafızlığında, Selanik'e doğru yola çıkarılmışlardır.[658]

Vahid Efendi hummalı bir çalışmayla Tekelioğlu hanedanının tüm mal varlıklarını tespit etmeye çalışmış,[659] ilk önce Hacı Mehmet Ağa ve biraderi Mısırlı Mustafa Efendi'nin muhallefatını zapt edip defterlerini merkeze göndermiştir.[660] Bu muhallefattan Teke seraskeriyken asker aylıkları için harcadığı paraya karşılık olmak üzere Hüsrev Paşa'ya 160.280 kuruş ödenmiştir.[661] Bundan başka Teke sancağındaki yirmi üç adet tımar ve zeamet, İbrahim Bey'in taraftarları ve adamlarından alınarak, miriye kaydolunmuştur.[662]

Vahid Efendi muhallefat sorununu hallettikten sonra, kırk yıldır haksız vergilerle herkesi haraca kesen Tekelioğulları'nın keyfi uygulamalarla işlemez hale getirdiği şer'î ve örfi idareyi, sancakta yeniden tesis etmek için kollarlı sıvamıştır.[663] Vahid Efendi'nin bir sonraki adımı, İbrahim Beyin baskı ve zulümlerinden kurtulmak için Menteşe, Aydın, Saruhan ve Isparta gibi civar memleketlere giden bölge ahalisinin yeniden vatanlarına dönmelerini temin ederek, sancaktaki ticari ve iktisadi hayatın yeniden canlanmasını sağlamak olmuştur.[664] Bu başarılı icraatlarının ardından, 20 Eylül 1814'te Vahîd Efendi'ye vezaretle Teke ve Hamit sancakları tevcih edilmiş ve böylece bölgede merkezi idarenin otoritesi yeniden tesis edilmiştir.[665]

---

[658] BOA., HAT/47866 2 N 1229/ 8 Ağustos 1814. Anlaşılan sorgu ve muhallefat konusundan dolayı bunların Selanik'e sevkleri iki ay kadar sürmüştür.

[659] BOA., HAT/47869, 47865, 47870, 47863.

[660] BOA., C. ML/9026; 13973; 14616, bu vesikalarda muhallefata ait tüm ayrıntılar mevcuttur. Yine Tekelioğulları'nın muhallefatı ve bunlara ait emlak, arazi ve çiftliklerin (Bunların satışıyla ilgili ayrıntılar için bkz BOA., C. ML/10114; 20149; 23543; 24428) satışından elde edilen gelirler yarı yarıya Tersane ve Darphane cizyelerine tahsis edilmişlerdir, bkz. BOA., C. ML/11875.

[661] BOA., C. BH/4180.

[662] BOA., C. TMR/5891.

[663] BOA., C. ADL/2956; HAT/47862.

[664] BOA., C. DH/1979.

[665] Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 226; Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 148.

3. Akdeniz'de Korsanlıkla Mücadelesi

İzbandit[666] olarak adlandırılan korsanlar, 1806-12 Osmanlı-Rus savaşı ile Napolyon savaşlarından ötürü Avrupa'nın karışmış olmasını da fırsat bilerek, Akdeniz'deki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Özellikle Manya bölgesi, İşkatos, Skopelos, Skyros ve Küçük Çamlıca adalarını mesken tutan İzbanditler, savaş döneminde elde ettikleri büyük gemiler sayesinde, talan ve soygun hareketlerini iyice arttırmışlardı. Mora sularında sürekli dolaşan İzbandit gemileri, fırsat buldukça Ege sahillerindeki müslüman şehirlerine de çıkarak bir takım köyleri yağmalamaktaydılar. Hüsrev Paşa'nın kaptan-ı derya olarak atanmasından önce Temmuz 1809'da, İzbanditlerin yağma ve talan hareketlerinden ötürü, bölgedeki ticari hayat ve günlük yaşamın çekilmez hale gelmesi üzerine, Selanikli Mustafa Paşa "Akdeniz Seraskeri" olarak atanmış ve Çamlıca (Hydra) adasında bir miktar İzbandit'in toplandığı istihbaratı gelince de ani bir baskınla gemilerinden birkaçını imha edip iki yüzden fazlasını katletmişti.[667] Zaman zaman icra edilen bu tür tedip hareketlerine rağmen, tam olarak İzbanditlerin önü alınamamıştır.

İzbanditlerle ilgili şikayetlerin yine merkeze ulaşması üzerine kaptan-ı derya Hüsrev Paşa, birkaç kez Mora sularına bizzat giderek birkaç ele başı ile üç beş teknelerini yok etmiş ve bir kısmını da sağ olarak ele geçirerek, İstanbul'a sevk etmişti.[668] Ancak bunlar Osmanlı donanmasının üzerlerine geldiğini haber alır almaz adalar etrafındaki sığ sulara firar ederek, ardından da takip edildikleri takdirde karaya çıkarak sarp dağlara çekilmekteydiler. Donanmadaki büyük gemilerin sığ sulara girememesi ve özellikle de karaya çıktıktan sonra onları takip edecek kara askerinin donanmada bulunmayışı yüzünden, İzbanditlerin önü bir türlü alınamamaktaydı. Bu sebeple, İzbanditlerin karada da takibatı için donanmada istihdam edilmek üzere Tepedelenli Ali Paşa ve Selanik mutasarrıfı Ebubekir Paşa'dan Mart 1812 sonlarında bir miktar piyade talep edilmiştir.[669]

---

[666] İtalyanca Sbandito/ Bandito kelimesinden gelen İzbandit ismi; haydut, şaki, harami, korsan ve iri yapılı adam manalarına gelmektedir, bkz. Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1989, s. 92; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul** 1993, C.II, s. 108; Son dönemde Osmanlılar İzbandit'i Rum korsanlar ve hırsız takımı için kullanılmışlardır, bkz. Lütfi Gürçay, **Gemici Dili**, İstanbul 1943, s. 26.

[667] **Cabi**, I, s. 511-512.

[668] **A.e.**, II, s. 874.

[669] Şanizade, **a.g.e.**, II, s. 267; Cevdet, **a.g.e.**, X, s. 195.

İzbanditlerin kullandıkları gemiler genel olarak, Gulet, Trata, Pereme, Martiko, Uskuna, Tarhandil, Harraka (Ateş gemisi), Brik, İşkampaviyye ve Filika'dan ibaretti.[670] Bunlardan Brik, Gulet, Preme ve Uskuna iki direkli yelkenli gemilerdi. Tarhandil, Trata, İşkampaviyye ve ateş gemileri yelkenli ve kürekli, filika ya da kayık olarak adlandırılanlar ise sadece kürekli olanlardı.[671] Süratli ve küçük çaplı gemileriyle gerçekleştirdikleri ani baskınlarla, Akdeniz ve adalar civarındaki ticaret gemilerini ve Ege kıyılarını yağmalayan asilerin en etkin silahı, ateş gemileriydi. Donanmanın büyük ve bu sebeple de manevra kabiliyeti çok yüksek olmayan gemilerine karşı, ateş gemilerini içindeki yanıcı ve patlayıcı maddeleri tutuşturularak salıveren asiler, Osmanlı donanmasına büyük zarar verdikleri gibi,yangınla oluşan panik havasından yararlanarak kolayca savuşabiliyorlardı.

Özellikle Manya bölgesindeki Rumlar, İzbanditler içindeki en güçlü grubu teşkil etmekteydiler. Bunlardan kaynaklanan korsanlık hareketlerinin engellenmesi için Hüsrev Paşa, defalarca Manya başbuğlarına buyrultular göndermiş ve bu tür yağma ve talan hareketlerinden şiddetle kaçınmalarını bildirmiştir. Hüsrev Paşa Manya başbuğu Todori'ye 24 Haziran 1815'te gönderdiği şukkasında, Moton ve civarında esir edilen müslümanların ve el konulan bir Fransız ticaret gemisinin iade edilmesini istemiştir. Aslında Todori Hüsrev Paşa'ya bu tür hareketlere izin vermeyeceğini daha önce taahhüt etmişti. Ancak önceki Manya başbuğu olup İstanbul'da rehin tutulan Kostandi Zoraki, rakibi Todori'yi azlettirmek için Manya'daki adamlarına el altından mektuplar göndererek bu tür korsanlık ve talan hareketlerini teşvik etmekteydi. Durumun anlaşılması üzerine; Riyale Şükrü Bey komutasında birkaç geminin bölgeye gönderilmesine,[672] Rumeli ve Mora valileriyle temasa geçilerek, göndereceksleri kara askerinin Manya'ya sevki suretiyle asilerin tedip edilmeleri ve Kostandi Zoraki'nin Karaköy' de idam edilmesine karar verilmiştir.[673]

Riyale Bey Manya'ya ulaşınca başbuğu olan Todori'yle el ele verip Manyalı eşkıyanın önde gelenlerinden Koço, Yorgaki, Anton, Sisiko ve adamlarını takibe

---

[670] Osmanlı donanmasının bu tür korsan gemileriyle çarpışmalarına dair bkz. BOA., HAT/28134-C; 38972; 37910; 27960; 38601; 39010; 39822.

[671] Bu gemiler hakkında izahat için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 466 vd.

[672] **Cabi,** II, s.1053-1054; Şükrü Bey daha önce de Akdeniz ve Adalar arasında sürekli devriye gezerek ticaret gemilerinin korunması işini üstlenmişti.

[673] BOA., HAT/38537.

başlamış, yaşanan çatışmaların ardından ele geçirilen birkaç küçük kale ile içindeki askeri mühimmata el konmuştur.[674]

Manya'daki İzbanditlere karşı girişilen mücadelede daha sonra öne çıkan isimler, Lolo ve müttefiki Spiro adlı kaptanlardır. Hüsrev Paşa bunların ele geçirilmesi için bu kez Kızıl Hisar mütesellimi Ömer Beyi başbuğ tayin ederek, 2 Ağustos 1815'te üzerlerine sevk etmiştir. Yine sıkı bir takip ve bir takım çatışmalardan sonra Lolo ile Spiro da etkisiz hale getirilmiş ve başarısından ötürü Hüsrev Paşa padişah tarafından övülmüştür.[675] Bu esnada daha da ilginç olan husus, mütegalibe sınıfından bazı müslümanların da İzbanditlerle işbirliği içine girmiş olmasıydı. Mesela Katerinli Halil Bey-zâde Salih, Manya korsanlarından Lolo ile ittifak edenlerdi. Hüsrev Paşa Katerinli Salih'in ele geçirilmesi için ayrıntılı bir plan hazırlayarak, Riyale Şükrü Bey'i sevk etmiş ve kendisini etkisiz hale getirmiştir.[676]

Katerinli Salih'in etkisiz hale getirilmesinden sonra, Akdeniz ve adalar arasındaki en şöhretli korsanlardan olan Lolo üzerine Hüsrev Paşa bizzat giderek, 14 Ağustos 1815'te oğulları ve yakınlarıyla birlikte ele geçirmiştir.[677] Bu mücadelede başta Spiro olmak üzere diğer İzbandit reisleri Lolo'ya yardım etmek istedilerse de Hüsrev Paşa'nın kararlılığı ve etkin müdahalesi sayesinde bunu başaramamışlardır. Hüsrev Paşa'nın altı yıldır Akdeniz ve adaları haraca kesen ve köyleri yağmalayan Lolo'yu ele geçirmesi, padişah tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır.[678] Ele geçirilen korsanlar, kayd-ı hayat şartıyla küreğe konmuşlar ve padişahın iradesiyle Lolo İstanbul'a getirilip idam edilmiştir.[679]

Hüsrev Paşa'nın kaptan-ı deryalığında meşgul olduğu diğer önemli bir konu, Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri ve bu tür hareketlerden mağdur olan Avrupalı devletlerin şikayetlerini gidermekti. Bu tür şikayetlerin Temmuz 1815'te zirveye ulaşması üzerine, sadrazam tarafından kapıcıbaşılardan Mehmet Ağa, Cezayir

---

[674] BOA., HAT/46023, Hüsrev Paşa kaimesinde Manya asileriyle yapılan mücadelenin tüm ayrıntılarını vermektedir.

[675] BOA., HAT/46024.

[676] BOA., HAT/52408; 52411.

[677] BOA., HAT/35135 Hüsrev Paşa Lolo'yu *"...Şekavette üstad ve mahir, hırsızlıkta yekta ve kamil bir dinsiz.."* olarak nitelemektedir.

[678] BOA., HAT/35209, Padişah Hüsrev Paşa hakkında *"...Aferin kapudan paşa berhudâr olasın..."* şeklinde takdirlerini dile getirmiştir.

[679] BOA., HAT/39610.

Emiri Ömer Dayı ve Trablusgarp Beylerbeyi Yusuf Paşa'ya gönderilerek, bu tür korsanlık hareketlerinden vazgeçilmesi ve dost Avrupalı devletlerin gemileri ile reayanın ticaret gemilerinden uzak durulması istenmiştir.[680] Ancak Babıali'nin telkin ve tehditlerine rağmen bu tür hareketlere son verilmemesi üzerine, Ağustos 1815 başında kırk kadar Amerikan gemisi taarruz amacıyla Cezayir açıklarına gelmiştir. Bunun üzerine telaşa kapılan Hüsrev Paşa ve Babıali'nin yoğun çabaları sonucunda, Amerikan donanması üç beş korsan gemisini tahrip ettikten sonra çekilmeyi kabul etmiştir.[681] Akdeniz'de Garp Ocakları'nın korsanlık faaliyetlerinden şikayet eden sadece Amerika değildi. Osmanlı Devleti'yle en yüksek ticaret hacmine sahip olan Fransa da aynı şekilde ocaklardan ve İzbandit saldırılarından şikayet etmekte ve Akdeniz'deki güvenliğin sağlanması konusunda Babıali'yi sürekli ikaz etmekteydi. Fransa'nın şikayetlerini mufassal tezkiresiyle Babıali'ye bildiren Hüsrev Paşa, donanmadan yeterli miktarda savaş gemisi ayırarak, bu tür korsanlık hareketlerine engel olmaya çalışmıştır.[682]

Daha önce Manya merkez olmak üzere korsanlık faaliyetinde bulunan İzbanditler, alınan önlemlerle etkisiz hale getirilmişti. Ancak 1816 sonlarına doğru Mora isyanının alt yapısını oluşturma çabasındaki Rum liderlerin İzbanditlerle işbirliğine girmesi ve manipülasyonu sebebiyle yeniden kıpırdanmaya başlamışlardır. Daha önce merkeze sadık olan Manya başbuğu Todori'nin bu tür kışkırtmalar yüzünden, gönderilen talimatlara kulak asmaması üzerine, 18 Temmuz 1816'da azledilerek yerine Pizani atanmıştır.[683] Yine bu bağlamda, kıpırdanmaya başlayan meşhur İzbandit reislerinden Nikolaki, ile de mücadeleye girişen Hüsrev Paşa, etkin önlemler sayesinde onu da etkisiz hale getirmeyi başarmıştır.

Hüsrev Paşa'nın Akdeniz ve adalar arasındaki korsanlarla mücadelesi, 1818 yılı başına kadar aralıklarla sürmüştür.[684] Bu mücadelenin kapsamında, korsanların yatağı olan Manya'nın ıslahı da mevcuttu. Bu hususta Babıali'nin talimatları[685] doğrultusunda harekete geçen Hüsrev Paşa, bu işte geçici olarak bir takım başarılar elde

---

[680] BOA., HAT/44477; 49918.
[681] BOA., HAT/35259.
[682] BOA., HAT/49567.
[683] BOA., HAT/38458.
[684] BOA., HAT/38625-A; 38495; 38533; 38434.
[685] BOA., C. DH/3746; C. BH/5650.

ettiyse de İzbanditleri tamamen etkisiz hale getiremediği gibi Manya'nın ıslahatını bitirememiştir. Kış şartlarından dolayı donanmanın sürekli olarak bölgede bulunamayışı ile 1814'ten itibaren altyapısı hazırlanan Rum isyanının önderlerinin İzbanditleri milli davalarına ortak etme çabaları, kaptan Paşa'nın bu işlerde tam anlamıyla başarılı olmasına imkan vermemiştir. Hüsrev Paşa'nın İzbanditlerle esas karşılaşması ve daha çetin bir mücadeleye girmesi, onun ikinci kaptan-ı deryalığında, 1822 yılından itibaren başlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
DOĞUYA KAÇIŞ

A- BİRİNCİ TRABZON VALİLİĞİ

1. Halet Efendi'nin Hışmından Kaçış

Hüsrev Paşa altı yıldan fazla süren birinci kaptan-ı deryalığında (31 Aralık 1811-1 Mart 1818)[1] merkezde neredeyse hiç oturmayıp, Rus tehdidinden ötürü Karadeniz sahillerinin kontrolünün yanında, Benderekli Ali Molla, Tekelioğlu İbrahim Bey ve Akdeniz'deki İzbandit isyanlarını bastırma başarısını göstermişti. II. Mahmut'un merkezileştirme operasyonunun zeminini teşkil eden bu başarılarından ötürü, Hüsrev Paşa'nın padişah nezdindeki itibarı da hayli artmıştı. Hüsrev Paşa'nın yıldızının bu şekilde parlaması, Halet Efendi'nin kendisine cephe almasında en önemli etken olmuştur.

Hüsrev Paşa'yı bir köle olarak, babası tarafından satın alındığı günden beri tanıyan Mehmet Emin Rauf Paşa, Küçük Hüseyin Paşa'nın vefatından (8 Aralık 1803) sonra onu himayesine almıştır.[2] Halet Efendi'nin ısrarı sebebiyle, Rauf Paşa'nın 5 Şubat 1818'de sadaretten azli[3] ve yerine Derviş Mehmet Paşa'nın tayiniyle, Hüsrev Paşa hamisiz kalmıştır. Bunun üzerine, padişahı tamamen nüfuz ve tesiri altına almış olan Halet Efendi'nin gadrine uğramaktan korkan Hüsrev Paşa, bir an önce taşraya gitmenin hesaplarını yapmaya başlamıştır.[4]

---

[1] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.) nr. 53, s. 30 ve 113; nr. 39, s. 27 ve 200.

[2] Hüsrev Paşa ile Rauf Paşa'nın hukuku hayli eskidir. Mehmet Emin Rauf Paşa'nın babası Çavuşbaşı Mehmet Said Ağa, Kapudan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kapı kethüdası olup ilk defa 6 Temmuz 1775'te Çavuşbaşı olmuş ve aynı göreve bir kez daha atandıktan (bkz. BOA..C ADL/ 6248), sonra 1781'de nişancılığa kadar terfi etmiştir, bkz. **Mehmed Hasib Ruznamesi**, vr. 28a.

[3] Şanizade, **a.g.e.,** II, s.374; **Sefinetü'l-Vüzera**, s.64; İnalcık, **a.g.md.**, s.610-11. Rauf Paşa'nın defterdarlıktan birden vezaretle Nisan 1815'te sadrazam olması, ıslahatçı görünmekle beraber yeniçerileri el altından elde eden Hâlet Efendi'nin husumetine neden olmuştur. Bu husumetin neticesinde Şubat 1818'de azledilmiş ve Balıkhane'ye sevk edilmişti. *"Katli için Halet Efendi ısrar eyleyerek fakat paşa uzun boylu ve vücûhatlı olmağın Sultan Mahmut kallavi pek yakışıyor ben o güzel başa kıyamam deyu Sakız'a nefyi ile iktifa etmişti"*, bkz. **Tarih Musahabeleri**, s. 5n ; Kallavi hikayesi işin görünen kısmıdır. Bu husumetin ve Rauf Paşa'nın masumiyetinin farkında olan II. Mahmut, kendisinin mallarını müsadere etmediği gibi sürgünden ziyade istirahat tarzında Sakız'a sevkini irade etmekle yetinmiştir, bkz. Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 356-7.

[4] Cevdet Paşa, Hüsrev Paşa'nın azil gerekçesini şu şekilde dile getirir: *" Kapudan-ı derya Hüsrev Paşa dahi Halet Efendi'nin çekisine gelmediğinden sadr-ı sabık Rauf Paşa taraftarıdır deyü azl ile... "* , bkz. Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 240.

Hüsrev Paşa'nın taşraya çıkma talebi üzerine, bizzat padişahın kaleme aldığı beyaz üzerine hattı hümayunla,[5] Hazinedar-zâde Süleyman Paşa azledilerek 1 Mart 1818'de Trabzon valiliğine atanmıştır.[6] Trabzon eyaletinden başka Hüsrev Paşa'ya Günye sancağı ve Faş Kalesi'nin muhafızlığı da ilhaken verilmiş,[7] Canik muhassıllığı[8] ve Karahisar-ı Şarki mukataası da aynı şekilde uhdesine ihale edilmiştir.[9]

Hüsrev Paşa Trabzon valiliğine tayin edildiğini haber alır almaz, hemen Üsküdar'a gelerek[10] hazırlıklara başlamış ve bir an önce İstanbul'dan çıkmak istediğinden, "dairesini yolda tanzim etme" kararı almıştır. Hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkışı ile Trabzon'a varıncaya dek geçecek zaman zarfında, eyaletin ve ilhaken verilen sancak ve kalenin idaresi ve muhafazası için Trabzon hanedanından Dergah-ı âli kapıcıbaşılarından mirahur-ı evvel Şatır-zâde Osman Ağa'yı buyruldu ile Trabzon mütesellimi olarak tayin etmiş,[11] Faş kalesinin muhafazasını da Lazistan ümerasından Mustafa Paşa-zâde Mehmet Bey'e havale etmiştir.[12]

Hüsrev Paşa süratli bir hazırlık devresinin ardından[13] İznikmid'ten de on gün içinde yola çıkmıştır. Uğradığı kazalardan her şeyi ücreti mukabilinde aldığını ve kimseye en küçük haksızlıkta bulunmadığını övünçle belirten Hüsrev Paşa, nihayet 16 Mayıs 1818'de Trabzon'a ulaşmıştır.[14] Hüsrev Paşa Trabzon'a ulaşınca mütesellim Şatır-zâde Osman Ağa'dan görevi devralmış ve uhdesine tevcih edilen Canik sancağını idare etmek üzere divitdarı Ahmet Efendi'yi muhassıl sıfatıyla Canik'e göndermiştir.[15]

---

[5] BOA., B. Üze. HAT/23265.

[6] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.) nr. 39, s. 20, 200. Şanizade, **a.g.e.,** II, s. 374'te tevcihat tarihini doğru verirken, **Verdü'l-Hadâik**, s. 35'te 21 R 1233/ 28 Şubat 1818 şeklinde yine hatalı olarak verilmektedir.

[7] Aynı vesika

[8] Canik mukataasının Hüsrev Paşa' ya tevcih edilip edilmemesine dair mütalaalar için bkz. BOA., HAT/26566.

[9] BOA., HAT/35447

[10] BOA., HAT/23198, Hüsrev Paşa'ya tevcihatın ardından hilati giydirilmiştir.

[11] BOA., C. AS/37596; 40126.

[12] BOA., HAT/35456; 35457

[13] Münir Aktepe, Hüsrev Paşa' nın Trabzon'a çok geç gittiğini ve işi ağırdan aldığını ileri sürmektedir. bkz. M. Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", **Tarih Dergisi**, III, S: 5-6 (Eylül 1951-Mart 1952), İstanbul 1953, s.34; Ondan naklen Goloğlu da aynı hususu tekrarlar, bkz. Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, Ankara 1975, s. 149. Ancak Hüsrev Paşa' nın bir an önce Trabzon'a gidebilmek için dairesini dahi yolda tanzim etme kararı aldığını bizzat ifade etmesi, haremini bile birlikte götürmeyip naklini sonraya bırakması ve on gün gibi kısa süre içinde İznikmid'den yola çıkması bu iddianın pek de isabetli olmadığını ortaya koymaktadır, bkz. BOA., HAT/23198; 35456; 35457; 32544.

[14] BOA., HAT/35457.

[15] BOA., HAT/35447.

Hüsrev Paşa idari taksimatı bu şekilde düzene koyduktan sonra, İstanbul'daki kapı kethüdası Selim Sabit Efendi'den, uygun bir gemiyle hareminin Trabzon'a sevk edilmesi için Babıali'ye müracaat etmesini ve biran önce bu işin halli için gerekenleri icra etmesini bildirmiş ve padişahın onayı ile haremi, kiralanan bir gemi ile Trabzon'a nakledilmiştir.[16]

2. Tuzcuoğlu İsyanını Bastırma Çabaları

Hüsrev Paşa Halet Efendi'nin hışmına uğramamak için taşraya çıkmayı başarmıştı,[17] ancak Trabzon eyaleti ve özellikle de Canik sancağının durumu, pek de iç açıcı değildi.[18] Asi Rize ayanı maktul Tuzcuoğlu Memiş'in damadı ve Trabzon vücûhundan Kalcıoğlu Osman Bey ile Tonya Ayanı Hacı Salihoğlu Ali ittifak ederek,[19] eyaletteki idareye ortak olmak için her türlü zorbalığa başvurmaktaydılar. Tuzcuoğlu isyanının[20] bakiyesi olan ve daha önce fermanlı oldukları halde isyanın bastırılmasından sonra affedilen asilere, önceki vali Süleyman Paşa Sürmene ile Tonya'da ikamet izin vermişti. Burada etrafına hayli adam toplayan Kalcıoğlu Osman Bey ile Tonya Ayanı Hacı Salihoğlu Ali, Trabzon ve civarında Hüsrev Paşa'nın otoritesini ciddi biçimde tehdit etmekteydi.[21] Özellikle selefi Süleyman Paşa ile birlikte asilere karşı mücadele eden Şatır-zâde'yi, Hüsrev Paşa'nın önce mütesellim olarak istihdam etmesi, ardından da adeta sağ kolu olarak öne çıkarması, Kalcıoğlu ile Hacı Salihoğlu Ali'yi kuşkulandırmış ve daha baştan kendisine cephe almalarına sebep olmuştur.[22]

---

[16] BOA., HAT/32544.

[17] Halet Efendi'nin hışmına uğramaktan korkan yalnız Hüsrev Paşa değildi. Onun yerine Kaptan-ı deryalığa atanan İçelli Ahmet Paşa da yeni görevine başlar başlamaz şiddetli rahatsızlıklarından ötürü bu görevi icra edemeyeceğini ve aslında denizcilik işlerinden de anlamadığını diline dolamış ve nihayet bu mazeretler sonunda "yakasını kurtarmıştır". bkz. Cevdet, **a.g.e.**, X. s. 240; Şanizade, **a.g.e.**, II, s. 407-8.

[18] BOA., HAT/26566; Canik mukataası 1813'ten beri Hazinedar zade Süleyman Paşa'nın uhdesindeydi. Ancak Süleyman Paşa'nın kötü idaresinden dolayı kendisinden "müteneffir olan" Canik ahalisi defalarca isyan etmiştir.

[19] BOA., HAT/22596.

[20] Aktepe, **a.g.m**, s. 22-52; Cevdet, **a.g.e.**, X. s. 219 vd; Gologlu, **Trabzon Tarihi**; Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Yay. İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001.

[21] BOA., HAT/22596.

[22] BOA., HAT/22563-C. Kalcıoğlu, Hacı Salihoğlu ve Dedeoğlu Süleyman Hüsrev Paşa'yı Şatırzade'nin tahrik ettiğini özellikle palangayı andıran müstahkem konaklarının yıktılması fikrini yeni Trabzon valisinin zihnine onun soktuğunu düşündüklerinden kendisine büyük kin bağlamışlardı; Aktepe, **a.g.m**, s.34.

Bununla birlikte, Kalcıoğlu kabul edilir ümidiyle Hüsrev Paşadan Trabzon'a yerleşmesine ruhsat verilmesini talep ettiyse de ret cevabı almıştır.[23] Hüsrev Paşa bu ciddi tehdidi aşmak amacıyla, Trabzon'un önde gelenleriyle birkaç kez toplantı yapmış[24] ve daha önce af talebinde bulunmuş olan Hacı Salihoğlu Ali'nin maiyetine bir miktar asker verilerek, Kalcıoğlu üzerine sevk edilmesinin en makul çözüm olduğunda karar kılınmıştır. Geçmişteki suçlarının affı için, ön şart olarak Tonya ayanına bu teklif götürülünce, zahiren kabul etmiş görünerek sözde hazırlıklara başlamıştır.[25] Hüsrev Paşa Tonya ayanını desteklemek üzere daha önce mütesellim olarak istihdam ettiği Şatır-zâde Osman Ağa'yı da bir miktar askerle maiyetine sevk etmiştir. Bu esnada Tonya ayanının kayınpederi ve İnesil ayanı olan Dedeoğlu Süleyman'ın da kıpırdanmaya başlaması, işleri çıkmaza soktuysa da Hüsrev Paşa'nın seri biçimde müdahalesiyle, bu tehdidin önü büyümeden alınabilmiştir.

Hazırlıklarını tamamlayarak Ocak 1819 başında harekete geçen Hacı Salihoğlu Ali, bin türlü mazeret bularak Kalcıoğlu üzerine gitmemiş ve Hüsrev Paşa'nın gönderdiği talimatların tam aksi yönde hareket etmiştir. İki eski asinin el birliği yaparak Trabzon üzerine yürümek niyetinde olduğunu gören Hüsrev Paşa ise derhal Canik, Karahisar-ı Şarki ve Lazistan'ın değişik bölgelerine buyrultular göndererek, acilen asker talep etmiştir. Ardından da ordusuyla asilerin üzerine yürüyerek, önce Kalcıoğlu'nun yeğeni Deli Mehmet'i konağında kuşatmış, ancak onun firarı üzerine daha önce isyan eden İnesil ayanı Dedeoğlu Süleyman Ağa'yı konağında kuşatarak ele geçirmiştir.[26] İlerleyişine devam eden Hüsrev Paşa, Kalcıoğlu ve Hacı Salihoğlu Ali Ağa'yı Tonya'ya firara mecbur etmiştir. Aldığı etkin tedbirler sayesinde isyanı bastıran Trabzon valisi Hüsrev Paşa, daha önce idama mahkum oldukları halde[27] affedilmiş olan bu iki eski asinin yeniden "fermanlı" ilan edilmesini merkezden talep etmiş ve ele başlarının yakalanmasıyla isyanın biteceğini düşündüğünü ifade etmiştir.[28] Trabzon valisinin bu

---

[23] BOA., HAT/22563; Gologlu, **a.g.e.**, s. 149.

[24] BOA., HAT/22596 Şakir Şevket Bey bu danışma toplantılarında ulema ve bazı önde gelenlerin Tuzcuoğulları taraftarı olduklarını gizleyip Hüsrev Paşa'yı yanıltmaya çalıştıklarını kaydeder, **a.g.e.**, s. 200.

[25] BOA., HAT/22563-B.

[26] Gologlu, **a.g.e.**, s. 150; BOA., HAT/22563; 22596.

[27] Tuzcuoğlu Memiş isyanı esnasında hem Tonya ayanı Hacısalihoğlu Ali hem de Kalcıoğlu Osman Ağa'nın katline ferman çıkmıştı. bkz. BOA., HAT/22563-D.

[28] BOA., HAT/22563-A Hüsrev Paşa'nın 9 Ocak 1819 tarihli son derece mufassal kaimesidir.

talebi yerinde bulunarak, Kalcıoğlu ve Hacı Salihoğlu'nun katline dair yeni bir ferman gönderilmiştir.[29]

Canik'teki durum da Trabzon'dan pek farklı değildi. Hüsrev Paşa'nın muhassıl olarak atadığı divitdar Ahmet Efendi'nin yönetimindeki sancakta asıl güç, Hacı Paşalı takımının elindedir. Elli yıldır Canik'te ahaliye zulmetmekte olan bu hanedanın baskılarına daha fazla dayanamayan ahalinin önemli bir kısmı, Amasya ve Sivas'a göçmüşlerdi. Memleketlerini terk etmiş olan halkın Canik'e dönmelerini sağlamaya çalışan Hüsrev Paşa, divittarına bu konuda bir takım talimatlar göndermişti. Ancak asıl sorun, Hacı Paşa hanedanı ayaklandığı takdirde isyanın nasıl bastırılacağı hususuydu. Bu konuda hayli endişeli olan Hüsrev Paşa, Canik'te ciddi bir isyan patlak vermesi halinde, merkezden izin alıp gidişinin en az bir ay alacağını ifade ettikten sonra, çabuk ve etkin bir şekilde müdahale edebilmesi için, gerektiğinde Canik'e müdahale edebileceğine ruhsat veren bir fermanın gönderilmesinin çok yararlı olacağını belirtmiş ve padişahın onayı ile kendisine gereken ruhsat mektubu gönderilmiştir.[30] Gerçekten de Hüsrev Paşa'nın tahmin ettiği gibi, bir süre sonra Hacı Paşa hanedanının el altından kışkırtmasıyla, asker talebi ve zahire sıkıntısı gerekçeleriyle Canik'te bir isyan meydana gelmiş ve Hüsrev Paşa, daha önce gönderilmiş olan ruhsat sayesinde, seri bir biçimde bizzat Canik'e giderek Ekim 1819'de isyanı fazla büyümeden bastırabilmiştir. Hüsrev Paşa, asker tertibi meselesini de bizzat halletmek için bir süre daha Canik'te kalmak için Babıali'den izin istemiş ve padişahın talimatıyla bu hususta da kendisine gereken izin gönderilmiştir.[31]

Hüsrev Paşa'nın muhafazasına havale edilen Faş kalesi, Rus tehdidinden ötürü son derece stratejik öneme sahipti. Ancak bu öneminin aksine kale, yeterli askeri mühimmat ve zahireden mahrumdu.[32] Babıali'nin Faş kalesinin önemine binaen metanetinin arttırılması konusunda kendisini uyarması üzerine[33] Hüsrev Paşa, katibi Yusuf Ağa ile Faş muhafızı olarak atadığı Mustafa Paşa-zâde Mehmet Bey'e, bir takım yeni talimatlar göndermiştir. Kalenin takviyesi için Canik'ten sekiz bölükbaşı ile iki yüz

---

[29] BOA., HAT/22593.

[30] BOA., HAT/35447 II. Mahmut bir an önce kalenin her bakımdan takviyesini hattında özellikle vurgulamıştır.

[31] BOA., HAT/35410.

[32] BOA., HAT/35456.

[33] BOA., HAT/ 35362.

elli muhafız ve Trabzon'dan da yirmi topçu göndermiştir. Bununla birlikte, askeri bakımdan takviye edilen kaledeki zahire sıkıntısının giderilemediğini Mehmet Bey'in ifadelerinden öğrenmekteyiz.[34]

Hüsrev Paşa'dan beklenen hizmetler, bunlarla da sınırlı değildi. Özellikle Diyarbakır ihtilali ve Van muhafızı Derviş Paşa'nın isyanı,[35] merkez açısından son derece ciddi sıkıntılar yaratmıştı. Bu isyanların bastırılması için bölgedeki valileri takviye etmek amacıyla gönderilen askeri mühimmat, İstanbul'dan Trabzon limanına sevk edilmişti. Hüsrev Paşa'ya gönderilen hükümde; bu durum izah edildikten sonra, söz konusu askeri mühimmat limana vardığında seri bir şekilde Erzurum valisi Ahmet Paşa'ya göndermesi bildirilmiştir.[36]

Özellikle Derviş Paşa isyanının şiddetlenmesi ve bölgedeki Kürt aşiretlerinin, Muş mutasarrıfı Selim Paşa ile Derviş Paşa arasındaki çekişmeye alet edilmiş olması, bölgeyi tam anlamıyla karıştırmıştı. Bu esnada Erzurum valisi Ahmet Paşa'nın eceliyle vefatı üzerine Hafız Paşa'nın tayini ve gayretleri sorunu çözmeye yetmemiştir. Bölgedeki ihtilalinin tehlikeli boyutlara varması üzerine, Trabzon valisi Hüsrev Paşa'nın, Hafız Ali Paşa'ya yardım etmek üzere Erzurum'a sevk edilmesi gündeme gelmişti. Bu sebeple ilk etapta Babıali'den Hüsrev Paşa'nın biraz piyade askeri tedarik ederek Erzurum'a bizzat hareket edebilecek şekilde hazırlıklara başlaması talimatı gönderilmişti. Hüsrev Paşa bu konudaki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Babıali'ye gönderdiği yazıda; bölgeye bizzat hareket ettiğinde, muhafazasına memur olduğu Faş kalesinin korumasız kalacağı ve kalenin düşman yahut eşkıya eline geçme tehlikesine dikkat çekmiş, buna meydan vermemek için Faş'a komşu olan Günye sancağının ağalarını davet edip görüştüğünü, bir tehlike anında Faş kalesine mutlak surette yardım edeceklerine dair mecliste söz aldığını ve bunu gösteren ilam ile taahhütnamelerini de gönderdiğini belirtmiştir. Bu hususlar arz edilince II. Mahmut; Hüsrev Paşa' nın beyan

---

[34]BOA., HAT/35362-A. Zahire sıkıntısını Hüsrev Paşa'nın merkeze aktarması üzerine ilk etapta Samsun iskelesindeki miri zahireden 5000 kilenin Faş kalesine sevki ve Trabzon ile Günye taraflarından bahası verilerek satın alınacak zahirenin de sevkiyle sorunun çözülmesi talimatı gönderilmiştir. bkz. BOA., HAT/ 35362.

[35] Diyarbakır ihtilali ve Van muhafızının isyanı için bkz. Cevdet, XI. s. 20 vd; BOA., HAT/34728 nr.'lı vesikada Diyarbakır ihtilalinde başrolü oynayan naib Seyyid Mehmet Efendi ile müftü Mehmet Mesut Efendi ele geçirildikten sonra Anapa'ya sürgün edilmek üzere Trabzon valisi Hüsrev Paşa' ya gönderildikleri belirtilmektedir.

[36] BOA., C. AS/41728. Hüsrev Paşa'ya, bu sevkıyatın gerçekleştirilmesi için gereken masrafın Trabzon gümrüğünden karşılanması bildirilmiştir.

ettiği hususların son derece isabetli olduğunu, Van'daki sorunun yakında halledileceğini umduğunu, çok hassas konumda olan Faş kalesinin muhafazasını terk etmeyerek, şimdilik Trabzon'da kalmasının daha uygun olacağını bildirmiş,[37] bu irade üzerine Hüsrev Paşa'nın Erzurum'a sevki askıya alınmıştır.

Trabzon'dan Erzurum'a nakli, mahsuruna binaen bizzat padişah tarafından engellenen Hüsrev Paşa, bu sayede eyaletteki diğer sorunlara eğilme fırsatı buldu. Bunlardan biri Trabzon kalesi içinde valilerin ikametine mahsus sarayın, son derece yetersiz ve perişan durumunun halledilmesiydi. Hüsrev Paşa, yeni bir vali sarayı yaptırılmasının zorunlu olduğu ve bu iş için merkezden ehil bir ustanın gereken malzemelerle birlikte sevk edilmesini talep etmiştir. Bu talep, Hassa Mimarbaşı Mir Ali Rıza'ya iletilmiş ve devrin meşhur ustalarından Canni Kalfa'nın Trabzon'a gönderilmesi uygun görülmüştür. Hüsrev Paşa'ya gönderilen 8 Nisan 1820 tarihli hükümde; seçilen ustadan bahsedildikten sonra sarayın inşası bitene dek Canni Kalfa'ya 250 kuruş maaş vermesi ve harcırahı olan 750 kuruşun da kapı kethüdası Selim Sabit Efendi tarafından ödenmesi talimatı gönderilmiştir.[38]

Hüsrev Paşa, "Trabzon Valisi ve Faş Kalesi Muhafızı" sıfatıyla, Ekim 1819'dan itibaren mesaisinin büyük kısmını, Rusların Gürcistan, Dağıstan, Abhazya ve Çeçen topraklarındaki askeri operasyonları, yığınakları ve umumi olarak Kafkasya'daki tüm hareketlerini takip etmeye hasretmiştir. Babıali'nin gizli talimatları[39] doğrultusunda, bölgeden düzenli olarak sağlıklı haberler almaya çalışan Hüsrev Paşa, kimi zaman Kırım sahillerine ticaret için gidip gelen gemilere, güvendiği bir adamını casus olarak yerleştirmekte,[40] kimi zaman da Anapa ya da Faş muhafızı gibi bölgedeki diğer görevlilerden gelen bilgileri merkeze anında ihbar etmektedir.[41]

Hüsrev Paşa'nın bu konuda merkeze gönderdiği tahriratlarda, Rusların Gürcistan'ı işgal için yaptığı askeri yığınaklar, meydana gelen savaşlarda hayli zayiat verdiği, Rus istilası karşısında bir takım Gürcü liderlerin Osmanlı topraklarına iltica ettikleri, hatta siyasi anlamda çoğunun Osmanlı Devleti'nin müdahalesini talep ettikleri,

---

[37] Şanizade, **a.g.e.**, III, s. 46 vd.
[38] BOA., C. MF/3975 lef 1, 2.
[39] BOA., HAT/44637.
[40] BOA., HAT/44626.
[41] BOA., HAT/44632.

Dağıstan'da bazı grupların Rus idaresine karşı çıkarken, diğerlerinin Rus yanlısı tavır takındıkları, Çeçenlerle meydana gelen savaşlarda bir çok defa Rusların ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldıkları ve bölgeyle ilgili benzeri haberler, ana başlıkları teşkil etmektedir.[42]

Hüsrev Paşa sonraki aylarda da bölgedeki gelişmeleri günü gününe, özellikle de olabildiğince sıhhatli bir biçimde merkeze aktarmak için, yoğun çaba sarf etmiştir. Ancak dikkatler Rusya'nın Kafkaslardaki tehdit ve emellerine çevrilmişken, Doğu Anadolu'da İran'ın, bir takım konar göçer Kürt aşiretlerini bahane ederek nüfuz sahasını ve topraklarını genişletme çabasına girmesi, bir anda Babıali'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya odaklanmasına neden olmuştur. Bölgedeki Osmanlı vali ve muhafızları, aralarındaki çekişmelerden ötürü bir türlü nizam ve intizamı sağlayamamışlardı. İran tehdidinin gittikçe daha ciddi hale gelmesi üzerine, daha önce bölgeye sevki ertelenen Hüsrev Paşa, 16 Temmuz 1820'de "dirayetine binaen" şark vilayetlerinin kürsüsü olarak nitelendirilen Erzurum valiliğine atanmıştır.[43]

B. ERZURUM VALİLİĞİ VE ŞARK SERASKERLİĞİ

1. Erzurum Valiliği

a. Doğudaki Siyasi Atmosfer

XIX. yüzyılın başında, Osmanlı Devleti'nin Doğu komşusu İran'la ilişkisi, sınır ihlallerinden doğan daimi huzursuzluklara rağmen, genelde barış halinde sürmekteydi. Bu esnada İran'da iktidarda, Kaçar hanedanının ikinci hükümdarı Feth Ali Şah (1797-1834) bulunmaktaydı. Şah ile tahtın varisi olan oğlu Abbas Mirza, Rusları Kafkaslar ile Gürcistan'dan atmak ve Doğuda Osmanlı Devleti'nden kazanacakları topraklarla, İran'ın nüfuz sahasını genişletmek esasına dayanan bir politika takip etmekteydiler. Bu amaçla, Osmanlı Devleti'ne tabi Baban paşalarını kendi tarafına çekmeye çalışan ve Şehrizor ile Bağdat'a müdahaleden de geri durmayan İran'ın bu tecavüzkâr tavrına karşılık Babıali, Balkanlardaki milliyetçi isyanlar ve Rusya ile Avusturya savaşları sebebiyle, daha ılımlı ve dostane bir yaklaşım sergilemekteydi.

---

[42] BOA., HAT/44637; 44632; 44626; 44626-A; 44626-B; 44626-C; 44640; 35362; 35362-A; 44633; 44629; 44629-A.

[43] BOA.,Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.) nr. 39, s. 17, 200.

İran, Kafkaslar ve Gürcistan konusundaki emellerini gerçekleştirebilmek, Azerbaycan'ı ele geçiren ve Dağıstan taraflarını istilaya başlayan Rusya'yı durdurabilmek için, 1806'da Fransa ile işbirliğine girmişti. İran'ın başvurusu üzerine, bu işbirliğinin alt yapısını şekillendirmek üzere, Napolyon tarafından özel temsilci olarak Romieux ile Jaubert ve daha sonra da elçi unvanıyla Gardan gönderilmişti.[44] Prusya ve Avusturya'yı dize getirdikten sonra Rusya'ya da boyun eğdirmek isteyen Napolyon, İran ve Osmanlı Devleti'ni de içine alacak üçlü bir koalisyon teşkil etmek için kolları sıvamıştır. Onun bu girişimi, Rusya ile savaş halindeki iki müslüman devlet tarafından da heyecanla karşılanmıştır. Zira Rusların Güney Kafkasya'da ilerlemesi, hem Osmanlıları hem de İranlıları hayli endişelendirmekteydi.[45] Bu üçlü ittifaktan Fransa'nın bir başka beklentisi, denizlerde bir türlü üstünlük kuramadığı İngiltere'yi ekonomik baskı yoluyla yıkmak, bölgede kendi nüfuzunu tesis etmek suretiyle kara ablukasını Orta Doğu'ya doğru genişleterek, İngiltere'nin ayağını bölgeden tamamen kesmekti.[46]

Babıali Fransa'nın talebi doğrultusunda, Napolyon'la üçlü ittifak meselesini görüşmek üzere 1807'de defter emini Seyyid Mehmet Vahîd Efendi'yi Paris'e, hacegandan Seyyid Mehmet Refi' Efendi'yi de İran'a göndermiştir.[47] Ancak kısa süre sonra değişen politik dengeler ve Fransız çıkarlarının Rusya ile yakınlaşmayı gerektirmesi, bu üçlü ittifak girişimini ve dolayısıyla Osmanlı-İran yakınlaşmasını da akamete uğratmış oldu. Tilsit Anlaşması ve Erfurt Protokolü sebebiyle Fransa'dan uzaklaşan Babıali, 5 Ocak 1809'da Kal'a-yı Sultanî Anlaşması'yla İngiltere ile müttefik olmuştur. Daha önce Fransa'nın yaptığı gibi bu kez, İngiltere İran'la da bir ittifak anlaşması yaparak politik anlamda Fransa ve Rusya'ya karşı avantajlı konuma geçmiştir.[48]

---

[44] **Mufassal**, V, s. 2865.

[45] Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, Ankara 1988, s. 112

[46] Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara 1992, s. 204.

[47] Vahid Efendi'nin görevi Rusya'ya karşı Fransa ile bir ittifak akdetmekti. Lehistan'da sadece bir kez kabul edilen Vahid Efendi Napolyon tarafından sürekli oyalandı. Çünkü Napolyon bu sırada Rus Çarı ile barışmaya karar vermişti. Rusya'yı kendisiyle uzlaşmaya zorlamak amacıyla Türkiye İran ve Fransa arasında üçlü ittifak fikrini ortaya atarak Türkiye ve İran'dan elçiler davet etmiş ve sözde ittifak müzakerelerine girişmişti. Unat, **a.g.e.**, s. 201-202. Vahid Efendi hakkında hakkında bkz. **Sicill-i Osmani**, IV, s. 605.

[48] Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 70-74.

Bu politik atmosfer ve iki müslüman devletin çıkarlarının Rusya aleyhtarlığında çakışmış olmasının doğal bir sonucu olarak, dostluk ve ittifak yönünde yeni adımlar atılmaya başlandı. Babıali Doğudaki valilerine gönderdiği talimatta, İran'la iyi geçinilmesini ve dostluğa zarar verecek hareketlerden kesinlikle kaçınılmasını sıkıca tembih etmiştir. Buna karşılık İran, İstanbul'daki maslahatgüzarı Hacı Hüseyin Ağa aracılığıyla Babıali'ye dostluk mesajları ileterek, Rusya'ya karşı ittifak yapmalarının çok isabetli olacağını bildirmiş ve sınırdaki Osmanlı valilerine barış halini bozmamaları yönünde bir takım talimatların gönderilmesini talep etmiştir. İran'ın yeni talepleri ve tesisine çalışılan barışın oturtulacağı zemini belirlemek için, Babıali'de yapılan uzun görüşmelerden sonra alınan kararları tebliğ ve süregelen ihtilafları halletmek için, Yasinci-zâde Abdülvehhab Efendi'nin sefaretle İran'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[49]

Uzun hazırlık devresinin ardından, 19 Ekim 1810'da İran'a hareket eden elçilik heyetine, Abbas Mirza'ya takdim edilmek üzere verilen tahriratlarda: başta sınır ihlalleri maddesi olmak üzere ihtilaflı hususların halline dair çözümler ve bir takım teminatlar yer almaktaydı. Abbas Mirza'ya hitaben Yasinci-zâde'ye: "*cihet-i câmi'a-i islâmiyye iktizâsınca 'aduvv-ı dînimiz olan moskovların ol tarafta dahi kahr u istîsâlleri emrinde lâzım gelen husûsâtın dahî sefîr-i mûmâileyh vesâtetiyle cânib-i devlet-i 'aliyyemize iş'âr ile teşyîd-i erkânı hulûs ve vedâda himmet kılınmak*" fıkrasını da içeren bir hattı hümayun verilmişti.[50]

Yasinci-zâde ve beraberindeki heyet Mayıs 1811'de Tahran'a ulaştılar. Ancak Tahran ve Tebriz'de gerçekleştirilen temasların ardından, beklenen dostane ilişkiler tesis edilemedi. Abbas Mirza'nın soğuk tavrı geçer ümidiyle Tebriz'de ikametini uzatan Yasinci-zâde, temaslarını yoğunlaştırdığı sırada İstanbul'dan Tahran'a ulaşan bir haber, İran'ın Osmanlı Devleti'ne açıktan cephe almasına sebep oldu. İran'ı kızdıran bu yeni gelişme, Rusya ile 16 Mayıs 1812'de Bükreş Anlaşması'nın imzalanmış olmasıydı. İran'la ittifak ümitlerini ve iyi niyetini koruyan Osmanlı Devleti, Bükreş Anlaşması'na

---

[49] Rusya ile savaş halinde bulunan Feth Ali Şah Kaçar, Fransa, İran ve Osmanlı Devleti arasında üçlü bir ittifak için görüşmeler yapıldığı sırada İstanbul'a Aşkar Han adlı bir elçi ile Hoy müftüsü Ağa İbrahim'i İstanbul'a yollamıştı. Abbas Mirza'nın gönderdiği bu elçiye karşılık olarak II. Mahmut Doğu Anadolu'daki bazı eyaletlerde İran'la yaşanan sorunları müzakere etmek üzere ulemadan Yasinci-zâde Abdülvehhab Efendi'nin İran'a gönderilmesini irade etmiştir. Yasinci-zâde 20 Ramazan 1225/ 19 Ekim 1810'da da İstanbul'dan hareket etmiştir. bkz. Unat, **a.g.e.**, s. 206. Yasinci-zâde hakkında ise bkz. **Sicill-i Osmanî**, III, s.440 .

[50] **Mufassal**, V, s. 2866.

koydurdukları bir maddeyle, İran'la yapacağı anlaşma için Rusya'nın arabuluculuk etmesi hükmünü kabul ettirmişti.[51] Buna mukabil İran tarafı, bu anlaşma imzalanmadan önce fikri alınmadığı gerekçesiyle gücenmişti. Halbuki iki devlet arasındaki yakınlaşma ve bu çerçevede yapılan temaslarda, İran'a böyle bir garanti verilmemişti. İran'a önerilen şey; iki müslüman devletin ortak düşmanları Rusya'ya karşı işbirliğinden başka bir şey değildi.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki yakınlaşma çabaları beklenenin tam aksi sonuç verince, Feth Ali Şah adeta devletinin gücünü ispat etmek istercesine, Bağdat valisinin Baban paşaları hakkındaki icraatlarını bahane ederek, 1812 sonlarında ordusuyla Bağdat'ı yağmalatmıştır.[52] Bu gelişme sonrasında Babıali, yağmalanan malların iadesi, düşmanca hareketlerin sona erdirilmesi ve Baban-zâde Abdurrahman Paşa'ya İran tarafından yapılan yardımı protesto etmek için, Celalettin Mehmet Efendi'yi İran'a elçi olarak göndermiştir.[53]

İran şahının huzuruna 18 Haziran 1813'de çıkan Celalettin Efendi, gasp edilen Osmanlı mallarının iadesini talep edince, İran makamları Irak-ı Arab bölgesinde bir çok vatandaşlarının mallarının gasp edildiğini, öncelikle onların iadesinin gerektiği karşılığını verdiler. Baban Paşaları ve Şehrizor'a tecavüzleri konusunda yöneltilen suçlamaları da reddeden İranlılar, tam anlamıyla görüşmeleri kilitlemişlerdir. Müzakerelerden asla olumlu bir sonuç çıkmayacağını anlayan Osmanlı heyeti, İran makamlarına haber dahi vermeden Tebriz'den İstanbul'a hareket etmiştir. Bu durum üzerine diplomatik bir krizin patlak vermesinden endişe eden İran, dostluğun devam ettiğini göstermek için, Mirza Rıza'yı elçi sıfatıyla alelacele İstanbul'a göndermiştir.[54]

Kısa süre öncesine dek Osmanlı Devleti'ne karşı kayıtsız, hatta uzlaşmaz davranan İran'ın, bu defa Mirza Rıza'yı alelacele göndererek dostluğu pekiştirme endişesine düşüren hususlar şunlardı: Her şeyden önce, Napolyon'un Moskova seferinden yararlanarak Rusya'ya açtıkları savaşta, umduklarını bulamamışlardı. Ayrıca Abbas Mirza'nın peş peşe Rus generali Kotlarevskiye, Aslanduz ve Lenkeran'da

---

[51] **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, XI, s. 385; Bükreş Anlaşması'nın metni için bkz. Nihat Erim **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara 1953, s. 245-254; **Mecmu'â-i Mu'âhedât**, IV, s. 49 vd.

[52] **Mufassal**, V, s. 2866.

[53] Unat, **a.g.e.**, s. 242.

[54] **Mufassal**, V, s. 2867.

yenilmesi, İran için tam anlamıyla yıkım olmuştur. Bu yıkımın faturası olarak, Ekim 1813'de Rusya ile ağır şartlar içeren Gülistan Anlaşması'nı imzalayacaklardır. Bu anlaşmayla Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbend, Kuba, Bakü ve Talis hanlıkları arazisinin Rusya'ya terkinden başka, Hazar Denizi'nde hiçbir devletin savaş gemisi bulunduramayacağı hususu da İran tarafından kabul edilmiştir.[55]

İran Rusya'dan aldığı şiddetli darbelerden ötürü hayli sarsıldığından, toparlanana dek Osmanlı Devleti'yle dostluğunu sürdürmeye karar vermiştir. Bu yeni ve İran açısından zaruri dostluk döneminde, iki devlet pek ciddi bir sorun yaşamadan beş yıl kadar bir barış devresi yaşadılar. Ancak, 1817'de Bağdat valisiyle Baban paşası arasında meydana gelen bir ihtilafa, Kirmanşah valisinin müdahalesi ve asker sevk ederek Osmanlı sınırını tecavüz etmesi üzerine, Babıali savaş ilan edeceğini bildirince, İran geri adım atarak tansiyonu düşürmek için, bu kez de Muhib Ali Han'ı elçi olarak Ocak 1817'de İstanbul'a göndermiştir.[56]

İran'ın yeni elçisi; öncelikle Rusya'nın ortak düşmanları olduğunu ve bu ortak düşmana karşı iki müslüman devletin ittifak yapmalarının çok yerinde olacağını dile getirmiştir. Elçinin ısrarla üzerinde durduğu bir diğer husus, Mekke'ye giden İranlı hacılara yapılan kötü muamelenin mutlaka engellenmesi ve gasp edilen mallarının acilen iadesiydi.[57] Yapılan müzakerelerde Kürdistan'dan el çekmeleri, sınır ihlallerinden kaçınılması ve firarilerin karşılıklı olarak iadesi gibi konularda görüş birliğine varıldığı gibi, Muhib Ali Han, Van'da İranlılarca tahrip edilen bir kalenin tamir masraflarının devletince ödenmesini de kabul etmiş ve Mayıs 1818'de ülkesine dönmüştür.[58]

Babıali İran'a verdiği teminatlar çerçevesinde, başta Erzurum ve Çıldır olmak üzere Doğudaki valilerine gönderdiği talimatlarda, İranlı tüccarlara iyi davranılması ve firarilerin mutlaka iade edilmesini bildirmiştir.[59] Tüm bu temaslar ve zaman zaman meydana gelen yakınlaşmalara rağmen, Osmanlı-İran sınırındaki tecavüzler, İran'ın aşiretlere müdahalesi ve talan hareketlerinin önüne geçilememiştir. Bunun sonucu olarak da iki devlet arasındaki gerginlik, gittikçe tırmanmaya başlamıştır.

---

[55] **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, X, s. 385; **Mufassal**, V, s. 2867.

[56] Unat, **a.g.e.**, s. 245; **Mufassal**, V, s.2867. İran elçisi İstanbul'a gelirken hediye olarak bir de fil getirmiştir.

[57] BOA., HAT/36596.

[58] **Mufassal**, V, s. 2867.

[59] BOA., HAT/36596.

b. Erzurum Valiliğine Atanması

İran, Balkanlarda zuhur eden Sırp isyanı, Rus savaşları ve ardından da iç içe geçen Tepedelenli ve Rum isyanları yüzünden bunalan komşusunun zor durumundan istifade ederek, topraklarını genişletmenin yollarını aramaya başlamıştı. Rum isyanının gittikçe şiddetlenmesi, İran'a beklediği fırsatı sunmaktaydı. Durumun farkına varan ve iki yönlü tehdit içinde sıkışan Babıali ise çok zorlanarak da olsa, sınır bölgelerinde bir takım müdafaa hazırlıklarına girişmiştir.[60]

Babıali, Anadolu'nun doğusunda bağımsızlık emelleriyle isyan bayrağını açan Derviş Paşa'yı, bölgedeki diğer vali ve muhafızların katkılarıyla epeyce zorlanarak etkisiz hale getirebilmişti. Derviş Paşa'nın katlinden sonra, zafer nişanesi olarak kesik başının İstanbul'a gönderilmesinde, Van valisi Mahmut Paşa'nın erken davranıp Erzurum valisi Hafız Ali Paşa'ya bildirmeden bu işi yapması ve neticede sadece kendisinin ödüllendirilmesi, Hafız Paşa'nın gücenmesine neden olmuştu. Babıali Derviş Paşa sorununu çözüldü diye rahatlamışken, bu son gelişmenin ardından bölgedeki iki vali arasında yeni ve daha da tehlikeli bir çekişme başlamış oluyordu.[61]

Erzurum valiliği doğudaki en önemli idari makam olup, "aktar-ı şarkiyyenin kürsüsü" olarak görüldüğünden,[62] bu makamı işgal eden vezirin, başta İran olmak üzere dış tehditlere karşı diğer valilerle işbirliği içinde bulunması, askeri harekatın sevk ve idaresinde öncülük ve organizatörlük yapması gerekmekteydi. Bu hususiyetinden dolayı Erzurum valilerine, "Şark ve İran Seraskeri" unvanı verile gelmiştir.[63] Ancak, bölgedeki diğer idarecilerle sürtüşmeye giren Hafız Ali Paşa'nın, bu görevi hakkıyla icra edemeyeceği anlaşıldığından azledilmesi gündeme gelmişti. Bu karara binaen, daha önce de bu göreve atanması düşünülen, ancak Faş kalesi ve civarındaki Rus tehdidinden dolayı yerinden oynatılmayan, Trabzon valisi ve Faş muhafızı Hüsrev Mehmet Paşa, 16 Temmuz 1820'de Erzurum valiliğine atanmıştır.[64]

---

[60] Cevdet. **a.g.e.,** XII. s. 4.

[61] BOA., HAT/52221.

[62] Şanizade. **a.g.e.,** III. s. 130-131.

[63] BOA., HAT/23219 nr.'lı vesikada "*...Öteden berü şark cânibi seraskerliği dahi Erzurum valilerine muhavvel olagelüp...*" denmektedir ; ayrıca bkz. Lütfi Efendi, "Erzurum valilerine ol vakit Şark ve İran Seraskeri itlak olunu idi" diyor, bkz. **a.g.e.,**V, s. 49

[64] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.), nr. 39, s. 17 ve s. 200. Erzurum eyaleti Çıldır valisi El-hac Hafız Ali Paşa'ya, Çıldır'a ilhâken 8 Mart 1819'da tevcih olunmuş, 4 Mayıs 1819 'da Çıldır Eyaleti başkasına tevcih edilerek uhdesinde sadece Erzurum kalmıştı. 27 Temmuz 1819' de Erzurum Hafız

Hüsrev Paşa daha Erzurum'a ulaşmadan iki ciddi sorunla karşı karşıyadır:

- İranlıların Haydaranlı aşiretini bahane ederek bölgedeki tecavüz ve talanları

- Beyazıt sancağından azledilmiş olan Behlül Paşa'nın[65] ihracı ve yerine atanmış olan Abdülhamit Paşa'nın makamına oturtulması.

Hüsrev Paşa henüz yoldayken, Muş mutasarrıfı Selim Paşa, Haydaranlı aşiretinin kışlamak üzere Muş ve Malazgirt' e gelerek çadırlarını kurduklarını, bu sebeple İran'ın kendisini ve aşiret reislerini tehdit ettiğini *bildirmişti*. Hüsrev Paşa ise cevabında, Erzurum'a varınca bu sorunun çözümü için kendisine gereken her türlü yardımı yapacağını vaat etmiştir.[66]

İran-Osmanlı hududundaki konar-göçer aşiretlerin bir kısmı, bazen İran bazen de Osmanlı topraklarında kışlar yada yaylalarda konaklardı. Genelde, kışı ya da yazı geçirmek için tercih ettikleri ülkenin tabiiyetine giren bu aşiretlerin, gerçekte hangi devletin asıl tebaası oldukları, ihtilaf mevzusu olagelmiştir. Bu ihtilaflardan ötürü, geçmişte de iki devlet arasında hayli ciddi gerginlikler yaşanmış, yağma ve talana kadar giden çatışmalar meydana gelmiştir.[67]

Komşu iki ülke arasında bu tür sorunlara yol açan aşiretlerin başında, Haydaranlı aşireti gelmekteydi. İki bin kadar haneden oluşan ve Haydariler de denen bu kalabalık aşiret, aslında Diyarbakır eyaletinin Mufarikin sancağında yerleşmiş, Haremeyn'e tabi Şikaki aşiretinin bir oymağıdır.[68] Önceki dönemlerde, Selim Paşa'nın babası sabık Muş mutasarrıfı Murat Paşa zamanında da Malazgirt, Erciş ve Muş sancaklarına gelen Haydariler, bölgede on seneden fazla kalmışlardı.[69] Daha sonraki dönemde de bazı seneler geçici olarak "alâ tarîki'l-müsâfere", İran topraklarına, kışlamak veya yaylalara çıkmak için gidip gelmeyi sürdürmüşlerdir.[70]

Ali Paşa uhdesinde son kez ibka olunmuş ve nihayet 16 Temmuz 1820 tarihinde Trabzon valisi ve Faş muhafızı Hüsrev Paşa'ya tevcih olunmuştur.

[65] Biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmânî**, II, s. 35.

[66] BOA., HAT/ 18-8.

[67] Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, III, s. 75; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 4-5.

[68] BOA., HAT/18-14; HAT/18-9.; Şanizade, **a.g.e.,** III, s. 128; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 5.

[69] BOA., HAT/ 18-9. Ayrıca bkz. HAT/105.

[70] **A.e.,** III, s. 128; **A.e.,** XII, s. 5.

Hüsrev Paşa henüz yoldayken, önce Haydaranlı aşiretinin reisi Mahmut Ağa beş yüz, ardından da kardeşi Kasım Ağa bin hane ile İran'dan göçüp, Selim Paşa'nın izniyle kışı geçirmek için Muş ve Malazgirt'e yerleşmişlerdi.[71] Bu gelişmeyi haber alan İran makamları, Kasım Ağa'ya gönderdikleri mektuplarda;[72] derhal dönmedikleri takdirde, Revan serdarı ve Hoy hanı tarafından zorla geri getirileceklerini bildirmişlerdir.[73] İranlılar, sadece Haydaranlı reislerini tehditle yetinmeyerek, onları ayartmakla itham ettikleri Muş mutasarrıfı Selim Paşa'ya gönderdikleri ültimatomda[74] ise, Revan serdarının kardeşi Hasan Han komutasında büyük bir orduyu bölgeye sevk edeceklerini ve İran tebaasından olan bazı aşiretlerle bu ordunun birleşerek, Kars'ın Kağızman kazasına hücum edeceklerini ifade etmişlerdir.[75]

c. Erzurum'a Varışı ve Fiilen İdareyi Ele Alması

Hüsrev Paşa Erzurum'a vardığında, çözümlenmeyi bekleyen bir yığın sorunu hazır bulmuştu. Yeni Erzurum valisi ilk iş olarak, Selim Paşa'yla İran'la ilişkiler, Haydaranlı aşiretinden kaynaklanan sorunlar[76] ve İran'a meylinden ötürü azledilen Beyazıt mutasarrıfı Behlül Paşa'nın sancaktan çıkarılarak, yerine Eleşkirt beyi

---

[71] BOA., HAT/18-14.

[72] BOA., HAT/18-17 nr.'lı vesika Revan serdarından, BOA., HAT/18-15 nr.'lı vesika ise Hoy hanından Kasım Ağa'ya gönderilen tehdit mektuplarıdır. Hoy hanı Feth Ali Han Kasım Ağa'ya gönderdiği bir başka mektupta; biraderiniz daha önce kepazelik edip İran'ı terk etti. Senin de aynı şekilde hareket etmeyeceğini umuyorduk. Hiçbir şekilde sizden el çekmeyiz ve asla peşinizi bırakmayız. Zorla sizi iade ederiz. İki devlet arasında husumete sebep olursunuz ve arada telef olur gidersiniz mealinde ifadeler kullanmıştır, bkz. BOA., HAT/108. Hoy hanının Farsça tahriratı için ise bkz. BOA., HAT/18-16. Bu vesikanın tercümesi ise BOA., HAT/18-15 tedir. Bu hususta ayrıca bkz. BOA., HAT/105 ve 106.

[73] BOA., HAT/106, Hüsrev Paşa, kendisine Selim Paşa ve Erzurum mütesellimi Abdülkadir-zâde Şeyh Osman Efendi tarafından iletilen bu bilgileri merkeze aktarmaktadır.

[74] Erzurum mütesellimi Abdülkadirzade Şeyh Osman Efendi'nin Kasım Ağa'ya bildirdiğine göre Revan serdarı: *"Bana cevap verecek Rum'da kimesne yoktur. Şimdi padişah memleketinde bir Selim Paşa zuhur etmiş eğer fırsat olursa âni dahî muzmahil ve memleketini gâret ederek kendümü ana bildireceğim"* şeklindeki ifadelerle Selim Paşa'yı da tehdit etmiştir. BOA., HAT/ 18-8 12 Z 1235/ 20 Eylül 1820 aynı hususu Hüsrev Paşa'ya bildirdiği tahriratı için BOA., HAT/104 23 ZA 1235/ 1 Eylül 1820.

[75] İranlı yetkililer Selim Paşa' nın, aşiretleri ayartıp Muş ve civarına getirdiğini düşünmektedir. Abbas Mirza sadarete gönderdiği tahriratta bu hususu açıkça belirtir, bkz. BOA., HAT/37406. Abbas Mirza bir başka mektubunda Selim Paşa'nın Kasım Ağa'nın kardeşi Ferhat Ağa'yı ayartıp Haydaranlıların İran'ı terkine sebep olduğunu iddia etmektedir. bkz. BOA., HAT/37372; Bu konuda ayrıca bkz. BOA., HAT/36596; HAT/18-1; HAT/18-6; 18-14. Selim Paşa ise Hüsrev Paşa'ya gönderdiği tahriratta asla böyle bir davetin yada ayartmanın söz konusu olmadığını belirtmiştir, bkz. BOA., HAT/18-9.

[76] BOA., HAT/37195.

Abdülhamit Paşa'nın tayini konularında bir takım yazışmalar yapmıştır.[77] Yine Selim Paşa'ya yolda iken verdiği talimatı tekrarlayarak, İran'la imzalanmış mevcut anlaşmalara uyulmasını ve savaşa sebep olabilecek olaylardan titizlikle kaçınılmasını bildirmiştir.[78] Hüsrev Paşa ardından, selefi Hafız Ali Paşa tarafından zapt edilen, bir önceki vali Ahmet Paşa'nın muhallefat defterlerinin tanzimi ve merkeze sevkiyle meşgul olmuştur.[79]

Hüsrev Paşa'nın çözmesi gereken acil sorunlardan bir diğeri de bölgedeki diğer idarecilerin, yani Van valisi ve muhafızı Mahmut Paşa, Muş mutasarrıfı Selim Paşa ve yeni Kars valisi ve muhafızı Hafiz Ali Paşa arasındaki çekişmelere son vermekti. Mahmut Paşa, Selim Paşa'yı bazı Kürt aşiretleriyle anlaşarak Van topraklarını yağmalatmakla suçlamakta, Selim Paşa ise bunları reddederek karşı suçlamaya girişmekteydi. Hafız Paşa ise, önceki Van valisi Derviş Paşa'nın idamından sonra, kesik başını kendisine sormadan merkeze göndermesinden ve dolayısıyla parsayı toplamasından ötürü Mahmut Paşa'ya dargındı.[80] Bu sebeple Hüsrev Paşa, İran tehdidini bertaraf edebilmek için, söz konusu idareciler arasındaki sorunları çözmek amacıyla, arabulucuk rolüne soyunmuştur.

Bu tür girişimlerin yanında Hüsrev Paşa, Erzurum'da başta Kuruçay kazası olmak üzere, reayadan cizye tahsilatında yapılan yolsuzluklar meselesini ele aldı. Reaya temsilcileri, mültezimlerin türlü hilelerle fazla cizye topladıklarını, "çocuk akçesi" ve benzeri adlar altında gayri meşru vergiler aldıklarını, mahzar ve ilamlarla kendisine ve merkeze aksettirmişlerdir. Merkezde yapılan kayıt yoklamalarında, önceki vali Hafiz Ali Paşa tarafından bölgenin iltizama verildiği tespit edilerek, Hüsrev Paşa'ya gönderilen bir hükümle, derhal bu tür haksız uygulamalara son verilmesi istenmiştir.[81]

Hüsrev Paşa henüz Trabzon'dayken, İran hücumlarına karşı Erzurum valisi Hafiz Ali Paşa'yı takviye etmek için İstanbul'dan gönderilen top, mühimmat ve bir miktar zahire, Trabzon limanına ulaşmıştı.[82] Ancak Erzurum'a vali olarak tayin edildiği emri gelince, bu zahire ve mühimmat sevk edilemeyip öylece kalmıştı. Hüsrev Paşa

---

[77] BOA., HAT/18-5b.
[78] BOA., HAT/37195.
[79] BOA., C. DH/5827.
[80] BOA., HAT/52221.
[81] BOA., A. Emiri/ II. Mahmut, 9243 lef 1, 3.
[82] BOA., C. AS/41728.

Erzurum'a vardığında durumun vahametini görünce,[83] Trabzon'da yerine kaymakam olarak bıraktığı İbrahim Reşit Ağa'ya, biran önce limanda bekleyen askeri mühimmatın sevk edilmesini yazmış, bu hususun aciliyetinden ötürü, bölgedeki görevlilerin ayrıca Babıali tarafından da uyarılmalarını talep etmiştir.[84]

Hüsrev Paşa yaptığı tahkikat neticesinde, Erzurum kalesinin zahire ve mühimmat bakımından neredeyse boş olduğunu merkeze bildirmesi üzerine, eksikliklerin tespit ve ikmali için, Hassa silahşorlarından sol ulufeciler ocak ağası ve sadaret telhisçisi Yusuf Ağa Erzurum'a gönderilmiştir.[85] "Valinin nezareti ve marifet-i şer'ile" gerekli incelemeler yapılarak, sonuçlar merkeze bildirilmiştir. Yusuf Ağa ardından, sınır bölgelerindeki diğer eyalet ve kalelerin de durumlarını tespit etmek için civardaki vilayetlere yönelmiştir.[86] Merkezin bu yoklamalardan maksadı, kalelerdeki tüm eksiklikleri tespit ederek, İran saldırılarına karşı tam anlamıyla bölgeyi tahkim ve takviye etmekti.

Bu sırada Osmanlı Devleti Balkanlarda Rum ve Tepedelenli Ali Paşa isyanıyla uğraştığından, doğuda ikinci bir cephe açılmasını asla kaldıracak durumda değildi.[87] Doğudaki eyaletlerin takviyesine çalışıldığı bu dönemde, bölgedeki idarecilerin ve mahalli güç odaklarının, devlete bağlı olduklarını söylemek pek de mümkün değildi. Babıali, bölgede askeri anlamda hakim olamadığı gibi, Nişancı Halet Efendi'nin etkisiyle taşra idaresinde benimsediği sert tutum, bölgedeki aşiret beylerinin ve halkın İran'a meyletmesini kolaylaştırmaktaydı.[88] İran, sertlikten doğan bu hoşnutsuzluğu gayet akıllıca değerlendirerek, kıymetli hediyeler ve bir takım teminatlarla tüm aşiret reisleri ve ağalar ile bazı mahalli idarecileri kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.[89]

---

[83] BOA., C. ML/5070 23 M 1236. Hüsrev Paşa tahkikatın neticesini ayrıntılı olarak vermektedir.

[84] BOA., HAT/37441 8 Safer 1236/15 Kasım 1820.

[85] BOA., HAT/36596; 37381.Vesikalardan Telhisi Yusuf Ağa'nın askeri mühimmatın Erzurum'a nakli için önce Trabzon'a uğradığı ve limandaki mühimmatın nakli için gereken işleri yaptığı anlaşılmaktadır.

[86] Şanizade, **a.g.e.,** III, s.132.

[87] Şanizade, **a.g.e.,** III, s.140 vd.

[88] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 7. Cevdet Paşa bu hususu; Halet Efendi'nin tesiriyle *" Taşralarda ne kadar müteneffiz ve muktedir adamlar var ise haklı haksız birer bahane ile idam ve hiç olmaz ise nefy olunmakta idi. Bu ise aşâ'ir ve kabâil, bey ve ağalarını ürkütmekle hudûd-ı İrâniyye üzerindeki aşâ'ir hep İranlıya meyletti."* şeklinde dile getirmektedir.

[89] Şanizade, **a.g.e.,** III, s. 145-146

Bölgedeki nazik durumun farkında olan Babıali, Hüsrev Paşa'ya, İran'la savaşa sebebiyet verebilecek olaylardan titizlikle kaçınması talimatı göndermişti. Bundan dolayı Revan serdarı ve civardaki diğer İran idarecilerinin tüm tahriklerine rağmen Hüsrev Paşa, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi yönünde hareket etmeye özen göstermekteydi. Ancak onun bu tavrı İran tarafını pek etkilemediği gibi, bilakis cesaretlendirerek daha da tecavüzkâr bir politika takibine sevk etmiştir.

Hüsrev Paşa bölgede daha önce görev yapmadığından, yaşanmakta olan sorunlar ve bunların arka planı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değildi. Bu eksikliğini gidermek için, bölgedeki diğer görevlilerden bir takım bilgiler edinmişse de bunu yeterli görmemiştir. Bu yüzden Babıali'ye gönderdiği kaimesinde; henüz Erzurum'a vardığını, etrafı hilekar İranlılar ve Kürt aşiretleriyle dolu bu bölgede yaşanan sorunların kaynağında, iki tarafın öne sürdüğü zıt taleplerin olduğunu, bu sebeple sınır ihlalleri, göçebe Kürt aşiretleri, bunların hangi ülkenin tebaası oldukları, bölgedeki tüccarlar ve sair konularda, iki ülke arasındaki mevcut anlaşmalar ile açıklamalarını içeren mazbata şeklinde bir "talimnâme-i sâmiyenin" gönderilmesini istemiştir. Hüsrev Paşa ayrıca, yetki kargaşasına meydan vermemek ve seri biçimde etkin tedbirler alabilmek için de "Canib-i Şark Seraskerliği" unvanıyla Erzurum valisi olarak atandığını gösteren memuriyet fermanının bir an önce gönderilmesini talep etmiştir.[90]

d. İran' ın Anadolu' ya Taarruzları ve Alınan Önlemler

İran birlikleri ve onlara bağlı aşiret askerleri daha önce bildirdikleri gibi, Anadolu'ya girerek Kars'ın Kağızman kazası ile Ortaköy, Başköy ve İncesu, gibi bazı köylerini yağmalamışlar, ahalinin bir kısmını katledip bir kısmını da hayvanlarıyla birlikte sürüp İran'a götürmüşlerdir. Bundan başka Beyazıt sancağından Erzurum'a eşya götüren kervanı Revan eyaletinin Hacı Bayram köyü yakınlarında Zilanlı Hasan Ağa kuvvetlerine talan ettirmişlerdir.[91] Bu yağma ve katliamlardan, Van'ın Mahmudi sancağının Abağa köyünde yaşayan ve Haydaranlılar gibi, zaman zaman İran'a gidip dönen Yezidi aşiretleri de nasibini almış ve sağ kurtulan aşiret reisi Çobanoğlu Abdi Ağa kardeşiyle Muş'a gelerek, Osmanlı sınır yetkililerine mağduriyetlerini bildirerek

---

[90] BOA., HAT/37195-B 21 Z 1235/29 Eylül 1820.

[91] Şanizade, **a.g.e.**, III, s. 128-9; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 5.

yardım talebinde bulunmuşlardır.[92] Sınırlardaki görevlilerin bu gelişmeleri merkeze bildirmelerine karşın, Rum isyanı sebebiyle hayli sıkıntıda olan Babıali, İran'ın tecavüzlerine engel olacak etkin askeri önlemleri almaktan aciz durumdaydı.

İran'ın sınır boylarında gerçekleştirdiği tecavüzler, aslında mevcut anlaşmalara tamamen aykırıydı. Babıali'nin diplomatik baskıları sonucunda İran, sınır boylarındaki memurlarına zaman zaman sınır ihlalleri ve talan hareketlerinden kaçınmaları yönünde talimatlar vermekteydi. Ancak buna rağmen bölgede bu tür hareketlerin ardı arkası kesilmemekteydi. Bu tür sorunların en yoğun olarak yaşandığı bölge, veliaht Abbas Mirza'nın idaresi altındaydı. Bu sebeple tüm sınır ihlalleri ve tecavüzlere son verilmesi ve Anadolu'dan gasp edilen eşya ve hayvanların derhal iadesine dair, 11 Ekim 1820'de sadaretten Abbas Mirza'ya iletilmek üzere Erzurum valisine bir takım tahriratlar gönderilmiştir.[93] Hüsrev Paşa gelen bu tahriratı, adamlarından El-hac Yusuf Ağa ile Abbas Mirza'ya göndermiştir. İran'a gidip dönen Yusuf Ağa, Abbas Mirza'nın dostluktan dem vurduğunu, ancak yine de sözlerine itimat edilemeyeceğini Hüsrev Paşa'ya aktarmış ve Abbas Mirza'nın sadrazama gönderdiği cevabi mektubu da kendisine takdim etmiştir.[94]

Abbas Mirza söz konusu mektubunda; iki devlet arasında dostluğun sürmesini canı gönülden istediğini, ancak Selim Paşa'nın Haydaranlı aşiretini ayartıp Muş'a getirtmesi ile şark seraskeri Hüsrev Paşa'nın, Revan serdarının Ağa Mehmet adındaki İranlı tüccardaki malını gasp etmesinin dostluğa sığmadığını, bölgede yükselen tansiyondan başta Hafiz Ali ve Selim paşalar olmak üzere Osmanlı idarecilerinin sorumlu olduğunu, yine de aradaki sorunlar ile mallarının iadesi meselesini müzakere etmek üzere, Ağa Mustafa adındaki elçisini gönderdiğini sadarete bildirmiştir.[95]

Sadrazama gönderdiği mektubu henüz merkeze yollanmadan Abbas Mirza, Ali Bey adlı bir başka temsilcisini, bir diğer mektupla bu kez Erzurum valisine göndermiştir. Ali Beyin Hüsrev Paşa'ya getirdiği mektup ve şifahi talimatlar arasında; başta Haydaranlılar olmak üzere bazı Kürt aşiretlerinin aslen İran'a mensup oldukları,

---

[92] BOA., HAT/18-13; 18-9; Şanizade, **a.g.e.**, III, s. 128.

[93] **A.e.**, III, s. 129.

[94] BOA., HAT/37404-U.

[95] BOA., C. HR/2982; HAT/37406 12 Safer 1236/19 Kasım 1820. Farsça aslı da aynı numaradadır. Mektubunun diğer bir tercümesi için bkz. BOA., HAT/37372.

Cari (Cihadi) Kalesi ve Hakkari'nin, çok eski zamanlardan beri kendilerine ait olduğu gibi ciddi iddialar yer almaktaydı. Ancak Hüsrev Paşa bu iddiaları son derece sert bir dille reddetmiş ve bu yeni gelişmeden de merkezi hemen haberdar etmiştir.[96] Hüsrev Paşa söz konusu yazısında, şu önemli tespiti de yapar: "Şimdiye dek bölgedeki tüm sorunların Revan serdarının keyfi tecavüz, şahsi kin ve söz dinlemez yapısından kaynaklandığını sanıyorduk. Halbuki Abbas Mirza'nın bu mektubu ve elçisinin ifadelerinden çok net bir biçimde, İranlı tüm idarecilerin aynı niyette oldukları anlaşılmıştır. Meydana gelen olayların arkasındaki asıl isim, veliaht Abbas Mirza'dır".[97]

Hüsrev Paşa, İran makamlarının ciddi iddia ve ithamlarıyla gerginliğin iyice artması üzerine, gelişmelerin ayrıntılarını aktarmak üzere, hazinedarı Ahmet Efendi'yi İstanbul'a göndermiştir. Ahmet Efendi'nin Babıali'ye sunduğu bilgiler hiç de iç açıcı değildir: İranlıların, geçmişte tüccar ve hacılarına ve özellikle de hacılar arasında bulunan Revan serdarının eşine kötü muamele edildiğini, Muş mutasarrıfı Selim Paşa'nın İran topraklarında meskun Haydaranlı ve diğer Kürt aşiretlerini Anadolu'ya getirtmek için ayarttığını ve ellerinde bunu ispat edecek mektuplar olduğunu öne sürdüklerini[98] ve de önceki Erzurum valisi Hafız Ali Paşa'yı baş düşmanları olarak gördüklerini ifade etmiştir.[99] Civardaki valilerin durumlarını da değerlendiren Ahmet Efendi, Van muhafızı Sert Mahmut Paşa'nın sadece Van'ın merkezi ile kalesinde hakim olduğunu, taşrasında kesinlikle nüfuzu olmadığını, üstelik ahalinin hem kıtlık, hem de kötü idaresinden dolayı kendisinden şikayetçi olduklarını, düşmanın Van'a hücumu halinde, ahalinin direnmeyerek İran'a tabi olacaklarını ifade etmiştir.[100]

Hazinedar Ahmet Bey'in aksettirdiği bu vahim tablo karşısında, alınacak tedbirleri görüşmek üzere toplanan meşveret meclisinde, bölgedeki son gelişmeler masaya yatırılmıştır. Müzakereler sonunda Kars muhafızı Hafız Ali Paşa ile Sert Mahmut Paşa'nın azli suretiyle, İranlıların bahaneleri ve şahsi husumetlerinden dolayı

---

[96] BOA., HAT/37404-U.

[97] BOA., HAT/37404-U ; HAT/37372.

[98] Bu iddia bizzat veliaht Abbas Mirza tarafından sadarete yazılıp, gerekirse paşaların mektuplarını gönderebileceğini ve Hüsrev Paşa'nın temsilcisi Yusuf Ağa'ya bu mektupları gösterdiğini belirtmiştir. bkz. BOA., HAT/37372.

[99] Abbas Mirza, Babıali'nin kendisine gönderdiği kılıçları, Hafız Ali Paşa'nın *"Bunlar İslam'a layıktır şehzadeye layık değildir"* diyerek alıkoymasından ve annesi hac için Erzurum'dan geçerken alenen saygısızlık etmesinden dolayı kendisine kin tutmuştur. bkz. BOA., HAT/37089.

[100] BOA., HAT/36596-A.

bölgeye tecavüzlerinin önü alınmak istenmişse de hem kış, hem de *"hudûd-ı hâkânîde bulunan vüzerâ yalnız mu'tedil ve hakim-meşreb olmak kâfî olamayıp lede'l-iktizâ harb u darb erbâbından şedidü'ş-şekîme olmaları elzem olduğundan"* ve bu sırada böyle vezir bulunmadığından, azil işi daha sonraya bırakılmıştır. Bununla birlikte teftiş için bölgeye gönderilen sadaret telhisçisi Yusuf Ağa'nın dönüşünde vereceği bilgilerin, Hüsrev Paşa tarafından aktarılan bilgileri tasdik etmesi halinde, o vakit azillerinin düşünülebileceği arz edilmiş ve sadır olan hattı hümayunla da bu karar onaylanmıştır.[101]

Diğer yandan Abbas Mirza'nın elçisi olarak bir süre önce İstanbul'a gelen Ağa Mustafa, Babıali'de kabul edilerek biran önce bölgedeki sınır ihlalleri ve talan harekatının durdurulması, Osmanlı Devleti'ne tabi Kürt aşiretlerinin tahrik ve himayesinden vazgeçilmesi ve dostane ilişkilerin tesisine gayret gösterilmesini Abbas Mirza'ya ifade etmesi istenmiştir. İran veliahdına hitaben ayrıntılı açıklamalar içeren bir de mektup verilen Ağa Mustafa, on bin kuruş ihsan olunarak ülkesine iade edilmiştir.[102]

2- Şark Seraskerliği

a. Şark Seraskeri Unvanı Verilmesi

İran makamları, sınır ihlalleri ve talan hareketlerine kalkışmamaları yönünde memurlarına gerekli talimatları gönderdiklerine dair Babıali'ye teminat vermelerine rağmen, bölgede değişen bir şey yoktu. Bu teminatlar göz boyama kabilinden olup, Revan serdarının teminatlarının hemen ardından, tecavüz hareketleri meydana gelmekteydi. Babıali diplomatik yolla bölgede güvenlik ve hükümranlığını iade edemeyeceğini tam manasıyla anlamıştı. Daha etkin ve organize biçimde İran'a karşı önlem alınmasını sağlamak amacıyla, Erzurum valisi Hüsrev Paşa'ya Ekim 1820 sonunda "**Şark Seraskerliği**" unvanı tevcih edilerek menşuru gönderilmiştir.[103] Hüsrev

---

[101] BOA., HAT/36596.

[102] Aynı vesika. Unat, İran'dan Osmanlı başkentine gelen tüm elçilerin listesini vermiştir. Ancak 1820 de İran elçisi olarak gelen Ağa Mustafa bu listede görünmemektedir. bkz. **a.g.e.**, s.243-245.

[103] Şanizade, **a.g.e.**, III, s. 130-131'de; Şarkın kürsüsü konumunda olan Erzurum'un valisi Hüsrev Paşa'ya eslafına da verile geldiği üzere "Şark Canibi Seraskerliği" unvanının evasıt-ı Muharrem 1236/19-28 Ekim 1820'de verilip menşurunun gönderildiği ifade edilmektedir. Hüsrev Paşa'nın bu göreve ne zaman atandığına dair Atik Vüzera Defterinde her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bundan dolayı Şanizade'nin verdiği bu tarih daha da kıymetli hale gelmektedir.

Paşa'nın şark seraskeri olarak tayiniyle, İran'a karşı yapılacak hazırlıklar ile komutanın tek elde toplanması ve böylece daha etkin önlemlerin süratlice alınması hedeflenmişti.

Daha önce İran Kürtlerinden bir takım eşkıya grupları hududu geçerek, Kars civarında bulunan Köroğlu kalesini ele geçirmişlerdi. Bunların civar köy ve kasabalara yaptıkları baskınlarla, ahaliyi canından bezdirdiklerine dair mahzarlar İstanbul'a ulaşınca, İran sınırını asla tecavüz etmeden bu eşkıya Kürt aşiretlerinin sürülmesine dair, başta Hüsrev Paşa olmak üzere bölgedeki tüm valilere ve diğer sınır muhafızlarına hükümler gönderilmiştir.[104]

Eşkıya grupları ve İran ordusu, kısa bir süre sonra bu kez iki koldan Beyazıt sancağını aşıp Diyadin kazasının köylerini basıp yağmalamışlardır. Bununla da yetinmeyen İranlılar, Hınıs kazasını ve bazı köylerini de talan edip, Patnos ve Malazgirt taraflarına kadar ilerlemişlerdir.[105]

Muş mutasarrıfı Selim Paşa, daha önce Revan serdarı Hüseyin Han ve veliaht Abbas Mirza' dan gelen tehdit mektuplarından, bir süre sonra İranlıların daha güçlü bir orduyla yine Anadolu'ya hücum edeceklerini anladığından, bir takım müdafaa hazırlıklar yapmıştı. Selim Paşa, ordusunu takviye etmek amacıyla Hüsrev Paşa'dan birkaç top ve yeterli mühimmat talep etmiş, ayrıca Revan serdarına temsilciler gönderilerek, anlaşmaları çiğneme cesaretlerinin nereden geldiğinin sorulmasının faydalı olacağını öne sürmüştür.[106]

Ancak hiç beklenmedik şekilde, hayli süratli ve şaşırtıcı olsun diye iki koldan hareket eden İran ordusu, Kürt aşiret güçleriyle birlikte bir anda Muş civarına gelmiştir. Yoncalı köyünde ordugahlarını kuran İran ordusunun ilerleyişini durdurmak üzere, Muş mutasarrıfı Selim Paşa alelacele karşı harekete geçmiştir. İlk çarpışmada İranlıların galip gelerek, Selim Paşa'nın karargahının bulunduğu Çevirme denilen yere yaklaştıkları haberi gelince, Eylül 1820 sonunda Hüsrev Paşa kendisini takviye etmek üzere iki çarha topu, mühimmat ve bin kadar da süvari göndermiştir.[107]

---

[104] BOA., C. DH/6183; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s.6.

[105] BOA., HAT/37195-C; C. DH/6183; Şanizade, **a.g.e.**, III, s.132.

[106] BOA., HAT/37195-D.

[107] BOA., HAT/37195; 37195-A nr.'lı vesikalarda Hüsrev Paşa, Selim Paşa ile Hınıs beyi olan yeğeni Abdülfettah Bey'i nasıl takviye ettiğini ayrıntılı biçimde izah etmektedir.

"Şark Seraskeri" sıfatıyla, Hüsrev Paşa'nın İran ordusu üzerine bizzat yürümesi gerekirken, bundan kaçındığı görülmektedir. Hüsrev Paşa pek tatmin edici olmasa da bunun gerekçesini, Revan serdarı üzerine asker sevkine dair bir irade yok iken izin almadan böyle bir işe kalkışmasının doğru olmayacağı şeklinde açıklamaktadır.[108] Gönderilen tahriratlarla bölgedeki gelişmelerden haberdar olan Babıali, Van muhafızı Sert Mahmut Paşa ile Beyazıt mutasarrıfı Abdülhamit Paşa'ya, acilen asker toplamaya girişmeleri ve eşkıyanın def edilmesi için çarpışan kuvvetleri takviye etmeleri bildirmiştir.[109]

b. İran'ın Hakkari ve Kars'ı İşgal Girişimi

Anadolu'daki ilerleyişini sürdüren İranlılar, Van'ın Hakkari nahiyesindeki Cari kalesini kuşatmışlardı.[110] Mahmut Paşa derhal Şark seraskeri Hüsrev Paşa'ya durumu bildirip, diğer taraftan kethüdası İsmail Bey'i yardım amacıyla Cari kalesine sevk etmiştir. Bu sırada İran ordusunun bir diğer kolu da Erciş kalesini kuşatmaya başlamıştır. Ancak, yardım için giden İsmail Bey, yarı yolda Cari kalesindekilerin İran tabiiyetini tanıdıklarını haber alınca, geri dönmek zorunda kalmıştır.

Altı yıl önce İran'a iltica eden Hakkari beyi Mustafa Bey'in bu sırada, Van'a geldiği haber alınınca, Sert Mahmut Paşa kendisiyle görüşerek, devlete itaat etmesi konusunda bir takım nasihatlerde bulunmuştur.[111] Mustafa Bey konusunda Babıali'den Hüsrev Paşa'ya gönderilen talimatta; ataları devlete sadık olan bu zatın bir yolunun bulunup ihanetten vazgeçmesinin sağlanması istenmiştir.[112] Ancak Cari kalesinin beyi ile yakınlığına güvenen Mustafa Bey, bu nasihatlere kulak asmamıştır. Hüsrev Paşa Cari kalesinin elden çıkmaması için yoğun çaba sarf ederken, çok daha tehlikeli bir sonuca merkezin dikkatini çeker: İranlılar Cari kalesini ele geçirirlerse başta Şeyho Bey olmak üzere bölgede bulunan tüm Kürt aşiret reisleri, İran tabiiyetine gireceklerine dair Hoy

---

[108] BOA., HAT/37195-C.

[109] Şanizade, **a.g.e.**, III, s. 145-6; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 6.

[110] Hoy hanı Feth Ali Han tarafından kalenin çok şiddetli biçimde kuşatıldığı içeride bulunan Zekeriya Bey tarafından Van muhafızı Sert Mahmut Paşa'ya bildirilmiştir. Cari Kalesi'nin kuşatılma gerekçesi, Haydaranlı aşireti reislerinden Kasım Ağa'nın İran'a geri dönmeyi kabul etmemesidir.

[111] Cevdet, XII, s.6.

[112] BOA., HAT/37372.

hanına taahhütte bulunduklarını içeren Farsça mektuplar göndermişlerdir.[113] Neticede tüm çabalar boşa gitmiş, Cari kalesi elden çıktığı gibi, önlerinde ciddi bir direniş kalmayan İran ordusunun diğer kolu, Kars'ın kazalarını da talan etmişlerdir.[114] İranlıların istedikleri yerleri kolaylıkla ele geçirmelerinde şaşılacak bir durum yoktu. Zira Van muhafızı Mahmut Paşa'nın kendisi yardıma muhtaç iken, civardaki kaleleri muhafaza ve takviye etmesi imkansızdı.[115]

Hüsrev Paşa Revan serdarı Hüseyin Han'ın bu sırada Erzurum'a gelen elçisiyle[116] genelde, İran'ın bölgede devletlerarası hukuka ve dostluğa aykırı hareketleri özelde ise, Cari kalesinin istilası ve Kars'ın talan edilmesi konularını müzakere etmiştir. Hüsrev Paşa'nın şikayet ve talepleri, elçisi tarafından Hüseyin Han'a arz edilince, gelen cevabında Revan serdarı; Cari kalesinin aslında "Hakkari tevabi'inden olmayıp Selmas'a tabi oluğundan" Osmanlı Devleti'nin burada hak iddia edemeyeceğini[117] ve asıl amaçlarının burada zamanla biriken eşkıya kılıklı adamların temizlenmesi olduğunu, aradaki dostluk gereği Kars'a asla dokunulmayacağını son derce dolaylı ve politik ifadelerle dile getirmiştir. Asıl konuyu geçiştiren Hüseyin Han, Hüsrev Paşa'dan selefi Hafız Ali Paşa'nın haksız yere gasp ettiğini iddia ettiği 300 kantar pamuk ile İranlı hacılar ve tüccarlardan gasp ettiği paraların derhal iadesini talep etmiştir.[118]

İran tehdidinin gün geçtikçe büyüdüğünün farkında olan Hüsrev Paşa, Revan serdarının cevabından da anlaşılacağı üzere, İranlıların asıl amacının Anadolu'yu işgal etmek olduğunu, sahte dostluk yüzü göstererek bu çirkin amaçlarını gizlemeye çalıştıklarını ve düşmanın hücumuna karşı, Kars'ta gereken her türlü hazırlığın yapılması konusunda Hafız Ali Paşa'yı uyarmıştır. Ayrıca, merkezden acilen asker

---

[113] BOA., HAT/37441.

[114] BOA., HAT/37455-B.

[115] BOA., HAT/37441 8 Safer 1236/ 15 Kasım 1820. Erzurum valisi Hüsrev Paşa' dan merkeze gelen yazıların özetlerini içermektedir. Mahmut Paşa, Van Kalesi' nde zahire, mühimmat ve cephaneden eser olmadığını bildirerek acilen yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Hüsrev Paşa' nın Mahmut Paşa'ya gönderdiği asker, top ve zahire yardımı için bkz. BOA., HAT/37372.

[116] İran elçisinin adı Mirza Han Bey'dir. Bkz. BOA., HAT/37373.

[117] Cari Kalesi ve Hakkari'nin aslında İran'a ait olduğuna dair Abbas Mirza'nın ifadeleri için bkz. BOA., HAT/37404-U; Hüsrev Paşa'nın İranlıların iddialarını aktardığı bir diğer tahrirat için bkz. BOA., HAT/37381; İran aslında Cari kalesini bir şantaj aracı olarak kullanmak istemektedir. Şöyle ki; Hüsrev Paşa'nın bu kale ve civarındaki arazinin Osmanlı toprağı olduğunda ısrarı ve karşı iddiaları reddi üzerine Abbas Mirza, Haydaranlı aşireti iade edilirse Cari Kalesi, Kilise ve Derik kalelerini teslim etmeye hazır olduğunu bildirmiştir, bkz. BOA., HAT/37320-H.

[118] BOA., HAT/37455-B; 37373.

gönderilmesini talep etmiş ve civar bölgelerden ne kadar asker çıkarılabileceğinin de dökümünü göndermiştir.[119] Diğer yandan, İran'ın Kars'a hücumu muhtemel olduğundan Kars muhafızı Ali Paşa, hazırlıklı olması konusunda hem Babıali'den hem de Hüsrev Paşa tarafından tekrar uyarılmıştır. Kars'ın takviyesi için Hüsrev Paşa, hazinedarı Ahmet Efendi başbuğluğuyla bölgeye mühimmat, top ve asker göndermiş ancak beklenmedik şekilde, Ali Paşa tarafından bu birlikler iade edilmiştir. Buna rağmen Hüsrev Paşa kendisine cephe almayarak, Erzurum'dan aylıklı asker tedarik edip göndermiş, ancak Ali Paşa bu birlikleri de yine ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle geri çevirmiştir.[120]

Hüsrev Paşa'nın güçlükle tedarik edip gönderdiği yardımcı kuvvetlerin Ali Paşa tarafından iade edilmesinde; şiddetli zahire sıkıntısı içindeki Kars ahalisinin, naib efendi öncülüğünde "huzura gelerek" ne amaçla olursa olsun ve kim tarafından gönderilirse gönderilsin, memleketlerine gelecek askerleri besleyemeyeceklerini ısrarla belirtmeleri etkili olmuştur.[121] Bölgede bunlar yaşanırken, Revan serdarı Hüseyin Han Kars'a bir miktar asker eşliğinde temsilcisi Mirza Cabbar'ı göndererek, zor durumdaki Ali Paşa ile Kars ahalisine gözdağı vermek ve böylece İran hakimiyetini tanımalarını sağlamak istemiştir. Ali Paşa ise, mütekebbir tavırlar sergileyen ve sürekli ülkesinin gücünü vurgulayan Mirza Cabbar'a, asla İran'dan çekinmediklerini ifade ederek, devletin şanına yakışır cevapları vermiştir. Ancak Kars ahalisi, Ali Paşa kadar metanet gösteremeyerek, İran elçisinin gövde gösterisinden ve tehditlerinden hayli etkilenerek dehşete kapılmıştır.[122] Kars ahalisinin ısrarı ve dolayısıyla Ali Paşa'nın da mecburen onlara tabi olarak Hüsrev Paşa'nın gönderdiği takviye birlikleri kabul etmemesinde, Revan serdarının bu gövde gösterisi en etkili husus olarak görünmektedir.

---

[119] BOA., HAT/37381-A.

[120] BOA., HAT/37372 25 R 1236/30 Ocak 1821; BOA., HAT/36596-A. Hazinedar Ahmet Efendi'ye hizmetlerinden ötürü Hüsrev Paşa'nın iltimasıyla 12 Ocak 1821'de Kapıcıbaşılık rütbesi ihsan olunmuştur. bkz. BOA..C.DH/6411

[121] BOA., HAT/37347, 7 Ra 1236/13 Aralık 1820. Ali Paşa Kars naibinin bu konudaki ilamını da Hüsrev Paşa' ya göndermiş, o da bunların tümünü merkeze havale etmiştir. bkz. BOA., HAT/37378.

[122] BOA., HAT/37404. Ali Paşa bu hususu şöyle dile getirmiştir : *"...Lakin Kars ahalisi ekseri serdar-ı mûmâileyhin kuvvetine zâhib olarak, gayret-i İslamiyyede nev'imâ kusurları olduğu etvâr ve kelamlarından istidlâl olunmuş olduğundan..."*

c. Beyazıt' ta Behlül Paşa İsyanı

Beyazıt sancağındaki sorunlar ve idarecilerinin İran'a meyli konusu, Hüsrev Paşa'nın Erzurum valiliğine atanmasından önce de merkezi uğraştıran en önemli sorunlardandı. Beyazıt mutasarrıfı Mehmet Behlül Paşa'nın, sadakatsizliği ve İran yanlısı tutumu nedeniyle, yerine Eleşkirt beyi Abdülhamit Bey'in atanması gerektiği, o dönemdeki Erzurum valisi Celalettin Paşa tarafından Ocak 1818'de merkeze bildirilmişti.[123] Babıali'deki müzakerelerden sonra Behlül Paşa azledilerek yerine Erzurum valisi Hafız Paşa'nın iltimasıyla, Toprak Kale'nin önde gelenlerinden İbrahim Ağa atanmıştı.[124]

Behlül Paşa azledildiğini haber alınca, İbrahim Ağa'nın kardeşi Hüseyin Ağa'nın İran'a tabi Kürt aşiretlerinden birinin reisi olduğunu, dolayısıyla Beyazıt gibi son derece önemli bir serhat sancağının, ihaneti muhtemel bu hanedanın eline geçeceği gerekçesiyle,[125] azil kararını tanımamıştır. Buna rağmen Beyazıt sancağı Behlül Paşa'dan alınarak 4 Nisan 1820'de mirimiranlıkla Eleşkirt beyi Abdülhamit Bey'e "yurtluk ve ocaklık" olarak tevcih edilmiştir.[126] Ardından da Behlül Paşa'ya Beyazıt sancağından çıkması ve ahalinin yeni mutasarrıfı sancağa kabul ve itaat etmesini içeren talimatlar gönderilmiştir. Buna karşın, makamını terk etmemekte kararlı olan Behlül Paşa'nın teşvikleriyle, 10 Temmuz 1820'de gönderilen ilamla; Behlül Paşa'dan

---

[123] Erzurum valisi ve Şark Seraskeri Mehmet Celalettin Paşa 3 RA 1233/ 11 Ocak 1818 tarihli tahriratında; son derece haris ve İran yanlısı olarak nitelediği Behlül Paşa' nın, sınırları İran'a ve aşiretlere teslim ettiği gibi, mukavemet etmediğinden Köroğlu Kalesi'nin de düşman eline geçmesine neden olduğu, ayrıca ahaliyi perişan ettiğinden yerine Eleşkirt beyi Abdülhamit Bey' in atanmasının çok isabetli olacağını belirtmişti. Ancak kethüdası da İranlı bir zat olan ve Revan serdarı ile son derece yakın ilişkileri bulunan Behlül Paşa'nın, bu azil işini kabul etmeyip İran'a iltica etmesinin kuvvetle muhtemel olduğuna dikkat çeken Celalettin Paşa, hileyle bir şekilde ele geçirilip hapsiyle düşmana ilticasının önü alınabilirse, sorun çıkmadan bu işin hallinin mümkün olabileceğini ifade etmiştir, bkz. BOA., HAT/37443 11 Ocak 1818.

[124] Şanizade, **a.g.e.,** III, s. 146-7.

[125] Behlül Paşa' nın bu gerekçesine benzer bir hususu Erzurum mütesellimi İbrahim Yümni Bey de merkeze ihbar etmiştir, bkz. BOA., HAT/51257.

[126] BOA., HAT/37261-R, Bu tevcihatı bildirmek üzere Abdülhamit Paşa' ya gönderilen berattır. Bu konuda gönderilen buyrultu için bkz. BOA., C. DH/2736. Bu hususta Şanizade ve ondan naklen Cevdet Paşa ile Kamil Paşa hatalı bilgiler vermektedir. Şöyle ki; Şanizade, (III, s.147) Abdülhamit Paşa'nın Beyazıt mutasarrıflığına Erzurum valisi Hüsrev Paşa tarafından atandığını belirtir ve daha da ileri giderek "kendi mütcallikatından" nitelemesini yapar. Bu hata Cevdet Paşa tarafından da aynen tekrarlanır, (XII, s.7-8). Halbuki vesikalarla ortaya koyduğumuz gibi Abdülhamit Paşa 4 Nisan 1820'de bu göreve atanmıştır. Hüsrev Paşa bu sırada Erzurum valisi olmayıp hala Trabzon valisi ve Faş muhafızıdır. Hüsrev Paşa' nın Erzurum valiliğine tayini 16 Temmuz 1820'dir, bkz. BOA., Tahvil Def (Atik Vüzera Def.) nr. 39, s. 17, 200. Dolayısıyla bu tevcihat meselesinde dahli ve Abdülhamit Paşa ile de en ufak bir akrabalık bağı yoktur. Bu durumda her iki vakanüvis tarafından da kullanılan "kendi müteallikatından" şeklindeki ibare de hükümsüz hale gelmektedir.

herkesin memnun olduğu, asla azline razı olamayacakları, Abdülhamit Paşa gibi "İran yanlısı ve zalim" bir mutasarrıf istenmediği, son derece çarpıcı ifadelerle merkeze bildirilmiştir.[127]

Hüsrev Paşa 16 Temmuz 1820'de Erzurum valiliğine atandığında, selefi Hafız Paşa'dan Beyazıt sorununu bu şekilde devralmıştı. Hafız Paşa 28 Temmuzda halefine gönderdiği tahriratta; olayları özetledikten sonra, Behlül Paşa'nın Beyazıt'tan çıkıp Erzurum'a gelmesi için yaptıklarını, sorunu çözmek için kimlerle temas kurması gerektiği ve özellikle bu konuda Muş mutasarrıfı Selim Paşa'nın önemli katkılar yapabileceğini ifade etmiştir.[128] Hüsrev Paşa 16 Temmuzda Erzurum valisi olarak atanmışsa da gelip fiilen idareyi ele alışı Eylül ortasını bulmuştur.[129] Yeni vali vilayete vardığında Haydaranlı aşiretinden dolayı İran'la yaşanan çatışmalar ile Beyazıt sancağına yapılan atamadan kaynaklanan bu iki acil sorunu hazır bulmuştu.

Hüsrev Paşa göreve başlar başlamaz, Behlül Paşa inadından vazgeçmeyerek, Beyazıt kalesinden asla çıkmayacağını yeni valiye de bildirmiştir.[130] Hüsrev Paşa, Behlül Paşa'nın bir çok gerekçeler sıraladığı tahriratını alınca, hayli karışık görünen bu konunun çözümünü merkeze havale etmiştir. Merkezden gelen cevapta ise, Muş mutasarrıfı Selim Paşa'yla görüşülerek, daha önce kararlaştırıldığı gibi Abdülhamit Paşa'nın Beyazıt sancağı mutasarrıfı unvanıyla makamına oturtulması için ne gerekiyorsa yapılması talimatı gönderilmiştir.[131]

Hüsrev Paşa, Babıali'nin bu kesin talimatı üzerine, merkezden gelen tahriratları silahtarı Derviş Ağa'ya vererek, bu hususta daha fazla zorluk çıkarmadan Beyazıt'tan çıkmasını içeren bir takım tahriratlarla, Kasım 1820'de Behlül Paşa'ya göndermiştir.[132] Hüsrev Paşa, bu talimatların gereğinin icra edileceğini düşündüğünden, silahtarının

---

[127] BOA., HAT/18-4a.

[128] BOA., HAT/18-10. Behlül Paşa Hafız Ali Paşa' ya akıbetinden endişe ettiğini, ancak şehrin ileri gelenleri tarafından teminat verilmesi halinde Erzurum'a gelebileceğini bildirmiştir. HAT/18-10. 17 L 1235/ 28 Temmuz 1820.

[129] BOA., HAT/18-5b. Hüsrev Paşa 11 Eylül itibariyle henüz yoldadır ve birkaç güne kadar Erzurum'a ulaşacağını, selefi Ali Paşa' nın talimatları (BOA., HAT/18/10) çerçevesinde Beyazıt sorununu halledeceğini ifade etmektedir.

[130] Cevdet, XII, s. 8.

[131] BOA., HAT/37455; HAT/18-5b. Benzer bir emr-i âlî de Hafız Ali Paşa'ya yazılarak hayli karmaşık hale gelen bu sorunun halledilmesi için üçünün işbirliği yapması istenmiştir. bkz. BOA.,HAT/18-10.

[132] BOA., HAT/37455. Bu sırada Hafız Ali Paşa da gelen talimat gereği devreye girerek Behlül Paşa'ya, görevi devredip Erzurum'a gitmesi ve kendisine asla zarar verilmeyeceğini belirten bir tahrirat göndermiştir.

hemen ardından Abdülhamit Paşa'nın maiyetine 1500 kadar süvari ile iki top vererek,[133] yeni görev yerine sevk etmişti. Abdülhamit Paşa da Beyazıt hanedanından olduğundan, Behlül Paşa bu defa, İbrahim Ağa atandığında öne sürdüğü gerekçelerin arkasına sığınamazdı.[134] Ancak Hüsrev Paşa bu konuda yanılmıştı, çünkü Behlül Paşa, asla koltuğunu bırakmak niyetinde değildi. Bu yüzden Abdülhamit Paşa'nın Beyazıt'a doğru geldiğini haber alınca, Kürt Sebki aşiretiyle anlaşarak[135] rakibinin üzerine sevk etmiştir. Kara Kilise denen mevkide meydana gelen bu savaşta, Sebki aşiretinin de desteğiyle Abdülhamit Paşa mağlup edilmiştir.[136]

Behlül Paşa kazandığı bu zaferden aldığı güçle, Erzurum valisi Hüsrev Paşa'nın talimatını getiren Derviş Ağa'yı, 18 Kasım 1820'de olumsuz cevabi tahriratlarla iade etmiştir. Behlül Paşa söz konusu tahriratlarında; kendisinin ve atalarının asırlardır Osmanlı Devleti'ne sadık olduklarını, İran'a karşı hudutları cansiperâne müdafaa ettiklerini, azline dair Derviş Ağa'nın getirdiği tahriratları alınca Beyazıt'tan çıkmak için hazırlıklara başladığını, ancak Abdülhamit Paşa'nın sabretmeyip İran'a tabi Kürt aşiretlerinden birinin reisi olan Hüseyin Ağa[137] ile gelip Beyazıt'ı bastıklarını, etrafı yağmaladıklarını, halkın daha baştan kendilerine böyle zulmeden bir idareciden emin olamayacaklarını kendisine ifade etmelerinden dolayı, mecburen şahsını ve ahaliyi müdafaa ettiğini,[138] gönderilen ilam[139] ve mahzarlar[140] ile bunları getiren mutemet adamların ifadelerinden, hakikatin malumu olacağını Hüsrev Paşa'ya ifade etmiştir.[141]

---

[133] BOA., HAT/37373.

[134] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 8.

[135] BOA., HAT/37436. Sebki aşireti reisi Süleyman Ağa, Behlül Paşa' nın kaynıdır, bkz. BOA., HAT/37455.

[136] BOA., HAT/37373. Bu yenilgi üzerine Abdülhamit Paşa Hüsrev Paşa' dan bin kadar tüfekçi askeri ile iki obüs topu istemiştir, bkz. BOA., HAT/37455-A 19 S 1236/26 Kasım 1820. Ayrıca Sebki aşireti kuvvetlerinin Abdülhamit Paşa' nın memleketi Eleşkirt'i yağmalaması ve ahalinin uğradığı zararlara dair Abdülhamit Paşa'nın arizası için bkz. BOA., HAT/18-11, mahzarlar ve ilam için ise bkz. BOA., HAT/18-5 ve 18-5a.

[137] Zilanlı aşiretinin reisi Hüseyin Ağa, Abdülhamit Paşa'nın kayın pederidir. bkz. BOA., HAT/37455.

[138] BOA., HAT/37455-J.

[139] BOA., HAT/37455-K.

[140] BOA., HAT/37455-D; HAT/37455-L.

[141] BOA., HAT/37455-C, 11 Safer 1236/ 18 Kasım 1820. Gerek Behlül Paşa'nın tahriratında gerekse ilam ve mahzarlarda, Abdülhamit Paşa'nın İranlı Kürtlerle işbirliği yaptığı, müslümanların mallarını, hatta bakire kızlarını Kürt ve İranlılara peşkeş çektiği gibi son derece ciddi ithamlar yer almaktadır. Beyazıt ahalisinden merkeze gönderilen ve benzer iddiaları içeren bir mahzar için bkz. BOA., HAT/18-4.

Behlül Paşa'nın bu ferman dinlemez tavrının ardında, bölgedeki nüfuzlu bazı kimseler ile aşiret reislerinden aldığı destek yatmaktaydı. Erzurum'daki bazı nüfuzlu kişilerin de direnmesi hususunda kendisini teşvik ettiklerini, Hüsrev Paşa casusları vasıtasıyla haber aldığı gibi durumu merkeze de iletmiştir.[142] İlk hamlesinden olumlu sonuç alamayan Hüsrev Paşa, sorunun çözümü için hayli asker ve top gönderilerek Beyazıt kalesinin kuşatılması ve cebren Abdülhamit Paşa'nın makamına oturtulmasından başka çare olmadığını, dolayısıyla bunu amir fermanın gönderilmesini istemiştir.[143] Durumun vahametini valinin tahriratları, Beyazıt kadısının Behlül Paşa lehindeki ilamları[144] ve mahzarlar ile Abdülhamit Paşa ve taraftarlarının aleyhteki tahriratlardan[145] anlamaya çalışan Babıali'nin kafası iyiden iyiye karışmıştır. Bununla birlikte, bölgedeki Kürt hanedanlarından birine görevi tevcih etmekten başka çaresi de yoktur. Zira, yerli hanedanlardan birine mensup olmayan bir idarecinin bölgede tutunması ve aşiretler üzerinde hakimiyet tesis etmesi imkansızdır. Hüsrev Paşa'dan gelen tahrirat hülasasının arzı üzerine bu konuda "*Paşa-yı mûmâ ileyhimânın birer sûretle İranlıya münâsebetleri cihetiyle ikisi dahî devlet bendesi olmayarak emniyet câiz değil ise de işbu Beyazıt sancağı öteden beri yurtluk ve ocaklık vechile bunlara ve tebeddülleri takdirinde evlatlarına verile gelip mûmaileyh Hamit Paşa, Behlül Paşa'ya nispetle fermân-ber olduğu mahallinden bi'l-inhâ ol vechile livâ-yı mezbûr tevcîh olunup....*" denilmek suretiyle bu çaresizlik dile getirilmiştir.[146] Nihayet meşveret meclisinde, Abdülhamit Paşa'nın makamına oturtulması için kuşatma ve cebir de dahil ne gerekiyorsa yapılması, bununla birlikte itaatkar ahaliye asla eziyet edilmemesi yönünde karar alınarak, gerekli ferman ve tahriratlar Hüsrev Paşa'ya gönderilmiştir.[147]

Bu kesin talimatlar üzerine Hüsrev Paşa, kethüdası Çeçen-zâde Hasan Ağa başbuğluğunda dairesi halkından süvari ve piyade olmak üzere, altı bin kadar asker

---

[142] BOA., HAT/37455-F. 22 S 1236/ 29 Kasım 1820. Ayrıca Erzurum önde gelenlerinin Hafız Ali Paşa' ya giderek Behlül Paşa' nın görevinde kalmasını talep ettiklerine dair bkz. BOA., HAT/18-12a.

[143] BOA., HAT/37373.

[144] BOA., HAT/18/4-a 29 N 1235; HAT/37455-K.11 S 1236/18 Kasım 1820.

[145] Mesela BOA., HAT/37455-D ve 37455-L nr.'lı vesikalar, Beyazıt halkından gelen mahzarlar olup, Behlül Paşa' dan memnun oldukları, Abdülhamit Paşa' nın ise idareden aciz ve "husûmet-i kadimesi" (bkz. HAT/37443)' nden dolayı Beyazıt'ın toptan mahvına sebep olacağını arz ettiklerini göstermektedir. Buna karşın Eleşkirt ahalisinin Abdülhamit Paşa lehinde ve Behlül Paşa ile Sebki Süleyman Ağa aleyhindeki mahzar ve ilamlar için ise bkz. BOA., HAT/18-5; 18-5a. Yine Behlül Paşa hakkında Abdülhamit Paşa' nın kaleminden son derece ciddi ithamlar için bkz. BOA., HAT/ 18-11.

[146] BOA., HAT/37373 9 RA 1236/ 9 Aralık 1820.

[147] BOA., HAT/37373, HAT/37415 1 B 1236/4 Nisan 1821.

tertip ederek Abdülhamit Paşayı takviye etmek için göndermiş, birleşen iki kuvvet tarafından Beyazıt kalesi şiddetli biçimde kuşatılmıştır. Ahaliye hitaben neşrolunan beyannamede: merkezden gelen emre itaat edenlerin, asla önceki olaylardan sorumlu tutulmayacakları, aksi halde cebren Beyazıt'a girileceği ilan edilmiştir. Kuşatmanın şiddeti ve ordunun bu defa hayli güçlü biçimde gelmiş olması, Behlül Paşa ve Beyazıt ahalisine teslim olmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Sonuçta Behlül Paşa kaleden çıkarak teslim olmuş ve Abdülhamit Paşa'nın mutasarrıflık koltuğuna oturmasıyla, yedi sekiz aydır süren bu sorunun çözümünde önemli ilerleme kaydedilmiş oldu.[148] Abdülhamit Paşa mutasarrıflık koltuğuna oturduktan sonra, Hüsrev Paşa kendisine, geçmişi bir kenara bırakarak intikam almaya kalkışmaması ve esas gayretini İran'a karşı askeri hazırlıklara harcaması gerektiğini talimatı göndermiştir.[149]

Ele geçirilen Behlül Paşa ise tutuklanarak Erzurum'a gönderilmiş ve sorun çözülmüşse de Hüsrev Paşa tekrar bir kargaşa çıkma ihtimalini göz önünde bulundurarak, kethüdası Hasan Ağa'nın Beyazıt kalesinde kalmasını ve idari yetkinin de kethüdasında olmasını uygun görmüş ve bunu merkeze bildirmiştir. Babıali Beyazıt sorunu çözüldü derken, Hüsrev Paşa'dan gelen bu yeni haberle şaşkına dönmüştür. Hüsrev Paşa bu mufassal tahriratında Abdülhamit Paşa'nın asla güvenilir bir adam olmadığını,[150] bu sorunun selefi zamanında ortaya çıktığını ve Erzurum'a vardığında merkezden gelen talimatla, onun Beyazıt mutasarrıflığı makamına oturtulması emredildiğinden gereğini icra ettiğini belirtmiştir. Muş mutasarrıfı Selim Paşa'nın beş buçuk ay önce, Abdülhamit Paşa'nın ne kadar tehlikeli bir adam olduğunu yazıp desteğini kendisinden çektiğini ifade ettiğini[151] hatırlatan Hüsrev Paşa, Abdülhamit Paşa hakkındaki iddialarına özetle şöyle devam eder: "kendisi İran'a tabi Kürt aşiretlerinden Zilanlı Hüseyin Ağa'nın damadı olup Revan Kürtleriyle yakın ilişki içindedir ve Eleşkirt ile Diyadin'in idaresinde Revanlı yakınlarını istihdam ettiği anlaşılmıştır. Bu ise Beyazıt'ın İranlıya teslimi anlamına gelir. Üstelik Beyazıt ahalisi Abdülhamit

---

[148] BOA., HAT/37415 I B 1236/4 Nisan 1821; HAT/36069-A 23 C 1236/28 Mart 1821; HAT/37436; **Şanizade**, III, s.147-8; **Cevdet**, XII, s. 8.

[149] BOA., HAT/37404-D 27 RA 1236

[150] BOA., HAT/36069 Hüsrev Paşa, Abdülhamit Paşa'nın Beyazıt mutasarrıflığı koltuğuna oturtulduğunu ancak, *"Bayezid kal'asını hiç kimesneye teslime itimadı"* olmadığından Kethüdası Hasan Ağa' ya teslim ettiğini ifade etmiştir. bkz. BOA., HAT/36069 I B 1236/4 Nisan 1821. Hüsrev Paşa' nın ifadelerinden Abdülhamit Paşa' ya da güvenmediği açıkça görülmektedir.

[151] Selim Paşa' nın Abdülhamit Paşa hakkında bir takım ithamlar içeren tahriratı için bkz. BOA., HAT/ 36133-B.

Paşa'ya muhalif olup, Behlül Paşa taraftarıdır. Bu mahsurlardan dolayı onu, Beyazıt'ın merkezinde oturtup bir miktar askeri de Eleşkirt ve Diyadin taraflarına göndererek kaleyi kethüdam Hasan Ağa'nın idaresine verdim. Abdülhamit Paşa'nın İran'a meyli açıktır. Behlül Paşa'nın ne ile itham olunduğunu da açıkçası tam bilmiyorum. Ben bu sorunu geldiğimde hazır buldum. Behlül Paşa da Sebki aşiretiyle içli dışlıdır ama öteden beri hanedan olarak Beyazıt'ın idaresi kendilerindedir. Beyazıt ahalisi kendisini istemekte ve Erzurum vücuhu da hakkında hüsnü şahadet etmektedir. Dolayısıyla Abdülhamit Paşa'ya tercih olunmalıdır. Yok ikisi de olmaz denirse, kethüdam Hasan Ağa mirimiranlık rütbesiyle Beyazıt mutasarrıflığına tayin edilebilir. Ancak emektarlarımdan olmadığından, onun hakkında da tam olarak güvence veremem".[152]

Hüsrev Paşa'nın bu ifadeleri, tam anlamıyla bir skandal ve çelişkiler yumağıdır. Zira Selim Paşa'nın Abdülhamit Paşa hakkında beş buçuk ay önce bildirdiklerini neden o zaman merkeze aktarmadığını ve bu kanaatlere, neden o sırada değil de şimdi vardığını izah etmiyor. Ayrıca Behlül Paşa'ya karşı neden Abdülhamit Paşa'yı tüm gücüyle desteklediğini ve hatta o sırada Erzurum ileri gelenlerinden Behlül Paşa'yı el altından destekleyenlerin vakti gelince cezalarını çekeceklerini neden yazdığını[153] izahtan da acizdir. Aynı şekilde, o zaman cezalandırılmaya layık gördüğü Erzurum ileri gelenlerini, bu defa Behlül Paşa hakkında olumlu bir referans olarak öne sürmesi, gerçekten tam bir çelişkidir. Üstelik önerdiği üçüncü isim, yani kethüdası Hasan Ağa hakkında son derece muğlak ve teminat vermekten uzak ifadeler kullanarak, Behlül Paşa'nın tekrar Beyazıt mutasarrıflığına atanmasını Babıali'ye ima etmektedir. Madem ki Hasan Ağa tam olarak güvenemediği bir adamdır, o halde son derece hassas olarak nitelediği Beyazıt kalesini onun idaresine teslim ederek güvenceye aldığını merkeze bildirmesi yine müthiş bir çelişkidir. Anlaşılan Behlül Paşa Erzurum'a geldikten sonra, nüfuzlu kimselerin de desteğiyle Hüsrev Paşa'yla görüşerek fikirlerini etkilemiş ya da bir takım menfaatler karşılığında, yeniden eski makamını elde edebilmek için merkeze teklif edilmeyi başarmıştır. Çünkü Hüsrev Paşa'nın çelişkili ifadeleri, başka bir ihtimale ve değerlendirmeye imkan vermemektedir.

---

[152] BOA., HAT/ 36133 7 N 1236/8 Haziran 1821. Hüsrev Paşa bir başka tahriratında da Abdülhamit Paşa hakkında "*Açıktan açığa İranlı olduğundan...* " demektedir. bkz. BOA., HAT/37320-H. Ayrıca Revan serdarı Hasan Han' ın Beyazıt'ı, Abdülhamit Paşa' dan 1500 keseye satın aldıklarına dair ilginç iddiaları için bkz. BOA., HAT/37302-A.

[153] BOA., HAT/37455-F.

Hüsrev Paşa'nın bu çelişkili tutumu ve ifadeleri II. Mahmut'un da dikkatinden kaçmamış ve şu şekilde tepki göstermesine neden olmuştu: "...*subhanallah çün ki Abdülhamit Paşa bu mertebe işe yaramaz imiş ik'âd içün bu kadar zahmet çekti o vakit bir kerre bunu niçün yazmamış kethüdası içün dahi mücerrebi ve emektarı olmadığını beyan idüp hem vezaret verilsin diyor. Bundan bir şey anlayamadım meclis-i şurada müzakere olunup kararı arz oluna*".[154] Bu irade doğrultusunda yapılan müzakereler sonucunda Beyazıt sancağı, yurtluk ve ocaklık kaydı kaldırılarak, kalesinin de muhafızlığıyla birlikte, Hüsrev Paşa'nın maiyetinde bulunan kapıcıbaşılardan Çeçen-zâde Hasan Bey'e 11 Temmuz 1821'de mirimiranlıkla tevcih edilmiştir.[155]

d. İran'la Uzlaşma Çabaları ve Sadık Bey Krizi

Babıali, bir taraftan bölgeyi takviye etmeye çalışırken, diğer taraftan da İranlıların İstanbul'a gönderdiği elçilerle sorunu çözmek için müzakerelerini sürdürmekteydi. Bu çabalar sürerken Hüsrev ve Hafız Paşalara, İran sınırında ihlal ve talan hareketlerinden kesinlikle sakınılması, buna karşın İran tarafı tecavüzlerinde ısrar ederse, etkin biçimde karşılık verilmesi ikaz edildikten sonra, iki devlet arasındaki sorunların asıl sebebi olan Revan serdarının azli ve yerine mutlaka bir başkasının atanmasının İran elçisine net bir şekilde ifade edildiği bildirmiştir.[156]

İranlıların sınır ihlallerine bir türlü son vermemeleri üzerine, etkin bir biçimde karşılık verilmesi emri Ali Paşa'ya ulaşınca, o da kethüdası Ragıp Efendi'yi daha önce Kağızman ve Şuregel'e kışlamak üzere maksatlı olarak gönderilen Zilanlı aşiretini, cebren bu bölgelerden ihraç etmek üzere gönderme kararı almıştır.[157]

---

[154] BOA., HAT/36133.

[155] Şanizade, **a.g.e.,** IV, s. 170.

[156] BOA., HAT/37404 5 R 1236/10 Ocak 1821, bu vesikanın hülasası için bkz. BOA., HAT/37372.

[157] BOA., HAT/ 37404 5 R 1236/10 Ocak 1821. Revan serdarı ilişkileri daha da gerginleştirmek ve genel bir savaş başlatmak amacıyla İran'a tabi Kürt Zilanlı Aşireti'nden 500 kadar haneyi reisleri Ali Bey idaresinde Kars'ın Kağızman ve Şuregel kazalarında kışlamak üzere göndermişti. Kars muhafızı Ali Paşa bunu haber alınca derhal iki bin kadar süvariyi bölgeye sevk ederek aşiretin geliş sebebinin tespit edilmesini istemiştir. Aşiretin reisi Ali Bey hemen istiman edip kendilerini Revan serdarı Hüseyin Han'ın buraya yolladığını ve isteyerek gelmediklerini özellikle belirtmiştir. Ali Paşa bu gelişmeleri bir takım tahriratlarla Hüsrev Paşa'ya bildirmiş, bkz. BOA., HAT/37455-İ, 19 Safer 1236/ 26 Kasım 1820; BOA., HAT/37373; 37404; 37372, Hüsrev Paşa da durumu merkeze ihbar ederek bu konuda nasıl davranılması gerektiğini, Zilanlıların zorla İran'a iadesinin mi yoksa istiman ettiklerinden bölgede kışlamalarına ruhsat verilmesinin mi uygun olacağının bildirilmesini talep etmiştir. bkz.

İran bu sırada, daha önce kendisine sığınmış aşiretleri ve Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş bazı ayan ve aşiret beylerini Anadolu'yu karıştırmak amacıyla bölgeye sevk etmekteydi. Bu beylerin, İran lehine propagandası ve yine İran adına türlü teminat ve vaatlerde bulunmasıyla civardaki birkaç kale ile ahalisi İran tabiiyetini tanıyacaklardır.[158] İran'ın bu son girişimleriyle bölgedeki tansiyonun iyice yükseldiğini gören Hüsrev Paşa, 13 Ocak 1821'de merkezden, acilen altı çarha, dört obüs topu, iki havan ve bunlar için gerekli mühimmatla, birer topçu, piyade ve arabacı ortasının gönderilmesini istemiş ve bölgenin coğrafi yapısından dolayı, süvari topçularının da maiyetinde bulunmasının şart olduğu konusunda merkezi uyarmıştır.[159]

Bu arada şark seraskeri Hüsrev Paşa, İran tarafından işgal edilmiş olan Cari kalesinin iadesi için diplomatik temaslarını yoğunlaştırmıştı. Abbas Mirza'ya bu konuyu görüşmek üzere gönderdiği adamı, şehzadenin avda olduğu gerekçesiyle oyalanmış ve vekili Mirza Ebu'l-Kasım'dan o sırada İran elçisi olarak Erzurum'da bulunan Hacı Ali Beye hitaben gönderilen mektubu alarak dönmüştür. Mirza Ebu'l-Kasım mektubunda; Hacı Maksut Ağa'nın İstanbul'a elçi olarak gitmek üzere yakında Erzurum'a geleceğini ve daha önce Bağdat valisi olarak görev yapmış olan Sait Paşa'nın biraderi Sadık Bey'in[160] de İran elçisine eşlik edeceğini bildirmekteydi. Hüsrev Paşa bunu haber alınca merkeze gönderdiği tahriratta; İran elçisine daha önce Bağdat valiliği yapmış bir zatın kardeşinin eşlik ettiği duyulursa, bölgede bir takım dedikoduların yayılacağı ve Bağdat valisi Davut Paşa aleyhinde bir takım ayaklanmalara sebep olabileceği,[161] dolayısıyla bunun çok sakıncalı olacağını düşündüğünü, ancak yine de Babıali'den gelecek talimata göre hareket edeceğini bildirmiştir.[162] Bu yeni krizin müzakeresinden, İran'ın Sadık Bey'i elçileriyle İstanbul'a

---

BOA., HAT/37455-H. Sonuçta merkezden gelen talimatla Zilanlı aşiretini İran'a sürmek için harekete geçilmiştir.

[158] Şanizade, **a.g.e.,** III, s. 145.

[159] BOA., HAT/37404-A. 8 R 1236/13 Ocak 1821. Hüsrev Paşa daha sonra da merkezden gönderilen 2 topçu iki arabacı ortası, iki top ve arabacı neferleriyle takviye edilmiştir. bkz. BOA., C. AS/19309. İlkbaharda top ve gerekli mühimmatın deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da kara yoluyla Erzurum'a naklinden başka yol olmadığını belirten Hüsrev Paşa, humbara danelerinin deniz sevkiyatında genelde zarar görüp işe yaramadığını, bu sebeple Kiğı Karhanesi'nde humbara imalinin mümkün olduğunu Kiğı beyi Mehmet Bey'den sorup öğrendiğini ve bu konuda gerekli teminatı da aldığını bildirmiştir. bkz. BOA., HAT/37404-B 8 R 1236/ 13 Ocak 1821; BOA., C. AS/8327.

[160] BOA., HAT/37320-H; C. DH/6594 de Bağdat valisi Süleyman Paşa-zâde Sadık deniyor.

[161] İranlıların hizmetleri ve bağlılığına karşılık olarak Sadık Bey'i Bağdat'a vali yapmak istediklerine dair Hüsrev Paşa' nın ifadeleri için bkz. BOA., HAT/37320-H.

[162] BOA., HAT/37361 13 C 1236/ 18 Mart 1821.

göndermek istemelerinin altında, Bağdat tarafını da karıştırmak niyetinin olduğunun anlaşıldığı, dolayısıyla Erzurum'a varır varmaz Sadık Bey'in tutuklanıp hapse konulması ve İran elçisinin Babıali'ye takdim edilmek üzere yanında getirdiği tahriratları, Hüsrev Paşa'ya vermek ya da dönüp ülkesine gitmek konusunda serbest bırakılması ve bu hususların Bağdat valisi ile Hüsrev Paşa'ya acilen bildirilmesi kararı çıkmıştır.[163]

Hüsrev Paşa, İran elçisi Hacı Maksut Ağa ile Sadık Bey Erzurum'a ulaşınca, Babıali'nin talimatları doğrultusunda, İstanbul'a doğru hareketlerine izin veremeyeceğini, isterse getirdiği tahriratları kendisine teslim ederek ülkesine dönebileceğini İran elçisine ifade etmiştir. Bu teklif karşısında İran elçisi, getirdiği tahriratları Hüsrev Paşa'ya teslim ederek ülkesine dönmeyi kabul etmiş, Sadık Bey ise tutuklanarak hapse konmuştur.[164]

Bağdat valisi Davut Paşa'dan, Sadık Bey hakkında Hüsrev Paşa'ya gönderilen raporda, onun Bağdat'ta fesat çıkarmaya çalıştığı, yakalanacağını anlayınca İran'a iltica ettiği ve Abbas Mirza'nın bu zatı politik emellerine alet ettiği ayrıntılarıyla izah edilmiştir. Hüsrev Paşa bu raporu merkeze iletirken Sadık Bey'in tutuklu olduğunu, ancak yakınlığı sebebiyle İranlıların Erzurum'a sürekli gidip geldikleri ve onu kaçırmak için bir takım girişimlerde bulunabileceklerini, buna meydan vermemek için en makul çözümün, Sadık Bey'in bölgeye uzak bir yerde gözetim altında bulundurulması olduğunu ifade etmiştir.[165] Hüsrev Paşa'nın ikazı yerinde bulunarak Sadık Bey'in İstanbul'a gönderilmesi için hüküm yazılmış[166] ve bu emre istinaden Sadık Bey yola

---

[163] BOA., HAT/37453-A.

[164] BOA., HAT/37453-A 25 Şaban 1236/ 28 Mayıs 1821; 37453-D. Bu konudaki arz üzerine II. Mahmut İstanbul' da mevcut 3-4 bin İranlının casuslar tarafından isyan ve kargaşa çıkarmak üzere tahrik edilebileceği ihtimaline dair sadrazamın ifadelerini tasdik ile bir an önce birer bahane ile İstanbul'dan sürülmelerinin çaresinin bulunmasını irade etmiştir, bkz. BOA., HAT/3736113 C 1236/ 18 Mart 1821. II. Mahmut'un bu endişesi evhamından değildir. Zira İstanbul'da tüccar kılığında İran şahının bir çok adamı casusluk yapmaktadır. Mesela Hüsrev Paşa bunların İran makamlarıyla birkaç yazışmasını casuslarıyla Erzurum'da ele geçirmiş ve durumu merkeze intikal ettirerek, İranlı casusların isimlerini de bildirmiştir, bkz. BOA., HAT/37302-D.

[165] BOA., HAT/37453-B Şaban 1236/4 Mart-1 Nisan 1821.

[166] BOA., C. DH/6594.

çıkarıldıktan sonra, Tokat yakınlarında firar etmiş ve daha sonra yakalanarak idam edilmiştir.[167]

Sadık Bey sorunu halledildikten hemen sonra Hüsrev Paşa bir diğer eski soruna el atarak, diplomatik yolla çözmek için harekete geçmiştir. İran'a tabiiyeti seçerek Cari kalesinin elden çıkmasında büyük rol oynamış olan firari Hakkari beyi Mustafa Bey bu sırada İran kuvvetleriyle birlikte bölgeye geldiğinden, kendisine bir nasihat heyeti gönderilmiştir. Hüsrev Paşa Mustafa Bey'e gönderdiği mektubunda; Cari kalesinin İranlılar tarafından kolaylıkla ele geçirildiğini haber aldığını, Sultan Süleyman devrinde dedelerinin bu kale ile bölge için can verdiklerini ve bu hizmetlerinden ötürü Hakkari'nin idaresi ecdadına verilmişken, bu rehavete ve İran'a meyline bir anlam veremediğini, bu tavrının makul bir gerekçesi varsa derhal ayrıntılarıyla yazmasını istemiştir.[168]

Daha önce Van valisi Mahmut Paşa'ya bu konuda olumsuz cevap veren Mustafa Bey, bu sırada İran' dan umduklarını alamamış olmasının etkisiyle, bu teklifi fırsat bilerek cevabında kendisine askeri yardım yapılırsa İran aleyhine dönebileceğini yazmıştır.[169] Fırsatı kaçırmak istemeyen Hüsrev Paşa merkezin de onayını alarak, Mustafa Bey'e bir samur kürk, şal, kıymetli bir kılıç ve tüfek ile bir takım değerli eşyalar göndererek Osmanlı Devleti tarafına çekmeyi başarmıştır.[170]

Hüsrev Paşa daha önce Abbas Mirza'ya Cari Kalesi sorununu görüşmek üzere bir temsilci göndermişti.[171] Abbas Mirza ise avda olduğu bahanesiyle Osmanlı temsilcisini kabul etmemişti. Bununla birlikte vekili aynı iddiaları tekrarlayarak, Cari Kalesi'nin kendilerine ait olduğu, İran'ın bu kaleye el koymasıyla bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin tamamen bittiği ve bu durumun her iki devletin yararına olduğu belirtilmişti. Hüsrev Paşa bu sırada Mustafa Bey'in İran'a cephe almasını sağlamış olmaktan aldığı cesaret ve iyimserlikle Abbas Mirza'ya, Cari Kalesi'nin iadesi talebini

---

[167] BOA., HAT/37320-H. Sadık Bey' in akıbeti ve bu konunun yine iki devlet arasında ciddi bir sorun olması, ayrıca elçinin İstanbul'a gitmekten alı konmasının daha sonra İran tarafından sürekli şikayet konusu edilmesine dair bkz. BOA., HAT/37340; 37302-A.

[168] BOA., HAT/37404-E 3R 1236. Hüsrev Paşa Hakkari müftüsüne de bir şukka göndererek Mustafa Bey'in ikna edilmesi işinde aktif rol almasını ve kendisiyle şehrin diğer nüfuzlu kimselerinin geçmişteki tüm kusurlarının affedildiğini ilan ederek teminat vermesini istemiştir, bkz. BOA., HAT/37404-C.

[169] BOA., HAT/37436.

[170] BOA., HAT/37453-C 25 Ş 1236/ 28 Mayıs 1821.

[171] BOA., HAT/37361.

iletmek üzere yeni bir temsilci göndermiştir. Ancak İran veliahdı Hüsrev Paşa'ya gönderdiği cevapta; daha önceki gerekçeleri aynen sıralayarak, bu kalenin kendilerine ait olduğunda ısrar etmiştir.[172]

e. Merkezle Siyasi Anlaşmazlığa Düşmesi

Gün geçtikçe İran ve kendisine tabi Kürt aşiretlerinin Anadolu topraklarındaki tecavüz ve talanları artmakta, buna karşın Şark seraskeri Hüsrev Paşa tarafından alınan tedbirler ve civardaki valilerin desteklerine rağmen, istenen olumlu sonuçlar elde edilememekteydi. Bu sebeple düşmana daha etkin bir şekilde karşılık verilmesi için, Sivas eyaletinden 2500 süvari, Trabzon ile Gümüşhane sancaklarından da olabildiğince çok sayıda asker toplanıp Hüsrev Paşa'nın maiyetine gönderilmesine dair merkezden gerekli emirler yazılmıştır. Bu bağlamda Sert Mahmut Paşa'ya da yüz bin kuruş gönderilmiş, ayrıca Kars eyaletinde eli silah tutan herkesin, Kars muhafızının maiyetine koşup destek vermeleri, ilgili memurlara sıkıca tembih edilmiştir.[173]

Mart 1821 başında İran ordusu ve beraberindeki Kürt aşiretleri, Van'daki Mahmudi kalesine hücum edince Van valisi Sert Mahmut Paşa Şark seraskerinden derhal 3-400 kadar asker gönderilmesini talep etmiştir. Hüsrev Paşa bu sırada gerçekten de son derece zor durumdadır. Zira kendi dairesindeki delil, tüfekçi ve hayta askeriyle hem Erzurum'u korumak, hem de Kars ve Van başta olmak üzere İran'ın hücumlarına maruz kalan diğer bölgeleri takviye etmek zorundadır. Üstelik, merkezden gönderileceği vaat edilen askeri birlikler henüz ulaşmamıştır. Özellikle bu sırada Van'ın zahire ve askeri açıdan takviyesi hususunda, Hüsrev Paşa tam anlamıyla çaresiz durumdadır.[174] Bu yüzden Şark seraskeri, Van valisinin talebini merkeze havale ederek; Canik, Karahisar-ı sahib, Gümüşhane, Kelkit, Kemah, Sivas ve Maâdin-i hümayun'dan gönderileceği vaat edilen birliklerden terk ferdin ulaşmadığını, bu sebeple Kars ve Van'a asker sevk edemediğini, fakat Mahmut Paşa'ya yardım işinin aciliyeti sebebiyle, dairesi halkından ulufeli hayta askerini göndereceğini merkeze iletmiştir. Askeri bakımından içinde bulunduğu sıkıntıyı bu şekilde dile getiren Hüsrev Paşa Babıali'yi,

---

[172] BOA., HAT/37453-E 25 Ş 1236/ 28 Mayıs 1821.
[173] Şanizade, **a.g.e.**, III. s. 146.
[174] BOA., HAT/34693.

gönderilecek askerin "hulleci takımı gibi birer tek tabanca ile gelmeyip" tam teçhizatlı ve tüfekli olarak gönderilmeleri konusunda da ikaz etmiştir.[175]

Hüsrev Paşa bu sıkıntılı durumu aşmak için Erzurum ve civar eyaletlerde bulunan yeniçerilerin maiyetine tayinini istemiş ve merkez tarafından da teklifi uygun görülerek, gerekli emirler gönderilmiştir. Ancak İran hücumlarının ardı arkasının kesilmemesi üzerine Hüsrev Paşa, İran'a hak ettiği cevabı verebilmesi için, Erzurum'daki eyalet askerlerinden zuema ve erbab-ı timarın da maiyetine verilmesini teklif etmiştir. Ancak Babıali, yakında hayli askerin gönderileceği ve özellikle de bölgede sefer şayiası yayılabileceği gerekçeleriyle, bu teklife olumlu yanıt vermemiştir.[176]

Babıali'nin olumsuz cevabı Hüsrev Paşa'ya ulaşınca, merkeze son derece sitemkâr hatta ithamkâr bir tahrirat göndermiştir. Bu yazısında Hüsrev Paşa özetle şunları ifade etmektedir: "Çok önemli konularda bile inisiyatif kullanabileceğimi bildirmiştiniz. İranlıların kesintisiz hücumları ve onlara el altından Rusya'nın desteği apaçık ortadayken, "*gailesiz tayinsiz askerdir diye*" Erzurum sipahilerini talep eyledim, sefer şayiası çıkar diye müsaade buyrulmadı. "*nasıl kesip nasıl biçeyim*". Eslafım Ahmet Paşa ve Hafız Ali Paşa'nın Van'a memuriyetlerinde sancaklı, maiyetlerine verilmişti. Sefer var denilmedi. Şimdi İranlıların tehdidi, Van maslahatından daha şiddetli iken sancaklıya müsaade buyrulmadı. Erzurum ocaklısının maiyetime ta'yinine dair ferman geldi lakin, bunlar uzak vilayetlere gidemezler ve gitmezler de. Hüsrev Paşa sözlerini şu sitemkâr ifadelerle bitirir: "*işimize ruhsat-ı lafzî var lakin istid'âmıza müsâ'ade yoktur*".[177]

Şark seraskerinin bu sitemkâr sözleri ve özellikle de Rusların zaman zaman İran'la müttefik olarak Osmanlı topraklarına tecavüz ettiklerini bildirmesi üzerine, konu mecliste görüşülmüş; bölgedeki tüm memurların İran-Rus ittifakı karşısında hazırlıklı olmaları, her bölgeden asker toplanarak Hüsrev Paşa maiyetine sevki ve Erzurum'daki

---

[175] BOA., HAT/37419 13 C 1236/ 18 Mart 1821: Bu sırada Maadin-i Hümayun Emini Rauf Paşa' nın Gümüşhane' den asker tedariki için çabaları için bkz. BOA., HAT/36776 23 B 1236/ 26 Nisan 1821.

[176] BOA., HAT/37436.

[177] BOA., HAT/34693.

eyalet askerlerinin de yine talebi doğrultusunda, maiyetine tayin edilmesine dair karar alındığı bildirilmiştir.[178]

Babıali askeri hazırlıklara hız verdiği bu dönemde, makul şartlarla İran'la bir anlaşma imzalama yönündeki çabalarını da sürdürmekteydi. Buna karşın İran'ın tavrında olumlu bir değişiklik de yoktu. Aşiretlerin eşkıyalık hareketlerinden sorumlu olmadıklarını öne süren İran makamları, en iyi müdafaa taarruzdur anlayışıyla esas mağdur tarafın kendileri olduğunu, özellikle hacılarına yapılan haksız muameleleri hazmedemediklerini ifade etmekteydiler. İran'ın bu uzlaşmaz diplomatik tutumu yüzünden Babıali'nin tüm çabaları boşa gitmiş ve sorun çözülememiştir.[179] Sorunun diplomasiyle çözümlenememesi üzerine, İran hududuna sevk edilmek üzere İstanbul'dan Trabzon'a seksen top, hayli mühimmat ve teçhizat ile sekiz orta topçu ve dört orta top arabacısı gönderilmiştir.[180] Rum isyanının gittikçe şiddetlendiğini ve isyanları bastırmakta komşusunun hayli zorlandığının farkında olan İran ise sürekli olarak bahaneler öne sürerek, büyük bir meydan savaşının hazırlıklarına başlamıştı bile.

İran tarafındaki gelişmeleri yakından takip eden Hüsrev Paşa, Babıali'ye gönderdiği tahriratta; casusları vasıtasıyla[181] elde ettiği bilgilere göre, Abbas Mirza'nın, Erzurum'daki elçisi Hacı Ali Beye, Tebriz'e ordusuyla ulaştığını, şimdiye dek kendilerine yapılan haksız muamelelerden ötürü İranlıların bu yıl hacca gitmemelerini ve Van'a zahire nakliyle ticaret yapmalarını yasakladığını, derhal görevini terk edip İran'a dönmesi talimatı gönderdiğini ve böylece durumun tehlikeli bir hal aldığını

---

[178] Aynı vesika

[179] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 9. Bu dönemde hac işlerinde gerçekten bir takım aksamalar vardır. Özellikle muhafız olarak istihdam edilen Delil, Tüfekçi, Mağribi olarak adlandırılan gruplar, hacılardan fazla paralar almakta ve bir takım haksız muameleler yapmaktadırlar. Şanizâde, **a.g.e.,** III, s. 130'da bu haksızlıklara temas ederek İranlı hacılardan toprak bastı parası alındığını ve bunun meşru olmadığını kaydeder. Bu cümleden olarak Emirü'l-hac Salih Paşa' nın adamları Kırımlı ve İranlı hacılardan haksız bir takım paralar almışlarsa da bu bunlar tespit edilerek, Salih Paşa tarafından sahiplerine iade edilmiştir. Bununla da yetinmeyen Babıali, İran'ın bu bahaneyle savaşa kalkışmaması için Salih Paşa'yı azledilip yerine Mehmet Derviş Paşa' yı atayarak bu tür aksaklıkların derhal sona erdirilmesi için gerekli tedbirleri alması talimatı vermiştir. Sonraki yıllarda da İranlıların hac yolculuğu sırasında "ayak bastı" yada "bac" adı altında haksız vergilerle soyuldukları iddiaları için bkz. BOA., HAT/37453-D.

[180] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 9.

[181] Hüsrev Paşa bu bilgileri, İran'a sızdırdığı casusları vasıtasıyla elde ettiğini, *"İranlıların gizli ahvâline vukûf için ve haber aldıkları esrârı ifâde için içlerinde mahiyetlü adam tedarük olunmuş olmağla"* şeklinde diler getirmektedir. Casuslar yoluyla elde ettiği Abbas Mirza'nın Farsça emri için bkz. BOA., HAT/34693-B

bildirmiştir.[182] Abbas Mirza, elçisine gönderdiği bu talimatın Hüsrev Paşa tarafından ele geçirilerek İstanbul'a gönderildiğini öğrenince, 24 Nisan 1821'de günah çıkarmak amacıyla kendisine son derece iltifatkâr bir mektup göndererek; önceki valilerin aksine, İranlı tüccar ve hacıların, sayesinde emniyet ve rahat içinde olduklarını, söz konusu talimatların daha önce, Babıali'nin aleyhlerinde aldığı bir takım kararlara cevap niteliğinde olduğunu, yoksa bölgedeki halkı sefalet ve açlığa sürüklemek gibi bir niyeti olmadığını dostane ifadelerle dile getirmiştir.[183]

Hüsrev Paşa'nın bu şekilde bölgedeki tansiyonun yükseldiğini aktarması üzerine, kendisi de dahil bölgedeki tüm valilere Evail-i Şaban 1236/4-13 Mayıs 1821'de gönderilen talimatta; İran'ın uzlaşmaz tavrı ve diplomatik ilişkileri kesme çabasının ardındaki asıl maksadın, Batıda Rum isyanlarıyla meşgul olan devletin sıkıntılı durumundan istifadeyle Doğudan toprak kazanmak olduğu ve bu hususta İran'ın Rusya ile ittifaka bile gidebileceğinden hazırlıklı ve basiretli olunması, düşmana koz verilmemesi için tahriklerden uzak durulması bir kez daha tekrarlanmıştır.[184]

Alınan tüm önlemlere ve diplomatik uzlaşma çabalarına rağmen, İranlılar sınır ihlalleri ve bölgedeki talan faaliyetlerinden vazgeçmediler. Hatta başta Muş mutasarrıfı Selim Paşa olmak üzere bir çok Osmanlı idarecisini de kendi taraflarına çekmeyi başardılar. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1821 yılının sonlarına doğru iki devlet arasında savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. İran'ın harekete geçmesiyle Batı cephesinden sonra, Bağdat ve Erzurum gibi iki yeni cephe daha açılmış oldu.

Kirmanşah valisi Muhammed Ali Mirza'nın hücumları Bağdat valisi Davut Paşa tarafından başarıyla püskürtülmüş ve ardından da Kürdistan bölgesindeki aşiretlerin büyük bir kısmı itaat altına alınmıştır. Kısa süre sonra Ali Mirza'nın vefatı, İran tarafının etkinliğini kırmış, yerine atanan Hüseyin Mirza ise Osmanlı ordularına üstünlük sağlayamamıştır.[185]

---

[182] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 10; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 76, BOA., HAT/34693-A 11 B 1236/ 14 Nisan 1821.

[183] BOA., HAT/36856-A 21 B 1236/ 24 Nisan 1821.

[184] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 10

[185] **Mufassal**.V, s. 2868; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 12-13.

İranlılar Bağdat cephesinde pek başarılı olamadılarsa da şark seraskeri Hüsrev Paşa'nın idaresindeki Erzurum cephesinde mutlak anlamda üstün geldiler. Olayların gelişimi şöyledir;

Abbas Mirza 10 Eylül 1821'de çarhacısı Hasan Han Kaçar'ı Tebriz'den Hoy'a sevk edip ardından da kendisi hareket etmiştir. Abbas Mirza Hoy'a vardıktan sonra, Anadolu'ya yeniden tecavüz imkanı verecek bahaneler üretmeye başlamıştır. Bu sırada İstanbul'a gitmek üzere yola çıkardığı Ağa Mustafa adlı elçisine Erzurum'dan geri dönmesi için maksatlı bir emir yollaması bu cümledendir. Bunun üzerine Hüsrev Paşa İranlıların gerçek niyetini öğrenmek ve krizi önlemek üzere divittarı Ahmet Efendi'yi İran elçisiyle birlikte Abbas Mirza'ya yollamıştır. İran veliahdı, 7 Ekim 1821'de Ahmet Efendi'ye; Tebriz'e geldiğinde, Hüsrev Paşa'nın neden hediyelerle birlikte bir elçi göndererek hoş geldiniz deme nezaketinde bulunmadığı ve İran'ın dostu Bağdatlı Sadık Bey'in Erzurum'da hapsi ardından da katlinin, husumetten başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. İddialarını sürdüren Abbas Mirza, bu "rezaletler" ortadan kaldırılmaz ve gecikmiş de olsa Hüsrev Paşa kendisini için bir karşılama töreni yapmazsa, on gün içinde kendisini yok etmek üzere taarruza geçecekleri şeklinde ültimatom vermiştir.[186]

Divittarının dönüşüyle ültimatomun içeriğini öğrenen Hüsrev Paşa, konuyla ilgili bir takım tahrirat ve şifahi talimatlarla[187] Ahmet Efendi'yi, İran şehzadesiyle yaptığı görüşmenin ayrıntılarını aktarmak üzere İstanbul'a göndermiştir.[188] Ahmet Efendi Babıali'ye, şu ilginç bilgileri aktarmıştır: Abbas Mirza, Kirmanşah hakimi olan Mehmet Ali Mirza ile veliahtlık yarışında olup, Anadolu'ya tecavüzünün asıl nedeninin devlet adamları ve halkına bir güç gösterisi olduğunu ve özellikle Bağdatlı Süleyman Paşa-zâde Sadık Bey'in serbest bırakılarak İran'a dönmesini talep etmişken, Hüsrev Paşa tarafından Bağdat valisi Davut Paşa' dan "rüşvet alınarak katledilmesiyle", kendisinin, devlet adamları ve halkının gözünde, "bir adamını kurtarmaya gücü yetmez"

---

[186] BOA., HAT/37303-Ü.

[187] Hüsrev Paşa bu tahriratlarda; bölgedeki krizi Abbas Mirza' nın aralarındaki şahsi bir davaymış gibi aksettirmesinin, Anadolu' yu işgal emellerini gizlemek için uydurulmuş bir kılıftan ve aldatmacadan başka bir şey olmadığını şu şekilde dile getirmiştir: *"zâhirde renciş-i hâtırı bizimle idi memâlik-i sâireye müdahale etmemeliydi bu dahî bir desisedir ki..."*, bkz. BOA., HAT/37340-F, 24 M 1237/ 21 Ekim 1821; HAT/37320-L.

[188] BOA., HAT/37302-H 9 M 1237.

şeklinde yorumlanarak bu veliahtlık yarışında rencide edildiğini,[189] "bu leke üzerindeyken "İran'da hükümet edemeyeceğini", tek çıkar yolun Şark seraskerinin özür dileyerek kendisini karşılamak için bir tören icra etmesi, aksi halde "Hüsrev Paşa'dan ahz-ı intikamın kendisi için namus davası olduğunu" ifade ettiğini aktarmıştır.[190]

Abbas Mirza'nın ültimatomuyla savaşın eşiğine gelindiğini gören Hüsrev Paşa, bu kez de müderris Osman Sıtkı Efendi'yi İran'a göndererek, sorunun barışçı yollardan çözümü için yeni bir adım daha atmıştır.[191] Abbas Mirza Osman Efendi'yi kabul ettikten sonra, İran Kadıaskeri Mehmet Bakır Efendi ve Ağa Mustafa ile birlikte Erzurum'a göndermiştir.[192] Gelen İran heyeti özetle şu hususları aktarmıştır: Elçileri Hacı Ali Bey'in yedi sekiz ay bekletilmesi, önceki elçileri Hacı Maksut Ağa'nın İstanbul'a gidişinin engellenmiş olması, Sadık Bey'in katli ile İranlı hacı ve tüccarlara yapılan kötü muameleler yüzünden Abbas Mirza ordusuyla kalkıp Hoy'a kadar gelmiştir. Böyle eli boş ve hiçbir şey yapmadan geri dönmesi, kendisini küçük düşüreceğinden asla Hoy'dan çekilmeyecektir. Ancak özür diler ve kıymetli hediyelerle bir elçi gönderirseniz Abbas Mirza sizi affederek çekilebilir, aksi halde on gün içinde taarruza geçecektir.[193] Hüsrev Paşa ise bu iddiaların asılsız olduğuna dikkat çektikten sonra, tek amaçlarının barış olduğunu ifade etmiş, bununla birlikte gerekirse savaşa hazır olduklarını da sözlerine eklemiştir.[194] Uzun müzakerelerden bir uzlaşma çıkmayınca İran heyeti dönmüş, Hüsrev Paşa ise savaş vaziyeti aldığını merkeze bildirmiştir.[195]

Abbas Mirza, taleplerinin Babıali ve Hüsrev Paşa tarafından reddedileceğini çok iyi bildiğinden savaşa tam anlamıyla hazırdı. Elçilik heyeti Erzurum'dan dönünce, Revan serdarının kardeşi Hasan Han'a taarruz emri vermiş ve bazı Kürt aşiretlerinin de

---

[189] Abbas Mirza, Hüsrev Paşa' nın Bağdat valisinden hayli rüşvet alarak Sadık Bey'i sırf kendisini rencide etmek için katlettiğini iddia etmiştir, bkz. BOA., HAT/37089; 37302-A.

[189] BOA., HAT/37340-F 24 M 1237/ 21 Ekim 1821; HAT/37320

[190] BOA., HAT/37302-A.

[191] BOA., HAT/37340-G; HAT/37340-H.

[192] BOA., HAT/37340-H.

[193] İran elçisinin taleplerinin arkasında yatan asıl neden, bu sırada Abbas Mirza ile kardeşi Kirmanşah hakimi Mehmet Ali Mirza arasında yaşanan veliahtlık çekişmesidir. Ayrıntılar için bkz BOA., HAT/37302-A.

[194] Hüsrev Paşa İran elçisine şu sözlerle rest çekmiştir: *"Şehzadenizin Erzurum'a gelmeye hevâhişi varmış bizim mukâbelede aczimiz yoktur kendüsüne ifade eyleyesünüz buyursunlar muntazırım inşallahü teâlâ 'avn-ı cenâb-ı rabb-i müste'ân ile kendüsünü ahz u girift ederim"*, bkz. BOA., HAT/37320-D.

[195] BOA., HAT/37340 24 M 1237/ 21 Ekim 1821.

desteğiyle İran ordusu ani bir harekatla Toprakkale'yi istila etmiştir.[196] İlerleyişine devam eden İran kuvvetleri, Eleşkirt yakınındaki Molla Süleyman köyü civarında Hüsrev Paşa ordusunu Ekim 1821 sonunda yenilgiye uğratmışlardır.[197]

f. Erzurum'da Hüsrev Paşa' ya Karşı İsyan

İran ordusunun Erzurum'u kuşatması an meselesiyken, Hüsrev Paşa'nın başı hiç beklemediği bir başka konuda derde girmiştir. Ekim 1820 sonunda Erzurum'da meydana gelen bir isyan hareketi bölgeyi tam anlamıyla karıştırmıştır. İsyanın ilk kıvılcımı, Mehmet Bakır Efendi öncülüğündeki İran elçilik heyetinin Erzurum'a ayak basmasıyla yaşanmıştı. İran elçisi, casusları vasıtasıyla Abbas Mirza'nın, Erzurum halkına hitaben yüceltici ifadelerle süslediği ve bölgedeki sorunların tek sebebi olarak nitelediği Hüsrev Paşa aleyhine isyana davet eden mektubunu el altından dağıtmıştı. Hüsrev Paşa merkeze gönderdiği tahriratında gelişmelere dair; Erzurum ahalisinin eskiden beri devletin valileriyle anlaşamadığını,[198] daha önce de bölgeye sevk ettiği delil askerini Pasinler'den kovduklarını, İran elçisinin tahrikleriyle henüz elçi Erzurum'dan çıkmadan ahalinin dükkanlarını kapatıp merkezde isyan için toplanıp temsilcileriyle "hakimâne haberler" göndererek elçinin getirdiği mektuplar ile kendisine verilen cevabi yazıları talep ettiklerini bildirmiştir. Ardından asilerin mahkemeyi basarak Erzurum müftüsü ve naibini ihtikar gerekçesiyle katlettiklerini,[199] ancak isyanın daha da büyüyeceğini anladığından askeri bakımdan hazırlıklı olduğunu, bu sebeple konağına yürümeye cesaret edemediklerini ve vilayeti tam anlamıyla kargaşa kaplayınca, asayişin yeniden iadesini kendisinden talep ettiklerini de aktaran Hüsrev Paşa, aslında bu isyan

---

[196] Toprak Kale' nin İran eline geçmesinde Abdülhamit Paşa' nın yardımları olduğunu, buna karşılık Beyazıt sancağının idaresinin tekrar kendisine verileceğine dair Hasan Han'dan teminat almış olduğunu Hüsrev Paşa' nın divittarı Ahmet Efendi'nin takririnden öğreniyoruz, bkz. BOA., HAT/37302-A; HAT/37302-L. Toprak Kale' nin işgal tarihini Kars muhafızı olarak o sırada atanan ve 16 Zilhicce 1237/3 Eylül 1822 de Kars'a ulaşan Osman Paşa vermektedir. Osman Paşa' nın daha varır varmaz Hüsrev Paşa'dan askere dağıtılmak üzere elli bin kuruş talebi, aksi halde *"elbiselerini satmak zorunda kalacağını"* belirtmesi hayli dikkat çekici ve bir o kadar da neden bölgede İran ve aşiret kuvvetlerine karşı etkin önlemler alınarak sorunun çözümlenemediği göstermektedir, bkz. BOA., HAT/37302-J.

[197] BOA., HAT/37302-E 10 M 1237. İranlılar Hüsrev Paşa askerini halka rezil etmek amacıyla silahlarını alıp çırılçıplak Erzurum'a sevk etmişlerdir. bu konuda ayrıca bkz. BOA., HAT/ 37302- G; N.

[198] Hüsrev Paşa Erzurum valisi olarak tayin edildiğinden beri *"Erzurum'un bir kuruşu hazinemize kısmet olmamıştır fakat saman tertibimizi verirler gayrı bir şey bilmezler"* şeklinde şikayetini dile getirmiştir. bkz. BOA., HAT/ 37298-G.

[199] Katledilen müftü Salih Efendi, naib ise Kazaz-zâde Abdülkerim Efendi' dir. bkz. BOA., HAT/37432.

girişiminin affedilir şey olmadığını, ancak şu an İranlılar tarafına meyletmelerine meydan vermemek için genel af ilan edip asayişi iade ettiğini ifade etmiştir.[200]

Hüsrev Paşa konuyla ilgili bir başka tahriratında; Pasinler, Tercan ve Ovaköy ahalisinin İran ordusunun hışmından kaçarak vilayetin merkezine sığınmalarını, Erzurum'daki isyan hareketinin bir anda alevlenip büyümesinin sebeplerinden biri olarak sunar. Zira bir anda meydana gelen bu izdiham ve hengamede *"Bir takım haşerât peydâ ve miyâne-i ahâliye fesâd ve ihtilâl ilkâ edip bazı meçhûlu'n-neseb ve erâzil makûlesi"* bu isyanda başrolü oynamışlardır.[201]

Erzurum isyanına vilayetteki ocaklı da katılmıştır.[202] Hüsrev Paşa'ya asla güvenemediklerinden[203] tüm ilişkilerini kestiklerini ilan eden ocaklı, vali konağının kapısına "muhzır ağa namıyla" bir adam koyup, kendisini gözetim altında tutmaya başlamışlardır. Hüsrev Paşa bu gelişme üzerine artık, ne Erzurum ahalisinin kendisine ne de kendisinin onlara emniyeti kalmadığından bir an önce valilikten azlini talep etmiştir. Ancak azil talebinin asla İran'la mücadeleden kaçmak şeklinde yorumlanmamasını, "canı tende oldukça" civardaki her hangi bir bölgede bizzat mücadeleye hazır olduğunu da beyan etmiştir.[204]

Ortalık biraz sakinleştikten sonra Hüsrev Paşa Erzurum mahkemesinin yeniden işler hale gelmesi için eyaletin önde gelenleriyle bir toplantı yapmış ve teklifleri doğrultusunda Avtarlı Hafiz-zâde Mehmet Efendi'yi naib ve Dürzi-zâde Mustafa Efendi'yi de müftü olarak tayin etmiştir.[205] Hüsrev Paşa genel af ilan ettikten ve etkin tedbirlerle Erzurum'da düzeni sağladıktan sonra, ahali ve ocaklı mahzar ve ilamlarıyla af dileyip pişman olduklarını arz etmişlerdir. Hüsrev Paşa ise kendisinin olaya karışan herkesi affettiğini ancak, bu ciddi isyan suçunu merkezin de affetmesi için, Erzurum'un önde gelenlerinden oluşan bir heyetin af, asker, zahire ve mühimmatla vilayetlerinin

---

[200] BOA., HAT/37298-E 27 S 1237/23 Kasım 1821.

[201] BOA., HAT/37432.

[202] Ocaklının bu işe dahlinde, Erzurum yeniçeri ağası Saraydarbaşı-zâde Mehmet Ağa' nın "adem-i idaresi ve rehaveti" sebebiyle azliyle Zağracıbaşı Hüseyin Ağa' nın atanması ve azledilen yeniçeri ağasının kışkırtmaları da rol oynamıştır. bkz. BOA., HAT/ 37340-D 24 M 1237/ 21 Ekim 1821.

[203] BOA., C. AS/19827. Hüsrev Paşa ile yeniçeriler arasındaki anlaşmazlıkların temel sebebi, ödenmemiş ulufelerdir. Ancak bu sorunu Hüsrev Paşa Erzurum valisi olarak atandığında hazır bulmuştur.

[204] BOA., HAT/37298-E; HAT/37298-A. Hüsrev Paşa azli konusunda *"...Şu herifler emniyet bulmak için şu mansıbtan infisalimiz zarurî icab eder..."* demektedir.

[205] BOA., HAT/ 37340-E 23 M 1237/20 Ekim 1821.

İranlılara karşı takviyesi taleplerini içeren mahzar ve ilamlarla İstanbul'a gitmelerinin çok isabetli olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine ulemadan El-hac Hüseyin Efendi, Turnacıbaşı Mehmet Ağa ve Zağarcıbaşı Hasan Ağa mahzar ve ilamlarla İstanbul'a hareket etmişlerdir.[206]

Erzurum heyeti Babıali'de kabul edilerek taleplerini sundular ve II. Mahmut tarafından, İran'ın tahrikleriyle de olsa bir daha bu tür hareketlere kalkışmamak ve savaşa hazırlıklı olmak şartlarıyla affedildiler.[207]

g. Selim Paşa' nın İhaneti ve Beyazıt' ın Elden Çıkması

İran tarafından savaş başlatılınca, Hüsrev Paşa Muş mutasarrıfı Selim Paşa'ya, samur bir kürk göndererek "Beyazıt Seraskeri" unvanı vermiş, gönderdiği bir miktar asker ve Haydaranlı aşiret güçleriyle İran ordusuna taarruz emri vermişti.[208] Ancak kısa süre sonra meydan gelen Eleşkirt bozgunu, Selim Paşa'nın iyice ümitsizliğe düşmesine ve İranlılara meyletmesine neden olacaktır.[209]

İran ordusunun ikinci kolu olarak Anadolu'ya giren Abbas Mirza birlikleri ise, Diyadin, Hamur, Toprakkale, Malazgirt ile civar köylerini ele geçirip Hınıs ve Muş taraflarına yönelmişlerdi. Bu sırada İran ilerleyişini durdurmak için çırpınan Hüsrev Paşa, Kiğı Beyi Mehmet Bey kuvvetlerine üç bin kadar süvari katarak yine İran ordusunu karşılayacak olan Selim Paşa ile yeğeni Hınıs Beyi Abdurrahman Bey'e göndermiştir.[210] Bundan kısa süre sonra, Selim Paşa'dan kendisine gönderilen tahriratlarda, gelen takviye birlikler sayesinde İran ordusuna hayli zayiat verdirildiği bildirilmiştir.[211] Ancak Hüsrev Paşa'yı sevince boğan bu haberler asılsızdı. Az sonra ortaya çıkacağı üzere, Selim Paşa İranlılarla çoktan anlaşmış, ancak renk vermemek için halen devletine bağlı olduğunu göstermek için bu tür tahriratları Hüsrev Paşa'ya

---

[206] BOA., HAT/37289-B 4 RA 1237/ 29 Kasım 1821; HAT/37298-B. Şark Seraskeri Rauf Paşa Bayburt'ta Erzurum heyetine rastlayıp mülakat etmiştir, bkz. HAT/37289-C 9 Ra 1237/4 Aralık 1821.

[207] BOA., HAT/37432. Padisah hatt-ı hümayunda bu hususu şöyle belirtir: "*...İranlunun bi'l-cümle memâlik-i İslâmiyyeye suikasdı olduğunu cezmen bilüp hîlesine aldanmayup kelime-i vâhıde üzere ittihâd ederek gazâ vü cihâda hâzır u âmâde olmak...* "

[208] BOA., HAT/37302-F.

[209] BOA., HAT/37340-İ 5 M 1237/ 2 Ekim 1821

[210] BOA., HAT/37320-D.

[211] BOA., HAT/37340-B, 24 M 1237/ 21 Ekim 1821; HAT/37320-İ: Vesikada, bin İranlının kellesinin alındığı ifade edilmektedir.

göndermektedir. İşin iç yüzünü bilmeyen Hüsrev Paşa, bu sahte zafer haberlerini gerçekmiş gibi, farkında olmadan sevinçle merkeze havale etmiştir.[212]

Karşılarında etkin bir direniş görmeyen ve Selim Paşa'nın ihanetiyle işleri hayli kolaylaşan Abbas Mirza birlikleri, Ahlat, Adilcevaz[213] ve Bitlis'i de işgal ettiler. Çok şey borçlu oldukları Selim Paşa'ya, Abbas Mirza tarafından teminat verildikten başka, kardeşi de hanlık payesiyle ödüllendirilmiştir.[214] Abdurrahman Bey ve Selim Paşa'nın ihanetiyle İran ordusuna Erzurum yolu açılmış, Kiğı, Tercan ve Pasinler ahalisi bu korkunun etkisiyle, akın akın eyaletin merkezine iltica etmeye başlamışlardır.[215] Bu durumda Hüsrev Paşa başka seçeneği olmadığından, var gücüyle Erzurum ve Hasan kalenin takviyesine girişip İran ordularını beklemeye koyulmuştur.[216]

Abbas Mirza ordusuyla ilerleyerek, önemli bir direniş görmeden bu kez de Beyazıt kalesi önlerine gelmiştir. İran şehzadesi Beyazıt'a ulaştığında, Hasan Paşa'dan gelip kendisini karşılamasını talep etmiş[217] ve ret cevabı alınca da kaleyi kuşatmıştır.[218] Beyazıt ahalisi direnmek yerine İran'a tabiiyetlerini arz edince, mutasarrıfı olan Hasan Paşa da mecburen kaleye kapanmıştır. Bölgedeki karışıklık ortamından istifade eden Behlül Paşa, İranlıların yardımıyla tutuklu olarak bulunduğu Erzurum'dan firar etmeyi başarmıştır. Derhal Beyazıt'ta olan Abbas Mirza'nın yanına giderek bağlılığını arz eden Behlül Paşa'ya, İran adına Beyazıt sancağının idaresi verilmiş[219] ve üç bin asker ve altı top verilerek Hasan Paşa'yı ele geçirmekle görevlendirilmiştir.[220] Bir süre sonra ağır

---

[212] Selim Paşa ile Hıms beyi olan yeğeni Abdurrahman Paşa' nın kendilerine her türlü askeri yardım yapılmasına rağmen nasıl iki yüzlü bir siyaset takibiyle İran'a tabi olduklarına ve gönderilen askerleri iade ettiklerine dair ayrıntılar için bkz. BOA., HAT/37320-F; HAT/37320-İ. Selim ve Behlül Paşa' nın Abbas Mirza ile anlaştığını Van muhafızı Mahmut Paşa da açıkça belirtmektedir. bkz. HAT/37442-M. Selim Paşa ile İran ittifakının kesinleştiğine dair Kars muhafızlığına atanan Hafız Ali Paşa' nın ifadeleri için bkz BOA., HAT/37442-J. Aynı vesikada Hüsrev Paşa, Selim Paşa' nın *"İran'a tâbi olduğu cümle indinde bedîhî ise de lâkin yine de devlet-i aliye bendeliğini zâhiren irâd ediyor amma sânî'â olup itimâd câiz değildir"* demektedir. Yine Hüsrev Paşa'nın bu hususta benzer ifadeleri için bkz. BOA., HAT/37442; 37442-İ; 37442-A; 37320-D; 37320-F.

[213] Bu bölgelerin İran'a direnmeden tabi olduklarına dair Hafız Ali Paşa'nın Şark Seraskeri Rauf Paşa'ya tahriratları için bkz. BOA., HAT/ 37342 J 21 S 1237/ 17 Kasım 1821.

[214] Cevdet, **a.g.e.,** XII. s.11. Selim Paşa'nın kardeşi Mehmet Bey'in İran adına propagandası için bkz. BOA., HAT/ 37442-İ; HAT/ 37298-C.

[215] BOA., HAT/ 37432.

[216] BOA., HAT/ 37320-İ.

[217] BOA., HAT/ 37302-A

[218] BOA., HAT/ 37298-F

[219] BOA., HAT/37328.

[220] BOA., HAT/37328.

kuşatma şartları ve özellikle de kalenin su yollarının kesilmiş olması yüzünden, Beyazıt kalesi Hasan Paşa tarafından teslim edilmiştir.[221] Beyazıt'ın elden çıkması etrafa dehşet yaydığı gibi, Hasan Paşa birliklerinin etrafa dağılmasına sebep olmuş, ortada kalan Hasan Paşa ise Erzurum'un yolunu tutmuştur. Hasan Paşa'nın geri çekilmesi üzerine ona destek vermek için Toprakkale'de toplanmaya başlayan askeri birlikler de Erzurum'a dönmek zorunda kalmışlardır.[222]

Selim Paşa, ihanetinin ortaya çıkmasına rağmen, Hüsrev Paşa'ya gönderdiği tahriratlarda ısrarla bu hususu inkar etmeyi sürdürmekteydi. Bu yöndeki haberlerin asılsız olduğunu ifade eden Selim Paşa, sadakatini çarpıcı ve bir o kadar da kendisini alçaltıcı ifadelerle ispat etmeye çalışmıştır.[223] Selim Paşa bir taraftan sadakatini ispata çalışırken aynı zamanda Ahlat şeyhi Ahmet Efendi'ye İran'a tabi olmasını şu sözlerle tavsiye etmektedir: "*dünyayı tufan tuttu biz sefine-i Nuh'a girdik halâs olduk sen dahi gel bu sefineye dahil ol ki tufandan halâs olasın*". Ahmet Efendi'nin bu teklifi reddedip durumu Hüsrev Paşa'ya bildirmesiyle Selim Paşa'nın iki yüzlülüğü de tescil edilmiş oldu.[224] Şeyh Ahmet Efendi'nin kendilerine tabi olmaması üzerine İran kuvvetleri Ahlat üzerine yürümüşse de cansiperane müdafaadan dolayı kayıp vererek çekilmek zorunda kalmışlardır.[225]

Daha sonra Selim Paşa, muhtemelen onun şark seraskerliğinden azlinden de cesaret alarak, Hüsrev Paşa'ya gönderdiği tahriratta önceki gibi af dileyici ve sadıkane ifadeler yerine şu ithamkâr sözleri sarf edecektir: " *bizi ve memleketimizi İran'a füruht eylemişsiniz*". Sıtkı Efendi'yi İran'a elçilikle gönderip yalvartarak "Erzurum'dan def' ve Muş üzerine tahrik eylediniz..."[226]

Selim Paşa'nın ihaneti mevzusu, Babıali tarafından Erzurum'a doğru yola çıkmış olan yeni Şark seraskeri Rauf Paşa'dan da sorulmuştur. Bu konuda Rauf Paşa

---

[221] BOA., HAT/ 37344-C; HAT/37320-L; HAT/37298-F.

[222] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 11.

[223] BOA., HAT/37442-H 23 S 1237/ 19 Kasım 1821, Selim Paşa bu yazısında: "*Hezârân bin benim gibi Deraliyye'sinde kelb vardır*", "*eğri olan belasını bulur*" demektedir. Yine Selim Paşa' nın Babıali'ye aynı mealdeki bir başka tahriratı için bkz. HAT/37238.

[224] BOA., HAT/37442-D 24 S 1237/20 Kasım 1821; HAT/37298 Selim Paşa' nın kardeşi Mehmet Bey'in İran'a tabi olmaları için Van ümerasına tahriratlar gönderdiğine dair Hüsrev Paşa' nın ifadeleri için bkz. BOA., HAT/37442-İ 29 S 1237; HAT/ 37298-C 27 S 1237/ 23 Kasım 1821.

[225] BOA., HAT/ 37442 24 S 1237/20 Kasım 1821; HAT/ 37442-İ 29 S 1237/ 25 Kasım 1821.

[226] BOA., HAT/37298-D.

Babıali'ye gönderdiği kaimesinde: Selim Paşa'nın, İran ordusu seksen bin askerle üzerime geldi o sebeple karşı koyamadım şeklindeki ifadelerinin gerçek dışı olduğunu, on beş bin askerle düşmana karşı rahatlıkla karşı koyabilecek iken İran'a tabiiyeti seçtiğinin anlaşıldığını ve biraz sıkıştırılsa İran askerini derhal Muş'a davet edeceğinin haber alındığını açıkça belirttikten sonra, Erzurum'a bir iki gün içinde varacağını ve Selim Paşa'yı yeniden Osmanlı Devleti tarafına çekmeye çalışacağını belirtmiştir. Bunun arzı üzerine Sultan II. Mahmut, Selim Paşa'nın ihaneti meselesine son noktayı şu sitemkar ifadelerle koymuştur: "*Selim Paşa'nın bütün bütün İraniyâna tabi olup devlet-i aliyyemize meyli muhal idüğü kağıtlarının her bir kelimesinden malum. Bu makuleleri celbe sa'yetmek hayaliyle uğraşmak bihudedir şark tarafına kuvvet verilmeye bakılması sözle bitmez*".[227]

Babıali Selim Paşa'nın ihanetiyle uğraşa dursun, yoluna devam eden Abbas Mirza, 7-16 Kasım 1821 de Erciş kalesini kuşatmış ve Mahmut Paşa'nın direnin emrine rağmen ahalisi İran'a tabiiyet arz ederek şehri teslim etmiştir. Abbas Mirza, ardından Van'a geçmiş ve Mahmut Paşa'ya elçi göndererek, 500 kese akçe pişkeş gönderip bir de karşılama merasimi yapmasını talep etmiştir.[228] Abbas Mirza Mahmut Paşa tarafından isteklerinin reddedilmesi üzerine Van Kalesi'ni kuşatmış, ancak gayretli direniş sebebiyle, sekizinci günden sonra sadece civar köyleri yağmalayarak geri dönmüşlerdir.[229]

Bu gelişmeler yaşanırken, bölgede Osmanlı kuvvetlerinden sonra sıranın kendilerine geleceğini bilen Haydaranlı reisleri, aşiretleriyle birlikte Diyarbakır'a çekilmişlerdir. Bunu haber alan İranlılar bir diğer koldan da Haydaranlı aşiretini takibe koyuldular. Bu takibatta yol üzerindeki köyler tam anlamıyla talana maruz kalıp hayli insan katledilmiş bir kısmı da esir edilmişlerdir.[230]

İran birlikleri Kasım 1821 sonu itibariyle Anadolu'da bir çok bölgeyi ele geçirmiş durumdaydı. Abbas Mirza'nın sıradaki hedefi "aktâr-ı şarkiyyenin kürsüsü"

---

[227] BOA., HAT/37414 Gurre R 1237/26 Aralık 1821; BOA., HAT/37283. II. Mahmut'un Muş mutasarrıfı Selim Paşa'dan artık bir hayır gelmeyeceğini ifadesiyle bu bahis kapanmayacaktır. Selim Paşa, beş yıl sonra bölgedeki sorunlar çözülüp İran'la ilişkiler düzelince Şark Seraskeri Galip Paşa tarafından idam edilmek suretiyle, ihanetinin bedelini ödeyecektir, bkz Cevdet. **a.g.e.,** XII. s. 12

[228] BOA., HAT/37298-D.

[229] BOA., HAT/37442; 37442-M. 17 S 1237/13 Kasım 1821; HAT/37442-J. 21 S 1237/17 Kasım 1821.

[230] Cevdet, **a.g.e.,** XII. s. 11

olan Erzurum, yani Hüsrev Paşa'ydı. Ancak kışın girmesiyle sertleşen iklim koşulları Hüsrev Paşa'nın imdadına yetişmiş ve İran ordusu daha fazla ilerlemeye imkan bulamadığından, gerekli bölgeleri tahkim ettikten ve kendi idarecilerini yerleştirdikten[231] sonra ilk baharda yeniden gelmek üzere ülkelerine dönme kararı almışlardır.[232] Ancak Hüsrev Paşa bu durumu kendi başarısıymış gibi, Erzurum civarı ile özellikle de Hasan Kale'de alınan eksiksiz tedbirler sayesinde İran ordusunun üzerine yürümeye cesaret edemeyerek ülkelerine döndükleri şeklinde yansıtarak kendine pay çıkarmıştır.[233]

C- İKİNCİ TRABZON VALİLİĞİ

1. Şark Seraskerliğinden Trabzon Valiliğine Nakli

İran kuvvetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hücum ettikleri tüm bölgeleri kolayca ele geçirmeleri ve askeri bakımdan yeterince takviye edilemeyen Kars ve Van eyaletlerinin İran tarafından işgali tehlikesinin belirmesi, bu olumsuz gelişmelere engel olamayan şark seraskerinin değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Sayılan nedenlerin yanında Hüsrev Paşa'nın Erzurum ahalisi ve ocaklısıyla uyuşamaması ve bu yüzden meydana gelen isyan, bu görev değişikliğini zorunlu ve daha da acil hale getirmiştir. Kasım 1821 başından itibaren gündeme alınan bu konu çerçevesinde Hüsrev Paşa'ya yeni bir görev yeri aranmaya başlanmıştır. Bu amaçla Babıali'de yapılan müzakereler sonucunda sabık sadrazam, Diyarbakır valisi ve Maadin-i Hümayun emini Mehmet Emin Rauf Paşa'nın Şark seraskeri ve Erzurum valisi olarak tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.[234]

Şark seraskerliği ve Erzurum valiliğinden azledilen Hüsrev Paşa'ya yeni bir makam aranırken, Trabzon valisi Salih Paşa'nın halka zulmetmekte olduğuna dair ilam ve mahzarların Babıali'ye ulaşması üzerine azline karar verilmiş ve ondan boşalan Trabzon eyaleti, 15 Aralık 1821'de Hüsrev Paşa'ya tevcih edilmiştir[235]. Hüsrev Paşa bu

---

[231] BOA., HAT/37442-J, 21 S 1237/ 17 Kasım 1821.

[232] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 11; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 76.

[233] BOA., HAT/ 37442 24 S 1237/ 20 Kasım 1821; HAT/37320-H

[234] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 11. Ayrıca şıkk-ı evvel defterdarı Mehmet Ataullah Efendi 24 Rebiülevvel 1237/ 19 Aralık 1821 de "Şark Ordusu Defterdarı" unvanıyla Rauf Paşa' nın maiyetine gönderilmiştir.

[235] BOA., Tahvil Def., (Atik Vüzera Def.), nr. 39, s.17, 200. İnalcık, **a.g.md.**'de yine hatalı olarak bu tevcihatın Kasım 1821'de yapıldığını belirtir, bkz. **İA**, 5/I, s.611; **DİA**, XI s. 42. Hüsrev Paşa' nın bu ikinci Trabzon valiliği ilk Şevval tevcihatında 4 L 1237/ 24 Haziran 1822'de de ibka olunmuştur.

tayinle ikinci kez Trabzon valisi olmuştur, ancak fiilen Doğu cephesinde istihdam edildiğinden yeni görev yerinde neredeyse hiç kalamamıştır. Doğuda İran ile imzalanacak anlaşmayla sorunlar bittikten sonra Hüsrev Paşa bu kez bir başka sıcak cepheye, Mora isyanını tenkil etmek üzere ikinci kez kaptan-ı derya olarak atanacak ve İstanbul'a çağırılacaktır. Yani sonuç olarak Hüsrev Paşa ikinci Trabzon valiliği esnasında Trabzon'da çok kısa süre kalacak, Doğu cephesinde İran'la mücadeleye devam edecektir.

Rauf Paşa'nın, Hüsrev Paşa'nın yerine şark seraskerliğine tayin gerekçesi ilginç ve bir o kadar da bu görev değişikliğinin perde arkasını açıklayıcı niteliktedir: *"Hala Maadin-i Hümayun Emini Rauf Paşa usul-ı devlet-i aliyyeyi ârif ve maslahât-ı vakt u hâl ve İrâniyân ile tarik-i muhâbere ve mukâveleye muktedir ve vâkıf olduğuna mebnî şark seraskerliği müşarun-ileyh Hüsrev Paşa kullarından sarf u tahvil ve müşarun-ileyh Rauf Paşa hazretlerine tefviz....edilmiştir"*[236]. Rauf Paşa'nın şark seraskeri olarak atanmasının gerekçesi bu ifadelerden son derece net bir biçimde anlaşılıyor. Zira başta Abbas Mirza ve Revan serdarı Hüseyin Han olmak üzere İranlılar, sürekli olarak Hüsrev Paşa'nın şahsını ve bir takım uygulamalarını Anadolu'ya tecavüzlerinin gerekçesi[237] olarak sunmaktaydılar. Hüsrev Paşa'nın askeri güçle İran'a karşı zafer kazanmasının imkansızlığının alenen ortaya çıkması ve alternatifinin de olmaması yüzünden Babıali, bölgeye muharip dirayetli bir vezir yerine, İran'la ilişkileri düzene koyacak, diplomatik kabiliyet ve basiret yönü ağır basan bir devlet adamı olan Rauf Paşa'yı Şark seraskerliğine atamayı uygun görmüştür. Çünkü Batıda Rum isyanı, Avrupalı devletlerin teşvik ve himayeleriyle gün geçtikçe daha vahim bir hal aldığından Babıali, İran'la biran önce bir barış anlaşması yapmak telaşındadır. Bu zemini de ancak Rauf Paşa'nın hazırlayabileceği düşünülerek bu görev değişikliği yapılmış ve böylece İranlıların Anadolu'ya hücumlarının zahiri gerekçesi de ellerinden alınmış oldu.

Ancak Rauf Paşa'nın, yeni görev yerine hareket etmesi ve giderken de beraberinde dinç ve disiplinli yeni askeri birlikler götürme zorunluluğundan ötürü,[238] gecikmesi kaçınılmazdı. Rauf Paşa'nın asıl çekincesi, Şark seraskerliğine tayin edildiği

---

[236] BOA., HAT/37282-G

[237] BOA., HAT/37340-F; 37320-L; 37404-U; 36596; BOA., C. HR/1530.

[238] Diyarbakır'dan mümkün mertebe çok asker tertip ederek bölgeye hareketi, Maraş ve Rakka valisi Celal Paşa' nın da maiyetindeki askerle Rauf Paşa' nın maiyyetine gitmesi kararlaştırılmıştı, bkz. BOA., HAT/ 37342-B 15 M 1237/12 Ekim 1821.

haberi duyulduğunda, etraftaki Kürt aşiretleri ve bazı asilerin buna inanmayıp yapılacak askeri hazırlığı kendilerini tedip için zannedip ortalığı iyice karıştırmaları ve bu yüzden Maadin-i Hümayundaki kömür ve kütük işlerinin tamamen aksamasıydı. Bu sebeple gerek askeri gerekse dairesiyle ilgili hazırlıkları son derece gizli, yavaş ve olabildiğince etrafa hissettirmeden yapmaya çalışmış ve doğal olarak bu durum Erzurum'a hareketini hayli geciktirmiştir.[239]

Hüsrev Paşa şark seraskerliğinden azledildiğine dair haberi aldıktan hemen sonra, halefi Rauf Paşa'ya bir rapor takdim ederek, bölgedeki genel durumu aksettirmiştir. Söz konusu raporda: İran'ın Beyazıt sancağını tehdidi, Trabzon'dan acil kaydıyla istenmiş bin askerin gelişi beklenirken, bu talep yüzünden isyan çıktığını Trabzon valisinin bildirildiğini, firarlar yüzünden Gümüşhane'den bölgeye sevk edilen altı yüz askerden sadece altmış, Maadin-i Hümayun'dan ise sadece iki yüz neferin Erzurum'a gelebildiği, Erzurum'da kethüdası Osman Ağa komutasındaki kuvvetlerle Hasan Kale'nin korunması için var güçle çalıştıkları[240] ve ne pahasına olursa olsun bir an önce asker tedarikinden başka çare olmadığı dile getirilmiştir.[241]

Hüsrev Paşa bu konuda Babıali'ye iletilmek üzere kapı kethüdasına, İran ordusunun ilk baharda yeniden Anadolu'ya hücum edeceğini bizzat Abbas Mirza'nın ilan ettiğini,[242] ilkbahara ise üç buçuk ay kaldığını ve Rauf Paşa'nın olabildiğince kısa sürede Erzurum'a varması ve İran'a karşı alınacak tedbirlerin icrasına başlanmasının

---

[239] BOA., C. HR/5258

[240] BOA., HAT/37302-B 9 M 1237/ 6 Ekim 1821.

[241] BOA., HAT/37342-B. Gerçekten de Hüsrev Paşa son derece zor durumdadır zira bölge için vaat edilen ve bir kısmı sevk edilen askerin neredeyse tamamı yollarda firar etmiştir. Dahası Erzurum'daki timarlı sipahiler ve zu'emâ da firar edenlere katılmışlardır. Bu çaresizlik karşısında Hüsrev Paşa sadece kapı halkıyla Erzurum ve Hasan Kale'yi korumak zorunda olduğunu Rauf Paşa'ya iletmiş ve çaresizliğini şu sözlerle dile getirmiştir: *" Yalnız kapu halkıyla İran askerine karşı gitmek kanûn-ı akla muğâyir idüğü nezd-i devletlerinde rûşnâdır... "*, bkz. BOA., HAT/37320-L. Hüsrev Paşa daha sonra da Rauf Paşa' yı bilgilendirmeye devam etmiştir. Gönderdiği yeni bilgiler arasında Abbas Mirza'nın Erzurum'u tehdidi, Selim Paşa' ya İran'la mücadelesinde gönderilen askeri destek, İran elçisi Mehmet Bakır'ın talepleri ve verilen ret cevabı, Abbas Mirza'nın Erzurum üzerine yürüme cesaretini göstermeyeceği ve benzeri hususlar yer almaktadır. bkz. HAT/37320-D, 8 S 1237/4 Kasım 1821. 6 S 1237/2 Kasım 1821 tarihli diğer bir tahriratla Hüsrev Paşa göreve başladığı günden bu yana bölgede İran'la yaşanan tüm sorunları Rauf Paşa'ya özetlemiştir. bkz. HAT/37320-H. Erzurum ve bölgedeki cephane, top ve diğer mühimmat hakkındaki raporu için bkz. HAT/37320-N.

[242] Abbas Mirza'nın Muş'tan Diyadin'e dönerken "İnşallah nevruzda yine askerle geleceğiz " dediğini Hüsrev Paşa aktarıyor: bkz. BOA., HAT/ 37298-İ.

şart olduğunu ve bunun için gereken iradelerin sadır olması zarureti göz önünde bulundurulursa bu sürenin yetmeyeceğinin aşikar olduğunu ifade etmiştir.[243]

2- Kars'ın Müdafaasıyla Görevlendirilmesi

Rauf Paşa 17 Kasım 1821'de Maadin-i hümayundan yeni görev yeri olan Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Daha yolda iken Hüsrev Paşa'nın gönderdiği raporların ortaya koyduğu vahim tablonun etkisiyle, derhal bölgeye asker sevkini ısrarla merkezden talep etmiştir.[244]

Rauf Paşa Erzurum'a vardıktan sonra Muş[245] ve Beyazıt gibi bölgeler zaten İran'a tabiiyetlerini arz etmiş olduklarından, hiç olmaz ise Kars,Van ve Kağızman bölgelerini İran tehdidinden korumak ve aynı akıbete maruz kalmalarını engellemek için, Mayıs 1822 başında[246] Trabzon valisi Hüsrev Paşa'ya ordusuyla Erzurum'dan Kars'a,[247] çarhacı olarak tayin ettiği Cabbar-zâde Celalettin Paşa'ya da Eleşkirt üzerine hareket etme talimatı göndermiştir.[248]

Şark seraskerinin talimatıyla hareket eden Hüsrev Paşa Kars'a giderken yolda, İran'a tabi bazı Kürt aşiretleriyle çatışmalar yaşadığı gibi, zahire sıkıntısı ve ödenememiş ulufeler yüzünden bir takım sıkıntılar yaşamıştır.[249] Trabzon valisi Hüsrev Paşa Kars'a ulaştığı 18 Mayıs 1822 tarihinden itibaren,[250] muhafız Osman Paşa'yla işbirliği içinde Kars, Kağızman ve civarının İran'a karşı tahkimiyle, zaman zaman zuhur eden Revan seraskeri Hüseyin Han ve kardeşi Hasan Han ordularının tecavüzlerini

---

[243] BOA., HAT/37298-İ, 28 S 1237/ 24 Kasım 1821

[244] BOA., HAT/37320, 21 S 1237/ 17 Kasım 1821.

[245] Selim Paşa' ya gönderilen hükümde; Rauf Paşa' nın emirlerine tam olarak itaat etmesi ve dedeleri gibi devletin sadık bir bendesi olarak İran'dan intikamı alınması için gereken gayretin gösterilmesi bildirilmiş, o da zahiren bu emre itaat etmiştir, bkz. BOA., C.DH/11216; C. AS/34535.

[246] BOA., HAT/31815. Hüsrev Paşa' nın tahriratı için bkz. HAT/36799-C.

[247] Bu tayine dair Hüsrev Paşa *"İrâniyân üzerine ihrâz-ı satvet ve salâbet eylemek kasdıyla Kars'a memûriyet-i çâkeri olduğu vechile..."* demektedir, bkz. BOA., HAT/36890; HAT/37391-0.

[248] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 11.

[249] Ayrıntılar için bkz. BOA., HAT/37400-F 13 Ş 1237/ 5 Mayıs 1822; HAT/37400-F/1; 37400-H; 37400-M; Bölgedeki diğer vüzerânın durum ve konumları için bkz. BOA., HAT/37400-T; Rauf Paşa' nın Kars'ı takviye için zahire, asker ve mühimmat temini gayretleri için bkz. BOA., HAT/ 37389-İ.

[250] Hüsrev Paşa' nın Kars'a üç binden fazla askeriyle giriş tarihi 26 Ş 1237/ 18 Mayıs 1822'dir. Bu kesin tarihi Kars kadısının ilamından öğrenmekteyiz, bkz. BOA., HAT/37367-İ. Kendisinden bir gün önce de kethüdası Hasan Paşa Kars'a gelmiştir, bkz., BOA., HAT/37367-H.

engellemeye çalışmıştır.[251] Hüsrev ve Osman paşalar, özellikle ani bir İran baskınında gafil avlanmamak için casuslar vasıtasıyla düşman tarafından istihbarat toplamaya özen göstermekteydiler.[252]

Gerçekten de yeni şark seraskeri Rauf Paşa tedbirinde yanılmamıştır, Hüsrev Paşa'nın Kars civarına gelmesiyle on beş bin askeriyle bölgede bulunan Hasan Han bölgeden çekilmiştir.[253] Buna karşın Abbas Mirza, Haziran 1822'de Anadolu'ya taarruz etmek amacıyla büyük bir orduyla Hoy'a gelmişti.[254] Bölgede savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Babıali, Kars'a memuriyetinin hemen ardından Hüsrev Paşa'ya İstanbul'dan süvari ve piyade topçuları, top arabacıları,[255] hayli mühimmat, zahire ve peksimet göndermek suretiyle kendisini takviye etmiştir.[256]

a. Kars Muhafızıyla Yaşadığı Anlaşmazlıklar

Rauf Paşa, Kars'ın takviyesi için Hüsrev Paşa'nın gönderileceğini Osman Paşa'ya bildirerek bu konudaki düşüncesini sormuştu. Osman Paşa bu karardan pek hoşlanmasa da[257] takdiri kendisine bırakmış ve onun onayıyla Hüsrev Paşa bölgeye sevk edilmişti. Ayrıca Osman Paşa gönülsüz de olsa, Rauf Paşa'nın İran'dan intikam alınması için Hüsrev Paşa'nın talimatları dahilinde hareket etmesine dair emirleri harfiyen uygulayacağını da bildirmişti.[258]

Bu gönülsüz birliktelikte aslında işler pek de yolunda gitmemektedir. Zira Hüsrev Paşa en ufak bir yardımını görmediği ve emirlerine itaat etmediği gerekçesiyle, Osman Paşadan hayli şikayetçidir: *"...Bir karyeye ve Kars'ın bir gavuruna nüfuzum yok. Kars koluna memuriyetimiz var unvanımız yoktur, bu kolda başbuğ muyuz yahut*

---

[251] BOA., HAT/37458, 21 Ş 1237/ 13 Mayıs 1822; 37458-A, 22 Ş 1237/ 14 Mayıs 1822; 37458-C.

[252] BOA., HAT/37458-B, 23 Ş 1237/ 15 Mayıs 1822; 37391-B/1; 37391-C/1.

[253] BOA., HAT/37391, Hüsrev Paşa bu durumu mağrur ifadelerle aktarmaktadır.

[254] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 12

[255] BOA., A. Emiri/II. Mahmut nr. 3621; 3623 9 Ş 1237/1 Mayıs 1822.

[256] BOA., A.Emiri/II. Mahmut nr. 3615; 3617; 3620. Bundan başka Rauf Paşa tarafından da Canik' ten gelen iki bin piyade ve süvari Hüsrev Paşa' nın maiyetine gönderilmiştir, bkz. BOA., HAT/37391-J, G; BOA., C. AS/31475.

[257] Rauf Paşa bu hususu merkeze şu ifadelerle aktarmıştır: *"Osman Paşa Hüsrev Paşa'nın azimetleri suretine pek temayül etmemişse de kat'iyyen cerh dahi etmeyüp..."*. bkz. BOA., HAT/37389-İ.

[258] BOA., HAT/37391-B. Ayrıca Osman Paşa, Hüsrev Paşa daha yoldayken defalarca tahrirat göndererek İranlıların her an Kars'a hücum edebileceğini ve bu sebeple bir an önce Kars'a gelmesini niyaz etmiştir, bkz. HAT/37400-B/1; 37400-V; 37392-A.

muhafız Paşa maiyetine mi memuruz... " şeklindeki serzenişlerle Şark seraskeri Rauf Paşa'ya açıkça şikayette bulunmuştur.[259] Bundan başka ordusuna Osman Paşa tarafından verilen son derece kötü ekmek ve sair erzaktan da son derece şikayetçidir ve bu sebeple askerin birkaç defa isyan ettiğini belirtip, yenmeyecek kadar kötü ve "siyah çamura benzeyen"[260] bu ekmeğin bir numunesini İstanbul'a göndermiştir.[261]

Hüsrev Paşa ordusunun diğer bir sıkıntısı "mande" olarak tarif edilen ödenmemiş ulufelerdi. Gerçekten de bu hususta da Hüsrev Paşa hayli sıkıntı yaşamış, bir an önce seksen bin kuruş bulamazsa askerlerin tekrar isyan edeceklerini ve bu şartlar altında bu orduyla İran yada Rusya'ya karşı durmasının imkansız olduğunu belirtmiştir.[262] Hüsrev Paşa'nın yakınmalarının sonucu olarak Şark defterdarı Ataullah Efendi ile Osman Paşa'ya gerekli para ve zahire gönderilerek, bu konudaki sıkıntıların bir an önce çözümlenmesi istenmiştir.[263]

Osman Paşa da aynı şekilde Hüsrev Paşa'dan şikayetçidir: Hüsrev Paşa'nın idaresindeki disiplinsiz askerin Kars'ın merkez ve civar köylerini yağmaladıklarını, bu yüzden ahalinin mahkemeye toplanarak şikayette bulunduklarını, Hüsrev Paşa'nın bunları yatıştırmaya çabaladığını ancak başaramadığını Rauf Paşa'ya bildirmiştir.[264]

Rauf Paşa ise merkeze gönderdiği tahriratta bambaşka bir manzara aksettirir: her türlü ihtiyacı karşılandığı[265] ve defalarca Kars'tan ileri doğru hareketle Revan kolundan İran'ı vurmasını bildirdiği halde, Hüsrev Paşa'nın mazeretlere sığınıp yerinden kıpırdamadığını, bu sebeple sadaretten bir "tenbihnâme" gönderilerek uyarılmasını talep etmiştir.[266] Bu talep doğrultusunda merkezden yapılan uyarılar sonucunda Ağustos 1822 ortalarında Hüsrev Paşa Revan'a ve Celal Paşa da Eleşkirt üzerine doğru harekete geçmişlerdir.

---

[259] BOA., HAT/37089-D. Ayrıca bkz. HAT/37088-B; 37391. Rauf Paşa da Osman Paşa ile Hüsrev Paşa'nın anlaşamadıklarını merkeze aktarmıştır. bkz. HAT/36134. Rauf Paşa bir başka tahriratında ise *"... beynleri uygunsuz geçüp..."* ifadesini kullanmaktadır, bkz. HAT/36956-İ.

[260] BOA., HAT/37391-R.

[261] BOA., HAT/37391; 37391-M; 37391-M. *"...Kars'ta kaht yoktur nur gibi huntalar vardır böyle iken hakku'l-insaf bu ekmek ile asker olur mu...", "askerimize bizi mağlup etmeyip"* acilen ekmek, et, arpa gibi ihtiyaçları karşılanmasını ısrarla istemiştir.

[262] BOA., HAT/37391-P; HAT/37391-T; Benzer yakınmalar için bkz. HAT/ 37088-G.

[263] BOA., HAT/36384-A;36384-B; 36384-C.

[264] BOA., HAT/36835.

[265] BOA., HAT/36140.

[266] BOA., HAT/37128.

Rauf Paşa'nın Hüsrev Paşa'yı Kars'a göndermekten asıl maksadı öncelikle Revan'ı vurmaktı. Bu talimat doğrultusunda Hüsrev Paşa Revan'a doğru hareket edip sınır başı olan Kuşaveng'e ordugahını kurmuştur. Yeni şark seraskerinin planına göre İran üzerine gidecek olan Celalettin Paşa kolu ise Hüsrev Paşa birliklerinin desteğiyle Eleşkirt üzerine sevk edilecekti.[267] Plan uygulamaya kondu ve Celalettin Paşa ordusu İran üzerine yürüdü. Eleşkirt'te iki ordu arasında meydana gelen savaşta Selim Paşa'nın önceki gibi seyirci kalması[268] üzerine Osmanlı ordusu mağlup olmuş ve Hasankale'ye çekilmiştir. Bu galibiyetle Abbas Mirza'ya geçen yılki gibi yine Kars ve Erzurum yolu açılmış oldu. Bu durumda, Hüsrev Paşa ordusunun arkadan çevrilip geriyle bağlantısının tamamen kesilmesi ihtimali belirmiştir. Bu tehlikeli duruma meydan vermemek için şark seraskeri Rauf Paşa'nın talimatıyla[269] Hüsrev Paşa ordugahını toplayıp tekrar Kars'a çekilmiştir.[270]

b. Kağızman Vakası

İranlılar Osmanlı ordusunun Eleşkirt kolunu hezimete uğrattıktan sonra, seri bir biçimde Temmuz 1822 sonunda Kağızman önlerine gelmişlerdi. Kağızman'ın hedef seçilmesinde, burada yeterli askerin bulunmaması asıl etken olmuştur. Trabzon valisi Hüsrev Paşa bundan haberdar olunca, Kağızman voyvodası Rüstem Ağa'ya gönderdiği tahriratta, kırk bin askerle Celalettin Paşa'nın ileride olup kendisinin de bölgeye doğru ilerlediğini ve Kağızman'ın tehdit altından kurtarılacağı müjdesi vererek metanetini arttırmaya çalışmıştır.[271]

Trabzon valisi Hüsrev Paşa Kağızman muhafızına ilk etapta sadece beş yüz piyade gönderebilmiş ve Kars Muhafızı Osman Paşa'dan da zahire ve sair askeri yardımlarla Kağızman'ı takviye etmesini istemişti. Hüsrev ve Osman Paşaların bu konuda işbirliği yapmaları bizzat şark seraskeri Rauf Paşa tarafından istenmişti. Ancak

---

[267] Eleşkirt ordusunun takviye ve teçhizi için bkz. HAT/36140; 36959.

[268] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 12.

[269] BOA., HAT/37088-E, 13 ZA 1237/ 1 Ağustos 1822; HAT/36134-B.

[270] BOA., HAT/37089-G; 37088-A; B Hüsrev Paşa'nın bu tahriratı padişaha arz edilince bölgede Hüsrev ve Mahmut paşalardan başka "bir iş görmüş yoğ iken" ikisine de yardım edilmemiş denilerek derhal beş yüz kese akçe gönderilmesi ferman olunmuştur. Ayrıca bkz. HAT/37089-D; Padişahın aynı şekilde Hüsrev ve Mahmut Paşalar hakkındaki takdirkar ifadeleri için bkz. BOA., HAT/36959.

[271] BOA., HAT/36179-K.

bu iki Paşa'nın çekişmesi ve birbirlerini şikayetle oyalanmasını fırsat bilen İranlılar, ani bir hücumla Kağızman'ı istila ve buranın idaresini Ağa Mirza adlı temsilcilerine ihale etmişlerdir. Rauf Paşa merkeze gönderdiği yazısında bu konudaki gelişmeleri özetledikten sonra, Hüsrev Paşa'yı ağır bir şekilde eleştirerek Kağızman'ın İran eline geçmesinden açıkça onu sorumlu tutmuş, kendisini affettirmek istiyorsa Kağızman'ı geri alıp, Revan kolundan İranlılara galebe çalmasının şart olduğunu dile getirmiştir.[272]

Kars muhafızı Osman Paşa'ya göre Kağızman'ın elden çıkmasında; daha önce gönderdiği beş yüz Canik piyadesini geri çeken ve yerine yeni asker göndermeyen Hüsrev Paşa asıl suçludur.[273] Kağızman'ın korumasızlığından cesaret alan İran yanlısı Ahmet Efendi ile Polat Bey durumu İranlılara haber verip, Kağızman'ın tabiiyetinin arz etmeleri üzerine, Hasan Han da Ağa Mirza adlı temsilcisini ordusuyla göndermiş, ahalinin buna itiraz etmemesi üzerine Voyvoda Rüstem Ağa da Kağızman'ı terke mecbur kalmıştır.[274] İranlıların Kağızman üzerine daha büyük bir güçle tekrar geleceğinin anlaşıldığını söyleyen Osman Paşa, Rauf Paşadan acilen bin piyade göndermesini istemiştir.[275]

Rauf Paşa ile Osman Paşa'nın Kağızman vakasından kendisini sorumlu tutmaları Hüsrev Paşa'yı hayli rencide etmiştir. Bu sebeple Rauf Paşa'nın gönderdiği takviye piyade birliklerinin de ulaşmasıyla Hüsrev Paşa Kağızman harekatını başlatma kararı almıştır. Hazırladığı plan gereği askerlerini saman ve ot getirmeye giden bir kervan kılığında tertip eden Hüsrev Paşa şafakla birlikte bunları Kağızman'a sevk etmiştir. Plan başarıyla uygulanarak, İranlı Ağa Mirza ve az miktardaki kuvveti gafil avlanmış ve civarda gizlenmiş birliklerin de yardımıyla Kağızman'da duruma hakim olunmuştur.[276]

Hüsrev Paşa ordusuyla Kağızman'a girince Ağa Mirza ve onu Kağızman'a davet edenlerden Ahmet Efendi yakalanıp hemen idam edilmiş ve kaçmayı başaran

---

[272] BOA., HAT/36179.

[273] Hüsrev Paşa bu iddiaları reddederek askerini geri çekmediğini, Kağızman'a bıraktığı askerin zahire ve tayinatını karşılayacağına söz verdiği halde Osman Paşa'nın bu askeri aç bıraktığından firar ederek yanına geldiklerini ve bu işte tamamen Osman Paşa' nın suçlu olduğunu söylemektedir. bkz. BOA., HAT/37088. Bu konuda Hüsrev Paşa' nın kendini müdafaası ve olayın ayrıntılarını aktardığı diğer bir yazısı için bkz. BOA., HAT/ 36959-B; Rauf Paşa da bu iki paşa arasındaki geçimsizliğin bu tür kötü sonuçlara yol açtığını merkeze bildirmektedir. bkz. BOA., HAT/ 36134.

[274] BOA., HAT/ 36179-P.

[275] BOA., HAT/37391-K.

[276] Bu ilginç askeri harekatın tüm ayrıntıları için bkz. BOA., HAT/37088; 36959-B' dedir.

Polat Bey'in takibatına girişilmiştir.[277] Kısa süre sonra Ağa Mirza ve adamları ile ele geçirilen Polat Bey Rauf Paşa'ya gönderilmiş,[278] o da bunları İstanbul'a sevk etmiştir.[279]

3. Erzurum Anlaşması ve Merkeze Dönüşü

İranlılar Kars ve Erzurum üzerine umumi bir hücum hazırlığında ve Osmanlı komutanları ise işin içinden nasıl çıkacakları telaşındayken, beklenmedik bir haber tüm endişeleri dağıtmıştır. Casusların bildirdiğine göre; İran ordusunda zuhur eden şiddetli kolera, her gün binlercesinin ölümüne sebep olmaktadır. Başta şüpheyle karşılanan bu haberleri teyit eden Rauf Paşa, bu durumu merkeze aktarırken sevinci adeta satırlarından dışarı taşar: "*müeyyed min 'indillah olan Devlet-i Aliyye-i Osmâniye hakkında cenâb-ı bârînin mahz-ı 'avn u 'inâyet ve vikâyet-i samedâniyyesi olarak hamden li-vâhibü'l-'atâyâ kuvve-i tâlî'-i hümâyûn-ı mülûkâne ile bağteten içlerine hastalık düşüp rabıta-i cem'iyyetleri müteferrik ve perişân ve şehzade Hoy semtine ve Hasan Han Revan kurbüne ric'at...etmiştir*".[280]

Gerçekten de bu beklenmedik sevindirici haber, Osmanlı tarafını bir anda avantajlı konuma getirmiştir. Bununla birlikte İranlılar, prestijlerini tamamen ayaklar altına almadan mağrurca bölgeden çekilmek istediklerinden, ülkelerine dönmekte telaş göstermediler. Ancak başta yeterli ve disiplinli asker temini olmak üzere Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu olumsuz koşullardan ötürü, perişan haldeki İran ordusuna bitirici darbe vurulamamıştır.[281]

Şark cephesindeki bu olumlu gelişmelere rağmen, İran'a karşı istenen sonucun alınamamasından dolayı bizzat padişah tarafından ağır bir biçimde eleştirilen Rauf

---

[277] BOA., HAT/37089-E, 19 Z 1237/6 Eylül 1822; HAT/36959.

[278] Hüsrev Paşa bunları sevk ettiğini belirttikten sonra, Ağa Mirza' nın İran'ın çok muteber adamlarından olup şehzadenin bir çok işi kendisine danıştığının öğrenildiğini ve Eleşkirt Vakası'nda onunla birlikte olduğundan Ağa Mirza'nın İstanbul'a sevkinin faydalı olacağının bildirmiştir. bkz. BOA., HAT/36956-J.

[279] BOA., HAT/36956-C. Daha önce Kağızman Vakası'ndan dolayı Hüsrev Paşa' yı ağır sözlerle itham eden Rauf Paşa, bu başarısından ötürü bu kez kendisinden övgüyle bahsetmiştir, bkz. BOA., HAT/36959-A

[280] BOA., HAT/36956-K.

[281] Rauf Paşa, bu hususdaki istekli olduğunu, ancak imkansızlıklardan ötürü başarılamamasını şu üzgün ifadelerle merkeze bildirmiştir: "*Ahz-ı intikâmın sırası olduğundan hudâ bilir bu keyfiyet sîne-i sabr u ârâmı çâk çâk idüp ancak mevcûdumuz biraz ulûfeli asker ile pek cüz'i tertip bakiyesinden ibaret olmağın mâzallahü teâlâ iş görülmek kasdolunurken bir rezâlet dahi gösterilmek vehm ü mutala'âtı ile...* ". bkz. BOA., HAT/36956-K.

Paşa[282] diplomatik temaslara yeniden ağırlık vererek Temmuz 1822 sonunda mevâlîden Hicabî-zâde Hüseyin Efendi'yi elçi olarak Abbas Mirza'ya göndermiştir. Ancak bu girişimden de dostluğun yeniden tesisi için karşılıklı adımlar atılması kararı çıkmamıştır.[283] Bundan kısa süre sonra İranlı yetkililer, Babıali'ye iletilmek üzere Tahran'daki İngiliz kuryesine bir takım yeni tahriratlar vermişlerdir. İngiltere sefareti tarafından iletilen bu tahriratlarda; Başta Hüsrev Paşa olmak üzere kendisinden önceki seraskerlerin düşmanca tavırları ve İranlı tüccarlara yaptıkları zulümler sebebiyle ilişkilerin bu hale geldiği,[284] Rauf Paşa'nın Şark seraskerliğine atanmasının ardından barış umutlarının yeşerdiği, ancak onun da savaşı sürdürdüğü belirtildikten sonra, İran'ın barış istediği açıkça dile getirilmiştir. Yine aynı tahriratta, Rauf Paşa iki devlet arasında işlerin yoluna konması ve bir barışın tesisine "murahhas" ise bunun Babıali tarafından kendilerine resmen ve geciktirilmeden bildirilmesi talep edilmiştir.[285]

İran makamları, Revan serdarı Hüseyin Han aracılığıyla kısa süre sonra Rauf Paşa'ya gönderdikleri diğer bir tahriratla barış istediklerini yinelemiş ve "barış isteniyorsa, buna meleklerin aracılık etmeyeceği" vurgulanarak, biran önce Babıali'den barışa yönelik somut bir adım beklendiğini ifade etmişlerdir.[286] İran'ın, bir an önce barışın tesisini istemesi, kısa süre önce zuhur eden şiddetli koleradan dolayı ordusunun

---

[282] Rauf Paşa kendisinden beklenen verememiştir. Bu durumu Sultan II. Mahmut şu şekilde dile getirmiştir: *"...Rauf Paşa ne vechile tedbir etmiş ve ne vechile edecek yazmayıp hemân etrafından kendüye gelen kağıtları gönderip işte keyfiyet böyle ne haliniz varsa görün gibi yazıp zımnen câbecâ defterdarı tavsiye eder böyle emr-i cesîm ne vechile görülecek bilmiyorum"... "mukaddem yazdığım gibi **Hüsrev Paşa** ile Van muhafızı Mahmut Paşa'dan gayrısı iş göreceğe benzemiyor..."* şeklindeki ifadelerle sadece bu ikisinden ümitli olduğunu söylemiştir, bkz. BOA., HAT/36959 13 Z 1237/ 31 Ağustos 1822. Rauf Paşa'nın başarısızlığında içine düştüğü mali sıkıntının büyük payı vardır, bkz. BOA., C. AS/41352. Şiddetli mali sıkıntısına rağmen, Hüsrev Paşa' nın Erzurum valiliği sırasında takviye gönüllü birliklerle bölgeye gelen Acaralı Ahmet Bey birliklerinin, ulufe alacaklarını dahi kendisi ödemek zorunda kalmıştır, bkz BOA., C. AS/17823.

[283] Hicabî-zâde'nin Revan serdarı ve Abbas Mirza' yla görüşmesi ve konunun tüm ayrıntıları için bkz BOA., HAT/37089 4 M 1238./21 Eylül 1822 .

[284] BOA., C. HR/1530.

[285] BOA., HAT/96, Bu tahriratın Farsça aslı için bkz. HAT/37388-D.

[286] Bu tahriratta Revan serdarı; Özellikle Hafız Ali ve Hüsrev Mehmet Paşalar gibi önceki Şark seraskerlerinin hasmâne hareketleriyle ilişkilerin bu hale geldiğini, ancak iki müslüman devletin dost olması gereğini belirttikten sonra dini argümanları şu şekilde öne çıkarır: *"...Aramızda bu kadar İslam'ın telef u katli revâ değildir. Bu hususlarda cenab-ı Allah'ın ve hazret-i Resulullahın rızâ-yı şerifleri olmadığından gayrı....şehzademizin de yoktur." Kışın girmesiyle zaten iki devlet arasında mütareke yapılmış gibi olacağı ve bu fırsatın kaçırılmaması gerektiğini de ekleyen Revan serdarı sözlerini şöyle sürdürür: "bu babda semâdan melâike nâzil ve mutavassıt olmaz bu misillu umûrun tavassutu benî ademe râcidir..."*, bkz. BOA., HAT/37328, 17 RA 1238/ 2 Aralık 1822. Revan serdarı Mehmet Hüseyin Han Hüsrev Paşa' nın İran tüccarına yaptığı haksızlıkları saydıktan sonra isim ve miktar vererek bunların da sahiplerine iadesini Rauf Paşa' dan rica etmiştir, bkz. HAT/37328-B.

perişan oluşu ve o ana dek elde ettikleri kazanımları bir barış anlaşması imzalayarak kalıcı hale getirebilmek düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.

İki devlet arasında barışın tesisi için lobi yapan bir diğer güç odağı da İranlı tüccarlar olmuştur. İran'ın tüm yakınmalarına rağmen Osmanlı Devleti İran tüccarlarını "kendi teb'ası gibi himaye etmekte" idi. İki devlet arasındaki savaş halinden ötürü son derece büyük kayıplar içinde olan tüccarlar, İran Şahına; dini argümanları öne çıkartarak müslüman iki ülkenin savaşmasının dinen zaten caiz olmadığını, Babıali'nin kendilerine asla haksızlık yapmadığını ve "Rum eşkıyası" ile harp halinde olan bu müslüman ülkeye İran'ın yardım etmesinin dini bir vazife olduğunu içeren arzuhaller göndermişlerdir.[287]

Rum isyanı sebebiyle gerçekten de son derece zor durumda olan Osmanlı Devleti, İran'ın bir barış anlaşması imzalanması için müzakerelere başlanması yönündeki ısrarlı çağrılarına olumlu cevap verince, heyetler arası görüşmeler başlamıştır. Babıali adına Şark seraskeri Rauf Paşa ve İran adına da Mehmet Ali Mirza murahhas tayin edilerek söz konusu müzakerelere 26 Haziran 1823'te resmen başlanmıştır.[288] Görüşmelerde Osmanlı heyetinde Şark Defterdarı Hacı Sait Efendi ve İran adına da Mirza Hacı Emin ile Ali Mirza'nın kethüdası Mirza Ahmet de yer almıştır İran delegelerinin, yine Haydaranlı ve Sebki başta olmak üzere sözü Anadolu'daki konar göçer Kürt aşiretlerine getirip kendi tebaası olduklarında ısrar etmeleri, barış görüşmelerinin kilitlenmesine hatta kopma noktasına gelmesine yol açmıştır.[289] Ancak Osmanlı tarafının sabırlı tutumu ve bir takım tavizler vermesiyle[290] 1746'da İran'la yapılan anlaşma esas alınarak[291] 28 Temmuz 1823'de Osmanlı-İran barış anlaşması imzalanmıştır.[292]

---

[287] **Vak'anüvis Esad Efendi Tarihi**, Nşr: Ziya Yılmazer, İstanbul 2000, s. 228-229; Cevdet, XII, s.13.

[288] Heyetler arasındaki müzakerelerin ayrıntıları için bkz. Esat, **Tarih**, s.229-235. Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 86. Mehmet Ali Mirza'nın Erzurum'a varış tarihi 25 Haziran 1823'tür, bkz. Cevdet, **a.g.e.**, XII, s.77

[289] Esat, **Tarih**, s. 229.

[290] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 78.

[291] Nadirşah ile imzalanan anlaşma için bkz. **Netaicu'l-Vukû'ât**, III, s. 46 vd. 1296 İstanbul; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 32; Esat, **Tarih**, s.229.

[292] Anlaşmanın mukaddime sureti için bkz. BOA., A.Emiri/II. Mahmut, nr.10042; 1238 İran-Osmanlı barış anlaşmasının sureti için bkz. Cevdet, **a.g.e.**, XII, Zeyller kısmı, s. 228-234; **İOTK**, IV, s.107; Iorga, **a.g.e.**, V, s.275.

İmzalanan anlaşma suretleri İstanbul'a gönderilerek[293] padişah tarafından da tasdik olunmuştur. Anlaşmanın suretleri arz edilince II. Mahmut *"Doğrusu Rauf Paşa güzel muvaffak oldu fazl-ı ilahî olduğunda şüphe yoktur"* şeklindeki ifadelerle kendisini takdir etmiştir.[294] 13 Ağustos 1823'de Anadolu Muhasebecisi Mehmet Necip Efendi orta elçi sıfatıyla Erzurum'a tasdiknamelerle[295] gönderilmiş, bunların mübadelesiyle Doğudaki İran savaşları ve sorunu da bitmiş oldu.[296]

İran ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan bu anlaşmanın içerdiği hükümler ve bunların ayrıntılarına dair öngörülen düzenlemelerin müzakeresi ve sonuçlandırılması 17 Haziran 1824'e dek sürmüş ve nihayet bu tarihte iki devlet arasında tam mutabakata varılabilmiştir.[297]

İran'la imzalanan barış anlaşmasından sonra yeniden dostane ilişkilerin tesisi ve "anlaşmanın sahih tasdiknamesini takdim etmek için"[298] İran elçisi Kasım Han 1823'te İstanbul'a gelmiştir.[299] Kasım Han, reisülküttapla mülakatında iki önemli konuya dikkat çekmiştir. Bunlar: İki müslüman devletin diğer devletlerin hücumlarında bundan böyle müttefik olarak hareket etmeleri, diğeri ise bu ana dek yaşanan tüm anlaşmazlıkların ve savaşların asıl sebebinin önceki Şark seraskeri, Hüsrev Paşa olduğudur. Bu konuya son derece ısrarlı vurgu yapan Kasım Han, Hüsrev Paşa ile İranlı idareci ve mağdurların mahkemeye çıkarılması sağlanabilirse, iddialarını ispat edebileceklerini dile getirmiştir. Bu talebe karşı Babıali, Revan serdarı Hüseyin Han ve kardeşi Hasan Han'ın yıllardır anlaşmalara aykırı hareketlerini ileri sürerek, barış anlaşması imzalandıktan sonra böyle eski hesaplara dönülmesinin faydadan çok zarar getireceği gerekçesiyle bu konuyu geçiştirmiştir.[300]

Osmanlı Devleti Erzurum Anlaşması'yla Doğuda İran'la yaşadığı sorunları halletmiş ve Batıda hızla genişleyen ve şiddetlenen Rum isyanını bitirmek için tüm

---

[293] Rauf Paşa'nın bu hususlaki mufassal kaimesi ve sadır olan hatt-ı hümayun için bkz. HAT/36167, 23 Za 1238/ 1 Ağustos 1823.

[294] BOA., HAT/36167.

[295] Tasdiknamenin sureti için bkz. Esat, **Tarih**, s. 236-246.

[296] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s.77-78; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 107; Erzurum'dan Necip Efendi' nin Tebriz'deki Abbas Mirza' ya hediyelerle gidişi için bkz. BOA., HAT/36167.

[297] Ayrıntılar için bkz. BOA., C. HR/122.

[298] BOA., HAT/36600

[299] Unat, **a.g.e.**, s.245; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 87.

[300] BOA., HAT/36600. Bu iki madde yani 1-İran'la ittifak yapılması 2- Hüsrev Paşa' nın mahkemeye çıkarılması teklifleri sadaret arzında ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

dikkatini Mora yarımadasına yöneltmiştir. İki ülke arasındaki dostane ilişkileri pekiştirmek amacıyla sonraki dönemlerde de karşılıklı temaslar sürmüştür. Mesela Ekim 1834'te Feth Ali Şah'ın vefatının ardından tahta çıkan Abbas Mirza'nın oğlu Mehmet Han, cülusunu bildirmek üzere Haziran 1835'te Hudâdad Han'ı elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. Doğuda patlak verecek bir sıkıntının, reform sancısı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehdidi altındaki devleti parçalanma sürecine kadar götürebileceğinin farkında olan II. Mahmut, İran'la ilişkilerin dostane devamını çok önemsemekteydi. Bu nedenle Hudâdâd Han'ın ağırlanması gibi son derece nazik bu görevi, devrin en nüfuzlu devlet adamı Serasker Hüsrev Paşa'ya havale etmiştir. Kendisiyle ilgili geçmişteki kötü hatıraları İranlıların hafızasından silmek isteyen Hüsrev Paşa da Hudâdâd Han'ın onuruna serasker kapısında sazlı sözlü mutantan bir merasim tertip etmiş ve dillere destan bir ziyafet vermiştir.[301]

[301] Faik Reşit Unat, "Hüsrev Paşa'nın İran Elçisi Hudâdad Han Hakkında Bir Arz Tezkeresi", **Tarih Vesikaları**, I, S. 5, s. 369-373.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MORA İSYANI VEYA
KAVALALI İLE AMANSIZ MÜCADELE

A. BÖLGEDEKİ GENEL DURUM

1. Rum İsyanının Gelişimi

a. Yakınçağ Başlarında Rumların Durumu

Romen, İlliryen, Teselyan, Grek ve Slav gibi değişik etnik toplumların din ve zamanla dil birliği bağlarıyla bir araya gelmeleriyle ortaya çıkan Rumlar, yakınçağ başlarında Osmanlı coğrafyasının her tarafına yayılmış olarak yaşamaktaydılar. Yoğun olarak bulundukları bölgeler ise; Mora, Teselya ve Ege ile Akdeniz adalarıydı.[1] Rumların ticaret, gemi taşımacılığı, bankerlik ve benzeri işlerle uğraşan kesimi hayli zenginleşmiş, bu durum onların Batı ile yakın temas kurmalarına imkan sağlamıştı. İstanbul'da Patrikhane'nin de bulunduğu Fener semtinde oturan asil Rum aileleri ise bürokraside yüksek ve önemli görevlere kadar yükselebilmekteydiler.[2] Özellikle dış politika alanında istihdam edilen Rumlar, tüm devlet sırlarının kendilerine açık olduğu Divan-ı hümayun tercümanlığı görevini uzun yıllar tekellerinde tutmuşlar, Eflak-Boğdan gibi özerk prensliklerin başına "Prens" ya da "Voyvoda" unvanıyla idareci olarak atanmışlardır.[3]

Diğer taraftan, İstanbul'un fethinden sonra Patrikhane'ye verilen bir takım imtiyazlar sayesinde Rumlar, zamanla Bulgar, Sırp, Arnavut gibi diğer Ortodoks kiliselerinin en üst mevkilerine yerleşmişler, hemen hemen Balkanlardaki tüm psikoposluklar Rum papazların eline geçmişti.[4]

Yakınçağ başlarında sahil şeridinde ve adalarda yaşayan Rum tüccar ve gemicilerinin durumu da oldukça iyiydi. Akdeniz'de eski gücünü kaybeden Venedik'in

---

[1] **Mufassal Osmanlı Tarihi**, V, s. 2877.

[2] Zeynep Sözen, **Fenerli Beyler-110 yılın Öyküsü- (1711-1821)**, İstanbul 2000.

[3] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarcadan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul, 1994, I, s. 84.

[4] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 100.

yerini alan Rumlar, genel anlamda III. Selim devrinde (1789-1808) nüfus, servet ve uygarlık bakımından hayli gelişmişlerdi.[5] Bu dönemde Avrupalı devletler arasındaki ihtilal savaşlarından da yararlanan Rumlar, tarafsız kalan Osmanlı bayrağı altında deniz ticaretini geliştirmişler ve Akdeniz'deki ticareti adeta ele geçirmişlerdi. Bundan başka Küçük Kaynarca Anlaşması'na konan bazı maddelerin sağladığı imkanlara istinaden, 1779'dan itibaren Rum tüccarlar, gemilerine Rus bayrağı çekme ve Rusya konsoloslarının himayesinden yararlanma imtiyazını da elde etmişler, böylece bir nevi çifte vatandaşlık statüsünden yararlanarak Güney Rusya'dan Batı Avrupa'ya kadar tüm deniz ticaretine hakim olmuşlardı.[6] Bunun doğal sonucu olarak Selanik, Marsilya, Triyeste, Londra, Liverpool ve Odessa gibi pek çok önemli liman kentlerinde hayli zengin Rum ticari kurumları teşkil edilmişti. Bu ticaret kolonileri daha sonra, Rum davasının lobi kolu ve sponsorları olacaklardır.[7] Sonuç olarak XIX. yüzyıl başına gelindiğinde, Rumlar altı yüz gemiden oluşan dev bir ticaret filosuna sahip olmuşlardı. Üstelik bu filoda yer alan tüccar gemileri, Kuzey Afrika korsanlarına karşı korunmak için de ciddi anlamda silahlandırılmışlardı.[8]

b. Rum İsyanı' nın Sebepleri

Yunan isyanının başlaması ve süratle gelişmesindeki en önemli faktör, şüphesiz Osmanlı imparatorluğu'nun her bakımdan zaaf içinde bulunmasıydı. Rumlar arasında bağımsız bir devlet kurmak düşüncesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, komşu iki devlet olan Rusya ve Avusturya tarafından teşvik edilmeye başlanmıştı. Bu iki devletin asıl amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nu bu suretle iyice zayıflatarak dağılmasını sağlamak ve aslan payını almaktı.

Ruslar 1768-1774 savaşında Mora ve adaları işgal ettiklerinde, Rumları Osmanlı İmparatorluğu aleyhine kışkırtmışlar,[9] savaşın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'na, emelleri doğrultusunda azınlıkları kullanmalarını sağlayacak

---

[5] Charles Seignobos, **Tarih-i Siyasi**, Çev. Ali Reşat, İstanbul 1325, II, s.438; **Mufassal,** V, s. 2877.

[6] Bilal N. Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler (1912-1913).** Ankara 1989, I, s. 4.

[7] M. Murat Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)** Ankara 1988, s. 5.

[8] Şimşir, **a.g.e.,** I, s. 16.

[9] **Netâicu'l-Vukû'ât**, III-IV, s.198-199 ile 251-253 arasında bu sürecin ayrıntıları verilmektedir. Ayrıca bkz. Danişmend, **İOTK**, IV, s. 105.

bir takım maddeler de koydurmuşlardı. Ardından buna, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları öncesinde Avusturya ile birlikte, Bizans İmparatorluğu'nun ihyasını öngören "Grek Projesi" ni eklediler.[10] Diğer yandan Fransız İhtilali'nin bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkardığı ulusçuluk, özellikle Fransa'nın Yedi Ada'ya yerleşmesinden sonra Rumlar arasında hızla yayılmaya başlamış, 1805'te bölgeye yerleşen Rusların gayretleriyle, Rum milliyetçiliği iyice körüklenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrıcalıklı konumları sayesinde hayli varlıklı hale gelmiş olan Rum aristokrat ve aydınları, Avrupa'yla yakın ilişki içindeydi. Bu yakın temas, onların Avrupa'daki ulusçuluk ve bağımsızlık akımlarından çok daha fazla etkilenmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Montesguieu, Racine ve Volter gibi Fransız şair ve yazarlardan yapılan tercümeler, milliyetçilik cereyanının güçlenmesine yardım ettiği gibi, tahsil için Avrupa üniversitelerine gönderdikleri Rum gençleri, eğitimlerini tamamladıklarında tam anlamıyla birer Yunan milliyetçisi haline gelmekteydi.[11] XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başta Kozmas, Korais, Gazis ve Rigas olmak üzere bazı Rum tarihçi, şair ve yazarlar da bağımsız bir Yunanistan, hatta Bizans İmparatorluğu'nun ihyası konularını yazılarında sıkça işlemeye başlamışlardı.[12]

Hümanizm ve Rönesans hareketleri, Avrupalı aydınları yeniden Grek kültürüyle temasa geçirmişti. Bu sayede genel bir "Helen Hayranlığı", Antikite'ye ilginin yoğunluk kazandığı Rönesans ve Hümanizm hareketleriyle, yavaş yavaş bütün Avrupa'ya yayılmaya başladı. Tahsil hayatları boyunca klasik Grek dili, kadim Grek edebiyatı, felsefesi ve mitolojisiyle zihinleri doldurularak yetiştirilen[13] Avrupa aristokrasisi ve burjuva aydınları, Helenizm ile Rum davasının gönüllü ve hararetli destekçileri oldular.[14] Helen hayranlığı, kilisenin de yardımlarıyla açılan okullarda, küçük yaşlarından itibaren Rum çocukların dimağına yerleştirilmeye başlandı. Yunan

---

[10] Karal, **Osm T**,V, s.109; Grek Projesi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, (1798-1919)**, Ankara 1970, s. 31-33.

[11] A. Pallis, **Greek Miscellany,** Athens 1964, s. 102 vd.

[12] Hatipoğlu, **a.g.e.,** s.5; **Mufassal,**V, s. 2878.

[13] H. A., Ubicini, **1855'de Türkiye**, Çev. Ayda Düz, I, İstanbul 1977, s. 35. Ubicini eserinde, Spiraki adlı bir Rum kaptanla Gelibolu'yu dolaşırken kaptanın Yunan mitolojisinden söz açtığını aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapar: *"...Kolejdeki eğitimimiz bizi böyle yetiştirmiş, Roma'yı ve Yunanlıları kendi ülkemizden daha fazla tanıyoruz, bizleri yakından ilgilendiren veya babalarımızın bizzat karıştığı olaylardan bihaberken antik çağa ait hikaye ve masalları ezbere biliyoruz. Bu klasik hatıraların tesiri elbette inkar edilemez. Bunlar hükümetleri bile peşinden sürüklemişti..."*

[14] Beydilli, **a.g.m.,** I, s. 84-85.

davasını esas alan bir çok kitap, mecmua ve gazete yayınlanmak suretiyle, konu bütün Avrupa kamuoyuna mal edilmiş, çeşitli büyük kentlerde "Yunanlıları Sevenler Cemiyeti" kurulmuştur. Fransa'da Chataeubriand ve Victor Hugo, İngiltere'de Byron ve Shelley, Almanya'da Uhland ve Müler, Helenizm'in bayraktarlığını üstlendiler.[15]

Bu dönemdeki Yunanlıların, Antik çağdaki Yunanlılar ile pek bir bağları kalmamış olmasına rağmen, bu gerçeği göz ardı eden Victor Hugo, Byron ve Goethe gibi Avrupa'nın ünlü edebiyatçı ve yazarları bu hayranlığın etkisiyle, Yunan bağımsızlık hareketine destek veren ateşli ve hamasi yazılar kaleme almışlardır.[16] Bu yazılardaki Osmanlı aleyhtarlığı ve Grekofil yaklaşımın etkisiyle, Avrupa kamuoyu Yunanlılara maddi ve manevi yardım için yarışır hale gelmiştir. Hatta Lord Byron sadece yazılarıyla destek vermek ve maddi yardım toplamakla kalmayıp, bizzat Osmanlı kuvvetlerine karşı Yunanlı kardeşlerinin saflarında savaşmak üzere Misolongi'ye gelmiş ve ölene dek savaşmıştır.[17]

c. Dış Destekle İsyanın Şiddetlenmesi

Avrupalı devletler, Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni akımlara karşı önlem alma ve statükoyu koruma gayreti içindeyken, bu amaçlarıyla tam bir tezat olarak, Rumların bağımsızlık yönündeki çabalarını destekliyorlardı. Bu maddi ve manevi desteğin sonucunda, Rum bağımsızlık cemiyetleri kurulmuş, bunlar içinde en etkin olan ve isyanı yönlendirme kabiliyetini kazanan ise Etniki Eterya olmuştur.[18]

Cemiyetin kuruluş amacı görünüşte; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan toplumların eğitim ve öğretimlerini geliştirmek, gerçekte ise İstanbul merkez olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmekti. Aslen Korfu'lu olup, sonradan Rusya'ya

---

[15] Philhellenism için bkz. C.M. Woodhouse, **The Philhellens,** London/ Athens, 1977; C. M. Woodhouse, **Modern Greece**, London 1984; Douglas Dakin, **British and American Philhellens During the War of İndependence**, (1821-1833) Salonika,1955; Halikarnas Balıkçısı, **Anadolu'nun Sesi, (Tarih ve Helenizm),** İstanbul 1971; Jale Parla, **Efendilik Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul 1985; Fahir Armaoğlu, **XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Ankara 1997, s. 113-114.

[16] Bilal Şimşir, **a.g.e.,** I, s. 36.

[17] Iorga, **a.g.e.,** V, s. 298; Woodhouse, **a.g.e.,** s. 140-141; Parla, **a.g.e.,** s. 27 vd.

[18] Cemiyetin adı ve kuruluşuyla ilgili ayrıntılar ve farklı görüşler için bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.,** s. 7-11; Selahattin Salışık, **Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya Cemiyeti**, İstanbul 1968, s. 143 vd ; Danişment, **İOTK**, IV, s. 104-107.

yerleşerek önemli devlet görevlerine kadar yükselmiş bir Rum olan Capo d'Istria'nın manevi başkanlığındaki cemiyetin gerçek başkanı, Rus çarının harp yaveri Aleksandır İpsilanti'ydi. Bu yolla Rusya da el altından, cemiyetin örgütlenmesine destek vermekteydi.

Etnik-i Eterya Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra hızla gelişerek İstanbul, İzmir, Sakız, Misolongi, Bükreş, Yaş, Yanya ve Triyeste gibi önemli merkezlerde şubeler açmıştır.[19] Rumlar bu şekilde isyan için hızla örgütlenirken, Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, bu yöndeki çabaların önündeki en büyük engel olarak görünmekteydi. Tepedelenli Ali Paşa, Babıali açısından sadece Rumlar için değil, Mora ve Dalmaçya kıyılarına yerleşen Fransızların yarattığı tehdit açısından da önemli bir güvenceydi.[20] Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Ali Paşa, Rumların isyan hazırlıklarını haber alınca, durumu Babıali'ye bildirerek etkin önlemler almıştır. Fakat Halet Efendi'nin II. Mahmut'u Tepedelenli aleyhine kışkırtması yüzünden, hazırlanan birlikler Rum asileri üzerine değil, Tepedelenli üzerine sevk edilmiş ve sonucunda Ali Paşa katledilmiştir.[21] Böylece önlerindeki en önemli engeli aşan Rum çeteleri,[22] bölgede rahatça hareket etme imkanı elde etmişler,[23] kısa süre sonra da isyan için uygun şartların oluştuğuna kanaat getirerek, açıktan harekete geçmişlerdir.

Yunan isyanı beklentilerin aksine ilk önce Mora'da değil, Eflak ve Boğdan' da başlatıldı. İpsilanti bu suretle, Rus yardımını sağlamayı ve Memleketeyn halkını, hatta bölgedeki tüm Ortodoksları ayaklandırarak, Balkanlarda genel bir isyan hareketi başlatmayı hedeflemişti. Bu amaçla bir miktar askerle Purut ırmağını geçerek Nisan

---

[19] A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 108-110; Iorga, **a.g.e.,**V, s. 244; Nurettin Tursan, **Yunan Sorunu.** İstanbul 1980, s. 32-39.

[20] Cavit Baysun, "Ali Paşa, Tepedelenli", **İA.,** I, s. 343-346.

[21] Cevdet Paşa' nın bu konudaki tespiti şöyledir: "*... Ne kadar mülevves işler var ise hep Halet Efendi'nin elinden çıkıyordu. Canib Efendi'nin reyine tevfik-i hareket olunsaydı Tepedelenli meselesi meydana çıkarılmaz ondan dahi böyle bağteten Rum fetreti zuhura gelmezdi...* ", bkz. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 114, konunun ayrıntıları için bkz. Şehabettin Tekindağ "Halet Efendi" **İA.,** V/1, s. 123-125; Ercüment Kuran, "Halet Efendi", **EI²** (Fr), III, s.93-94 ; Abdülkadir Özcan, "Halet Efendi", **DİA.,** XV, s.249-251; Ahmet Müfid, **Tepedelenli Ali Paşa**, İstanbul 1324, William Plomer, **Yanya Sultanı**, Çev. Murat Belge, İstanbul 1972; Baysun "Ali Paşa (Tepedelenli)", **İA**, I, 343-348; Danişmend, **İOTK**, IV, s.103;

[22] Bu çetelerin Tepedelenli' nin idamından sonra bölgede ciddi bir engelle karşılaşmadan müslümanlara karşı giriştikleri katliam ve talan harekatı Amerika'daki Helenseverler tarafından büyük bir cesaret ve kahramanlık gösterisi olarak değerlendirilerek sevinçle karşılanmıştır, bkz. Norman A. Graebner, **İdeas and Diplomacy,** New York 1964, s. 88-90.

[23] **Mufassal**, V, s. 2879; A. Şeref, **Tarih Musahabeleri**, s. 33-34; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 80-83.

Aleksandır İsilanti'nin Boğdan'a girdiği sırada, kardeşi Demetrios ile Prens Kantakuzen Mora'ya çıkarak, ikinci bir isyan cephesi açmışlardı. Bunların ve Patras piskoposu Pol Germanos'un teşvikleriyle Rumlar 6 Nisan 1821'de bu kez Mora'da isyan bayrağını açtılar. Mora isyanının sevk ve idaresine kilisenin de dahil olmasıyla isyan, ulusal karakteri yanında dini bir karakter de kazanarak taraftar bulması kolaylaşmıştır. Aynı ay içinde Hydra, Spetsai ve Psara adasındaki Rumlar da isyana katılmışlardır. İsyan kısa zamanda şiddetlenince bölgedeki Türkler çaresiz, kalelere kapanıp yardım beklemeye koyuldular. Ancak beklenen yardımın bir türlü gelmemesi üzerine, bölgedeki kaleler birbiri ardına Rumların eline geçmeye başlamış ve içindeki müslümanlara eziyet edilerek çoğu katledilmiştir.[29] Diğer taraftan, Ege Denizi'ndeki adalarda yaşayan Rumlar ticaret gemilerini savaş gemileri haline getirerek, isyanı adalara da yaydılar. Böylece Mora ve adalarda genel bir Rum isyanıyla birlikte Ege Denizi'nde Türk-Yunan hakimiyet mücadelesi de başlamış oluyordu.

Eflak-Boğdan ve Mora isyanları, İstanbul'da büyük heyecan ve galeyana sebep olmuştur.[30] Bu yüzden hayli hiddetlenen II. Mahmut, önce tüm Rumların katledilmesini irade etmiş, ancak daha sonra bazı devlet adamları ile Rum metropolit ve önde gelenlerinin niyazı üzerine,[31] bu kararından caymış ve isyana bulaşmamış olanların affedilmesine rıza göstermiştir.[32] Yine ihtilal endişesinden dolayı, tüm devlet adamlarının hatta ulemanın dahi kesinlikle silahsız dolaşmamalarına[33] ve herkesin bir at temin ederek "hazeriyyetin seferiyyete tebdîl edilmesi" bir başka deyişle, başkentteki idarecilerin ve ahalinin savaş vaziyeti almaları hattı hümayunla ilan olunmuştur.[34]

---

[29] Şimşir, **a.g.e.,** I, s. XVII. Kısa süre sonra da Eğriboz Adası isyana katılacaktır, **a.e.,** s. XIX.

[30] İstanbul'daki Rumların da Mora'daki isyana katılarak ayaklanabileceği ihtimali ahaliyi endişe ve dehşete sevk etmiştir. Bu endişenin bir sonucu olarak geceleri delikanlılar sokak başlarına seccade ve kilimler sererek mahallelerini korumaya başlamışlardır. Bunun yaygınlaşması üzerine Çengeloğlu Tahir Paşa Topçubaşı tayin olunarak sıkı güvenlik tedbirleri alınmış ve halk "tenbiye var" diye camilere çağrılarak alınan tedbirler sayesinde güvende oldukları ve asla telaşa mahal olmadığı sık sık tekrarlanmıştır, bkz. **Tarih Musahabeleri**, s. 23.

[31] BOA., HAT/52341. Patrikhaneden Babıali'ye gönderilen takrirde; Rum milletinin isyancılarla hiçbir ilgisi olmadığı, asırlardır idaresinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'nden son derece memnun oldukları, asilere karşı girişilen askeri harekata destek olmak amacıyla ellerindeki altın ve gümüş namına ne varsa darphaneye vermek istediklerini ve gece gündüz Osmanlı ordularının galibiyeti için ayin tertibiyle dualar ettikleri ifade edilmiştir.

[32] Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 63; **Mufassal** ,V, s. 2880; Karal, **a.g.e.,**V, s. 113.

[33] BOA., HAT/52306; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 65.

[34] BOA., HAT/51338. Buna dair kaleme alınan müzekkerede bu önlemin gerekçeleri hakkında ilginç ayrıntılar verilmiştir, bkz. BOA., HAT/51338-A.

Üyesi oldukları Etniki Eterya'ya her türlü yardımı yaptıkları halde, devlete sadık oldukları görüntüsünü veren Fenerli Beyler ile bazı metropolitler ve İstanbul Patriği IV. Gregorius 22 Nisan 1821'de suçlu görülerek idam edilmişlerdir.[35] Diğer yandan, İstanbul'da başlatılan sorgu furyasında, isyancılarla bağlantısı olan bir çok Rum yakalanıp Bostancıbaşı hapishanesine konmuş ve sorgularından sonra Rumların yoğun olarak yaşadıkları semtlerde bazıları asılmışlardır. Bu idamların, özellikle Kalas'taki müslümanların katledilmesine misilleme olarak gerçekleştirildiği ilan olunarak asilere gözdağı verilmiştir.[36] Rum isyanının meydana getirdiği tepkinin bir diğer yansıması, artık Osmanlı donanmasında Rum gemiciler ile kaptanların istihdam edilmemesi ve mevcutların ihraç ve hapsedilmelerinin kararlaştırılmış olmasıdır.[37]

Avrupalı devletler Rum İsyanı konusunda tarafsız olduklarını ilan etmişlerdi. Ancak kendi himayesinde bir Yunan devleti kurma hayalinden vazgeçmeyen Rusya, Küçük Kaynarca Anlaşması'na dayanarak, Babıali'den Ortodoks azınlıklar hakkında güvence istemiştir. Bu talep, isyanın askeri güç kullanılarak bastırılmaması talebinden başka bir şey değildi. Babıali'nin bu isteği reddetmesiyle, iki devlet yeniden savaşın eşiğine gelmiştir. Rumlar, tamamen Rus himayesine girerek Avrupalı diğer devletlerin desteğini kaybetmek istemediklerinden, Rusya bu konuda daha ileriye gidememiştir.[38] Bu sırada 20 Ekim 1822'de toplanan Verona Kongresi'nde[39] "Dörtlü İttifak"ın genel prensipleri ve Metternich'in "Müdahale Sistemi" doğrultusunda, Rumların bağımsız devlet kurmalarına karşı çıkılmış ve mevcut isyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç sorunu olarak kabul edilerek, çözümü yine kendisine havale edilmiştir.[40]

Avrupalı devletlerin bu resmi tutumuna karşılık, Avrupa kamuoyu Yunanlılara duydukları sempati sebebiyle, kurdukları yardım cemiyetleriyle muazzam miktardaki para ve diğer yardım malzemelerini, aralıksız Mora yarımadasına sevk etmekteydiler.

---

[35] Danişmend, **İOTK**, IV, s.106; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 18-19; Mufassal, V, s. 2880. Patrik Gregoryus Patrikhanenin orta kapısında, Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri ise *"ibret-i âlem olsun diye"* Balık Pazarı, Kaşıkçılar Hanı ve Parmak Kapı'da idam olunmuşlardır, bkz. Kamil Paşa, **a.g.e.** III, s. 68.

[36] BOA., HAT/52306.

[37] Sultan II. Mahmut bu hususta *"...Rumların bu fesadından sonra bunları donanma-yı hümâyûn sefâinine koymak bir vechile câiz olmamağla beher hal ehl-i İslâmdam mellah tedariki lazımdır..."* şeklinde iradesini bildirmiştir, bkz., BOA, HAT/51316.

[38] Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 106

[39] Armaoğlu, **Siyasi Tarih Dersleri**, s. 134.

[40] Hüner Tuncer, **Metternich'in Osmanlı Politikası**, Ankara 1996, s. 32-33.

Bu arada bir çok Avrupalı subay ve gönüllü milisler de Rumların safında savaşmak ve askeri bakımdan teşkilatlanmalarına yardımcı olmak üzere Mora'ya gelmiştir. İngiliz donanmasındaki subaylardan Richard Church, Lord Cochrane, kaptan Frank Hastings ve Napolyon ordusunda görev yapmış olan Albay Fabvier, bu amaçla gelen Avrupalılardan sadece birkaç isimdir.[41]

Avrupalı dostlarının katkılarıyla teşkilatlanma çalışmalarını sürdüren Rumlar, 1 Ocak 1822'de Epidor yakınlarında bir meclis toplayarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Beş üyeden meydana gelen bir hükümet kurduklarını ilan eden Rumlar, Mavrokordato'yu hükümet başkanı olarak ilan ettikleri gibi, Dimitri İpsilanti başkanlığında 59 üyeden oluşan bir de senato teşkil etmişlerdir.[42]

B- İKİNCİ KAPTAN-I DERYALIĞI

1. Kaptan-ı Deryalığa Atanması

Rum İsyanının başından beri tüm imkanlarını seferber eden Osmanlı Devleti, isyanı bastırmakta pek başarılı olamamıştır. 1820-22 arasında, başarısızlığın sorumlusu olarak gördüğü dört sadrazamı kısa aralıklarla değiştiren II. Mahmut, aynı gerekçeyle 10 Kasım 1822'de Hacı Salih Paşa'yı da azlederek Gelibolu'ya sürmüştür.[43] Diğer yandan, uzun süredir özellikle yeniçeriler nezdindeki itibarından güç alarak II. Mahmut'u nüfuzu altına alan ve dilediği gibi yönlendiren Halet Efendi, hasmı Said Galip Paşa'nın telkinleriyle, padişah tarafından Konya'ya sürgün edilmiş, ardından da Kasım 1822'de katledilmiştir.[44] Fenerli Rum beyleriyle son derece yakın ilişkisinin yanında, isyanın genişlemesine engel olacak yegane güç olan Tepedelenli Ali Paşa'nın katledilmesine sebep olan Halet Efendi'nin ortadan kaldırılmasıyla, isyanının bastırılması konusunda daha radikal kararlar alınabilecektir.

---

[41] Woodhouse, **Modern Greece**, s. 144-145. Karal, **a.g.e.**, V, s. 114.

[42] Uçarol, **a.g.e.**, s. 106 ; Karal, **a.g.e.**,V, s.114.

[43] Salih Paşa sadarete tayin edildiğinde Rum İsyanı'nı bir an önce etkin tedbirlerle bastırması ferman olunmuş ve selefi Ali Paşa'nın bu fesadı fark edemeyip gerekli önlemleri alamadığından ötürü azledildiği özellikle vurgulanmıştı. bkz. BOA., B.Üzc. HAT/51177.

[44] **Netâicu'l-Vukû'ât,** nşr: N. Çağatay, III-IV, s.252; Ş. Tekindağ, **a.g.md**; A. Özcan, **a.g.md**. ; Kamil Paşa **a.g.e.**, III, s. 80-83.

Hüsrev Paşa, 5 Şubat 1818'de hamisi Rauf Paşa'nın sadaretten azli üzerine, Halet Efendi'nin hışmına uğramaktan endişe ettiğinden, merkezden uzaklaşma kararı almıştı.[45] Bu isteği padişah tarafından da onaylanan[46] Hüsrev Paşa, Şubat 1818'de kaptan-ı deryalıktan azledilerek Trabzon valiliğine atanmıştı. Daha sonra, Erzurum valiliği ve şark seraskerliği görevleriyle, uzun süre bölgede İran'a karşı mücadele veren Hüsrev Paşa, Halet Efendi'nin katlinden sonra, çekincesi ortadan kalktığından ve bizzat padişah tarafından davet edildiğinden,[47] başkente dönme kararı almıştır.

Rum isyanı esnasında kaptan-ı derya Kara Mehmet Paşa, asilere karşı giriştiği deniz harekatında[48] ve özellikle de Anabolu'ya yardım götürmek hususunda, başarısız olmuştu.[49] Bu sebeplerden ötürü Kara Mehmet Paşa azledilerek, yerine 8 Aralık 1822'de Trabzon valisi ve Canik muhassılı Hüsrev Mehmet Paşa atanmıştır.[50] Bu göreve ikinci kez atanan Hüsrev Paşa, sadrazamın hazinedarı aracılığıyla 9 Aralık 1822'de Babıali'ye davet olunmuş ve kendisine son derece kıymetli bir samur kürk giydirilmiştir.[51]

---

[45] Cevdet Paşa Hüsrev Paşa' nın azil gerekçesini şu şekilde dile getirir: " *Kapudan-ı derya Hüsrev Paşa dahi Halet Efendi'nin çekisine gelmediğinden sadr-ı sabık Rauf Paşa taraftarıdır deyü azl ile...* " bkz. Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 240.

[46] BOA., B. Üze. HAT/23265.

[47] Vakanüvis Esad Efendi, bizzat padişahın Hüsrev Paşa' ya gizlice haber göndererek İstanbul'a davet ettiğini belirtmektedir, bkz. Esad,**Tarih,** s. 170.

[48] **A.e.,** s. 169-170 arasında bu konuda hayli ayrıntı verilmektedir.

[49] Cevdet Paşa kendisini açıkça korkaklıkla itham etmektedir, bkz, Cevdet, **a.g.e.,** XII, s.64.

[50] BOA., Tahvil Def., (Atik Vüzera Def.), nr. 39, s. 200; Ramiz Paşa-zâde, **Harîta-i Kapudanân-ı Deryâ**, s. 202; Mehmet Hafid, **Sefinetü'l-Vüzerâ**, s. 64; Ahmet Rıfat, **Verdül Hadâ'ik**, s. 35; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s.64; Iorga, **a.g.e.,** V, s. 295. Hüsrev Paşa' nın kaptan-ı deryalığa tayiniyle ilgili olarak kaynaklarda muhtelif tarihler verilmiştir: Mehmet Hafid, tayin tarihini gününü belirtmeden Rebiülevvel 1238 olarak verirken (**a.g.e.,** s.64). Ramiz Paşa-zâde Mehmet İzzet, fahiş bir yanılgıyla Şevval 1237 olarak gösterir, (**a.g.e.,** s.202). Ahmet Rıfat **Verdü'l- Hadâik**, s. 35; **Sicill-i Osmani**, II, s.276; Atâ, **Tarih**, II, s.119; Esad, **Tarih**, s.170; Cevdet, XII, s.64'te 24 Rebiülevvel 1238/ 9 Aralık 1822 olarak gösterilmektedir. Ancak bu kaynaklarda verilen atama tarihinde bir günlük yanılgı payı vardır. Zira Hüsrev Paşa' nın ikinci kapudanlığa tayin edildiği tarih 23 Rebiülevvel 1238/ 8 Aralık 1822'dir, bkz. Tahvil Def. nr. 39 (Atik Vüzera Def) s.200. Kurdoğlu Fevzi Bey, Hüsrev Paşa' nın bu göreve atanmasını değerlendirirken, Sadrazam Abdullah Paşa' nın çok kısa süren hizmet döneminde yaptığı en olumlu işin, kaptan-ı deryalığa Hüsrev Paşa' yı getirmesi olduğunu kaydetmektedir, bkz. Kurtoğlu, **Yunan İstiklal Harbi ve Navarin Muharebesi,** I, s. 38.

[51] Esad, **Tarih**, s. 170.

2. İsyanı Bastırma Çabaları ve Mısır' dan Yardım Talebi

a. Donanmada ve Kara Kuvvetlerinde Yapılan Hazırlıklar

Hüsrev Paşa Mora asileri üzerine sefer hazırlıkları yaparken, Anabolu ve Palamuda kaleleri de Yunanlıların eline geçmişti. Celal Paşa'nın vefatı üzerine, Teke ve Hamit mutasarrıfı Seyit Mehmet Paşa 15 Ocak 1823'te Rumeli valisi ve seraskeri olarak atanmıştı. Diğer yandan Dıramalı Mahmut Paşa'nın vefatı üzerine, Mora valiliğine de Rumeli valisinin teklifi doğrultusunda, 16 Şubat 1823'te Berkofçalı Yusuf Paşa atanmıştır. Kara ve denizden yapılacak mücadelenin Babıali tarafından yeni komutanlarının belirlendiği günlerde asiler, İzbandit tekneleriyle Bozcaada, İmroz ve Sakız adaları arasında kendilerine engel olacak bir donanma olmadığından, diledikleri yerleri yağmalamakta ve müslüman ahaliyi de katletmekteydiler.[52]

Daha dikkat çekici bir gelişme ise şuydu: İsyanın liderleri, Ocak 1823'de Akka tarafındaki kargaşadan yararlanmak ve üzerlerine sevk edilecek askeri gücü Suriye'ye çekmek amacıyla, bölgedeki Dürzi ve Nusayrilerle temasa geçerek, bir başka isyan cephesi açmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir.[53] Şam valisi Derviş Paşa ile Akka valisi Bilanlı Mustafa Paşa'ya gönderilen talimatlar ve bu doğrultuda alınan etkin tedbirlerle, bu tehlikesinin önü alınabilmiştir.

Hüsrev Paşa'nın donanmadaki büyük hazırlıklarına paralel olarak, güçlü bir kara ordusu oluşturmak amacıyla, Selanik valisi Ebulbud Mehmet Paşa ile Çirmen mutasarrıfına, on bin kişilik bir ordu tertip ederek Rumeli valisinin maiyetine gitmeleri için gerekli emirler gönderilmiştir. Yine bu sırada asiler, Yonda Adası'na beş bin askerle çıkarma yapmışlarsa da muhafız Kara Osmanoğlu Mehmet Ağa'nın ve ahalinin yoğun çabalarıyla ada teslim edilmemiştir. Bu gelişme üzerine Hüsrev Paşa, Mehmet Ağa'ya gönderdiği tahriratla kendisini tebrik etmiş ve yakında donanmayla adalar civarına gelerek asilere hadlerini bildireceğini ifade etmiştir.[54]

İsyana dair olumsuz haberlerin peş peşe gelmesi üzerine, dört ay önce sadarete tayin edilen Abdullah Paşa, 10 Mart 1823'te azledilerek, yerine sabık silahtar Ali Bey

---

[52] **A.e.**, s. 172; 180-183; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 65.
[53] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 67,68; Esat, **Tarih**, s. 184.
[54] Esat, **Tarih**, s. 186-187.

tayin edilmiştir.[55] Asilere karşı yapılan askeri harekatın daha düzenli biçimde icrası ve aksaklıkların tespit ve telafisi amacıyla, 24 Mart 1823'te padişahın iradesiyle mirahur-ı evvel İbrahim Bey vezaretle Mora'ya sevk edilmiş,[56] yine bu bağlamda İşkodralı Mustafa Paşa'ya gönderilen emirle, çıkarabileceği kadar çok askerle derhal Mora ordusuna yardıma koşması ferman olunmuştur.[57]

b. Donanmanın Çıkışı ve Asilerle Mücadele

Hüsrev Paşa'nın hazırlıklarını tamamlaması ve donanmayla adalar üzerine harekete hazır hale gelmesi, beş aydan fazla sürmüştür. Çünkü kaptan paşa, donanmadaki kapak açar büyük kalyonların, küçük ve seri gemilerden oluşan asi donanmasını takip edememesi ve yanaştıkları sığ sulara kadar gidememesini, başarısızlığın en önemli sebepleri olarak görmekteydi. Bundan dolayı kalyonların yerine, firkateyn ve korvetler ile daha küçük gemiler inşa ve mevcutları ise tamir etmek zorunda kalmış, bu da hayli vakit kaybetmesine neden olmuştur.[58] Nihayet söz konusu hazırlıkların bitmesinden sonra Hüsrev Paşa, Mayıs 1823 başında donanmayla Beşiktaş'tan Akdeniz Boğazı'na doğru hareket etmiştir.[59]

Donanma henüz Çanakkale Boğazı'nda iken, asiler Menemen, Güzelhisar, Çandarlı Hisar, İstanköy, Limni ve Kuşadası sahillerine ara ara hücum ederek hasar vermekten geri kalmamaktaydı. [60] Hüsrev Paşa 20 Mayıs'ta Midilli karşısındaki Yonda Adası'na varınca, Kuşadası ve Çeşme limanlarında toplanmış olan gönüllüler ve Girit askerini[61] donanmaya almak üzere, Riyale Hasan Bey'i otuzdan fazla gemiyle İzmir'e sevk etmiştir. Gönüllüler ve Girit askeri, o sırada asiler tarafından kuşatılmış olan Eğriboz'un Kızılhisar kalesine kapanmış müslüman ahaliyi kurtarmak üzere, Çeşme

---

[55] **A.e.**, s.191-2. Tayin fermanında padişah yeni sadrazamdan, *"gece gündüz zikr u fikri olan Mora maddesinin"* bir an önce halledilmesini istemiştir.

[56] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 78.

[57] Esat, **Tarih**, s. 206.

[58] BOA., HAT/28079; Kurtoğlu, **a.g.e.**, I, Ankara 1944, s. 38

[59] Esat, **Tarih**, s.208-9; Cevdet, XII, s. 78'de Hüsrev Paşa' nın 52 parça donanmayla hareket ettiği kaydedilmektedir. Hüsrev Paşa ayrıca bir adet üç ambarlı, dört kapak yirmi şalope hazırlatmıştır. Kurtoğlu, Hüsrev Paşa' nın donanmayla başkentten hareket tarihini 12 Mayıs 1823 olarak vermektedir, bkz. **a.g.e.**, I, s. 39.

[60] BOA., HAT/37810; 39964-B; Esat, **Tarih**, s. 214; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 78-9.

[61] "Girit Askeri" olarak adlandırılan birlikler, Girit Adası' na sevk edilmek üzere Kuşadası' nda toplanmış olan yeniçerilerdi, bkz. BOA., HAT/40335.

limanından donanmaya alınmıştır.[62] Riyale beyin dönüşünü bekleyen Hüsrev Paşa, Midilli önlerinde donanmanın son hazırlıklarını tamamlamış, kısa süre içinde Riyale Bey de üç bin kadar gönüllü askerini alıp dönmüştür.[63]

21 Mayıs'ta bir kalyon, yirmi firkateyn ve geri kalanı korvet olmak üzere 44 parça gemiyle Bozcaada'ya ulaşan Osmanlı donanması, 28 Mayıs 1823'te Cezayir-i Garb ocağından gönderilen sekiz geminin katılmasıyla daha da güçlenmiştir.[64] Hüsrev Paşa bu katılımın ardından Bozcaada'dan hareket etmiş ve 2 Haziran 1823'te Midilli sularına ulaştığında, o sırada bölgede bulunan Fransız filosu komutanıyla bir de görüşme yapmıştır.[65]

Bu sırada asiler tarafından kuşatılmış olan Eğriboz için, Kızıl Hisar mütesellimi Ömer Bey "bir feryadnâme" gönderip yardım isteyince, Hüsrev Paşa donanmayla giderek asileri tepelemiş, Kızıl Hisar ile Eğriboz kalelerini her bakımdan takviye ettikten[66] sonra, tekrar Mora sularına yönelmiştir.

Kızıl Hisar'dan hareket eden Hüsrev Paşa, Çamlıca Adası'nı geçtikten sonra Çuka Adası hizasına gelmiş, burada Girit için getirdiği erzak ve cephaneyi Riyale beyle sevk etmiştir.[67] Kalan gemilerle Koron önlerine demir atan kaptan paşa, Koron kalesinin tahkimi için bir humbara ustası gönderdikten sonra, Modon'a hareket etmiştir. Modon limanında muhafız Hasan Paşa ile bir firkateynde, kalenin tahkimat ve ihtiyaçlarını görüşen Hüsrev Paşa, zahire sıkıntısı olmayan Modon'a bir sahra topuyla bir miktar mühimmat bırakmıştır.[68] Bölgedeki kaleleri bizzat tek tek dolaşarak tahkim eden ve ihtiyaçlarını muhafızlarıyla müzakere ederek karşılayan kaptan paşa, Modon'dan

---

[62] BOA., HAT/40335-D; 40335.

[63] BOA., HAT/37753.

[64] BOA., HAT/38007.

[65] Kurtoğlu, **a.g.e.,** I, s. 39.

[66] Hüsrev Paşa' nın Eğriboz ve Kızılhisar önlerinde asilerle mücadelesi ve bölgeyi takviye etmek için yaptıklarına dair bkz. BOA., HAT/37753; 39846; 37753-A; 39679. Hüsrev Paşa kaledekilere yeterli miktarda zahire verdikten sonra, Ülgün'lü Süleyman ve Abdurrahman kaptanların komutasında, iki havan gemisini Eğriboz'un muhafazasına tayin etmiştir, bkz. Kurtoğlu, **a.g.e.,** I, s. 39.

[67] BOA., HAT/39979. Bu suretle Hanya, Resmo ve Kandiye kaleleri mükemmel biçimde takviye olunmuştur. Bu sırada Mısır valisi Mehmet Ali Paşa' nın Girit'e gönderdiği askeri yardımın ayrıntılarına dair Hüsrev Paşa' nın 19 Temmuz 1823 tarihli kaimesi için bkz. BOA., HAT/39979-C .

[68] BOA., HAT/37753; Hüsrev Paşa bu sırada 50 kadar gemiyle kapudane beyi de Girit önlerine sevk etmiştir, bkz. HAT/39679.

Balyabadre'ye (Patras) hareket etmiş, 21 Haziran 1823'te ise Gördos (Korent) kalesine erzak ve mühimmat götürmek üzere birkaç gemi sevk etmiştir.[69]

Kaptan Paşa açısından, bölgenin arz ettiği manzara gerçekten vahimdi. Mesela Patras'a ulaştığında, hiç ummadığı kadar olumsuz bir manzarayla karşılaşmış, bölgedeki asker ve komutanların perişan halleri yetmezmiş gibi, birbirlerine düştüklerine şahit olmuştu.[70]Diğer yandan Sirozlu Yusuf Paşa asker toplamak için Preveze' ye gitmiş, Hurşit, Mahmut ve Ahmet Erib paşaların vefatları sebebiyle başıboş kalan asker, ulufe kavgası yüzünden Ali Paşa'yı hapsetmişlerdi. Servet sahibi olan Mora seraskeri Hasan Paşa ise askerin birikmiş ulufeleri için, kendi hesabından tek kuruş vermek istemediğinden, sorun içinden çıkılmaz bir hal almıştı.[71]

Ulûfe sorununu çözmek için kolları sıvayan Hüsrev Paşa, ilk etapta askeri birlikleri itaat altına almak için hayli çabalamışsa da elinden bir yıllık erzaklarını donanmadan vererek yatıştırmaktan başka bir şey gelmemiştir. Donanmanın desteğiyle, karadan etkin bir askeri harekata girişecek asker ve komutanların bu disiplinsiz ve gayretsiz halleri, isyanın bastırılamamasının en önemli sebeplerindendi. Bu manzara karşısında kaptan paşa, yüklendiği işin zorluğunu[72] ve bölgedeki kalelerin takviyesinden ziyade asıl önemli meselenin, asker arasında disiplin ve düzeni sağlamak olduğunu görmüştür. Bu vahim tablo karşısında Hüsrev Paşa 19 Temmuz 1823'te, "*Balyabadre ve Kıstel ve İnebahtı kaleleri Mora cezîresinin kapusu ve kufl-ı metînidir*" diyerek, derhal buralara muktedir muhafızların tayini, aksi halde elden çıkacağı konusunda merkezi uyarmıştır.[73]

Hüsrev Paşa'nın uyarılarını dikkate alan merkez, görevlerinde ihmali görülen Kuşadası muhafızı Reşit Paşa'yı 26 Haziran 1823'te azlederek yerine İlyas-zâde İlyas

---

[69] BOA., HAT/37753; 39964-A; 39964-C; 37844-F; Kurtoğlu. **a.g.e.,** I. s. 39.

[70] Hüsrev Paşa' nın şaşkınlığı ve hayal kırıklığı yaşadığına dair ifadeleri için bkz. BOA., HAT/37859.

[71] Bu duruma dikkati çeken Hüsrev Paşa asi askerlerin: *"Badreyi gavura teslim ederiz"* şeklinde paşaları tehdit ettiklerini merkeze ihbar etmiştir, bkz. BOA., HAT/39964-D.

[72] BOA., HAT/37859.

[73] BOA., HAT/39964-D; 37844-C;37859; Hüsrev Paşa *"... Bu kaleleri bu kıyâfette bırakır gidersem eyâdi-i düşmana geçer..."* demektedir, benzer ifadeler için bkz. HAT/37800. İçler acısı durumda olan sadece Balyabadre ve civarı değildir (BOA., HAT/37835), Hüsrev Paşa Gördos'ta da askerin ulufe yüzünden isyan ettiğini (HAT/37755-F; 37755-G; 37844), bu isyanı yatıştırmak için 9 Ağustos'ta Abdurrezzak Paşa' yı gönderdiğini (HAT/37844-B) ve 160 kese para yardımında bulunduğunu da ifade etmektedir, bkz. BOA., HAT/37791; 37859.

Ağa'yı,[74] 9 Ağustos 1823'te de Eğriboz muhafızı Çarhacı Ali Paşa'yı azlederek yerine Ömer Paşa'yı atamıştır.[75] Bu bağlamda güçlü bir donanma sevk edilmiş olmasına ve defalarca ikaz ve teşvik edilmesine rağmen[76] başarılı olamayan Rumeli valisi ve seraskeri Seyit Mehmet Paşa da 21 Ağustos 1823'te azledilerek, yerine Selanik valisi Ebulbud Mehmet Paşa atanmıştır.[77] Bu atamaların ardından, Ağustos 1823 itibariyle Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin durumu şöyledir: Mora seraskeri Berkofçalı Yusuf Paşa ile Çirmen Mutasarrıfı Salih Paşa Livadiye civarını ele geçirip, İstefe ve Eğriboz'un etrafını da asilerden temizledikten sonra, Atina kalesini kurtarmayı başarmışlardır. Karlıili civarını asilerden temizlemekle görevlendirilen ve Agrafa'ya ulaşan İşkodralı Mustafa Paşa,[78] Preveze'de asker toplamaya çalışan Yanya mutasarrıfı Ömer Paşa kuvvetleriyle birleşmek gayretindedir. Yine asker toplamak amacıyla Balyebadre'den Preveze'ye geçmiş olan Sirozlu Yusuf Paşa da on bin kadar asker topladıktan sonra Mora' ya doğru hareket etmiştir.[79]

Kara ordularının bu durumuna karşın Hüsrev Paşa da bölgede sürekli devriye gezerek, hangi ordudan ve kaleden talep gelirse, derhal yetişmek ve donanmadaki zahire ve mühimmatla takviye etmekle görevli olup,[80] Balyabadre açıklarında kara ordularının gelişini beklemekteydi.[81] Zira bu ordular ulaşınca kendilerine, merkezden getirilen zahire, mühimmat ve asker teslim edilecek ve ardından donanma, Mora adaları üzerine gidecekti.[82] Tüm bu çabalara rağmen, sultan II. Mahmut'un isyanın kısa sürede

---

[74] Esat, **Tarih**, s. 226-7; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s.79.

[75] BOA., HAT/37844-E; 39991-G; 37780-A.

[76] Rumeli valisini gayrete getirmek, askeri harekatın sevk ve idaresinde doğabilecek aksaklıkların giderilmesine yardımcı olmak için önce mirahur-ı sani İbrahim Ağa gönderilmiş, ancak durum düzelmediğinden bir süre sonra da Beyaz Üzerine Hattı Hümayunla, mirahur-ı evvel Ali Ağa gönderilmiştir, bkz. BOA., HAT/25702.

[77] Esat, **Tarih**, s. 248-9; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 80.

[78] BOA., HAT/37801. Hüsrev Paşa, Mustafa Paşa ordusunun zahire sorunu için aldığı tedbirleri aktarmaktadır. Diğer kara ordularının zahire sıkıntısını çözmek için müstemen tüccarından zahire satın aldığına dair bkz. BOA., HAT/37860; 37797; 37798.

[79] Esat, **Tarih**, s. 249-50.

[80] BOA., HAT/39964E.

[81] BOA., HAT/37792 Hüsrev Paşa kaimesinde neden bölgede kalması gerektiğini açıklamaktadır.

[82] BOA., HAT/39846. Hüsrev Paşa, Mora maslahatına memur kara ordularından henüz hiçbiri bölgeye ulaşmadığından, Balyabadre'den ayrılmasının vahim sonuçlar doğurabileceğini bildirip (BOA., HAT/39899-C; 37844) hiç olmazsa, Sirozlu Yusuf Paşa Preveze'den dönene kadar orada kalacağını ve kara orduları için getirdiği zahire ve mühimmatı teslim edip ayrılacağını bildirmektedir, bkz. (BOA., HAT/39899-A). Hüsrev Paşa bölgeden 10 gün içinde hareket etmesi gerektiği halde, 40 gündür kara ordularından eser olmadığını, sitemkâr ve ithamkâr sözlerle şikayet etmektedir, bkz.

bastırılması yönündeki beklentisi bir türlü gerçekleşmemişti. Bu hayal kırıklığı ile padişah, asilerin deniz gücünün bu yıl muhakkak Mora' dan temizleneceğine dair Hüsrev Paşa'nın şukkası arz edildiğinde şu satırları kaleme almıştır: "*manzurum olmuştur bu madde yalnız lakırdı ile döner cenâb-ı hak kudretiyle ihsan eyleye amin*".[83]

Sirozlu Yusuf Paşa'nın Balyabadre önünde donanmayla bekleyen kaptan paşadan aldığı beş yüz kese akçeyle[84] Preveze'den topladığı askerlerin Dobniçe'ye vardıklarında isyan ederek daha ileriye, Mora ve Misolongi'ye gitmemekte direnmeleri ve ardından da firar etmeleri, bu başarısızlıkta önemli rol oynamıştır.[85] Yusuf Paşa'nın yanında, bir kısım ulufesini peşin vererek topladığı 10-12 bin askerden tek nefer kalmamış, sadece kapısı halkı ile 28 Temmuz 1823'te memleketi Balyabadre'ye eli boş dönmüştür.[86]

Bu şartlar altında Hüsrev Paşa donanmadaki mühimmat ve zahireyi Yusuf Paşa'ya teslim edip, Çeşmeli Halil kaptan başbuğluğunda 14 kadar da gemi bırakıp[87] yetmiş günlük bir bekleyişin ardından[88] 30 Temmuz 1823'te Çamlıca ve Eğriboz taraflarına doğru hareket etmiş ve oradan da İpsara üzerine gideceğini söylemiştir.[89] Balyabadre'den hareketinden sonra 27 Ağustos'ta Çamlıca asileriyle şiddetli bir harbe

---

BOA., HAT/39964E; 39964-I. Donanmanın orada çakılıp kalmasından padişah da son derece rahatsızdır bkz. BOA., B. Üze. HAT/25591. Ayrıca kaptan paşa böyle belirsiz ve hareketsiz bir bekleyişten ötürü asilerin baskınına açık halde bulunduklarını ve buna dair bir Fransız kaptandan istihbarat aldıklarını da aktarmıştır, bkz. BOA., HAT/39964-G.

[83] BOA., HAT/37795.

[84] Esat Efendi bin kese derken, Hüsrev Paşa 500 kese verdiğini bildirmektedir, bkz BOA., HAT/39899-C; Bir başka vesikada kaptan paşa 16 L 1238/ 26 Haziran 1823'te Yusuf Paşa' ya 250 bin kuruş verdiğini, topladığı askerin isyan edip dağılmasından sonra asker tertibi için 250 bin kuruş daha verdiğini bildirmektedir bkz. BOA., HAT/38781-B. Esat Efendi muhtemelen üç defada verilen meblağın toplam miktarını belirttiğinden bin kese verildiğini ifade etmektedir.

[85] BOA., HAT/37780-A 7 M 1239/13 Eylül 1823 tarihli vesikadaki bilgiye göre; Yusuf Paşa' nın aylıklı olarak topladığı yedi bin kadar Arnavutun dağılmasındaki esas faktör, Yanya Mutasarrıfı Ömer Vironi Paşa' dır. Zira Ömer Paşa, ben Arnavut paşası iken bu kadar asker toplayamadım Yusuf Paşa nasıl toplar diyerek el altından bunları isyana teşvik etmiş ve başarılı da olmuştur. İşkodralı Mustafa Paşa'nın da bu işte parmağı olduğuna dair bir takım duyumlar alınmıştır. Bu konuda ayrıca bkz. HAT/37801-D; Esat, **Tarih**, s. 260; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 80-81.

[86] BOA., HAT/37790; Yusuf Paşa bu olumsuz durumu arz ettiğinde Hüsrev Paşa kendisini teselli ettiği gibi bin kese daha vererek yeniden asker toplamaya çalışmasını bildirmiştir. bkz. Esat. **Tarih**, s. 249-50.

[87] BOA., HAT/37789; 37780-A. Vesikada 24 gemi bırakıldığı belirtilmektedir. Bu farklı rakamlar, ilkinde tüccar gemilerinin yekuna dahil edilmemesinden kaynaklanmaktadır, bkz. Kurtoğlu, **a.g.e.**, I, s. 39.

[88] Hüsrev Paşa' nın bu gecikmenin sebeplerini açıkladığı diğer bir kaimesi için bkz. BOA., HAT/37792.

[89] Aynı vesika

tutuşmuş ve direnemeyen asiler firar etmişlerdir.[90] Ancak bu sırada kış mevsimi yaklaştığından, Hüsrev Paşa donanmanın uygun bir yerde kışlaması ve İstanbul'a dönüşüne izin verilmesini istemiştir.[91] Ancak henüz bir iş görülemediğinden ve donanma meştaya çekilince, adalar civarında asiler yeniden saldırılarını artıracaklarından,[92] bu talebi padişah tarafından hayret ve kızgınlıkla karşılanmıştır.[93] Bu sırada 14 Eylül 1823'te Hüsrev Paşa özellikle Çuka, Şire ve Nakşa adalarındaki esir müslümanları asilerin elinden kurtarmış,[94] 3 Ekim 1823'de Eşkiroz ve Eşkipulos adaları asileriyle birkaç kez savaşmıştır.[95] Özellikle Midilli ile Aynaroz arasında meydana gelen savaşta, asilerin altı gemisini yakmaya muvaffak olmuştur. Ancak bu küçük birkaç başarı padişahı memnun etmemiş ve yine sitemkâr satırlar kaleme almasına sebep olmuştur.[96]

II. Mahmut, donanmanın Mora harekatında henüz dişe dokunur bir başarı elde edememesini bir başka hattı hümayunda şu sözlerle eleştirmiştir: "*...Mısır donanmasından iş görmek memuldur...yazıklar olsun bizim donanma bu kadar cüz'î hizmete bile muvaffak olamadılar, bilmem ne yüz ile avdet edecekler acaba Mısır donanması ile birleşip bu günlerde bir iş göremezler mi ...doğrusu böyle tehî dest gelmeleri gâyet zıllî mûcibtir.*"[97]

Hüsrev Paşa İstanbul'a dönüş için izin beklerken, Eğriboz'dan yeniden zahire ve mühimmat için yardım talebi gelince, bölgeye doğru hareket etmiş ve zahiresizlikten dolayı Anabolu kalesi gibi düşman eline düşmesin diye, Kasım 1823 başında her bakımdan tekrar takviye etmiştir. Donanmanın bölgeye gelişi üzerine Bülbülce'deki

---

[90] BOA., HAT/37792-A; BOA., HAT/38736;38781-A, Vesikada kaptan paşa 14 Eylül 1823 itibariyle henüz bu bölgelere gidemediğini, gâh asilerle savaş ve gâh hava muhalefetinden dolayı gidişinin aksadığını, birkaç gün içinde Sakız Adası' ndan donanmanın ihtiyaçlarını alarak Kızılhisar ve Eğriboz'a doğru yelken açılacağını ifade etmiştir.

[91] BOA., HAT/38781-D.

[92] BOA., HAT/38358 Bu hususun çok önemli olduğunu bizzat padişah belirtmiştir.

[93] BOA., HAT/38304. Hüsrev Paşa bu tahriratında, korkaklığından değil, zahiresizlik ve gemilerin perişanlığından dolayı tersaneye dönmek ve onarımlarını yapmak için izin istediğini mufassal bir biçimde arz etmiştir. Bu hususta ayrıca bkz BOA., HAT/38943; 38340.

[94] BOA., HAT/38781-C; 38781-B.

[95] BOA., HAT/37838-B.

[96] BOA., HAT/38332; Bunun üzerine Babıali' den kendisine yazılan emirde "çatmak" yani donanmada işe yaramayan, hasar görmüş gemilerin asi gemilerine çarpmak suretiyle batırılması da dahil her yolu deneyerek bir an önce kendisinden zafer müjdeleri beklendiği ifade edilmiştir. bkz. BOA., HAT/37838-C.

[97] BOA., HAT/37767. Padişahın bu serzenişine karşın Hüsrev Paşa' nın son derece mahcup ifadelerle kendini müdafaası ve af dilemesi için bkz. BOA., HAT/38343.

asiler ve reaya da istîmân etmiş, bunun üzerine silahları toplanıp gemilerine el konmuş ve rehinler alınarak Bülbülce'deki isyan nihayete erdirilmiştir.[98]

Mora harekatının başarısızlığında rol oynayan bir diğer sebep; maiyetine Arnavutların Gega takımı verilmiş olan İşkodralı Mustafa Paşa'nın itaatsizliği olmuştur. Mustafa Paşa, Karlıili ve Misolongi önlerine kadar gitmişken ve donanma tarafından zahire, mühimmat[99] ve para bakımından[100] gerektiği gibi takviye edilmişken,[101] askerinin yazlık olduğu ve kışın savaşamayacakları gibi sudan bahaneler[102] öne sürerek İşkodra'ya dönme kararı almıştır.[103] Bu mazeretlere II. Mahmut itibar etmediği gibi, bu tavrına da bir anlam verememiştir.[104] Bunun üzerine, Mustafa Paşa'nın İstanbul'da bulunan hazinedarı Süleyman Ağa Babıali'ye çağrılıp şiddetli biçimde uyarılmış ve biran önce Misolongi üzerine yürümesinin beklendiğini Mustafa Paşa'ya iletmesi istenmiştir.[105]

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, İşkodralı Mustafa Paşa'nın bu tutumundan haberdar olunca, Babıali'ye kapı kethüdası aracılığıyla, ne Ömer Paşa'ya ne de Mustafa Paşa'ya minnet edilmemesini bildirerek, yakında oğlu İbrahim Paşa'nın gelerek isyanın önünü alacağını bildirmiştir.[106] İşkodralı Mustafa Paşa'nın bölgeden çekilmesiyle, asiler yeniden cesaret bularak etraftaki kale ve köylere saldırılarını arttırmışlardır. Bunun üzerine Rumeli valisi Mehmet Paşa'ya Babıali'den gönderilen talimatla, seri biçimde gerekli tedbirleri alması bildirilmiştir.[107]

İşkodralı Mustafa Paşa'nın geri çekilmesi, domino taşları gibi diğer bütün kuvvetleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Şöyle ki; Misolongi'yi kuşatmak için giden

---

[98] Bu başarısından ötürü Hüsrev Paşa padişah tarafından hayli iltifatlı sözlerle takdir edilmiştir bkz. BOA., HAT/38972. Bu hususların ve donanmanın bölgedeki asilerle mücadelesi konularındaki ayrıntılar için bkz BOA., HAT/39053-A; 38972-A; 38972-B; 38772-B; 38360; 40056.

[99] Bu hususta padişahın şiddetli ikazı için bkz BOA., HAT/38851; 38281; 38260.

[100] BOA., HAT/38219-B.

[101] BOA., HAT/38658; 38658-A; 38382.

[102] BOA., HAT/38218-H, İşkodralı Mustafa Paşa Babıali' ye gönderdiği bu kaimesinde mazeretlerini ayrıntılı olarak sıralamaktadır. Mustafa Paşa'nın bu konuyla ilgili diğer tahriratları için bkz. BOA., HAT/37841-A; 38386. Yine bu bahanelere dair Rumeli valisi Mehmet Paşa' nın mufassal kaimesi için bkz. BOA., HAT/39991-F; BOA., HAT/38316-A.

[103] BOA., HAT/38316;38260-B.

[104] BOA., HAT/39573.

[105] BOA., HAT/38386; 25591.

[106] BOA., HAT/38237-A 24 Ocak 1824. Mehmet Ali Paşa' nın ifadelerini Necip Efendi Babıali' ye aktarmıştır. bkz. BOA., HAT/38018.

[107] BOA., HAT/38348; 38773-İ.

Hüsrev Paşa "münfail olarak" geri dönmüş ve İpsara'ya yönelmiş,[108] Berkofçalı Yusuf Paşa ve Salih Paşa orduları da tefrika yüzünden dağılmıştır.[109] Mora kara ordusundaki olumsuzluklar bununla da bitmemiştir. Tırhala mutasarrıfı Mehmet Reşit Paşa, Mora valisi Ebulbud Mehmet Paşa'nın talimatlarına kulak asmamakta[110] ve birbirleri aleyhine daima merkeze jurnaller ve şikayetnameler göndermektedirler.[111] Bu çekişmenin tehlikeli sonuçlar doğurmaması için[112] Ocak 1824 sonunda Babıali Tırhala'yı Ebulbud Paşa'ya tevcih etmiştir.[113] Diğer yandan merkez, en güçlü kara ordularından birinin komutanı olan Ömer Vironi Paşa'ya kesinlikle güvenmemekte ve Mora isyanı bittikten sonra ortadan kaldırmanın hesaplarını yapmaktadır.[114] Osmanlı kara ordularının ve komutanlarının bu perişan hali, Sultan II. Mahmut'un kısa süre sonra Mısır valisinden resmen askeri yardım istemesine neden olacaktır.

Osmanlı ordularının perişan haline karşın, Avrupalıların Rumları açıktan desteklemeye başlaması, isyanın şiddetini iyice arttırmıştır. Özellikle Yedi Ada Cumhuriyeti'ndeki İngiliz komutanlar, asilere her türlü yardımı bizzat kendi gemileriyle taşımakta[115] ve Hüsrev Paşa'nın verdiği bilgiye göre; eşi Rum kökenli olan Korfu valisi himaye ve yardım konusunda başı çekmektedir.[116] Hüsrev Paşa sıkı bir takibin ardından, asilerin elindeki bir takım İngiliz gemilerini yakalayıp alıkoyunca Korfu valisi, Zanta orduları komutanı ve bir İngiliz amirali, küçük bir filoyla kendisiyle görüşmeye gelmiştir. Bunlar, zapt edilen Yunan gemilerinin İngiliz himayesindeki Yedi Ada'ya ait olduğunu ve serbest bırakılmalarını ısrarla talep ettiler. İngilizleri karşısına almamak isteyen Hüsrev Paşa, bir daha bölgede dolaşmamak şartıyla, el koyduğu İngiliz

---

[108] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s.81.

[109] Esat, **Tarih**, s. 260; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 80-81.

[110] BOA., HAT/38378-C. Bölgedeki olumsuzlukları bildirmek üzere adeta casus olarak gönderilen miralur-ı evvel Ali Bey, Reşit Mehmet Paşa' nın *"teferrüd dâiyesiyle sâhib-i imtizâc"* olamadığından ikisinin *"beynlerinde bürûdet peydâ"* olduğunu ayrıntılı biçimde ifade etmiştir.

[111] Reşit Paşa'nın Rumeli valisinden yakınmalarına dair bkz. BOA., HAT/38663; Rumeli valisi Mehmet Paşa' nın Reşit Paşa hakkında ciddi ithamlar öne sürdüğü takriratı için bkz. BOA., HAT/38257.

[112] BOA., HAT/23303 Bu maddenin meşveret meclisindeki müzakeresine dair mufassal takrirdir.

[113] Esat, **Tarih**, s. 268; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 82.

[114] BOA., HAT/38316.

[115] Rumeli valisinin bu ihbarı üzerine Babıali ve Riyaset makamı İngiliz elçisi nezdinde girişimlerde bulunarak, dostluğa sığmayan bu duruma derhal son verilmesini istemişlerdir. buna dair sadaretin mufassal arzı için bkz BOA., HAT/39259.

[116] BOA., HAT/37794, *"...Korfu generalinin zevcesi nasârâ-yı Rumdan olduğundan zevcesi hatırına riâyete mecbur olarak..."*.

gemilerini iade etmiştir.[117] Mamafih Rumeli valisine gelen istihbarattan anlaşıldığına göre; İngilizler söz vermelerine rağmen asilere ve özellikle de Misolongi' dekilere nakdi ve ayni yardım yapmayı sürdürmüşlerdir.[118]

Hüsrev Paşa Mora sularında devriye gezerken daha önce takviye etmiş olduğu Eğriboz ve Kızılhisar'dan tekrar imdat talebi[119] gelince kaptan paşa karaya asker çıkarmış ve asilerle yapılan şiddetli çarpışmalardan sonra Kızıl Hisar kalesi bir kez daha kuşatmadan kurtarılarak erzak ve cephane ile takviye edilmiştir.[120] Hüsrev Paşa kış mevsimi girince, padişahın dönüşüne izin vermesiyle[121] Patrona Bey başbuğluğunda donanmayı boğazda meştaya bırakarak,[122] 7 Aralık 1823'te İstanbul'a dönmüştür. Dönüşünden kısa süre sonra 17 Aralıkta, isyanının hala bastırılamamış olmasından sorumlu görülen Sadrazam Ali Paşa azledilerek, yerine Mehmet Sait Galip Paşa atanmıştır.[123]

Gördos vakasından beri Balyabadre'de bulunan Ali Paşa, artık bu maslahatta bir faydası dokunmayacağı gerekçesiyle bu işten affını istemiş, Misolongi önlerinden Mustafa Paşa'nın çekilmesiyle o bölge boş kaldığından, Balyabadre'nin elde tutulması daha da önem kazanmıştı. Buranın muhafazasından sorumlu olan Sirozlu Yusuf Paşa, ordusunda ulufe yüzünden kargaşa çıkmak üzere olduğu bildirilince, Hassa hasekilerinden Hasan Ağa 1560 kese nakit parayla derhal kendisine gönderilmiştir.[124] Her anlamda desteklenmesine rağmen Mora harekatında başarısız olan Berkofçalı Yusuf Paşa da azledilerek Şinik-zâde Derviş Paşa 18 Ocak 1824'te Mora valisi ve seraskeri olarak atanmış ve ilk baharda yapılacak kara harekatı için bölgedeki tüm memurlara olabildiğince çok asker tertip etmelerine dair fermanlar gönderilmiştir.[125]

---

[117] BOA., HAT/37794 13 Ağustos 1823; Kurtoğlu, **a.g.e.**, I. s. 123.

[118] BOA., HAT/38253, 17 Mart 1824. Benzer bir istihbaratı bir ay sonra Balyabadre muhafızı Sirozlu Yusuf Paşa da merkeze arz etmiştir. Bkz. BOA., HAT/38664.

[119] BOA., HAT/37803-G;37803-B; 37803-İ

[120] BOA., HAT/37757-A. Eğriboz Muhafızı Ömer Paşa' nın 2 Eylül 1823 tarihli şukkasıdır.

[121] BOA., HAT/38374.

[122] BOA., HAT/38969.

[123] Esat, **Tarih**, s. 269-70.

[124] **A.e.**, s. 275-6.

[125] **A.e.**, s. 276-7 vd.

Ancak alınan tüm önlemlere rağmen, Rum isyanının gün geçtikçe daha da şiddetlenmesi engellenememiştir.[126]

c. Mısır' dan Askeri Yardım Talep Edilmesi

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya daha önce Kandiye muhafızlığı ve Girit seraskerliği unvanları verildiğinde, Arnavut Hasan Paşa başbuğluğunda, küçük bir donanmayı Girit sularına göndermişti. Ancak Hasan Paşa'nın vefatı üzerine 17 Eylül 1823'te yerine serçeşmesi Hüseyin Bey atanmıştı.[127]

Yunan isyanının hızla yayılması ve gittikçe vahim bir hal almaya başlaması, bazı devlet adamlarını farklı alternatiflere yöneltmişti. Bunlardan Canip Efendi, Mısır valisinden acilen askeri yardım talep edilmesi ve Mora valiliği ile seraskerliğinin oğlu İbrahim Paşa'ya ihalesiyle, isyanın kısa sürede kontrol altına alınabileceğini padişaha arz etmişti. Ancak bu teklife destek veren Çavuşbaşı Hüsnü Bey ile teklif sahibi Canip Efendi'nin "can düşmanı" Halet Efendi'nin muhalefetinden ötürü, bu teklif daha önce padişah tarafından dikkate alınmamıştı.[128] Ancak daha sonra mevcut kadro ve eldeki imkanlarla isyanın bastırılmasından ümidi kesen ve Halet Efendi'den de kurtulan padişahın işaretiyle, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan askeri yardım talep etmek üzere kapı kethüdası ve Baruthaneler Nazırı Necip Efendi, değerli hediye ve kürklerle Ocak 1824 sonunda Mısır'a gönderilmiştir.[129]

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, kendisine gelen emir doğrultusunda Mora için zahire, mühimmat ve bir miktar da asker hazırlamıştır. Ancak bunların bölgeye sevki sırasında, asilerin taarruzundan korumak için bir miktar savaş gemisinin bulunmasının şart olduğunu, aksi halde her şeyin düşman eline geçeceğini bildirmesi üzerine, muhafızlık hizmeti vermek üzere, Babıali'nin talimatıyla Garp ocaklarından bir miktar

---

[126] Esat Efendi başarısızlığın sebeplerini; bölgedeki vali ve diğer komutanlar arasındaki çekişme, ulufeli olarak hizmet veren Arnavutların canı-gönülden savaşmamaları, Toskalar ile Gegalar arasındaki ihtilaflar, firarlar, zahire sıkıntısı ve özellikle de Avrupalı devletlerin el altından asilere yaptıkları yardımlar şeklinde sıralamaktadır, bkz. **a.e.**, s. 279-280.

[127] BOA., HAT/38208-B; 38208-K; 38208-C.

[128] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 92.

[129] Esat, **Tarih**, s. 281; Cevdet, XII, s. 93. Cevdet Paşa, Halet Efendi' nin icraatlarından dolayı devlete kırgın olan Mehmet Ali Paşa' yı ikna ederek asker göndermesinde, sadrazam Galip Paşa' nın büyük katkısı olduğunu kaydeder, bkz. Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 98.

savaş gemisi İskenderiye limanına sevk edilmiştir. Aynı amaçla Hüsrev Paşa tarafından Şubat ayı başında, Patrona Hüseyin Bey komutasında Mısır'a on gemi gönderilmiştir.[130]

Bu sırada kış mevsiminden dolayı donanmanın merkezde olmasından yararlanan asiler, Selanik, İstanköy ve Sakız'a hücum ederek, müslüman köylerine ve bazı kalelere hasar vermekteydiler.[131] Bu tür üzücü gelişmeler ve bir türlü asilere karşı başarı elde edilememiş olmasından dolayı, Rumeli valisi ve seraskeri Ebulbud Mehmet Paşa, 15 Mart 1824' de azledilerek malları müsadere edilmiş[132] ve yerine Mora valisi Derviş Paşa atanmıştır.[133]

Diğer yandan, ilkbaharda yapılması planlanan etraflı harekata, donanmaya konacak kara askeriyle destek verilmesi kararlaştırıldığından, yeniçerilerden üç bin Dalkılıç askeri yazılmış[134] ve İznikmid'te yeniçeri zabiti olan İsmail Ağa başbuğ olarak tayin edilmiştir. Ayrıca kaptan paşaya, gerektiğinde karada kullanılmak üzere üç bin kadar da Arnavut askeri temin etmesi bildirilmiştir. Hüsrev Paşa'nın teklifi doğrultusunda daha iyi uyuşacağı gerekçesiyle, İnebahtı ve Karlı ili mutasarrıfı Arnavut Pilaslı İsmail Paşa,[135] toplanacak Arnavut askerlerin başbuğu olarak atanmıştır.[136]

3- Mısır Valisiyle Eski Husûmetin Canlanması

Mısır'dan askeri yardım istendiğinde, Mehmet Ali Paşa'nın itiraz etmeyerek hemen bu yönde bir takım hazırlıklara başlaması, Babıali tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak Mısır valisinin, istenen askeri ve lojistik yardımları hazırladıktan sonra 19 Nisan 1824'de Babıali'ye gönderdiği tahriratta öne sürdüğü hususlar, bu

---

[130] Esat, **Tarih**, s.281-2; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s.87; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 93.

[131] Ayrıntılar için bkz. **A.e.**, 289-292.

[132] BOA., HAT/38760-A.

[133] BOA., HAT/ 38753; Esat Efendi Ebulbud Paşa'nın azlini son derece ayrıntılı bir biçimde nakleder. Azlinde "mizâcındaki televvün", "hodbinlik", "sergerdâna soğuk davranmak", "rey-i âheri tezyif", "herkesi kendinden tenfir ettirmek" gibi hususların rol oynadığını ve icraatlarıyla, isyana taraftar olmayan reayayı da devletten soğuttuğu özellikle vurgulanmıştır, bkz. **a.g.e.**, s. 292-3; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 92.

[134] BOA., HAT/40184. Esat, **Tarih**, s.297-299; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 94. Esat Efendi Dalkılıçların *"Biz asker değil miyiz neden bizi istihdam eden yok"* diyerek söylenmeye başlayan yeniçerileri susturmak ve başkentte kargaşa çıkarmalarına engel olmak üzere donanmaya konduklarını, yoksa "fırıncı veırgat takımından" bu adamlardan bir hayır gelmeyeceğini herkesin bildiğini kaydeder.

[135] Biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmani**, I, s. 382.

[136] BOA., HAT/38713. İsmail Paşa' ya Preveze'ye giderek istenen askeri toplaması ve kaptan paşa geldiğinde donanmaya katılmaları talimatı gönderilmiştir.

Paşa'nın azlini şart koşması, bu husumetin hiç mi hiç küllenmediğinin açık ifadesidir.[143] İşin zahiri ve şahsi yönü budur. Ancak şurası unutulmamalıdır ki; Mısır valisi teklifini kabul ettirdiğinde, hem eski bir hasmından intikam alacağının, hem de oğlu vasıtasıyla Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin tek hakimi olacağının pekala farkındadır. Hüsrev Paşa'yla arasındaki husumeti, bu emelini gerçekleştirmek için bir vasıta daha doğrusu bir kılıf olarak gördüğünde şüphe yoktur. Bunun idrakinde olan Babıali Said Efendi'yi bir takım yeni şifahi talimatlarla Mısır valisine göndererek, teklifinin neden kabul edilemeyeceğini anlatmaya ve bu ısrarından vazgeçirmeye çalışmıştır.[144]

Kaptan paşanın azli konusunda Mısır valisinin ısrarı sürerken, ilkbaharın girmesiyle donanmanın Mora'ya hareket zamanı gelmişti. Meşveret meclisinde alınan kararlar gereği Mısır valisinin ısrarlı talebi doğrultusunda, isyanın tenkilinde yetki ve sorumluluk alanlarının taksiminden sonra Hüsrev Paşa'ya, yeni görevinin; elde kalan donanmayla Sisam, İpsara, İşkatos ve İşkepos gibi adaların asilerden temizlenmesi olduğu, İbrahim Paşa ile görevlerinin ayrıldığı ve iki tarafın da yekdiğerinin işine kesinlikle karışmaması talimatı gönderilmiştir.[145] Bu görev ve yetki ayrımına dair düzenleme netleştikten ve donanmanın ihtiyaçları giderildikten sonra, üç bin dalkılıç askeri de donanmaya alınmış ve 5 Nisan 1824'te Hüsrev Paşa Babıali'de kabul olunarak samur kürk giydirildikten sonra, ertesi gün hareket edilmiştir.[146]

Akdeniz Boğazı'ndan 1 Mayıs'ta hareket eden[147] Hüsrev Paşa, daha önce de defalarca kuşatmadan kurtardığı Kızıl Hisar'dan imdat talebi gelince, donanmayla yetişip dalkılıç askerini karaya dökmüş ve çoğu katledilen asilerin az bir kısmı Bülbülce

---

[143] Esat, **Tarih**, s.563-4. Esat Efendi bu hususu şöyle dile getirir: *"...Kapudan-ı derya Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın beynlerinde şeker-abi şivesi derkâr ..."*. Kamil Paşa ise, *"Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile kaptan-ı derya Hüsrev Paşa arasında eski mâceradan mütevellid husûmetin evlâda sirâyeti tahti olmasına mebni..."* şeklindeki tespitiyle İbrahim Paşa ile kaptan paşa arasındaki anlaşmazlığın kökenine dikkat çeker, bkz. Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 94; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 102'de bunu tasdik etmektedir.

[144] BOA., HAT/39238. Sirozi Yusuf Paşa' nın Divan katibi ve Mısır valisinin güvenilir adamlarından olan Said Efendi Babıali'ye çağırılarak, Hüsrev Paşa' nın azlinin gerekmediği ve asla maslahatta çatallık yaşanmayacağı etraflıca izah edilerek "kandırılmış", ve Mehmet Ali Paşa' yı ikna etmesi istenmiştir. Said Efendi kendisine verilen tahriratları Mısır'a götürerek arz etmiş ve şifahi talimatları da aktararak kendisini ikna etmeyi başarmışsır, bkz. BOA., HAT/39304. Aslında Babıali'nin sandığı gibi Mehmet Ali Paşa ikna edilememiştir. O sırada başka bir seçeneği olmayan Mısır valisi, taktik icabı böyle bir izlenim vermiştir. Zira Mehmet Ali Paşa' nın daha sonraki çıkışları, bu konuda merkezin yanıldığını açıkça ortaya koyacaktır.

[145] Esat, **Tarih**, s. 302.

[146] **A.e.**, s. 305.

[147] BOA., HAT/38760.

taraflarına firar etmek zorunda kalmışlardır. Kızıl Hisar'ı her bakımdan yeniden takviye eden kaptan paşa, muhafız Ömer Paşa'ya da yüz bin kuruş nakit para vermiş,[148] ardından Eğriboz kalesini de takviye ederek bölgeden ayrılmıştır.[149]

Babıali bu sırada gerçekten de son derece zor durumdadır. Mısır valisinin teklifinin reddi kaçınılmaz iken, bunun açıkça bildirilmesi halinde, askeri yardım göndermekten vazgeçmesi söz konusuydu.[150] Bunun, isyanın daha yıllarca sürmesi, belki de Mora yarımadası ve civarının tamamen imparatorluktan kopmasıyla neticelenecek bir süreci başlatması muhtemeldi. Tüm bu olumsuz gelişmelere maruz kalmak istemeyen Babıali, daha önce ara formül olarak sunduğu yetkilerin bölüşülmesi konusunda, somut adımlar atma kararı almıştır. Mısır valisine gönderilen tahriratta; Çamlıca ve Suluca adalarıyla Mora üzerine yapılacak kara ve deniz harekatında İbrahim Paşa'nın tek yetkili merci olacağı, Mora valiliğinin de kendisine tevcihinin onaylandığı bildirilmiş ve 1 Nisan 1824'de bu tevcihat resmen gerçekleştirilmiştir.[151]

Yine durumun nezaketi ve Mehmet Ali Paşa'nın donanma konusundaki mazeret kozunun elinden alınması amacıyla, daha önce Mısır'dan gelecek zahire gemilerini asilere karşı korumak için, Patrona Hüseyin Bey komutasında gönderilen on gemiye ilaveten 14 Mayıs 1824'de Hüsrev Paşa tarafından, Balyabadre'den Çeşmeli Halil Bey komutasında on üç gemi daha gönderilerek,[152] İbrahim Paşa için istenen donanma da hazırlanmış oldu. Böylece İbrahim Paşa'nın Osmanlı donanmasına kaptan-ı derya olarak atanması talebi, resmen değilse bile "**Sefâin-i Mısriyye Seraskeri**" unvanı ve gönderilen 23 gemiyle fiilen karşılanmış oldu.[153]

Mısır valisini ikna çabaları sürerken Hüsrev Paşa'nın Kızıl Hisar'da asilere karşı kazandığı zaferin ardından Girit'in güneyindeki Çoban Adası'nın (Kaşot)

---

[148] BOA., HAT/30717; Kamil Paşa, **a.g.e.**,III, s.88; Cevdet, **a.g.e.**,XII, s.95.

[149] BOA., HAT/30717-A.

[150] Bu hassas konuda II. Mahmut sadrazamı şu şekilde uyarmaktadır: *"Benim vezirim,... sonra şöyle olmalıydı böyle olmalıydı demeyip, mecliste bulunanların cümlesi akılları erdiği mertebe Allah için doğrucasını sakınmayıp söylesinler, zira cesîm ve fikr-i 'amika muhtâc bir maddedir, müşarun ileyh yalnız bu maddeye müsa'âde olunmadı diye i'tizâr ve istinkâf edecek ise izhar eylediği, sadâkat ve hendeliğe münafidir... "*. bkz. BOA., HAT/39304.

[151] Esat, **Tarih**, s. 300-1; Cevdet, XII, s. 93.

[152] BOA., HAT/38776-İ; 38776-J; 38698; 39506.

[153] BOA., HAT/39143.

Mısır'dan dönen Patrona Hüseyin Bey tarafından Haziran başında ele geçirildiği haberi İstanbul'a ulaşmış ve büyük sevinç yaratmıştır.[154]

Mora maslahatına memur edilen Mısırlı İbrahim Paşa'nın bölgeye gelmeden önce, girişeceği askeri harekatı kolaylaştırmak için bir takım yeni önlemler alınmıştır. Bu çerçevede, Mora asilerinin en güçlü oldukları Misolongi'yi geçen yıl ele geçirmekle görevlendirildiği halde, sudan bahanelerle bundan imtina eden İşkodralı Mustafa Paşa'ya bel bağlanamayacağından, Misolongi üzerine Rumeli valisi Derviş Paşa'nın sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.[155] Ancak Derviş Paşa daha başta, disiplinsiz ve ulufe derdindeki askerle başarılı olamayacağını ve bölgeye hareketi için yüklü miktarda paraya ihtiyacı olduğunu bildirip mazeretler beyan ederek[156] topu Ömer Vironi Paşa'ya atmıştır. Ancak Derviş Paşa'nın kaimesi üzerine yazılan telhiste, Ömer Paşa'nın Mısır valisiyle kadim düşmanlığından dolayı, İbrahim Paşa Mora'ya doğru geleceğinden asla Misolongi üzerine gidemeyeceği, dolayısıyla Derviş Paşa'nın gönderilmesinden başka çare olmadığına hükmedilmiştir.[157] Bu durumda başka bir seçeneği kalmayan Derviş Paşa, gönülsüz de olsa Misolongi üzerine hareket etmek zorunda kalmıştır.

4- İpsara Adası' nın Fethi

Sakız Adası'nın batısında, Nikola Burnu karşısında küçük bir ada olan İpsara Adası,[158] sekiz bin gemici ile yüzden fazla gemi çıkaracak kapasitedeydi. Ayrıca, Çamlıca ve Suluca adalarındaki Rumlar gibi, ticaret sayesinde ahalisi de hayli zenginleşmişti.[159] Sakız Adası'ndan ve Ayvalık kasabasından kaçan asiler de İpsara'ya sığındıklarından, bu sırada adanın nüfusu otuz bine yükselmişti. Bir takım gemi yapım tezgahlarının mevcudiyeti, hasar gören gemilerinin burada onarılmasına imkan verdiğinden, Rum asileri için daha da önemli hale gelen İpsara, Hacı Vangel, Anagonot,

---

[154] BOA., HAT/38695 Esat, **Tarih**, s. 322-3; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 88; Cevdet, XII, s. 95-6.

[155] BOA., HAT/38388; 38672; 38408; Esat, **Tarih**, s. 329; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 95.

[156] BOA., HAT/39539. Padişah Derviş Paşa'nın kaimesi arz edilince infiale gelip "*...Subhânallah yalnız şöyle oldu böyle olacak idi diyerek mevsimler an be an güzerân etmektedir bu hâl ile ne vakit kalkıp iş görecekler bilmem hemân akçe istemenin yolunu güzel bellemişler...*" şeklinde tepkisini dile getirmiştir.

[157] BOA., HAT/38672.

[158] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Randolph, **Ege Takımadaları –Arşipelago-** Çev. Ümit Koçer, İstanbul 1998, s. 57 vd.

[159] Esat, **Tarih**, s. 332.

Apostol, Yuvanidis ve Ortodoks bir Arnavut olan Kotas adındaki beş reis tarafından idare edilmekteydi.[160]

İpsara Adası isyanın denizdeki üç büyük üssünden biriydi ve Rusya tarafından gönderilen toplarla tahkim edilmişti.[161] Bundan başka adanın bir çok yeri yanaşılamayacak kadar sarp kayalarla çevrili olup, çıkarma yapılabilecek noktalar ise tamamen toplarla takviye edilmişti.[162] Bunun bilincinde olan Hüsrev Paşa, donanmaya olabildiğince çok kara askeri alarak İpsara'ya çıkarma yapmak düşüncesindeydi.

Hüsrev Paşa geçen yıl, donanmayla adalar arasında devriye gezerken, kara harekatına memur olanları beklemekten hiçbir olumlu sonuç alınamadığını, İpsara'nın alınması halinde asilerin büyük güç kaybına uğrayacakları ve Anadolu sahillerini vurmalarına imkan sağlayan en önemli üssün ortadan kaldırılmış olacağını merkeze bildirmişti. Ancak bu teklif o zaman meşveret meclisinde görüşülerek Mora maslahatı daha "elzem ve acil" olduğundan, İpsara'nın vurulması daha sonraya tehir edilmişti.[163]

Hüsrev Paşa donanmayla Eğriboz ve Kızılhisar'ı asilerden temizledikten sonra, kara askeri olarak donanmada bulunan Dalkılıçlarla Selanik'e gelmiştir. Bu sırada Hüsrev Paşa'nın teklifiyle Arnavut askerine başbuğ tayin edilen Pilaslı-zâde İsmail Paşa, İzdin ve Preveze' den topladığı üç bin kadar askerle Selanik'e gelerek, kaptan paşa kuvvetlerine katılmıştır.[164] İpsara'nın ele geçirilmesi için daha fazla kara askerine ihtiyaç duyulduğundan, İzmir ve Aydın'da toplanmaya başlayan gönüllüler donanma maiyetine tayin edilmiş,[165] Hüsrev Paşa da bunları donanmaya almak için 3 Haziran 1824'te Midilli'ye doğru hareket etmiştir. O sırada başka asker tertibi imkansız olduğundan, mecburen gönüllülerin donanmaya sevki kararlaştırılmış, ancak bunların kalabalıktan başka bir şey olmadığını düşünen Hüsrev Paşa, bu karardan hiç memnun

---

[160] Kurtoğlu, **a.g.e.,** I, s. 43-44.

[161] Iorga, **a.g.e.,**V, s.303, diğerleri Çamlıca (Hydra)ve Suluca (Spetzia) idi.

[162] BOA., HAT/39535-D. Hüsrev Paşa bu zor şartları ve İpsara asilerinin cüretinin sebeplerini şu şekilde ifade eder: "*Böyle azmalarının sebebi cezirelerinin sarp ve sa'bu'l-menâl olduğuna istinadlarından nâşîdir...*" İpsara'ya "*..türlü türlü takviyet vermiş olduklarından nezd-i çâkerîde Mora kıla'ından akvâdır..*". Benzer ifadeleri için bkz. BOA., HAT/38896.

[163] BOA., HAT/40176

[164] BOA., HAT/38697; Hüsrev Paşa İsmail Paşa' nın topladığı askerleri 33 tüccar gemisine bindirdikten sonra Midilli'ye doğru harekete hazırlanmıştır. Konunun ayrıntıları için ayrıca bkz. 38760-B; 39666; Esat, **Tarih**, s. 332; Kamil, **a.g.e.,** III, s. 89; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 96.

[165] BOA., HAT/40174.

olmamıştır.[166] 13 Haziran'da Midilli'nin Sığrı limanına demir atan kaptan paşa, önce İzmir'de toplanan gönüllüleri donanmaya almak için birkaç gemi sevk etmiştir.[167] Ardından Ayazmend'de toplanan gönüllüleri almak için bizzat gitmişse de bir takım fesatçılar yüzünden çoğu dağılmış, sadece kalan 1-1500 gönüllü donanmaya alınabilmiştir.[168]

Osmanlı donanmasının bu hazırlıklarını yakından izleyen asiler de var güçleriyle İpsara'yı takviye etmeye başladılar.[169] Hüsrev Paşa bu birleşik kuvvetlerle 27 Haziran 1824'te Ayazmend limanından İpsara'ya yelken açarken,[170] Riyale Tahir Bey'i on iki gemiden oluşan küçük bir filoyla, keşif yapmak üzere İpsara açıklarına göndermiştir.[171] Ancak Rum sahil bataryalarından açılan ateş üzerine, Tahir Bey geri dönmek zorunda kalmıştır. Nihayet 2 Temmuz sabahı son hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı donanması, irili ufaklı 180 parça gemiyle Midilli'den hareket etmiştir. Öğleden sonra İpsara'nın güney sahiline yaklaşıldığında, Rum bataryalarından açılan ateşe karşılık verilince, karşılıklı top atışları sabaha dek sürmüştür. 4 Temmuz sabahı donanma tarafından topçu ateşi kesilerek, karaya üç koldan asker çıkarılmıştır.[172] Pilaslı-zâde İsmail Paşa komutasındaki Arnavutlardan oluşan ilk çıkarma birlikleri, Kotas Reis komutasındaki İpsara'nın Ortodoks Arnavutlarını etkisiz hale getirmiştir. Diğer kara birliği Dalkılıçlar da asileri tepeleyerek adanın iç kesimlerine ilerlemişler, kalanlarla sokak muharebelerine tutuşmuşlardır.[173] Bu sırada bir yolunu bularak, gemilerle firar etmek isteyen asilerin önü donanma tarafından kesilmiş, sadece iki gemi salimen Şıra Adası'na kaçmayı başarmıştır.[174]

---

[166] BOA., HAT/38697.

[167] BOA., HAT/39666.

[168] BOA., HAT/39535, 18 Haziran 1824. Yaşanan diğer sorunlar için bkz BOA., HAT/38896.

[169] BOA., HAT/38669.

[170] BOA., HAT/38896-A.

[171] BOA., HAT/38896.

[172] BOA., HAT/38305. Hüsrev Paşa bir takım tabyaların ele geçirildiğini, ancak çok zayiat verdiklerini bildirmiştir. Bunun arzı üzerine padişah "*...Aferin müşarun-ileyhe güzel gayret eylemiş*" şeklinde kendisini takdir etmiş ve adanın tamamının fethedildiği haberini sabırsızlıkla beklediğini ifade etmiştir.

[173] Kurtoğlu, **a.g.e.,** I, s. 44; İpsara çıkarmasında, kaptan paşa kara askerine hücum emri verince Yeniçeriler, önce Arnavutlar ve gönüllüler çıksın, onlar ise yeniçeriler çıksın diye inat etmişlerdir. Bu itaatsizlik üzerine Hüsrev Paşa emrini dinlemeyenleri topa tutarak zorla çıkarmıştı. Ayrıntılar için bkz. BOA., HAT/39282.

[174] Kurtoğlu, **a.g.e.,** I, s. 44; Iorga, **a.g.e.,**V, s. 303-4.

İpsara'nın fetih haberi Hüsrev Paşa tarafından 10 Temmuz 1824'te[175] İstanbul'a ayrıntılı bir biçimde bildirilmiştir. Bu müjdeli haberin arzı üzerine; "*Cenâb-ı hakkın fazl u ihsânına hamd ü senâlar olsun âferin-müşârun ileyhe iki cihanda yüzün ak ve nân u ni'met-i şâhânem kendüye helâl olsun inşallâhu te'âlâ bundan böyle me'mur olduğu mahallerin dahî zabt u tathîrine muvaffak olur...*" şeklindeki ifadelerle kaptan paşa padişah tarafından takdir ve taltif edilmiştir.[176] İpsara'nın fethine çok memnun olan II. Mahmut, sefer masraflarına harcamak üzere Hüsrev Paşa'ya ayrıca bin kese akçe göndermiştir.[177]

İpsara'nın fethi bahsinde zikredilmeye değer ilginç bir olay da yaşanmıştır. Fetih müjdesiyle İstanbul'a gönderdiği Hüsrev Paşa'nın mühürdarı Halil Rıfat Efendi takririnde; İpsara'nın fethi tamamlanınca Hüsrev Paşa asilerin reislerini huzuruna çıkarıp, "*Kaptan paşa kırk bin askerle gelse kavga ederiz çok güçlü ordumuz ve tahkimatımız var* " diyordunuz, üç günde aldık burayı ne oldu deyince, asilerin reisleri "*asakir-i İslam ada üzerine ayak bastığı gibi bütün adanın üzerini yeşil bir bayrak kapladı, bunu gördüğümüz gibi derûnumuza havf düşüp şaşırdık*" direnemedik dediğini ve bu olayın kaptan paşa tarafından Allah'ın lütfu, peygamberin imdadı ve padişahın duası olarak yorumlandığını aktarmıştır.[178]

İpsara'nın Paleo Kastro tepesindeki Saint Nikola kalesine sığınmış asilerle, karadaki çarpışmalar devam ediyordu. Kaleye hücum edileceği sırada İpsara'da bulunan iki Fransız gemisinin komutanları, asileri kurtarmak ve gemilerine alabilmek için çok ısrar ettilerse de talepleri reddedilmiştir. Bunun üzerine denize açılan Fransızlar, kayalar

---

[175] Iorga, **a.g.e.,**V, s. 304. Iorga, 24 Temmuz şeklinde yanlış tarih verirken Esad Efendi kesin tarih belirtmemiştir.

[176] BOA., HAT/38830. Hüsrev Paşa kaimesinde, dört buçuk yıldır asilerin var güçle takviye ettikleri, her taşın üstüne bir tabya yaptıkları bu adayı ne tür güçlükler ve zayiatla 24 saatte alabildiğini ayrıntılarıyla aktarmakta ve kendisine hayli övünç payı çıkarmaktadır. Hüsrev Paşa ayrıca mühürdarı Halil Rıfat Efendi' yi 14 Temmuzda zafer müjdesini vermek üzere Babıali'ye yollamıştır. bkz. BOA., HAT/39282; Esat, **Tarih**, s. 334; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 96.

[177] BOA., HAT/39239; Hüsrev Paşa'nın buna teşekkürü için bkz. BOA., HAT/37850; Esat, **Tarih**, s. 333; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 89. İpsara'nın fethi üzerine Keçeci-zâde İzzet Molla tarafından:
"Bârekâllah yine dâver-i Hüsrev-i çâker"
"Bir gazâ eyledi kim misli değildir meşhûd" beyitiyle başlayan uzun bir kaside kaleme alınmış,
"İbtida İpsarayı aldı kapudan paşa" ve *"Ola mansûr ebu'l-feth-i zemân Han Mahmut"* şeklinde iki de manzum tarih düşürülmüştür. bkz. Esat, **Tarih**, s. 334n.

[178] BOA., HAT/39282.

daha yaşanmış[185] ve yine mağlup olan asiler firar etmişlerdir.[186] İpsara'nın muhafazası için çok daha fazla askerin adada bırakılması gerektiğini gören, ancak yeterli askeri de olmayan Hüsrev Paşa, işe yarayacak zahire, top ve mühimmatı donanmaya naklederek, tüm kule, tabya ve metrisleri yıkıp yaktıktan sonra, adayı tamamen kaderine terk ederek donanmayla buradan ayrılmıştır.[187]

Hüsrev Paşa İpsara'dan sonra, Sisam veya Çamlıca Adası'nı asilerden temizlemenin tam vakti olduğunu düşünmekteydi. Bu amaçla, Kuşadası ile Söke'de toplanmaya başlayan askerleri bir an önce donanmaya almak konusunda hazırlıklarını tamamlamak üzere olduğunu ifade eden kaptan paşa, merkezden harekete geçmek için izin istemiştir. [188] Ancak, daha önce de temas ettiğimiz gibi Babıali tarafından Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isteği doğrultusunda "maslahatta çatallık olmaması" için Çamlıca ve Suluca adalarının tenkili, Mısırlı İbrahim Paşa'ya havale olunduğundan, Hüsrev Paşa'ya Çamlıca işine müdahil olmayıp, sadece Sisam'ı vurmak için hazırlanması talimatı gönderilmiştir.[189] Bu doğrultuda hazırlıklarını tamamlayan Hüsrev Paşa, 8 Ağustosta Sisam'a götüreceği askerleri almak üzere Midilli'den İzmir'e doğru yol emri vermiştir.[190] Bölgeye doğru yaklaşan Hüsrev Paşa, Sisam çevresine ve adanın boğaz girişine bir küçük filo göndererek, asilerin gücünü ve adanın tahkimatını yoklamış, birkaç kez de asilerle şiddetli çatışmaya girilmiştir.[191]

---

[185] BOA., HAT/37751 İpsara'ya çıkarma yapan asilerin gücü ve meydana gelen savaşa dair tüm ayrıntılar Hüsrev Paşa'nın İzmir Muhafızı Hasan Paşa' ya yazdığı bu şukkada mevcuttur.

[186] BOA., HAT/37751 ; 37751-D.

[187] BOA., HAT/39312; Esat, Tarih, s.335

[188] BOA., HAT/38832.

[189] BOA., HAT/38832, bu hususu II. Mahmut şu şekilde dile getirmiştir: *"... Çamlıca ve Suluca cezireleri Mısır valisine ihale kılınmış olduğundan çatallık olacağı zahirdir evvel be evvel şu Sisam ceziresi üzerine teveccüh ve azimete gayret eylemesi lazımdır..."*

[190] Konunun tüm ayrıntıları için bkz. BOA., HAT/40254; 40254-A; 37751; 37751-A; 37892-F; 37840; 40145; 40126; 39906-G; 39906-F; Esat, **Tarih**, s. 335.

[191] Ayrıntılar için bkz. BOA., HAT/39982; 39622; 38823; 40028; 40024; 39973; 39973-A.

C. OSMANLI - MISIR ORTAK ASKERİ HAREKATI

1- Mısır' dan Askeri Yardım Gönderilmesi

a. İbrahim Paşa' nın Bölgeye Hareketi ve Bodrum Mülakâtı

Osmanlı donanması Sisam Adası üzerine yapacağı harekatın hazırlıklarını sürdürürken, İbrahim Paşa Mısır donanması, merkezden gönderilen gemiler ile tüccar ve nakliye gemilerinden oluşan 196 parça gemi ve de otuz bin askerle, 19 Temmuz 1824'te İskenderiye limanından Mora'ya doğru hareket etmiştir.[192]

İbrahim Paşa İskenderiye'den hareketinden sonra şiddetli bir fırtınaya tutulunca, Rodos yakınındaki Meğri limanına girmiştir. Fırtınada zarar gören gemileri Rodos muhafızı Şükrü Paşa'nın yardımlarıyla onardıktan sonra, 11 Ağustos 1824'te Mora'ya doğru hareket eden İbrahim Paşa,[193] hava muhalefeti yüzünden bir kez daha Bodrum limanına sığınmak zorunda kalmıştır.[194]

Hüsrev Paşa Sisam çıkarması için hazırlıklarını tamamlayarak o tarafa yönelmişken, İbrahim Paşa'nın Bodrum limanında olduğunu haber alınca, kendisiyle mülakat etmenin faydalı olacağını düşünerek Eylül 1824'te yanına gelmiştir.[195] Daha önce her iki komutan ile donanmanın görev ve yetkileri Mısır valisinin ısrarı sonucunda ayrılmış olduğundan, umulanın tam aksine Bodrum'da "*baba oğul samimiyetinde*"[196] gerçekleşen görüşmede; işbirliği yapacak iki donanmanın Mora, Koron, Moton ve

---

[192] BOA., HAT/38237; 39967; 38237-B. Mısır donanmasının 7 Temmuzdan itibaren takım takım İskenderiye limanından hareket etmeye başladığı ve en son İbrahim Paşa' nın 19 Temmuzda limandan çıktığı Mısır valisi tarafından bildirilmiştir; Danişmend, **İOTK,** IV, s. 108; Esat, **Tarih**, s. 336. Esat Efendi, Evasıt-ı zilkâde diyerek yuvarlak bir tarih verir; Cevdet, XII, s. 97-8. Bu haberin arzı üzerine sadır olan hatt-ı hümayunda "*Mısır valisinin bu bâbda olan gayret u sadâkatine hiç bir diyecek olmamağla fevka'l gâye mahzüziyet-i şâhânemi müstevcib olup hakkında olan hüsn-i teveccüh-i mülûkânemin bir kat dahî tezâyüd ve tevâfürünü mucib olmağla...*" şeklindeki ifadelerle bu hizmetinden ötürü Mısır valisi padişah tarafından takdir edilmiştir. Benzer ifadeleri içeren bir diğer Hatt-ı Hümayun için ise bkz. BOA., HAT/38018.

[193] BOA., HAT/39967-C, İbrahim Paşa kaimesinde, elinde olmayan nedenlerden ötürü meydan gelen bu gecikmeden dolayı çok mahcup olduğunu ve bunu mutlaka telafi edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca bkz. HAT/38024.

[194] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 102.

[195] Padişah bu gelişmeden büyük memnuniyet duymuştur, bkz. BOA., HAT/39563.

[196] İbrahim Paşa' yla "Baba-oğul gibi oldukları", kendisine tahriratla gelen sadaret tatarı Mustafa Ağa'ya bizzat Hüsrev Paşa tarafından, ifade olunmuştur bkz. BOA., HAT/39546-A; İbrahim Paşa da bazı tahriratlarında Hüsrev Paşa için "pederim" ifadesini kullanmıştır, bkz. BOA., HAT/39684-A. Esat Efendi de bu samimiyeti "übüvvet ve bünüvvet" şeklinde tavsif eder, bkz. **a.g.e.,** s. 345.

Sisam'daki asileri daha kolayca temizleyeceği konusunda görüş birliğine varılmış ve karşılıklı yardım taahhüdünde bulunulmuştur.[197]

Rumların, hayli kalabalık küçük ölçekli gemiler ve "harraka" tabir edilen ateş gemileriyle 5 Eylül 1824'te gerçekleştirdikleri baskınla, ortak hareket etme hususu kuvveden fiile çıkmış, ardından da 8-9 Eylülde İstanköy ve Kazıklı Körfezi savaşlarında, bu iki donanmanın gayretli işbirliğiyle asiler yine mağlup edilmiştir.[198] Bu haber İstanbul'a ulaştığında kazanılan zaferlerden çok, iki ordu ve donanmanın bu beklenmedik ittifakı sevinç yaratmış ve bu husus padişahın hattı hümayununda şu şekilde ifadesini bulmuştur: *"...'Avn u inâyet-i hakla donanma-yı humâyunlarımızın fevz u gâlibiyetleri ve kapudan paşa ile İbrahim Paşa'nın mülâkat ve ittifâk u ittihâd usulüne riâyetleri kemâl-i mahzûziyyet-i şâhânemi mûcib olmuştur. İşte buna ne demeli, cenâb-ı hak habîb-i ekremi ve nebiyy-i muhteremi hürmetine livâlarını mansûr ve eşkıyâ-yı mahzûleyi her halde makhûr eyleye amîn."*[199]

Bodrum mülakatında alınan kararın hemen ardından, iki donanma asilere karşı ittifakın güzel bir örneğini sergilemişti. Bununla birlikte düşman baskınına hazırlıksız yakalanan Mısır ve Osmanlı donanmaları, hayli hasara maruz kalmıştı.[200] Asilerin tamamen püskürtülmesinin ardından, nispeten toparlanan Osmanlı-Mısır ortak donanması, 17 Eylülde Bodrum limanından Sisam'a doğru hareket etmişlerdir.[201]

Ancak baskına hazırlıksız yakalanan donanmadan hayli geminin hasarlı oluşu, yolda yakalanılan şiddetli birkaç fırtınada, her iki donanmadan bir çok geminin tamire muhtaç hale gelmesi, kış mevsiminin girmiş olması ve özellikle de Sisam için Kuşadası ve Söke'de toplanan Anadolu gönüllü askerinin perişan hali ve sürekli firarları[202] gibi

---

[197] BOA., HAT/40020; İbrahim Paşa kaimesinde, Sisam Adası' nın vurulması konusunda kaptan paşayla ittifakına dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Aynı şekilde Hüsrev Paşa da ittifak maddesinin ve Bodrum mülakatının tüm ayrıntılarını arz etmiştir, bkz BOA., HAT/39684; Esat, **Tarih**, s. 345; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 102. Bu hususun arzı üzerine sadır olan hatt-ı hümayunda padişah, İbrahim Paşa hakkında hayli iltifatkâr sözler kaleme almıştır; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 90.

[198] Bu savaşların ayrıntıları için bkz. BOA., HAT/39924-A; 39684.

[199] BOA., HAT/39546; Esat, **Tarih**, s. 346

[200] **Cevdet**, XII, s. 103; BOA., HAT/39546.

[201] BOA., HAT/39684; 40020.

[202] BOA., HAT/39924-A, "Gönüllü Askeri Başbuğu" olarak tayin edilen Şehla İbrahim Paşa tatarıyla bu konudaki tüm ayrıntıları merkeze bildirmiştir. Ayrıca bkz. BOA., HAT/39715-G; Bu firar ve perişan halin II. Mahmut tarafından şiddetle tenkidine dair bkz. BOA., HAT/28102.

nedenlerden ötürü, bu ortak harekattan istenen başarı elde edilememiş ve 1 Ekim 1824 itibarıyla bu ittifaktan vazgeçilmiştir.[203]

Sisam konusunda yapılan ittifaktan vazgeçilmesi üzerine İbrahim Paşa, giderken bıraktığı nakliye gemileri ile diğer küçük gemileri almak üzere Bodrum limanına hareket etmiştir. Öncelikli amacı, tekrar donanmasını düzene koyduktan sonra Mora sularına hareket etmek, özellikle Moton ve Koron kalelerinde asilerin şiddetli kuşatmasındaki müslümanları kurtarmaktı.[204] İbrahim Paşa Bodrum'a döndükten sonra, burada Hüsrev Paşa ile bir kez daha görüşmüştür. Görüşmenin ardından Mısır donanmasıyla birlikte gidecek Osmanlı donanmasının komutası, Kapudane Muhtar Bey'e devredilmiştir. Ancak bir jest olarak, İbrahim Paşa'nın direktiflerinin dışına çıkmaması ve saygıda kusur etmemesi Hüsrev Paşa tarafından Muhtar Beye ve tüm donanma ricaline özellikle İbrahim Paşa'nın huzurunda tembih edilmiştir.[205]

Ancak İbrahim Paşa'nın kısa süre sonra kapı kethüdası Necip Efendi'ye gönderdiği şukkada; Hüsrev Paşa'nın bıraktığı asker ve komutanları "hınzır" ve "fesatçılar" olarak niteleyerek, disiplinsizliklerinden şikayetine ve bunların yola gelmesi için sadaretten bir emr-i âlî gönderilmesini talep etmesine bakılırsa, iki ordunun pek de uyuşamadığı anlaşılmaktadır.[206] Sonuçta merkezden gelen talimatla, Hüsrev Paşa maiyetine üç gemi alıp kalan donanmayı Kapudane Muhtar Bey'in komutasına vererek,[207] ilkbaharda çıkacak donanmanın hazırlıklarını yapmak üzere, İstanbul'a hareket etmiş ve 26 Kasım 1824'de başkente ulaşmıştır.[208]

---

[203] BOA., HAT/39684, Hüsrev ve İbrahim paşalar bu müşterek kaimelerinde, Sisam üzerine üç kez hücum edildiyse de şiddetli fırtınalar, asilerin sığ sulara ve kazıntı bölgelere firarları gibi sebeplerden dolayı başarılı olamadıklarını son derece mufassal biçimde aktardıktan sonra, bu işin tahminlerinden zor ve çok daha fazla vakte muhtac olduğunu, bölgede faha fazla eğlenildiği takdirde, Mora maslahatı içinden çıkılmaz olacağından, Sisam maslahatında ortak hareket etme kararından vazgeçtiklerini 1 Ekim 1824'te Babıali'ye bildirmişlerdir.

[204] BOA., HAT/38661, İbrahim Paşa 20 Ekim 1824 tarihli kaimesinde bu hususdaki tüm ayrıntıları ve fırtınalar yüzünden henüz Bodrum limanına ulaşamadığını belirtir.

[205] BOA., HAT/39431

[206] BOA., HAT/39684-A, 2 Ekim 1824; İstenen emr-i âlinin gönderildiğine dair bkz. BOA., HAT/39431. İbrahim Paşa' nın Mora harekatına giriştikten sonra da Osmanlı donanmasının disiplinsizliği ve "korkaklığı"ndan şikayetleri kesilmeyecek ve sürekli olarak donanma komutanlarının uyarılmasını talep edecektir. bkz. BOA., HAT/40103. Bu beklenmedik durum üzerine sultan "*..Bunların beynlerine tefrika ve teşettüt geldiği meâl-i tahriratından müstefâd olmağla doğrusu pek canım sıkıldı...* " şeklinde bir kez daha hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. 40103-B; 40103-C; 40104-A.

[207] Esat, **Tarih**, s. 352; BOA., HAT/39684; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 90; **Cevdet**, XII, s. 103.

[208] BOA., HAT/40048; Esat, **Tarih**, s. 365; Cevdet, XII, s.103.

b. Mısır Ordusu' nun Mora Harekâtı

İbrahim Paşa Mora'ya, vali ve serasker sıfatıyla hareket ettiğinde, defalarca Misolongi üzerine gitmesi konusunda uyarılmasına rağmen emre itaat etmeyen İşkodralı Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli valisi Derviş Paşa atanmıştı. Bu sırada kış mevsimi yaklaştığından Derviş Paşa'ya ne kadar meşta askeri gerektiği sorulmuş ve talebi doğrultusundan on bin asker tertip edilerek gönderilmiştir. Kış mevsimi için gönderilen bu birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere kırk bin kile zahire hazırlanarak, sigorta usulü ve kiralık müstemen gemileriyle Eğriboz ve İzdin'e sevk edilmiştir.[209]

Kara harekatı için hazırlanan plana göre; İbrahim Paşa önce Çamlıca Adası üzerine yürüyecek ve burayı ele geçirdikten sonra Balyabadre'ye geçecekti. Burada Sirozlu Yusuf Paşa'nın hazırladığı birlikleri donanmaya alacak olan İbrahim Paşa, bunlarla Derviş Paşa kuvvetlerini takviye edecekti. Diğer yandan Derviş Paşa, geçen yılın sonunda Salona'nın fethi için Berkofçalı Yusuf Paşa'yı Misolongi'ye sevk etmişti. Ancak onun asiler tarafından mağlup edilmesi ve Agrafa ile Maçova civarındaki asilerin tehdidinden dolayı Tırhala mutasarrıfı Ebubekir Paşa'nın Yenişehir'de kalmasına karar verilmesiyle maiyetine katılamamasından ötürü, Misolongi üzerine istediği kadar güçlü gidememiştir. İlk önce Alamana'yı ele geçiren Derviş Paşa, Yanya mutasarrıfı Ömer Viryoni Paşa'yı öncü kol olarak sevk etmiştir. Tırnova civarına Eylül 1824'te ulaşan Derviş Paşa burada karargahını kurmuştur. Ancak kara birliklerinin tüm bu gayretlerine rağmen Mısırlı İbrahim Paşa'nın henüz Mora açıklarına ulaşamamış olması ve öngörülen plan gereği Derviş Paşa'yı takviye edecek birlikleri getirememiş olmasından dolayı daha ileriye gidilememiştir. Bundan başka, Arnavut askerlerin sürekli ulufe sorunu çıkarıp firar etmeleri, Derviş Paşa'yı iyice köşeye sıkıştırmıştır. Beklemede olan Derviş Paşa ordusunda, gün geçtikçe disiplinsizlikten ve ulufe talebinden kaynaklanan ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Ekim 1824'te ordusunun sorunlarını çözmek için Derviş Paşa'ya beş yüz kese akçe gönderilmiş ve bölgedeki komutanların İzdin ve Yenişehir'den bir adım geri atmayarak, İbrahim Paşa'nın bölgeye varmasına dek direnmeleri ve gayret etmeleri sıkıca tembih edilmiştir.[210] Ancak tüm gayretine rağmen kara harekatını beklendiği şekilde sevk ve idare edemeyişinden ve özellikle de Arnavut askerleri kontrol edememesinden dolayı Derviş Paşa, 13 Kasım

---

[209] Esat. **Tarih**, s. 348.

[210] Bu gelişmelerin ayrıntıları için bkz. Esat, **Tarih**, s. 371-374.

1824'te Rumeli valiliği ve seraskerliğinden azledilerek, yerine Hüsrev Paşa'nın kölesi Vidin muhafızı Reşit Mehmet Paşa atanmıştır.[211] Reşit Paşa'ya yardımcı olmak üzere Ayaş müftüsü-zâde Mesud Ağa nüzul emini olarak maiyetine tayin edilmiş ve kendisine 2500 kese akçe gönderilmiştir.[212]

Reşit Mehmet Paşa, hemen Yenişehir'e gelerek civardan olabildiğince çok asker tertip etmiş ve iki koldan İzdin ile Narda'ya, oradan da Karlıili ve Misolongi'ye sevk etmiştir.[213] Bu arada İşkapulos Adası'nın batısında bin kadar nüfusu olan İşkatos Adası ahalisi, Şubat 1825'te gönderdikleri mahzarla istiman talebinde bulununca, Hüsrev Paşa tarafından gönderilen buyruldu ile affedildikleri ilan edilmiştir. Yine Şubat ayının sonunda, bir çok cepheden firar ettikleri gözlenen yeniçerilerden ümit kesildiğinden, Silistre civarında yaşayan ve dayanıklı oldukları kadar da cengaver bir kavim olan Kazaklardan, donanma için aylıklı asker tertibi kararlaştırılmış ve Silistre Valisi Ahmet Paşa'ya gereğini yapması bildirilmiştir. Ahmet Paşa tarafından ilk etapta beş yüz Kazak askeri tertip edildiği arz edilince, kendilerine merkezden birer tüfek ve kılıç gönderilmiştir.[214]

İbrahim Paşa'nın Mısır'dan hareketinin üzerinden yedi ay geçmiş olmasına rağmen, düşman hücumları, Hüsrev Paşa'yla birlikte Sisam harekatına girişmesi, fırtınalar,[215] kış mevsiminin girmesi ve hasar gören gemilerin tamiri gibi nedenlerden ötürü, bir türlü Mora önlerine gelememişti.[216] İbrahim Paşa Mora sularına hareket etmek üzere hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken, Tirfil Boğazı ve Koyun Adaları civarında asilerle birkaç kez savaşa tutuşmuş, galip gelmekle birlikte, gemilerinin çoğu hasar görmüştü. Nihayet İbrahim Paşa tüm aksaklıkları telafi ettikten sonra, 1 Ocak 1825'te Suda limanından Marmaris'e,[217] birkaç gün sonra da oradan Mora'ya doğru hareket

---

[211] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 105; Esat, **Tarih**, s. 375; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 91. Özellikle ordudaki Arnavut askerleri yola getirmek üzere, Avlonyalı Süleyman Paşa, Pilaslı İsmail Paşa, Devline müteselliimi Osman Bey ve İsmail Ağa gibi önde gelen Arnavut paşalardan ve memurlardan yardım istenmiş ve yeni Rumeli valisi Reşit Mehmet Paşa' ya bizzat yardımcı olmaları konusunda uyarılmışlardır.

[212] Esat, **Tarih**, s. 386.

[213] **A.e.,** s. 376; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 91.

[214] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 106.

[215] BOA., HAT/39715-F; 39590; 33024-A; 39647; 40025-A; 40023.

[216] BOA., HAT/39586; 39435; 400425 numaralı vesikalarda bizzat padişah, İbrahim Paşa'nın bir an önce Mora'ya ulaşmasının ehemmiyetini vurgulamakta, ancak bu uyarının temennıden başka bir anlam taşımadığı sultanın ümitsiz ifadelerinden anlaşılmaktadır.

[217] BOA., HAT/40252

etmiştir.[218] Ancak yine şiddetli bir fırtınaya tutulan ve bu sebeple donanması bir kez daha dağılan İbrahim Paşa, 25 Mart 1825'de Moton önlerine sadece 25 gemiyle varabilmiştir. Dağılan donanmasını bir araya getirmeye çalışan İbrahim Paşa, Moton ve Koron'a çıkarma yaparak[219] burada mahsur olan ahaliyi asilerin kuşatmasından kurtarmıştır.[220] Mart sonunda zafer haberini İstanbul'a bildiren İbrahim Paşa,[221] Moton ve Koron limanlarında, fırtınada dağılan ve bir kısmı hala kayıp olan donanmasını bir araya getirmek ve hasarı gidermekle meşgul olmaktaydı.[222]

c. Misolongi Kuşatması

Misolongi, Kuzey Yunanistan'ın Güneybatı sahilinde ve İnebahtı Körfezi üzerinde son derece güçlü bir kaleydi.[223] Asilerin elindeki en önemli bölgelerden olan Misolongi, isyanın sembolü olarak görülmekteydi.

Mısır donanmasının Mora açıklarına ulaşmış olması, hem ahaliyi hem de Rumeli valisi ve seraskeri Reşit Mehmet Paşa'yı hayli rahatlatmıştır. Bu şevkle hazırlıklarını tamamlayan Reşit Paşa, 28 Mart 1825'te ordusunu dört kola ayırarak hareket emri vermiştir. Bizzat kendisinin komuta ettiği dördüncü kolun istikameti ise Misolongi ve civarıdır.[224] Nisan 1825 başında Narda'dan hareket eden Reşit Paşa, Misolongi gibi müstahkem bir kalenin alınabilmesi için kendisine deniz yoluyla hayli mühimmat, top ve havan gönderilmesini istemiştir. Reşit Paşa ayrıca, donanmanın olmayışından dolayı asilerin çok rahatlıkla bölgedeki tüm adalar ile kentleri vurduklarını ve zora düşen asilere denizden yardım ulaştırdıklarını,[225] bunun

---

[218] BOA., HAT/39558; Rodos mutasarrıfı Şükrü Bey'in kaimesine göre; İbrahim Paşa 11 B 1240/ 2 Mart 1825'te hareket etmiştir. Ancak kendisine bu haber ulaşana dek epey süre geçmiş olmalıdır, bkz. HAT/40098.

[219] BOA., HAT/40029.

[220] BOA., HAT/38354.

[221] BOA., HAT/40029-A İbrahim Paşa'nın kaimesidir. Ayrıca bkz. 40029-B;C.

[222] Esat, **Tarih**, s. 396-7; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 104; Iorga, **a.g.e.**,V, s. 308.

[223] Nutki, **Muhârebât-ı Bahriye-i Osmaniye**, s. 119. Danişmend, **İOTK**, IV, s. 109

[224] Esat, **Tarih**, s. 399.

[225] Danişmend, **İOTK**, IV, s. 109.

engellenmesi için de donanmanın bir an önce Mora sularına sevkini ısrarla talep etmiştir.[226]

İlkbaharın girmesi ve özellikle Mora'daki tenkil hareketinin karadan yapılacak kısmının icrasına başlanmış olmasından dolayı, donanmanın bir an önce çıkması gerekiyordu.[227] Hazırlıklarını tamamlayan kaptan-ı derya Hüsrev Mehmet Paşa, 29 Nisan 1825'te Babıali'ye veda ziyaretini de yaptıktan sonra,[228] Mayıs başında Beşiktaş'tan Mora sularına doğru hareket etmiştir.[229] Kaptan paşanın bu defa ki görevi; Misolongi'nin alınması için karadan başlatılan harekata, denizden kuşatmayla yardım etmek, Mora sularında devriye gezerek asilerin bölgede dolaşmalarını engellemek, Rumeli valisi Reşit Paşa maiyetindeki ordu için gereken malzemelerin nakli, tüm kaleleri lojistik bakımından takviye ve gerektiğinde donanmadaki kara askerini sahile dökerek kara ordularını desteklemekti.[230]

Hüsrev Paşa donanmayla çıkmak üzere iken, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa rakibinin hareketini yine engellemek amacıyla Babıali'ye gönderdiği tahriratta; Osmanlı donanmasının başarısızlıkları ve Mısır donanmasına yardım etmemesinden dolayı Mora isyanının artık devleti utandıracak kadar uzadığını ve izin verilirse büyük bir askeri kuvvetin başında bizzat gelip, bu isyanı tamamen sona erdirebileceğini bildirmiştir.[231] Mısır valisinin bizzat Mısır'dan hareket ederek bölgeye gelmesiyle Mısır boşalmış

---

[226] Esat, **Tarih**, s. 400-2; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 119; Reşit Paşa'nın bu ısrarlı yazıları üzerine II. Mahmut, biran önce Hüsrev Paşa'nın Misolongi önüne gitmesini irade etmiştir, bkz. BOA., HAT/51351.

[227] Bu konuda Hüsrev Paşa'nın ikazına dair bkz. BOA., HAT/40097.

[228] BOA., HAT/39301.

[229] Esat, **Tarih**, s. 402; **Cevdet**, XII, s. 119. Kaptan paşa hareket etmek üzereyken yaşanan kötü bir sürpriz, hareketini birkaç gün geciktirmiştir. Şöyle ki; amiral gemisi olmak üzere çok kısa süre önce inşası tamamlanan Müjde-Resân firkateyni Beşiktaş limanında demirliyken, nakkaşların kullandığı boya malzemelerinin parlamasından ötürü yangın çıkmış ve gemide ufak çaplı hasar meydana gelmiştir Hüsrev Paşa tezkiresinde bu olayın tüm ayrıntılarını vermektedir, bkz. BOA., HAT/28517.

[230] BOA., HAT/39301-A.

[231] BOA., HAT/40055, Mehmet Ali Paşa'nın 17 Kasım 1824 tarihli bu kaimesi arz edilince II. Mahmut; onun bu isteğinin muttaka *"kemâl-i gayret ve sadakat ve diyânetinden"* kaynaklandığına emin olduğunu, ancak şimdilik buna gerek olmayıp yeni çıkan donanmanın bu işi halledeceğini ve dolayısıyla Mısır valisine bu doğrultuda talimat yazılmasını irade etmiştir. Yine HAT/39301 numaralı vesikanın telhisinde verilen bilgiye göre; Hüsrev Paşa donanmayla İstanbul'dan çıkmadan önce, Mehmet Ali Paşa Mora işinin Osmanlı donanmasının başarısızlıklarından ötürü çok uzadığını ve artık sabrı kalmadığını belirtmiştir. Mısır valisi kendisine izin verildiği takdirde Mora isyanının iki önemli üssü olan Çanlıca ve Suluca adalarını kolayca ele geçirebileceğini de iddia etmiştir. Ancak Babıali yumuşak ifadelerle onun bu teklifini de geçiştirip, kendisine o an için bizzat gelmesini gerektiren bir durum olmadığı mealinde cevaplar göndermiştir. Mısır valisinden bu konuda henüz Babıali'ye cevap gelmeden, Hüsrev Paşa acele biçimde Mora sularına sevk edilerek, Mehmet Ali Paşa'nın kendisini devre dışı bırakma girişimi fiilen engellenmiş oldu.

olacağından; Kölemenlerin ayaklanabileceği, İngiltere ile Fransa'nın Rum asileriyle işbirliği yaparak Mısır'a taarruza kalkışabilecekleri ve Hicaz taraflarının yeniden karışabileceği ihtimalleri, Babıali'yi endişeye sevk ettiğinden Mehmet Ali Paşa'nın bizzat gelme isteği, ardı ardına gönderilen tahriratlarla güçlükle engellenebilmiştir.[232]

Hüsrev Paşa Mora sularına hareket ettiğinde Reşit Paşa, üç tarafından tabyalar inşa ederek Misolongi'yi sıkıca kuşatmaya girişmiş,[233] zahire[234] ve asker[235] bakımından bir an önce takviye edilmesini ısrarla istemiştir. Reşit Paşa Babıali'ye yolladığı tahriratlarda; İngilizlerin Misolongi'deki asileri, başta zahire olmak üzere her bakımdan takviye ettiklerini, kendisi parasıyla zahire satın almak istediği halde buna engel olduklarını ve bu hususun İstanbul'daki İngiltere elçisiyle görüşülüp engellenmesinin gerektiğini bildirmiştir.[236] Diğer yandan, asiler Misolongi yolunu kapatmak için şehre bir buçuk saat mesafede olan Andilikoz Boğazı'ndaki sahile toplar koyup tabya ile kale büyüklüğünde büyük bir ligor inşa etmişler, etrafını da top konmuş kayıklarla çevirerek takviye etmişlerdi. Reşit Paşa bunu haber alınca kethüdasını ve Pilaslı İsmail Paşa'yı boğazdaki asiler üzerine göndermiştir. Ayrıca, Misolongi içlerine ilerlemek üzere birkaç kol asker daha tertip ederek bunları Karlıili, Abukoru ve Karavari'ye sevk ederek, Olendirek ve Salona'ya dek ne kadar asi varsa temizlenmesi talimatı vermiştir.[237]

Pilaslı İsmail Paşa aldığı talimat doğrultusunda, son derece şiddetli geçen çatışmaların ardından hayli zayiat vererek de olsa Andilikoz Boğazı'nı ele geçirmeyi başarmıştır. Misolongi civarındaki Kalamata ve Kori köyleriyle Soğuk Su iskelesini de ele geçiren İsmail Paşa, Misolongi kalesini kuşatmaya başlamıştır. Reşit Paşa ise sözü edilen ligorun etrafındaki kayıkları ve topları etkisiz hale getirerek, 29 Nisan 1825'te asilerin elinden almayı başarmıştır.[238]

---

[232] BOA., HAT/40007; 40055 bu konunun tüm ayrıntıları, mufassal bu iki takrirde mevcuttur.

[233] Kuşatmanın başlatıldığı tarih 30 Nisan 1825'tir, bkz. Danişmend, **İOTK**, IV, s. 109.

[234] BOA., HAT/38973-C; 39919.

[235] BOA., HAT/39830. Reşit Paşa daha önceki acı tecrübelerinden çıkardığı dersle, sadece Arnavut askerine muhtaç olmamak için, bu defa "Türk uşağı" ndan asker tertip edilip gönderilmesini özellikle vurgulamıştır.

[236] BOA., HAT/39919; 39577.

[237] BOA., HAT/40026; Esat, **Tarih**, s. 408.

[238] BOA., HAT/39338-A; 39340. Rumeli valisi Reşit Paşa 4 Mayıs 1825 tarihli kaimesinde, bir kale kadar müstahkem bir yer olarak nitelediği ligorun ele geçirilişini tüm ayrıntılarıyla arz etmiştir. Esat Efendi bu zaferin tarihini 2 Mayıs olarak vermektedir, bkz. **a.g.e.**, s. 409-10.

Bu zaferin ardından, Andilikoz'daki asilerini teslim olmaya zorlamak için, su yolları tahrip edildikten sonra, kollara ayrılmış olan ordu Misolongi kalesi önünde buluşup kuşatmayı şiddetlendirmiştir. Salona ve Ölendirek civarına gönderilmiş olan ordu da başarıyla görevini tamamlayarak Salona kalesini ele geçirmiştir. Neticede Karlıili ve İnebahtı sancaklarında, Misolongi dışındaki tüm bölgeler ele geçirilmiş,[239] Rumeli valisi ve seraskeri Reşit Paşa ordusunun üç kolu da Misolongi kalesine dayanmış oluyordu. Kale önünde, toplu bir yürüyüş harekatı için hazırlıklara girişen Reşit Paşa'nın işi, sandığından çok daha zordur. Son derece muhkem olan kalenin yürüyüşle alınabilmesi için, denizden büyük toplarla dövülmesi şarttır. Ancak Hüsrev Paşa henüz donanmayla Misolongi önüne gelemediğinden kale, denizden asker, zahire ve mühimmat bakımından sürekli olarak takviye edilmekteydi. Bu durumda karadan kuşatmanın hiçbir anlamı olmadığını gören Reşit Paşa, Mayıs 1825 sonlarında merkeze üst üste yolladığı tahriratlarda, bir an önce donanmanın Misolongi sahiline gelerek asilere yapılan yardımı engellemesini beklediğini bildirmiştir.[240] Hatta Reşit Paşa Hüsrev Paşa'nın iyice gecikeceğini anladığından, Haziran 1825 sonunda, bir an önce Garb ocaklarından gelen gemilerin bölgeye sevkiyle Misolongi'nin toplarla dövülmesini, zira yarı bellerine kadar kale önündeki bataklıklarda kuşatma harekatını yürüten ve zahiresizlikten perişan vaziyette olan askerini, daha fazla teşvik ve kontrol edemeyeceğini de merkeze bildirmiştir.[241]

Reşit Paşa tarafından dört gözle beklenen Hüsrev Paşa ise, irili ufaklı 18 parçadan oluşan bir donanmayla Mayıs ayı başında İstanbul'dan hareketinin ardından Akdeniz Boğazı'nda biraz eğlendikten sonra,[242] 27 Mayıs'ta demir almıştır. Ancak önce

---

[239] BOA., HAT/39919; 43574.

[240] BOA., HAT/39919; 43574; 40021; Esat, **Tarih,** s. 409-10.

[241] BOA., HAT/ 43578; 43578-A; 43578-B; 39845; 39411.

[242] BOA., HAT/40139, Hüsrev Paşa 27 Mayıs 1825 tarihli kaimesinde; epeydir Nâsır-ı Bahrî korvetiyle miri çeklevelerinin boğaza ulaşmasını beklediğini ve bunların ancak 24 Mayısta ulaşabildiklerini, buradaki vakit kaybının "*...Her bir dakikasının gözünde bir sene gibi göründüğünü ve gâyetle müteessif olduğunu...*" ve nihayet 27 Mayıs sabahı Na'râ Burnu' ndan hareket edeceğini bildirmiştir. Kaptan Paşa, Reşit Paşa' nın ısrarı sebebiyle acilen boğaza sevk edildiğinden, zahire ve mühimmat gemilerinin daha sonra sevki ve boğazda birleşilerek Misolongi'ye hareket etmeleri kararlaştırılmıştı. Hüsrev Paşa'nın, boğazdan hareketini geciktiren sebepler arasında, hava muhalefetinin de etkili olduğunu dile getirdiği tezkiresi arz olununca II. Mahmut hiddetlenmiş ve şu atırları kaleme almıştır: "*...Hava müsaittir hemân bir iki gün zarfında gayret eylesün... levâzımât-ı cüz'iyyesi her ne ise itmâmına gayret eylesün bu gidiş ile bunlardan birkaçı tedip olunmadıkça yoluna girmeyecek gibi anlıyorum...* ", bkz. HAT/40170.

Bozcaada ile Sığrı civarında[243] ardından da Şıra Adası[244] ile Andre Boğazı'nda asilerle iki kez şiddetli biçimde savaşılmıştı.[245] Çarpışmalarda kaptan paşanın hazine gemisi imha edilmişse de sonuçta Osmanlı donanması galip gelmiş ve asiler firara mecbur olmuşlardır.[246] Ortalığın sakinleşmesinden sonra toparlanmak için Suda limanına çekilen Hüsrev Paşa,[247] ancak 9 Temmuz 1825'te Misolongi açıklarına ulaşabilmiştir.[248]

Donanmanın Misolongi açıklarına ulaşmasıyla, karadan sürdürülen sıkı kuşatmaya denizden de destek verileceğinden, asilerin direnmesi çok zorlaşacaktı. Ayrıca sıçan yolları kazılmak suretiyle ulaşılan kale önündeki hendeklere, toprak ile çalı çırpı doldurularak bataklıkların kurutulmasına başlanmıştı. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra kale üzerine yürüyüş yapmak fikrinde olan[249] Reşit Paşa, asilerin direncini kırmak amacıyla kaleye gelen tüm su yollarını da kesmiştir.[250]

Misolongi cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Moton ve Koron'u asilerden alan İbrahim Paşa, fırtına dolayısıyla kaybolan gemilerinin 2 Mayıs'ta gelip donanmasına katılmasıyla, bir başka bölgeye hareket etme imkanına kavuşmuştu. İbrahim Paşa, komutanlarından Hüseyin ve Hurşit Beyleri öncü olarak Navarin kalesine sevk ettikten sonra, 31 Mayıs'ta kendisi Moton'dan hareket etmiştir.[251] Çok şiddetli bir kuşatmanın ardından İbrahim Paşa vire ile Navarin kalesi ve şehrini,[252] ardından da Kalamata'yı ele geçirmiştir.[253] İbrahim Paşa'nın peş peşe kazandığı bu başarılar ve Mora

---

[243] BOA., HAT/40089-C; 40089-B.

[244] BOA., HAT/38339.

[245] BOA., HAT/39268-A.

[246] Süleyman Nutki, **a.g.e.,** s. 118.

[247] BOA., HAT/38339. Bu haber arz edilince padişah "*...Şu donanma Misleng önüne varmadıkça derûnum rahat etmez bundan böyle zuhûr eden evrak bilâ te'hir taraf-ı hümâyûnuma arz olunsun..*" şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.

[248] BOA., HAT/39627, Rumeli valisi Reşit Paşa' nın kaimesidir. Hüsrev Paşa' nın Misolongi önüne varış tarihi 23 Zilkade 1240/ 9 Temmuz 1825'tir. bkz. BOA., HAT/38397. Diğer kaynaklar da bunu tasdik eder. bkz. Esat, **Tarih,** s. 418; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 91; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 120.

[249] BOA., HAT/39526; 39526-A; 39269-M; Esat, **Tarih,** s.418.

[250] BOA., HAT/39518.

[251] BOA., HAT/39269-L.

[252] BOA., HAT/38738; 39453. İbrahim Paşa' nın başarıları padişah tarafından son derece takdirkar ifadelerle övülmüştür. Buna karşın İbrahim Paşa'nın şükranlarını bildirdiği cevabi yazısı için bkz. BOA., HAT/39599.

[253] BOA., HAT/40097; Ayrıntılar için bkz. Esat, **Tarih,** s.413 vd; **Cevdet**, XII, s.120; Iorga, **a.g.e.,** V, s. 308 vd. Iorga, İbrahim Paşa' nın ardı ardına kazandığı başarıları, Avrupa taktiğinde yetiştirilmiş disiplinli bir orduya sahip olmasına bağlamaktadır.

içlerine doğru hızlı ilerleyişinden dolayı[254] yılgınlığa düşen asileri yeniden gayrete getirmek ve dirençlerini arttırmak isteyen Yunan hükümeti, gazeteler ve broşürler yoluyla Mısır ordusunun aslında perişan vaziyette bulunduğu, kaybedilen bölgelerin dağlık birkaç araziden ibaret olduğu şeklinde propagandaya girişmişlerdir.[255]

2. Hüsrev Paşa' nın Yardım Getirmek İçin Mısır'a Gidişi

a. Eski İki Hasmın Buluşması

Hüsrev Paşa Misolongi önüne varmış olmakla birlikte, Akdeniz Boğazı'ndan çıkışta meydana gelen Andre Boğazı savaşında donanma çok hasar görmüştü. Kendisine yardımcı olacak Mısır donanması henüz bölgeye ulaşmadığı gibi, asilerin gücü ortada olduğundan, Misolongi limanın da kışlaması son derece tehlikeli görünmemekteydi.[256]

Kaptan paşanın 9 Temmuz'da Misolongi önüne gelişinden[257] beş altı gün sonra, asiler elli kadar gemiyle Osmanlı donanmasına hücum edince, şiddetli bir savaş daha yaşanmıştır. Mısır donanması bölgeye gelmeden tek başına maiyetindeki gemilerle sığ sularda durmanın tehlikeli olacağını bu son taarruzla iyice idrak eden Hüsrev Paşa, [258] gelişinden 20 gün sonra Misolongi önünden açılınca, asiler kaleye yine zahire ve mühimmat verme imkanı elde etmişlerdir. Bu beklenmedik gelişme, karadan son derece sıkı biçimde kuşatmayı sürdüren Reşit Mehmet Paşa'nın tüm emeklerini boşa çıkardığı gibi, asilere rahat bir nefes alma imkanı sağlamıştır.[259]

Donanmanın Misolongi önünden çekilmesiyle, Reşit Paşa komutasındaki Rumeli ordusunun şevki kırılmış,[260] meydana gelen boşluk ve fırsattan yararlanan Yedi Ada'daki İngiliz komutanları da asilere mühimmat, asker ve zahire yardımı

---

[254] BOA., HAT/38738; 38769 İbrahim Paşa Mora içlerine doğru başlattığı temizlik harekatını sürdürdüğünü ve bir çok bölgenin istimân talep ettiğini 2 Haziran 1825 tarihli mufassal kaimesiyle arz etmiştir. Bunun arzı üzerine padişah *"... Bu gavurlar yalnız istimân ile yoluna yatmazlar hemân olur olmaz sözlerine bakmayıp urmak lazımdır..."* şeklinde hayli ilginç satırlar kaleme almıştır.

[255] BOA., HAT/39269-H; 39269-I nr. vesikalar, Çamlıca Gazetesi ile ismi belirtilmeyen diğer birkaç yerel gazetedeki haberlerin tercümeleridir.

[256] Süleyman Nutki, **a.g.e.,** s. 118.

[257] Hüsrev Paşa'nın Misolongi önüne varış tarihi 23 Zilkade 1240/9 Temmuz 1825'tir. Bkz. BOA., HAT/38397.

[258] Esat, **Tarih,** s. 418.

[259] BOA., HAT/3941721. Asilerin yeniden yüz bulması ve bu hayal kırıklığından ötürü ordusunun dağılma noktasına geldiğine dair Reşit Paşa'nın kaimeleri için bkz. HAT/43588; HAT/39369.

[260] BOA., HAT/39265-F.

yapmışlardır.[261] Hüsrev Paşa, hasarlı gemileri tamir ettirmek ve toparlanmak için İstanbul'a dönmek istemişse de henüz yeni Mora sularına açılmış donanmanın, tekrar başkente dönmesi asileri daha da cesaretlendireceğinden, padişah tarafından buna kesinlikle izin verilmemiştir.[262]

Donanma böyle perişan haldeyken, bu sırada Mısır valisinin birkaç orta Cihadiye askeri göndermek istediğini bildirmesi fırsat bilinerek, hem bunların Mora'ya nakli hem de donanmanın toparlanması için, Hüsrev Paşa'nın Mısır'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[263] Ağır hasarlı olan bir çok geminin acilen tamir edilmesi zarureti, kış mevsiminin girmesine de iki ay kalmış olmasından ötürü, Hüsrev Paşa'ya, İskenderiye limanına gitmesi ve gereken tamiratı yaptırarak, erzak ve mühimmat bakımından donanmayı yeniden teçhiz ettikten sonra, yine Misolongi önüne gelmesi talimatı gönderilmiştir.[264]

Hüsrev Paşa'nın İskenderiye'ye varmasından birkaç gün önce, 31 Temmuz 1826'da asilere ait üç ateş gemisi, Rus bandıralı ticaret teknesi görünümünde İskenderiye limanına girmişlerdi. Limana girer girmez ilk ateş gemisinin tutuşturulup salıverilmesiyle gerçeği fark eden Mısır donanmasına ait gemiler, derhal karşı harekata geçince, diğer iki gemiyi ateşlemeye fırsat bulamadan asiler limandan firar etmek zorunda kalmışlardı.[265] Mısır valisi Mehmet Ali Paşa olayı haber alınca *"canı başına sıçrayıp"*, damadı Muharrem Bey ile kethüdası Bilal Ağa'yı beş altı savaş gemisiyle asileri takibe göndermiş, bununla da yetinmeyerek bir korvet ve dört savaş gemisiyle peşlerine düşmüştür.[266]

İskenderiye'de bunlar yaşanırken, merkezden gelen talimat doğrultusunda Hüsrev Paşa 29 Temmuz 1825'de Misolongi'den hareket etmiştir. 13 Ağustosta İskenderiye limanına varan kaptan paşa,[267] on-on beş gün içinde Mısır valisinin de

---

[261] BOA., HAT/38060-A/ 22 Ağustos 1825. Rumeli valisi Reşit Paşa'nın bu istihbaratını, Zanta'daki casusundan aldığı bilgilere dayanarak Sirozi Yusuf Paşa da teyit etmiş ve ayrıntılarıyla merkeze bildirmiştir, bkz. HAT/39358. Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. HAT/40000 ve 40000-A.

[262] Lütfi, **Tarih**, I, s. 33. Padişah bu hususa dair kaleme aldığı hatt-ı hümayunda tepkisini şöyle dile getirmektedir: *"...Vâkı'â kapudân-ı müşarun ileyhin boğaza aydeti lazım gelmiş olaydı günâ gün havadisler tekevvünüyle çirkin bir şey olurdu..."*, bkz. HAT/38397.

[263] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 32.

[264] Esat, **Tarih**, s. 418-9; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 120.

[265] BOA., HAT/38248.

[266] Aynı vesika; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 33.

[267] BOA., HAT/38397.

yardımıyla gerekli tüm işleri yapıp, yeniden Mora'ya dönebileceğini düşünmekteydi.[268] Hüsrev Paşa İskenderiye'ye vardığında, Mehmet Ali Paşa Akdeniz sularında eşkıya takibindeydi. Bunun kendisine ifade edilmesi üzerine, Mısır valisine destek vermek ve asilerin suikast ihtimalinden korumak için Akdeniz sularına bizzat hareket etmek istemiştir. Ancak Mısırlı komutanların bunu uygun görmemesi üzerine, Riyale beyin komutasında 18-20 kadar gemiye yol emri vermiş ve Mehmet Ali Paşa'yı sağ salim bulup getirmeden gelmemelerini sıkıca tembih etmiştir. Ancak Riyale bey tüm çabasına rağmen kendisini bulamayarak geri dönmüş, kısa süre sonra 20 Ağustos 1825'te Mehmet Ali Paşa da salimen İskenderiye limanına ulaşmıştır.[269]

Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa en son yirmi yedi yıl önce görüşmüşlerdi. Daha doğrusu Mehmet Ali Paşa, Hüsrev Paşa'yı Mısır valiliği koltuğundan alaşağı ederek, kendi iktidarının önünü açmıştı. O tarihten beri birbirleriyle kanlı bıçaklı olan bu ikili, bu defa Mora isyanının tenkilinde işbirliği ve yardımlaşmak amacıyla, zorunlu olarak yeniden yüz yüze gelmişlerdi. Kısa süre öncesine dek Mısır valisinin ısrarla, Hüsrev Paşa'nın yetersizliğinden dolayı isyanın bir türlü bastırılamadığını, dolayısıyla kaptan-ı deryalıktan azlini istediği herkesin malumuydu. İki amansız hasmın bu atmosferde gerçekleşen görüşmesinde, beklenenin aksine ilk başta Mehmet Ali Paşa, Hüsrev Paşa'ya son derece hürmetkar davranmış ve padişah hakkında da son derece minnettar sözler sarf etmiştir. Hüsrev Paşa bu görüşmeye dair şu ayrıntıları verir: Mehmet Ali Paşa'nın kendisine *"...bak paşa karındaşım"* şeklinde hitap ederek sahip olduğu her şeyi padişaha borçlu olduğunu söyledikten sonra, *"din ü devlet için can diriğ olunmaz"* diyerek, donanmanın her türlü ihtiyacını tamamen karşılayacağı konusunda teminat veren Mısır valisini şu sözlerle yüceltir: *"Hazret-i Allah kendisini padişahımız efendimize bağışlasun...veliyy-i ni'met bendeliği ve himmet ve hidmet ve gayret din u devlete sıdk u ihlâs-ı ubûdiyyet hüdâ alîmdir ki olsa olsa bu kadar olur hidemât-ı din u*

---

[268] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 33. Hüsrev Paşa'nın bu mufassal arizası arz edilince padişah *"...Mütevekkilen 'alallah İskenderiye'ye azimeti isâbet olmuş inşallâhu te'âlâ şimdiye kadar ondan dahi hareket etmiştir. Mısır valisi müşarun-ileyhin bu bâbda vukû'a gelen sa'y u gayretine diyecek yok..."*, bkz. BOA., HAT/38363. Hüsrev Paşa 30 Ağustosta İskenderiye'den Misolongi'ye hareket edeceğini sadarete bildirmişti.

[269] BOA., HAT/38248. Hüsrev Paşa 20 Ağustos 1825 tarihli bu mufassal kaimesinde, gelişmeleri günü gününe ve ayrıntılı biçimde nakletmektedir.

devlet-i aliyyede mebzûl olan himmet-i âlilerinin derecesi kâlen ve kalemen kâbil-i ta'rîf olamaz".[270]

Hüsrev Paşa'nın bu övgü dolu ifadelerinin altında kalmak istemeyen Mısır valisi, 24 Ağustos 1825'te Babıali'ye gönderdiği kaimesinde şu satırlara yer verir: *"Hüsrev Paşa hazretleriyle hukûk-ı kadîmemiz olduğundan bu tarafı teşrîf ve şeref-i mülâkat ve muvâsalatlarıyla bir dahî dünya gözüyle müşerref ve taltîf olduğumdan dünya kendümün olmuş kadar memnun ve mesrur oldum"*. Ardından Mehmet Ali Paşa donanma için gereken her şeyi vereceğini kendisine taahhüt ettiğini ve en kısa sürede vadini gerçekleştireceğini de ifade etmiştir. Bu kaimenin arzı üzerine Sultan II. Mahmut, kullarından ezeli iki düşman arasındaki buzların eridiğini zannederek memnuniyetini şu sözlerle dile getirmiştir: *"...bu tedbir buradan böyle icra olunsun denilse böyle olmazdı. Tabî'at-ı maslahât böyle yapmış. Müşarun-ileyhimânın mukaddemlerden dolayı derûnlarında olan ilişik, bununla mündefi' olarak inşallah bundan böyle bi'l-ittifâk nice nice hayırlı hidemâta nâil olurlar..."*[271]

Mehmet Ali Paşa tarafından yine umulanın aksine, Hüsrev Paşa'ya hayli nakit para ve son derece kıymetli hediyeler de takdim edilmiştir.[272] İlk günkü sıcak dostluk gösterisine ve övgü dolu sözlere rağmen Mehmet Ali Paşa daha sonraki görüşmelerde, asilerin henüz tepelenememiş olmasından ötürü Osmanlı donanmasındaki kaptanları korkaklıkla itham ederek, hayli sert sözlerle çıkışmıştır. Onlar ise *"...bizim başımız kaptan paşaya bağlıdır döğüşün der ise gavga ederiz arkam sıra gelin derse arkasına düşer gideriz"* şeklinde kendilerini savununca, Mehmet Ali Paşa Hüsrev Paşa'ya dönerek, *"Paşa kardaş bunu niçün ediyorsunuz sebebi nedür"* deyince Hüsrev Paşa; *"gavurun nev-icâd ateş gemileri olup faraza bir kapak ileri varsa üç dört top atmaksızın ateş gemisinin birisi yapışıp telef oluyor iş görülemediğinin sebebi bu oluyor"* şeklinde kendisini savunmuştur. Bu savunmadan pek de tatmin olmayan Mehmet Ali Paşa; *"Çün ki böyledir gavuru gördüğümüz gibi kaçmayın gavga edin ateş gemisi yapışırsa yanan kapak ise kapak, firkateyn ise firkateyn, müceddeden bedenimden inşa ederim ve sizlere bunun için zerre kadar bir keder getirtmem"*

---

[270] BOA., HAT/38248; Lütfi, **Tarih**, I, s.34

[271] BOA., HAT/38363.

[272] Esat, **Tarih**, s. 419. Esat Efendi Mehmet Ali Paşa'nın Hüsrev Paşa' ya 1000, dairesi efradına ise 500 kese hediye ettiğini yazıyor. Kamil Paşa ise, **a.g.e.,** III, s.91'de, Hüsrev Paşa' ya "hediye-i girân bahâ" verildiğini kaydetmektedir. Ayrıca bkz. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 120.

deyince, başta Hüsrev Paşa olmak üzere tüm donanma ricali, bundan sonra gemi kaybedilir korkusuyla hareket etmeyecekleri ve hiçbir şekilde asilere göz açtırmayacaklarına dair Mehmet Ali Paşa'ya söz vermişlerdir. Mehmet Ali Paşa, hazır Hüsrev Paşa'yı yakalamışken, Mısır donanmasına gerektiği gibi neden yardım etmediğini ve zahire başta olmak üzere istenen şeyleri vermediğini de sorarak hayli sıkıştırmış, Hüsrev Paşa ise kaçamak cevaplar vererek bu soruları savuşturmuştur.[273] Mısır valisi sadece Hüsrev Paşa'yı azarlamakla yetinmeyip, böyle giderse oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerini Mora sularından çekebileceğini de kendisine ifade etmiştir.[274]

Mısır'da dönüş hazırlıklarını sürdüren Hüsrev Paşa, on-on beş günde dönerim[275] demesine rağmen, bu süreç umduğundan çok daha fazla sürmüş[276] ve nihayet 16 Ekim 1825'te Mısır donanması başbuğu Muharrem Bey[277] ile Misolongi'ye doğru hareket edebilmiştir.[278] Mısır valisinin donanmayı mükemmel bir şekilde teçhiz ettiği, seçkin komutanları[279] ve takviye birliklerle Mora'ya sevk ettiğine dair kendisinden ve kaptan paşadan gelen tahriratlar arz edildiğinde, padişah tarafından Mehmet Ali Paşa'ya son derece iltifatlı sözlerle mukabele olunmuştur.[280]

Bu gelişmeler yaşanırken Mora valisi İbrahim Paşa, Navarin kalesini aldıktan sonra ilerleyişine devam etmiş, Trapoliçe üzerine yürüyerek Ekim 1825 başında ele

---

[273] BOA., HAT/39953; Bu konuda Cevdet Paşa *"Mes'ele-i yunaniyyenin zuhûrundan beri donanmaca bir iş görülememesinden dolayı ümerâ-yı bahriyyeyi tevbîh ve i'tirâz ve kapudan paşaya ta'riz eylemiştir"* demekle yetinmiştir. bkz. **Cevdet,** XII, s. 120. Lütfi Efendi ise Mısır valisinin isyanın bastırılamamasına dair yönelttiği eleştirilere Hüsrev Paşa'nın *"Eşkıyanın yeni icat olunmuş gemileri var üzerlerine varılmak muhataralıdır"* şeklinde cevap vermesi üzerine Mehmet Ali Paşa'nın *"Bak paşa birader gemilerden kangısı yanarsa yerine yeni gemi veririm böyle korkaklık olmaz"* şeklinde itham edici bir cevap verdiğini kaydeder. bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 44-45. Bu diyalogu Lütfi Efendi, Mısır valisinin bu hususları İstanbul'a ihbar etmek üzere gönderdiği Hacı Osman Ağa'dan naklettiğini belirtmektedir.

[274] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 44-45.

[275] BOA., HAT/39346-C.

[276] Gecikmenin sebeplerine dair Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa' nın tahriratları için bkz. BOA., HAT/31467; 38347; 39346-C; 38387; 38315.

[277] Muharrem Bey'e verilen talimatın sureti için bkz. BOA., HAT/38315-A ve Lütfi, **a.g.e.,** I. Zeyl kısmı, s. 310

[278] BOA., HAT/38387; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 34; Mısır taksitlerine mahsuben Mehmet Ali Paşa tarafından donanmaya 7 yük 55 bin kuruş teslim edilmiştir. bkz. BOA., HAT/38351. Lütfi Efendi bu miktarı 300 kuruş eksik olarak kaydetmektedir.

[279] BOA., HAT/38347.

[280] BOA., HAT/38387; 38315. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 34'te bu iki hatt-ı hümayunun suretini vermektedir.

geçirmiştir. Böylece Mora'da asilerin elindeki tüm önemli kale ve şehirler İbrahim Paşa tarafından geri alınmış oluyordu.[281]

İbrahim Paşa'nın ardı ardına asilere karşı zaferler kazanması, isyancılar ile onları sevk ve idare eden Avrupalı dostlarını endişeye sevk etmiştir. Yunan hükümeti, bu hezimetlerin getirdiği panik havası ve Helen dostu General Hamilton'un teşvikleriyle, tüm inisiyatifi İngiltere'ye havale ederek, tamamen onların güdümüne girmiştir. Bu sırada Fransız Amiral de Rigny, Mora sularında asileri yeniden organize etmek telaşında iken, Napolyon ordusunun gözde subaylarından Fabvier, Regnault de Saint-Jean d'Angely de kendisine yardım etmekteydiler. İtalyan asilzadesi Porro'nun katkılarını ve gayretlerini de atlamamak gerekir. Bununla birlikte Avrupalı dostlarının yoğun çabalarına rağmen Yunanlılar, kan kaybetmeye devam etmekteydiler. İbrahim Paşa'nın başarılarına paralel olarak Reşit Paşa'nın Salona'yı ele geçirmesi, asilere bir diğer ağır darbe olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Atina halkı akıbetlerinden endişeye düştüklerinden Salamis Adası'na kaçtılar. Yunanlıların elinde tek güçlü direniş noktası olarak Misolongi kalmıştı ve bu sebeple tüm güçleriyle burayı takviye etmeye başladılar.[282]

İskenderiye'den Hüsrev Paşa komutasında hareket eden Osmanlı-Mısır ortak donanması, 180 parça gemiden oluşmaktaydı.[283] Bu sırada Reşit Paşa tüm gayretlerine rağmen, sadece karadan kuşatılmış olan Misolongi'yi henüz ele geçirememişti. Çünkü deniz tarafı açık olduğundan asiler direnişlerini sürdürebilmekteydiler. Bu şartlar altında kara kuşatması ne denli şiddetli olursa olsun, sonuç alınması mümkün değildi.[284] Bundan başka Rumeli ordusunun çoğunluğunu teşkil eden Arnavutların, ulufe bahanesiyle kargaşa çıkarmaları, düzenli ve etkin bir askeri harekat icrasını zorlaştırmaktaydı. Arnavutların Toska takımından olanlar, Salona ve civarının ele

---

[281] **Netâicu'l-Vukû'ât,** Nşr: N. Çağatay, III-IV, s. 253; Esat, 455; **Cevdet**, XII, s.121; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 90-91; Iorga, **a.g.e.,** V, s. 310-311. İbrahim Paşa' ya çok kıymetli bir samur kürk ve 5000 kuruş faizli sehim gönderilmiştir.

[282] Iorga, **a.g.e.,**V, s. 310-311.

[283] BOA., HAT/39677.

[284] BOA., HAT/39346, Babıali'den Mısır valisi ile kaptan paşaya bu husus şiddetlice ihtar edilmiş ve biran önce Misolongi önüne ulaşılmasının şart olduğu bildirilmiştir.

geçirilmesinden sonra ganimetten hisselerini alıp dağılıp gitmiş, kalanlar ise daha fazla ulufe için Reşit Paşa'ya baş kaldırmışlardır.[285]

Balyabadre'de Sirozlu Yusuf Paşa maiyetinde olan ordu da ulufe meselesinden dolayı isyan ederek dağılmıştı. Bu olumsuz şartların giderilmesi için Balyabadre ve Mora Kıstelleri maslahatı, bu bölgelerin muhafızı olan Sirozlu Yusuf Paşa'dan alınarak[286] Mora valisi İbrahim Paşa'ya havale edilmiştir. Ardından, Mısır valisinin damadı Muharrem Bey başbuğluğunda[287] bölgeye talimli Mısır Cihadiye askeri sevkine başlanmıştır.[288]

Sayılan sebeplerden ötürü, sarf edilen tüm çabalara rağmen Misolongi'yi bir türlü ele geçiremeyen ve isyanı bastıramayan Babıali, çözümün talimli ve disiplinli askerden geçtiğini açıkça görmüştü. Bu sebeple Misolongi'nin fethi işini, Moton, Koron, Navarin ve Trapoliçe'yi kolayca ele geçiren düzenli Mısır ordusunun komutanı İbrahim Paşa'ya havale etme kararı alınmış, ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan bu hususta, oğluna gerekli talimatları göndermesi istenmiştir.[289]

Misolongi maslahatını da yüklenen İbrahim Paşa, karaya çıktığında kendisine hayli at lazım olacağını bildirince, II. Mahmut'un talimatıyla, istabl-ı amire'den biri İbrahim Paşa için müzeyyen olarak 25, Enderun ricalinden 30, meşihattan 4 ve diğer ricalden de farklı sayılarda olmak üzere toplam 217 iyi cins at tedarik olunmuştur. Atlar, 8 Kasım 1825'te Babıali bahçesinde tek tek kontrol edilerek, İbrahim Paşa'ya ulaştırılmak üzere Mısır kapı kethüdası Necip Efendi'ye teslim edilmiştir.[290] Misolongi'nin düşürülmesi için Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri tüm güçleriyle

---

[285] BOA., HAT/38329; 39855; 38306-B. Rumeli valisi, özellikle ordusunun çoğunluğunu teşkil eden Arnavut askerlerin ulufe kavgasından bıktığını ve 4 aydır kuşatmada olan ordunun artık sabrı kalmadığını belirtmektedir. Cevdet Paşa Arnavut askerlerin ne denli disiplinsiz birlikler olduklarını, ulufe yüzünden çıkardıkları rezaletleri ve Avlonyalı-zâde Süleyman Bey ile Pilaslı-zâde İsmail Paşalar arasındaki rekabet yüzünden birbirlerinin askerini dağıtmak için ne tür entrikalar çevirdiklerini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. bkz. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 121-122.

[286] BOA., HAT/43599; 39422; 39240. Yusuf Paşa'nın önce memleketi olan Serez'e, daha sonra da mansıbı olan Aydın'a gitmesi kararlaştırılmıştır.

[287] BOA., HAT/39629.

[288] BOA., HAT/38357; 43703; 43705.

[289] Esat, **Tarih**, s. 455-456; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 122.

[290] BOA., HAT/39240; Esat, **Tarih,** s. 456-7; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 122; **Lütfi**, I, s. 36 . Mısır valisinin bu konudaki teşekkür yazısı için bkz. BOA., HAT/39629.

yüklenirken, asiler yine hedef şaşırtmak amacıyla Eğriboz'a hücum etmişler, ancak muhafız Ömer Paşa'nın üstün gayretleriyle eli boş dönmüşlerdir.[291]

b. Mora' ya Dönüşü ve Üçlü Zirve

Kasım 1825 itibariyle Mora harekatındaki son durum şöyledir: Bir türlü halledilemeyen Misolongi işini bitirmek üzere görevlendirilen İbrahim Paşa, bölgeye hareket etmek için gereken hazırlıklarını bitirmek üzeredir. Asilerle yapılan savaşlarda hasar gören donanmasını toparlamak ve hazırlanan zahire ile mühimmatı Mora ordusuna nakletmek için İskenderiye'ye giden Hüsrev Paşa da Mora sularına ulaşmıştır. Navarin'e uğrayarak İbrahim Paşa'yla görüşen kaptan paşa, kendisi için getirdiği süvari ve piyade askerler[292] ile zahire, mühimmat ve teçhizatı 6 Kasım 1825'te teslim etmiştir.[293] Ardından 18 Kasımda Mısır donanması başbuğu Muharrem Bey'le Navarin'den hareket eden Hüsrev Paşa, iki gün sonra Misolongi önlerine ulaşmıştır.[294] Bu haberi alan İbrahim Paşa ise Trapoliçe'den hareket ederek Balyabadre'ye, oradan da Mora Kısteli'ne geçmiştir.[295]

Mora cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, sultan II. Mahmut 1 Aralık 1825'de tebdîlen Babıali'ye gelerek, sadrazam ve reisülküttapla bölgedeki son durumu müzakere etmiştir. Ancak bu görüşmede padişahın sarf ettiği sözler, konuyu bambaşka bir mecraya çekmiştir: Devletin temelinin, Allah'ın emirlerine sıkıca sarılmakla sağlamlaşacağını, aksi halde beladan kurtulmanın mümkün olmayacağını ifade eden padişah, beş vakit namaz cemaatle kılınmadığından devletin tüm işlerinin ters gittiğini, Mora isyanının da bundan doğan bir bela olduğunu, artık Babıali dahil her yerde beş vakit namazın cemaatle aksatılmadan eda edilmesini sıkıca tembih etmiştir.[296]

---

[291] Esat, **Tarih**, s. 462.

[292] BOA., HAT/38261, İbrahim Paşa için getirilen Cihadiye askerinin sayısı on bin kadardı. Hüsrev Paşa, burada İbrahim Paşa ile son derece samimi ve "baba-oğul" gibi her konuyu müzakere ettiklerini ve birlikte Mora isyanını bitirmek için tüm güçleriyle çalışma kararı aldıklarını merkeze arz etmiştir, bkz. BOA., HAT/39495; 39346-D.

[293] BOA., HAT/38357; 43599; 39677.

[294] BOA., HAT/43599.

[295] BOA., HAT/43642; 43559; **Cevdet**, XII, s. 123.

[296] Esat, Tarih, s.492. Bu hususta tüm resmi daireler ile İstanbul ve Bilâd-ı selâse kadılarına ayrı ayrı buyrultular gönderilmiştir, bkz. Esat, **Tarih**, s.493.

Ellerindeki en güçlü direniş noktası olan Misolongi'nin, Osmanlı ve özellikle de düzenli Mısır kuvvetleri tarafından kuşatılmasıyla sona yaklaştıklarına hükmeden direnişçiler, sansasyonel bir çıkarma harekatı planladılar. Buna göre; İstanbul'u seksen kadar gemiyle basmak, yahut bazı yerlere bombalar koymak suretiyle başkentte terör paniği yaratmak ve bu şaşkınlıktan yararlanarak isyanın sembolü haline gelen Misolongi'yi kurtarmak için zaman kazanmak ve de kaleye yeniden zahire ile mühimmat sokmak düşüncesindeydiler. Asiler bunu başaramadıkları takdirde, B planı olarak İzmir'de büyük bir yangın çıkararak dikkatleri buraya çekmeyi kararlaştırmışlardı.[297]

Çok daha önce bir araya gelmesi planlanan Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri ile Mısır ordusu, nihayet Aralık ayı başında bunu başarmışlardır. Mora Kısteli'ndeki bir gemide Hüsrev, İbrahim ve Reşit Mehmet paşalar 2 Aralık 1825'te üçlü bir zirve yaparak, Misolongi'nin nasıl ele geçirilebileceğini ve civardaki diğer bölgelere yapılacak harekatın ayrıntılarını müzakere etmişlerdir.[298] Bu üçlü görüşmede hem Hüsrev hem de İbrahim Paşa, aylardır Misolongi ve civarındaki bölgeleri ele geçirememiş olmasından dolayı Reşit Paşa'yı, son derece ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Reşit Paşa gerçekten de kendisini savunmaktan bile acizdir, zira kendisini azarlayan Hüsrev Paşa'nın kölesidir ve tabir caizse "nan u nimetiyle perverde olduğu" efendisine karşı çıkması da mümkün değildir.[299]

Görüşmede Reşit Paşa'nın, komutasındaki disiplinsiz Arnavut askerinden yakınması ve işe yaramadıklarını söylemesi üzerine Hüsrev ve İbrahim Paşalar, bunların kendi ordularının düzenini de bozabileceğini söyleyerek, Mısır'dan gönderilen iki alay Cihadiye askerini de veremeyeceklerini,[300] ya bu disiplinsiz askeri tamamen dağıtması

---

[297] BOA., HAT/39190; 39268. Bu konudaki bilgileri Babıali'ye, Hüsrev Paşa' nın sofracısı olup asilere esir düşen ve 9 Kasım 1825'te ellerinden kurtulup İstanbul'a gelen Şaban Ağa nakletmiştir. Asilerin İstanbul'u basarak tahrip etmek niyetinde olduklarına dair söylenti yayılınca, Boğaz ve tüm hassas bölgelerde teyakkuz durumuna geçilmiştir. Alınan önlemlerin ayrıntıları için bkz. BOA., HAT/39268; Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 41.

[298] BOA., HAT/38261-C.

[299] BOA., HAT/38261, Hüsrev ve İbrahim paşalar, Reşit Paşa' nın başarısızlığını yüzüne vurarak, "*Biz Misleng ile uğraşırken siz seyr ü temaşa ediniz..*" dediklerini, ancak Reşit Paşa bu ve benzeri ithamlara karşılık veremediğini İbrahim Paşa'nın mühürdarına şu şekilde ifade etmiştir "*...Bak mühürdâr efendi kapudân paşa benim velîni'metim efendim olduğundan huzurlarında ifadeden hayâ ettim*" diyerek Babıali'den nasıl talimat gelirse o şekilde hareket edeceğini belirtmiştir.

[300] BOA., HAT/38261-A; 38261-E.

ya da tümünü alıp Salona civarındaki asiler üzerine gitmesini,[301] yahut istifa etmesini teklif etmişlerdir.[302] Bu beklenmedik teklife ve o güne dek sarf ettiği gayretlerin görmezden gelinmesine son derece içerleyen Reşit Paşa, sunulan alternatifleri reddederek konuyu padişahın iradesine havale ettiğini söylemekle yetinmiştir.[303] Bu durum, Mora harekatını yöneten üç komutan arasında çıkan yeni bir krizden başka bir şey değildi. Efendisi Hüsrev Paşa'ya karşı söz söyleyemeyen Reşit Paşa, merkezin bu hususta vereceği kararı etkilemek ve kuşatılmasında bu kadar emek harcadığı Misolongi önünden ayrılmamak için, kuşatmadan çekilmesi halinde askerinin kesinlikle isyan edeceğini[304] 7 Aralıkta Babıali'ye bildirmiştir.[305] Bu konuda taraflardan gelen tahriratlar meşveret meclisinde müzakere edildikten sonra padişahın iradesi sorulmuş ve Misolongi'nin fethinin Hüsrev ile İbrahim paşalara, Salona'nın fethinin ise Reşit Paşa'ya havale edilmesine dair irade sadır olmuş ve bu karar üçüne de tebliğ edilmiştir.[306]

Babıali, Mora cephesindeki sorunu çözdüğünü düşünürken, gerçekten de konunun önemi ve aciliyetiyle hiç bağdaşmayacak şekilde, 19 Ocak 1826 tarihli ortak kaimeleriyle Hüsrev ve İbrahim Paşalar; Salona üzerine gönderilmesi yönündeki karara Reşit Paşa'nın çok gücendiğini, bu sebeple hep birlikte Misolongi üzerine yürüme kararı aldıklarını arz etmişlerdir. Bu durumda başka seçeneği olmayan Babıali, özellikle padişahın da kararı memnuniyetle karşılaması üzerine, paşaların son teklifini onaylamıştır.[307]

---

[301] BOA., HAT/38261; 39377 Hüsrev ve İbrahim paşalar konunun tüm ayrıntılarını bu iki müşterek kaimeyle merkeze arz etmişlerdir.

[302] BOA., HAT/38261-H.

[303] BOA., HAT/38261-H; 38261; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 35-6.

[304] BOA., HAT/39377.

[305] BOA., HAT/38261-G.

[306] BOA., HAT/38261; 39451, Bizzat Sultan II. Mahmut, ordusunda isyan çıkarsa bundan kendisinin mesul olacağı konusunda Reşit Paşa'yı uyarmıştır.

[307] BOA., HAT/ 38405. Reşit Paşa'nın düzensiz birlikleri Salona taraflarına çapul için sevk edilerek (bkz BOA., HAT/43587) sadece dairesi halkıyla harekata iştirak etmesi kararlaştırılmıştır, bkz. BOA., HAT/39720-A; 39516; Esat, **Tarih**, s. 494-496; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 92; Reşit Paşa' nın bölgede kalmasına izin verilmesine teşekkür için gönderdiği kaimesi için, bkz. BOA., HAT/40167. Üç Paşa'nın tekrar ittifak etmelerini padişah şu sözlerle takdir etmiştir: "*...Tedâbirin pek âlâsı her bir işi garazdan âri olarak bi'l-ittifâk maslahata yapışmaktır müşarun-ileyhimin bu usûl-ı hakîmâneye riâyetleri alâmet-i tevfik ve nusrettir inşallâh*", bkz. BOA., HAT/ 43591. Bir başka hatt-ı hümayunda ise "*...Bu hususta olan ittihad ve ittifâklarına hiç diyecek yok ve inşallah bu tutumları alâmet-i tevfikdir tahsin u âferini hâvi gâyet iltifatlı cevap yazılsın...* " denilmiştir, bkz. BOA., HAT/38405. Sureti için bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 36.

Mora cephesindeki ortak harekat sorunu çözümlendikten sonra bölgeden bir takım yeni haberler gelmiştir. İngilizlerin asilere yardımı ve himayelerine dair Osmanlı memurlarının ihbarları ulaşınca, İngiltere elçisi Babıali'ye çağırılarak, iki dost ülke arasında mevcut anlaşmalara aykırı bu tür hareketlere son verilmesi bir kez daha hatırlatılmıştır.[308] Bunun hemen ardından Rumeli valisi Reşit Paşa, İngiliz tüccarlar tarafından asilere yardım için iki yüz bin kese toplandığını, her üç ayda bir 11 bin keselik taksitler halinde komutanlarına teslim edildiğini ve Misolongi'ye 1200 kese sevk ettiklerini, ancak ele geçirilen bir papazın itirafı üzerine pusu kuran askerleri tarafından bu paranın ele geçirildiğini bildirmiştir. Reşit Paşa yazısında, böylece Misolongi kalesine maaş verilerek doldurulan asilerin müdafaadan vazgeçebileceklerine de dikkat çekmiştir.[309] Reşit Paşa'nın yazısı merkeze ulaşınca İngiltere elçiliğinden resmi bir açıklama istenmiş, ancak elçi, bu tür konulara cevap vermeye yetkisi olmadığını bildirip yine konuyu geçiştirmiştir.[310]

Babıali Avrupalı devletlerin asilere yardımını hazmedemediğinden, Hüsrev Paşa'ya bir "isti'lam-nâme" yollayarak, Reşit Paşa'nın aktardığı bilgilerin doğru olup olmadığını sormuş ve daha ayrıntılı bilgiler göndermesini istemiştir. Babıali'nin bundan kastı, İstanbul'daki İngiliz elçisiyle bu husus tekrar müzakere edildiğinde elini güçlendirmek ve daha fazla delil sunabilmekti.[311]

D. ORTAK ASKERİ HAREKATIN ÇIKMAZA GİRMESİ

1. İbrahim Paşa' yla Anlaşmazlığa Düşmesinin Nedenleri

Misolongi önünde kalmasına izin verilen Reşit Paşa, bu sırada asker ulufeleri ile sefer masrafları yüzünden hayli sıkışık durumda olduğunu, bu sebeple iyice karışık hale gelen mali konuları yoluna koyacak bir defterdarın gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine sabık defterdar Atâ Efendi ile Baruthane Nazırı Necip Efendi'nin gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak Aralık 1825 ortasında bu karar değiştirilerek,

---

[308] Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 36. Bu uyarıdan da bir sonuç alınamayacağı bizzat padişah tarafından ifade edilmektedir.

[309] BOA., HAT/39475-C. Buna karşın Babıali'nin girişimi için bkz. BOA., HAT/51313.

[310] Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 40.

[311] BOA., HAT/39595. Hüsrev Paşa bu yardım hususunu doğruladıktan sonra, Yedi Ada' daki İngiliz komutanlarıyla konuyu görüşüp bu tür hareketlere izin vermemelerini talep edeceğini bildirmiştir.

Atâ Efendi'nin yerine "Serasker Ordusu Defterdarı" unvanıyla Çavuşbaşı Hüsnü Bey'in gönderilmesi irade olunmuştur[312]

Çavuşbaşı Hüsnü Bey'in Mora'ya gönderilmesini, bizzat Sultan II. Mahmut istemiştir. Reşit Paşa ve özellikle de Hüsrev Paşa ile İbrahim Paşa arasındaki çekişmenin gittikçe şiddetlendiğini fark eden padişah, en güvenilir adamlarından Hüsnü Bey ve Necip Efendi'yi göndermek suretiyle, hem anlaşmazlıkların iç yüzünü öğrenmek, hem de Misolongi harekatından sonra Hüsrev Paşa'yı Çamlıca Adası üzerine gitmeye ikna etmeyi hedeflemekteydi.[313] Vakanüvis Esat Efendi, Atâ Efendi'nin yerine Hüsnü Bey'in gönderilmesi hakkında "*her ne sebebe mebnî ise*" diyorsa da[314] vesikalardan net bir biçimde anlaşıldığı üzere gönderiliş gerekçesi; İbrahim ve Hüsrev paşalar arasındaki anlaşmazları çözmek, hiç olmazsa Misolongi ele geçirilene dek işbirliğini sürdürmelerini sağlamak ve bu iş bitince de kaptan paşayı Çamlıca Adası üzerine gitmek konusunda ikna etmekti.[315]

Çavuşbaşı Hüsnü Bey ile Baruthaneler Nazırı ve Mısır Kapı Kethüdası Necip Efendi, padişahın şifahi talimatları ve Babıali'den verilen tahriratlarla nihayet 18 Aralık 1825'te İstanbul'dan hareket etmişlerdir.[316] 4 Şubat 1826'da Misolongi'ye varan arabulucular, getirdikleri tahriratları paşalara sunmuşlardır.[317] Hüsnü Bey ve Necip

---

[312] Esat, **Tarih**, s. 494-5. Bu değişikliği bizzat padişah işaret etmiştir. Sadrazam arza girdiğinde Hüsnü Bey'in gönderilmesi şifahen irade olunmuştur. II. Mahmut hazır bir talep varken güvendiği devlet adamlarından biri olan Çavuşbaşı Hüsnü Bey'i bölgeye göndererek paşalar arasındaki çekişmeyi ve Mora işinin bir türlü bitirilememesinin ardındaki gerçekleri öğrenmek istemiştir. Zira Hüsnü Bey'in Misolongi'ye ulaştıktan sonra, sürekli olarak bölgedeki durumu ve paşalar arasındaki ilişkiyi gizlice padişaha rapor ettiğini bilmekteyiz.

[313] BOA., HAT/50220. Bu hususta padişah şunları söylemektedir: "*... Hüsnü Bey'in memuriyeti Mislengin hitâmında kapudan paşa ile İbrahim Paşa'yı birlikte Çamlıca üzerine teşvik ve iğvâ olduğundan ...* ". Aynı husus için bkz. Lütfi, **Tarih**, I, s. 43. II. Mahmut bir başka hattında "*Hüsnü Beyin memuriyeti Misolongun hitamında kapudan paşayı Çamlıca üzerine teşvik ve iğva olduğundan...* " demektedir. bkz. BOA., B. Üze. HAT/25684; Cevdet Paşa ise bunların gönderilme gerekçesinin: "*Vüzeranın arasında vasıta-i telif olmak*" tı diyor. **Cevdet**, XII, s. 123 ; Lütfi Efendi ise bu konuda; Hüsrev Paşa'yla Mehmet Ali Paşa arasındaki eski maceranın, İbrahim Paşa ile kaptan paşa arasında da münaferete sebep olması muhtemel olduğundan "*Te'lîf-i zâtü'l-beyne mübâderet eylemesi Hüsnü Bey'e Babıali'den mahremâne işar olunmuştu*" diyor, Lütfi, **a.g.e**, I, s. 42.

[314] Esat, **Tarih**, s. 496.

[315] BOA., HAT/51288; II. Mahmut bu hususta, "*... Hüsnü Beyin ve Necip Efendinin memuriyetleri mutlaka memurların beynlerine hurûdet ve zıddiyet girmemesi kaziyesine mebnî ise de ...* " diyerek gönderilme gerekçelerini net biçimde ortaya koymuştur.

[316] BOA., HAT/38402.

[317] BOA., HAT/38411; 38401; 38399; 38402. Bunun üzerine Hüsrev, İbrahim ve Reşit Mehmet paşalar merkeze, elbirliğiyle Misolongi ve ardından da tüm Mora yarımadasındaki isyanın bitirileceğini arz etmişlerdir, bkz BOA., HAT/38410.

Efendi'nin bölgeye varmasıyla, paşaların el birliğiyle Misolongi'nin fethi için hemen hareket edecekleri umuluyordu. Ancak getirdikleri tahriratlarda Reşit Paşa'nın adının zikredilmemiş olması, daha baştan söz konusu ittifak hususunda sıkıntı yaratmıştır. Özellikle Reşit Paşa ordusunun bu bahaneyle isyan etme ihtimali,[318] yeni ve daha ciddi bir krize yol açmıştır. Bu iki devlet adamının İstanbul'dan hareket ettiği sırada Reşit Paşa'nın Salona taraflarına sevki öngörüldüğünden, gönderilen tahriratlarda sadece Hüsrev ve İbrahim paşaların isimleri zikredilmişti. Sonradan işin rengi değişmiş ve Reşit Paşa'nın bölgede kalmasına izin verilmişti, ancak bu sırada arabulucular yolda olduklarından, ellerindeki tahriratlarda değişiklik yapmak mümkün olmamıştı. Bununla birlikte, yapılan toplantının ardından Hüsrev Paşa'nın pratik önerileriyle konu çözümlenmiş ve kriz daha fazla büyümeden halledilmiştir.[319] Böylece, Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin söz konusu üç paşanın komutasında Misolongi üzerine yürümesinin önünde hiçbir engel kalmamış oldu.

Hüsnü Bey ve Necip Efendi'nin gayret ve yerinde tedbirleriyle[320] gerekli son hazırlıklar da tamamlandıktan sonra, Misolongi'ye doğru harekete geçilmiştir. En başta hareket eden Hüsrev Paşa, donanmadaki tüm ağır topları ve gerekli mühimmat ile zahireyi Soğuk Su iskelesine çıkarmıştır.[321]

2. Krizin Çözümlenmesi ve Yeniden Ortak Harekat

a. Vasilikoz ve Andilikoz' un Alınması

İsyancılar Misolongi'yi, Avrupalı subayların da yardımlarıyla son derece güçlü bir biçimde takviye ettikleri gibi, karşısında olan ve liman girişinde bulunan Vasilikoz Adası'nı da beş büyük top ve 500'den fazla seçme askerle tahkim etmişlerdi.[322] Misolongi'nin Batısında olan Andilikoz Adası da aynı şekilde 200 asker ve altı topla güçlendirilmişti. Misolongi'nin uzun süredir direnmesinde büyük pay sahibi olan bu iki

---

[318] BOA., HAT/17326.

[319] BOA., HAT/38399 Hüsnü ve Necip beyler bu tahriratında, krizi ve çözümünü tüm yönleriyle açıklamaktadırlar. Diğer ayrıntılar için bkz. HAT/38409; 17326.

[320] BOA., HAT/39489-B. Necip Efendi bu kaimesinde tüm detayları vermektedir.

[321] BOA., HAT/31518-A. Kuşatma hazırlıklarının diğer ayrıntıları ve bu sırada yaşanan zahire sıkıntısına dair Hüsrev Paşa'nın tahriratları için bkz. HAT/38411-B; 31450; 39470; 39403; 39403-A; 30709-A; 39482; 39413.

[322] Süleyman Nutki, **a.g.e.,** s. 120.

adanın ele geçirilmesi, asilerin direnişini kıracağı gibi, Osmanlı ve Mısır ordularının önünü de tamamen açacaktı.[323]

Ana karargahta Hüsnü Bey ile Necip Efendi'nin de katılımıyla yapılan toplantıda, öncelikle bu iki adanın kuşatılması kararlaştırılmıştır.[324] Bu kararın ardından, sıçan yolları açılarak Misolongi hendeğine varıldıktan sonra, çubuk ve sepetlerle buranın doldurulmasına başlanmıştır. Bu devasa hendeğin doldurulması çabaları hızla sürerken, 21 Şubat 1826'da kara birlikleri ilerlemeye başlamış ve daha önce Hüsnü Bey ile Necip Efendi marifetiyle Soğuk Su ve Tuzla iskelelerinde inşa edilmiş olan beş sala[325] top ve havanlar konarak, dibi düz sandal ve filikalarla asker taşınmış, böylece yoğun humbara ve topçu ateşi desteğinde Misolongi limanının ağzından içeri girilebilmiştir.[326] 9 Mart 1826'da Mısır ordusu başbuğlarından Hüseyin Bey komutasında, yine bu dibi düz teknelerle iki orta Cihadiye askeri daha sevk edilerek, limandaki birlikler takviye edilmiştir.[327] Ertesi günün sabahı, Vasilikoz Adası tabyalarından şiddetli top ve salkım atışlarına rağmen, Hüseyin Bey'in "*sabredemeyip hamle-i haydârâne*" ile hücuma geçmesi ve kendisini takip eden askerlerin tüfekler ağızlarında, kıyıya kadar yüzerek çıkarmayı başlatmalarının ardından, diğer birliklerin de yetişmesiyle meydana gelen şiddetli çarpışmalardan sonra Vasilikoz Adası ele geçirilmiştir.[328] Vasilikoz'un tahkimatına çok çok güvenen asiler, Osmanlı kuvvetlerinin adayı öncelikli hedef olarak seçeceklerine ihtimal vermediklerinden, eş ve çocukları ile kıymetli eşyaları namına ne varsa tamamını bu adaya yığdıklarından, muazzam miktarda ganimet elde edilmiştir.[329]

---

[323] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 123.

[324] Hüsrev Paşa Vasilikoz Adası hakkında: "*... Vasıl ada Mislengin süt biraderi ve Misleng dahi Çamlıcanın hakeza süt karındaşı olmağla...*" diyerek bu adanın alınmasıyla, zincirleme olarak diğerlerinin de ele geçirileceğini ifade etmiştir, bkz. BOA., HAT/39361.

[325] Sığ sularda ilerlemenin başka çaresi olmadığından acilen söz konusu sallar ve dibi düz sandallar yapılmıştır. Bu konuda Hüsnü Bey'in tahriratı için bkz. BOA., HAT/38970; 39489-B; Kaptan paşanın ifadeleri için ise bkz. HAT/39911-A; Hüsrev Paşa'nın bu konudaki tahriratından, bu sal ve sandalların Kıstel mersâsında İngiliz ustalara 1000 riyal karşılığında yaptırıldığı ve civardan bu amaçla 12 kayığın da satın alındığı anlaşılmaktadır, bkz. BOA., HAT/39489.

[326] BOA., HAT/38247.

[327] BOA., HAT/39489.

[328] BOA., HAT/38247. Hüsnü Bey ve Necip Efendi 12 Mart 1826 tarihli bu ortak kaimelerinde; Vasilikoz Adası'nın ele geçirilmesiyle ilgili tüm gelişmeleri vermektedirler. Ayrıca bkz: HAT/38004; 39361; 39073.

[329] Esat, **Tarih**, s. 513-16; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s.123-4; Lütfi, **a.g.e.**, I, s.41; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 92.

Vasilikoz Adası alındıktan sonra, planın ikinci ayağı olan Andilikoz Adası üzerine hareket edilmiştir. 13 Mart 1826'da Mısır ve Osmanlı kuvvetlerinin ortak harekatıyla etkisiz hale getirilen dört tabya ve büyük topun ardından, güçlükle de olsa etrafındaki bataklıklar ele geçirilmiştir.[330] Nihayet, 14 Mart'ta Mısır donanması başbuğu Muharrem Bey'in adayı tamamen kuşatmasıyla, hiçbir şekilde kaçamayacaklarını anlayan asilerin, silahlarını teslim edip Yanya ve Preveze civarında ikamet etmelerine izin verilmesi şartıyla kaleden çıkmayı kabul etmeleriyle, Andilikoz Adası vire ile teslim olmuştur.[331]

Misolongi'nin ele geçirilmesini hayli kolaylaştıracak bu iki adanın alınmasından sonra, yine Mısır ordusu önde olmak kaydıyla tüm ordular Misolongi'ye hareket edecekti. Ancak Reşit Paşa ordusunu teşkil eden Arnavutlar, Mısır Cihadiye ordusunun başarılarını ve ödüllendirilmelerini hazmedemediklerinden, fırsat verildiği takdirde, kendilerinin daha başarılı olduklarını ispat edebileceklerini öne sürdüler. Orduda bir çatışma ve kargaşa çıkmasın diye, İbrahim Paşa bu teklifi kabul ederek Misolongi'nin alınmasını kolaylaştıracak bir başka tabyanın ele geçirilmesi için Arnavutların sevkine izin vermiştir. Bunun üzerine Arnavut askerler, Misolongi'nin Kuzeyinde, asilerin göl içindeki bir adacığa inşa ettikleri tabya ve üç topla takviye ettikleri bir manastırı ele geçirmek üzere, 7 Nisan 1826'da harekete geçtiler. Ancak bu düzensiz birlikler, beklendiği gibi kısa sürede dağılıp firara yüz tutmuştur. Olayları takip eden ve doğal olarak gururu incinen Reşit Paşa, bunları geri çevirmeye çalışmış ve bu arada birçoğunu da bizzat kendi eliyle katletmişse de başarılı olamadığı gibi, bu kargaşada baldırından kurşunla yaralanmıştır. Arnavutların bu şekilde başarısız olması üzerine, Cihadiye askeri sevk edilerek söz konusu manastır alınmıştır. Ancak Vasilikoz ve Andilikoz'un ele geçirilmesinde büyük yararlıkları görülen Mısır başbuğu Hüseyin

---

[330] BOA., HAT/38242; 38394. Bataklıklara saplanan askerler şaşkına dönmüş, hatta Cihadiye birlikleri bile tereddüt geçirip bir kaçı geri dönmek istemişse de, bunlar bizzat İbrahim Paşa tarafından katledilmiştir.

[331] BOA., HAT/38242; 39715-U. Zafer müjdesi padişaha arz edildiğinde kaleme alınan Hatt-ı hümayunda *"... Doğrusu olsa olsa gayret ve şecâ'at bu kadar olur cenâb-ı hak şevk ve gayretlerini gün be gün müzdâd eyleye..."* şeklinde takdirlerini bildirmiştir. bkz. BOA., HAT/38394; Andilikoz Adası vire ile ele geçirilmesine rağmen, 35 şehit verilmiş, 200 kadar asker de yaralanmıştır. bkz. HAT/38242-A. Ada ele geçirildikten sonra, 800 erkek, 2247 kadın ve çocuk kayıklarla Narda, Yanya ve Preveze taraflarına sevk edilmiştir. bkz. Esat, **Tarih**, s. 516-18; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 124; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 41; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 92. Hüsrev Paşa ayrıca Andilikoz'da istiman eden dört bin kişinin Narda'ya nakledildiğini merkeze arz etmiştir. bkz. BOA., HAT/38003.

Bey, bu son harekatta kurşunla vurularak yaralanmış ve daha sonra da hayatını kaybetmiştir.[332]

b. Asilerin Hedef Saptırma Çabaları

Misolongi önünde iyice sıkışan, direnişin son ve en güçlü kalesini kaybetmekten endişe eden asiler,[333] Osmanlı ve Mısır donanmasını uzaklaştırıp, fırsatını buldukları anda, asker ve mühimmat bakımından kaleyi denizden takviye etmek istemekteydiler. Bu amaçla donanmalarını iki filo halinde tertip eden asiler, 14 gemiden oluşan birinci filoyu gizlice geceleyin Beyrut sahiline sevk etmişlerdir. Ahali tarafından tanınmamak için Arnavut kıyafetine bürünen bin kadar Rum piyade, 22 Mart 1826 sabahında Rum mahallesinden Beyrut'a girip ortalığı birbirine katmışlardır. Ancak ahalinin ve Akka valisinin gönderdiği takviye birliklerin zamanında karşılık vermesiyle, asilerin çoğu katledilmiş, bir kısmı da esir edilmiştir.[334]

Olayı tüm ayrıntılarıyla merkeze bildiren Sayda valisi Abdullah Paşa, asilerin bu cesareti Beyrut'taki İngiltere konsolosundan aldıklarını, bu çıkarma harekatını onun organize ettiğini, bölgedeki Rumları tahrik ve himayeden de geri durmayan konsolosun eyaletin merkezi olan Akka kalesinde ikamet ettirilmesinin şart olduğunu yazarak, talimat beklediğini bildirmiştir.[335] Bu husus da İngiltere elçisine iletilerek bu tür hareketlerin engellenmesi istenmişse de önceki uyarılarda olduğu gibi, olumlu bir sonuç çıkmamıştır.[336] Asilerin ikinci filosu ise Kıbrıs'ın Tuzla ve Limasol limanlarına, yine geceleyin gizlice sokulup, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte taarruza geçmişlerdir. Magosa'ya doğru 4-500 askerle ilerlemeye çalışan asilerle şiddetli bir savaşa girişilmiş, özellikle sahildeki tabyalardan şiddetli top atışı karşısında hayli kayıp vermeye başlayan asiler, etrafı yağmalayarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Öngördükleri planı

---

[332] Esat, **Tarih**, s. 519-20; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s.125; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 93. Vakanüvis Esat Efendi, bu olaydan hareketle, yine talimli-talimsiz asker mukayesesi yapmaktadır.

[333] Iorga, **a.g.e.,**V, s. 311'de bu hususa temas ettikten sonra, çaresiz haldeki asilerin Mısır donanmasını yakma girişimini, *"delice bir teşebbüs"* ve *"kahramanca bir korsanlık gösterisi"* olarak nitelemektedir.

[334] Vakanüvis Esad Efendi ve ondan naklen halefi olan diğer vakanüvisler, karaya çıkan asilerin sayısının 400 kadar olduğunu kaydetmekteyse de Sayda valisi Abdullah Paşa ve bölgeden gönderilen diğer tahriratlardan, asilerin sayısının 1000 kadar olduğu, gemi sayısının da 13 değil, 14 olduğu anlaşılmaktadır, bkz. BOA., HAT/40102-F; 40102-B.

[335] Abdullah Paşa'nın mufassal tahriratları için bkz. BOA., HAT/ 40102; 40102-A; 40102-C.

[336] BOA., HAT/ 40102; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 126 ; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 39.

uygulamakta başarısız olan ve hayli asker ile gemi kaybına uğrayan asiler, bu kez de Eğriboz Adası'ndaki Kızıl Hisar kalesine taarruz etmişlerdir. Adanın muhafızı Ömer Paşa'nın önlemleri ve etkin savunması, asileri bir kez daha başarısızlığa uğratmış binden fazla zayiat vererek çekilmek zorunda bırakmıştır.[337] Eğriboz çıkarmasından da umduklarını elde edemeyen asiler, son çare olarak ellerinde kalan elli beş kadar gemiyle, Misolongi önündeki Osmanlı donanmasına açıktan taarruz ederek kaleye yardım ulaştırma kararı aldılar. Nisan ayının son günlerinde gerçekleşen bu taarruzla sonucunda meydana gelen savaşta da perişan olarak ve hayli zayiat vererek çekilmek zorunda kalmışlardır.[338]

3. İbrahim ve Hüsrev Paşalar Arasında Restleşme

Misolongi'nin önündeki en önemli direniş noktaları ele geçirildiği sırada, Hüsrev Paşa ile İbrahim Paşa arasında bir takım ciddi sürtüşmeler yaşanmaktaydı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın, güvensizlik gerekçesiyle daha baştan Hüsrev Paşa'nın azliyle oğlu İbrahim Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atanmasını istemesi, bu ikili arasındaki ilişkilerin baştan beri mesafeli olmasını zorunlu kılmıştı. Diğer yandan, İskenderiye'ye gittiğinde, Hüsrev Paşa'nın donanma mensupları önünde Mısır valisi tarafından azarlanması, doğal olarak onun Mısır ordusuna ve bu ordunun komutanı İbrahim Paşa'ya daha soğuk ve tedirgin yaklaşmasına neden olmuştur. Yaşanan gerilimin asıl nedeni, babasının talimatıyla İbrahim Paşa'nın bölgedeki tüm kara ve deniz kuvvetlerini ele geçirme isteğidir. Ancak tüm tahriklere rağmen sorun çıkaran taraf olmamak isteyen Hüsrev Paşa, bu konuda son derece ketum davranmakta ve merkeze şikayet içeren herhangi bir tahrirat göndermekten özenle kaçınmaktaydı.[339]

Bu durumu en başından beri yakından takip eden Sultan II. Mahmut, gerilimin tırmanmaması için arabulucular göndermek suretiyle önlem almıştı. Sözde Rumeli

---

[337] Esat, **Tarih**, s. 544; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s.126; Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 93. Zafer müjdesi 16 N 1241/24 Nisan 1826'da İstanbul'a gelmiştir.

[338] Esat, **Tarih,** s. 545.

[339] BOA., HAT/37933/ 12 Nisan 1826, Hüsnü Bey'in tahriratının arzı üzerine II. Mahmut'un kaleme aldığı şu satırlar, durumu açıkça ortaya koymaktadır: *"...Kapudan Paşa serrişte vermem derse de İbrahim Paşa'nın donanmayı bütün bütün reyine almak fikri olduğu halde hâsıl olan ziddiyet tesviye kabul etmez...donanma-yı hümâyunu zîr-i idârelerine almakta ise hüsn-i idâre me'mûl değildir karîben Mislengin zabtı haberi gelmedikçe buna şimdiki halde bir şey denilmez şimdilik bu madde mektûmen şöylece dursun"*.

ordusu defterdarı olarak gönderilen Çavuşbaşı Hüsnü Bey, kendisine bizzat padişah tarafından verilen gizli talimat gereği, Hüsrev Paşa ile İbrahim Paşa arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için çabalamaktaydı. Bu hususa dair merkeze gönderdiği mufassal raporunda Hüsnü Bey: Bu iki paşanın zahiren birbirlerine iyi davrandıkları, ancak içten içe nefret duyduklarında şüphe olmadığını, bu yüzden Misolongi alındıktan sonra farklı bölgelerde görevlendirilmelerinin en makul çözüm olduğunu dile getirmiştir. Bu raporun arzı üzerine II. Mahmut, Hüsrev ve İbrahim paşaların artık uzlaşmalarının imkansız olduğunu kabullenerek, Misolongi maslahatı bitene kadar bu hususun gizli tutulmasını ve daha sonra, önerildiği gibi farklı bölgelerde görevlendirildiklerinin ilan edilmesini istemiştir.[340]

Merkezden gönderilen talimatla Hüsnü Bey ile Reşit Paşa'dan, Hüsrev Paşa ile İbrahim Paşa'yı barıştırmaları, hiç olmazsa birlikte Misolongi üzerine gitmelerini sağlamaları istenmiştir. Hüsnü Bey 9 Mayıs 1826 tarihli kaimesinde İbrahim ve Hüsrev paşalar arasındaki anlaşmazlıklara temas ettikten sonra, uzlaştırma çabalarının boşa gittiğini merkeze bildirmiştir. Gönderilen bilgiye göre; Hüsrev Paşa görüşmeye ikna edilerek İbrahim Paşa'nın çadırına kadar götürülmüş, ancak uyuduğu gerekçesiyle içeri alınmamışlardır. Üstelik, İbrahim Paşa'nın daha sonra da görüşmek istediğine dair en ufak bir haber zuhur etmemiş ve Hüsrev Paşa da İbrahim Paşa'nın bu tavrına çok gücenmiştir.[341]

Bu sırada İbrahim Paşa'nın Babıali'ye gönderdiği yeni bir şikayet yazısı, sorunu daha da vahim hale getirmiştir. İbrahim Paşa söz konusu yazısında, *"Misolongi ele geçirildikten sonra Çamlıca üzerine gittiğimizde ben karaya çıkıp asilerle mücadeleye girişeceğim. Ancak denizden asilere yardım gelince Hüsrev Paşa dayanamayıp firar eder. O vakit ben ada üzerinde iki ateş arasında kalırım ve telef olurum kapudan paşadan emin değilim"* şeklinde aynen babası gibi kanaatini açıkça belirtmiştir.[342] Sorunun kazandığı vahamet ve çözümündeki güçlük, padişahın şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: *"Pek dikkat olunacak madde kapudân paşa ile İbrahim Paşa'nın beyinlerine kemâl-i zıddiyet girmesidir"* İbrahim Paşa'nın ifadeleri ortada *"bundan döndürmek mümkün olmayacağı sahih olarak tahkik olunmağla"*

---

[340] BOA., HAT/37933. Sureti için bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 42.
[341] BOA., HAT/38905.
[342] BOA., HAT/39151.

şimdiden gizlice tedbirin alınması gerekir, "*İbrahim Paşa'nın böyle adem-i emniyet beyânı ve bu babda ısrârı takdirinde kapudân paşanın memuriyeti tahvîl olunmak mı lazım gelir yoksa Çamlıca adasına biri Suluca adasına diğeri mi gönderilse iyi olur...*"[343]

Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, başta padişah olmak üzere tüm devlet adamlarının kafası çok karışıktır ve çözüm için de alternatifleri yoktur. Nihayet yapılan müzakerelerden sonra padişahın dikkat çektiği hususlar Hüsnü Bey'den sorulmuş, Hüsnü Bey ise bu iki paşanın birbirlerine müdahale etmemek şartıyla, görev yerlerinin ayrılması yönündeki görüşünü tekrarlamıştır. Özellikle İbrahim Paşa'nın, Hüsrev Paşa'ya kesinlikle güvenmediğini net bir biçimde dile getirmiş olmasını gözüne alan Babıali, Misolongi'den zafer haberi geldikten sonra, iki donanmanın tamamen ayrılarak İbrahim Paşa'nın Suluca Adası, Hüsrev Paşa'nın ise Çamlıca Adası üzerine sevk edilmesinde karar kılmıştır.[344] Bu arada gönülsüz de olsa hem Hüsrev Paşa hem de İbrahim Paşa, Misolongi kalesine son darbeyi vurmak üzere son hazırlıklarını tamamlamışlardı.

4. Son Kale Misolongi'nin Düşmesi

Misolongi kalesi, Kuzey Yunanistan'ın Güneybatı sahilinde ve İnebahtı Körfezi üzerinde son derece güçlü bir kaleydi.[345] Asiler Mora'nın kilidi mesabesinde gördükleri bu kaleyi kaybetmemek için, üç tarafını 8-10 mil kadar bataklık haline getirip tabyalar ve yüzlerce topla tahkim ettikten başka, Misolongi Boğazı'ndan gemilerin geçme ihtimalini tamamen engellemek için, boğaz girişine sayısız kazıklar çakmışlardı.[346]

---

[343] BOA., HAT/25684, İbrahim Paşa, Hüsrev Paşa hakkında Çavuşbaşı Hüsnü Bey'e de "*Bu adamdan emin değilim Çamlıca üzerine birlikte gitmeye cesaret edemem*" demiştir, bkz. BOA., HAT/38905; Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 43

[344] BOA., HAT/25684; 39151.

[345] Süleyman Nutki, **a.g.e.,** s. 119; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 109.

[346] Vakanüvis Esad Efendi, Misolongi'nin pek metin olmadığını ifade etmektedir, bkz. **a.g.e.,** s. 514. Ancak kuşatmanın komutanları ve diğer görevliler, tam aksini ifade etmişlerdir: Misolongi'nin metanet ve tahkimatına dair Reşit Mehmet Paşa'nın ifadeleri için bkz. BOA., HAT/39720-E. Yine aynı konuda İbrahim Paşa'nın şu ifadeleri Esad Efendi'yi tekzip etmektedir: "*... Bu Mislengi bize bir küçük gavur köyüdür dediler biz de böyle bellemiştik lakin ne acayib sa'b mahal imiş hüdâ kerimdir asker kırıldığına bakmayarak ve el birliği ile gayret ederek bi-lutfihi'l-mevlâ teshirine çalışıyoruz...* ", bkz. BOA., HAT/39451-A; Misolongi'nin tahkimat ve metaneti hakkında Hüsnü Bey ve Necip Efendi

Uzun süredir kuşatma altında bulunan Misolongi'nin daha fazla direnme gücü kalmamış ve Vasilikoz ile Andilikoz adalarının Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş olması, durumlarını iyice kötüleştirmişti.[347] Asiler tüm çaba ve manevralarına rağmen Misolongi'ye zahire, takviye güçler ve lojistik destek ulaştıramadığından,[348] kalenin düşmesi an meselesi haline gelmişti. Özellikle, zahiresizlikten dolayı kale içindeki yedi bin kadar Rum, köpek ve fare dahil olmak üzere canlı ne bulurlarsa yemişler[349] ve yardım gelir ümidiyle, teslim olmaları yönünde yapılan teklifleri, *"yedi bin canlı silahımızı elimizle teslim etmeyiz"* sözleriyle reddetmişlerdir.[350]

Vasilikoz'un alınmasından sonra, 25 Şubat 1826'da karadan ve denizden üç komutanın sıkı biçimde kuşatmaya başladıklarını bildirmelerinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen, Misolongi ele geçirilemediğinden[351] padişahın talimatıyla, Enderun çavuşlarından Ali Ağa, "bayağı Enderun hademesi" kılığında asker bedeliyyesini vermek üzere, istihbarat için Misolongi'ye gönderilmiştir.[352]

Bu arada Osmanlı ve Mısır ordularının da zahiresi hızla tükenmekte olduğundan, İbrahim Paşa Nisan 1826 başında Çavuşbaşı Hüsnü Bey aracılığıyla, Hüsrev Paşa'dan, 30-40 kadar gemiyi zahire getirmek üzere Mısır'a göndermesini istemişti. Ancak kaptan paşa, donanmanın asilere karşı zayıf düşeceği gerekçesiyle bunu

---

ise şu tespiti yapar: *"..ceng ile alınmak mümkün olmamak derecesinde olmağla..."*, bkz. BOA., HAT/37985.

[347] BOA., HAT/39715-U. Hüsrev Paşa bu iki adanın alınmasının ardından, *"...Mislengin dahi bütün bütün kolu budağı gidip bir kuru ağaç gibi kaldı..."* dedikten sonra, üç beş gün içinde Misolongi'nin mutlaka ele geçirileceği müjdesini vermişti

[348] İzbandit gemileri beş altı kez Osmanlı donanmasına hücum ederek Misolongi'ye yardım etmeyi denemişlerse de Hüsrev Paşa her defasında buna engel olduğunu ayrıntılı biçimde merkeze arz etmiştir, bkz. BOA., HAT/40167; 38251; 38359.

[349] BOA., HAT/38251. Bu konuda Çavuşbaşı Hüsnü Bey: *"...Misleng derûnunda mütehassın olan eşkıya melâ'ini kılâba varıncaya dek eklemişler ve ot otlamak derecelerine varmış iken..."* demektedir, bkz. BOA., HAT/38352. Asilerin kedi köpek eti ile mezbeleliklerde biten sebzeleri yedikleri Hüsrev Paşa tarafından da merkeze bildirilmiştir. bkz. BOA., HAT/38359; Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 315, III. numaralı zeyl. Asilerin içinde bulundukları zorluklar ve etraftan yardım çağrılarına ve Misolongi'deki Aya Yorgi Manastırı'nda yatan azizin ruhaniyetinden istimdât olunduğuna ve mucizeler beklediklerine dair ele geçirilen yazılarının tercümeleri için bkz. BOA., HAT/39475-G.

[350] BOA., HAT/37985; Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 43.

[351] İbrahim ve Reşit Mehmet paşaların bu gecikmenin nedenlerini izah ettiği müşterek kaimeleri için bkz. BOA., HAT/39489 ve 38247.

[352] BOA., HAT/43602.

icra etmeyerek, Misolongi'nin alınmasından sonra İbrahim Paşa'nın isteğini yerine getirebileceği karşılığını vermiştir.[353]

İsyanın son kalesinin düşmesine gönlü el vermeyen beş bin kadar gönüllü Rum, 23 Nisan 1826'da Misolongi yakınındaki dağda toplanmaya başlamışlardır. Yaptıkları plana göre; işaret verdiklerinde, kalede açlıktan ölümün eşiğine gelmiş olanlar hep birden çıkacaklar ve gönüllü birliklerin baskınıyla doğacak olan kargaşa ortamından yararlanarak, hep birlikte dağ tarafına firar ederek canlarını kurtaracaklardı.[354]

Ancak asilerin planı, hiç ummadıkları şekilde suya düştü. İstiman eden bir papazın bu planı Reşit Paşa'ya ihbar etmesi[355] üzerine gereken önlemler alındı, pusulara ve geçitlere askerler yerleştirilip Rumların harekete geçmesi beklenmeye başlandı. Geceleyin asiler işaret verince, Misolongi kalesinden çıkan ve ihbar edildiklerinden haberi olmayanların üzerine Osmanlı kuvvetlerinin ani hücumuyla çoğu katledilmiştir. Dağdan hızla yardıma gelen Rum gönüllüleri de pusularda aynı akıbete maruz kalmış ve çoğu katledilmiştir. Böylece Misolongi kalesi 23 Nisan 1826 gecesi, Misolongi şehri ise ertesi gün tamamen ele geçirilmiştir.[356] Bu meydan savaşında Osmanlı tarafı iki bin civarında, asiler ise yedi binden fazla kayıp vermişlerdir.[357]

Misolongi'nin ele geçirilmesinin ardından Hüsrev Paşa, aylardır ele geçirilemeyen bu kalenin, denizden icra ettiği son derece sıkı kuşatma sayesinde alınabildiğini belirterek, başarıda en büyük hissenin kendisine ait olduğunu ifade

---

[353] BOA., HAT/39606. Hüsrev Paşa kaimesinde Hüsnü Bey'e bu konudaki kararını bildirdiğini ve daha sonra kendisinden aldığı habere göre, İbrahim Paşa'nın da bu kararı onayladığını bildirmektedir. Bu kaimenin arzı üzerine yazılan hattı hümayunda, kaptan paşanın söz konusu tedbirinin isabetli olduğu padişah tarafından da onaylanmıştır. İbrahim Paşa da aynı bilgileri tasdik etmektedir. bkz. BOA., HAT/38303. Lütfi Efendi, İbrahim Paşa'nın bizzat kaptan paşayla muhatap olmayıp gemi tahsisi talebini iletmek için Hüsnü Bey'i aracı olarak Hüsrev Paşa'ya gönderdiğini kaydeder, bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 312.

[354] BOA., HAT/37985.

[355] Hüsnü Bey ile Necip Efendi ortak tahriratında, muhbirin esaretten kurtulan bir müslüman olduğunu belirtmektedirler, bkz. BOA., HAT/37985.

[356] Misolongi'nin ele geçirilişine dair ayrıca bkz. BOA., HAT/37985; 39078. Esat, **Tarih,** s. 548; Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 44; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 109'da 23 Nisanda Misolongi'nin ele geçirildiği kaydedilmiştir. Belge dikkatle incelendiğinde bu bir günlük yanılma payının nedeni anlaşılmaktadır. Doğrusu şöyledir: 23 Nisan gecesi Misolongi Kalesi alınmış, ertesi gün yani 24 Nisanda da Misolongi şehri ve varoşları ele geçirilmiştir.

[357] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 126-7; Iorga, **a.g.e.,** V, s.315; Asilerden 3000 çift kulak kesilip merkeze gönderildiğini yine Hüsnü Bey ile Necip Efendi'nin tahriratından öğreniyoruz, bkz. BOA., HAT/37985; 39078; **Netaicü'l- Vukû'at**, III-IV, s. 253'te 6000 asiden pek azının kurtulduğu, gerisinin katledildiği kaydedilmektedir.

etmiştir.[358] Misolongi'nin fetih haberini İbrahim Paşa ile Reşit Paşa da müteaddit tahriratlarla merkeze bildirmişlerdir.[359] Bu müjdeli haber üzerine Hüsrev, İbrahim ve Reşit paşalara teşrifat-ı seniyye ile çok kıymetli samur kürkler, mücevher kılıçlar ve taşlı yatağan bıçaklar gönderilmiştir.[360] Ayrıca bu işte yararlığı dokunan Hüsnü Bey ve Necip Efendi ile tüm komutanlara, rütbelerine göre son derece kıymetli kürkler ve kaputlarla bazı kıymetli hediyeler gönderilmiştir.[361] Bu arada Mısır valisi Mehmet Ali Paşa da unutulmayarak, Haseki İbrahim Ağa beyaz üzerine bir hattı hümayunla teşrifât-ı seniyyeyi Mayıs ayı sonunda Mısır'a götürüp kendisine takdim etmiştir.[362]

Misolongi'nin düşmesi Rumlar arasında olduğu kadar, Avrupalı Hellen-severlerle Ruslar arasında da büyük üzüntüye sebep olmuştur. Rusya açıkça asilerin mücadelesini desteklediğini ilan ederek, bağımsız Yunanistan'ın kurulmasını dile getirmeye başlamıştır. Osmanlı kuvvetlerine karşı Misolongi'yi savunmak üzere bizzat bölgeye gelerek asilerle aynı safta mücadele eden ve sonunda da canından olan Avrupalı subaylardan başka, ünlü İngiliz şair ve yazar Lord Byron'un da ölmesi, Batı kamuoyunun hissi bakışlarını daha da yoğun biçimde Yunan isyanına çevirmelerine neden olmuştur. Bu ilginin yoğunlaşmasında, Epidor'daki Yunan hükümetinin Avrupa kamuoyu ve hükümetlerine hitaben gönderdiği Hıristiyanlık ve hürriyet eksenli son derece hissi beyannameler de hayli etkili olmuştur.[363] Tüm bu gelişmelerin bir tezahürü olarak İstanbul'daki İngiliz elçisi, resmen Babıali'ye baş vurarak Misolongi'de sağ olarak ele geçirilen bazı asi liderlerine iyi muamele edilerek onurlarının kırılmamasını, hatta kendilerine teslim edilmelerini talep etmiştir. Şaşkınlık yaratan bu öneriyle de

---

[358] Hüsrev Paşa Misolongi'nin ele geçirildiği müjdesini merkeze ulaştırmış ve denizden uyguladığı sıkı kuşatma sonucunda Misolongi'nini kolayca alındığını belirterek, başarıda en büyük hissenin kendisine ait olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun arzı üzerine padişah diğer komutanlar gibi Hüsrev Paşa'yı da *"..Doğrusu deniz tarafını yoluyla muhafaza ederek bu hususta vaki olan sa'y u gayreti meydandadır berhudar olsun..."* şeklinde kendisini takdir etmiştir, bkz. BOA., HAT/38359.

[359] BOA., HAT/38314-A; 38059, Bu vesika, Reşit Mehmet Paşa ile İbrahim Paşa'nın ortak tahriratıdır ve Misolongi'nin ele geçirildiği müjdesini vermek amacıyla 23 Nisan 1826 da merkeze gönderilmiştir. Bunun arzı üzerine II. Mahmut takdir ve sevincini şu şekilde kaleme almıştır: *"...Hâzâ min fazl-ı rabbî, Mislengin bu vechile teshirinden fevka'l-gâye mahzûz oldum âferin müşarun-ileyhimâya berhudâr olsunlar..."*

[360] BOA., HAT/38314; 38403; Lütfi, **Tarih**, I, s. 44. Prusyalı subay Moltke, Misolongi zaferiyle birlikte Hüsrev Paşa' nın padişah için vazgeçilmez bir devlet adamı olduğunu ifade etmektedir, bkz. Helmut von Moltke, **Türkiye Mektupları,** Çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1969, s. 33.

[361] Esat, **Tarih**, s. 549, sadece ikinci derecedeki memurların taltifi için 358 bin kuruş harcanmıştır. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 127.

[362] Esat, **Tarih**, s. 620; BOA., HAT/38314; Teşrifat-ı seniyyenin hazırlıkları için bkz.BOA., HAT/50220.

[363] Iorga, **a.g.e.,**V, s. 315

yetinmeyen İngiliz elçisi, İstanbul kapılarına görevliler göndererek Rum esirler ve liderleri başkente ulaştıklarında, bir yolunu bulup kendi elçilik binasına aşırmanın gayretine girmiştir.[364]

5. Mısır Valisi' nin Israrı Yüzünden Görevden Alınması

Misolongi harekatında Mısır ve Osmanlı donanması, gönülsüz de olsa işbirliği yaparak isyanın en güçlü kalesini ele geçirmişlerdi. Hüsrev Paşa daha önce merkeze gönderdiği tahriratlarda, İbrahim Paşa ile aralarındaki anlaşmazlığın yeniden alevlenmesi üzerine Çamlıca, Suluca ve Sisam adalarının vurulması için gereken hazırlıkları yapmak için 9 Nisan 1826'da İstanbul'a gelmek için izin istemişti. Misolongi'nin alınmasından sonra donanmanın artık bölgede kalmasını gerektiren bir husus kalmadığını dile getiren Hüsrev Paşa, İstanbul'a dönüş izni konusundaki talebini yinelemiştir.[365]

Aslında daha önce Aralık 1825'te Hüsrev Paşa'ya, Misolongi alındıktan sonra, donanmayla Navarin limanında kışlaması ve İbrahim Paşa'yla birlikte Çamlıca Adası'nı vurmaları talimatı gönderilmişti.[366] Ancak Mora valisi ve seraskeri İbrahim Paşa ile aralarındaki artarak süren gerginlik, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği tahriratlarda bu hususu öne çıkararak sürekli Hüsrev Paşa hakkında şikayetlerde bulunması ve oğlunu tahrik etmesi,[367] bu planın askıya alınmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, uzun süredir denizde savaş halinde olan donanmanın, elden geçirilerek tamiri kaçınılmaz hale gelmişti. Bu hususların yanında kış mevsiminin de yaklaştığı göz önünde tutularak, Babıali tarafından Hüsrev Paşa'ya hazırlıklarını yaparak Boğaz'a doğru harekete etme talimatı gönderilmiştir.

---

[364] Esat, **Tarih**, s. 572; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 129.

[365] BOA., HAT/39362; Hüsrev Paşa, 21 Mayıs 1826 tarihli son derece mufassal kaimesinde de aynı hususları tekrarlamaktadır, bkz. HAT/39351.

[366] BOA., HAT/39405. Aynı hususu Hüsrev Paşa da ifade etmektedir: *"Misleng maslahatından sonra memuriyet-i çâkerânem Çamlıca maslahatı olmağla..."*. bkz. BOA., HAT/38314-B. Hüsrev Paşa kendisine bu talimat gönderildiğinde, donanmanın takviyesini istemişti, bkz. BOA., HAT/39488-A; 39470-A.

[367] BOA., HAT/37992, II. Mahmut Mısır valisinin bu tutumunu şu şekilde eleştirmektedir: *"...Babası müşarun-ileyhin gûnâgûn ma'nâlar vererek sitem-âmîz şeyler yazmasını akıl ve dirâyetine yakıştıramadım..."*

İbrahim Paşa ile uyuşmazlığının yeniden alevlenmesi, Hüsrev Paşa'nın merkeze çağrılmasında asıl etken olmuştur.[368] Misolongi ele geçirilmeden hemen önce, bu ikili arasındaki uyuşmazlık zirveye çıkınca, Hüsnü Bey'den buna dair bir rapor istenmiş ve 12 Nisan 1826'da gönderilen raporda; aralarındaki güveni tamamen kaybetmiş bu ikilinin, asla birlikte bir sonraki harekatı yürütemeyecekleri açıkça belirtilmişti.[369]

İbrahim Paşa bu sırada merkeze ve babası Mehmet Ali Paşa'ya gönderdiği tahriratlarda, Mora harekatının kalan kısmının icrası için Mısır'dan asker, zahire ve mühimmat naklinin şart olduğunu, fakat bunu gerçekleştirmek üzere Hüsrev Paşa'dan daha önce gemi talep ettiği halde, *"asiler yüz bulur ve donanmaya zaaf gelir... Misleng maslahatından sonra ne kadar gerekirse veririm dediğini"*,[370] ancak şimdi iş bittiği halde bundan kaçındığını ve sadece işe yaramaz üç gemi gönderdiğini,[371] bunlarla otuz binden fazla askere zahire naklet demenin, kendisiyle açıkça alay etmek olduğunu bildirmiştir.[372] İbrahim Paşa bu konuda Hüsrev Paşa'ya yazdığı ve *"veliyyü ni'am vâlidim"* hitabıyla başlayan tezkiresinde, aynı şikayetleri sıraladıktan sonra şahsı için gemi talep etmediğini, sadece üç gemi tahsis edilmesinin maiyetindeki askerin açlıktan ölmesine rıza göstermek anlamına geldiğini, son derece çarpıcı ve ithamkâr bir biçimde dile getirmiştir.[373]

---

[368] Cevdet Paşa, bu hususta şöyle diyor: *"Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile Hüsrev Paşa miyânelerinde eski maceralardan dolayı husûmet olup bu husûmetin oğlu İbrahim Paşa' ya tevârüsü tabii idi... Misolongun fethinden sonra araları açılıp yekdiğeri alenen zemm ü kadh ve yekdiğeriden tahriren iştikâ eder oldular... "*, bkz. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 127. Kamil Paşa ise. *"Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile kaptan-ı derya Hüsrev Paşa arasında eski maceradan mütevellid husumetin evlâda sirâyeti tabii olmasına mebnî... "* şeklinde. Cevdet Paşa' yı tasdik etmektedir. bkz. Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 94.

[369] BOA., HAT/37933.

[370] Bu hususu Hüsrev Paşa da doğrulamaktadır, bkz BOA., HAT/38314-B; 39606. Süleyman Nutki, **a.g.e.,** s. 119.

[371] Rumeli valisi bu hususta merkeze; İbrahim Paşa'nın donanma-yı hümayundan 15 gemi istediğini, buna mukabil Hüsrev Paşa' nın 5 gemi gönderdiğini ifade ettikten sonra, İbrahim Paşa'nın buna çok kızıp verirseniz 15 gemi olsun yoksa kabul etmem dediğini ve *"beynlerinde biraz lakırdı"* olduğunu ihbar etmiştir, bkz. BOA., HAT/39290.

[372] BOA., HAT/38303, İbrahim Paşa, *"Hüsrev Paşa 'nın bu güne hareketi mücerred zât-ı çâkeraneme olan iğbirâr ve nefsâniyyetinden iktiza eder bir keyfiyet-i garibe ise de... "* dedikten sonra, tüm gücüyle isyanı bastırmaya çalışacağını dile getirmiştir. İbrahim Paşa'nın benzer ifadeler içeren bir diğer kaimesi için bkz. BOA., HAT/38350.

[373] BOA., HAT/48162, İbrahim Paşa tezkiresinde, Moton'da iken donanmaya her türlü yardımı yaptığını ifade ettikten sonra *"Şimdi ben askerin açlığından feryâd ediyorum... memur olduklarımız maslahat din u devlet hidmeti olarak sefâin-i hümâyûn dahî şûfun-ı şâhâneden iken bu misillû mesâlih-i seniyyede mu'âvenet lazıme-i zimmet-i diyânet iken zâtına olan iğbirâr ve nefsâniyyeti işbu din-i*

Buna mukabil Hüsrev Paşa ise özetle; İbrahim Paşa'ya yeterli ve gayet yeni gemiler tahsis ettiğini, asla işi savsaklamadığını, donanmadan daha fazla gemiyi tahsis ederse, boğaza doğru hareketinde asilerin kendisini perişan edeceğini, bu hususu izaha çalıştığı halde İbrahim Paşa'nın görüşlerini önemsemeyip tamamen başına buyruk davrandığını ve şikayetlerinin asılsız olduğunu, zahire nakli için Mısır donanması başbuğu Muharrem Bey idaresinde zaten yeterli gemi olduğunu ifade etmek suretiyle kendini savunmuştur.[374]

Hüsrev Paşa kendisini müdafaa etmek üzere kaleme aldığı bir başka tahriratında: Baba oğul gibi iyi geçinirken ve *"bir can gibi olmuş iken"* Hüsnü Bey ve Necip Efendi'nin bölgeye ayak basmasıyla İbrahim Paşa'nın eski sıcak tavrını değiştirerek bir takım yakışıksız söz ve fiiller sergilemeye başladığını, ancak gerilimi tırmandırmamak için bunları görmezden geldiğini ifade etmektedir. Sözlerine devam eden Hüsrev Paşa, İbrahim Paşa'nın Reşit Paşa'ya giderek kendisinin azli için Babıali'ye müşterek tahrirat göndermeyi teklif ettiğini de öne sürmüştür. Mehmet Ali Paşa'nın talimatları doğrultusunda, Mısır kapı kethüdası Necip Efendi'nin, menfi telkinleriyle bu olumsuz gelişmelerin başladığı kanaatinde olan Hüsrev Paşa, Mora ve Misolongi harekatında görevini eksiksiz ve hakkıyla icra ettiğini, İbrahim Paşa'nın tüm taleplerini anında karşıladığını ancak, buna rağmen gerginliği tırmandırarak işi kendisinden emniyetsizliğe kadar vardırdığını *"ne çare ki zorla muhabbet olmayacağını"* ve bundan böyle birlikte askeri bir harekat gerçekleştirmelerinin imkansız olduğunu dile getirmiştir.[375]

---

mübin maslahatında icrâya müsâra'ata teveccühle mürüvvet ve diyânete sığıştırabildiniz bilmem üç sefinenin getireceği zahire ne miktar askere kifâyet eder" şikayetlerini dile getirir ve tezkiresini *"hasbunallah ve ni'me'l-vekil"* diyerek bitirir. Necip Efendi İstanbul'a döndüğünde bu konuda istintak olunmuş ve konunun tüm ayrıntılarını vermiştir, bkz. BOA., HAT/50220.

[374] BOA., HAT/39493.

[375] BOA., HAT/39346-D. Hüsrev Paşa 21 Mayıs 1826 tarihli mufassal kaimesinde: *"Necib Efendi gelinceye dek miyânemizde hiç kıyl u kâl olmayarak baba oğul gibi geçinirdik... necâbet ve irfânına hiç düşüremedim... Hüsnü Bey ve Necip Efendi'nin vürûdlarından sonra İbrahim Paşa ile muhabbetimiz müzdâd olur ümîdinde iken hilâf-ı me'mûl olarak müşârunileyh hazretleri taraf-ı çâkeriye olan mu'âmele-i germiyyetini tebrîd ederek ...kulunuza havâle-i buğz ve hakâret etmeyi an be an arttırdı çâkerleri ise rıfk u mülâyemetle müdâra suretlerini elden bırakmadım... kendümü sevdireyim diye tekâpu ederek çalıştım"* şeklinde yakınmaktadır. Hüsrev Paşa'nın kaimesinin sureti için ayrıca bkz. Lütfi, **a.g.e.**, I. Zeyller kısmı nr. 3, s. 315-17; Hüsrev Paşa'nın tespitini padişah da tasdik eder: *"...Subhanallah Hüsnü Bey ve Necip Efendi'nin memuriyetleri mutlaka memurların beynlerine bürûdet ve ziddiyet girmemesi kaziyyesine mebnî ise de bu hususta mûmâ ileyhimânın bir güne fâideleri olmadığından başka belki bazı şeylerde alevlendirmeye sebep oldular gibi anlarım..."* bkz. BOA., HAT/51288.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa oğlundan gelen şikayet haberleri üzerine, Hüsrev Paşa'ya nazire yaparcasına, İskenderiye'deki sigortacılarla yüksek bedellerle anlaşarak Mora'ya zahire nakletme gayretine girişmiştir.[376] Uzun uğraşlardan ve ağır teminatlardan sonra, ilk parti zahireyi sevk etmişse de bunlar Akdeniz ve Mora sularındaki asiler tarafından zapt edilmiş, sadece bir gemi salimen İbrahim Paşa karargahına ulaşabilmiştir. Bu sıkıntılı durum, Mısır valisiyle oğlu tarafından Babıali'ye defalarca bildirilmiş ve İstanbul ya da civarından zahire sevkinin şart olduğu, aksi halde Mısır ordusu ile bölgedeki ahalinin açlıktan kırılmasının kaçınılmaz olacağı ifade edilmiştir.[377] Tahmin edileceği gibi, bu tür yazıların girizgahında Hüsrev Paşa bu vahim durumun yegane sebebi olarak gösterilmiş ve hakkında hayli ithamkâr sözler sarf edilmiştir.[378]

Zahiri sebep kışın yaklaşması olmakla birlikte, Hüsrev Paşa'nın bölgeden ayrılmasında, hakkında ağır ithamlarla dolu şikayet yazıları göndermek suretiyle Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın da bu düelloya katılması esas etken olmuştur. Hüsrev Paşa'nın kesin olarak bölgeden ayrılma isteği, Mısır ve Osmanlı donanmalarının ayrışmasını, hatta Mısır kuvvetlerinin tamamen bölgeden çekilmesi ihtimalini de gündeme getirmiştir.[379] Mehmet Ali Paşa oğlunun şikayetlerini fırsat bilerek, yeniden Hüsrev Paşa'ya açıktan taarruza geçmiştir. Babıali'ye gönderdiği Nisan 1826 tarihli tahriratında *"Hüsrev Paşa ne mesâlih-i berriye ve ne umûr-ı bahriyede işe yarar adam olmadığından"* yerine asilerden gözü yılmamış, *"cesur ve gayur bir münasibinin memur edilmesini"* ısrarla talep eylediğini ve bu hususdaki düşüncelerini İstanbul'a

---

[376] BOA., HAT/38303, İbrahim Paşa tahriratında, babasının sigortacılarla zahire nakli için ne tür ağır şartlarla anlaşmaya çalıştığını, bu durumun İngiliz generallerinden Lord Koluran'ın, asilere yardım etmek amacıyla Marsilya'dan Amerikan gemileriyle Akdeniz sularına açıldığı yönündeki haberlerden ötürü Avrupalı tüccarların gemilerini riske atmak istememelerinden kaynaklandığını ve bu yüzden de Mısır'dan Mora'ya zahire nakline yanaşmadıklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. BOA., HAT/51302.

[377] BOA., HAT/38411-A, İbrahim Paşa'nın zahiresizlikten dert yanarak, Hüsrev Paşa tarafından kendisine zahire ve peksimet verilmediğini merkeze bildirmesi üzerine, işin hakikati Çavuşbaşı Hüsnü Bey'den sorulmuş ve o da bu kaimesinde; İbrahim Paşa'nın pek de haksız olmadığını, Hüsrev Paşa'dan zahire ve peksimet istendiğinde vermediği, merkezde olan hazine katibi Yahya Bey'in ifadelerinin de kaptan paşayı yalanladığı, Yahya Bey'in sözlerini kendisine ihtar ettiğinde: *"Yahya Efendi halt etmiş"* şeklinde Hüsrev Paşa tarafından azarladığını rapor etmiştir.

[378] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 47, Bir örneği için bkz. zeyller kısmı s. 312-313

[379] BOA., HAT/39356 Mehmet Ali Paşa özellikle, Mısır ordusu için gerekli zahirenin bir türlü sağlanamamış olmasını gerekçe göstererek oğlunu çekebileceğini Babıali'ye bildirmiş (bkz. BOA., HAT/39953) ve sorunun çözümü için Yedi Ada'daki İngiliz komutanlarla temasa geçmiştir. Babıali ise Mısır valisine gayet "müvazişli" bir tahrirat göndererek, sorunun çözüleceğini bildirmekle yetinmiştir.

gönderdiği adamı Osman Ağa'nın ifadelerinden anlaşılacağını bildirmiştir.[380] Mısır valisinin bir takım tahriratla İstanbul'a gönderdiği Osman Ağa, Babıali'ye gelerek Mısır valisinin, Hüsrev Paşa'nın azlini acilen talep eylediğini ve şu sözleri söylediğini nakleder: *"Kaptan Paşa adüvv-i din olan gavurların üzerine varmadığından başka...gavur teknelerini gördüğü gibi hemen işaret kaldırıp demir almış ve açılmış...kaptanlara arkamdan geliniz demiş"* Hüsrev Paşa'nın daha başka kusurlarını da sayan Mısır valisi sonuç olarak Osman Ağa'dan şunu iletmesini istemiştir: *"...bak gözüm benim kapudan paşaya bir dargınlığım yoktur, buraya geldiği vakit kendi efendim gibi tuttum...bundan maksûdum ancak şu gaile el birliğiyle tutulsun ve biran evvel bitsin içindi ve bu kadar kuvvetli ve tertipli tutulmuşken el-ân isyan üzere olan bir adaya bir top atmaya kadir olamadı artık bana gereği gibi yakîn hasıl oldu kapudan Paşa'nın gavgadan gözü korkmuş gavurun üzerine varıp gavga edemeyecek...bu adamın azli icâb eylemiştir"*.[381]

Mısır valisi bu talebinin, Hüsrev Paşa ile şahsi davasıymış gibi algılanmaması için, kapı kethüdası Necip Efendi aracılığıyla da şunları iletmiştir: *"Hüsrev Paşa'ya benim bir infial ve iğbirârım yoktur ve zatında iyi adamdır lakin ne çare uyuşulamayıp maslahat gittikçe fenalaşıyor kaç senedir Akdeniz'de seyr u sefer etmekte olmağla elbette kendüsü dahi yorulmuştur..."*.[382] Burada dikkat çeken husus; Mehmet Ali Paşa'nın daha önceki gibi Mora harekatının oğlu İbrahim Paşa tarafından tek elden yönetilmesi yönündeki kesin talebinden ve kaptan paşalığın mutlak surette oğluna tevcih edilmesi şartından vazgeçmiş olmasıdır. Zira defalarca ısrar etmesine rağmen bu talebine olumlu cevap alamayan Mehmet Ali Paşa, bu son çıkışlarıyla, adeta Hüsrev Paşa'yı azledin de kimi kaptan-ı derya yaparsanız yapın demektedir.[383]

Mısır valisinin, Hüsrev Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azline dair ısrarlı talepleri padişaha arz edilince, *"Kapudan paşanın bu defa eşkıya gemileriyle muharebe ve galibiyeti ve müteakiben Misolongun zabt u teshiri vücuda gelmesi cihetiyle kapudan Paşa'nın tebdili sırası değildir...İbrahim Paşa ile ictimâ'ı dahî Misolong maslahatı*

---

[380] BOA., HAT/39864. Mehmet Ali Paşa'nın bu talebinin ve öne sürdüğü diğer iddiaların dayanakları; Hüsrev Paşa ve donanmadaki kaptanlarla İskenderiye'deki görüşmede söylenen sözler ile oğlu İbrahim Paşa' nın Hüsrev Paşa'nın korkaklığı, olabildiğince çatışmadan uzak durduğu ve asla kendisine yardım etmediği yolunda yazdıklarıdır. Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 45.

[381] BOA., HAT/39953.

[382] BOA., HAT/40450.

[383] BOA., HAT/39953.

içindi şimdi maslahat bunları tabiatıyla tefrik edeceğinden..." kendilerinden gelecek cevaplara göre hareket edilmesini ve işin enine boyuna meşveret meclisinde görüşülmesi irade olunmuş[384] ve padişahın bu net talimatıyla, Mehmet Ali Paşa'nın isteği bir kez daha reddedilmiştir. Zira padişahın Hüsrev Paşa'ya itimadı sonsuz iken, Mehmet Ali Paşa'ya bakışı temkinli ve tereddütkârdır.[385]

Misolongi kuşatmasının son döneminde İbrahim Paşa ile Hüsrev Paşa arasında başlayan gerginlik merkeze yansıyınca, Misolongi ele geçirildikten sonra İbrahim Paşa'nın Çamlıca, Hüsrev Paşa'nın ise Suluca adaları üzerine sevki düşünülmüştü. Misolongi'nin fethinin ardından 13 Mayıs 1826'da maiyetindeki donanma ile Akdeniz Boğazı'na gelen ve tamire muhtaç olanları tersaneye sevk ile gelecek yeni gemileri bekleyen Hüsrev Paşa, tek başına Sisam Adası üzerine gitmek istediğini arz edince,[386] Suluca üzerine sevkinden vazgeçilmiştir. Zaten birbirlerine yakın olmalarının mahsurları hatıra gelerek, kaptan paşanın Sisam üzerine sevkinin en güzel çözüm olduğunda karar kılınmıştır. Bu kararda, Hüsrev Paşa'nın 21 Mayısta merkeze gönderdiği tahriratta yer alan ifadeleri de önemli rol oynamıştır. Kaptan paşa; aralarındaki güvensizlik ve çekişmeye temas ettikten sonra, İbrahim Paşa'nın Çamlıca ve Suluca adaları üzerine tek başına gönderildiği takdirde işbirliğini gerektirecek hiç bir şey kalmayacağından sorunların kökten çözüleceğini ve Sisam üzerine de kendisinin tek başına gitmesiyle, bu konunun ebediyen kapanacağını dile getirmiştir.[387]

II. Mahmut'un iradesi doğrultusunda toplanan meşveret meclisinde, konu tüm yönleriyle ele alınmış ve varılan kararlar mufassal bir takrirle arz edilmiştir. Buna göre: Bundan böyle birlikteliklerine imkan olmadığını açıkça ifade ettiklerinden, Osmanlı donanmasından 22 geminin İbrahim Paşa'ya tahsisiyle Mora, Çamlıca ve Suluca maslahatının kendisine havale edilmesi, Hüsrev Paşa'nın ise Sisam Adası'nı vurması

---

[384] BOA., HAT/39864.

[385] Lütfi Efendi "*Aynu'r-rızâ 'an küllî 'aybin kelîletü*" *meâlince, Hüsrev Paşa aleyhine ne denilmiş ise mesmû' olmamıştır*" demektedir. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 47. Cevdet Paşa ise "*Kapudan paşa cin fikirli cerbezeli ve mizâc-ı asra aşina olarak kendisini taraf-ı saltanat-ı seniyyeye sevdirmiş olduğundan...*" diyerek padişahın temayülünün sebebini izah eder. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 129.

[386] BOA., HAT/39463.

[387] BOA., HAT/39346-D; Sureti için bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, zeyller kısmı s. 315-17.

kararlaştırılmış ve bu karar Mısır valisi de dahil olmak üzere taraflara tek tek tebliğ edilmiştir.[388]

Mora ve adalar civarındaki asiler Hüsrev Paşa'nın Sisam üzerine memur edildiğini haber alınca, iki kez topluca hücum edip Osmanlı donanmasını gafil avlayarak adaya ulaşamadan perişan etmek istemişlerse de başarılı olamayıp "yelken kürek firara" mecbur olmuşlardır. Bununla birlikte uzun süredir seferber olan donanma bu son taarruzda da hayli hasar gördüğünden, Sisam harekatında pek de başarılı olamayacağı açıktı. Hüsrev Paşa Sisam açıklarında asilerle birkaç kez daha çatışmışsa da söz konusu nedenlerden ötürü, tam anlamıyla adayı kuşatma altına alamamıştır.[389]

Mısır valisinin Hüsrev Paşa'ya olan husumetinin, bu tür ithamkâr taleplerine zemin teşkil ettiği muhakkak olmakla birlikte, bu kadar ısrarının arkasında, Misolongi zaferinin ardından Avrupa kamuoyu ve dolayısıyla hükümetlerinin Yunan isyanına yaklaşımlarındaki radikal değişimin etkisi de göz ardı edilmemelidir.[390] Zira bu olayda Rumların yedi binden fazla kayıp vermeleri, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Avrupalı devletlerin işe alenen müdahil olmalarına sebep olmuştur. Mehmet Ali Paşa bu dış destek ve himayeden ötürü Yunan isyanının Avrupa'nın istediği şekilde çözüleceğini, dolayısıyla daha fazla kayıp vermeden ve çok geç olmadan Babıali tarafından kabulü imkansız gibi görünen bu tür taleplerle, ordusunu bölgeden çekmenin yollarını aramaktaydı.[391] Ancak askeri anlamda tam anlamıyla bir çöküntü halinde olan Babıali ise Mısır valisinin mutlaka reddedilir dediği teklifleri bile kabul etmek zorunda

---

[388] BOA., HAT/50220. Zaten bu hususu Hüsrev Paşa 21 Mayıs 1826 tarihli kaimesinde merkeze açıkça ifade ederek, birlikte hareket etmelerinin artık imkansız olduğunu ve en makul çözümün İbrahim Paşa'nın Çamlıca ve Suluca, kendisinin ise Sisam üzerine sevk edilmesi olduğunu bildirmişti. bkz. BOA., HAT/39346-D; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 129.

[389] BOA., HAT/38407. Hüsrev Paşa' nın tek başına memur edildiği Sisam harekatının diğer ayrıntıları için bkz. HAT/40656; 37918; 38577; 38577-A, B, C; 38956; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 48.

[390] BOA., HAT/40019. Sadrazam tarafından arz edilen takrirde, Mısır valisinin o ana dek büyük fedakarlıklar yaparak hiçbir şey esirgemezken tavrındaki değişiklik meydana gelmesi şu şekilde ifade edilmiştir: "*...Mısır valisinin bu defa böyle istinkâf süreti göstermesi be-herhal mukaddemden kapudan paşaya dair ilişiğinden ve Frenklerin dahi tutumundan haberdar olmasından neş'et ediyor...*"

[391] BOA., HAT/40151; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 46. Bu takrirden anlaşıldığı üzere; Mısır valisi ordusunu tamamen Mora' dan çekmek niyetinde olduğunu Babıali'ye bildirince, bunun önü alınmak için defalarca meşveret meclisleri toplandığı ve sonuçta Mısır valisinin "Frenklere aldanıp" bu yola saptığı, bu vahim karardan kendisini döndürmek için şahsiyet ve hissiyatına tesir edecek ifadelerin yer aldığı bir tahrirat yollanması ve bu karardan vazgeçmesi için Necip Efendi vasıtasıyla telkinlerde bulunulması kararlaştırılmıştır.

olduğundan, sürekli ara formüller bulmak suretiyle Mehmet Ali Paşa'ya bu fırsatı vermemiş daha doğrusu vermek istememiştir.[392]

Sultan II. Mahmut, Yunan isyanındaki kötü performanslarıyla sınıfta kalan ve Mısır'ın talimli Cihadiye askerinin sergilediği başarının ardından, yetersizlikleri ulema ve muhafazakar diğer çevrelerce de itiraf edilen yeniçeri ocağını kaldırarak, yerine Mısır tarzında yeni ve talimli bir ordu kurulmasını kuvveden fiile çıkarmak fikrindeydi.[393] Daha önceki denemelerde, sarayın basılıp atalarının bu yüzden katledildiğini bilen ve yine böyle bir baskından yaralı olarak kurtulduğunun idrakinde olan padişah, son derece riskli bu girişimde güvendiği devlet adamlarının İstanbul yakınında olmasını istemiştir. Bu bağlamda II. Mahmut'un merkezileştirme operasyonunda Sırp ve Rum isyanları, Tekelioğlu, Benderekli Ali Molla, Katipoğlu, Katerinli Salih Bey gibi azınlık isyanlarıyla, ayan ve mütegalibenin tepelenmesine bizzat memur olan ve başarılı bir grafik çizen Hüsrev Paşa'nın donanmayla İstanbul'da yanı başında bulunmasını istemesi de pek tabiiydi.[394]

Hüsrev Paşa'nın, yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü azli gündeme gelince, bu konudaki düşünceleri sorulmuştur.[395] Yapılan müzakerelerin ardından gönderilen talimat doğrultusunda, donanmadan yirmi gemi ayırarak İbrahim Paşa'nın komutasına veren[396] Hüsrev Paşa, Mora maslahatının sevk ve idaresini de tamamen kendisine havale

---

[392] Kamil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 95.

[393] Esat, **Tarih**, s. 574; Iorga, **a.g.e.**, V, s. 316. Iorga, padişahın Mora isyanı sırasında Mısır ordusunun kazandığı zaferlere sevindiğini, ancak "kıskançlığının" sevincini bastırdığını kaydeder. Padişahın kıskançlığının, ordusunun başarısızlıkları ve disiplinden yoksun olmalarından kaynaklandığını da ileri süren Iorga, Mısır, Suriye, Girit ve Mora vilayetleri Mehmet Ali Paşa' nın denetimine geçtiğinden, II. Mahmut'un Batı tarzında talimli ve disiplinli bir ordu vücuda getirerek, gölge bir hükümdar olmadığını, valisine ve tüm Avrupa' ya ilan etmek istediğini öne sürmektedir. Bir başka müellif de Rum isyanında yeniçerilerin perişanlığı, buna mukabil talimli Mısır askerinin başarılı olmasının resmi mahfiller ile kamu oyunu, yeni bir askeri teşkilatın gerekliliği konusunda ikna ettiğini ve bu olumlu rüzgarı arkasına almak isteyen II. Mahmut'un Yeniçeri ocağını ilga etmeye karar verdiğini kaydeder. bkz. A. Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1982, s. 67.

[394] Esat Efendi bu hususu şöyle dile getirir: *"...Kapudan-ı derya Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın beynlerinde şeker-abi şivesi derkâr ve bu esnada Dersaadet'te icrâsı derdest-ikâ' olan bazı tedâbir-i hasene-i askeriyyeden nâşî kapudân-ı müşarun-ileyhin dahi Asitâne-i aliye kurbunda bulunması iktizâ edeceği..."*. Esat, **Tarih**, s. 563-4; Cevdet Paşa da *"...Ol esnada devlet-i aliye tanzîm-i asker ile meşgûl olduğundan kapudan paşanın Dersaadet'e civar mahalde bulunması lâzime-i halden görünmekle..."* şeklinde Esat Efendi' yi teyit etmektedir, Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 129.

[395] BOA., HAT/140450. Bu husus Hüsrev Paşa' ya iletilince, gerçekten bu güvensizlikle bir iş görülemeyeceğini ifade ederek, devletin bendesi olduğundan irade ne şekilde tecelli ederse, mutlak surette itaat edeceğini sadrazama açıkça ifade etmiştir.

[396] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 48.

ederek, Mora sularından hareket etmiş, 13 Mayıs'ta Akdeniz Boğazı'na[397] ve Haziran 1826' başında İstanbul'a varmıştı.[398]

Hüsrev Paşa merkeze döndükten kısa süre sonra padişahın talimatıyla, Babıali'de yeni kaptan paşanın kim olacağını tespit etmek üzere meşveret meclisi toplanmıştır. Mecliste, Mısır valisinin *"Mukaddemden kapudan paşaya olan ilişiğinden"* Hüsrev Paşa'nın azlindeki ısrarı ve şayet talebi bu kez de reddedilirse gerçekten ordusunu Mora' dan çekeceği, bu durumda, Avrupalı devletlerin yardımlarıyla Rumların kısa sürede "serbestiyet" kazanacaklarının anlaşıldığı, bunun ise devlet-i aliye için tam bir felaket olacağında ittifak edildiği, Hüsrev Paşa ile daha önce yapılan birkaç görüşmede, sırf bu vahim sonuçlar meydana gelmesin diye azline itiraz etmeyeceğini ifade ettiği ve kendisinin bir an önce azliyle tüm bu tehlikelerin bertaraf edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Meclis kararını içeren mufassal takrir arz edildiğinde II. Mahmut, Anadolu valisi İzzet Mehmet Paşa ile Hüsrev Paşa'nın becayişinin en makul çözüm olduğunu ve gereğinin derhal icrasını irade etmiştir.[399]

Nihayet yapılan müzakerelerin ardından Hüsrev Paşa 9 Şubat 1827'de Karadeniz Boğazı'nın Anadolu tarafını muhafaza şartıyla[400] Karahisar-ı sahib ve Ankara sancakları ilhakıyla Anadolu valiliğine atanmıştır. Ondan boşalan kaptan-ı deryalığa ise Anadolu valisi İzzet Mehmet Paşa atanmıştır.[401]

Hüsrev Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra, Mora harekatına yardımcı olmak üzere gelen Garp Ocakları gemileri de eyaletlerine dönmüştür.[402] Çavuşbaşı Hüsnü Bey ile Mısır kapı kethüdası ve Baruthaneler nazırı Necip Efendi'nin de bölgede bulunmalarına gerek kalmadığından, başkente dönmeleri için gerekli talimatlar gönderilmiştir.[403] Diğer yandan, İbrahim Paşa ile Reşit Mehmet Paşa yine iki koldan Moton, Balyabadre, Salona, Atina, Livadiye ve İstefe taraflarına ilerleyerek, asilere

---

[397] BOA., HAT/39314; Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 46.

[398] Esat, **a.g.e.**, s. 564.

[399] BOA., HAT/40019, hattı hümayunda padişah, vüzeradan bu işe uygun pek kimsenin kalmadığını, yeni kaptan paşanın İzmir Muhafızı Hasan Paşa olmasını istediğini, ancak görevini hakkıyla yaptığından, bu nazik vakitte yerinden oynatılmasının riskli olduğunu düşündüğünden İzzet Mehmet Paşa' yı önerdiğini ifade etmiştir.

[400] BOA., HAT/40019.

[401] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def), nr. 39, s. 6 ve 200; Atâ, **Tarih**, II, s.119; Ahmet Rıfat, **Verdü'l-Hadâ'ik**, s. 35.

[402] BOA., HAT/28565.

[403] BOA., HAT/39694; Esat, **Tarih**, s. 564; Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 48.

karşı tenkil harekatını sürdürmüşlerdir.[404] Mora'ya doğru harekete geçmiş olan İbrahim Paşa, yolu üzerindeki asi köylerini vurup hayli ganimet, esir, ve binlerce hayvan ele geçirmiş, dağlık bölgelerdeki asilerin de çoğunu temizlemiştir.[405]

Mora isyanı Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin işbirliği içinde, imparatorluğu tehdit eden bir tehlikeyi bertaraf etmekten çok, Babıali ile bir valisinin politik manevralarına ve önde gelen iki devlet adamı kaptan-ı derya Hüsrev Paşa ile Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın, kökü geçmişte olan şahsi hesaplarından kaynaklanan çekişmelere sahne olmuştur. Bu durum doğal olarak işbirliğini anlamsız hale getirdiği gibi, isyanın bastırılmasını da imkansız kılmıştır. Bu süreçte Mehmet Ali Paşa açısından Hüsrev Paşa, kimi zaman siyasi manevralarının ve kabul edilemez isteklerinin görünürdeki gerekçesi, kimi zaman da husumetinden dolayı azlettirmek istediği amansız eski bir düşmanı olarak görünmektedir. Hüsrev Paşa ise bu süreçte, olabildiğince hassas ve temkinli davranarak, sorun çıkaran taraf olmamaya hayli özen göstermiş, bu tavrıyla mazlum ve mağdur olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Bu tutumu onun, gerek Babıali gerekse de II. Mahmut nazarında, merkezi otorite açısından gittikçe yükselen bir tehdit haline gelen Mısır valisine karşı duyulan endişe ve nefretin sembolü, hatta kahramanı olarak algılanmasına ve o oranda da sahiplenilmesine yol açmıştır. Özellikle 1831'den itibaren, Mısır valisinin Babıali'ye isyan bayrağını alenen açmasıyla başlayan mücadele döneminde, Hüsrev Paşa'nın adeta padişahın sözcülüğüne soyunmasının ve merkezde "ikinci adam" olmasının kökenlerini burada aramak gerekir. Dolayısıyla bu süreci yalnızca iki devlet adamı arasında, sırf şahsi hesaplardan kaynaklanan bir mücadele olarak değil, hükümranlığını korumaya çalışan bir padişah ile buna ortak olmaya çalışan bir vassalın iktidar mücadelesi ve bu mücadelede, bir başka devlet adamının öne çıkarılması olarak görmek çok daha gerçekçidir.

Sonuç olarak Mehmet Ali Paşa uzun uğraşlar sonunda, Hüsrev Paşa'yı kaptan-ı deryalıktan azlettirmeyi başarmıştır. Ancak bu durum Hüsrev Paşa için, pek de yenilgi olarak algılanmamalıdır. Zira kısa süre "Serasker" unvanıyla Asakir-i Mansure-i

---

[404] Ayrıntılar için bkz. BOA., HAT/ 39667; Esat, **Tarih,** s. 621vd; 642 vd.; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 129 vd ; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 49 vd; Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s.95 vd.

[405] BOA., HAT/38350, İbrahim Paşa Mora' nın iç bölgelerindeki temizlik operasyonunun tüm ayrıntılarını 7 Haziran-6 Temmuz 1826 tarihli bu kaimesinde vermektedir. Daha fazla ayrıntı için ayrıca bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 46.

Muhammediye adıyla kurulacak yeni talimli ordunun başına atanacaktır. Seraskerliği döneminde de bu iki amansız hasmın mücadelesi şiddetlenerek devam edecek ve Osmanlı Devleti 1841 yılının sonlarına dek sürecek bu mücadeleden yine büyük zararlar görecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MERKEZDEKİ EN GÜÇLÜ DEVLET ADAMI

A. SERASKERLİĞİNE DEK ASKERİ ALANDAKİ GELİŞMELER

1. Vak'â-yı Hayriye' yi Doğuran Süreç

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren klasik Osmanlı düzeninde görülen aksamalar, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda toptan bir gerileme halini almıştır. Köprülüler Devri veya Halil Hâmid Paşa örneklerinde olduğu gibi, askeri saha dışında da reformlar yapılarak yenilenme ve yeniden yapılanma çabalarına karşın, yenilgiler zinciri sürmüş ve savaşın askeri reformların motor gücü olduğu yönündeki hakim kanaat sebebiyle, askeri alanda ıslahat konusu sürekli olarak ön plana çıkmıştır.[1] Askeri alanda reform sürecinin başlamış olması ve sürekli yenilgilerin devleti kemirmekte olduğunun görmezden gelinemeyecek korkutucu bir hakikat haline gelmesi, bu alanda reform ihtiyacının daha yüksek sesle dile getirilmesine ve Avrupa'dan yardım alınmasını da içeren somut adımlar atılmasına zemin teşkil etmiştir. Nizam-ı Cedit, Sekban-ı Cedit ve nihayet Vak'a-yı Hayriyye ile Asakir-i Mansure ordusunun teşkili süreci, bu zeminin üzerine bina edilecektir.[2] Genel anlamda Osmanlılar açısından bu süreç; bir taraftan Avrupa'yı devletin bekasına yönelmiş bir tehdit kılarken, diğer taraftan, kurtuluşunu sağlayacak askeri reformlar için onu hem model hem de bu modeli icra edecek personelin kaynağı olmak gibi iki yönlü, zıt karakterli bir amaç ya da tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Algılamadaki bu farklılık, Nizam-ı Cedit ve ardından gelen II. Mahmut devri reform sürecinde, ıslahatçılar ile karşıtlarının zihniyetlerinin ve argümanlarının şekillenmesinde belirleyici temel etken olacaktır.

Osmanlı ordusunun bel kemiği kapıkulu ocakları ve özellikle de bunun en önemli kolu olan yeniçeri ocağı, kuruluşundan itibaren XVI. yüzyılın sonuna dek

---

[1] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", **İlmi Araştırmalar**, C. VIII, İstanbul 1999, s. 25-64; Beydilli, "Islahat", **DİA**., XIX, s. 174.

[2] Carter V. Findley, **Bureaucratic Reform in The Otoman Empire, The Sublime Porte (1789-1922)**, Princeton, 1980, s. 114-117. Findley, bu alanda duyulan şiddetli reform ihtiyacının, I. Abdülhamit devrinden itibaren ayak bağı olan unsurları olarak; merkezi otoriteye meydan okuyan ayan ve mütegalibe sınıfı ile maddi sıkıntılar konusunda da ayrıntılı değerlendirmeler yapmaktadır. Söz konusu sorunlar, II. Mahmut'un askeri reform sürecinde karşılaşacağı temel sıkıntılar olarak tekrar karşımıza çıkmaktadır.

sürekli gelişerek en mükemmel ve güçlü halini almıştı. Ancak XVII. yüzyılla birlikte, padişahların seferlere iştirak etmekten vazgeçmeleri, iltizam, iltimas ve himaye ile ocağa kanun ve teamüllerin dışında asker kaydedilmesi, makam ve mevki hırsıyla vezirlerin ve ocak ağalarının kendi emelleri doğrultusunda bunları isyana teşvik etmeleri, ocak nizamını tamamen yozlaştırmıştı.[3]

Bu bozulma sürecinde özellikle, modern savaş teknik ve metotlarının kabulüne yanaşılmaması yüzünden XIX. yüzyıl başında ocak, iflasın eşiğine gelmişti. I. Mahmut (1730-1754) döneminde topçu, lağımcı ve humbaracı gibi teknik sınıflarda yapılan bir takım dar kapsamlı ıslahata karşılık,[4] piyade gücü olan yeniçeriler, gösterdikleri direniş yüzünden olduğu gibi kalmışlardı. Ocağın iflasının en somut göstergesi, XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca meydana gelen savaşlardaki yenilgiler zinciri ile başkentte estirdikleri terör ve talan havasıydı. Bu sebeple ahalinin çoğunluğu, geçmiştekinin aksine yeniçerilerin aleyhine dönmüştü.[5]

Yeniçeri ocağından artık devlete fayda gelmeyeceğini idrak eden ve selefleri gibi bu doğrultuda bir dizi ıslahat teşebbüsüne girişen III. Mustafa'(1757-1774) nın çabaları da bu olumsuz gidişatın önünü alamamıştır.[6] Oğlu III. Selim devrinde (1789-1807) bu alanda çok daha ciddi adımlar atılarak, yeniçerilere alternatif olarak Nizâm-ı Cedit ordusunun teşkil edilme başarısı gösterilmiştir.[7] Ancak gereken kararlılığın

---

[3] Ahmed Cevad, **Tarih-i Askeri-i Osmanî**, I, İstanbul 1299. Sahaflar şeyhi-zâde Esad Efendi, **Üss-i Zafer**, İstanbul 1293, s.8 vd; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 124 vd; Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, III, İstanbul 1327, s. 96 vd; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları I**, s. 477vd; Godfrey Goodvin, **Yeniçeriler**, Çev. Derin Türkömer, İstanbul 2001; Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozulması", **AÜ. DTCF. Dergisi**, V/3 (1947), s. 295-300; İrina Petrosyan, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Reformlar Konusunda İlk Girişim: XVI. yy. Sonu ile XVII. yy. Başında Yeniçeri Ocağı", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. VI, s. 673-683; Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", **İA**, C. XIII, 385-395; Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, I, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 356-359.

[4] **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 107; Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", s. 357-358; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, II, Ankara 1998; Muzaffer Erendil, **Topçuluk Tarihi**, Ankara 1988; Cevdet Duman, "Askeri Tarih İçinde Türk Topçusu, **I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, II**, Ankara 1983, s. 127-133.

[5] Kâmil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 96; **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 109. Mustafa Nuri Paşa, Yeniçeri ocağının çok kısa sürede yok edilmesinde, halkın ocak mensuplarından nefret eder hale gelmesinin önemli rolü olduğunu kaydetmektedir; Ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, İzmir 1995, s. 14.

[6] E. Ziya Karal, "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri" **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s. 20 vd.; **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 107; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 110; Uzunçarşılı, **Osm T**, IV, s. 480.

[7] Stanford Shaw, "The Established Ottoman Army Corps under Sultan Selim III. (1789-1807), **der Islam**, Berlin 1965, pp. 142-184; Shaw, "The Nizam-ı Cedit Army under Sultan Selim III (1789-1807), **Oriens**, Leiden 1967, vol. XVII-XIX, pp. 168-184; Musa Çadırcı, "Osmanlı Ordusunda Yeni

sergilenememesi ve askeri reformun kaçınılmazlığı ile mahiyeti konusunda, başta ulema olmak üzere[8] genel bir uzlaşmanın sağlanamamış olması gibi nedenlerden ötürü, bu girişim de fiyaskoyla neticelenmiş ve yenilikçi padişah III. Selim bu yöndeki girişimlerinin bedelini hayatıyla ödemiştir.[9]

II. Mahmut'un saltanatının hemen başında, sadrazamın artan nüfuzundan endişelen sultanın hareketsiz kalmasından da cesaret alarak yine isyan eden yeniçeriler, Alemdar Mustafa Paşa'nın himayesinde kurulan ve bir anlamda Nizam-ı Cedit'in devamı olan Sekban-ı Cedit[10] ordusunu lağv ve Nizam-ı Cedit'in etkili silahlarından olan Harem'deki Üsküdar Matbaası'nı tahrip etmişlerdir. İsyan sonucunda Alemdar da III. Selim ile aynı akıbeti paylaşmaktan kurtulamamıştır.[11]

Payitahtta yaşanan bu dehşet sahneleri ve askeri reformlara teşebbüs eden padişah ve onu yaşatmak isteyen sadrazamın ardı ardına katledilmiş olmaları, II. Mahmut açısından, kaçınılmaz olarak daha temkinli hareket etmek ve işi zamana yaymak anlamına geliyordu. Tahta oturduğu ilk günden itibaren Yeniçeri ocağını kaldırmak fikrinde olan II. Mahmut,[12] bu ihtiyatlı bekleme sürecinde ocaktaki fesatçıları bertaraf etmek amacıyla, reforma yatkın ve saltanata mutlak anlamda sadık devlet

---

Düzenlemeler (1792-1869), **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler,** C. II, Ankara 1983, s.85-92; M. Tayyib Gökbilgin, "Nizam-ı Cedid", **İA,** IX, s. 309-18; M. Alaattin Yalçınkaya, "Nizam-ı Cedit Döneminde Osmanlı Devletinin Modernleşmesinde İngilizlerin Rolü", **Osmanlı Ansiklopedisi**, VI, s. 684-695.

[8] Uriel Heyd, "Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmut II", **Scripta Hieresolymitana**, IX, Jerusalem, 1961, s. 63-96.

[9] Ahmet Cevad, **a.g.e.,** I, s. 251 vd; Esad, **Üss-i Zafer**, 10-11; Beydilli, **a.g.m.,** s. 79-80; Berkes, **a.g.e.,** s. 87-119; A. Özcan, **a.g.m.,** s. 358-9.

[10] M.Tayyip Gökbilgin, "Sekban", **İA**, X, s. 327.

[11] Ahmed Rıf'at, **Mecmuâ-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı Sânî**, İlmihan Sağlamdemir, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 19 vd; Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, İstanbul 1942; Karal, **Osm.T**, V, s. 145; Kemal Beydilli, **a.g.m.,** s. 81-82; Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul 1995.

[12] BOA., HAT/39799; Daha geç tarihte II. Mahmut'a sunulan ve yazarını tespit edemediğimiz layihada bu husus şöyle ifade edilmiştir: "*... Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i mülûkânenin cülûs-ı meymenet-menûs-ı cihandârîleri tarihinden berû maksûd ve muhassıl-ı efkâr-ı padişâhâneleri olan yeniçeriliğin ilgâsı kaziyyesi...*" Ayrıca bkz., Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniyyenin Tarih-i Islahatı (1826-1882)**, Çev. Ali Reşad, İstanbul 1328, s. II, 34.

adamları ile ocak ağalarını göreve getirmiş,[13] ocak içindeki elebaşlarını taşradaki kumandanlıklara tayin ettirerek merkezden uzaklaştırmıştır.[14]

II. Mahmut devrinde Sırp isyanları, Rusya ve İran'la savaşlar, Vehhâbi başkaldırısı, Girit ve nihayet Mora isyanı gibi ardı ardına meydana gelen sıkıntılar, devleti iyice bunaltmıştı. Merkezi idarenin zaafı ve bundan kaynaklanan ayan ve mütegallibe isyanları, bu vahim tabloyu felaket boyutuna taşırken, padişah sık sık sadrazam değiştirmek suretiyle sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktaydı. Bu siyasi istikrarsızlık ortamında, yeniçeriler üzerindeki nüfuzundan yararlanarak sivrilen Halet Efendi'nin olumsuz yaklaşımları ve neden olduğu iç ve dış krizler, yeniçeri ocağında yapılacak reformların bir süre daha askıya alınmasında önemli rol oynamıştır.[15]

II. Mahmut devrinde süren Sırp isyanı ile hemen akabinde meydana gelen 1806-12 Osmanlı-Rus savaşı ve Mora İsyanı, yeniçerilerin devletin temel askeri sınıfı olmaktan çıkıp, disiplinsiz kuru bir kalabalık haline dönüştüğünü, alenen gözler önüne sermişti.[16] Cevdet Paşa'nın yeniçerileri *"Devlet-i aliyye'nin kalbinde bir seretan"* (kanser) olarak nitelendirmesi,[17] gerçekten çok çarpıcı ve iflasın boyutlarını göstermesi bakımından da düşündürücüdür. Bunun idrakinde olan Sultan II. Mahmut, Sırp ve Rus birliklerine karşı göndereceği birliklerin, sadece hassa birliklerinden teşkilini istemiştir. Ancak sadrazam takririnde, *"Yeniçeri ocağına hiçbir güne muâmele ve rağbet olunmaması"* nın yeni bir isyana yol açabileceğini bildirince, bu karardan vazgeçilerek

---

[13] Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s. 14; Bu hususta Rusçuklu Hüseyin Ağa yeniçeri ağalığı sırasında ince bir siyasetle elebaşlarının bir çoğunu birer bahane ile tepelemiştir. Bkz. J.H. Mordtmann, "Ağa Hüseyin Paşa", **İA,** I, s. 147. Bunun dikkat çekmesi üzerine bizzat padişah tarafından *"Hüseyin Paşa'ya yazık olacak biran evvel azlolunsun"* denilerek bu görevden azledilmiştir. bkz. Lütfi, **a.g.e.** I, s. 153-154, VIII, s. 178-179. Bu amaçla Sultan Mahmut sadarete Benderli Selim Mehmet Paşa' yı, meşihata Kadı-zâde Tahir Efendi' yi, kaptan-ı deryalığa Hüsrev Mehmet Paşa' yı ve Boğaz muhafızlığına da İzzet Mehmet Paşa' yı, tayin ederek güvenilir bir kadro tesis etmiştir. Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, I, s. 523 vd.

[14] Engelhardt, **a.g.e.,** s. 13.

[15] Cevdet Paşa bu hususta şunları söyler: II. Mahmut konuyu *"Halet Efendi'ye açıp ondan halisâne hizmet umardı. Halet Efendi ise taşradaki mütegallibenin tedibi hakkında fevkalade ifrât ile şiddet göstermekte olduğu halde yeniçerilerin terbiyesi emrinde münâfikâne ve hilekârâne bir yol tutup her gün bir özür ve bahane bularak ve türlü desiselerle padişah-ı müşarun-ileyhi aldatıp avutarak yeniçeri bahsini tahattura düşürdü"* demektedir. Cevdet Paşa benzer ifadeleri, **a.g.e.,** C.XII, s. 55'te de tekrarlarr; ayrıca bkz., **Mufassal V**, s. 2886-2888; Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s. 16; Özcan, "Halet Efendi", **DİA,** XV, s. 250. Charles Mac Farlane, **Constantinople in 1828, A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital**, vol. II, s. 131-138 arasında bu konuda ilginç ayrıntılar ve gözlemler aktarmaktadır.

[16] **Netâicü'l-Vuku'ât**, IV, s. 76.

[17] Cevdet Paşa, **Tezâkir, 40 Tetimme**, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 219.

ocak mensuplarının da cepheye sevkine kerhen rıza gösterilmiştir.[18] Bu savaşlarda gerçekten de yeniçeriler düşmanı görür görmez firar etmekte, bir kısmı ise daha cepheye giderken bir yolunu bulup sıvışmaktaydı.[19] Keza Mora isyanında İpsara kuşatması sırasında, kaptan-ı derya Hüsrev Paşa donanmadaki yeniçerileri karaya çıkarmak istediğinde direnişle karşılaşınca, son çare olarak kaptan paşa gemisinden top atmak suretiyle bunları düşman üzerine sevk edebilmişti.[20]

Sultan II. Mahmut, Yunan isyanındaki kötü performanslarıyla sınıfta kalan, yetersizlikleri ulema ve muhafazakar diğer çevrelerce de itiraf edilen yeniçeri ocağını kaldırarak, yerine Mısır tarzında yeni ve talimli modern bir ordu kurulmasını kuvveden fiile çıkarmak fikrindeydi.[21] Özellikle, talimli ve düzenli birliklerden oluşan Mısır Cihâdiye ordusunun asilere karşı elde ettiği başarılar, ulema sınıfı da dahil olmak üzere yeniçerilerin yetersizliğinin, herkes tarafından onaylanmasına ve talimli asker konusunda önceki dönemlere nazaran, çok daha olumlu bir havanın doğmasına imkan vermiştir.[22] Ayrıca Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da uygulamaya koyduğu başarılı askeri ıslahatın ve elde edilen parlak sonuçların, bu alanda II. Mahmut'un daha radikal adımlar atma kararı almasında etkili olduğu da muhakkaktır.[23]

Daha önceki denemelerde, sarayın basılıp atalarının bu yüzden katledildiğini bilen ve yine böyle bir baskından yaralı olarak kurtulduğunun idrakinde olan padişah,

---

[18] BOA., HAT/5422 Esat Efendi Dalkılıç askerinin; biz asker değil miyiz neden bizi istihdam eden yok diyerek söylenmeye başlayan yeniçerileri susturmak ve başkentte kargaşa çıkarmalarına engel olmak üzere donanmaya konduklarını, yoksa eline kılıç ve tüfek almayı bilmeyen fırıncı ve ırgat takımından bu adamlardan bir hayır gelmeyeceğini herkesin bildiğini kaydeder. Esat, **Tarih**, s. 297-299

[19] BOA., HAT/45811; C. AS/38327; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 110

[20] BOA., HAT/39282. Bu hengamede donanmadaki Arnavut başıbozuklar önce yeniçeriler karaya çıksın derken, yeniçeriler de tam tersini öne sürmüşlerdir.

[21] Esat, **Tarih**, s. 574; Iorga, **a.g.e.**, V, s. 316. Iorga II. Mahmut'un Mora maslahatında Mısır ordusunun kazandığı zaferlere sevindiğini, ancak "kıskançlığının" sevincini bastırdığını kaydeder. Müellif, padişahın kıskançlığının ordusunun başarısızlığı ve disiplinsizliğinden kaynaklandığını belirttikten sonra, Mısır, Suriye, Girit ve Mora vilayetleri Mehmet Ali Paşa'nın denetimine geçtiğinden "II. Mahmut Avrupa tarzında talimli ve disiplinli bir ordu vücuda getirerek gölge bir hükümdar olmadığını valisine ve tüm Avrupa'ya ilan etmek istemiştir" yorumunu yapmakyadır. Bir başka müellif de Rum isyanında yeniçerilerin hiçbir başarı elde edememesi, buna mukabil talimli Mısır askerinin başarılı olmasının, resmi mahfiller ve kamu oyunu yeni bir askeri teşkilatın gerekliliği konusunda ikna ettiğini ve bu olumlu rüzgarı arkasına almak isteyen II. Mahmut'un yeniçeri ocağını ilga etmeye karar verdiğini kaydeder. bkz. Tanpınar, **a.g.e.**, s. 67.

[22] Karal, **Osm T**, V, s. 145; Beydilli, **a.g.m.**, s. 89.

[23] Ercüment Kuran, "Sultan II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, (28-30 Haziran 1989) Bildiriler**, İstanbul 1990, s. 107-111; Beydilli, **a.g.m.**, s.89; Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, II, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 32.

bu son derece riskli girişimde, güvendiği vüzeranın İstanbul yakınında olmasını istemiştir.[24] Bu bağlamda II. Mahmut'un merkezileştirme operasyonunda Sırp İsyanı, Mora İsyanı gibi azınlık isyanlarıyla, Tuzcuoğlu, Katipoğlu, Tekelioğlu, Benderekli Ali Molla, Katerinli Salih Bey gibi ayan ve mütegalibenin tepelenmesine bizzat memur olup tümünde de başarılı olan Hüsrev Paşa'nın donanmayla boğazda, yanı başında bulunmasını istemesi de tabiiydi.[25] Yukarıda belirtilen sebeplerden ve özellikle de Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, azledilmediği takdirde ordusunu Mora' dan çekeceği yönündeki tehdidinden ötürü[26] Hüsrev Paşa, kendisine gelen talimat doğrultusunda hazırlıklarını tamamlayarak, donanmadan yirmi gemi ayırarak Mısırlı İbrahim Paşa'nın komutasına vermiştir.[27] Kaptan-ı derya Hüsrev Paşa Mora maslahatının sevk ve idaresini de tamamen İbrahim Paşa'ya havale ettikten sonra Mora sularından hareket etmiş, 13 Mayıs'ta Akdeniz Boğazı'na[28] ve evâhir-i Şevval/28 Mayıs-6 Haziran 1826'da da Çanakkale'ye varmıştır.[29] Dolayısıyla Hüsrev Paşa, yeniçeri ocağının radikal bir biçimde ıslahı yahut ilgası konularının ciddi bir biçimde ele alındığı dönemin hemen arifesinde, padişahın isteği doğrultusunda donanmayla birlikte merkezin hemen yanı başındadır.

Yeniçeri ocağını kaldırmak konusunda, artık harekete geçme zamanının geldiğinin düşünen Sultan II. Mahmut, yeniçeri ağalığına getirdiği Rusçuklu Hüseyin[30] ve Celalettin ağaların ocakta gerekli temizlik harekatını icra etmesinin ardından,[31] bu

---

[24] Mantran, II. Mahmut'un o kaos atmosferinde yeniçerilere karşı, daha önce birkaç kez ıslah edilen topçular ile Hüsrev Paşa komutasındaki donanmadan başka bir dayanağı olmadığını kaydeder. Mantran, **a.g.e.,** II, s. 30.

[25] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 129'da bu konuda *"...Ol esnâda devlet-i aliye tanzîm-i asker ile meşgûl olduğundan kapudan paşanın Dersaâdet'e civar mahalde bulunması lazıme-i halden görünmekle..."* demektedir; Esat Efendi ise bu hususu şöyle dile getirir: *"...Kapudan-ı derya Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın beynlerinde şeker-abî şivesi derkar ve bu esnada Dersaâdette icrası derdest-ikâ' olan bazı tedâbir-i hasene-i askeriyeden nâşî kapudân-ı müşarun ileyhin dahi Asitâne-i aliye kurbunda bulunması iktiza edeceği..."* Esat, **Tarih**, s. 563-4.

[26] BOA., HAT/40450. Bu husus Hüsrev Paşa' ya iletilince, gerçekten bu güvensizlikle bir iş görülemeyeceğini tasdik ederek, devletin bendesi olduğundan irade ne şekilde ise mutlaka itaat edeceğini sadrazama açıkça ifade etmiştir.

[27] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 48.

[28] BOA., HAT/ 39314; Lütfi, **a.g.e.,** I, s.46.

[29] Esat, **Tarih**, s. 564.

[30] İ. H. Mordtmann "Ağa Hüseyin Paşa", **İA,** I, s. 147-148; Lütfi, **a.g.e,** VIII, s. 178-182; Ayrıca **Sicill-i Osmani**, II, s. 226'da da biyografisi verilmiştir.

[31] Esat, **Tarih**, s. 573-4; Cevdet, **a.g.e**, XII, s. 146-7; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 113, VIII, s. 178-179; Ahmet Cevad, **a.g.e.,** I, s. 275; Abdülkadir Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", **DİA,** III, s. 457-8; Şirin, **a.g.e.,** s. 33.

hususu sadrazam Mehmet Said Galip Paşa'ya açarak fikrini sormuştur. Bu işin ehli olmadığını ileri sürerek affını istemesi ve yerine Silistre valisi Benderli Mehmet Selim Sırrı Paşa'yı önermesi üzerine, Galip Paşa azledilmiş ve 14 Eylül 1824'te Mehmet Selim Paşa sadaret makamına atanmıştır. Ulemanın da desteğini arkasına almak isteyen II. Mahmut, Ekim 1825'te Şeyhülislam Mekkî-zâde Asım Efendi'yi azlederek, yerine Kadı-zâde Tahir Efendi'yi tayin etmiş, mevâliden bazılarına payeler dağıtılmış, meşhur dersiamların rütbe ve derecelerini arttırmış,[32] umuma açık dini merasimlere katılmış, mektep çocuklarının dini eğitimi konusunda sergilediği hassas tavır[33] ve vakıflar konusunda verdiği bir takım imtiyazlar sayesinde, ulemanın da büyük ölçüde desteğini en azından tarafsız kalmasını sağlamayı başarmıştır.[34]

Nihayet, 25 Mayıs 1826'da Şeyhülislam Kadı-zâde Tahir Efendi'nin konağında, sadrazam Mehmet Selim Paşa'nın başkanlığında yapılan umumi meşveretin ardından, "Eşkinci" adıyla talimli yeni bir askeri sınıfın teşkiline karar verilmiş[35] ve buna dair gereken fetva tanzim edilmiştir.[36] Meşhur dersiamlardan Balçıklı Ali Efendi ve ulemanın önde gelenleriyle bazı tarikat şeyhlerinin de katıldığı bu toplantıdan sonra, yapılması kararlaştırılan talimin "Mısır talimi" olduğu ve bu talim sayesinde Mora'da elde edilen zaferlerin ortada olduğu ilan edilerek, yeniçerilerin, talimin "kafir işi" olduğuna dair klasikleşmiş sloganlarının daha baştan önüne geçilmek istenmiştir.[37]

Babıali ve saray önceki vahim olaylardan ders aldıklarından, muhtemel bir yeniçeri isyanında karşılık vermek için, Rum isyanı sebebiyle Karadeniz Boğazı'nın iki tarafında muhafız olarak görev yapmakta olan Ağa Hüseyin Paşa ve Darendeli İzzet Mehmet paşaların komutasındaki iki üç bin kadar sekban İstanbul'a getirilmiş ve

---

[32] Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 143; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, I, s. 531.

[33] Esat, **Tarih**, s. 361-364; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 107. "Ta'lîm-i Sıbyâna Dâir Hatt-ı Hümayûn Sûreti" için bkz. s. 238-240.

[34] Avigdor Levy, "The Otoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", **Asian and African Studies**, VII, s. 15-16 ; Uriel Heyd, **a.g.m**, 63-96; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 169-170; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 126-128.

[35] **Üss-i Zafer**, s. 14-16; Kâmil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 97-8; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 125 vd; **İOTK**, IV, s. 110; Haward A. Reed, Ottoman Reforms and Janissaries: The Eşkenci Layihası of 1826", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920**, Ed. Halil İnalcık, Ankara 1980, s. 193-198; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 147; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, I, s. 531 vd; Engelhardt, **a.g.e.**, s. 12.

[36] Esat, **Tarih**, s. 577-586; Cevdet, **a.g.e.**, C. XII, Zeyller kısmı s. 255-263; Ahmed Cevat, **a.g.e.**, I, s. 278-285; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 350-356 arasında Eşkinci Layihası' nın suretleri verilmiştir.

[37] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 127-128. Levy, **a.g.m**, s. 16 vd. Bu süreçte ulemanın tavrı ve katkılarını ayrıntılı olarak ele almıştır. Ayrıca, Eşkinci ocağının tesisine ulemanın yaklaşımı ve sultanın taktikleri hakkında bkz. Engelhardt, **a.g.e.**, s. 12-13.

gereken yerlere konuşlandırılmış, ayrıca topçu, humbaracı, lağımcı ve tersane ocaklarının reisleri uyarılmıştır.[38] Eşkinci ocağının teşkili kararında, yıllar geçtiği halde Mora isyanının henüz bastırılamamış olması ve işin sürüncemede kalmasından ötürü Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin hükümranlığını ihlale kalkışmaları da önemli rol oynamıştır.[39] Bu karar, aslında Nizam-ı Cedit ile Sekban-ı Cedit'in ihyası, bir başka deyişle, talime ve disipline yanaşmayan yeniçerilere dokunmadan, alternatif yeni bir ordu kurulması geleneğinden başka bir şey değildi. Dolayısıyla söz konusu karar, bu esnada yeniçeri tehdidinin sürdüğünü ve gerek saray, gerekse de Babıali tarafından yeniçerilere dokunulmaktan özenle sakınıldığını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Alınan kararlar gereği, yeniçeri ortalarından Eşkinci ocağına kaydedilen askerler, 12 Haziran 1826'da talime başlamışlardı.[40] Talim işi, Sekban-ı Cedit ordusunda hizmet eden ve o sırada Mısır kapı kethüdası ve Baruthaneler Nazırı olan Necip Efendi aracılığıyla temin edilen, Mısır Cihadiye ordusu binbaşılarından Davut Ağa'ya ihale edilmiş ve Nizam-ı Cedit yüzbaşılarından İbrahim Ağa da muallim olarak tayin edilmiştir.[41] Ancak yeniçeri ocağı ileri gelenleri, zahirde bu işe rıza göstermelerine rağmen, gizlice isyan kazanını meydana çıkarma hazırlıklarına başlamışlardı. Sinsice isyan hazırlıklarını tamamlayan muhalifler, 15 Haziranda Et Meydanı'na kazanlarını çıkararak, saraya ve yeni askeri reform girişimine karşı klasikleşmiş isyanlarını son kez başlattılar.[42] Asilerin bu tutumuna karşı, saray ve Babıali klasikleşmiş tavrını göstermeyerek, başta Sultan II. Mahmut ve sadrazam olmak üzere Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmet İzzet Paşa'nın kararlılığı[43] ve ulemanın da desteği sayesinde, bu kez asilere anladıkları dilden cevap verilmesinde karar kılınmıştır.[44] Yeniçerilerin estirdikleri tedhiş, baskın ve yağma ortamında, saray ve asiler iki taraf olarak son hazırlıklarını

---

[38] **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 76.

[39] Esat, **Tarih**, s. 571 vd

[40] Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı" **Türkler Ansiklopedisi**, X, Ankara 2002, s. 107-121; Esat, **Tarih**, s. 607; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 132-133; **Üss-i Zafer**, s. 64-5; **Mufassal**, V, s.2890-91.

[41] **Üss-i Zafer**, s. 64; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 133; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 151,154.

[42] A.Cevad, **a.g.e.**, I, s. 292 vd; **Üss-i Zafer**, s. 65 vd.

[43] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 153-4'te Kubbealtı'ndaki bu toplantıda Ağa Paşa' nın ateşli sözleri ve İzzet Paşa' nın onu desteklemesi ayrıntılı olarak verilmiştir. Engelhardt, **a.g.e.**, s. 35'te Ağa Hüseyin Paşa' nın cesaret ve teşviki olmasa *"cesaretten mahrum"* II. Mahmut'un bu işe kalkışmaktan vazgeçeceği ileri sürülmektedir.

[44] Kâmil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 96-7; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, I, s. 295; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 161; **Mufassal**, V, s. 2890-91

tamamladılar. Bu kaos ortamında, II. Mahmut'un basiretli tedbirleri sayesinde destekleri sağlanan[45] topçu, arabacı humbaracı ve lağımcı gibi teknik sınıfların yeniçerilere itibar etmeyip[46] "Sancak-ı Şerif" altında toplanmaları, sonuç açısından belirleyici olmuştur.[47] Taşrada aynen yeniçeriler gibi çığırından çıkmış olan tımarlı sipahilerin, humbaracı ve lağımcı ocaklarına bağlanmasıyla, buradan gelebilecek tehlike de önlenmiş oldu.[48] Nihayet 26 Haziran 1826'da padişahın başkanlığında yapılan toplantının ardından alınan karar uyarınca, "Sancak-ı Şerif"in de çıkarıldığı bir iç savaş sonucunda, beş asırlık yeniçeri ocağı ilga edilmiş, ocak bakiyesi ve taraftarlarının temizlenmesi işine geçilmiştir.[49] Bu sırada kaptan-ı derya Hüsrev Mehmet Paşa, donanmayla Akdeniz Boğazı'nda olduğundan, Vak'a-yı Hayriyye' de fiilen hizmet edememiştir.[50]

Yeniçerilerin ilgasından sonra, yeniçeri ortalarından teşkil edilen Eşkinci ocağı da tabii olarak hükümsüz kaldığından, yeni bir ordu teşkili gündeme gelmiştir. İlga edilen yeniçeri ocağına ait tüm adet, işaret ve unvanların da hükümsüz kaldığı ilan edilerek, İstanbul genelinde sıkı bir biçimde yeniçeriler ile taraftarlarının takibatına girişilmiştir. Bu konuda o kadar hassas davranıldı ki; Osmanlı Devleti'nin nişanına bayrak denilirken, "Bayraktarlık" yeniçeri unvanlarından olduğundan, nişanın ortasına ay-yıldız konularak bundan böyle sancak olarak anılması kararlaştırılacaktır.[51] Kırk iki gün içinde, sadece sürülenlerin sayısı yirmi bini bulmuş, idam edilenlerin sayısı ise altı bin kişiyi aşmıştır. Bu çerçevede boğaz muhafızlarından Asâkir-i Mansûre'ye kaydolmayanlar terhis edilip memleketlerine gönderilmiştir. Yeniçerilerin

---

[45] Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 143.

[46] Vak'a-yı Hayriye sırasında, humbaracıların III. Selim'in katliyle sonuçlanan isyanda, yeniçerilerin safında yer alarak devlete ihanet ettiklerini itiraf ettikleri, bu "lekeyi" üzerlerinden atmak için canla başla hizmet edeceklerini ilan ve diğer ocakların da aynı doğrultuda davrandıkları o devri idrak edenlerden Hıfzı Paşa (Dede Ağa) tarafından Mustafa Nuri Paşa' ya ifade edilmiştir, bkz. **Netâicu'l-Vukû'ât,** IV, s. 77; **Üss-i Zafer**, s. 84'te de bu ocakların hizmetleri zikredilmektedir.

[47] **Mufassal**, V, s. 2891; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, II, s. 69; Danişment, **İOTK**, IV, s. 110.

[48] Kâmil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 96.

[49] **Üss-i Zafer**, s. 67 vd; **Gülzâr-ı Fütûhât**, Yay. M. Ali Beyhan, İstanbul 2001, s. 8 vd; Mehmed Dâniş, **Neticetü'l-Vekâyi'**, Yay. Şamil Mutlu, İstanbul 1994, s. 16 vd; Ahmet Cevad, **a.g.e.,** I, s. 292 vd; Esat, **Tarih**, s. 607-615; 644-647; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 162 vd; Lütfi, **Tarih**, I, s. 136 vd; Kâmil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 103 vd.

[50] A. Şeref, **Tarih Musahabeleri**, s. 10-11; Hızır İlyas, **Târîh-i Enderûn**, s. 397.

[51] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 240.

kahvehaneleri ve ocağın istinatgahı olan Bektaşi tekkeleri de kapatılmış ve çoğu yıktırılmıştır.[52]

2. Asâkir-i Mansure Ordusu' nun Kurulması

1826'da Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla, ıslahat düşünce ve geleneği yeni bir ivme ve de bambaşka bir muhteva kazanmış, bunun sonucunda Sultan II. Mahmut için "***serbestiyyet-i hükûmet***" imkanı doğmuştur.[53] "**Nizam-ı müstahsene**" olarak adlandırılan bu yeniden yapılanma devri ve askeri reform süreci, Esad Efendi'nin ***Üss-i Zafer***, Mehmet Dâniş'in ***Netîcet'ü-l Vekâyi'***, Şirvânî Fâtih'in ***Gülzâr-ı Fütûhât***, adlı eserleri, İbnu'l-Annâbi'nin ***Es-sa'yu'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*** risalesi ve taşradaki valilere gönderilen fermanlarla, idareciler ile mufazakar ahali nazarında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.[54] Buna dair bir hattı hümayunda, yeniçerilerin bozulma sürecine temas edildikten sonra, Eşkinci ocağı çatısı altında talime başlayacaklarına dair söz verdikleri, ancak sözlerinde durmayıp, *"Hurûc-ı 'ale's-sultân"*a kalkıştıkları ve *"Kur'ân-ı Kerîm'i bıçakla pareledikleri"* şeklindeki ifadeler, bu meşruiyet çabasında öne çıkarılan dini argümanlardan sadece bir kaçıdır.[55]

---

[52] Mesut Ayar, **Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Bektaşi Tarikatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998; **Neticetü'l-Vekâyi'**, s. 24, 57, 72-74 vd; **Gülzâr-ı Fütûhât**, s. 19 vd. Cevdet, **a.g.e.,** XII, s. 179 vd; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 149 vd, 168 vd, 271; **İOTK**, IV, s. 111; Kâmil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 111; **Kapıkulu Ocakları**, s. 558-9, 56 vd; **Mufassal**, V, s. 2900-2901. **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 77'de binden fazla kişinin katledildiği kaydedilmektedir. Engelhardt, 6-7 bin civarında yeniçerinin katledildiğini ifade etmektedir. bkz. **a.g.e.,** s. 14

[53] Bu dönemde II. Mahmut'a takdim edilen ve yazarını tespit edemediğimiz bir layihada bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: *"...Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i mülûkânenin cülûs-ı meymenet-menûs-ı cihandârîleri tarihinden berû maksûd ve muhassıl-ı efkâr-ı padişâhâneleri olan yeniçeriliğin ilgâsı kaziyesi bize göre yeniden ayrı ve iki tarih-i mütemâyiz terkîb idüb tarih-i evvel olan yeniçerilerin vaktinden zât-ı hazret-i şehinşâhî fâ'ilü'l-hükm olamamış idüğü aşikardır. Bu sûrette tarih-i serbestiyyet-i şehinşahî ancak hün ile memzûc kaziyye-i ilgâ-yı yeniçeriyânın vukû'undan i'tibâr olunmak lazım gelmekle..."*, bkz. BOA., HAT/39799.

[54] Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", **İlmi Araştırmalar, VIII**, s.25-64. Bu meşruiyet çabaları, yeni ordu için asker tertip etmeleri istenen Anadolu ve Rumeli valilerine gönderilen hüküm ve fermanlara da şu şekilde yansımıştır: *"...İşbu mu'allem asker tertîbine teşebbüsten maksûd-ı aslî mücerred a'da-i dîn ile mukâbele-i bi'l-misl usûlünü lâyıkıyla tahsîl ve ta'allüm ile levâzım-ı fünûn-ı harbiyyeyi kemâ yenbağî i'dâd ve tekmîl ederek lede'l-hâce dinimiz düşmanlarına galebe sûretiyle i'lâ-yı kelimetullahi'l-'ulyâ olub..."* bkz. BOA., C. AS/45572; 32181.

[55] BOA., HAT/51356-C. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. HAT/24038; 48106.

Yine bu amaçla kadılara ve valilere gönderilen ferman ve aynı muhtevadaki hükümlerden[56] başka, mahalle imamları meşihat makamına davet olunup kendilerine, emr-i âlî sureti verilerek, cami kürsülerinden " *Mücerred ihyâ-yı dîn u devlet-i 'aliye-i muhammediye, ıslâh-ı ahvâl-ı millet-i İslâmiyye içün kitab ve şerî'at hükmünce yeniçerilik nâmının kalktığı*" yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla yeni bir ordunun kurulduğunu ilan ve bu konuda ahaliyi ikna etmeleri özellikle tembih edilmiştir.[57] Yine bu bağlamda yeni ordunun teşkilatında imamlara da yer verilmiş,[58] her kışlada birer mektep yapılarak, her gün mutlaka bir kez Kuran-ı Kerim okutularak ilmihal bilgilerinin askerlere öğretilmesi ve beş vakit namazın cemaatle kılınması da kanunname hükümlerine ilave edilmiştir.[59] Diğer taraftan asker toplanması en acil madde olduğundan, taşraya gönderilen fermanlarla Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulduğu ve başta asker toplanması olmak üzere, gönderilen talimatların derhal idareciler tarafından icrası istenmiştir.[60]

Kamu nazarında askeri reform konusunda meşruiyet çabaları yoğun biçimde sürerken, kurulacak yeni ordunun teşkili ve İstanbul'un güvenliğinin temini, son yeniçeri ağası ve ocağın ilgasında büyük hizmeti geçen Celalettin Ağa'ya teklif olunmuştur. Onun, bu önemli ve ağır yükün altından kalkamayacağını ifade ederek görevden affını istemesi, daha önce 1822'de, ocak ustalarının direniş ve ısrarı üzerine azledilerek Kadıköy'de ikamete memur edilmiş olan İsmail Ağa'nın ismini gündeme getirmiştir. Ancak padişahın müdahale ve yönlendirmesiyle, bu konuda en büyük pay sahibi olan Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı ve Karadeniz sahilleri'nin Rumeli tarafının muhafızı Ağa Hüseyin Paşa'nın, mevcut görevleri üzerinde kalmak şartıyla, "Asâkir-i Mualleme-i Mansûre-i Muhammediye seraskeri ve İstanbul ile kıla'-ı

---

[56] İstanbul Şer'iyye Sicilleri (İŞS), Yeniköy, nr. 139'daki 26 Haziran 1826 tarihli hükümde, yeniçerilik namının kaldırıldığı. Muallem Asakir-i Mansure ordusunun kurulduğu ifade edildikten sonra, bu yeni ordunun teşkiline çalışmanın her müslümanın dini görevi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca halifeye muhalefetin dinen yasak olduğu, Allah'a ve peygamberine itaattan sonra halifeye itaati bizzat Allah'ın emrettiği gibi bir takım dini argümanlarla bu meşrulaştırma çabalarının merkez ayağının zemini teşkil edilmeye çalışılmıştır.

[57] Ahmet Cevad, **a.g.e.,** I, s. 301.

[58] Kemal Beydilli, **Osmanlı Döneminde Askeri İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, İstanbul 2001, s. 12-21.

[59] BOA., Kanunname-i Askeri Defterleri (KAD), II, s. 4.

[60] BOA., HAT/17354 Bu hususa dair ellerine fermanın ulaştığı ve Erzurum, Kars, Çıldır, Van, Ahıska ve civarında Asakir-i Mansure için asker yazımına başlandığına dair Erzurum valisinin cevabi kaimesidir. Ayrıca bkz. **Netîcetü'l- Vekâyi'**, s. 60-64.

tis'a muhafızı" unvanıyla atanmasına karar verilmiştir.[61] Yeni ordunun ikinci adamı ve seraskerin sağ kolu olacak Asâkir-i Mansure nazırlığına da Eşkinci nezaretiyle yeniçeri katibi bulunan emtia gümrüğü emini Hacı Saib Efendi,[62] katipliğe ise maliye tezkirecisi Yekta Efendi atanmıştır.[63]

Vak'â-yı Hayriyye'nin ardından seraskerliğe atanan Ağa Paşa'ya, Süleymaniye' deki çadırda hil'ati giydirilmiş ve derhal asker yazımına başlanmıştı.[64] Yeni serasker bir süre burada çalıştıktan sonra, ortalığın durulmasının ardından Ağa Kapısı'na taşınabilmiştir.[65] Ancak askeri çevreler ve özellikle de ahali arasında yeni seraskerlik makamının eskiden olduğu gibi "Ağa Kapısı" olarak söylenmeye devam edilmesi, II. Mahmut'u hayli rahatsız etmiştir. Bunun üzerine, padişahın ifadesiyle yeniçeri adı nasıl silindiyse *"...Ağa Kapısı lafzının dahî lisân-ı nâsdan ilgâsı için..."* burası "Fetvâhâne" ismiyle şeyhülislamlara tahsis edilmiş ve Beyazıt'taki Eski Saray'ın (Saray-ı Atîk) da seraskerlik makamı olarak kullanılmaya başlanması kararlaştırılmıştır.[66]

Seraskerlik makamının teşkil edilmesiyle, sadrazamların "serdar-ı ekrem" unvanıyla sefere gitmeleri de son bulmuş oluyordu. Zira askeri teşkilatın başı artık serasker paşadır.[67] Teoride böyle olmakla birlikte, uygulamada değişen bir şey olmadı. Ağa Hüseyin Paşa'dan sonra serasker olan ve dokuz yıl seraskerlik makamında kalan Hüsrev Paşa ve halefleri de bizzat seferlere iştirak etmemiş, muktedir bir vezir seçilerek "ordu seraskeri" unvanıyla gönderilmiştir.

---

[61] BOA., KAD, I, s. 1-2. Defterde yer alan kanunnamenin hemen başında, sadrazam tarafından seraskerliğe atanan Hüseyin Paşa'nın uhdesindeki sancaklardan elde edeceği gelirin kendisine yeterli olduğu bildirilmesine rağmen, II. Mahmut kaleme aldığı hatt-ı hümayunda: Ağa Paşa'nın Vak'a-yı Hayriye'deki büyük hizmetinden dolayı kendisine ayrıca mutfak masrafı olarak 25.000 kuruş maaş ihsan ettiğini bildirmiştir.

[62] Esat, **Tarih**, s. 615-6; **Netîcetü'l-Vekâyi'**, s. 55; Atâ, **Tarih**, III, s. 108-109; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 168; **Üss-i Zafer**, s. 107-108; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, I, s. 300; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 142-3; Kâmil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 107-8; **Kapıkulu Ocakları**, I, s. 557 vd; **Mufassal**, V, s. 2900.

[63] BOA., KAD, I, s. 1-2. Yekta Efendi *"Hüsn-i hulk ve dirâyeti"*nden dolayı bu göreve layık görülmüştür.

[64] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 143; Kâmil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 107.

[65] **A.e.**, I, s. 160.

[66] BOA., HAT/48106; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 148. Ayrıca Lütfi Efendi, s. 161-162'de, II. Mahmut'un bu hususa dair hatt-ı hümayununun suretini vermektedir. Bu konunun ayrıntıları için ayrıca bkz. **Netîcetü'l-Vekâyi'**, s. 56; Esat, **Tarih**, s. 615-6; Atâ, **Tarih**, III, s. 139; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 168; **Üss-i Zafer**, s. 115-116, 190-193 ; Karal, **a.g.e.**, VI, s. 115-116; A. Özcan, "Babı Seraskeri", **DİA**, IV, s. 364.

[67] Karal, **Osm T**, VI, s. 116.

3. Asker Toplanma Çabaları ve Muhaliflerin Darbe Girişimi

Muhafazakar çevrelerin sempatisini ve desteğini kazanmak amacıyla, Hz. Muhammed'in ismine izafeten Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye olarak adlandırılan yeni ordu için, bir aydan daha kısa bir sürede, 7 Temmuz 1826 tarihli yeni bir kanunname hazırlanmıştır.[68]

Kanunname hükümlerine göre başlangıçta on iki bin kişiden oluşacak Asâkir-i Mansûre ordusu, her biri 1526[69] kişiden oluşan ve başlarında birer binbaşı bulunan sekiz "tertip" ten meydana geliyordu. Her tertip, birer "kol ağası" kumandasında olmak üzere "sağ" ve "sol kol" olarak ayrılıyor, kollar ise altışar "saf"tan meydana geliyordu. Saflar, maiyetlerine iki yüzbaşı mülazımı, bir sancaktar, bir çavuş ve bir onbaşı verilmiş olan yüzbaşıların komutasına verilmekteydi. Tertiplerin en yüksek rütbeli subayı ise binbaşıydı. Bu sekiz binbaşının üstünde, serasker paşa ve nazır efendinin seçeceği kapıcıbaşı rütbesine denk bir "Başbinbaşı" bulunacaktı. Askerlik süresi 12 yıl olacak ve askere alma işi gönüllülük prensibine göre yapılacaktı.[70]

Yeni ordunun vezir rütbesinde olan en üst düzey komutanı "Serasker Paşa" nın komutasında hizmet edecek iki alayın serasker kapısında, üçünün Davut Paşa'da, diğer üçünün de Üsküdar'da konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Diğer yandan Alemdar Vakası'nda, asiler tarafından tahrip edilmiş olan Selimiye Kışlası'nın hemen tamirine başlanmış ve Davut Paşa ile Rami'de konuşlandırılacak Asâkir-i Mansûre için ise birer yeni kışlanın inşasına başlanmıştır.[71] Asâkir-i Mansûre için kısa süre sonra, İzmir gibi

---

[68] BOA., KAD, I, s. 1-12; KAD, VI, 1-9; Suretleri için bkz. MAD, nr. 9002, s.1-7; BOA., C. AS/45224; HAT/17708; 48112; 24038; 59106; İÜ. Tarih Yazmaları, nr. 5824, s. 2a-16a; Esat, **Tarih,** 654-662; Cevdet, **a.g.e.,** XII, Zeyller, s. 271-277. İyi bir özeti için bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 191 vd.

[69] BOA., KAD., II, s. 3'te 1527 denirken, s. 5'te bu rakam tashih edilerek bir tertibin1526 kişiden oluştuğu ifade edilmiştir. Yine KAD, VI, s. 4'te de 1526 kişiden oluşacağı kaydedilmiştir. Daha sonra teşkilattaki düzenlemeler sonucunda bir tertip 1680 nefere çıkarılmıştır. bkz. BOA., KAD., II, s. 1a.

[70] BOA., KAD., I, s. 3-4; C. AS/45224; Mahmut Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi**, II, İstanbul 1321, s. 7. İhsan Hün, **a.g.e.,** s. 22; Kanunnamenin diğer prensipleri için bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s.191 vd.; Veli Şirin, **a.g.e.,** s.50-55; **Mufassal**, V, s. 2893 vd.

[71] Lütfi, **a.g.e.,** I, s.148. Selimiye kışlasının tam olarak tamiratı ve genişletilmesi 26 Ocak 1829'da tamamlanmış ve Hüsrev Paşa' nın da hazır bulunduğu bir törenle kışla açılmıştır **a.g.e.,** II, s. 144. Ancak bu tür tamirat ve genişletme çalışmaları daha sonra da tekrarlanmıştır. bkz. BOA.,C. AS/45571; 37510; **Neticetü'l- Vekâyî'**, s. 68, 71-72 191-204; **Mufassal,** V, s. 2894; A. Özcan, **a.g.m.,** s. 457; Zuhal Çetiner Doğdu, "Kışla Mimarisi", **Türkler Ansiklopedisi**, XII, s. 178-189 arasında bu kışlaların tamir ve inşalarıyla, hizmete girdikleri tarihlere kadar tüm ayrıntıları vermektedir.

kalabalık birliklerin teşkil edildiği taşrada da bir takım kışlalar inşa edilmeye başlanmıştır.[72]

Yeni ordu için hazırlanan kanunnamede, on beş yaşından otuz-kırk yaşına kadar askerliğe elverişli olanlardan on iki bin neferin tertibi öngörüldüğünden, Serasker Ağa Hüseyin Paşa ve Nazır Saib Efendi, süratli bir biçimde asker tahriri işini ele almışlardır. Amaç, ilk etapta acilen on iki bin nefer kaydedebilmekti. Rus tehdidi ve Mora isyanının yarattığı sıkıntıdan henüz kurtulamamış olan Babıali için, kısa sürede yeni bir ordunun teşkili son derece hayati önemi haizdi. Bu sebeple, Ağustos 1826 başında Anadolu ve Rumeli'de bulunan tüm vali ve mutasarrıflara gönderilen hükümlerle,[73] kendi bölgelerinden ivedi olarak, kanunnamede belirtilen niteliklere sahip kimseler arasından, olabildiğince çok asker tertibi istenmiştir.[74] Bu bağlamda ilk etapta, Edirne'den iki, Silistre, Vidin ve Selanik'ten birer tertip teşkili öngörülmüştü. Taşra tertiplerinin teknik ve komuta kadrosuyla, yazışmaları yürütecek katip ve hatta trampetçileri dahi İstanbul'dan gönderilecekti. Valilerden istenen, sadece Asâkir-i Mansûre için nefer kaydetmeleriydi.[75] Asker kaydına önce İstanbul'dan başlanmış, gerek başkent ahalisi gerekse taşradan akın akın gelenler sayesinde, kısa sürede hayli asker kaydedilmiştir.[76]

Asâkir-i Mansûre'ye hızla asker yazımı sürerken, kaydolmak isteyenler arasında on beş yaşından küçüklerin çıkması sorun yaratmıştır. Serasker Ağa Paşa ve Saib Nazır Efendi'nin ortak takrirleriyle, bu çocukların reddedilmesinin yeni orduya rağbeti azaltacağı arz edilince, ebeveynlerinin rızaları alınarak bunların yüzer kişilik gruplar halinde "asker adayı" olarak kaydı ve maaşlı hocalar nezaretinde ileride askeri hizmetler[77] ve komuta kadrosunda kullanılmak üzere eğitilmesine ve Acemi Kışlası'nın

---

[72] Tuncer Baykara, "Osmanlı Reformlarının İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** X, s. 6.

[73] Merkez bu konuda son derece ihtiyatlı davranmaktadır: Şam, Halep, Edirne, Erzurum gibi "yeniçeri yatağı" olan eyaletlere fermanın gönderilmesinden önce valilere hususi mektuplar gönderilerek uyarılmaları kararlaştırılmış, gerekli önlemleri aldıktan ve yeniçerilerin isyan ihtimalleri kalmadıktan sonra bu fermanı ilan etmeleri istenmiştir. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 143

[74] BOA., C. AS/45572: 32181.

[75] BOA., KAD. I, s. 15-23. Edirne'den iki tertib, Silistre, Vidin ve Selanik'ten birer tertib Asakir-i Mansure tahrir olunması istenmiştir.

[76] **Neticetü'l- Vekâyi'** de on beş günde on binden fazla askerin kaydedildiği ifade edilmektedir, bkz. s.65.

[77] BOA., KAD, VI, s. 9-11'de *"Nizâm-ı Talimhâne-i Asâkir-i Mansûre"* başlığı altında bu çocukların eğitimi ve ileride hangi askeri birimlerde kullanılması öngörüldüğü ortaya konmuştur. O. Nuri Ergin, bu çocukların özellikle Asâkir-i Mansûre ordusunun katiplik hizmetinde kullanılmak üzere

valisinin bu olumsuz tavrını unutmayarak, 1827 sonunda tersaneden gemi yapımında mahareti olan mühendisler istediğinde, tabir caizse "olsa verirdik" kabilinden bir cevap verilmesini emretmek suretiyle misillemede bulunacaktır.[84]

Bu ilk dönemde, ordunun subay ve mühendis ihtiyacı had safhadadır. Ancak Mısır'dan istenen talim subaylarının gelmemesi üzerine, Bab-ı Seraskerî'de istihdam olunmak üzere Mühendishane'den bu işe en uygun olduğu düşünülen sekiz halife ile sekiz mülazım gönderilmiştir.[85] Mühendislerin daha önceki gibi, Mühendishanede çalışarak sadece sefer zamanında orduya katılması pek faydalı olmadığından, bundan böyle her tertibe bir mühendis tayini ile bunların seferde ve hazarda daimi olarak ordu maiyetinde çalışmaları prensibi getirilmiştir.[86] "Mansûre Mühendisleri" olarak adlandırılan ve göğüslerinde bir pergel işareti taşıyan bu mühendislerden, yeni bir sınıf teşkil edilmiştir. Bu sınıfa mensup olanlar Kara Mühendishanesi ile topçu okulunun son iki sınıfından kabiliyetli ve başarılı olanları arasından 16 öğrenci seçilmek suretiyle teşkil edilmiştir.[87]

Asâkir-i Mansûre'nin sayısının arttırılmasına yönelik çalışmalar hızla sürerken, II. Mahmut, devlet ricalini şevke getirmek ve bu hususa verdiği önemi göstermek amacıyla, Enderun mensuplarından süvari ve piyade olmak üzere bir tabura yakın asker yazdırmış, bizzat askeri elbise giyerek Gülhane bahçesinde bunların talimlerini defalarca teftiş etmiştir.[88] Zamanla bunların belli bir düzeye gelmelerinin ardından, önde askeri elbiseleriyle bizzat padişah, arkasında talimli Enderun ağaları (Leşker-i Hâs)

---

[84] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 270.

[85] BOA., C. AS/6960; BOA., KAD. II, s. 32a-b.

[86] BOA., KAD. VI, s. 20a-22b. "Nizam-ı Mühendishane" başlığı altında konuyla ilgili tüm ayrıntılar verilmiştir. Defterde verilen bilgiler arasında dikkati çeken bir diğer husus; Taşradaki tertiplere de mühendis gönderilmesi düşünülmüşse de Hasköy'deki mühendishanede yeterli sayıda öğrenci olmamasından dolayı ilk etapta sadece İstanbul'daki tertiplere sekiz mühendis atanması ve Bâb-ı seraskeride *"Mühendis Dairesi"* adıyla birkaç odalı bir yerin mühendis yetiştirmek üzere hazırlanıp serasker paşa ve nazır efendilerin denetiminde süratli biçimde sayılarının çoğaltılması karara bağlanmıştır. bkz. BOA., KAD. VI, s. 20b-21a.

[87] İhsan Hün, **a.g.e.**, s. 22. Müellif "Sermühendis" in idaresinde faaliyet gösteren bu mühendislerin ilk kurmay sınıfı olarak nitelenebileceğini ifade etmektedir. Ancak KAD. VI, s. 20a-22b arasındaki mühendishane nizamnamesinde "sermühendis" lafzına rastlanmadı. Onun yerine "Mühendis Hocası" denetiminde mühendislerin çalışmalarını yürüteceği ifade edilmektedir.

[88] **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 109

olmak üzere, serasker kapısına gelmiş ve orada Asakir-i Mansure tarafından yapılan talimleri izledikten sonra Topkapı Sarayı'na dönmüştür.[89]

Vak'â-yı Hayriyye' den sonra İstanbul'da ciddi bir biçimde yeniçeri takibatı yapıldıktan başka, bunların dayanak noktalarından olan Bektaşi tekkelerinin büyük çoğunluğu da yıktırılmıştı.[90] Ancak ocak bakiyesi ve önceki dönemde başkentteki düzenin ihlalinde rol oynayan ele başılar, hamallar ve bunların beslendikleri bekar odaları, tesis edilmeye çalışılan yeni düzen açısından tehdit olma özelliğini hala sürdürmekteydiler.[91] İstanbul'un nüfus yapısı ve bu yapının unsurlarını, özellikle de yeni düzen açısından tehdit olabilecek grupların tespiti ve gerekirse İstanbul'dan ihracını sağlamak amacıyla bir nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştır. Serasker Ağa Hüseyin Paşa'nın sevk ve idaresine havale edilen bu nüfus tahririnde, İstanbul ve civarında bağcılık ve bahçıvanlık yapan Boşnak ve Arnavutlar ile bekar kimselerin tespiti istenmiştir. Bekarların özellikle tespiti, kulübelerinin yıkılması ve mürur tezkiresi verilerek memleketlerine gönderilmesi, bu sayımın öncelikli amaçları olarak görünmektedir.[92] Bu ilk sayımın amaçlarından dikkate değer bir diğeri de, teşkiline çalışılan yeni orduya asker olarak kaydedilebilecek müslüman erkek nüfusun belirlenmesiydi. Zira bu ilk sayıma ait defterlerde 15-45 yaş arası 17.000 erkek müslümanın isimlerinin karşısına, askerliğe elverişli olduklarını gösteren özel işaretler konmuştur.[93]

Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi'nde, yeni orduya kaydedilecek neferlerin geçmişinin temiz olması ve bu işe elverişli olmayanların ve özellikle de yeniçeri kalıntıları veya taraftarlarının asla kaydedilmemesi özellikle vurgulanmasına rağmen,

---

[89] Esat, **Tarih,** s. 671; **Tarih-i-i Enderûn**, s. 376; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 148-149, 152; Cevdet, **a.g.e.,** XII, s.185; Kâmil Paşa, **a.g.e.,** III, s.108; **Üss-i Zafer**, s. 195-7

[90] Mesut Ayar, **a.g.tez**; **Neticetü'l-Vekâyi'**, s. 24,57,72-74 vd; **Gülzar-ı Fütûhât**, s. 19 vd. Cevdet, XVII, s. 179 vd; Lütfi, **a.g.e.,** s.149 vd, 168 vd, 271; **İOTK**, IV, s.111; Kâmil Paşa, III, s. 111; **Kapıkulu Ocakları**, I, s. 558-9, 56 vd; **Mufassal,** V, s. 2900-1. **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 77'de binden fazla kişinin katledildiği kaydedilmektedir. Engelhardt, **a.g.e.,** s. 14'te, 6-7 bin civarında yeniçerinin katledildiğini ifade etmektedir.

[91] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 278'de, *"Vak'a-yı Hayriyye'den sonraca inzibat-ı memleketi mucib olacak vesâil-i icabiyyeye şurû' olunduğu"* şeklindeki ifadeyle, İstanbul'da nufus sayımına başlandığını ifade etmekte ve gerekçesini ortaya koymaktadır.

[92] (İŞS), Yeniköy, nr. 319, sayfa nr. verilmemiştir, 20 Za 1241/ 26 Haziran 1826. Ayrıca bkz. İSŞ, nr. 319, 18 Ra 1242/ 20 Ekim 1826 tarihli sicil kaydı.Yapılan bu ilk sayımda 45000 müslüman, 30.000 Ermeni, 20.000 Rum 95.000 erkek nüfusun olduğu tespit edilmiştir. Katolik nufus bu rakamlara dahil değildir. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 279.

[93] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 279.

bu kural pek de titizlikle uygulanamamıştı. Ocak taraftarlarından bir kısmı can korkusundan, bir kısmı da ileride ortam durulduktan sonra yeni bir isyan çıkarabilme isteği ya da maişet kaygısıyla modern orduya sızmayı başarmışlardı. Bu tür kimseler belli bir yekun teşkil ettiklerini görünce, yeni bir isyan hareketinin planlarını yapmaya başlamışlardır. Başta Edirne olmak üzere, taşrada söndürülen yeniçeri ocaklarının kalıntılarıyla da haberleşen ve serasker Hüseyin Paşa, Nazır Saib Efendi ve Başbinbaşı Osman Ağa'ya Ekim 1826'da suikast tertip ettikleri halde başarılı olamayan darbeci neferler, birer birer yakalanıp Üsküdar'a, oradan da Kavak İskelesi'ne getirilmişlerdir. Babıali'de yapılan müzakerelerin ardından, "Nizâm-ı Müstahsene" ile "talimli ordu" karşıtı bu askerlerin önde gelen birkaç elebaşı idam edildikten sonra, kalanların Çanakkale Boğazı'na sevkine, filolara ve boğazda olan donanma-yı hümayuna bölüştürülmeleri, böylece bir daha işbirliği içine girmelerinin önünün alınması kaptan-ı derya Hüsrev Paşa'ya bildirilmiştir. Hüsrev Paşa da kendisine verilen talimat gereği, yeniçeri bakiyesi ve taraftarı bu darbecileri bir daha bir araya gelemeyecek şekilde, donanma ve geri hizmet kıtalarına taksim ederek sorunu çözmüştür.[94] Bundan başka Asâkir-i Mansûre'ye sızan eski yeniçeriler ve diğer reform karşıtları da kısa sürede tespit edilerek dört yüz kadarı Sakız, yine dört yüz kadarı Midilli ve Bozcaada'ya sürülmüşlerdir.[95] Taşrada darbecilere destek vermeye hazırlandıkları tespit edilen yüz kadar ele başı, serasker ve sadrazamın ortak kararıyla, bulundukları yerde idam edilip kesik başları başkente gönderilmiştir.[96]

B- ASAKİR-İ MANSURE SERASKERLİĞİNE ATANMASI

1. Askeri Reform Hususunda Adının Öne Çıkması

Ağa Hüseyin Paşa'nın seraskerliği ve Hacı Saib Efendi'nin nezaretinde, Asâkir-i Mansûre için kısa zamanda on iki bin kişilik bir ordu teşkil edilmişti. Padişahın

---

[94] Esat, **Tarih** (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleri), s.774-5; Cevdet, XII, s.188; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, I, s. 576-595 arasında bu ayıklama sürecini ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur.

[95] Lütfi, **a.g.e.**, I, s.159-60

[96] **A.e.**, I, s. 117, 172-174. Askeri reform karşıtlarının taşradaki faaliyetlerine dair bkz. Lütfi **a.g.e.**, I, s.173 vd.; Hamiyet Sezer, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)", **AÜ. DTCF., Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXX, (1998), s. 215-237; Ahmet Cevat Eren, **Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek**, İstanbul 1965. Goodwin bu dönemde İzzet Mehmet ve Hüsrev paşaların emirleri doğrultusunda binden fazla yeniçerinin boğdurulduğunu kaydetmektedir. Goodwin, **Yeniçeriler**, s. 247.

da himaye ve ısrarlı takibiyle, bu yeni-modern ordunun talim işine her şeyden çok itina gösterilmeye çalışılmaktaydı. Bu bağlamda, diğer kapıkulu ocaklarıyla, asâkir-i hassa'dan olan Bostancı Ocağı[97] ve teknik sınıflar ile Mehterhane'nin ıslahı için de bir takım yeni düzenlemelere gidilmiştir.[98] Bunun sonucunda, eski askeri sistemin tamamen tasfiyesi amacıyla, Cebecibaşılık yerine Cephanecibaşılık tesis edilmiş,[99] Ağa Kara Kulağı ve Bazarbaşılık lağvedilmiş, Bostancıbaşı tabirinin yerini Muhafız Paşa, Topçubaşı tabirinin yerini Topçu Paşa almış, Ortabaşına Mülazım, Çorbacıya ise Orta Ağası denilmesi kararlaştırılmıştır. Muhzır Ağalığı da Tomruk Ağalığı'na dönüştürülmüştür.[100] Bu süre zarfında Hüsrev Paşa donanma ile her türlü askeri harekata hazır biçimde, zaman zaman İstanbul'a gelmişse de genelde Çanakkale'de Boğazı'nın muhafazasında kalmıştır.

Serasker Rusçuklu Ağa Hüseyin Paşa, askeri reformlar konusunda gayretli ve devrinde **"felâtun-ı cühelâ"**[101] bir vezir olmakla birlikte, seraskerliği döneminde aşılamayan en önemli sorun, Asâkir-i Mansûre'ye "ta'lîm ve tefennün" bir başka deyişle modern anlamda askeri eğitim verilememesiydi. Talim sorununun aşılması konusunda ümit bağlanan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, istenen eğitim subaylarını göndermeyerek, bu beklentiyi daha baştan boşa çıkarmıştı. Bu durumda iş başa düştüğünden, Nizam-ı Cedit devrinde talim işiyle meşgul olmuş olan Osman, İbrahim, Vaybelim Ahmet ve Çukadar Mehmet Emin ağaların idaresinde, Asâkir-i Mansûre' nin askeri talimleri ve eğitimleri icra edilmeye çalışılmaktaydı.

Hüsrev Paşa henüz kaptan-ı derya iken, yeniçeriliğin kaldırıldığını haber alır almaz, maiyetindeki bayrak askerinin kabiliyetlilerini ayırarak, Sardunyalı Fransız Galliard, sonraki adıyla Muallim Hurşid komutasında Avrupa usulünde talim ettirmeye

---

[97] Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusunun Temeli Muallem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı, Kuruluşu ve Teşkilatı", **İÜ. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı**, S: 34, 1983-4, s. 347-396. Evail-i Muharrem 1242/ 5-14 Ağustos 1826 tarihli kanunname ile Cebeci ocağına yeni bir düzen verilmiştir, bkz. BOA., KAD, I, s.76-90.

[98] BOA., KAD, I, s. 120 vd. Kanunnamenin başında II. Mahmut' un sürhle yazılmış hattı hümayunu da yer almaktadır. Ayrıca bkz. Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 187. Lütfi, **Tarih**, I, s. 153'te Sipah ve Silahtar ocağının ilgası hakkında malumat verilmektedir.

[99] BOA., KAD, VI, s. 66a vd. Cebehane ile ilgili yeni düzenlemelerin ayrıntıları yer almaktadır.

[100] Tuncer Baykara, **a.g.m**, s. 4-5 Müellif alt birimlerdeki diğer değişiklik ve düzenlemeleri Lütfi Tarihinden muhtasar olarak sıralamıştır bkz. s. 8-11. Engelhardt, yeniçeri ocağının kaldırılmasını ve ardından yapılan düzenlemeleri, kadim Osmanlı askeri ve idari teşkilatının yok olmasına yol açtığı gerekçesiyle eleştirmektedir, bkz. Engelhardt, **a.g.e.**, s. 16.

[101] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 236.

başlamıştı.[102] Bu durum onun bu konudaki istekliliğini ve hazırlıklı oluşunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hüsrev Paşa, Avrupa tarzında askeri talim düzenine zaten yabancı değildi. Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı olarak Enderun'dan çırak edildiğinde, efendisinin donanmayı ıslah çalışmalarında, daima yanı başındaydı. Fransızları ihraç etmek için Mısır'a giden Osmanlı ordusunda kaptan paşanın kethüdası olarak yer alan Hüsrev Ağa, karaya çıktığında, İngiliz ve Osmanlı kuvvetlerinin komutanı olarak Fransızlara karşı mücadele vermişti. Fransızların Mısır'dan ihraç edilmesinin ardından, Mısır valisi olarak atandıktan sonra da İngiliz güçleriyle münasebeti sürmüştür. Tüm bu süreç ve deneyimler, Hüsrev Paşa'nın Avrupa askeri sistemi ve eğitimi konularında, çağdaşı Osmanlı devlet adamlarına üstünlük sağlamasına imkan vermiştir.

Galliard ile Hüsrev Paşa'nın tanışması hakkında Atâ Bey ilginç bilgiler verir. Şöyle ki; Mısır valiliği bahsinde de temas ettiğimiz gibi, Hüsrev Paşa Kahire'de, Nizam-ı Cedit askeri tarzında talimli asker yetiştirmek için bir takım girişimlerde bulunmuştu. Bundan başka Fransız talim usulüne rağbet ederek, teşkil etmeye çalıştığı talimli askerin eğitiminde büyük ölçüde Fransız askeri sisteminden yararlanmıştır. Vak'a-yı Hayriye'nin ardından donanmayla İzmir'e uğradığında, yeniçerilerin yok edildiği ve talimli yeni bir ordu teşkiline karar verildiğini haber alınca, Mısır valiliği sırasında askere yaptırdığı Fransız usulünde talimi bilen bir Avrupalı subay arayışına girmiştir. İzmir'deki arayış sonuç vermiş ve nihayet kaptan paşa, Napolyon ordusunda çavuşluk yapmış olan Fransız Galliard'ı (Muallim Hurşid) bulmuştur. Hüsrev Paşa, Galliard'a yaptırdığı deneme taliminden sonra kendisini yeterli bulmuş ve donanmadaki askerler ile köleleri arasından teşkil ettiği birliğe talim subayı olarak atamıştır.[103]

II. Mahmut daha sonra bu durumu haber alınca, kaptan-ı derya Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı bu farklı talimi izlemek üzere Tersane Bahçesi'ne gitmiştir. Hüsrev Paşa bu yeni usuldeki talimi icra ettirdikten sonra, sadrazam Selim Mehmet Paşa aracılığıyla *"her devlette bu talimin cârî olduğunu"* sultana arz etmeyi de ihmal etmemiştir.[104] Yapılan talimi çok beğenen padişah, *"Hüsrev Paşa çok sene yaşa"*

---

[102] Atâ, **Tarih**, III, s. 109; Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 254; **Verdü'l-Hadâ'ik**, s. 35; **Tarih-i Enderûn**, s. 399.
[103] Atâ, **Tarih**, III, s. 109.
[104] Aynı yer.

şeklinde kendisini taltif etmiş ve saraya dönüşünde, bundan böyle Enderun ağalarının Hüsrev Paşa usulünde talim etmeleri talimatını vermiştir.[105]

Başkentin ana gündemi yeni ordunun teşkili olmakla birlikte, Hüsrev Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azli meselesi de acilen çözümlenmesi gereken siyasi konulardan biriydi. Hüsrev Paşa, Rum asilerine karşı Osmanlı-Mısır ortak harekatında, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa ile yaşadığı anlaşmazlıklardan ötürü, verilen talimat gereği, Mora sularından İstanbul'a doğru hareket ettiğinde, padişahın talimatıyla Babıali'de yeni kaptan paşanın kim olacağını tespit etmek üzere meşveret meclisi toplanmıştı. Zira, Mehmet Ali Paşa ile Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliği sırasında 1801'de başlayan ve Mora isyanındaki zorunlu işbirliğiyle alevlenen husumet sebebiyle, Hüsrev Paşa'nın acilen azli gündeme gelmişti. Babıali'de toplanan meşveret meclisinde; Mısır valisinin, *"mukaddemden kapudan paşaya olan ilişiğinden"* Hüsrev Paşa'nın azlindeki ısrarı ve şayet, talebi bu kez de reddedilirse gerçekten ordusunu Mora' dan çekeceği ve bu durumda, Avrupalı devletlerin yardımlarıyla Rumların kısa sürede "serbestiyyet" kazanacaklarının anlaşıldığı, bunun ise devlet-i aliye için tam bir felaket olacağında ittifak edildiği, Hüsrev Paşa ile daha önce yapılan birkaç görüşmede, sırf bu vahim sonuçlar meydana gelmesin diye azline itiraz etmeyeceğini ifade ettiği ve kendisinin bir an önce azliyle Mısır valisinin ordusunu Mora'dan çekme mazeretinin elinden alınmasının şart olduğu, Mehmet Ali Paşa'ya nihayet üç yıldır ısrarlı biçimde devamlı dile getirdiği maddenin yani Hüsrev Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azli teklifinin kabul edildiğinin bildirilmesine karar verilmiştir. Meclis kararını içeren mufassal takrir arz edildiğinde, zaten kendisini Asâkir-i Mansûre' nin talim ve terakkisinde kullanmaya karar vermiş olan Sultan II. Mahmut, Anadolu valisi İzzet Mehmet Paşa ile Hüsrev Paşa'nın becayişinin en seri ve makul çözüm olduğunu ve gereğinin derhal icrasını irade etmiştir.[106]

---

[105] Hızır İlyas Ağa, **a.g.e.**, s. 393-394, 398; **Verdü'l-Hadâ'ik**, s. 35; Şemsettin Sâmi, **Kâmûsu'l-A'lâm**, III, s. 2044.

[106] BOA., HAT/40019; Tarih-i Enderun'da İlyas Ağa bu becayişte II. Mahmut'un Hüsrev Paşa' yı askeri reformlarda kullanmak istemesinin en önemli etken olduğunu ileri sürmektedir, bkz. s. 394. Hatt-ı hümayunda padişah bu işe uygun vüzeradan pek kimsenin kalmadığını, yeni kaptan paşanın İzmir muhafızı Hasan Paşa olmasını istediğini, ancak görevini hakkıyla yaptığından bu nazik vakitte yerinden oynatılmasının riskli olduğunu düşündüğünden, İzzet Mehmet Paşa' yı önerdiğini ifade etmiştir. Vakanüvis Esat Efendi Tarihi'ne zeyl yazan Abdurrezzak Bahir Efendi de bu şartlar altında Hüsrev Paşa' nın kaptan paşalıktan azlini bizzat kendisinin talep ettiğini ifade etmektedir . Esat, **Tarih**, s. 776.

Nihayet bu iradenin ardından, Hüsrev Paşa Karadeniz Boğazı'nın Anadolu tarafını muhafaza şartıyla[107] Karahisâr-ı Sahib ve Ankara sancakları ilhakıyla Anadolu valiliğine atanarak, 9 Şubat 1827'de II. kaptan-ı deryalık görevinden azledilmiş ve yerine Anadolu Valisi İzzet Mehmet Paşa tayin edilmiştir.[108] Bu değişiklikle Sultan II. Mahmut, yaklaşık yirmi beş yıldır taşrada sürekli sıcak cephelerde hizmet eden Hüsrev Paşa'yı merkeze almış ve seraskerliğe atamak için ön hazırlığı yapmış oluyordu.

II. Mahmut, Hüsrev Paşa'nın talim usulünden çok etkilenmiş olmalı ki, Kuleli'de bir kez daha maiyetindeki askerlerin talim gösterisini seyretmiş ve tüm askerlerin Nizam-ı Cedit devrine ait "üçlü talim" sistemini terk ederek, "**Ta'lîm-i Hüsrevî**" yani Hüsrev Paşa usulünde eğitim yapmalarını irade etmiştir. Enderun ağalarından başlayarak bu yeni talim sistemini yaygınlaştırmak isteyen padişah, Hüsrev Paşa birliğinin yüzbaşılarından Sabri Mustafa Ağa ile gulam binbaşılarından Abdi Ağa'nın Enderun'a alınmasını emretmiştir. Daha sonra Anadolu valisi Hüsrev Paşa, 11 Mart 1827'de saraya davet olunarak Enderun ağalarının talimini padişahla birlikte izlemiş, eski ve yeni talim sistemine dair aralarında görüş alışverişi yapılmıştır.[109]

Ağa Paşa'nın seraskerliği ve Nizam-ı Cedit subaylarının talim bilgileri, modern ve eğitimli bir ordunun teşkilini sağlamaktan çok uzaktı. Bu durum, seraskerlik makamına bu sorunu çözebilecek yeni bir ismin atanmasını gündeme getirmişti. Bu sırada 31 Mart 1827'de, Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde, Gülhane'deki Rikab resmi sırasında, önce talimli Enderun ağalarından oluşan birlik askeri gösterisini ve atış talimini sunmuş, sonra da Başbinbaşı Osman Ağa kumandasında binden fazla Asâkir-i Mansûre neferi talim konusundaki hünerlerini sergilemişlerdir. Ardından Hüsrev Paşa, yüz neferden oluşan bir birliğe Mısır ordusundaki gibi fes giydirmiş olduğu halde, Fransız usulünde talim ettirmiştir. Başbinbaşı Osman Ağa'nın yaptırdığı Nizam-ı Cedit'in üçlü talimine karşılık, Hüsrev Paşa'nın *"has dur rast dur"* şeklinde daha önce hiç görülmemiş bir talim icra etmesi, başta padişah olmak üzere izleyenleri hayretler içinde bırakmıştır. Bu yeni talim usulünün padişah tarafından çok beğenilmesi ve

---

[107] BOA., HAT/40019

[108] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzera Def), nr. 39 s. 6, 200; Atâ, **Tarih**, II, s. 119; Ahmet Rıfat, **Verdü'l-Hada'ik,** s. 35. Esat, **Tarih**, s. 776.

[109] Hızır İlyas Ağa, **a.g.e.,** s. 397-399. Yeni talim usulü hakkında İlyas Ağa, herkesin *"Ta'lîm-i Hüsreviye meyyâl ve ta'lîm-i Selime ikbâl edilemeyeceğini"* teslim ettiğini ifade etmektedir.

"...matmah-ı nazarı olan seraskerlik..." şeklindeki ifadesi, bu duruma dikkat çekmektedir.[114]

Babıali'de, askeri talimin terakkisi ve seraskerlik makamında yapılacak değişikliği ele almak üzere toplanan meşveret meclisinde, bu hususlar enine boyuna defalarca müzakere edildikten sonra, sadrazam Mehmet Selim Paşa, II. Mahmut'un huzuruna çıkarak varılan kararları arz etmiştir. Sadrazam bu mülakatta padişaha; Hüsrev Paşa'nın *"...nizâmât-ı askeriyede doğrusu başkaca isti'dâd ve cevher-i vicdânisi cihetiyle..."* bu alanda emsalsiz olduğunu, dolayısıyla Ağa Hüseyin Paşa'nın azliyle, onun seraskerlik makamına atanmasının çok isabetli olacağını ifade etmiştir. II. Mahmut da sadrazamla aynı fikirde olmakla birlikte, sadakati ve özellikle de Vak'â-yı Hayriyye' deki üstün hizmetinden ötürü, Ağa Hüseyin Paşa'yı kırmak ve gücendirmek istememektedir. Bu sebeple padişah, serasker paşanın bu konudaki fikrinin sorulması ve vereceği cevaba göre hareket edilmesini irade etmiştir. Bu irade üzerine sadrazam Mehmet Selim Paşa, Ağa Paşa ile görüşmek üzere tebdilen Beyazıt camiine gitmiştir. Sadrazam görüşmede, o ana dek Ağa Hüseyin Paşa'nın devlet için yaptığı hizmetleri sayıp, saltanat nezdindeki itibarının yüceliğini ifade etmiş ve II. Mahmut'un övgü dolu sözlerini aktarmıştır. Ardından sözü asıl meseleye getiren sadrazam, Ağa Paşa'ya, *"Bu âna kadar verilebilen nizâm ve intizamda ekser şeyler hak bu ki hâlâ kaba taslak gibi bir şey olarak istediğimiz gibi bir sûret verilemedi"* diyerek, bu alanda Hüseyin Paşa'nın başarısız olduğunu ve isteneni veremediğini açıkça kendisine ifade etmiştir. Ardından Hüsrev Paşa'nın bu alandaki kabiliyetine temas eden sadrazam, Hüseyin Paşa'nın gönlünü almak için önceki gün II. Mahmut'un huzuruna çıktığında bu hususta yaşananları şu sözlerle kendisine aktarmıştır: Seraskerlikten azledildikten sonra görev yeriniz olan Bursa'ya gitmenizi teklif ettim, padişahımız ise *"...Hüseyin Paşa'nın yanımdan ayrıldığını istemem seraskerlikten infisâli takdirinde dahî yine mansıbları üzerinde olarak Boğaziçi'nde oturmak üzere icrâsı lâzımdır..."* dedi. Ağa Paşa sultanın bu sözlerini duyunca gözlerinden yaşlar boşalmış, padişaha bağlılığını yineleyerek

---

[114] **A.e.**

şükranlarını ifade etmiş ve Hüsrev Paşa'nın seraskerliğe atanmasına hiçbir itirazı olamayacağını belirtmiştir.[115]

Vakanüvis Lütfi Efendi, bu değişiklik hakkında, sadık, gayretli, hazır cevap ve devrinin **"Felâtun-ı Cühelâ"**sı olan Hüseyin Paşa'nın, Enderun terbiyesinden geçen ve dört padişaha hizmet etmiş olan Hüsrev Paşa'nın bilgi ve görgüsü yanında **"kabadayı"** hükmünde kaldığını ifade ettikten sonra, Ağa Hüseyin Paşa'nın, Vak'â-yı Hayriyye' nin ardından önemi kalmadığını hissettiğinden, bir takım mazeretler beyan ederek seraskerlikten istifasını istediğini bizzat kendisinden dinlediğini ifade etmektedir.[116] Ancak işin aslının böyle olmadığını, yukarıda temas ettiğimiz sadrazamın takriri ve padişahın ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır. Zira Hüseyin Paşa'nın istifa talebi olsaydı, ne II. Mahmut hassas davranarak illa fikrini sorun derdi ne de sadrazam, kendisini ikna etmek ve gönlünü almak için tebdilen Beyazıt camiine giderdi. Bilakis istifa talebi fırsat telakki edilerek, derhal Hüsrev Paşa bu makama atanırdı. Herhalde Hüseyin Paşa, bir sonraki kuşağa parlak kariyerini naklederken, azledilmeyerek seraskerlikten istifa ettiğini söylemek suretiyle, şan ve şöhretine gölge düşürmemek amacıyla bu sözleri sarf etmiş olmalıdır.

Ağa Hüseyin Paşa'nın da onayı alındıktan sonra, Anadolu valisi Hüsrev Mehmet Paşa, Ankara, Kangırı ve Karahisar-ı Sahib sancakları üzerinde kalmak şartıyla, 1 Mayıs 1827'de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye seraskerliğine atanmış ve 8 Mayıs'ta Babıali'de yapılan merasimle kendisine seraskerlik hilati giydirilmiştir.[117]

---

[115] BOA., HAT/23325. Ağa Paşa' nın çok sadık bir kul olduğunu ifade eden II. Mahmut *"...Bu makûle umûr-ı harbiyyede istihdâm olunmamış olduğundan bilmemezlik sebebiyle çok maddeler merkez-i lâyıkında görülmekten kalıb bihûde yere katî çok telefât olmaktadır...Allah aşkına tanzim-i asâkir maddesi hususu cümle mevâddan akdemi olmağla ayrı gayrı olmayarak heraberce görülmeye muhtaç olduğu zâhir..."* şeklindeki ifadelerle Hüsrev Paşa' nın atanmasını ve el birliği ile bu konuda çalışılmasını istemiştir. Atâ Bey de Selim Paşa'nın Hüsrev Paşa' yı huzurda överek seraskerlik makamına atanmasında büyük rol oynadığını kaydetmektedir, Atâ Bey ayrıca, **Tarih,** II, s. 224'te Hüsrev Paşa' nın bu makama atanmasında Selim Mehmet Paşa' nın katkısını "sebeb-i müstakil" olarak nitelemektedir.

[116] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 236 *"...vak'â-yı hayriyyenin hitâmından sonra Hüseyin Paşa kendisinin ehemmiyeti kalmamış olduğunu bi't-teferrüs ba'zı a'zar-ı vâhiye serdiyle seraskerlikten isti'fâsını vermiş olduğunu kendisinden menkûlen mesmû'-ı fakir olmuştur..."*. **A.e.,** VIII, s. 180'de Ağa Paşa'nın ümmî olmakla birlikte, gâyet fatîn ve hafızasının da çok kuvvetli olduğu kaydedilmiştir.

[117] BOA., Tahvil Def., nr. 39, (Atik Vüzera Def.), s.6, 167 ve 200; BOA., HAT/22936, **Verdü'l-Hadâ'ik,** s. 35; **Sicill-i Osmânî,** II, s. 276'da 11 L 1242/ 8 Mayıs 1827'de seraskerliğe atandığı belirtilmektedir. İnalcık, **a.g.md. EI²** vol. V, s. 35'de Nisan 1827 şeklinde yanlış bir tarih; Mordtmann, "Ağa Hüseyin Paşa", **İA.,** I, s.147'de Mayıs 1827 şeklinde yuvarlak bir tarih verir. Atâ, **Tarih,** II, s.124; **Harîta-yı Kapûdanân-ı Deryâ**, s. 203, **Sefînetü'l-Vüzerâ**, s. 65 gibi biyografisinin verildiği diğer eserlerde de bu atamanın tarihine sadece yıl olarak temas edilmiştir. Atik Vüzera Defteri' nde

Ayrıca 25 Mayıs 1827'de Hüsrev Paşa'ya Bolu, Viranşehir, Kastamonu ve Kangırı sancakları muhasıllık olarak ilhaken tevcih edilmiştir.[118] Hüsrev Paşa'nın bu dönemde sarraflık hizmetini ise Darphane nazırının teklifi doğrultusunda Tıngıroğlu Agop yürütmeye başlamıştır.[119]

Daha sonra Kütahya sancağı tevcih edilen Hüsrev Paşa'ya, 1830'da Tersane'ye bağlı derya kalemi tımarlarından Kütahya sancağındaki 46 tımarın geliri, 7500 kuruş iltizam bedeliyle tevcih edilmiştir.[120] Yine aynı şekilde Kastamonu sancağındaki 13 tımarın geliri de 900 kuruş iltizam bedeliyle verilmiştir.[121] Tevcih edilen bu yeni gelirlerden başka mukataat hazinesine bağlı mukataalardan Kangırı sancağı 71.126 kuruş bedelle Hüsrev Paşa'ya iltizama verilmiş ve muhassıl ile idare edilmeye başlanmıştır.[122]

Hüsrev Paşa serasker olarak atandıktan sonra, II. Mahmut'un emriyle seleflerı gibi kendisine 25 bin kuruş da maaş bağlanmış[123] ve daha sonra bir kaç kez zam yapılan maaşı, 1832'den itibaren yüz bin kuruşa ulaşmıştır.[124]

Hüsrev Paşa'nın seraskerliğe atanmasının ardından sıra, Asâkir-i Mansûre nazırı olarak atanacak zatı tespit etmeye gelmişti. Hüsrev Paşa seraskerliğe atandığında

---

verilen 4 L 1242/ 1 Mayıs 1827 tarihi, diğer kaynaklarda verilen hatalı tarihleri tashih etmektedir. Lütfi Efendi de Tarih'inde bu atamanın Şevval tevcihatında gerçekleştiğini ifade etmiştir ki, bkz. **Tarih**, I, s. 235, 1242/ 1827 yılı tevcihâtı 4 L 1242'de gerçekleşmiştir. Hızır İlyas Ağa. **Tarih-i Enderûn**, s. 403'te Hüsrev Paşa' nın 8 Mayıs 1827'de seraskerlik hilati giydirilmek üzere Babıali' ye davet edildiğini ifade etmektedir. **Verdü'l-Hadâik** ve ondan naklen **Sicill-i Osmani**'de verilen 8 Mayıs 1827 tarihinin kaynağı **Tarih-i Enderun**'daki kayıttan kaynaklamıyor olsa gerektir.

[118] BOA., Tahvil Def., nr. 39, (Atik Vüzera Def.), s. 52, 200; BOA. C. AS/21632; BOA., C. BH/5426

[119] BOA.,HAT/33042. Ancak Hüsrev Paşa kendisine tevcih edilen sancakların mali idaresi ve diğer işlerini Agop'un iyi idare edemediği ve kendisine gereken saygıyı göstermediği gibi Darphane ile Mukâta'ât hazinesine ödenen taksit tutarlarını temin etmekte çok zorlandığı ve 1828 iltizam bedellerini ödemesinin de imkansız göründüğü gerekçeleriyle 1827 sonunda Agop'un sarraflık hizmetinden alınmasını talep etmiştir.

[120]BOA., C. TMR/5050. Zaman zaman bakaya kalan vergilerin acilen gönderilmesine dair Hüsrev Paşa' nın ikazı için bkz. BOA. C. ML/8009.

[121]BOA., C. TMR/1382. Kastamonu sancağı ve bağlı mukataaların hesaplarının ayrıntıları için bkz. BOA., C. BH/5426; BOA., C. TMR/7096.

[122] BOA., C. AS/21632.

[123] BOA., C. AS/22445; C. AS/17157.

[124]BOA., C. AS/345; 18893; 2561; 17707; 23712 nr. vesikalar farklı tarihlerde Hüsrev Paşa' nın aldığı maaşları göstermektedir.

5 Şubat 1827'de bu göreve atanmış olan şıkk-ı evvel defterdarı Seyyid Mehmet Tahir Efendi Asâkir-i Mansûre Nazırı olarak görevini sürdürmekteydi.[125]

Serasker Hüsrev Paşa, nazır olarak Tahir Efendi ve ardından Said Muhib Efendi'yle bir süre çalıştıktan sonra, kökü geçmişe uzanan bir takım sıkıntıların baş göstermesi üzerine, söz konusu makamda değişiklik yapılması gündeme gelmiştir.[126] Sadrazam tarafından padişaha verilen takrirde; Asâkir-i Mansûre' nin kısa sürede gelişmesi için serasker Hüsrev Paşa ile uyum içinde çalışacak birinin nazır olarak atanmasının çok önemli olduğu vurgulanmıştır.[127] Bu durum padişah tarafından da son derece isabetli bulunarak, konunun Hüsrev Paşa ile görüşülmesi ve önereceği şahsın nazır olarak atanması irade olunmuştur.[128] Padişahın bu iradesi doğrultusunda, sadrazam Mehmet Selim Sırrı Paşa tebdilen Tophane'ye giderek bu konuyu Hüsrev Paşa ile yüz yüze görüşmüştür. Ancak görüşmede sadrazamın tüm ısrarlarına rağmen, Hüsrev Paşa isim vermekten şiddetle kaçınmış ve takdiri padişahın iradesine havale etmiştir. Hüsrev Paşa'nın bu hususta direncini gören sadrazam, 29 Aralık 1829'da reisülküttap Pertev Efendi'nin kardeşi büyük tezkireci Emin Efendi'yi nazır olarak önermiş, Hüsrev Paşa da buna bir itirazı olmadığını söyleyince bu isim üzerinde karar kılınmıştır.[129]

C. REFORMLARA HAZIRLIK DÖNEMİ

1. Askeri Masraflar İçin Kaynak Yaratma Çabaları

Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra, İstanbul'da güvenliğin sağlanması ile yeniçeri bakiyesine göz açtırılmamasında seraskerlik makamına yardımcı olmak ve

---

[125] BOA., C. AS/34539, Mehmet Tahir Efendi' nin nazırlığa tayinine dair ruus kaydıdır.

[126] Said Muhib Efendi' nin azli konusunda kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmadıysa da, kanaatimizce daha önce Halet Efendi' nin mühürdarlığını yapmış olması (Lütfi, **a.g.e.,** II, s. 177) bu işte önemli rol oynamış olmalıdır. Küçük Hüseyin Paşa' dan sonra hamisi olan Rauf Paşa'nın 5 Şubat 1818'de sadaretten azledilmesi üzerine Hüsrev Paşa, Halet Efendi'nin hışmına uğramamak için İstanbul'dan uzaklaşmak istemiş ve padişah tarafından bu isteği kabul edilerek Mart 1818'de Trabzon valisi olarak taşraya gönderilmişti. bkz. BOA., B.Üze. HAT/23265; Şanizâde, **a.g.e.,** II, s. 374; Cevdet, **a.g.e.,** X, s. 240. Halet Efendi' nin katlinden sonra tekrar merkeze dönen Hüsrev Paşa, eski hasmının ekibinden olan Said Muhib Efendi' nin nazırlıktan azlini istemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

[127] BOA., HAT/23325.

[128] BOA., HAT/22936.

[129] BOA., HAT/23190 Sadrazamın takriri üzerine yazılan hatt-ı hümayunda II. Mahmut, Emin Efendi' nin bazı uygunsuz tavırlar içinde olduğunu ifade ederek kardeşi reisülküttap Pertev Efendi tarafından ikaz ve ıslah edilmesini dile getirmesi ilgi çekicidir. Padişahın ikazına bakılırsa, bu atamada sadrazamın tercihi ağır basmıştır.

başkentin bozulan idaresini düzene koymak amacıyla, "İhtisab Nezareti" kurulmuş ve Ağustos 1826'da hazırlanan nizamnameyle, İstanbul'un kontrolü son derece geniş yetkilerle İhtisab nazırına havale olunmuştur.[130]

Henüz teşkil edilmiş Asâkir-i Mansûre ordusunun masraflarının karşılanması, bu sırada Babıali ve Bab-ı Seraskeri'nin ana gündem maddesiydi. Bu amaçla, Osmanlı mali sisteminde öteden beri türlü kalemlerden alına gelen İhtisab resmi'nin, daha da çeşitlendirilerek zamlı tarife üzerinden alınması kararlaştırılmıştır.[131] Bu kararın gereği olarak, ilk etapta İstanbul, ardından da başta Edirne, Bursa, İzmir olmak üzere, taşrada[132] "rüsum-ı ihtisabiyye" adıyla dükkanlardan ve erzaktan yeni bir İhtisab vergisi alınmasına başlanmıştır.[133] Bu yeni gelir kalemini idare etmek üzere, "İhtisab Nazırı" unvanıyla Kapıcıbaşı Dede Ağa atanmıştır. Yine aynı amaçla, Anadolu'dan Avrupa ve sair yerlere ihraç edilen afyondan da "rüsûm-ı ihtisâbiyye" adıyla yeni bir verginin alınmasına başlanmış ve bu gelirler, kurulan yeni ordunun masraflarını karşılamaya tahsis edilmiştir.[134]

Asâkir-i Mansûre ordusunun teşkiline karar verildiği sırada, Osmanlı Devleti neredeyse elli yıldır aralıksız süren yıpratıcı savaşlardan henüz kurtulmuş değildi. Bu savaşların getirdiği ağır mali kayıplar telafi edilemeden, yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması ve yerine acilen on iki bin kişiden oluşması öngörülen Asâkir-i Mansûre ordusunun teşkiline başlanması, bu mali sıkıntıyı içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Erzurum valisi Galip Paşa'nın, kendisine gelen talimat çerçevesinde yedi tertip yani on

---

[130] Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987, s.3 4-5; Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, I, Yay: İBB, Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995, s. 325 vd.

[131] Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, II, Ed. E. İhsanoğlu, s. 565; Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, XIII, s. 482; **Kazıcı, a.g.e.,** s. 143 vd.

[132] BOA., C. ML/20088 nr. vesika Trabzon, Canik ve Karahisar-ı Şarkî, BOA., C. ML/10927 nr. vesika ise Erzurum'da İhtisab Resmi vaz'ı ve toplanmasına dair ayrıntıları içermektedir. İzmir'deki ihtisab uygulamasına dair bkz. Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, XIII, s. 483 vd. da önemli bilgiler vermektedir. "rüsûmât-ı cihâdiye" daha sonra 1834'te Redif-i Asâkir-i Mansûre adıyla kurulacak yedek ordu için de aynı yol takip edilerek *"iâne-i cihadiye"* adıyla yeni bir vergi toplanacaktır. bkz. M. Kütükoğlu, "Redif Askeri Giderlerini Karşılamak Üzere Alınan Bir Vergi İâne-i Cihâdiye", **I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler** II, Ankara 1983, s. 145-169.

[133] **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s.114.

[134] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 241.Yeni vergileri toplamak üzere Ömer Lütfi Efendi İzmir'e, kapıcıbaşı Naim Ağa Halep'e ve Şatır-zâde Şakir Efendi de Bursa' ya gönderilmiştir. Ayrıca bkz. **Mecelle-i Umûr-ı Belediyye**, I, s. 349 vd; Kazıcı, **a.g.e.,** s.166 vd, 196-198; Kütükoğlu, **a.g.m., Tarih Enstitüsü Dergisi**, XIII, s. 483 vd.

bin kadar asker kaydedebileceğini bildiren yazısına, Babıali tarafından cevaben, masraflarının altından kalkılamayacağı gerekçesiyle, sadece bir tertip asker kaydetmesinin bildirilmesi, bu mali sıkıntıyı çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.[135] Halbuki, Rumeli ve Anadolu'daki tüm valilere, Ağustos 1826'dan itibaren gönderilen hükümlerde, biran önce yeni ordu için olabildiğince çok asker kaydetmeleri bildirilmişti.

Asâkir-i Mansûre ordusunun teşkiliyle, Osmanlı Devleti'nin klasik ikili ordu sistemi, tarihe karışmaya başlamıştır. Yeni ordu sistemi, merkez ve taşra kuvvetlerini tek ve düzenli bir çatı altında yeniden teşkilatlandırmaktaydı. Bu durum, eskiden eyalet ordusu için ayrılmakta olan gelir kaynaklarının, yeni ordunun finansmanına tahsis edilmesine imkan vermekteydi. Askeri yapı ve sistemdeki değişim, doğal olarak mali kaynakların da merkezileşmesini sağlayacak bir takım yeni düzenlemelere gidilmesini zorunlu kılmaktaydı.[136]

Yeni ordunun teşkilinden sonra kurulan Asâkir-i Mansûre nezareti, ordunun mali işlerinin yönetiminden de sorumluydu. Mansûre ordusuna, başta mukataat hazinesinden ve ihtisab gelirlerinden olmak üzere tahsis edilen diğer gelirlerin hayli artması ve bunlarla ilgili bürokratik işlemlerin çoğalmasıyla, defterdarın hazine-i amire işlerinin yanında bir de mukataat hazinesine ait işlerin üstesinden gelememesi, ciddi sıkıntı yaratmıştır. İlk etapta çözüm olarak Saib Efendi'nin "**Asker Defterdarı**" unvanıyla gelir gider işlerine bakması kararlaştırılmıştı.[137] Ancak, kısa bir deneme süresinden sonra bunun derde deva olmadığı görülerek, 3 Şubat 1827'de mukataat hazinesinin ayrı bir nezaret olarak teşkilatlandırılmasına karar verilmiş ve başına da "**Mukataat Nazırı**" unvanıyla Esad Efendi atanmıştır. Böylece, yeni ordunun ilk teşkilatında mali işler Mansure nazırlarının görev ve yetkisindeyken, bu son düzenlemeyle bu yetki ve sorumluluk mukataat nazırına devredilmiştir.[138]

Yeni ordunun getirdiği ağır mali sıkıntının aşılması için Babıali'de yapılan toplantılarda, miri mukataalara zam yapılması, geliri yüksek mukataalar mahlul

---

[135] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 199-200

[136] Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul 1986, s. 246-247.

[137] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 205.

[138] Cezar, **a.g.e.** s. 253-254. Yeni düzenlemenin ardından Mehmet Tahir Efendi Asâkir-i Mansûre nazırlığına atanmıştır; Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, s.93-94; Cezar, **a.g.e.** 253-4

ihtisab vergisinin kalemleri genişletilerek, Asâkir-i Mansûre ordusunun giderlerinin çoğu, bu vergilerden elde edilen gelirle karşılanmaya başlamıştır.[150]

Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinin hemen başında, yani Ağustos 1827 itibarıyla bir yıl içinde İstanbul'da teşkil olunan Mansure taburları sekiz tabura ulaşmıştı. İstanbul dışında da yeni ordu için hızla asker kaydı sürmekteydi. Edirne ve Vidin gibi büyük eyaletlerde, beklenenden çok daha fazla asker tertip edildiği yönünde haberler gelmesi üzerine, mevcut sekiz taburun tedricen otuz bir tabura çıkarılması kararlaştırılmıştı. Bu sayı artırımı, aynı zamanda yeni gelir kalemlerinin bulunması anlamına gelmekteydi. Ayrıca yeni askeri düzene zarar verebileceği gerekçesiyle, vezirlerin "daire halkı-kapı halkı" denen düzensiz askeri birlikleri barındırmaları yasaklanmıştır.[151] Ancak, İhtisab vergisinin kapsam ve miktar bakımından arttırılmış olması, ahali tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Kahve gibi gündelik tüketim maddelerinden bile hayli yüksek miktarda "İhtisabiyye" alınması, "pek çirkin" karşılanmış ve bazı memurların yolsuzlukları nedeniyle de devlet, askeri masrafları karşılamaya yönelik politikalarından ötürü yoğun bir biçimde eleştirilmeye başlanmıştır. İhtisab vergisinin bu şekilde rahatsızlık yaratması ve dolaylı da olsa yeni askeri teşkilata karşı hoşnutsuzluk yaratmasından ötürü, ilk etapta Aralık 1833'te çıkan bir fermanla kapsamı daraltılmış, ardından Ağustos 1838'de çıkarılan fermanlarla, tedricen ortadan kaldırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır.[152] Dolayısıyla, ihtisab vergisinin en etkin olarak toplandığı dönem, Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinin ilk beş yılını kapsamaktadır.

2- 1827 Nüfus Sayımı ve Katkıları

Vaka-yı Hayriyye'nin üzerinden bir yıl geçmiş olmakla birlikte, takibattan kurtulan ve önceki dönemde başkentteki düzenin ihlalinde rol oynayan ele başılar, hamallar ile bunların beslendikleri bekar odaları, tesis edilmeye çalışılan yeni düzen için tehdit olma özelliğini hala sürdürmekteydiler. İstanbul'un nüfus yapısı ve bu yapının unsurlarını, özellikle de yeni düzen açısından tehdit olabilecek grupların tespiti ve gerekirse İstanbul'dan ihracını sağlamak amacıyla bir nüfus sayımı yapılması

---

[150] Kazıcı, **a.g.e.**, 196-7. İhtisab vergileri ordunun giderlerine harcandığından, bunların toplanması konusunda ihtisab nazırları sık sık uyarılmaktaydılar. bkz. Kazıcı, **a.g.e.**, s.156-7

[151] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 252

[152] Cezar, **a.g.e.**, s. 251-252; Lütfi, **a.g.e.**, II, s. 88.

kararlaştırılmış ve serasker Ağa Hüseyin Paşa tarafından Haziran 1826 sonunda tahrire başlanmıştı.[153] Sayım sonunda, Asakir-i Mansure ordusuna asker olarak kaydedilebilecek erkek müslüman nüfusun sayısı 17.000 olarak belirlenmiş[154] ve pratikteki en önemli faydası da bu olmuştu. İlk sayımda aksaklıklar ortaya çıktığında, ihtisab nezaretinin de katkısıyla, daha düzgün bir sayım yapılması için bazı yeni tedbirler[155] alınmışsa da başarılı bir sayım gerçekleştirilememiştir.

Hüsrev Paşa'nın serasker olarak atanmasından sonra, önceki dönemdeki uygulamalar tek tek gözden geçirilmiş ve bu arada ilk nüfus sayımının, bir çok yönden eksik yapıldığı ve İstanbul'un nüfus miktarı ve yapısı bakımından, elde güvenilir ve net bilgilerin olmadığı görülmüştür. İlk sayımda iş pek ciddi tutulmamış, doğum ile ölümler defterlere kaydedilmediğinden ve özellikle de gayrimüslim cemaatlerin sayımı düzgün yapılmadığından -mesela Katolikler sayılmamıştır- başkentin nüfus miktarı ve yapısı tam anlamıyla belirlenememişti. İlk iş olarak bu aksaklıkların giderilmesi için, 19 maddeden oluşan bir nizamname kaleme alınmış ve sayımın düzgün yürütülmesi için gayrimüslim cemaatlerin idarecilerinin de katkıda bulunmaları ve mensuplarından memur görevlendirmeleri istenmiştir.[156]

Hüsrev Paşa'nın seraskerliğine atanmasından bir ay sonra, 6 Haziran 1827'de İstanbul kadısına gönderilen hükümde; İstanbul'un devletin kalbi mesabesinde olduğu belirtildikten sonra, başkentin nüfusunun iyice kozmopolit bir hal aldığı, meçhul ve yabancı kimselerin arttığı, din değiştirenler olduğu gibi Kıptîlerle dahi ihtilat edenlerin zuhur ettiği ve tüm bu hususların güvenliği son derece tehdit edici olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı hükümde, serasker Hüsrev Paşa'nın denetiminde yürütülecek bu yeni sayımın, daha kolay gerçekleştirilmesi için İstanbul'un altı koldan sayılması ve her kola mahkemeler tarafından birer katip tayin edilmesi istenmiştir. Yine sayım işlemlerinin yürütülmesine yardımcı olmak üzere Babıali'den de yedi memur, sur dışındakilerin sayımı için ise Eyüp mahkemesinden bir katip, tayin edileceği bildirilmiştir. Gayrimüslim nüfusun da kusursuz olarak sayılmasının özellikle ihtar edildiği hükümde; meçhul kimselerin, hanlarda kalanların, rençberlerin mutlaka kefile

---

[153] İŞS. Yeniköy. nr. 319. sayfa nr. verilmemiştir. 20 Za 1241/ 26 Haziran 1826.

[154] Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 279.

[155] İŞS. Kasımpaşa. nr. 128/181 25 N 1242/22 Nisan 1847; İŞS. Tophane. nr. 229/3 6 Za 1242/ 1 Haziran 1847.

[156] Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 278-279.

vesikadan seraskerlik ve ihtisab nezaretinin düzenli olarak İstanbul'daki nüfusun aylık defterlerini tanzim ederek padişaha sundukları anlaşılmaktadır. Hüsrev Paşa'nın tezkiresinde, bilad-ı selâse'deki hamal ve kayıkçıların bu yoklamalar dışında tutulacağını ifade etmesi, II. Mahmut'u telaşa sevk etmiş ve gerekçesinin serasker paşadan sorulmasını irade etmiştir.[163] Padişahın telaşı, bu grupların manipüle edilerek İstanbul'da bir kargaşa çıkması ve yeni düzene muhalif olanların bu durumu fırsat bilerek bir isyana kalkışması ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. Bu endişe ve isyan ihtimalinin 1829 sonunda, yani yeni orduyla birlikte yeni düzenin tesisinden üç yıl sonra bile sürdüğünü bir takım sicil kayıtları da göstermektedir.[164]

İstanbul nüfusunun sürekli olarak kontrolü ve güvenlik riski oluşturabilecek şahısların kümelenmelerinin önüne geçilmesi için, aylık nüfus yoklama defterlerinin tanzimi ve suretlerinin gecikmeksizin Bab-ı Seraskeri'ye teslimi, sayılan sebeplerden ötürü padişah tarafından sıkı biçimde takip edilmiştir. Bu defterlerin tanzimindeki diğer bir gerekçe, yukarıda da temas olunduğu üzere ekmek ve zahire kıtlığına meydan vermemekti. Bu hususları hayli önemseyen padişah, her hangi bir aksaklığa meydan vermemesi konusunda sadrazam ile serasker Hüsrev Paşa'yı ikaz etmektedir.[165] Bu tür nüfus tahrirlerinin en önemli gerekçesi, yeni kurulan ordu ve *"nizam-ı müstahsene"* ye muhalif olanların tespiti ve İstanbul'dan ihracıydı. Bu tür şahıslar İstanbul'da ele geçirildikçe kalabalık yerlerde siyaset olunarak, kurulan yeni düzeni eleştirmeye ya da yıkmaya yeltenenlere gözdağı verilmiştir.[166]

II. Mahmut devrinde daha ziyade askeri potansiyel ile yeni kurulan düzen ve orduya muhalifleri tespit etmek amacıyla İstanbul'da uygulamaya konulan bu nüfus tahrirleri, taşrada da yapılmak istenmiş ancak 1828-29 Osmanlı-Rus harbi yüzünden bu gerçekleştirilememiştir. Harbin sona ermesinden sonra bu defa Rumeli'de yaşayan 1-100 yaş arasındaki erkek nüfusun tahririne girişilmiştir. Askeri amaçla başlatılan bu

---

[163] BOA., HAT/19228.

[164] Galata mahkemesine gönderilen hükümde yeni düzene muhalif olanların *"Lillâhi'l-hamd tanzîmine muvaffak olunan nizâm askeri hakkında bazı kelimât-ı nâ-sezânın tefevvühüne mücâseret etmekte oldukları mesmû'-ı hümayun olduğu...bunların tespiti ve siyaset olunması için padişah tarafından tebdil memurları görevlendirildiği ve "nizam-ı müstahsene"* hakkında ileri geri konuşanların yakalanıp katledilmeleri kesin bir dille ifade edilmiştir, bkz. İŞS. Galata Mahkemesi, nr. 14, 665/1, 1 R 1245/ 30 Eylül 1829.

[165] BOA., HAT/ 19207.

[166] İŞS. Galata Mahkemesi, nr. 14, 665/1, 1 R 1245/ 30 Eylül 1829.

Hüsrev Paşa'nın seraskerliği döneminde sadece piyade taliminde değişiklik yapılmayıp, süvari talimi de Avrupai usule tatbik edilmiştir. Türk usulü eyerlerin yerine Avrupa eyerleri kullanılmaya başlanmış, hatta Türk usulü eyer kullanmayı sürdüren sadrazam, II. Mahmut'un gözünden düşmüştür.[180] Calosso komutasında sarayda başlatılan yeni süvari eğitimi sisteminde, her biri 120 kişiden oluşan iki bölüğe ayrılan iç oğlanlarına, üçer aylık eğitim verilmeye başlanmıştır. Daha sonra padişahın talimatıyla süvari bölüklerinin sayısı altıya çıkarılmış, 1828'de talimli süvarilerin sayısı 24 bölüğe ulaşmıştır. Orduda Fransız sistemi benimsendiğinden, yapılan süvari talimi Fransız elçisi General Guillemont tarafından da izlenmiş ve bu konuda elçinin girişimleriyle, Fransız askeri makamlarıyla yapılan yazışmalarından sonra Paris'ten getirtilen süvari talimnamesi 1830'da Türkçe'ye çevrilmiştir.[181]

Bizzat II. Mahmut talim işini son derece önemsemekte ve gerek Davut Paşa sahrasında gerekse Silahtar Ağa Çiftliği'nde yapılan talimlere, Enderun süvarilerini de alarak gitmekte ve dolayısıyla tüm devlet erkanı da kendisine mecburen eşlik etmekteydiler.[182] Padişah bu işe ne kadar önem verdiğini göstermek için üniforma giyerek defalarca askeri birlikleri teftiş etmiş,[183] bizzat süvari baş talimcisi Calosso ile birlikte, kendisinden öğrendiği komutlarla süvari birliklerini talim ettirmiş,[184] hatta kızı Atiye Sultan'a üniforma giydirerek Bab-ı Seraskeri ile kışlalara götürmüştür.[185]

Hüsrev Paşa birinci sınıf olmasalar da Galliard (Sardunyalı Muallim Hurşit), Piyemonte'li Calosso (Rüstem Bey) Alman Baron Bolley ve daha sonra gelen diğer Avrupalı subaylar öncülüğünde Asâkir-i Mansûre ordusunda Fransız piyade ve süvari eğitim usulünü yerleştirmeye ve orduyu bu suretle modernleştirmeye çalışmaktaydı.[186] Ancak bu esnada, gerek Yunan meselesinden dolayı Avrupa'da oluşan Türk düşmanlığı, gerekse Osmanlı hizmetine alınan subaylara önerilen son derece düşük ücretlerin[187]

---

[180] Engelhardt, **a.g.e.,** s. 19. Engelhard bu tür yeniliklerin yüzeyselliğine vurgu yaparak, şiddetli bir biçimde eleştirmektedir.

[181] Turan, **a.g.m.,** s. 119.

[182] Hızır-İlyas, **Tarih-i Enderûn**, s. 414-416.

[183] **Netâicu'l-Vukû'ât,** IV, s.109.

[184] Ş.Turan, **a.g.m.,** s. 119.

[185] Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Atiye Sultan" , ***Resimli Tarih Mecmuası***, İstanbul 1952, C.III/125, s. 1200-1202.

[186] Atâ, **Tarih**, III, s. 109-111.

[187] Avigdor Levy, "Sultan Mahmud II's New Army", s. 24.

doğal bir sonucu olarak, çoğu ikinci ve üçüncü sınıf maceracı yahut mülteci askeri personelin gelmesi yüzünden, bu eğitim ve modernleştirme çalışmalarından istenen başarının elde edildiğini söylemek pek de mümkün değildir.

Talim konusundaki bir diğer gelişme de, nizamiye alaylarının çoğalmasından dolayı İstanbul merkezde on iki bin askerin birlikte talim yapmasına imkan verecek uygun boş bir alan olmamasıydı. Sultan II. Mahmut'un önerisi ve bizzat teftişi sonunda Mart 1828'de Ayastefanos'ta son derece geniş bir talim sahası ve padişahın ikameti için de bir kasır inşasına başlanmıştır.[188] Daha sonra büyük askeri talimler Davut Paşa sahrası, Silahtar Ağa Çiftliği[189] ve Veli Efendi'de de yapılmaya başlanmıştır. Mesela Veli Efendi sahasında Mayıs 1835'te, Serasker Hüsrev Paşa tarafından "Manec" (Menage/Menaj.) talimi yaptırılacaktır.[190]

Bu sırada Hüsrev Paşa talim konusunda bir takım düzenlemelerle uğraşırken, hem kadrolaşmak hem de yerli subayların orduda hizmet almasının yolunu açmak üzere kölesi Halil Rıfat Paşa'dan sonra, askeri talim konusunda yeterliliğini ispatlayan diğer kölelerinden İskender, Sadullah ve Hayrettin Ali ağaların da miralaylığa atanmalarını sağlamıştır.[191] Hüsrev Paşa'nın kadrolaşmaya yönelik bu ilk adımları, kendisini on yıl içinde siyasi ve askeri kariyerinin zirvesine taşıyacaktır.

4. Askeri Teşkilatta Yapılan Düzenlemeler

a. Topçularla İlgili Düzenlemeler

Vak'â-yı Hayriyye'den hemen sonra, ordunun bir takım teknik sınıflarında da yeni düzenlemelere gidilmişti. 1206/1791-2 tarihli nizamnameyle topçu ocağında tesis edilmiş olan düzenin, Asâkir-i Mansûre usulüne uygun hale getirilmesi için, Tophane seraskerlik makamına bağlanmış, kanun ve nizamları Asâkir-i Mansûre

---

[188] Lütfi, **a.g.e.** I, s. 259. İstanbul'daki büyük cirit meydanları ilk etapta askeri talim sahaları olarak kullanılmaya başlanmıştır, bkz. Baykara, "Osmanlı Reformlarının İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", s.6.

[189] **Tarih-i Enderûn**, s. 414-415.

[190] BOA., C. AS/31800.

[191] BOA., KAD, II, s. 31a-b. Hüsrev Paşa 70-80 kadar kölesini eğittikten sonra en üst askeri rütbelere yerleştirmiş ve adeta Mansûre birliklerinin tamamını kontrolü altına almıştır. Bkz. **Netâicu'l-Vukû'ât, IV**, s.109. Önceki serasker Ağa Hüseyin Paşa ile Kaptan-ı derya İzzet Mehmet Paşa da kölelerini önemli askeri rütbelere yerleştirmek için aynen Hüsrev Paşa gibi yoğun çaba sarf etmişlerdir, bkz. Levy, **a.g.m.**, s. 29-30.

kanunnamesindeki esaslar çerçevesinde yeniden düzenlenerek, idaresi mirimirandan Tahir Paşa'ya havale edilmiştir. Bundan başka "topçubaşılık", "arabacıbaşılık" gibi unvanlar kaldırılıp, arabacı ve topçu takımları birleştirilerek Fransa usulünde talime başlamışlardır.[192] Anlaşılan "Talim-i Hüsrevi" nin, yani piyade ve süvarilere yaptırılan talimin Fransız tarzında olmasından dolayı, o döneme dek Prusya stilinde eğitim yapan topçular, eğitim noktasında ordunun tümünde bir bütünsellik tesis etmek amacıyla Fransız usulünde talime başlamışlardır. Bundan başka, 1 M 1243/25 Temmuz 1827 tarihli kanunname zeyliyle teşkilat esasları belirlenen topçu ve arabacıların kıyafetlerinde de önemli değişiklikler yapılmıştır.[193]

b. Galata Başağalığı ve Divanhane Çavuşluğu'nun İlgası

Asâkir-i Mansûre ordusu, yeniçeri ocağının ilgasının ardından İstanbul'un asayiş ve güvenlik görevlerini de devralmıştı. Bu bağlamda Ağustos 1827'de Beyoğlu, Galata ve Kasımpaşa taraflarının asayişinden sorumlu olan "Galata Başağalığı" ile kaptan paşa maiyetindeki "Divanhane Çavuşları", eski sistemin bir parçası olarak görüldüğünden ve pratikte tamamen yararsız birimler haline geldiklerinden, kaldırılması gündeme gelmiştir. Serasker Hüsrev Paşa ve kaptan-ı derya İzzet Mehmet Paşa'nın önerisi doğrultusunda, güvenilir birkaçının kavas olarak bırakılması, diğerlerinin ise tamamen ilgası ve Galata Başağalığı idaresindeki karakollara Asâkir-i Mansûre askeri konulması kararlaştırılmıştır.[194]

c. Ordu Birimlerinin Yeniden Düzenlenmesi

Hüsrev Paşa serasker olur olmaz, teşkilatta yapılan yeni düzenlemeler çerçevesinde, "tertip" tabiri "tabur", "saf" ise "bölük" olarak değiştirilmiştir. Her alay üç tabur ve her tabur sekiz bölükten ibaret olacaktı.[195] Bu sekiz taburdan ikisi nöbetleşe

---

[192] Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 253, 256.

[193] BOA, KAD, II, s. 3b-4a. Kıyafetler konusundaki ayrıntılar için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kıyafeti ve Malzemesinin Temini Meselesi", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan**, İstanbul 1981, s. 530 vd.

[194] BOA., HAT/28084; Lütfi, **a.g.e.** I. s. 250 Lütfi Efendi bunların geçmişine dair ilginç bilgiler sunmaktadır.

[195] **OTKA**, II, s. 7-9, İstanbul, 1321; Naci Çakın-Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/5 (1793-1908), Ankara 1978, s. 190-191; Mahmut Şevket Paşa tarafından, **OTKA**, II, s. 7'de tertibin

olarak seraskerlik binasını koruyacak ve İstanbul'un güvenliğini sağlayacaktı. Kalan altı tabur, başta Davut Paşa'da yaptırılan Asâkir-i Mansûre kışlası olmak üzere yeniden tamir ettirilen Selimiye ve Ramî kışlalarında talimle meşgul olacaklardı.[196] Yeni düzenleme uyarınca Başbinbaşılık kaldırılarak, alaya "miralay", tabura "binbaşı", bölüğe ise "yüzbaşı" kumanda edecekti.[197] Alayların teşkilinden sonra 1827 sonbaharından itibaren orduda alay talimi de yapılmaya başlanmış, süvari taburlarından da alaylar teşkil edilmiştir.[198] Ancak süvari alaylarının teşkili kışla binalarının yetersizliğini gündeme getirmiştir. Yeni bir kışla inşası için Kuleli Bahçe uygun görülmüş ve bu amaçla 1828'de Nikola ve Atanaş adlı iki Rum'a ait arsalar satın alınarak, kışla yapılacak alanının sınırları genişletilmiştir. Ardından Hüsrev Paşa'nın gayretleriyle süvari birlikleri için tek katlı ahşap bir kışla binası yaptırılmış ve yeni teşkil edilen birinci süvari alayı, Kuleli Kışlası'na yerleştirilmiştir.[199]

Hızır İlyas Efendi'nin 7 Ekim 1827'de Davut Paşa sahrasında yapılan ve padişah ile devlet adamlarının da izlediği dört taburlu alay talimi hakkında verdiği ilginç bilgiler arasında, dört bin neferin 25 dakika atış talimiyle etrafın "cehenneme döndüğü", askerin son derece disiplinli bir şekilde yürüyüş ve dönüş hareketlerini icra ettiği, talim gösterisi bitince de "yerim sağ" ve "yerim sol" komutlarıyla dağıldıklarını ve Hüsrev Paşa hazinedarı Halil Rıfat Paşa'nın başarıyla bu işin üstesinden geldiği belirtilmektedir.[200] Bu arada Halil Rıfat Paşa'dan sonra askeri talim konusunda yeterliliğini ispatlayan Hüsrev Paşa'nın kölelerinden İskender, Sadullah ve Hayrettin Mehmet ağalar da miralaylığa atanmışlardır.[201]

---

alay olarak değiştirildiği kaydedilmekteyse de 1 M 1243/ 25 Temmuz 1827 tarihli kanunname zeylinde tertib yerine tabur tabirinin kullanılmasına karar verildiği açıkça belirtilmektedir. BOA., KAD, II, s. 1b ve 11b'de de alay değil "tabur küşadı" şeklinde ifade edilmektedir.

[196] A.Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", **DİA,** III, s. 457-8.

[197] İhsan Hün, **a.g.e.,** s. 22.

[198] BOA., HAT/17988-A.

[199] **Kuleli Askeri Lisesi Tarihi**, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, İstanbul 1985, s.4; Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı, **II. Mahmut'un İstanbul'u-Bostancıbaşı Sicilleri**, İstanbul 1992, s. 70; Eremya Çelebi Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi, (XVII. Asırda İstanbul Tarihi)**, Yay. Hrand Andreasyan-Kevork Pamukciyan, İstanbul 1988, s. 275.

[200] **Tarih-i Enderûn**, s. 414-5 İlyas Efendi bu ilk dört taburlu alay talimine padişahın Enderun ağalarının süvarilerini de getirdiğini kaydetmektedir. Bu başarısından ötürü kısa süre sonra Halil Rıfat Paşa'ya vezaret tevcih edilmiştir, bkz. **a.g.e.,** s. 432.

[201] BOA., KAD, II, s. 31a-b; **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 109. İsim verilmemekle birlikte Hüsrev Paşa'nın dairesinde yetiştirdiği hayli kölesini Hassa ve Mansure taburlarına zabit olarak tayin ettiği ifade edilmektedir.

Bu yeni sistemde, her birliğin piyadelerle birlikte topçu, arabacı[202] ve cebeci gibi teknik sınıftaki birlikleri de bünyesine katmış olması dikkat çekiciydi. Böylece askeri teşkilattaki ocak yapısı kalkıyor, piyade sınıfı diğerleriyle kaynaşarak tam teşekküllü birlikler oluşturuluyordu. Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinin ilk döneminde merkezde olduğu gibi, taşrada da Asâkir-i Mansûre' nin teşkili çabaları hızla devam etmiştir. Bu çerçevede Anadolu'nun dışındaki eyaletlerden Halep, Şam ve Tunus'ta da talimli Mansure birliklerinin teşkiline gayret edilmiştir. Bunların eğitimi için bazen merkezden talim subayları gönderilirken, Tunus örneğinde olduğu gibi talim öğrenmek üzere bir takım subay adayların, İstanbul'a getirtilmesi ve subay olmak üzere eğitilmesi yolu tercih edilmiştir.[203]

D. KAPSAMLI REFORMLAR DÖNEMİ

1- Askeri Reform Sahasının Genişletilmesi

a. Askeri Teşkilatta Yapılan Yeni Düzenlemeler

Yeni ordunun henüz teşkilatlandırılmaya çalışıldığı bir dönemde, Pertev Paşa'nın başını çektiği grubun teşvikleriyle,[204] tam anlamıyla hazırlıksız olarak girişilen[205] 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı, askeri reform sürecini sekteye uğrattığı gibi, askerliğe olan ilgiyi de sarsmıştır.[206] Aslında II. Mahmut da Asakir-i Mansure erlerinin,

---

[202] BOA., KAD. VI, s.22b-23a; 24a-b'de arabacı sınıfıyla ilgili yeni düzenlemeler verilmiştir.

[203] BOA., HAT/17695; 17910; 17964-A; 21164. Vakanüvis Lütfi Efendi Asâkir-i Mansûre'nin teşkili çalışmaları kapsamında Tunus beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın mızıka zabitanı ve üniforma numuneleri talebi üzerine, istenen subay ve malzemelerin İstanbul'dan gönderildiğini kaydetmekte ve Tunus beylerbeyinin bu tavrının padişah tarafından takdir edildiğini ilave etmektedir, Lütfi, **Tarih**, III, s. 170

[204] Cevdet Paşa, **Tezakir 40 Tetimme**, Ankara 1991, s. 220; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 292-296; Şerafettin Turan, "Pertev Paşa", **DİA,** IX, s. 554-556.

[205] Çoğu yerde, askerin barınacağı mekanlar olmadığından birlikler soğuktan perişan olmuşlardır. Üstelik zahire naklinde yaşanan sorunlar padişahın infiale gelmesine ve kaymakam paşa ile serasker Hüsrev Paşa' ya hitaben şu satırları kaleme almasına neden olmuştur: *"...Sizin ve serasker paşanın bunlardan haberiniz olmamak emr-i garibdir şimdiye dek niçün tahrirat çıkarub da tahkik etmesiniz. Nizam askerini sevmek böyle mi olur", bkz.* BOA., HAT/42857.

[206] Serasker Ağa Hüseyin Paşa' nın kaymakamı olarak Rumeli cephesine gönderilen Hüsrev Paşa'nın kölelerinden Halil Rıfat Paşa, bu acemi erlerin deneyimli düşman askerlerini *görür görmez* firara kalkışmaları karşısında, *"Kaşki bu günü görmekten ise iman selametiyle göçmek vallahi daha a'â idi"* şeklinde duygularını dile getirmiştir, bkz. BOA., HAT/42492-E. Firarların çok çok artması üzerine iyice çaresiz kalan Halil Rıfat Paşa, zahiresizlik, parasızlık vb. sebeplerden ötürü savaştan gözü yılan Silistre valisini teşvik etmek amacıyla hatt-ı hümayun kaleme almak zorunda kalmıştır. BOA., HAT/43658-E. Halil Rıfat Paşa tarafından, Mansure ordusunda fiilen hizmet eden ve yeni katılacak

henüz gerçek bir savaşa hazır olmadıklarının pekala farkındadır ve başta Rumeli ordusu seraskeri Ağa Hüseyin Paşa olmak üzere, bu acemi erlerin tedbirsizce harcanmaması konusunda, ordu komutanlarını ciddi bir biçimde uyarma ihtiyacı hissetmiştir.[207] Bununla birlikte akıbet değişmemiş ve 14 Eylül 1829'da imzalan Edirne Anlaşması'yla Osmanlı Devleti mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştır.[208]

Savaştan sonra, askeri sistemde ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi için bir takım yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Rusya ile yapılan savaştan sonra, askeri birlikler dağılarak takım takım Anadolu'daki memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Bunlardan Delil birliklerinin başlarında Delilbaşı olduğu halde, türlü adlar altında ahaliden haraç almaya kalkıştıkları haberi merkeze ulaşınca, konu ciddi bir biçimde ele alınmıştır. Sonuçta, süvari Asâkir-i Mansûre birliklerinin teşkilinden sonra artık bunlara ihtiyaç kalmadığına hükmedilerek, Delil ocağının ilga edilmesi kararlaştırılmıştır.[209]

Askeri teşkilattaki bu yeni düzenlemeler çerçevesinde, 1831'de iki alayın birleştirilerek livaların (tugay) teşkil edildiğini ve bir "mirliva" nın komutasına verildiğini görmekteyiz. Yine aynı yıl, İstanbul'daki alaylar Hassa, Üsküdar'dakiler ise Mansure olarak ayrılmış, her biri için birer feriklik ihdas edilmiş ve bir yıl sonra yani 1832'de Hassa ve Mansure Ferikliği rütbesi en üst rütbe olan müşirliğe yükseltilmiştir.[210] Müşirliğin ihdasından sonra askeri rütbe silsilesi aşağıdan yukarıya

---

olanların psikolojilerini olumsuz anlamda etkilememek ve orduya olan ilgiyi azaltmamak için Rumeli cephesinde yaralanıp sakat kalanların İstanbul'a gönderildiğinde pek ortalıkta dolaştırılmamalarının çaresinin bulunması özellikle ihtar edilmiştir. bkz. BOA., HAT/42853; 42853-A.

[207] BOA., HAT/48100. II. Mahmut Silahtar Ağa vasıtasıyla Ağa Paşa ve Halil Rıfat Paşa' yı henüz askerlik mesleğine yeni adım atmış (*"Henüz usul-ı nizam üzre muharebe görmemiş ve dahi meydan-ı mücahedede bulunmamış"*) acemi erlerin harcanmaması konusunda çok dikkatli olmaya davet etmiştir.

[208] Kamil Paşa, **a.g.e.,** III, s. 117 vd; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 212-224; Ahmet Muhtar, **1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi**, Ankara 1928; Şerafettin Turan. "Edirne Anlaşması", **DİA,** X, s. 442-443.

[209] Lütfi, **a.g.e.,** II, s. 192. Vakanüvis efendi s.191-192 arasında, konuya giriş bağlamında, bu ocak ve bozuluş süreci hakkında özet bilgi de vermektedir. Ocakları kapatılan delillerin memleketlerine dönerek çift-çubuğuyla meşgul olmaları ilan edilmiş ve bunların yola getirilmesi Karaman valisi Esad Paşa'ya havale edilmiştir. Fermana karşı gelen delillerin tedipleri esnasındaki kargaşa vs. için bkz. s. 193 vd. Bunun birlikte vakanüvis efendi son tahlilde delillerin ilgasını hatalı bir teşebbüs olarak nitelemektedir.

[210] **OTKA**, II, s. 7-9; **TSKT**, III/5 (1793-1908), s. 193-195; Hün, **a.g.e.,** s. 23; Özcan, **Osm. Ask Teş.**, s. 359-360; Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", **DİA,** III, s. 457-8; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul 1993, I, "Ferik", s. 606-7; Çadırcı, **a.g.m.,** s. 92; Ahmed Cevad, **a.g.e.,** IV, s. 35-36.

içinde bulunamaması da ciddi sıkıntı yaratmıştır. Bu sıkıntıyı aşmak üzere, sadarete sunduğu takririnde Hüsrev Paşa, saraydaki Enderun ağalarından yada Bostaniyan-ı Hassa'dan süvari talim binbaşısı istemiş ve bunun üzerine padişahın iradesiyle binbaşı unvanıyla, Bostaniyan-ı Hassa subaylarından tebdil hasekisi Hafız Ağa gönderilmiştir. Böylelikle Mansure ordusundaki gedik, Hassa ordusundan temin edilen subaylarla kapatılmıştır.[218] Sipahilerden başka, Eylül 1828'de serhatta bulunanlar hariç, diğer kalelerde mustahfız olarak görev yapanlardan fazlalık olanlar da tespit edilerek, süvari Asâkir-i Mansûre'ye kaydedilmişlerdir.[219]

Rusya ile yapılan savaşta yeni ordunun diğer birimleri gibi, topçular da bekleneni verememişti. Savaşın hemen akabinde II. Mahmut bu hususa dikkat çektikten sonra, topçuların da talim ve *"fünûn-ı harbiyyeyi kâmilen tahsîl etmeleri"* hususunun, serasker Hüsrev Paşa'ya ihale edilmesini istemiştir.[220] Böylece serasker paşa Tophane'nin idaresi ile talim ve eğitim maddelerini de üstlenmiş oluyordu. Hüsrev Paşa Tophane nizamını üstlenince, Tophane nazırıyla işbirliği yaparak bir takım düzenlemelere girişmiştir. İlk etapta, öteden beri kullanılmakta olan ve "sür'at" tabir olunan 1,5 çapındaki çarha topları *"usul-ı harb ve kumandaya el vermediği"* nden yerine "nev-îcâd" 3 çapındaki Balyemez toplarının kullanılmasını önermiştir. Balyemezler ile değiştirilecek olan sürat toplarının zayi olmaması için de gerektiğinde başıbozuk askerine dağıtılmak üzere depolara kaldırılması öngörülmüştür. Hüsrev Paşa'nın bu önerileri padişah tarafından da onaylanınca, ordudaki sürat topları yavaş yavaş Balyemez toplarıyla değiştirilmeye başlanmıştır.[221] Bundan başka Tophane ile Humbarahane daha önce birleştirilmiş olduğundan, Haziran 1831'de "Humbarahane Katipliği" ile "Mühimmat Emini Ruznamçeciliği" kaldırılarak, bunların gördüğü işler Tophane Ruznamçeciliğine havale olunmuştur.[222]

---

[218] BOA., HAT/17941; 17941-A.

[219] BOA., C. AS/17390; Lütfi, **Tarih,** I, s. 258-59.

[220] BOA., B.Üze. HAT/25652. Hatt-ı hümayunda topçulara savaş teknik ve manevralarının kavratılması ve özellikle top imali, nişan alınması, isabet oranların arttırılması hususlarında kaymakam paşa ikaz edilmiş ve bu eksikliklerin giderilmesinin *" Serasker Paşa'ya ihale ve mahsus tembih buyurulması"* istenmiştir. II. Mahmut daha sonra da tophane nizamı ve topçuluk fenni konularında uyarılarını sürdürmüştür, bkz. BOA., HAT/23975.

[221] BOA., HAT/18172.

[222] BOA., C. AS/35676.

Asâkir-i Mansûre erleri, atış talimlerinde yedi dirhemlik fitilitalar kullanmaktaydı. Bunun yanında bazen süngülü tüfek talimleri de icra edilmekteydi. Askerin tüfek ihtiyacı, her ay darphaneden tahsis olunan 500 kese akçe ile tüfenghâne imalatından karşılanmaya çalışılmaktaysa da başta Triyeste olmak üzere, değişik yerlerden talim tüfekleri de satın alınmaktaydı. Ancak II. Mahmut'un infial dolu sözlerine bakılırsa, tüfek alımlarında kalite açısında pek de başarılı olunduğu söylenemez. Serasker Hüsrev Paşa ve nazır Mehmet Emin Efendi padişah tarafından, neden Tüfenghâne'de imal edilmeyip dışarıdan kalitesiz tüfek alındığı ve alayların yer değişimlerinde yeniden kendilerine tüfek ve benzeri askeri mühimmat verildiği, bunların ellerindeki silah ve mühimmatın nereye gittiği konusunda şiddetli bir şekilde uyarılmış ve bu tür hataların devlete çok ağır mali külfetler getirdiği hususuna dikkatleri çekilmiştir.[223] Bu dönemde aylık teftişler ile Tophane ve Tüfenghâne'de imal edilen silah ve mühimmatın kalitesi yüksek tutulmaya çalışılmaktaydı.[224] Tüfenghane'de yapılan silahların kalitesinin yükseltilmesine katkıda bulunmak amacıyla, Mısır sorununun çözümünde destek sağlamak üzere 1834'te Londra'da bulunan Namık Paşa tarafından, İngiliz ordusunda kullanılan piyade tüfeklerinin numuneleri İstanbul'a gönderilmiştir.[225]

Askeri teşkilatta yapılan bir diğer önemli yenilik, Asâkir-i Mansûre alaylarının askeri teçhizatının tam olarak karşılanmasını sağlamak amacıyla 7 Ocak 1831'de "Alay Sandıkları"nın kurulması olmuştur. Alay sandıklarının teşkili aslında çok daha önce planlanmış, ancak alayların taşrada dağınık vaziyette olması yüzünden kuruluşu gecikmişti. Nihayet gerekli çalışmalar tamamlandıktan sonra kanunnameye konulan zeyl ile 7 Ocak 1831'de Alay Sandıkları'nın teşkiline başlanmıştır.[226]

"Hazinedar" unvanıyla bir yüzbaşının idaresine verilen bu sandıklar sayesinde, neferlerden kesilen küçük ödeneklerden[227] biriken meblağla, alaylardaki teçhizat eksikliklerinin giderilmesi amaçlanmıştı. Bu sayede, askeri teçhizatın düzenli olarak yoklamaları yapılmaya başlanmış ve böylelikle kaybolan teçhizatın telafisi ve kullanılamayacak derece eski ve hasarlı olanların da tamiri ile yenileriyle

---

[223] BOA., HAT/18222; 18456-A.
[224] BOA., HAT/50871.
[225] BOA., HAT/46662-Ğ.
[226] BOA., HAT/18674; 18674-A.
[227] BOA., C. AS/41694 nr. vesikada bu kesintinin beşer kuruş olduğu kaydedilmektedir.

Diğer yandan, askerlerin tedavi ve ameliyatları için zaruri olan hastanelerin teşkiline yönelik adımlar da atılmış ve ilk etapta altı hastane kurulmuştur. Bunlardan en büyüğü Maltepe Askeri Hastanesi'ydi. Davut Paşa kışlasının bir birimi olarak, mirahur-ı sâni Mehmet Ağa'nın inşasına memur olduğu hastane bitirildikten sonra, anahtarları serasker Hüsrev Paşa'ya teslim edilmiştir.[234] Hastanenin hizmete girmesinden hemen sonra "Hastalar Ağası" unvanıyla göreve başlayan Mustafa Efendi'nin kötü idaresinden dolayı azli gündeme gelmiş ve Hüsrev Paşa hekimbaşı ile görüşerek hastaneyi iyi idare edebilecek birini önermesini istemiştir. Müzakereler sonunda Tophane sınıf-ı sâni şakirtlerinden Mehmet Satı Efendi'nin "Hastane Müdiri" unvanıyla tayini kararlaştırılmıştır. II. Mahmut'un onayı ile gerçekleştirilen bu tayinin ardından, Maltepe Hastanesi'nde olumlu anlamda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.[235]

c. Mekteb-i Harbiye' nin Kurulması

II. Mahmut devrinden önce askeri teknik okullar olarak, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn ile Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn teşkil edilmişti. Comte de Bonneval, ve Baron de Tott gibi Avrupalı uzmanların danışmanlığında, Avrupa tarzında eğitimli ve düzenli bir ordu ile donanma, fenni topçuluk ve askeri teknik sınıfların eğitimi alanlarında bir takım çalışmalar yapılmıştı.[236] Ancak zaman içinde bu okullar oldukları yerde saydığından, yeni kurulmuş olan Asâkir-i Mansûre'ye modern askeri eğitim ve talim verecek kadroları yetiştirmeleri söz konusu bile değildi. Bu sebeple,

---

s.337 vd. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıb Mektebi", **Tarih Dergisi**, XXX (Mart 1977), s. 301-309; Rıza Tahsin, **Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye**, Dersaadet 1328-1330, I, s. 4vd; Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Bazı Notlar", **Tanzimat I,** İstanbul 1940; E. İhsanoğlu-M. Kaçar, "II. Mahmut'un Mekteb-i Tıbbiye Ziyaretinde İrad Ettiği Nutkun Hangisi Doğrudur", **Tarih ve Toplum**, XIV/83 (190), s. 44-48; Karal, **Osm T**,V, s. 160-161; Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s. 15; Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991, s. 217 vd.'da Tıbhane ve kuruluşunda önemli rol oynayan Hekimbaşı Behçet hakkında son derece önemli tespitler yaparken, zengin bir bibliyografya vermektedir.

[234] BOA., HAT/18668.

[235] BOA., HAT/22938. Vesikada, Satı Efendi'nin seraskerlik makamına hastanenin işleyişi hakkında her gün rapor gönderdiği belirtilmekte ve bu raporun içeriği de verilmektedir.

[236] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Ekmelettin İhsanoğlu'na Armağan**, İstanbul 1995, s. 209-225; Mehmet Esad, **Mir'ât-ı Mekteb-i Mühendishâne**, İstanbul 1896; Beydilli, **Mühendishane,** s. 23-94; Çağatay Uluçay-Enver Kartekin, **Yüksek Mühendis Okulu**, İstanbul 1958; Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, II, s. 118 vd.

çağdaş anlamda teknik askeri eğitim verecek ve subay yetiştirecek modern bir okulun kurulması kaçınılmaz hale gelmişti.

Mekteb-i Harbiye'nin kurulması Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde gerçekleşmekle birlikte, onun direkt bir etkisi ve gayreti olduğu söylenemez. Bu müessesenin vücuda gelmesinde en büyük pay sahipleri, mirliva Namık Paşa[237] ile hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa'dır.[238] Asâkir-i Mansûre ordusu kurulduğunda, eğitim ve talim subayı ihtiyacı, Osmanlı hizmetine alınan ikinci-üçüncü sınıf Avrupalı maceracı subaylardan karşılanmıştı. Ancak bu subayların yetiştirdiği birliklerin yetersiz oldukları, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında alenen ortaya çıkmıştı. Rusya savaşının ortaya çıkardığı aksaklıkların giderilmesi için gerek askeri teşkilat, gerekse eğitim konularında kapsamlı düzenlemelere gidilmiştir. Bu çerçevede bu konu ilk defa 1831'de gündeme gelmiş, hatta Harbiye Mektebi ile birlikte bir de Mızıka Mektebi'nin tesisi teklif edilmişti. Bu teklifi içeren vesikaya göre; bu iki yeni askeri okulun masrafları, "Dellalbaşı" ve "Simsar"lara *tahsis edilmiş mukataalardan* boşa çıkanlar oldukça, kimseye tevcih edilmeyip elde edilecek gelirin, mukataat hazinesi tarafından bu iki okulun tesisine harcanmasıyla karşılanacaktı.[239]

Aynı yıl Ahmet Fevzi Paşa, Selimiye Kışlası'ndaki Hassa ordusu dördüncü alayının ikinci taburunun erleri arasından kabiliyetli olanlarını seçerek, "Sıbyan Bölükleri"ni teşkil etmiş ve böylece Harbiye Mektebi'nin temeli atılmıştır.[240] Bu ilk girişimin ardından, daha önce Mısır sorununun çözümünde destek arayışı için Londra'ya elçi olarak gönderilen Namık Paşa, Temmuz 1833'de döndüğünde Avrupa'daki izlenimleri ve özellikle de Fransız Mareşal Maison'un tavsiyelerinin etkisiyle, *modern bir askeri teknik okulun kurulmasının şart olduğuna inanarak*, bu doğrultuda bir takım girişimlerde bulunmuştur.[241] Namık Paşa'nın Londra'da askeri alandaki gayretli temasları, İngilizlerin bu konuda bir takım yardımları ve jestlerinin sağlanması bakımından da faydalı olmuştur. Bu cümleden olarak, Namık Paşa İngiltere kralına veda etmek için gittiğinde, hediye olarak Sultan II. Mahmut'a bir takım top

---

[237] Namık Paşa hakkında bkz: E. Z. Karal, "Mehmet Namık Paşa'nın Hal Tercemesi (1804-1892), **Tarih Vesikaları**, C. II (1942), s. 220-227; Akalın, **a.g.m.**, s. 127-146; Cevdet, **a.g.e.**, XII, s. 191-194.

[238] Ahmed Fevzi Paşa için bkz. Ata, **Tarih**, II, s. 209-215; **Sicill-i Osmanî**, I, s. 294-95.

[239] Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, I-II, s. 354.

[240] **Kuleli Askeri Lisesi Tarihi**, s. 18-19; Ergin **a.g.e.**, I-II, s. 354-355.

[241] Ahmed Cevad, **a.g.e.**, IV, s. 42.

gönderileceği kendisine ifade edilmiştir. Dönüşünden kısa süre sonra da vaat edilen toplar, hususi gemilerle İstanbul'a gönderilmişti.[242]

Namık Paşa, Mareşal Maison'un, Mısır ordusu karşısında alınan yenilgilerin, ordunun uzman subaylarca iyi eğitilmemiş olmasından ve bunun da askeri bir okulun bulunmayışından kaynaklandığı şeklindeki ifadelerini[243] II. Mahmut'a aktarınca, bir harp okulunun kurulması teklifine padişah da sıcak bakmıştır. Mamafih ihtiyatı elden bırakmayan padişah, Namık Paşa'dan, serasker Hüsrev Paşa ile konuyu müzakere ederek sonuca bağlamalarını istemiştir. Bunun üzerine ikili arasında yapılan görüşmede Hüsrev Paşa; böyle bir okulun maliyetinin hayli yüksek olacağı, zaten ordunun masraflarının güçlükle karşılanmakta olduğunu ve bu iş için harcanacak parayla iki yeni alay teşkil edilebileceği gibi bir takım gerekçelerle Namık Paşa'nın önerisine karşı çıkmıştır.[244] Yetiştirdiği köleleri, subay olarak ordunun çeşitli sınıflarına yerleştirmek suretiyle uzun süredir kadrolaşan[245] serasker paşanın, sunulan bu teklife karşı çıkması tabiiydi. Zira, Avrupa'daki benzerleri gibi modern subay yetiştirecek Mekteb-i Harbiye'nin kurulması halinde, Hüsrev Paşa'nın alaylı subaylarının yerini, mektepli subaylar alacak ve ordudaki mutlak nüfuz ve hakimiyeti zayıflayacaktı.

Hüsrev Paşa'nın olumsuz yaklaşımına rağmen II. Mahmut, Namık Paşa'yla bir kez daha görüşmüş ve netice'de fazla bir masrafı gerektirmeyecek şekilde, Maçka'daki atıl barakaların tamamlanıp okul binası haline dönüştürülmesini irade etmiştir.[246]

---

[242] Lütfi, **a.g.e.,** IV, s. 102-103. Namık Paşa' nın Avrupa başkentlerini dolaşması ve özellikle Londra temasları, bu sırada iyice alevlenen Mısır sorunundan dolayı söz konusu devletlerin yardımını temin etmeye yönelikti. Bu tercihte lisana aşina olduğundan muhataplarıyla tercümansız görüşebileceği ve bunun da ikna edici olacağı gibi hususlar önemli rol oynamıştır. bkz. Akalın, "Mehmet Namık Paşa", s. 128 vd; Karal, "Mehmet Namık Paşa'nın Hal Tercemesi", s. 222-223; Cemal Tukin, **Osmanlı imparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1947, s. 138-139; Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı**, Ankara 1945, s. 87-88. Namık Paşa'nın temasları sonunda, başta İngiltere olmak üzere Mısır ordusuna karşı kullanılmak üzere Avrupa'nın fiili müdahalesi temin edilememişse de söz konusu öneriler ile top ve tüfek numûnelerinin getirilmesi, askeri sistemin yenilenmesine az da olsa katkı sağlamıştır.

[243] Ahmed Cevad, **a.g.e.,** IV, s. 42.

[244] Levy, **a.g.m.,** s. 33. Levy Hüsrev Paşa'nın bu teklife karşı çıkmasında, Namık Paşa'ya olan husumet ve çekememezliğinin de etkili olduğunu ifade etmektedir. Berkes de aynı kanaattedir ve Hüsrev Paşa'nın padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak Harbiye Mektebi'nin açılmasını geciktirdiği görüşündedir. bkz. Berkes, **a.g.e.**, s. 185

[245] **Netâicu'l-Vukû'ât,** IV, s. 109. Mustafa Nuri Paşa Hüsrev Paşa' nın dairesinden 70-80 kölenin hiç eksik olmadığını ve bunları eğittikten sonra subay olarak yeni ordunun komuta kademelerine atadığını ifade etmektedir. Hüsrev Paşa' nın kölelerden subay yetiştirme çabasının eleştirisi için bkz. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 185-186, 190 ve 580 33 nr.' lı açıklama notu.

[246] Namık Paşa bu hususta *"...Ol vakte kadar devlet-i aliyye-i ebed-müddetde mekteb-i harbiye olmadığından işbu mektebin teşkiline min gayri istihkâkin memur buyrularak böyle bir memuriyet-i*

Nihayet gereken çalışmaların yapılmasının ardından, 1834 yazında Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye resmen açılmıştır.[247] Serasker Hüsrev Paşa'nın müdahalesine meydan verilmemek için yeni müessese hassa müşirliğine bağlanarak, tamamen Namık Paşa'nın yetki ve sorumluluğuna devredilmiştir.[248] Namık Paşa'nın yoğun çabalarıyla zamanla Fransa' daki Saint Cyr Okulu'na benzer hale getirilen[249] Mekteb-i Harbiye' nin tabur halinden çıkıp erlere öğrenci denmesi, yani geçek bir askeri okul haline dönüşmesi, ancak 1837'de Selim Satı Paşa'nın[250] nazırlığı döneminde gerçekleşebilmiştir.[251]

d. Redif Teşkilatı'nın Kurulması

Hüsrev Paşa'nın seraskerliği döneminde askeri alanda yaşanan önemli gelişmelerden biri de Redif Teşkilatı'nın kurulmasıdır. Mansure ordusu, daha tam layıkıyla yetiştirilemeden, önce Rus (1828-29) ardından da Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordularına karşı (1831-33) savaşmak mecburiyetinde kalmış, ancak bu iki savaşta da başarılı olamamıştı. Muvazzaf askerin miktarı savaş için yeterli olmadığından, gerektiğinde taşradan genç yaşlı aranmaksızın, gelişi güzel asker toplanmaktaydı. Bunlardan yaşlılar hiç işe yaramadıkları gibi, gençler ise silah tutmasını dahi bilmiyorlardı. Memleketin güvenliğini temin için gereken askerin tamamının, kışla ve karargahlarda sürekli olarak kalmaları, devlete mali bakımdan büyük külfet yüklemesi bir yana, ülkedeki ziraatın tatili demek olacağından son derece mahsurluydu. Tüm bu hususlar göz önüne alınarak, hem istendiğinde talimli askeri el altında bulunduracak, hem de ziraatla uğraşanların işlerini aksatmayacak bir sistem kurulması yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır.

---

mühimmenin marz-ı âliye tevfikan hün-ı husûlü zımnında her bar kışlada ikamet ve beytûtet ile ibrâzına çalışılan sa'y u gayret karîn-i takdîr-i şehriyarî ile... " bkz. Karal, "Namık Paşa'nın Hal Tercemesi", s. 222

[247] Lütfi, **a.g.e.,** IV, s. 168-9 Lütfi Efendi Harbiye Mektebi binasının Ahmet Fevzi Paşa marifetiyle inşa edildiğini ifade etmektedir. Ergin tarafından da buradaki eğitime dair ayrıntılar verilmektedir bkz. Ergin, **a.g.e.**, I-II, s. 355-356; Ayrıca bkz. Ahmed Cevad, **a.g.e.,** IV, s. 43-4.

[248] Levy, **a.g.m.,** s. 33. Berkes böylece Avrupai anlamda bir subay okulu kurularak, subay yetiştirme işinin Enderun'dan ve Hüsrev Paşa gibi köle yetiştirenlerin dairelerinden devralındığını ifade etmektedir. Berkes, **a.g.e.,** s.190

[249] Ercüment Kuran, "Türk Ordusu ve Batılılaşma", **Türk Kültürü Dergisi, Ordu Sayısı,** S. 22 (1964), s. 11.

[250] Biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmanî,** III, s. 61-62.

[251] Ergin, **a.g.e.,** I-II, s. 356-357 vd 'de; Levy, **a.g.m.,** s. 33 vd. okulla ilgili tüm ayrıntıları ve sonraki yıllardaki gelişmeleri vermektedir.

Redif-i Asâkir-i Mansûre olarak adlandırılması kararlaştırılan bu yeni askeri teşkilatın kuruluş çalışmaları, II. Mahmut tarafından serasker Hüsrev Paşa'ya havale edilmiştir.[252] Ancak, halkın mevcut askeri teşkilata bile tam olarak intibak edemedikleri göz önüne alınarak, kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Takvim-i Vekâyi'de bir takım yayınlar yapılmış, redif taburlarının başına mahalli hanedanların getirileceği ilan edilerek, ahalinin bu işe rağbet etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yine bu amaçla Tophane müşiri Halil Rıfat Paşa ile Saliha Sultan'ın Mayıs 1834'teki düğün merasimleri fırsat bilinerek taşradaki vezirler, ulema ve meşâyih İstanbul'a davet edilmiş, redif teşkilatı hakkında bilgilendirilerek destekleri istenmiştir. Bu konudaki müzakere ve kuruluş çalışmalarının ardından 8 Temmuz 1834'te padişahın da iradesi alınarak "Redif Nizamnamesi" yürürlüğe girmiş ve yeni teşkilatın giderlerini karşılamak üzere de Redif-i Mansûre Hazinesi kurulmuştur.[253] Redif teşkilatının kurulmasından sonra "Asakir-i Mansure" ifadesinin yerini "Asakir-i Nizamiye" almış ve uzun yıllar bu ikinci şekli kullanılmıştır.[254]

Hüsrev Paşa uzun süredir ilgilendiği Redif teşkilatını daha da modernleştirmek amacıyla, Prusya hükümeti tarafından askeri uzman sıfatıyla İstanbul'a gönderilen yüzbaşı Helmut von Moltke ile 24 Kasım 1835'teki görüşmesini fırsat bilerek, Prusya Landwehr (Redif) teşkilatı ile ilgili sorular sormuş ve kendisinden bu konuyla ilgili bir takım kitapları tercüme etmesini istemiştir.[255] Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan tercümeler, Prusya redif sisteminin Osmanlı ordusuna uyarlanmasına dair Moltke'nin kaleme aldığı layiha ve kendisinden edinilen diğer bilgiler doğrultusunda, 1836'da Redif teşkilatında bir takım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu yenilikler: münavebe usulünün kabulü, redif süvari alaylarının kurulması, bir takım kışlaların inşası, redif topçularının talimi için İstanbul'dan uzman gönderilmesi, redif taburlarının Mansure

---

[252] Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansûre", **İÜ. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi. Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı**, XII (1981-1982), s. 127-128; BOA., KAD., III, s. 1-55 arasında Redif teşkilatı ve ilgili hükümler yer almaktadır.

[253] Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 128-9. Bu konunun ayrıntıları için ayrıca bkz. Lütfi, **a.g.e.**, IV, s. 160-161,171; Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kurulması", **AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, VIII-XII. (1975), s. 63-75; Çadırcı, "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869), **Birinci. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler** II, Ankara 1983, s. 92-96; Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991, s. 313-323; Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", **DİA,** III, s. 457-8; A. Cevad, **Tarih-i Askeri-i Osmani**, II, s. 80 vd.

[254] Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", **DİA,** III, s. 458.

[255] Moltke, **Türkiye Mektupları**, s. 28-29. Görüşmede Moltke'ye bu konuda ayrıntılı sorular soran Hüsrev Paşa, ayrıca Prusyalı subaydan harp oyunlarından bir tanesini kendisine öğretmesini de rica etmiştir.

taburlarına intibakı ve mali durumları ile kıyafetlerinin düzenlenmesinden ibaretti.[256] Redif askeri sisteminin, Avrupa'daki örnekleri göz önünde bulundurularak modernleştirilmesi çabaları, Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra kölesi Halil Rıfat Paşa'nın seraskerliğinde de devam etmiş, Ocak ve Aralık 1837'de bu amaçla Avusturya ve Fransa'dan suretleri temin edilen redif nizamnameleri tercüme ettirilerek, bunlar ışığında bir takım yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.[257]

e. Mızıka-i Hümayun'un Kurulması

Yeni ordunun kuruluş çalışmaları sırasında, askeri mızıka takımı ve teşkilatı olan Mehterhâne-i Hakânî, eski sistemin bir parçası olarak görülerek kaldırılmıştı.[258] Mehterhane'nin kaldırılmasındaki gerekçe, yeni kurulan Asâkir-i Mansûre ordusuyla yaşanacak uyumsuzluktu. Bir diğer deyişle, kurulmaya çalışılan yeni Avrupai modern bir askeri kuruma, Mehterhane gibi geleneksel bir kurumun yakıştırılamamasıydı.

III. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedit ordusunun günlük yürüyüş ve eğitimlerinde kullanılmak üzere, o dönemdeki Fransız subaylarının yönlendirme ve katkılarıyla, bir boru-trampet (davul) takımı oluşturulmuştu. Mehter musikisinden sınırlı da olsa bu ilk kopma sürecinde, boru trampet takımının eğitimi için, İstanbul'da bulunan Fransız Monsieur Manguel görevlendirilmişti. Manguel sayesinde, başta Borazancıbaşı Vaybelim Ahmet Ağa olmak üzere birkaç bandocu yetiştirilmekle birlikte, Avrupa'daki örnekleri gibi kaliteli bir mızıka takımı kurulamamıştır.[259] Yeni ordu kurulduğunda Nizam-ı Cedit süvari borazancılarından Vaybelim Ahmet Ağa borazan, yine Nizam-ı Cedit ustalarından Ahmet Usta ise trampet meşkine memur edilmişti.[260] Bunların hocası konumunda olan Fransız Manguel, Enderun ağalarına

---

[256] Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 140 vd.

[257] BOA., HAT/47284; 46624.

[258] Mahmut Ragıp Gazimihal, **Türk Askeri Muzıkaları Tarihi**, İstanbul 1955, s. 11 vd; Gazimihal, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, İstanbul 1939, s. 78-79 ve 95 vd; Gazimihal, **Yüzyıllar Boyunca Mehterhane ve Türk Müzik Kalkınışı**, İstanbul 1957; Haydar Sanal, **Mehter Musikisi**, İstanbul 1964; Yılmaz Öztuna, **Türk Musiki Ansiklopedisi**, İstanbul 1969, "Mehterhane", II, s. 23; Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, III-IV, s. 369.

[259] Bülent Aksoy, "Tanzimattan Cumhuriyete Musiki ve Batılılaşma", **TCTA**, s. 1214-1217; Ergin, **a.g.e.**, III-IV, s. 372-373; Gazimihal, **Türk Askeri Muzıkaları Tarihi**, s. 41; Gazimihal, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, s. 96.

[260] Atâ, **Tarih**, III, s. 109-110.

Avrupa tarzında bando eğitimi vermeye çalıştıysa da yetersizliğinden dolayı bunda başarılı olamamıştır.[261]

Asâkir-i Mansûre' nin kurulmasının hemen akabinde, her tertibe dörder nefer trampetçi, dörder nefer zurnazen, tablzen, na'razen ve zilzen neferi tayin edilmişti. Askeri talimlerde bando vazifesini icra etmek üzere tayin edilen bu neferlerin çaldığı müzik, özellikle ayak talimlerinde istenen ahenk ve teşviki vermediğinden, "glarnet tabir edilen düdük" ün de mızıka takımına eklenmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine 10 Mart 1827'de her tertibe birer klarnetçi tayin edilmiştir. Bunların amiri olacak Klarnetçibaşıya, üzerinde klarnet resmi olan simden bir üniforma giydirilmesi hususu da kanunnameye ilave edilmiştir.[262]

Hüsrev Paşa serasker olduktan sonra, ordunun süvari ve piyade talimini Avrupalı subaylar aracılığıyla modernleşme gayretlerini sürdürürken, modern Batı ordularının vazgeçilmez unsurlarından olan bando meselesine de el atmıştır. Bu bağlamda Hüsrev Paşa'nın bizzat öncülük ettiği değişikliklerden biri, mızıkacılara yeni elbise, bir başka deyişle üniforma giydirilmesiydi. Tören kıtası olan mızıkacıların gösterişli ve süslü olmasını isteyen serasker paşa, beyaz renkte ve üzeri hayli işlemeli üniformaların numunelerini bizzat kendi padişaha sunmuş ve II. Mahmut'un da onayı ile bu değişiklik teklifi hayata geçirilmişti.[263]

Mızıka takımı kurulmasına kurulmuştu ancak, bunları modern Avrupa tarzında eğitecek hoca olmadığından, müzik alanında devrin en önde olan ülkesi İtalya'dan eğitmen istenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın gereği olarak serasker Hüsrev Paşa, 1827 Temmuzunda Sardunya temsilcisi Marki Groppalo'ya müracaat ederek, modern askeri bando birliğini eğitecek şöhretli bir maestro talep etmiştir. Yoğun temaslardan sonra, İtalyan makamlarının seçtiği Giuseppe Donizetti, mensup olduğu Casale alayından üç yıl için izin alarak, 17 Eylül 1828'de İstanbul'a gelmiş ve beraberinde de hayli enstrüman getirmiştir.[264]

---

[261] Gazimihal, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, s. 96. Müellif, Manguel'in "beceriksiz bir çalgı ustası" olduğunu kaydetmektedir.

[262] BOA., KAD.VI, s. 22a-b.

[263] Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 258. Lütfi Efendi vakanüvis Esad Efendi' nin bu konuda kaleme aldığı mısraları naklederek, Hüsrev Paşa' yı ağır şekilde taşladığını kaydetmektedir.

[264] Gazimihal, **Türk Askeri Muzıkaları Tarihi**, s. 42; Gazimihal, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, s. 98-99; Turan, **a.g.m.,** s. 124-5 Yılmaz Öztuna, **Türk Musiki Ans.**, I, "Donizetti

"Osmanlı Saltanat Mızıkalarının Baş Ustakârı" unvanıyla İstanbul'a getirilen Donizetti'ye, önceki Avrupalı eğitmenlerin aksine "kırbaç vurma" da dahil olmak üzere son derece geniş yetkiler verilerek, kendisinden kısa sürede modern bir askeri bando teşkil etmesi istenmiştir.[265] Bunun üzerine kolları sıvayan Donizetti, Darussaâde ağalarının kabiliyetli ve istekli olanlarından bir "banda" teşkil ederek eğitime başlamış[266] ve bu eğitim için gereken ve kimi özel yapım olan enstrümanlar, yine Donizetti vasıtasıyla Milano'daki Pelitti müzik evinden karşılanmıştır.[267] Böylece, 1828 yılı sonu itibariyle, serasker Hüsrev Paşa'nın girişimi ve II. Mahmut'un teşvik ve himayesiyle Giuseppe Donizetti direktörlüğünde kurulan Mızıka-i Hümayun sayesinde, Asakir-i Mansure ordusu için Avrupai anlamda çağdaş bir bando birliği teşkil edilmiştir.

2- Mali ve İdari Alandaki Yeni Düzenlemeler

Asâkir-i Mansûre ordusunun mali işleri başlangıçta, ordu nazırının görev ve sorumluluğuna verilmiş, daha sonra 9 Şubat 1827'de mukataat nezareti'nin kurulmasıyla, bu yetkiler mukataat nazırına devredilmişti. Asâkir-i Mansûre' nin gelişmesine paralel olarak, mukataat nezaretinin görev ve sorumlulukları da gün geçtikçe ağırlaşmıştır. Nihayet bu yükü kaldıramadığına hükmedilerek Aralık 1829'daki yeni bir düzenlemeyle mukataât nezaretine bir takım idari görevlerle birlikte, gelir kalemlerinin tahsil ve idaresi, yeni kurulan masârifât nezaretine de yine aynı şekilde bir takım vazifelerin yanı sıra, giderlerin idaresi görevi yüklenmiştir. Bu son düzenlemeyle, Asâkir-i Mansûre ordusuna ait idari ve mali yükümlülükler, teşkil edilen bu iki nezaret

---

Paşa" s.170; II, "Mızıka-yı Hümâyûn", s. 30; Ergin, **a.g.e,** III-IV, s. 373; Aksoy, **a.g.m,** s. 1216. Turan 13 Aralık 1828 tarihini verirken, Öztuna 17 Eylül 1828'de Donizetti'nin İstanbul'a geldiğini kaydetmektedir. "Muzıka-yı Hümayun Ustakârı" Donizetti'nin verdiği sipariş listesi doğrultusunda daha sonra da mızıka takımı için Avrupa'dan enstrüman alımı devam etmiştir. bkz. BOA., C. ML/7653.

[265] Gazimihal, **Türk Askeri Muzıkaları Tarihi**, s.46; Gazimihal, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, s. 104.

[266] Atâ, **Tarih**, III, s. 110'da Atâ Bey, kardeşi Halil Edib Bey' in de mensup olduğu bu ilk bando birliğine seçilen 21 kişinin isimlerini tek tek vermektedir.

[267] Gazimihal, **Türk Askeri Muzıkaları Tarihi**, s. 49; Gazimihal, **Türkiye Avrupa Mûsikî Münasebetleri**, s. 105.

başlıklar giydirilmişti.[273] Şubaralar, gerek büyüklüğü ve gerekse dayanıksızlığı bakımından kullanışlı bir başlık değildi. Bu sebeple daha baştan bu konuda bir tatminsizlik ve arayış baş göstermişti.[274] Yukarıda da temas edildiği gibi, Hüsrev Paşa henüz kaptan-ı derya iken yeniçeri ocağı kaldırılır kaldırılmaz, donanmadaki Bayrak[275] askerinden kabiliyetli olanlara Tunus fesi giydirerek, Napolyon ordusunda çavuş olarak görev yapmış Sardunyalı Galliard, diğer adıyla Muallim Hurşit aracılığıyla Fransız usulünde talim ettirmeye başlamıştı. Hüsrev Paşa seraskerliğe atandıktan sonra, bu özel birliğini de serasker kapısına nakletmiş ve bir cuma selamlığına çıkarıp II. Mahmut'un huzurunda talim ettirmişti. Askerlerin başındaki fesin şubaralara göre çok daha hafif ve pratik oluşundan etkilenen padişah, bundan böyle Asâkir-i Mansûre'ye fes giydirilmesini irade etmiştir.[276] Ancak, fes giyilmesinden dolayı muhafazakar çevreleri karşısına almak istemeyen II. Mahmut'un emriyle, meşihat makamında sadrazam Selim Mehmet Paşa, serasker Hüsrev Paşa ile selefi Ağa Hüseyin Paşa, kaptan-ı derya İzzet Mehmet Paşa, şeyhülislam Kadı-zâde Tahir Efendi ve ulemanın önde gelenlerinden sabık şeyhülislamlardan Mekki-zâde Mustafa Asım Efendi, Yasinci-zâde Abdülvehhab Efendi, Ahıshalı Ahmet, Akşehirli Hacı Ömer Efendi gibi isimlerin de katıldığı bir toplantıda bu konu tüm yönleriyle ele alınmıştır.[277]

Anadolu coğrafyasındaki geçmişi Frigyalılara kadar giden fes, yeni icat edilmiş bir başlık olmadığı gibi, İstanbul'daki tersane çavuşları, kavaslar ve şatır denen hizmetliler tarafından giyilmekteydi.[278] Mısır ve Fas gibi müslüman memleketlerdeki ahali ve askerler ile, Mekke emirinin muhafız birliği de fes giymekteydiler. Meşveret meclisinde, fesin müslümanların kullandığı bir başlık olduğundan hareketle, askeri sınıfa giydirilmesinde şer'an bir sakınca olmadığına ittifakla karar verilmiştir. Ancak ahali arasında pek hoş bakılmayan püskülü, şeyhülislamın talebiyle yarım parmak

---

[273] M. Şevket Paşa, **OTKA**, II, s. 40; Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, s. 360.

[274] Uzunçarşılı, "Asâkir-i Mansûreye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazamın Takriri ve II. Mahmut'un Hatt-ı Hümayunu", **Belleten,** XVIII/70, Ankara 1954, s. 225-26.

[275] Hızır İlyas Ağa, "Bayrak" askeri, (**a.g.e.,** s.397, 403); A. Şeref ise "Kalyoncu" askeri demektedir, **a.g.e.,** s. 10.

[276] **Tarih Musahabeleri**, s. 10-11; Reşat Ekrem Koçu, "Tarih Boyunca Fes", **Hayat Tarih**, I, (Şubat 1972), s. 14-vd; Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 255; A. Özcan, **DİA**, III, s. 457; Ahmet Rasim, **Muharrir Bu Ya**, Haz. Hikmet Dizdaroğlu, Ankara 1969, s. 8. Ahmet Rasim' in bu makalesinin aslı, **İstişare Mecmuası**, nr. 6, (11 Teşrin-i evvel 1324), de yer almaktadır.

[277] Uzunçarşılı, **a.g.m.,** s. 225.

[278] Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** V, s. 1856-7'; Ahmet Rasim, **a.g.e.,** s. 8-10; A. Şeref, **a.g.e.,** s. 10-11; Koçu, **a.g.m.,** s. 14-15'de bu konuda hayli ayrıntı verilmiştir.

kısaltılarak, doğabilecek tepkilerin ve bahanelerin önü alınmak istenmiştir. Sonuçta meclisten çıkan karar padişaha arz edilmiş ve II. Mahmut'un hattıyla 1827 sonunda kabul edilen bu düzenlemenin, 1828 ilkbaharından itibaren yürürlüğe girmesi ve fes giyilmesinde dine aykırı bir durum olmadığının imamlar ile vaizler tarafından ahaliye telkini karara bağlanmıştır.[279] Bu irade üzerine Katib-zâde Mustafa Efendi Fes nazırı olarak atanarak, nefer ve subaylara giydirilmek üzere Tunus'tan ilk parti olarak elli bin fes sipariş edilmiş ve Mısır ile Avrupa'dan da fes ithal edilmeye başlanmıştır.[280]

Alınan karar gereği, 1828 ilkbaharında merkezdeki Asâkir-i Mansûre birliklerine fes dağıtılmıştır. Taşradaki askerler için sipariş edilen fesler henüz gelmediğinden, geçici bir tedbir olarak kırmızı çuhadan fes şeklinde başlıkların hazırlatılarak gönderilmesi ve sipariş edilen fesler geldikçe bunlarla değiştirilmesi, Hüsrev Paşa tarafından teklif edilmiş ve padişahın onayı ile bu geçici önlem yürürlüğe girmiştir.[281]

Son derece yaygın ve adeta klasikleşmiş olarak kullanılan bir kaynakta, II. Mahmut'un Avrupa'dan asker başlıkları getirtip incelettiği ve orduya fes giydirilmesinin ise "*Hüsrev Paşa'nın bir oldu bittisi*" olduğu ileri sürülmektedir.[282] Halbuki hadise, bu kadar yüzeysel olarak ele alınacak kadar basit değildir. Gerek fesin ilk defa askeri başlık olarak Hüsrev Paşa tarafından gündeme getirilmesi, gerekse Babıali'de bu işin meşveret meclisinde görüşülerek ittifakla kabul edilmesi süreci, Berkes'in ifadelerinin mesnetsiz bir kanaat ve kolaycı bir yaklaşımdan başka bir şey olmadığını göstermektedir.

---

[279] Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 226.

[280] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 255-256.

[281] BOA., HAT/18589. Fes kıtlığı, sonraki yıllarda ithal Tunus ve Avrupa fezlerinin çok miktarda piyasaya girmesiyle bolluğa dönüşmüştür. Bu sebeple Asâkir-i Mansûre için ithal edilmiş olan ihtiyaç fazlası feslerin Eminönü'nde Yeni Cami yanında açılacak bir dükkanda satılmasına karar verilmiştir, bkz. BOA., HAT/51587.

[282] Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 194. Berkes ayrıca, Hüsrev Paşa' nın fesi Cezayir ve Fas'ta gördüğünü ifade etmek suretiyle yine fahiş bir hataya düşmektedir. Hüsrev Paşa daha kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı ve ardından kethüdası iken kendisiyle birlikte donanmada fesli neferleri görmüş, ardından Mısır valiliği zamanında bölgede sivil ve askerlerin fes taktıklarına şahit olmuştu. Hüsrev Paşa Enderun'da efendisi olan ve çırak olduktan sonra da yanından ayrılmadığı Küçük Hüseyin Paşa ile birlikte Pazvantoğlu isyanını bastırmaya giderken, donanmadaki tüfengçi askerine efendisi tarafından fesin giydirildiğine daha o zaman tanık olmuştu. Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 226. Üstelik yukarıda da değindiğimiz gibi fes zaten Osmanlı toplumuna yabancı bir başlık değildi. Sadece yaygın ve resmi bir kullanım alanı yoktu. Bundan başka Berkes'in ileri sürdüğü gibi, II. Mahmut'un Avrupa'dan bu dönemde asker başlıkları getirttiğine dair arşiv vesikalarında ve kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Asâkir-i Mansûre subayları, 1831'e dek birinci sınıf kalitede olan Tunus fesleri, neferler ise ikinci sınıf yerli ve Avrupa imalatı fesleri kullanmışlardır. İki farklı kalitede fesin kullanılması ve kalabalık gruba ikinci kalite feslerin giydirilmesi, tamamen ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi ve masrafların kısılmasıyla ilgiliydi. Ancak zamanla, kalitesiz feslerin çok çabuk solup eskidiği, dolayısıyla astarının yüzünden daha pahalıya mal olduğu ve özellikle de askerin çirkin bir görüntüye maruz kaldığı görülünce, 4 Mart 1832'de alınan kararla, neferlere de kaliteli Tunus fesi giydirilmeye başlanmıştır.[283]

Fesin resmen kullanılmasına dair karar çıktıktan sonra 13 Ekim 1827'de II. Mahmut, yapılacak talimleri izlemek için devlet erkanıyla birlikte Silahtar Ağa Çiftliği'ne gitmiş ve gösteriden önce sabık serasker Ağa Hüseyin Paşa'ya törenle bizzat kendi elleriyle fes giydirmiştir. Daha sonra serasker Hüsrev Paşa ile başta sadrazam olmak üzere diğer devlet adamlarına da fes ve harvani giydirilmiştir.[284] Yüksek rütbeli devlet ricalinden sonra 1828'den itibaren, alt birimlerdeki devlet memurları, ulema ve esnaf takımı da zamanla fes giymeye başlamışlardır.[285]

Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde dışa bağımlılığın azaltılması ve tasarruf amacıyla İstanbul, Bursa ve Selanik gibi merkezlerde feshaneler kurularak yerli fes imaline başlanmıştır.[286] Ancak yurt içinde üretilen yerli fesler, çok çaba gösterilmesine rağmen bir türlü Tunus fesleri kalitesine yükseltilememiştir. Kalitesiz pejmürde fesler yeni ordu açısından, halk ve yabancı devlet temsilcilerinin gözünde olumsuz bir imajın doğmasına da neden olmaktaydı. Tüm bu olumsuzlukların aşılması için serasker Hüsrev Paşa'nın teklifiyle, Tunuslu fes ustalarından bir kaçının feshanelerde, kalitenin yükseltilmesi için uzman sıfatıyla istihdamı gündeme gelmiştir. Bu teklifi Babıali'nin de onaylamasıyla Tunus beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya, mahir fes ustaları göndermesi talimatı yollanmıştır.[287]

---

[283] Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 574.

[284] ***Tarih-i Enderun***, s. 415-416.

[285] Kâmil Paşa, **a.g.e.**, III, s. 118; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s. 19.

[286] Kütükoğlu, **a.g.m.** s. 571-590 arasında bu konu tüm ayrıntılarıyla işlenmiştir. Ayrıca bkz. Koçu, **a.g.m.** s. 19-20.

[287] BOA., HAT/18748. Hüsrev Paşa bu takririnde "*Asâkir-i hassa ve mansûre için gâyet elzem olan*" bu işte çalışmak üzere ne kadar usta, boyacı amele vb gerekli olduğunu gösteren defteri de hazırlayarak arz etmiştir; Ayrıca bkz. Lütfi, **a.g.e.**, III, s. 169-170.

üniformaların numunelerini bizzat kendi padişaha sunmuş ve II. Mahmut'un da onayı ile bu değişiklik teklifi hayata geçirilmiştir.[292]

1828-29 Osmanlı-Rus savaşından sonra orduda başlatılan yeni düzenlemeler çerçevesinde, subay ve erlerin kıyafetlerinde bir takım değişikliklere gidilmiştir. Örneğin askere potur yerine, setre pantolon giydirilmesi kararı alınmıştır. Ancak ahalinin vereceği tepkiyi görmek için, Hasan ve Avni beylere setre pantolon giydirilip Mart 1830'da çarşıya salıverilmişlerdir. Bu husus ahaliye *"pek çirkin geldiğinden"*, Hasan ve Avni beyler oruç yedikleri ve *"diğer kebâiri irtikâb ettikleri"* gerekçesiyle, biri İzmir'e diğeri de Bursa'ya sürgün edilerek mesele kapatılmıştır. Bu sebeple setre pantolon ilk etapta sadece kışlalarda kullanılmış, daha sonra zamanla ahali içinde giyilmeye başlanmıştır.[293]

Yine bu hususta reisülküttap tarafından Avusturya elçiliğine müracaat edilerek, ilk önce süvari askeri için *"üniforma kisvesi"* istenmiş,[294] kısa süre sonra 1830'da bu defa talebin kapsamı genişletilerek, İstanbul'daki Avusturya elçiliği tercümanı Hussar'a, ülkesine gittiğinde numune olarak her sınıf için, Avusturya ordusunda kullanılan *"birkaç kat nizâm esvâbı"* sipariş olunmuştur. Bu talep Hussar tarafından Avusturya imparatoruna arz edilince, tüm askeri birimlerde giyilen üniforma numuneleri on altı sandığa konularak İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak bunların giydirilmesi durumunda muhafazakar çevrelerden şiddetli tepki geleceği düşünüldüğünden, ileride şartlar müsait olduğunda kullanılmak kaydıyla depolara kaldırılması irade olunmuştur.[295]

Temmuz 1831'den itibaren Mansure zabitlerine de Hassa zabitleri gibi üniforma giydirilmesi kararlaştırılmış ve bu karar Şubat 1832'den itibaren uygulamaya koyulmuştur. Nefer kıyafetlerinde yapılan değişiklik uyarınca, Ramazan bayramında Ahi Çelebi şayağından nimten ve elifi, Balıkesir abasından talim abası, birer çift gömlek ve eşi kışlık üniforma, Kurban bayramında beyaz kirpastan nimten, elifi ve yelek olmak üzere yazlık üniforma verilmesi kararlaştırılmıştır. Subayların harvanilerine karşılık,

---

[292] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 258. Kütükoğlu'nun verdiği bilgiye göre muzıkacı neferlerinin kıyafeti diğer neferlerden farklı olup, ipek şeritli kabarah nimten ve elifi giyiyorlardı, **a.g.m.**, s. 541.

[293] Lütfi, **a.g.e.**, II, s. 165.

[294] BOA., HAT/47110; 46963 Bu talep üzerine Avusturya tarafından üç sandık süvari üniforma numunesi gönderilmiştir. Nemçe elçisi bu üniformalar hakkında bilgi vermek ve kullanışlarını göstermek için elçilikte görevli bir subayı, gerekirse riyaset makamına gönderebileceğini de ifade etmiş ve bu teklif üzerine elçilikten bir subay istenmiştir.

[295] Lütfi, **a.g.e.**, II, s. 171-172.

neferlere de genellikle Kazan'ın "maraş" denilen abasından yapılmış yağmurluklar verilmiştir.[296]

Üniforma konusunda, serasker Hüsrev Paşa ve Sultan II. Mahmut hayli çabalamışlarsa da 1839 yılına gelinmiş olmasına rağmen, muhafazakar çevrelerin ve ahalinin yaklaşımında kayda değer olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Anadolu'ya taarruz eden Mısır kuvvetlerine karşı gönderilen orduda yer alan Zarif Paşa'nın, Urfa-Siverek merkez olmak üzere bölgenin hakimi durumundaki Milli Aşireti reisi Eyüp Bey ile görüşmesinde üniformasını kastederek, *"padişahınızın askerleri hep böyle mi urba giyerler...sizin hiç utanmanız hayanız yok mudur, böyle elbise mi olur her tarafınız görünür bir maşlah getürün"* demesi bu konudaki kanaatleri yansıtması bakımından çarpıcı bir örnektir. Zarif Paşa halkın yaklaşımı konusunda da, *"Urfa ahalisi o güne gelinceye kadar nizam askeri elbisesi görmemişler, beni gördükleri gibi bir alay ile paşa kapısına götürdüler...nereye gitsem çoluk çocuk ve karılar başıma toplanıp seyrederlerdi"*[297] demektedir.

c. Ayakkabı

Askeri teşkilattaki yeniden yapılanma çerçevesinde, 22 Ekim 1828'de "serhadlik" tabir edilen eski tip askeri ayakkabılar yerine, Asâkir-i Mansûre neferlerine "kalavra" denilen yeni tip ayakkabılar verilmiştir. Zabit kalavralarının kırmızı, neferlerinkinin ise siyah renkte olması öngörülmüştü.[298] Konuyu hayli önemseyen Hüsrev Paşa, Kalavra esnafıyla bir toplantı yaparak imal edecekleri ayakkabılar askerlere verileceğinden "ihtimamlıca" yapılmasını tembih etmiş ve tezkiresinde bu hususu dile getirdikten sonra, senede dört kez kalavra dağıtılmasının uygun olacağını arz etmiştir.[299] Daha sonra 1831 Şubatında alınan yeni kararla askerin kışın kundura ile çizme, bayramlarda lapçin, yazın ise kalavra giymeleri karara bağlanmıştır.[300]

---

[296] Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 539-541; Ayrıca bkz. BOA., KAD. II. 30b-31a; KAD. VI. s. 12a-b.

[297] E. Ziya Karal. "Zarif Paşa'nın Hatıratı (1816-1862), **Belleten.** IV (1940), S.16, s. 456-57. Zarif Paşa o sırada liva katibidir.

[298] BOA., HAT/42852; 42852-A.

[299] BOA., HAT/18686-A.

[300] Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 542-3.

Bu yeni düzenleme uygulamaya konulduğunda, daha önce hesaba katılmayan bir aksaklık gündeme gelmiştir. Kalavra ve çizme, taşra askeri harekatlarında özellikle çamur ve bataklık olan bölgelerde askerin yürümesine imkan vermemekteydi. Bu sebeple askerler mecburen, kalavra ve çizmelerini çıkararak çarık tedarik edip giymekte, ancak bu sayede askeri harekat icrası ve düşman üzerine gidilmesi mümkün olmaktaydı. Hüsrev Paşa bu ciddi sorunu aşmak üzere, Muallem Hassa Bostancıları, Mehterhane, Cebehane nazırları ve Topçubaşı ağayı Bab-ı Seraskeri'ye davet ederek, konuyu müzakere masasına yatırmıştır. Sonuçta; herhangi bir mahsur olmadığından süvari askerinin çizme giymeye devam etmeleri, merkezdeki askerin ise çamur gibi bir sorunları olmadığından, kesinlikle kalavra giymeleri ve taşrada olan askerlerin de çamurlu yerlerde çarık giymelerine izin verilmesi karara bağlanmıştır.[301]

Ayakkabıların imalatı için gereken deri ve köselenin temini için bir Debbağhane kurularak, başına divan katiplerinden biri atanmıştı. Diğer yandan Mansûre ordusuna yazılan neferlerin sayısı günden güne arttığından, Dikimhane tesis edilerek Ahmet Azmi Efendi'nin nazırlığında, askerin ayakkabı ve çizme ihtiyacı ile çanta ve palaska gibi deriden yapılan eşyalar burada imal edilmeye başlanmıştır.[302]

4- Avrupalı Subay ve Askeri Danışmanların İstihdamı

a. Fransız, İtalyan ve Polonyalılar

Osmanlı ordusunda çok eski dönemlerden itibaren, Avrupalı subay ve danışmanların istihdam edildiğine tanık olmaktayız. Vaka-yı Hayriyye'den sonra Osmanlı başkentinde Avrupai tarzda yeni bir ordunun kurulduğu haberi yayılınca, İstanbul başta İtalyan ve Fransız olmak üzere Avrupalı mülteci-maceracı subayların akınına uğramıştır. Bunda İstanbul'daki Sardunya temsilcisi Gropallo ile Fransız elçisi General Guilleminot'nun da büyük rolü olmuştur. İtalya'da restorasyon dönemindeki kargaşa ile 1820'de başlayan ihtilallerinden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan

---

[301] BOA., HAT/18686-A Hüsrev Paşa özellikle *"Nizâm-ı sâbıkda taşraya memur mu'allem 'asâkire çarık verilmiş idüğü ihbâr olunmuş..."* , *"bu sûrette ayakkabılarının kangı nev'iden verilse taşraya memuriyetlerinde yine çarığa muhtâc olacakları anlaşılmış olduğundan..."* şeklindeki ifadeleriyle taşradaki askerin bu yeni düzenlemenin istisnası olarak kabul edilmesinden başka çare olmadığını dile getirmiş ve bu konuda geçmişteki uygulamaları emsal göstermiştir.

[302] Lütfi, **a.g.e.**, I. s. 257; Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 590-91. Bu konuda daha fazla ayrıntı için ayrıca bkz. BOA., HAT/50906; 50991; 50913.

bir takım ihtilalci subaylarla, büyük paralar kazanma hevesinde olan maceracıların bu dönemdeki gözdesi, Osmanlı başkentidir. Bu çerçevede gelen subayların bir kısmı, Tuna boyunda teşkil edilmeye çalışılan yeni birliklere subay olarak gönderilirken, bir kısmı da İstanbul'da seraskerlik karargahında istihdam edilmişlerdir. Bunlar arasından, Galliard, Luigi Calligaris, Grasso, Vincenzo Riva, Kont Bagliacca, Baron Balley ve Giovanni Timoteo Calosso öne çıkan isimlerdir.[303]

- Avrupalı subaylardan piyade baştalimcisi Fransız Galliard (Muallim Hurşid), Napolyon'un Mısır'ı işgal girişiminde (1798-1802) Fransız ordusunda çavuş olarak hizmet etmiş Sardunyalı bir askerdi. Daha sonra gözden düşünce Hüsrev Paşa'nın ikinci kaptan-ı deryalığında hizmetine girmiş ve donanmadaki deniz piyadelerini Fransız usulünde eğitmeye başlamıştır.[304]

- Luigi Calligaris (1810-1870), 1829'da Sardunya temsilcisi ve birkaç arkadaşının girişimleri sonucunda İstanbul'a gelmiştir. Ülkesinde kayda değer herhangi bir başarısı olmamakla beraber, 1828'de başlamış olan Osmanlı-Rus savaşında diğer yabancı subaylarla birlikte, kara ordusunun kurmay heyetini oluşturmakla görevlendirilmişti. Daha sonra Mısır kuvvetlerinin Anadolu taarruzunda Osmanlı ordusunun komutanlarından biri olan Calligaris'in ne zaman ülkesine döndüğü bilinmemektedir.

- Grasso ise Cenevizli bir çavuş olarak İtalyan ordusunda hizmet ederken kovuşturmaya uğrayınca İspanya'ya sığınmış, ardından İngiltere ve Yunanistan maceraları yaşadıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve serasker Hüsrev Paşa tarafından piyade talimcisi olarak hizmete alınmıştır.

- Vincenzo Riva da yüzbaşı iken, vatandaşı Grasso gibi 1821 olaylarında kovuşturmaya maruz kalınca İspanya'ya sığınmış, 1827 sonlarında İstanbul'a gelmiş ve 1836'ya dek Mansure ordusunda eğitim subayı olarak görev yapmıştır.

---

[303] Şerafettin Turan, "II. Mahmut'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler**, İstanbul 1990, s. 114-116.

[304] Atâ, **Tarih**, III, s. 109-110; Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 254; **Tarih-i Enderûn**, s.298-99; Slade, **a.g.e.**, s. 17; Levy, **a.g.m**, s. 24; Galliard'ın müslüman olarak Hurşid adını aldığı ifade edilmekteyse de bu bilgi kesin değildir. Zira süvari baştalimcisi Calosso da müslüman olmamakla birlikte, Osmanlı askerine bir hristiyan subaydan talimat almak ağır geldiğinden padişah tarafından bir müslüman ismi alması rica edilmiş o da bu öneriyi kabul etmiş ve Rüstem adını almıştır. Turan, **a.g.m.**, s. 118-9. Dolayısıyla aynı teklifin piyade baştalimcisi Galliard'a da yapıldığı ve mecburen bir müslüman ismi aldığını düşünmek çok daha makul görünmektedir.

Lombardiyalı Kont Bagliacca ise 1828'de İstanbul'a gelerek Osmanlı hizmetine girmiş ve 1832'ye dek hizmet etmiştir.[305]

İtalyanlar arasında Asâkir-i Mansûre ordusunda en önemli hizmeti, Giovanni Timotei Calosso yüklenmiştir. Hüsrev Paşa tarafından seraskerliğe atanır atanmaz Fransız elçisi General Guilleminot'un aracılığıyla[306] Osmanlı hizmetine alınan Calosso, *süvari baştalimcisi* olarak II. Mahmut'la iyi bir diyalog kurmuş[307], Enderun ağalarıyla içoğlanlarına süvari eğitimi vermeye başlamıştır. Talim öğrenenlerle iyi diyalog kurması ve *"kefereden talim öğrenilmekte"* olduğu havası doğmaması için Rüstem adıyla çağrılan Calosso'ya, üstün hizmetinden ötürü III. Selim zamanında ihdas edilen "Hilal Nişanı" verilmiştir. İyi eğitilmiş Mansure süvari birliklerinin 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında başarılı olmaları, Calosso'nun itibarını daha da yükseltmiştir. Temmuz 1839'da Abdülmecit'in saltanatının ilk günlerinde, bir geçit resminde attan düşene dek 12 yıl boyunca Osmanlı ordusunda hizmetini sürdüren Calosso, bu tarihte emekliye sevk edilmiştir.[308]

Sultan II. Mahmut'la "omzuna yaslanacak ve ava gidecek" kadar samimi ilişkiler kuran Calosso'nun yıldızı, Hüsrev Paşayla pek barışmamıştır. Calosso'nun hatıratında verdiği bilgilere göre, Hüsrev Paşa kendisine müslüman olması konusunda baskı yapmış, o da padişaha şikayette bulunarak bu baskıya rest çekmiştir. Bir diğer ilginç anekdot, Calosso'nun Bab-ı Seraskeri avlusunda kapalı bir eğitim alanı yapılması teklifini Hüsrev Paşa'nın reddetmesidir. Bundan başka süvari talimlerini de yakından takip eden serasker paşanın bir gün talim esnasında kölesiyle birlikte "şarkı söylemesi" üzerine ciddi bir gerginlik yaşanmış ve bundan sonra Hüsrev Paşa bir daha süvari talimlerini izlememiştir.[309]

Ancak eldeki bu bilgilerden yola çıkarak, Hüsrev Paşa ekibindeki yerli ve yabancı talim subayları ile askeri danışmanların, modern bir orduyu eğitmek için yeterli nitelikte olduklarına hükmetmek zordur. Her şeyden önce, Mora İsyanı sırasında Avrupa kamuoyunda oluşan Grekofil hava, sivil ve askeri çevrelerde Osmanlı

---

[305] Turan, **a.g.m.**, s. 116-7.

[306] Slade, **a.g.e.**, s. 32. Slade arkadaşı Calosso'nun Fransız general tarafından Hüsrev Paşa' ya takdim edildiğini ifade etmektedir.

[307] Mac Farlane, *Calosso'nun sultanın gözdesi olduğunu* ifade etmektedir, **a.g.e.**, II, s.336-337.

[308] Turan, **a.g.m.**, s. 117-122.

[309] **A.e.**, s. 118-120.

düşmanlığına dönüşmüştü. Bu sebeple bir çok Avrupalı üst düzey subay, Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemek için adalara gelmişlerdi. Osmanlı aleyhtarlığı henüz tazeliğini koruduğundan, Avrupalı şöhretli subayların kendi hükümet ve halkını karşılarına alarak Babıali'ye hizmet etmeye kalkışmaları olanaksızdı. Mesela İngiltere, yabancı ülke ordularında görev alacak subaylarına, Rumlara karşı savaşmamayı resmen ön şart olarak koymuştu.[310]

Osmanlı toplumunun dünya görüşü ve hala muhatabını, müslüman ve kefere şeklinde kategorik değerlendirme hastalığından kurtulamamış olması, Avrupalı subaylardan yararlanmanın önündeki bir diğer önemli engel olarak görünmektedir. Mansûre neferleri ve Enderun süvarilerine "kefere" den talimat almak ağır geldiğinden,[311] Avrupalı talim subayları ordunun teşkilat yapısına, disiplin ve düzenine müdahale etmekten çok uzaktılar. Bunların yeni orduya etkisi, sadece eğitim çavuşu düzeyinde kalmıştır.[312]

Diğer yandan Osmanlı ordusunda hizmet etmek için Avrupa'dan gelen subaylara çok düşük ücretler önerilmesi, işin üstesinden gelecek uzman ve nitelikli askeri kadroların İstanbul'a gelmesini daha baştan engellemiştir. Bu durumda kaçınılmaz olarak bir takım ihtilalciler, maceracılar[313] ve ordularının alt birimlerinde

---

[310] BOA., HAT/46474. İngiliz deniz albay Martin Hanchet, Kasım 1828'de Osmanlı ordusunda Amiral rütbesiyle görev almak için müracaat etmiş ve Rusya'ya karşı verilen savaşta fiilen hizmet edebileceğini ifade etmiştir. Ancak Hanchet'in *"Devlet-i aliyyenin Rumlardan başka her bir düşmanı aleyhine hidmet etmeye devleti canibinden mezun olduğunu"* eklemesi gerçekten çok çarpıcıdır. Hanchet'in bu ifadeleri II. Mahmut'a arz edilince sultan, *"Bunu tasrih u beyan etmesi başkaca bir dikkat edecek şey oluyor"* şeklinde bu noktaya dikkat çekmiştir.

[311] Calosso'nun bu hususta *"...İyi niyetle dolu olan neferlerin ilk günlerde bir hristiyanın emirlerine uymak konusunda gerçek bir tiksinti duydukları"* nı ifade etmesi gerçekten çok düşündürücüdür. bkz. Şerafettin Turan, "II. Mahmut'un reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", s. 117-118; Bu konuda Moltke de *"...Kafirler müslümanlara emredemeyeceğinden savaş halinde bunlara komuta yetkisi de verilmezdi"* diyerek Calosso'yu teyit eder, Wallach, **a.g.e.**, s. 8. Ayrıca bkz. Mac Farlane, **a.g.e.**, II, s. 336-338.

[312] Buna bizzat şahid olan Adolphus Slade'e kulak verelim: *"...Galliard Napolyon'un ordusunda bir çavuş olduğu halde Türkiye'de yeni ordunun ilk talimcibaşısı tayin edilmişti. Galliard'ın selâhiyeti bundan ileri gidemiyordu, subayları vazifelerini öğrenmek için zorlamaya ve onları cezalandırmaya muktedir değildi..."* **a.g.e.**, s. 17. *"...Müslümanlık Osmanlılık gururu orduda Avrupalılara tam subaylık selahiyet ve vazifesinin verilmesine mani oluyordu..."* **a.g.e.**, s. 18. Engelhard da II. Mahmut'un Avrupa'dan uzman subay getirtmekte çok hevesli olmasına rağmen karşılaştığı tepkilerin buna engel olduğunu ifade etmektedir. Engelhard, **a.g.e.**, s. 26.

[313] Alman asilzadesi ve İngilizlerin Malta'daki ordusundaki subaylardan Baron Balley üstleriyle anlaşmazlığa düşüp açıkta kalınca İstanbul'a gelip Asâkir-i Mansûre'ye talim subayı olmuştur. Slade, **a.g.e.**, s. 18. Slade, 1829'da İstanbul'da ölen Balley ile Malta'da görevinin başında iken tanışmış ve İstanbul'a geldiğinde de kendisiyle görüşmüş, kısa süre sonra vefat haberini almıştır. Wallach, **a.g.e.**,

hizmet etmiş ikinci-üçüncü sınıf Avrupalı subaylar bu işe talip olmuşlardır.[314] Bu dönemde Mısır ordusunu modernleştirmek için giden Avrupalılar ile Osmanlı başkentine gelenler mukayese edildiğinde, aralarında ödenen ücretler ve buna bağlı olarak nitelik ve rütbe bakımından gerçekten tam bir uçurumun söz konusu olduğu net bir biçimde görülür.[315] Bu uçurum sebebiyle subayların çoğunun beş parasız kaldıkları, hatta kuru ekmeğe talim ettikleri yönünde, bir takım dramatik sahneler yaşandığı nakledilmektedir.[316] Bu konuda çarpıcı bir örnek sunmak gerekirse, 1829'da Fransız General Kont Hulat, Sir Adolphus Slade[317] ile İstanbul'a gelmiş ve Babıali'ye yeni Türk ordusunu komutasına alarak, Ruslara karşı hareket etmeyi teklif etmiştir. Ancak reisülküttapla yapılan görüşmede, Napolyon'un meşhur generallerinden Hulot'a başkomutanlık değil talim başçavuşluğu teklif edilmiş, Fransız general ise bu teklifi sadece alaycı bir gülümsemeyle karşılamıştır.[318]

Bu konuda çarpıcı olaylardan bir diğeri de İngiliz Albay Martin Hanchet'in Asakir-i Mansure ordusunda hizmet etmek üzere, Kasım 1828'de Babıali'ye başvurmasıyla yaşanmıştır. Mısır'ın Fransızlardan geri alınmasında, Osmanlı ordularıyla birlikte savaşan İngilizlerin meşhur Amirali Sidney Smith'in yaverliğini de yapmış olan Albay Hanchet, Smith'in bir tavsiye-namesiyle birlikte gönderdiği yazısında; "Kapudane Beylik" ya da İngiliz elçisi payesi verildiği takdirde, Hint donanmasından ayıracağı savaş gemileriyle birlikte Osmanlı başkentine gelebileceğini bildirmiştir. Bu mektubu kaptan paşaya ileten Avusturya elçisi Hussar da Hanchet'in çok güvenilir ve başarılı bir subay olduğunu ifade etmiştir. Hanchet daha sonra gönderdiği ikinci mektupta, amiral payesi ve toplam 6360 kese para verildiği takdirde birlikte getireceği subaylarla birlikte komutasına verilecek donanmayla Ruslara karşı savaşabileceğini ifade etmiştir. Vukufuna binaen bu konu, geçmişte Sidney Smith'le

---

s.8' de Osmanlı ordusuna bu ilk dönemde gelen subayların kendi ülkelerini ve ordularını temsil etmeyen bir takım maceracılardan ibaret olduğunu kaydetmektedir.

[314] Mac Farlane, **a.g.e.**, I, s. 55; **a.g.e.**, II, s. 337

[315] Levy, "Sultan Mahmud II's New Army", s. 24. Levy, bu durumu rakamlarla gayet net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca bkz. Mac Farlane, **a.g.e.**, II, s. 352-353.

[316] Slade bu hususta şunları nakletmektedir: *"Türkler orduya birçok Avrupalı talim ustaları almış idiler, bunların içinde İngilizden başka her milletten vardı, lakin mevkileri pek kötü idi, ortada bir aylık adı varsa da muntazam olarak alamıyorlardı. Söylenildiğine göre bazen kuru ekmekle geçiniyorlar, bahşiş elde etmek için paşaların eteklerini öpüyorlardı"*, bkz. **a.g.e.**, s. 18.

[317] Adolphus Slade hakkında bilgi için bkz. Fahri Çoker, **Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler**, Ankara 1994, s. 167-168.

[318] Slade, **a.g.e.**, s. 18.

olarak tayin edilecek ve maiyetinde bulunan Zablowski ve Kowalski gibi subaylarla Diyarbakır'a giderek Mısır ordusuna karşı verilen mücadeleye fiilen katılacaktır.[322]

b. Prusyalılar

Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde, Osmanlı ordusunda hizmete gelen diğer önemli Avrupalı grup Prusyalı subaylardır. İki ülke arasındaki askeri ilişkilerin başlangıcı eski olduğu kadar, hayli ilgi çekicidir de. Osmanlı ordusunun yeniden tanzimi için gayret sarf eden Sultan III. Mustafa (1757-1774) nın, Büyük Friedrich (1740-1786)'ten üç müneccimini göndermesini istemesi ve buna mukabil verilen manidar cevaplar hayli düşündürücüdür.[323] III. Mustafa'nın yaptığı bu müracaat üzerine, daha o zaman Prusya ordusundan seçkin bir subayın Osmanlı başkentine gönderilmesi gündeme gelmişti.[324]

Alman subaylar, daha önce de Osmanlı ordusunda hizmet etmek üzere gelmişlerdi. Örneğin III. Selim devrinde padişahın talebi üzerine, Prusyalı Albay von Goetze Türk topçu ve piyade birliklerini denetlemiş ve Rusya'ya karşı yapılan savaşlarda danışmanlık hizmeti vermişti.[325] II. Mahmut dönemi askeri reform sürecinin başlarında İstanbul'a gelenler arasında, Alman asilzadesi Bavyeralı Baron Balley de vardı. Malta'daki İngiliz ordusunda subay iken bazı sivil idareciler ve General Ponsonley ile anlaşmazlığa düşünce adayı terk etmek zorunda kalan Balley, İstanbul'a gelmişti. Ancak Baron Balley 1829'da vefat ettiğinden, hizmet süresi hayli kısa olmuştur.[326]

---

[322] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", **Askeri Tarih Bülteni,** S: 27 (Ağustos 1989), s. 18-19. General Wojciech'in bu şekilde istihdamı önceki gibi Rusya, Avusturya ve Prusya'nın şiddetli tepkisine neden oldu. Hatta Prusya elçisi Königsmark Wojciech Osmanlı hizmetinden çıkarılmadığı takdirde bundan sonraki reform sürecinde tek bir Prusyalı subayın gönderilmeyeceğini ihtar etmiştir. ancak Polonyalı general İngiliz vatandaşı olduğundan İngiltere elçisi Ponsoby'nin deateğiyle bu tür tehditlere kulak asılmamıştır.

[323] E.Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", s. 22.

[324] Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919).** Çev. Fahri Çeliker, Ankara 1985, s.7.

[325] İlber Ortaylı, **Devrinde II. Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara 1981, s. 58; Wallach, **a.g.e.,** s.7.

[326] Slade, **a.g.e.,** s.18.

Fransız ve İtalyan dalgası etkisini kaybettikten sonra, askeri reformlarda istenen düzeyde başarılı sonuç alınamaması, doğal olarak Sultan II. Mahmut ve serasker Hüsrev Paşa'yı yeni arayışlara itmişti. Bu alandaki yetersizlik, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında alınan ağır yenilgilerle alenen ortaya çıkmıştı. Bu olumsuzlukların ve özellikle de uzman subay ihtiyacının giderilmesi için, bir taraftan Harbiye Mektebi tesis edilirken, 1835'te Fransa'dan eğitim subayı ve söz konusu okulda ders verecek hocaların istenmesine karar verilmiş ve Temmuz 1835'te Paris'e gönderilen özel bir temsilciyle bu talep resmen iletilmiştir.

Bu girişim, Rus makamlarından ve özellikle de İstanbul'daki elçilerinden gizli tutulmaya çalışıldıysa da başarılı olunamadı. Olayın ortaya çıkması üzerine Rus elçisi, sefaret müsteşarı Telemegue'ı Babıali'ye göndererek, Fransa'dan subay ve eğitmen istenmesine şiddetle muhalefet etmiş ve talebin derhal geri çekilmesinde ısrar etmiştir. Rusya elçisi bu durumu krize dönüştürmek amacıyla, işi Petersburg'a da intikal ettirmiştir. Rus elçisinin itiraz gerekçeleri; Fransız subay ve eğitmenlerin *"Republican"* oldukları, bunların muzır fikirlerinden dolayı son kırk yıldır Fransa'da sürekli siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü, halkın türlü sıkıntılara maruz kaldığı, İstanbul'a geldikleri takdirde *"Fransa'da ta'lîm ve ta'allüm usûlüne irâs-ı halel ettikleri"* gibi *"şâkirdlerin akl u fikrini teşvîk ve tahrîk ile"* Osmanlı başkentini de karıştıracakları şeklinde, sözde dostça uyarılardan ibaretti. Olayın diplomatik krize dönüşme ihtimalini gören Avusturya elçisi Baron Stürmer'in tercümanını Babıali'ye yollayarak, Metternich'in Fransız subay ve hocaların İstanbul'a gelmesini onaylamadığını ileterek Rus elçisine destek vermesi, Babıali üzerindeki siyasi baskıyı ikiye katlamıştır.[327] Bu beklenmedik krizin çözümü için Babıali'de serasker Hüsrev Paşa ile konu müzakere edilmiş ve sonuçta Paris elçisi Amedçi Mustafa Reşit Bey'e, Fransa'ya iletilen askeri taleplerin şimdilik askıya alındığı, bu şartlar altında Avusturya'dan subay ve eğitmen talebinin tek çıkar yol olarak göründüğü bildirilmiştir.[328]

Babıali bu talepten vazgeçme kararı alırken Fransa, Orta Doğu'daki müttefiki Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı karşısına almamak için, Osmanlı Devleti'nin talebini

---

[327] BOA., HAT/46835. Vesikada ilginç bir ayrıntı da yer almaktadır. Şöyle ki: Fransa'dan subay ve Harbiye Mektebi'nde ders verecek öğretmenler istenmesine daha önce de teşebbüs olunmuştu. Ancak Kont Orlof İstanbul'a geldiğinde, serasker Hüsrev Paşa'yla görüşerek, aynı gerekçeler ve yoğun çabalar sonunda Fransa'dan subay ve eğitmen istenmesinin önüne geçmeyi başarmıştır.

[328] BOA., HAT/46707-C.

akamete uğratmanın yollarını aramaktaydı. Bu kadar olumsuz unsurlardan olumlu bir sonuç çıkmayacağını idrak eden II. Mahmut, yeni bir siyasi krize meydan vermemek için Paris'ten eğitim subayı gönderilmesi yönündeki talebinden vazgeçmiştir.[329]

Askeri sistem ilerletilemediği takdirde, devletin bekasının ciddi tehdit altında olduğunu ve o an için bu tehdidin mümessilinin bir valisi olduğunu gören Sultan II. Mahmut, ortalığın durulmasından sonra süvari birlikleri için yeniden Fransa'dan talim subayı istemesine onay vermiştir. Rus elçisiyle tekrar sorun yaşanmaması için de Fransız "mektep hocaları" bahsi açılmamıştır. Nihayet bu ikinci başvuruya ve Amedçi Mustafa Reşid Bey'in gayretlerine daha fazla direnemeyen Fransa hükümeti, göstermelik olarak Temmuz 1836'da İstanbul'a Mösyö Guref Joller'i göndermiştir. Gelen Fransız süvari talimcisi, Hüsrev Paşa tarafından Veli Efendi sahasındaki Asâkir-i Mansûre süvarilerine baş talimci olarak atanmış,[330] ikameti için Galata' da bir de ev kiralanmıştır.[331]

Yunan meselesinden dolayı Osmanlı-Avrupa ilişkileri son derece olumsuz bir noktaya geldiğinden, bu dönemdeki siyasi konjonktür tamamen Babıali'nin aleyhindeydi. 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Barış Anlaşması'nın imzalanmasında katkısını esirgemeyen Prusya, bu siyasi konjonktürü belirleyen aktörlerin dışında kaldığından, dostane siyasal ilişkiler kurulması ve askeri alandaki taleplerin bu ülkeden karşılanması gündeme gelmiştir. Bu politik temayülün doğal bir neticesi olarak, 1835 yılı sonuna doğru resmen II. Mahmut tarafından Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm'den, Osmanlı ordusunun eğitimi için, bu kez III. Mustafa'nın yaptığı gibi müneccim değil, uzman subaylar istenmesi kararlaştırılmıştır.[332]

Önceki deneyimden ders çıkaran Babıali ve seraskerlik makamı, bu defa işi bir takım maceracılara ya da ikinci, üçüncü sınıf mülteci subaylara bırakmak istemediğinden bu kararlı adımı atmıştır. Alınan bu karar doğrultusunda serasker Hüsrev Paşa Prusya elçisi Kont von Königsmarck'la görüşerek, Osmanlı ordusunda hizmet etmek üzere eğitim subayları gönderilmesini resmen kendisine iletmiştir.

---

[329] Wallach, **a.g.e.**, s. 9.

[330] BOA., C. AS/26691; 20842. Hüsrev Paşa Joller için Mühimmat-ı Harbiye nazırından piştov, kılıç ve çadır verilmesini talep etmektedir. İkinci vesika ise Joller'in 1836 Ekim ayı maaşının ödenmesiyle ilgilidir.

[331] BOA., HAT/18911.

[332] Wallach, **a.g.e.**, s. 9.

Rusya'nın bu konudaki hassasiyetini bilen ve merkezin yaklaşımını kestiremeyen Königsmarck, siyasi bir krize meydan vermemek için ilk etapta bu talebe net ve olumlu bir cevap vermekten kaçınmıştır. Ancak daha sonra Prusya kralı bu talebi olumlu karşılayarak yüzbaşı Helmut von Moltke ve teğmen Bergh'in İstanbul'a gönderilmesini onaylamıştır. Moltke ve Bergh Balkanlar üzerinden yorucu ve uzun bir yolculuğun ardından 23 Kasım 1835'te Osmanlı başkentine ulaşmışlardır.[333]

Moltke ve Bergh'e, Osmanlı başkentinde en fazla altı ay kalma izni verilmişti. Onların planı ise üç hafta kaldıktan sonra Atina ve Napoli üzerinden memleketlerine dönmek ve Noel yortusunu kutlamaktı.[334] Ancak 15 Kasım'da Prusya elçisi Kont Königsmarck tarafından Prusyalı subaylar serasker Hüsrev Paşa'ya takdim edilince, işin rengi değişti. Yüzbaşı Vincke'nin daha geç tarihli bir yazısında dile getireceği üzere; Hüsrev Paşa karşısındakilerin daha önce gelen maceracı ikinci sınıf subaylardan çok farklı olduğunu kavramış[335] ve padişaha bu hususu açarak Prusyalı subayların İstanbul'da daha uzun süre kalmasının çok çok faydalı olacağını ifade etmiştir. Padişah ve serasker paşanın bu konuda ittifakla Königsmarck'a baskısı sonucunda, yüzbaşı Moltke'nin İstanbul'da öngörülenden daha uzun süre kalmasına dair söz alınmıştır.[336] Prusya elçisinin durumu kralına intikal ettirmesi üzerine, Moltke'ye üç ay ek izin verilmiştir. Ancak daha sonra bu izinler defalarca uzatılacak ve Moltke dört yıldan daha fazla Osmanlı ordusunda hizmet edecektir. Prusya elçisiyle varılan anlaşmaya göre, bir ilk olarak yüzbaşı Moltke'nin kendi ordusundaki rütbe ve statüsü korunmak ve aldığı maaşın aynı, Osmanlı Devleti tarafından ödenmek şartlarıyla İstanbul'da kalması karara bağlanmıştır.[337]

Prusyalı subayları çok beğenen ve askeri sistemi ileri götüreceğine inanan II. Mahmut ve serasker Hüsrev Paşa, Moltke'nin İstanbul'da kalmasını başardıktan sonra, Ocak 1836'da Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm'e tekrar müracaat ederek üç yıl

---

[333] Moltke, **a.g.e.**, s. 21 vd. Moltke eserinde bu gezinin tüm ayrıntılarını vermektedir. Mektuplarında, s. 27' de; 3 Kasım 1835'te İstanbul'da olduğunu ve 15 Kasım'da seraskerle görüştüğünü (s.28n) bildirmektedir. Wallach, **a.g.e.**, s. 10.

[334] Moltke, **a.g.e.**, s. 30; Wallach, **a.g.e.**, s.10.

[335] Wallach, a.g.e., s.10

[336] Moltke, **a.g.e.**, s.28-30'da bu görüşmenin ve gezi planın değişmesine dair tüm ayrıntıları vermektedir.

[337] Wallach, **a.g.e.**, s.10.

kaydıyla 11 yeni subay gönderilmesi talebini iletmiştir.[338] Rusların, Fransız subaylar konusundaki muhalefetlerini Prusyalılar konusunda sergilemediklerini gören Wilhelm, bu talebi de onaylamış ve Mart 1836'da istenen subayların tespitine başlanmıştır. Ancak bu kez de Avusturya devreye girerek, Babıali'nin daha önce Nemçeli subayları istihdam edeceğini deklare ettiğini,[339] bu kararından dönerek Prusya'dan subay istenmesini hazmedemeyeceklerini bildirince, iş bir kez daha çıkmaza girdi. Bu defa krizin aşılması için hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa, Eylül 1836'da Viyana'ya giderek her iki ülkeden de subay istihdam etmeye hazır olduklarını bildirmek suretiyle, orta yolu bulmaya çalışmıştır.[340]

Prusya'dan yeni subaylar getirilmesi yönünde çabalar sürerken, ücra köye yeni tayin edilmiş öğretmenmişçesine, Moltke'den askerlikle ilgili olsun olmasın, her konuda yardım istenmekteydi. Bir kısmı Hüsrev Paşa, bir kısmı da II. Mahmut tarafından dile getirilen bu talepler arasında; Çanakkale Boğazı'nın tahkimatından tutun, topografya haritalarının tanzimine, İstanbul'a büyük caddeler açılması ile başkentin su sorunun çözümü için bentler inşa etmesine dek, farklı uzmanlıklar gerektiren değişik başlıklar yer almaktaydı.[341]

Eylül 1836'ya gelindiği halde, Avusturya'nın çomak sokması yüzünden Prusyalı subayların İstanbul'a gelmesi konusunda olumlu bir gelişme kaydedilememişti. Babıali'nin ısrarlarını sürdürmesi üzerine kurmay yüzbaşı Baron von Vincke ve Fischer ile istihkam yüzbaşısı von Mülbach'ın İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiş ve bu karar 26 Ocak 1837'de resmiyet kazanmıştır. Bununla birlikte, Prusyalı subaylara ancak 5 Temmuz 1837'de İstanbul'a hareket emri verilebilmiş ve Ağustos 1837 sonunda İstanbul'a ulaşmışlardır.[342]

Alman genelkurmayı subaylarına, hiçbir politik meseleye karışmamaları, Babıali'nin emirlerine itaat etmeleri, kendi ordularında hizmet ediyormuşçasına gayretli, askeri sırlar konusunda ise ketum olmalarını ve kendilerinden görüş sorulduğunda

---

[338] Bir kurmay yüzbaşı, iki kurmay subay, teğmen rütbesinde bir askeri coğrafya ve tarih, bir topografya ve resim, bir Matematik, iki Fransızca, iki topçuluk öğretmeni ve iki de süvari öğretmeni istenmiştir. Wallach, **a.g.e.,** s.10.

[339] BOA., HAT/46707-C

[340] Wallach, **a.g.e.,** s. 11

[341] Moltke, **a.g.e.,** s.48-49, 65-66, 70-75.

[342] Wallach, **a.g.e.,** s.11-12, 14-15; Moltke, **a.g.e.**, s. 113'te üç arkadaşının İstanbul'a gelmesinden ötürü büyük sevinç duyduğunu ifade etmektedir.

Osmanlı ordusunun gelişimi açısından çok da faydalı sonuçlar elde edilememekle birlikte Moltke ve arkadaşlarının açtığı bu kapı daha sonra da kapanmayacak[347] ve Osmanlı-Prusya askeri ilişkileri II. Abdülhamit devrinde siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak, yeniden zirveye çıkacak ve yeni askeri heyetler İstanbul'a gelecektir.[348]

5. Askeri Teşkilat ve Eğitim Konusundaki Tercüme Faaliyetleri

a. Tercüme Edilen Eserler

Hüsrev Paşa serasker sıfatıyla tabiî olarak, yeni askeri teşkilatın aksayan yönlerini düzeltmek ve çağdaşı olan Avrupalı devletlerle rekabet edebilecek seviyeye getirmekle yükümlüydü. Siyasi konjonktür, Fransa'nın İstanbul elçisi General Guillemont ile Sardunya elçisi Grapallo'nun yoğun çabaları ve istihdam edilen ilk subayların Fransız ve İtalyan asıllı oluşları ve nihayet Hüsrev Paşa'nın da Fransız sistemine temayülü gibi nedenlerden ötürü, ilk etapta ordunun teşkilat ve taliminde Fransız ekolü model alınmıştır.[349] İstihdam edilen Avrupalı subayların tavsiyeleri doğrultusunda askeri teşkilat, eğitim ve savaş teknolojisine dair bir takım yararlı eserlerin ve risalelerin tercümesine başlanmış, böylelikle Fransız ekolünün zemini tesis edilmiştir.

Başlangıçta divân-ı hümayun tercümanı İshak Efendi'nin tercüme ettiği **"Fenn-i Harbden Nasb-ı Hıyâm Usûlüne Dair"** başlıklı risalenin, subaylara

---

[347] BOA., HAT/47383, 47383-A, 47335 nr. vesikalardaki bilgilere göre Hüsrev Paşa seraskerlikten azledildikten sonra da Prusya'dan yeni subayların getirtilmesi konusunda, "sabık serasker" sıfatıyla öncülük rolünü sürdürmektedir.

[348] Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", **İÜ. Tarih Dergisi,** XXXII (Mart 1979), s. 481-494; Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara 1981.

[349] Lütfi, **a.g.e.,** II, s. 174'te, " *Hüsrev Paşa'nın eser-i teşviki olan Fransa usulu ta'lîm-i askerî*" şeklindeki ifadelerden Hüsrev Paşa' nın da Fransız ekolüne taraftar olduğu anlaşılmaktadır. Hüsrev Paşa'nın efendisi Küçük Hüseyin Paşa *gibi dış politikada Fransa*' ya temayül ettiği bir vakıadır. Efendisinin bu temayülünün, Mısır'ın işgal girişiminden sonra bozulan Fransız-Osmanlı ilişkilerinin yeniden tesis ve iyileşmesi sürecinde hala hafızalardan silinmediği, Napolyon Bonaparte'ın Halet Efendi'ye Paris elçisiyken sarf ettiği şu sözlerden açıkça anlaşılmaktadır: "*... Devlet-i aliyyede bizim büyük ve sadık dostumuz merhum Hüseyin Paşa idi. O hayattayken düşmanlarımız bizim için fena söz söylemeye cesaret edemezlerdi. Şimdi o vefat etti bizim yalnız sultan Selim hazretlerinden gayrı dostumuz kalmadı...* ". Nejat Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", **Tarih Dergisi**, S. 3-4, s. 49. Hüsrev Paşa da efendisi ve siyaset sahasındaki hamisi Küçük Hüseyin Paşa gibi uzun süre Fransız ekolünü takip edecektir.

dağıtılmasının faydalı olduğu yönündeki seraskerlik raporuna istinaden, yeterince çoğaltılarak birliklere dağıtılmıştır. Bundan başka, Eylül 1827'de Mansure subaylarının askeri eğitim ve savaş taktikleri konusunda bilgilenmesini sağlamak üzere, İtalyanca'dan resimli bir askeri eğitim kitabı tercüme ettirilerek matbaâ-yı amire'de bin adet bastırılarak gerekli birimlere dağıtılmıştır.[350] İshak Efendi dışında Hüsrev Paşa, Ermeni asıllı "baş tercümanı" Mardiraki Sebastiani'yi, önemli askeri eserlerin tercümesiyle görevlendirmiştir.[351] Yine bu cümleden olarak Babıali'de memur olan Mehmet Namık Bey (Paşa) de Fransızca ve İngilizce'ye vakıf olduğundan, maaşı ve statüsü korunmak şartıyla, bizzat Hüsrev Paşa'nın teklifiyle tercüme heyetine dahil edilmiştir.[352]

Süvari baş talimcisi Calosso komutasında sarayda başlatılan yeni süvari eğitim sisteminde, her biri 120 kişiden oluşan ve iki bölüğe ayrılan Enderun ağalarına üçer aylık periyotlar halinde eğitim verilmeye başlanmıştı. Daha sonra padişahın talimatıyla süvari bölüklerinin ayısı altıya çıkarılmış, 1828'de talimli süvarilerin sayısı ise 24 bölüğe ulaşmıştı. Orduda Fransız ekolu hakim olduğundan yapılan süvari talimleri Fransız elçisi General Guillemont tarafından da yakından takip edilmiştir. Guillemont'un gayretleriyle Paris'ten getirtilen Fransız **"Süvari Talimnamesi"** 1830'da Türkçe'ye çevrilmiştir.[353] Ayrıca yine Fransızca'dan **"Piyade Seferi Hizmeti"** başlıklı bir de nizamname çevrilmiştir.[354]

Bu dönemde tercüme yoluyla askeri literatüre kazandırılan eserlerin bir kısmında bizzat Hüsrev Paşa'nın ismi ve gayretleri zikredilmektedir. Bunlar:

- ***Talim-i Asâkir-i Piyadegân Ma'a Topçiyan*:** Fransızca'dan çevrilen ve beş kısımdan oluşan eserde, topçu ve piyade birliklerinin eğitimi, ortak harekatı, kumandası ve istihkam konuları, iki sınıfın ortak ateşi, savaş esnasında bu iki farklı sınıfın yönlendirilmesi, ilerleyen piyadelerin topçu ateşiyle korunması ve topçuların ateş tekniklerine dair ayrıntılar yer almaktadır.[355]

---

[350] Lütfi, **a.g.e.,** I. s. 227, 254.

[351] Moltke, **a.g.e.,** s. 35.

[352] Akalın, "Mehmed Namık Paşa", s. 126-127.

[353] Turan, **a.g.m.,** s.119.

[354] Kütükoğlu, "Redif-i Asâkir-i Mansûre", s. 139n.

[355] **Süleymaniye Kütüphanesi (SK.), Hüsrev Paşa Kısmı**, nr. 807/14 mükerrer. Eser 1250/1835'te Kayol matbaasında basılmıştır.

- ***Talim-nâme-i Piyadegân:*** Bu dönemde yapılan diğer bir tercümedir. Eserin başında yer alan *"mücelledât-ı selâse-i mezkûrenin tercemesi bi-'avnillâhi'l-kadîr hüsn-i hitâm ve tetmîm ve ta'limnâme-i piyadegân ismiyle tevsîm"* şeklindeki ifadelerden tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Aslı tek cilt olmakla birlikte, kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla üç cilt halinde tercüme edilen eserin birinci cildinde; nefer ve bölük talimi, ikinci ciltte; tabur talimi, üçüncü ciltte ise alay talimi konularının ayrıntıları yer almaktadır. Eserin tamamında, saff-ı harb nizamı, zabitanın harbde duracağı mevkiler, nefer talimi, yürüyüş, dönüşler, bölük talimi, ateş talimleri, silah kullanımı, bölük ateşi, saf nizamından kol nizamına geçiş, hücum, boğaz ve geçitlerden düzenli biçimde geçiş gibi konular yer almaktadır.[356]

- ***Top Alayı Ta'lîmi*** *(Top Bölüğünün A'mâl ve Harekâtı)*: Dua faslından sonra eserin başında yer alan *"...top bölüğü ta'lîminde lisân-ı âher üzere te'lîf olunmuş risâle-i mu'tebereyi müteşerref-i hidmet-i seraskerî Hüsrev Mehmed hende-i azâde-i nâ-pezîrileri tercüme ve müstakillen tedvîn ettirüb..."* şeklindeki ifadeler, eserin tercümesinde Hüsrev Paşa'nın ön ayak olduğunu göstermektedir. Eserde, askerlikle ilgili genel bilgilerin ardından top alayının savaş nizamı, alay denetimi ve geçit resmi, alay kumandasıyla ilgili kurallar, kol hareketleri, harp nizamından kol nizamına geçiş, dönüşler, hücum, çekilme ve ateş teknikleri gibi konular yer almaktadır.[357]

- ***Top Bölüğü Ta'lîmi:*** Yine dua faslından sonra *"...top silâhının usûl-ı hendesiyye üzere bölükde isti'mâli bâbında ezmân-ı âhîrede tertîb olunmuş iş bu risâle... serasker ya'nî Hüsrev Mehmed çakerî celîle tercemesine sa'y..."* ve "Top Bölüğü" unvanı verildiği eserin başında ifade olunmaktadır. Eserde Toplar, Topçu bölüğünün özellikleri ve esasları, talimi, eğitim sırasında yapılması gerekenler, bölüklerin nizamı, kollara ayrılmaları, yürüyüşleri, ayrılıp birleşmeleri, harp nizamı almaları ile atış teknik ve talimleri gibi konular yer almaktadır.

- ***Risâle-i Menâzım-ı Askeriyye***: Eser Hüsrev Paşa'nın ikinci seraskerliği zamanına (Ocak-Aralık 1846) aittir. Eserin girişinde Sultan Abdülmecit'e hitaben dua faslından sonra, padişahın kudretinin ordusunun güçlü ve düzenli olmasıyla mümkün olacağı, bunun da askerinin eğitimli oluşundan ve sahasıyla ilgili son gelişmeleri takip

---

[356] SK., Hüsrev Paşa, nr.803 mükerrer. Eser 1829'da İstanbul'da İbrahim Saib matbaasında basılmıştır.

[357] SK., Hüsrev Paşa, nr. 807/17 mükerrer; nr.790 mükerrer. Eser 1250/1835'te İstanbul'da basılmıştır.

etmesinden geçtiği ifade edildikten sonra, *"cünûd-ı hassa ve nizamiye seraskeri bulunan Mehmet Hüsrev Paşa hazretleri kütüb-i mütedâvele-i ecnebiyyeden fenn-i te'âbi-i adediyyeden ma'dûd olan bölük ta'lîmini şâmil ve büyük küçük zâbitanın beher hal bilmesi lazım gelen harekât-ı mütenevvi'a-yı askeriyyenin suâl ve cevâbını müştemil bulunan işbu risâle-i mu'tebereyi lisân-ı 'azebü'l-beyân-ı Türkîye tercüme ettirdüb ...hakpây-ı padişâhîye 'arz ve takdîm eylemiş olduğundan...menâzım-ı askeriyye ismiyle tevsîm ve tab u temsil kılınmıştır"* denilmektedir. Eserin sonundaki kayıttan, 1846 Haziranı sonunda İstanbul'da basıldığı anlaşılmaktadır.[358]

Bundan başka Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde askerlikle ilgili olarak tercüme edilen eserlerden diğer bazıları şunlardır: *Terceme-i Risâle-i 'Ulkûn fî Beyân-ı Eslihâ-i Nâriyye*[359], *Terceme-i Kavânîn-i Prusya,*[360] *Prusya Devletinin Usûl-ı Askeriyyesi*[361], *Terceme-i Tahsini'l-Kılâ'-ı Luvyân*[362], *Terceme-i Levâyih-i İngiltere*[363], *Avusturya Redif Askerinin Risalesi*[364], *Rusyanın Piyade Ta'limi*[365], *Rusya Askerinin Vazifeleri.*[366].

Siyasi konjonktürün değişmesi ve Prusya ekolüne yönelmenin doğal bir sonucu olarak, 1835'te Moltke başkanlığında gelen Prusyalı subayların tavsiyeleri doğrultusunda bir takım yeni düzenlemelere girişilirken, Prusya askeri sistemine dair önemli eserlerin tercümesine girişilmiştir. Serasker Hüsrev Paşa Moltke gelmeden önce 1834'te redif askeri teşkilatının kuruluş çalışmaları sırasında, Fransızca'dan Prusya redif sistemiyle ilgili bir nizamname çevirtmişti.[367]

Hüsrev Paşa Moltke ile daha ilk görüşmesinde Prusya Landwehr (Redif) sistemiyle ilgili nizamnameyi kendisine göstermiş ve sistem hakkında bir takım sorular sormuştu.[368] Yine bu görüşmede serasker paşa Moltke'ye Avrupa'dan temin ettiği bir bir

---

[358] SK, Hüsrev Paşa, nr. 820. Bu tercüme eserin sonunda yer alan kayıttan, 1262'de İstanbul'da basıldığı anlaşılmaktadır.

[359] SK., Hüsrev Paşa, nr.795.

[360] SK., Hüsrev Paşa, nr. 799.

[361] SK., Hüsrev Paşa, nr. 769.

[362] SK., Hüsrev Paşa, nr. 786/1.

[363] SK, Hüsrev Paşa, nr. 857.

[364] SK., Hüsrev Paşa, nr.865/1.

[365] SK., Hüsrev Paşa, nr. 921.

[366] SK., Hüsrev Paşa, nr. 923.

[367] Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 139n.

[368] Wallach, **a.g.e.**, s. 10.

savaş oyununu göstererek kurallarını öğretmesini istemiştir.[369] Serasker paşanın Moltke'den öncelikli isteği, Prusya askeri sistemine dair önemli nizamname ve eserlerin tercümesini yapmasıdır. Bu istek üzerine Moltke, Hüsrev Paşa'nın baş tercümanı olan Mardiraki Sebastiani'nin evini ofis olarak kullanarak, birlikte tercüme faaliyetine başlamışlardır. Moltke ve Mardiraki'den "çok çalışmaları" istendiği halde, Mardiraki'nin umarsızlığı yüzünden bu işin pek yavaş ilerlediği anlaşılmaktadır.[370]

Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinin sonuna doğru 1836'da "Asâkir-i Mansûre' nin fünûn-ı harbiyyede mahâretlerinin bir kat daha tezyîdi" amacıyla, Avrupa'da askerlik alanında basılmış eserlerin tercümesi için Bab-ı Seraskeride bir tercüme odası teşkil edilmiştir. Mütercim olarak Harbiye Mektebi öğrencilerinden üç kişi ile divan-ı hümayun tercüme odasından, Nurettin ve Ruhuddîn efendilerin bu yeni tercüme odasına nakli kararlaştırılmıştır. Bunların tercüme edecekleri eserlerin kontrolü ve tashihi için "mümeyyiz" unvanıyla Tophane başhocası müderris Hacı Raşit Efendi'nin tayini Hüsrev Paşa tarafından Babıali'ye teklif edilmiş ve padişahın da onayıyla, Bab-ı Seraskeri'deki bu özel amaçlı tercüme heyeti çalışmalarına başlamıştır.[371] Hüsrev Paşa'nın açtığı bu tercüme yolu, onun seraskerlikten azlinden sonra yerine geçen kölesi Halil Rıfat Paşa döneminde de sürmüş, askerlikle ilgili hayli eser Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilmiştir.[372]

b- Hüsrev Paşa' nın Kaleme Aldığı Eserler

Serasker Hüsrev Paşa, Asakir-i Mansure ordusunu çağdaşlaştırmak amacıyla bir taraftan askeri sistem hakkında Avrupa'da yayınlanmış eserleri ve nizamnameleri tercüme ettirirken, diğer taraftan kaleme aldığı beş eser ile bu sürece bizzat katkıda bulunmuştur. Söz konusu eserleri kaleme alabilmesi, askeri sistem hakkında hayli mükteseba olduğunu ve bu alanda Avrupa'da yayınlanmış eserlerin çoğunu temin ve tercümanlar vasıtasıyla tetkik ettiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Hüsrev Paşa'nın 1839'da Eyüp'te teşkil ettiği kütüphanesinde, askeri alandaki eserlerin çokluğu

---

[369] Moltke, **a.g.e.**, s. 29.

[370] Moltke, **a.g.e.**, s. 35.

[371] BOA., HAT/50912; 50912-A; BOA., C. AS/25666.

[372] BOA., HAT/37537, 37537-A nr. ve 20 Kasım 1837 tarihli vesikalarda temin ve tercüme ettirilmesi öngörülen kitapların listesi de verilmiştir. Ayrıca bkz. A.Özcan, "Bab-ı Seraskerî", **DİA.**, IV, s. 3.

da bu hususu desteklemektedir.[373] Hüsrev Paşa tarafından kaleme alınan eserler şunlardır:

- Hidmet-i Asker der Zamân-ı Sefer:

Eserin başında dua faslından sonra, *"hidmet-i lâzıme-i seferiyye müstakillen kaleme alınarak telfîk olunmasını bu 'abd-ı 'aciz ya'nî sâye-i gerdûn pâye-i hilâfet-penâhîlerinde seraskerlik hidmet-i şeref gâyet-i celîlesiyle müftehir Mehmed Hüsrev kullarına emr u fermân...der-âkab mevâdd-ı merkûme keşîde-i silki takrir u imla-birle hidmet-i asker der zamân-ı sefer ismiyle tevsîm..."* şeklindeki ifadelerden, eserin Hüsrev Paşa tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. 233 sayfa ve üç tablodan oluşan eserde, ordunun tertibi ve aksamı, nizam-ı saff-ı harb, sınıfların taksimi, iç hizmetler, alt üst rütbeler ve bunlar arasındaki ilişki ve sorumlulukların niteliği, talimlerin nasıl icra edileceği, ateş talimine dair ayrıntılar, karakollar, bekçilerin görevleri, iaşe ve nakliyat vb. konular ele alınmıştır.[374]

- Nuhbetü't-Ta'lîm:

Eserde, ilk on üç sayfada talimin genel kuralları üzerinde durulmuştur. Özellikle savaş sırasında tabura sağ, sol veya arkadan gizlice yaklaşacak düşmana dönüp savaşabilmek, kol yanaştırıp tebdil-i istikamet, düşmana karşı tabur ve alayların dağılmadan mukavemetini sağlayacak esasların tespiti konularında *"...seraskerileri Mehmet Hüsrev kullarına hâssaten irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ta'allük buyrulmağla ber-tabk-ı fermûde-i 'aliyye harekât-ı mezkûre cem' u tertîb ve envâ' ve fusûl üzre taksîm olunub nuhbetu't ta'lîm ismiyle müsemmâ ...ve atebe-i felek-mertebe-i şâhâneye takdimine ictirâ olundu"* şeklindeki ifadelerden, II. Mahmut'un hususi iradesi üzerine eserin Hüsrev Paşa tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Eserin kalan kısmında 79 levhada resimler ve açıklamalarla yürüyüş, hareketler, bitişik ve dağınık nizamda bölük, tabur ve alay hareketlerinin hangi esaslar dahilinde ve ne şekilde icra edileceği şekillerle izah edilmiştir.[375]

---

[373] **Defter-i Kütüphane-i Hüsrev Paşa**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul. Eserin ne zaman basıldığına dair bir tarih olmamakla birlikte, mukaddimesinden II. Abdulhamit devrinde (1876-1909) basıldığı anlaşılmaktadır. Eserin s. 59-78 arasında "Kütübü'l-Fenn ve'l-Harb" başlığıyla verilen listede yüzden fazla tercüme ve telif eser ile nizamnameler yer almaktadır.

[374] SK., Hüsrev Paşa, nr. 806/7 mükerre ve 815/4 mükerrer. Eser 1254 Muharrem/1838'de İstanbul Daru't-Tıbaâtü'l-Amire'de basılmıştır.

[375] SK., nr. 806/17, Nuhbetü't-Ta'lîm. Eser matbu olup 1247' de İstanbul'da basılmıştır.

- ***Alay Ta'lîmi:***

Eserin başında *"...alay ta'lîmini mübeyyin bir risâle kaleme alınarak tertîb ...olunması bu bende-i naçiz ya'nî seraskerlik mevcibet-i müftehiresiyle ... Mehmed Hüsrev kullarına emr u fermân buyurmalarıyla işbu alay ta'lîmi tenmîk ve tahrîrine mübâderet..."* şeklindeki ifadelerden, Hüsrev Paşa tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Eserde, alay taliminin genel prensipleri ve kısımları, bu talimleri yaptıracak subayların gözetim açısından durmaları gereken en uygun yerler, kol düzeni, saf düzeni, bu düzenlerin birinden diğerine geçiş, yürüyüş, savaş taktikleri, kale, geçitler ve diğer stratejik bölgelerin önemi gibi konular üzerinde durulmuştur.[376]

- ***Müzekkire-i Zâbitân:***

Dua faslından sonra eserin başında, *"...seraskerîleri Hüsrev Mehmed bendelerine emr u fermân-ı hümayûn buyurmuş olmalarıyla, imtisâlen li'l-emr-i 'âlî bu 'abd-ı nâçizleri dahî redîf-i mansûre-i şâhânelerinin büyük küçük zabitân ve neferât-ı askeriyesi kendülerine vâcib olan hidmetleri bi'l-icmâl bilüp....müzekkire-i zabitân unvânıyla...işbu risâle...resîde-i hüsn-i hitâm olmağla"* şeklindeki ifadelerden müellifin serasker Hüsrev Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

Askeri disiplin ve düzenin esas konu olduğu eserde, ele alınan en önemli konu; yeni kurulmuş olan Redif-i Mansure ordusunun muvazzaf orduyla her anlamda yeknesak bir şekilde hareket etmesini sağlayacak esasların tespitidir. Bundan başka usûl-i itâ'at, alâmet-i itâ'at, itaatin önemi, hidemât-ı dahiliyyenin esası, onbaşı, çavuş ve diğer rütbelerin tayini ve bunların tek tek görevleri, vekaletin esasları, konaklar, odaların düzeni, kışlaların temizlik ve idaresi, karakollar ve yoklamalar, silahların tanıtımı ve muhafazası, eğitim ve talim programları, askeri hiyerarşik yapı, yazışma usulleri, sağlık işleri, esnafa olan borçların ödenmesi, beslenme, muafiyet esasları ve nihayet bu esaslara uymayacakların cezalandırılması ya da ödüllendirilmesi gibi konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır.[377]

---

[376]SK., Hüsrev Paşa, nr. 806 mükerrer. Eser İstanbul'da 1831, 1836 ve 1847'de olmak üzere üç kez basılmıştır.

[377]SK., Hüsrev Paşa, nr. 822. 65 sayfa ve iki tablodan müteşekkil eser matbu olup, 1251/1835'te İstanbul'da basılmıştır.

- Nefer Ta'limi

Hüsrev Paşa tarafından kaleme alınan üç kısım ve on iki başlık altında tertip edilen eserde, acemi erlerin bitişik düzen talim esasları ve icra şekilleri ile bölük talimine ve bu talimlerde subayların görevlerine ve hangi komutlarla bunları icra edeceklerine dair ayrıntılar anlatılmaktadır. O devirdeki askeri komutların, teker teker altları kırmızı renkte çizilmiş olarak verilmesi ayrıca dikkate değerdir.[378]

6- Elde Ettiği Siyasi ve Askeri Nüfuzun Kökenleri

Hüsrev Paşa, birinci seraskerliği süresince (1 Mayıs 1827-11 Kasım 1836) Hassa ve Mansure ordularının komutanı olarak, son derece nüfuzlu bir devlet adamı haline gelmiştir. Bu nüfuzu elde etmesinde, ordunun kilit noktalarına komutan olarak yerleştirdiği kölelerinden aldığı güç ile II. Mahmut'un mutlak güvenini kazanmış olması en önemli etkenler olmuştur. Diğer taraftan, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı saltanatına başkaldırması ve Navarin hadisesinden sonra padişahın buyruklarına alenen karşı çıkmasıyla gerginleşen Osmanlı-Mısır ilişkileri, Hüsrev Paşa'nın öne çıkmasında rol oynayan en önemli siyasi gelişmelerdendir.

Mısır valiliği koltuğundan 1802'de Hüsrev Paşa'yı alaşağı eden ve 1805'ten itibaren bu koltuğa oturan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, iktidarının önündeki en önemli muhalif grup olan Kölemenleri 1811'de bertaraf ederek iyice güçlenmiştir. Bu ilk husumetten sonra Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali Paşa'nın yolu, Mora isyanı sırasında iki donanmanın işbirliği yapmasıyla yeniden kesişmiştir. İkinci kaptan-ı deryalığı bahsinde izaha çalıştığımız üzere; bu defa Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa şahsında amansız bir mücadeleye dönüşen eski husumet, Hüsrev Paşa'nın 9 Şubat 1827'de kaptan-ı deryalıktan azli ve merkeze alınmasıyla küllenmişti. Ancak 1828-29 Osmanlı-Rus harbinde istenen askeri yardımı nakdi yardımla geçiştiren Mehmet Ali Paşa, devletin içinde bulunduğu sıkıntıları fırsat bilerek Suriye ve ardından da Anadolu taarruz harekatını başlatmıştır.

---

[378] SK., Hüsrev Paşa, nr. 807/7 mükerrer. Bu komutlardan bazıları şöyledir: *"Avuç aç kaldır, baş karın geri, göğüs ileri, sağ ve sol topuk bitiştir"*, *"sağ ayağını sol topuğunun yanına getir"*, *"selam dur"*, *"hazır dur"*, *"silah omuza divan dur"*.

Mısır valisi Orta Anadolu'ya kadar ilerleyerek Ağa Hüseyin Paşa ile sadrazam Reşit Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordularını her defasında yenilgiye uğratmış ve İstanbul'u tehdit eder hale gelmişti. Bu durumun doğal bir sonucu olarak saltanatını kaybetmek istemeyen II. Mahmut, geleneksel düşmanı olan Rusya ile Hünkar İskelesi Anlaşması'nı imzalamak suretiyle önlem almak yolunu tercih etmiştir. İki taraf açısından da tarihlerinin en büyük sürprizi olan bu tedafüi ittifak anlaşması, en azından sultanı ve işgal dedikodularıyla çalkalanan İstanbul'u rahatlatmış, ancak Mısır meselesini de uluslar arası bir sorun haline getirmiştir.[379]

1831'den itibaren alenen ve fiilen başlayan Mısır isyanı, yaşanan savaşlar ve nihayet Rusya ile ittifak süreci, iki eski hasmı yeniden karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı askeri kuvvetlerinin başı sıfatıyla siyasi alanda da padişahtan sonra "ikinci adam" konumuna gelmiş olan serasker Hüsrev Paşa, hem bu ciddi tehdidi bertaraf etmek hem de eski hesaplardan kaynaklanan hıncını almak amacıyla en ön saftadır. Mısır sorunun çözümüne dair meşveret meclislerinin Babıali'de değil de onun Emirgân' daki yalısında toplanması[380] yüklendiği misyonu gösteren çarpıcı bir örnektir. Sultan II. Mahmut, asi Mısır valisine karşı giriştiği mücadelede, serasker Hüsrev Paşa'yı kahramanı olarak seçmiştir. Bu seçim bir tercihten ziyade, siyasi ve askeri şartların zaruri kıldığı kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir. Tüm bu siyasi ve askeri etkenlerin tabii bir sonucu olarak Hüsrev Paşa, 1827-1836 arasında II. Mahmut'tan sonra Osmanlı saltanatının en nüfuzlu devlet adamı haline gelmiştir.[381]

Bu süreçte, devlet idaresinde önceki dönemlerden farklı olarak çok belirgin bir biçimde yeni bir idari birim ön plana çıkmıştır. Meşihât ve sadaretin idari sistemdeki yeri ve etkinliğine ortak olan bu yeni güç odağı, seraskerlikti. Bu sebeple, Aralık 1835'te yapılan düzenlemeyle seraskerlik makamı, protokolde sadaret ve meşihat makamı ile aynı seviyede kabul edilmiştir. Bu düzenlemede Hüsrev Paşa'nın serasker

---

[379] Mısır sorunu hakkında bkz. Şinasi Altındağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)**, I. Kısım, Ankara 1945; Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğunda Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1947; Muhammet Hanefi Kutluoğlu, **The Egyptian Qestion 1831-1841**, İstanbul 1998.

[380] Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 9 vd.

[381] Moltke, **a.g.e.**, s. 32: *"Serasker Mehmet Hüsrev Paşa padişahtan sonra imparatorluktaki en kudret sahibi insandır"* şeklinde izlenimini aktarmaktadır.

sıfatıyla elde ettiği büyük nüfuz ve devrin siyasetine hakimiyeti, en önemli etkenler olmuştur.[382]

Hüsrev Paşa, askeri alandaki reformların öncüsü olduğu gibi, sivil alandaki reformlar konusunda da padişahın en önde gelen destekçisidir. Rusya ile 1828-29 savaşı başladığında merkezde gittikçe artan nüfuzuna ortak ve rakip olabilecek en önemli iki isim, selefi Ağa Hüseyin Paşa ile sadrazam Selim Mehmet Paşa'ydı. Vak'a-yı Hayriyye'de başrolü oynayan bu ikili, o dönemde II. Mahmut'un gözde devlet adamlarındandı.

Hüsrev Paşa ilk önce, patlak veren Rus savaşında "serdar-ı ekrem" unvanı ve "sadarete ait elkâbla " süslü memuriyet fermanıyla gönlünü okşayarak, Ağa Hüseyin Paşa'nın İstanbul'dan çıkarılmasını başarmıştır.[383] Bununla birlikte ordu üzerindeki kontrolünü kaybetmemek ve Ağa Hüseyin Paşa'yı kontrol edebilmek amacıyla "Serasker Kaymakamı" sıfatıyla kölesi Halil Rıfat Paşa'yı da Rumeli'ye giden ordunun ikinci adamı olarak atamıştır.

Hüsrev Paşa açısından sıra ikinci rakibi sadrazam Selim Mehmet Paşa'ya gelmişti. Hüsrev Paşa, seraskerlik makamına gelmesinde çok büyük katkısı olan ve II. Mahmut'u bu konuda ikna eden[384] Selim Mehmet Paşa'yı, Rus savaşı başlayınca İstanbul'dan serdar-ı ekrem olarak göndermekte, bir başka deyişle sürgün ettirmekte hiç tereddüt göstermemiştir.[385] Selim Mehmet Paşa Ağustos 1828'de cepheye sevk edilince, Mehterhane nazırı Ahmet Hulûsi Efendi vezaretle sadaret kaymakamı olarak atanmıştı. Ancak bu sırada ilginç bir gelişme yaşanmıştır. Şöyle ki; rikab-ı hümayun kaymakamı olarak atananlara cizye malından ve hazineden aylık kırk bin kuruş maaş ile Anadolu eyaletinin tevcihi teamüldendi. Ancak bu sırada Anadolu eyaleti Hüsrev Paşa üzerinde

---

[382] Takvim-i Vekayi, nr. 121; Lütfi, **a.g.e.**,V, s. 26'da bu hususta, *"Öteden berû makâmı vekâlet-i uzmâ ile mesned-i vâlâ-yı meşihât-ı islamiyye bir raddede olduğu misillû seraskerlik rütbesi merâtib-i seyfiyyenin müntehâsı olmak hasebiyle ol vakit rütbe-i seraskeri dahi bu sırada itibar olunmuştur"* demektedir. Bu düzenlemede Hüsrev Paşa' nın serasker sıfatıyla kazandığı "üstün nüfuz" büyük rol oynamıştır, bkz. İnalcık, **a.g.md**, s. 613.

[383] BOA., HAT/59122. Vesikada Hüseyin Paşa' nın memuriyet fermanına *"...Makam-ı muallâ-yı sadarete mahsus elkâb ve unvan ilavesiyle ve bazı ta'birât-ı hayriyye derci..."* şeklindeki ifadelerle bu husus dile getirilmiştir.

[384] Atâ, **Tarih**, II, s. 224. Atâ Bey', *"...Sadrazam Selim Paşa Hüsrev Paşa'nın dirayet ve fetanetini huzur-ı hazret-i Mahmut Hanîye arz ve tavsiye ile bi'l-ikdâm dost-ı kadîmi olan Ağa Hüseyin Paşa'ya takdim ile 1242'de seraskerliğine sebeb-i müstakil olmuş iken..."* demektedir.

[385] BOA., C. DH/8675 . Lütfi Efendi bu konuda şu tespiti yapar: *"Sadrazam Selim Mehmet Paşa Serasker Hüsrev Paşa'ya şirin görünmediğinden İstanbul'dan teb'îdi mutasavver idi"*, bkz. **a.g.e.,** II, s. 29 vd.

olduğundan, Ahmet Hulûsi Paşa eyaletin kendisine tevcihini teklif yerine, aylığının başka bir eyaletten verilmesini arz etmiştir.[386] Görünen o ki, Hüsrev Paşa'dan çekinildiği için bu teamülden de taviz verilmiştir.

Serasker Hüsrev Paşa Selim Mehmet Paşa için sürgünü yeterli görmemiş olacak ki, Varna'nın elden çıkmasını bahane ederek[387] sadaretten azlini sağlamış, daha da ileri giderek, vezaretinin ref'iyle rütbesinin kapıcıbaşılığa indirilmesini padişahtan talep etmiştir.[388] Ancak II. Mahmut sadrazamlık yapmış bir vezire bunu reva görmediğinden, sadece sadaretten azledilerek[389] malları müsaderesi olunmuştur. Hüsrev Paşa'nın gazabına uğrayarak Rumeli valiliğine, ardından da Şam valiliğine atanan Selim Mehmet Paşa'nın bahtı yaver gitmeyip, ihtisab vergisi yüzünden çıkan ve bir anda alevlenen Şam Vakası'nda yakılarak katledilmiştir.[390]

Hüsrev Paşa keza, II. Mahmut'un en mutemet adamlarından ve adeta siyasi danışmanlarından olan Çavuşbaşı Hüsnü Bey'i[391] de azlettirerek, Ağa Hüseyin Paşa'nın dediği gibi, *"**tevhid-hân-ı âsitân-ı devlet**"* yada Lütfi Efendi'nin deyimiyle *"**nefs-i mütekellim vahde**"* olarak, İstanbul'daki siyasi ve askeri iktidarın yegane hakimi konumuna gelmiştir.[392] Osmanlı ordusunda askeri uzman olarak hizmet etmek üzere 1835'te İstanbul'a gelen yüzbaşı Moltke de Hüsrev Paşa'nın nüfuzu hakkında; *"kudreti*

---

[386] Lütfi, **a.g.e.**, II, s.30.

[387] Konunun tüm ayrıntıları ve Selim Mehmet Paşa'nın yakarışları için bkz Lütfi, **a.g.e.**, II, s. 48-53

[388] Ata, **Tarih**, II, s. 224

[389] Lütfi, **Tarih**, II, s. 166 Vakanüvis efendi bu konuda Hüsrev Paşa'yı şu şekilde eleştirir: *" Hüsrev Paşa şiar-ı müdâhanekârânesine göre buna mütecâsir olmamalıydı. Makâm-ı sadârete hürmet müvekkiline riayet demek olduğundan Selim Paşa hakkında olan şiddet-i 'adâveti bu farîzayı unutturmuştur denilebilir".*

[390] Mustafa Bıyıklı, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları", **Türkler Ansiklopedisi.**, XII, Ankara 2002, s.730-740; Ata, **Tarih**, II, s.224. arasında konu tüm ayrıntılarıyla işlenmiştir.

[391] Çavuşbaşı Hüsnü Bey parlak bir kariyere sahip olup, siyasi konularda maharetlidir. Tepedelenli Ali Paşa ile İskenderiyeli (İşkodralı) İbrahim Paşa'nın çekişmesinde uzlaştırıcı olarak gönderilmişti. Mora harekatında Hüsrev Paşa ile Kavalalı İbrahim Paşa arasında kriz patlak verince, yine II. Mahmut'un hususi temsilcisi ve arabulucu olarak gönderilmişti. Hüsrev Paşa'nın II. kaptan-ı deryalığı bahsinde bu konuda hayli ayrıntı verilmişti.

[392] Lütfi, **a.g.e**, II, s. 70. *"Hüseyin Paşa'dan mervîdir ki: Hüsrev Paşa sadr-ı esbak Selim Paşa'yı İstanbul'dan teb'îdden sonra tevhid-han-ı âsitân-ı devlet olmuşsa da..."* vakanüvis efendi bir başka yerde bu durumu şu şekilde dile getirir: *"Babıali o aralık sadr-ı asl ve erbab-ı nüfuzdan hâli olduğundan daire-i devlette nefs-i mütekellim vahde ve kendisiyle muhaberesiz her bir şeyi re'y u icra da Babıali adîmü'l-irâde idi"*, **A.e.**, II, s. 166.

sonsuz", "o padişahtan sonra imparatorlukta en kudret sahibi insandır" şeklindeki ifadeleriyle Ağa Paşa ve Lütfi Efendi'yi teyit ve tasdik etmektedir.[393]

Hüsrev Paşa'nın kazandığı bu büyük nüfuzun tabii bir sonucu olarak, birkaç yıl içinde başkentteki atamalar, ticari işler[394] siyasi ve askeri tüm konular, hatta denizcilikle ilgili mevzular bile kendisinden sorulur olmuştur. Bu hususta verilecek birkaç örnek, nüfuzunun boyutlarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır: 1829'da savaşın ardından Rusya ile barış anlaşması imzalandıktan sonra, doğal olarak alınan ağır yenilgi sorgulanmış ve bunda sorumluluğu olanlar hakkında, ne tür bir işlem yapılması gerektiği konusu gündeme gelmişti. Bu bağlamda, Varna kalesinin Rusların eline geçmesinde kusuru olduğu düşünülen Sirozlu Yusuf Paşa'nın akıbeti de tartışmaya açılmıştır. İdamından korkan Yusuf Paşa, kadim hukukuna binaen serasker Hüsrev Paşa'yı devreye sokmuş ve onun iltimasıyla katledilmekten kurtulmuştur.[395]

1828-29 Osmanlı-Rus savaşında Doğu cephesinde Erzurum valisi Salih Paşa, Sivas valisi Hakkı Paşa ve Kars muhafızı Osman Paşa Ruslara esir düşmüştü. Aralık 1829'da esaretten kurtulan paşaların vezaretinin kaldırılıp kapıcıbaşılık rütbesine tenzil edilip edilmemesi ve nerede ikamet ettirilmelerinin isabetli olacağı, yine Hüsrev Paşa'dan sorulmuştur.[396] Sadaret, bunların rütbelerinin tenziliyle memleketlerinde ikametlerini düşünürken, serasker paşa bunun mahsurlu olacağını, rütbelerine dokunulmayarak Bursa'da ikametlerinin devlet açısından çok daha faydalı ve güvenli olacağını, aksi halde memleketlerinde bir takım karışıklıkların çıkabileceğini ifade etmiştir. Sonuçta Hüsrev Paşa'nın teklifi, padişah tarafından daha isabetli bulunup o şekilde uygulanmıştır.[397]

Sırplar arasında 1831 sonunda bir takım kıpırdanmalar baş gösterince, Miloş'un taleplerinin öğrenilmesi için Babıali tarafından Hasan Bey bölgeye gönderilmişti. Onun dönüşünde getirdiği evrak ve şifahi bilgiler padişaha arz edilince II.

---

[393] Moltke, **Türkiye Mektupları**, s. 28, 29, 32.

[394] Moltke bu konuda şu çarpıcı satırları kaleme almıştır: *"Kendi sayesinde olmadan önemli bir mevkiye geçen herkesi sade bu yüzden düşman sayar"... "İstanbul'da herhangi bir iş başarmak isteyenlerden Hüsrev Paşa'ya muazzam paralar akar. Bir vali için payitahtta böyle bir hâmi kazanmak uğrunda, hiçbir fedakarlık çok görünmez. Hüsrev Paşa' nın muvafakati olmadan hiçbir ticaret muamelesi, hiçbir taahhüt işi sonuçlandırılamaz"*, bkz. **A.e.**, s.34.

[395] BOA., HAT/43391; 43238; 43238-A, 43238-B; 43238-C.

[396] BOA., HAT/43193-I.

[397] BOA., HAT/43195.

Mahmut, Belgrat, Bosna ve Arnavutluk bölgelerinde bir takım düzenlemelerin şart olduğunu ve alınacak tedbirlerin mutlaka Hüsrev Paşa ile müzakere edilerek tespiti gerektiğini ısrarla vurgulamış ve konuyla ilgili tüm evrak serasker paşaya gönderilerek görüşleri alınmıştır.[398] Niş taraflarında Sırplar arasında meydan gelen kıpırdanmaların, Niş muhafızı Salih Paşa'nın ihmal ve ahaliye karşı kötü muamelesinden kaynaklandığına dair 1834 sonunda İstanbul'a bir takım haberler gelmişti. Sadrazam, işin iç yüzünü Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'dan sormanın ve Salih Paşa'nın yerine Sırplar tarafından takdir edilen Adakale muhafızı Osman Paşa'nın atanmasıyla sorunun çözüleceğine inandığını Hüsrev Paşa'ya bildirerek, kendisinin görüşünü alarak ondan sonra bu hususları huzura arz etmeyi uygun görmüştür.[399]

Benzer şekilde, Rize eşrafından uzun süredir isyan halindeki Tuzcuoğulları'ndan, firarilerinin nereye sürülmelerinin uygun olacağı ve isyana destek veren ahalinin nezre bağlanıp bağlanmaması konularında, yine sadrazam tarafından Hüsrev Paşa'nın görüşü sorulmuştur.[400] Sadrazam, Erzurum valisinin önerisi doğrultusunda firarilerin Edirne'ye sürülmelerini düşündüğünü söylerken Hüsrev Paşa, Edirne'nin firara müsait açık bir yer olduğunu ifade ederek Rusçuk ya da Varna'ya sürgünlerinin çok daha isabetli olacağını bildirmiştir.[401] Rusya savaşından sonra Nisan 1830'da Trabzon ve Erzurum civarında kasr-ı yed olunan tımarların durumu, bir takım sancakların muhafızlıklarına atanacak şahıslar ve bu çerçevede Beyazıt muhafızlığına Behlül Paşa'nın atanmasının uygun olup olmayacağı da yine Hüsrev Paşa'dan sorulmaktadır.[402]

Siyasi konuların yanında, denizcilik ve gemi inşasıyla ilgili konular da Hüsrev Paşa'dan sorulmakta ve görüşleri doğrultusunda hareket edilmekteydi. Örneğin 1828'de Midilli'de iki korvetin inşası ve tarzı sadaretten istizan olununca, konuya "vukûfu hasebiyle" kaptan paşanın tezkiresi, serasker Hüsrev Paşa'ya gönderilip görüşü sorulmuştur. O da bunun, nim güverte (meza gügerte) tarzında inşasının daha münasip olacağını bildirmiştir.[403] Yine aynı yıl, üç ambarlı bir kalyonun inşası konusu kaptan

---

[398] BOA., HAT/45156.

[399] BOA., HAT/44932.

[400] BOA., HAT/52814-A. Sadrazam durumu ayrıntılı biçimde dile getirdikten sonra, *"Re'y-i vâlâ-yı seraskerîlerinin lütfen iş'arı"* ifadesini kullanmaktadır

[401] BOA., HAT/52815-A.

[402] BOA., HAT/43153; 43153-A.

[403] BOA., HAT/27971.

paşa tarafından sadarete arz edilince, konuyla ilgili evrak bizzat padişahın ikazıyla öncekiler gibi serasker Hüsrev Paşa'ya havale edilmiştir.[404] Kısa süre sonra, bir başka üç ambarlı kalyonun inşasındaki teknik sorunlar ve özellikle de kıç bodoslamasının nasıl konulması gerektiği sorulmuş, Hüsrev Paşa da bu hususu en ince ayrıntısına kadar teknik terimlerle açıklamıştır.[405] Ekim 1827'de İngiltere'den satın alınan ve buhar gücüyle çalıştığından "Buğu Gemisi" olarak adlandırılan geminin satın alınmasının faydalı olup olmayacağı da Hüsrev Paşa'dan sorulmuş ve olumlu görüş bildirmesi üzerine söz konusu gemi satın alınmıştır.[406] Tüm bu verilerden, bu tür sorunları seraskere havale etmeden çözmesi gereken kaptan paşa'nın işinin ehli olmadığı ve padişahın aşırı teveccühünden ötürü her hususun Hüsrev Paşa'dan sorulduğu sonucuna kolayca varılmaktadır.

Hüsrev Paşa Asâkir-i Mansûre' de talim hususunu ciddi bir biçimde uygulamaya çalışırken, donanmadaki rüesa, sudağabo ve tüfeng-endaz neferlerinin aktarma brikleriyle Marmara Denizi'nde talim yapmaları konusunda bir layiha hazırlamış ve Kaptan paşaya göndermişti. Buna istinaden sudağabolar İncirli Bahçe'de haftada bir ateşli talim yapmaya başlamışlardır. Ayrıca, yelken üzerinde düşmana karşı koyabilme kabiliyetini kazandırmak için, tersanedeki eski büyük sandallardan birinin tahsisi ve Marmara açıklarında yelken üzerinde atış talimi yapmaları, reislerin de yelken ve vurma talimlerine başlaması kaptan-ı derya İzzet Mehmet Paşa tarafından önerilmiştir.[407] Bu teklif de Hüsrev Paşa'ya iletilerek görüşü sorulmuş ve o da son derece faydalı bulduğunu ifade edince,[408] bu tür talimler için dört brik daha tahsis edilmiştir.[409]

Daha da ilginç olan husus, Kıbrıs'taki define konusunun bile Hüsrev Paşa'dan sorulmasıdır. Olay kısaca şöyledir: Kıbrıs'ın bazı bölgelerinde Venedik ve Cenevizlilerden kalma büyük bir define olduğunu iddia eden bir Rus, Babıali'ye baş

---

[404] BOA., HAT/28367 Hüsrev Paşa'nın *"...Bu hususa ma'lumât-ı çâkerânem sebebiyle sûy-i kemterâneme irsal buyurularak bir güne ifâde-i bendegânem bilindikten sonra iktizâsına bakılmasına fermân sâdır olmağla..."* şeklindeki ifadeleri, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

[405] BOA., HAT/27922.

[406] BOA., HAT/27922-S. Hüsrev Paşa imkan olursa daha büyüğünün tersanede inşasına çalışılabileceğine ve buhar için gerekli kömürün Büyükdere'deki ocaklardan karşılanabileceğinden bir sorun yaşanmayacağına dikkat çekmektedir. Bkz. Danişmend, **İOTK**, IV, s. 112.

[407] BOA., HAT/28023.

[408] BOA., HAT/27920.

[409] BOA., HAT/28027.

vurunca, yanına bir memur verilerek Kıbrıs'a gönderilmiştir. Memurun dönüşünde verdiği rapor serasker Hüsrev Paşa'ya yollanarak, bu konuda nasıl hareket edilmesi gerektiği sorulmuştur. Hüsrev Paşa ise cevaben, Rusyalı şahsın bulacağı defineden sadece % 20 pay alması, geri kalan kısmını darphaneye vermesi, hiçbir şey bulamadığı takdirde masrafını karşılamak üzere, küçük bir meblağın ödenmesinin en makul yol olacağını ifade etmiştir.[410]

7. Seraskerlikten Azli

Hüsrev Paşa, 1 Ş 1252/11 Kasım 1836'da Asâkir-i Mansûre seraskerliği ve İstanbul muhafızlığından azledilmiş ve yerine, kölesi Tophane müşiri Damat Halil Rıfat Paşa atanmıştır.[411]

Hüsrev Paşa'nın gücünün zirvesindeyken seraskerlikten azli, gerçekten de tam anlamıyla sürpriz olmuştur. O sırada İstanbul'da bulunan Moltke bu sürpriz gelişmeyi, *"İstanbul'da bu haberi işitenler kulaklarına inanamıyor"* şeklinde nitelerken, bu işte iki damadın yani Halil Rıfat Paşa ile Said Paşa'nın başrolü oynadığını sandığını ifade etmektedir.[412]

Hüsrev Paşa'nın azli bazı Avrupa gazetelerine de yansımıştır. Paris elçiliğinden aktarılan bilgiye göre; Fransız basınında olay; Pertev Paşa'nın tesiriyle[413] azledilen

---

[410] BOA., HAT/52434; 52434-B.

[411] BOA., Tahvil Def. (Atik Vüzerâ Def.), nr: 39, s. 167 ve 200'de Gurre Şaban 1252'de Hüsrev Paşa' nın seraskerlikten azledildiği kaydedilmektedir. Yine BOA., C. DH/3413 nr. vesikada Hüsrev Paşa' ya azlinden sonra bağlanacak maaşın azil tarihi olan 1 Şaban 1252/11 Kasım 1836'dan itibaren ödenmesi belirtilmektedir ; İnalcık, "Mehmet Hüsrev Paşa", **İA.,** V/I, s. 613; **DİA.,** XIX, s. 43; **EI²** ,V, s. 36'da Hüsrev Paşa' nın *tayin tarihi gibi azil tarihini de* 9 Ocak 1837 şeklinde fahiş bir yanılgıyla vermektedir. Bir başka müellif ise seraskerlerin görev sürelerine dair yaptığı tabloda, Hüsrev Paşa' nın Eylül 1836'da azledildiğini yine hatalı olarak kaydeder, bkz. Veli Şirin, **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, İstanbul 2002, s. 71. Bu noktada araştırmacıların Atik Vüzera defterine ulaşamaması bir dereceye kadar mazur görülebilirse de ister istemez müelliflerin bu tür çalışmaları yaparken **Verdü'l- Hadâik** ve **Sicill-i Osmanî** gibi meşhur ve kolayca ulaşılabilecek *eserlere neden müracaat etme zahmetine* katlanmadıkları sorusu akla gelmektedir. Zira **Sicil-i Osmani**, II, s. 276; **Verdü'l-Hadâik**, s. 35'te Hüsrev Paşa'nın azil tarihi, Atik Vüzera defterindeki gibi, doğru olarak 1 Ş 1252/ 11 Kasım 1836 olarak verilmektedir.

[412] Moltke, **Türkiye Mektupları**, s. 79. Moltke padişahın, Hüsrev Paşa gibi 32 kölesini vilayetlere vali yapmış birini, kellesini koltuğunun altına vermeden azletmesine de şaştığını ifade etmektedir. İnalcık da Moltke ile aynı paralelde yani bu azil işinde Halil ve Said paşaların rol oynadığını düşünmektedir. bkz. "Mehmet Hüsrev Paşa", **İA.,** V/I, s. 613-614; **DİA,** XIX, s. 43-44.

[413] Ubicini Hüsrev Paşa'nın azlinde Pertev Paşa' nın büyük rol oynadığını ve azlinden sonra onun hakkında *"Allah bana padişahın gülistanından dikenlerle dolu bir dal koparma gücü verdi. Hüsrev*

Hüsrev Paşa'nın tüm nüfuzunu kaybettiği, padişahın yeni gözdesinin Pertev Paşa olduğu[414] şeklinde bir takım spekülasyonlara konu olmuştur.[415] Kâmil Paşa da onun azlinde, Pertev Paşa ve müttefiklerinin etkisi olduğunu ve azlinden sonra hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa'nın, Pertev Paşa kontenjanından kaptan-ı deryalığa atandığını kaydetmektedir.[416]

Gerek Moltke'nin yorumunda ve gerekse Fransız basınında yapılan spekülasyonlarda öne sürüldüğü gibi, "Tuğsuz Padişah"[417] olarak anılan Pertev Paşa'nın, seraskerlikten Hüsrev Paşa'nın azlinde elbetteki rolü olmuştur. Buna hükmedilmesindeki en önemli etken, Hüsrev Paşa'nın muhaliflerinden Ahmet Fevzi Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atanmasıdır. Ancak serasker paşanın azlini sadece buna bağlamak, hadiseyi izaha yeterli görünmemektedir.

Hüsrev Paşa'nın azil gerekçesi padişaha göre: "yaşlılığı ve bu nedenle askeri alandaki reform çabalarının aksaklıklardan korunmasıdır".[418] Ancak bu azil kararında, Mısır sorununun çözümü konusunda padişahla düştüğü fikir ayrılığının da önemli rolü olmuştur. Bu sırada Mısır sorunu gittikçe sarpa sarmıştı. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın saltanata boyun eğmemekte ısrar etmesi ve Osmanlı ordusuyla yaptığı savaşlardan galip çıkmış olması, padişahın hükümranlığını çoktan sorgulanır hale getirmişti. 1831'den beri sorunun çözümünün savaştan geçtiği görüşünde olanların

---

İstanbul'daki konağında oturmuş nargilesini içiyor, dün üzerinde uyuduğu minderde bugün ben oturuyorum" dediğini kaydetmektedir. bkz. Ubicini, **a.g.e.,** I, s. 126.

[414] Pertev Paşa bürokraside yıldızı parladıktan sonra, özellikle 1828'de Rusya ile savaşa girişilip girişilmemesi konusunda savaş yanlısı II. Mahmut'un sözcüsü konumundadır. Savaşa muhalif kanadın temsilcisi İzzet Molla ile çetin bir mücadeleye giren Pertev Paşa, kaleme aldığı layiha ile savaş aleyhtarlarını susturmuştur. Onun bu tavrı II Mahmut'un yeni gözdesi olmasına yettiği gibi, hızla yükselişi sürmüş ve 1836 itibarıyla saltanatın en güvendiği devlet adamı haline gelmiştir. İşte Pertev Paşa bu nüfuzuna istinaden kendi ekibini teşkil etmek için önünde en önemli engel olarak gördüğü serasker Hüsrev Paşa'nın azli için gayret göstermesi tabiidir. bkz. Lütfi, **a.g.e.,** I, s. 79 vd, 90 vd, 402-409; **A.e.,** II, s. 86; Atâ, **Tarih,** III, s. 267-275; Turan, "Pertev Paşa", **İA,** IX, s. 554-556.

[415] BOA., HAT/ 36992-A.

[416] Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, III, s. 161.

[417] Turan, **a.g.md, İ.A.,** IX, s.555. Pertev Paşa kazandığı şöhret ve nüfuzdan dolayı 1836'da halk arasında bu şekilde anılmaktadır.

[418] BOA., B. Üzc. HAT/22950. II. Mahmut bu hususta şunları ifade eder: *" Serasker Hüsrev Paşa bu devlet-i aliyyemizin emekdâr ve zât-ı hümâyunumuzun sadâkatkârı olarak seraskerlik hatb-ı cesîmine hıyn-i memuriyetinden berû vus'ı mertebe çalışub çabalamakta ve tahsîl-i rızâ-i şâhâneme sa'y u gayret etmekte olduğu aşikârdır. Ancak müşarunileyh müsince olduğundan sâye-i şâhânemde kendüsünün istirahâtı ve maslahatın vikâyeti içün bi'z-zarûr tebdîli münâsib görünmekle...* ". Vakanüvis Lütfi Efendi çoğu yerde olduğu gibi bu atamanın gerekçeleri ve tarihi konusunda da bilgi vermemiş, sadece Hüsrev Paşa' nın azliyle yerine tophane müşiri damat Halil Rıfat Paşa'nın atandığını bildirmekle yetinmiştir. Bkz. Lütfi, **a.g.e,** V, s. 61

başında serasker Hüsrev Paşa bulunmaktaydı. Onun bu öncülüğü, Mısır sorunuyla ilgili meşveret meclislerinin yalısında toplanmasına yol açtığı gibi, padişahtan sonra ikinci adam olmasını da sağlamıştı. Ancak Mısır ordusuyla yapılan her savaşta mağlubiyet alınmış, başkentin istilası ve saltanatın el değiştirmesi gibi daha önce hiç gündeme gelmemiş konular konuşulmaya başlanmıştı.

Hüsrev Paşa, artık savaşla Mısır sorununun çözülemeyeceğine hükmettiğinden, toparlanmak ve başka çözüm yolları denemek amacıyla, Mısır valisiyle bir anlaşma yapılmasının faydalı olacağını padişaha arz etmiştir. Ancak hükümranlığı ve saltanatının tehdit altında olmasından ötürü infial halindeki II. Mahmut, tekrar savaşmanın tek çözüm olduğunu düşündüğünden, Hüsrev Paşa'nın bu teklifini reddettiği gibi, seraskerlikten azletme kararı almasında etkili olmuştur.[419]

Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azli, gerçekten de beklenen bir durum değildi. Yukarıda da temas edildiği gibi, neredeyse on yıllık (1827-1836) seraskerliği döneminde tedricen, siyasi ve askeri konularda başkentin yegane söz sahibi haline gelmişti. Ancak II. Mahmut, daha önce de görüldüğü gibi, reform süreci ve özellikle de askeri reform sahasındaki gelişmelere bizzat öncülük ettiği gibi, bunları sıkı bir biçimde takip etmekteydi. Bu sürecin aksamaya başladığı anda, daha önceki hizmet ve sadakatinin boyutu ne olursa olsun, aksaklığa neden olan ya da olabilecek devlet adamlarını azletmekte tereddüt etmemiştir. Mesela "Devletin Kâhyası" Halet Efendi'nin azli, yine nüfuzunun zirvede olduğu anda gerçekleşmişti. O sırada azli bir tarafa, kısa süre sonra katledileceği söylense her halde hiçbir devlet adamı ve ahaliden tek bir fert buna ihtimal bile vermezdi. Keza, yeniçerileri yok etmek amacıyla sadık, reformcu ve gözü pek bir kadro tesis etmeye çalışırken sadarete getirdiği Galip Paşa'ya yeniçeri ocağını kaldırmak için harekete geçmeyi teklif ettiğinde mazeret bildirmesi üzerine, derhal kendisini azlederek sürmüş ve Selim Mehmet Paşa'yı sadarete atamıştı. Yine bu cümleden olarak, Vaka-yı Hayriyye'de canını ortaya koyan ve en önemli rolü oynayan Ağa Hüseyin Paşa'nın serasker sıfatıyla askeri reformların icrasında yetersiz kaldığını gördüğü anda, bu süreçte doğrudan katkısı olmayan Hüsrev Paşa'yı sırf bu işe ehil olduğunu düşündüğünden, seraskerliğe getirmekte hiç tereddüt göstermemiştir. Hüsrev

---

[419] Kâmil Paşa, **a.g.e,** III, s. 138,166. II. Mahmut'un Mısır ordusuyla tekrar savaşa girişilmesi kararı almasında, İngiltere elçisi Ponsoby'nin politik çıkarları doğrultusunda padişahı savaşa teşvik etmesi önemli rol oynamıştır. Ponsoby'nin bu sırada savaşa taraftar olmayan Hüsrev Paşa' nın azlini gündeme getirmiş olması da *muhtemeldir.*

Paşa'nın da gücünün zirvesinde iken seraskerlikten azlini, bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Mısır sorununun çözümü konusunda padişahla Hüsrev Paşa'nın düştüğü anlaşmazlığın, Pertev Paşa başta olmak üzere diğer savaş taraftarlarını öne çıkardığı muhakkaktır[420]. Ancak bu durum onun seraskerlikten azlinin tek sebebi değildir. Zira, geleneksel reformcular kanadına mensup olan Hüsrev Paşa'nın Asâkir-i Mansûre' nin gelişmesine yapabileceği katkı bu kadardı ve diğer alanlardaki reformların da motor gücü olan askeri sistemin daha da ileri götürülebilmesi için, dinamik ve askeri konulara çağdaş anlamda aşina bir başka vezirin serasker olarak atanmasının zamanı gelmişti. Zaten Sultan II. Mahmut Hüsrev Paşa'nın azlini sadaretten gelen bir teklif üzerine değil, bizzat kaleme aldığı beyaz üzerine hattı hümayunla bildirmiştir. Sultanın, özellikle Hüsrev Paşa'nın sadakatine ve bu alanda büyük hizmeti geçtiğine temas ettikten sonra, *"müsince"* oluşu ve *"maslahatın vikâyeti için bi'z-zarûr azline"* karar verdiğini ifade etmesi, bu hususu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu konudaki seçiminde; Halil Rıfat Paşa'nın damat oluşu ve askeri reform sürecinin daha başlangıcından itibaren işin içinde oluşu elbetteki rol oynamıştır.

II. Mahmut'un asıl amacı, Hüsrev Paşa'nın zirvedeki nüfuzunu tamamen kırmak ve yükselen yeni değer Pertev Paşa ekibiyle kendisini tasfiye etmek ya da dengelemek olsaydı, onun bir kölesini seraskerliğe, diğer sadık hizmetkarı Said Paşa'yı da hassa müşirliğine tayin etmezdi. Zira padişahın bu iki sadık kulu, esasında Hüsrev Paşa'nın hizmetkarlarıdır ve her ikisi de onun iltimas ve gayretiyle büyük paralar harcanarak saraya damat yapılmıştır.[421]

Seraskerlikten azlini, Hüsrev Paşa için yıldızının sönüşü ve kenara atılma sürecinin başlangıcı olarak değerlendirmek de isabetli görünmemektedir. Zaten kısa süre sonra, 24 Mart 1838'de Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanmak suretiyle, reform sürecinde II. Mahmut'un istihdamında fayda gördüğü bir devlet adamı olarak yeniden siyaset sahnesine çıkar ve rakiplerine gücünü bir kez daha gösterme imkanı bulur. Hüsrev Paşa II. Mahmut tarafından gözden çıkarılmak istenmiş olsaydı, her halde

---

[420] Turan, **a.g.md.**, s. 554-556.

[421] Lütfi, **a.g.e.**, V. s. 28 vd. Moltke. Hüsrev Paşa'nın Halil Rıfat ve Said paşaları saraya damat vermek için ne kadar çabaladığını, damatlığa namzet olanları bertaraf ederek düğün için adeta bir servet harcadığını ifade etmektedir. Moltke, **a.g.e.**, s. 34, 53, 79.

Tanzimat'ı getirecek sürecin lokomotifi olarak görülen bu reform meclisinin başkanlığına getirilmezdi. Bu hususlardan ötürü onun seraskerlikten azlini; gözden düşmesi, Halil Rıfat Paşa ya da diğer devlet adamlarının göze girmesi noktasından hareketle değil, II. Mahmut tarafından "Şeyhü'l-Vüzera" Hüsrev Paşa'nın askeri alanda artık bekleneni veremeyeceğine hükmedilmiş olması ve Mısır sorununun çözümü konusunda düşülen anlaşmazlığın asıl etkenler olduğunu düşünmek daha makul ve gerçekçi görünmektedir. Nitekim daha sonra Hüsrev Paşa'nın 1840'ta sadaretten azlinden hemen önce, Halil Rıfat Paşa da seraskerlikten azledilecektir. Bu durum, bu ikili arasında bir çekişme olmadığını ve siyasi rakipleri hatta ahali tarafından bile bir ekip olarak değerlendirildiklerini ortaya koymaktadır.[422]

Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azlinden sonra iki damâd-ı şehriyâri'nin yani Halil Rıfat Paşa'nın serasker, Said Paşa'nın hassa müşirliği ve Anadolu'nun Redif-i Hassa ve Mansure Seraskeri ve de Tahir Paşa'nın Tophane müşiri olarak atanması da ilgi çekicidir. Ardından hassa müşiri olarak askeri reform sürecinde hayli emeği geçen Ahmet Fevzi Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atanması, II. Mahmut'un askeri alanda genç ve güvenilir kullardan oluşan yeni bir kadroyu işbaşına geçirme gayreti içinde olduğu izlenimini vermektedir.[423]

Neticede Hüsrev Paşa bizzat II. Mahmut tarafından kaleme alınan hattı hümayunun gereği olarak, 11 Kasım 1836'dan itibaren Mansure hazinesinden altmış bin kuruş maaş tahsisiyle sahilhanesinde oturmak ve istirahat etmek üzere, seraskerlikten azledilmiş ve uhdesindeki Gümülcine, Ahi Çelebi ve Sultanyeri kazalarının gelirleri Mansure hazinesine devredilmiştir.[424]

Hüsrev Paşa'nın yaklaşık on yıllık seraskerliğinde, Asakir-i Mansure ordusunda; talim düzeninden, teşkilatlanmaya, üniformadan fese ve Avrupalı subayların istihdamına kadar, bir çok farklı alanda önemli yeniliklere ve kapsamlı idari-mali düzenlemelere imza atılmıştır. Bu süreçte Hüsrev Paşa'nın ne denli etkin olduğunu ve

---

[422] Lütfi, **a.g.e.,** VI. s. 102-108. Lütfi Efendi. Damat Halil Rıfat Paşa' nın azlini Hüsrev Paşa' nın da azlinin habercisi olarak sunar ve bu kader birlikteliğini şöyle dile getirir: *"Ehadü-hümânın tîşe-i infisâli âherin hâdim-i divârı-ı ittisâli olmak tabiîdir", "Halil Paşa' nın azlinden sadrazam Hüsrev Paşa'nın sukutu der-pey olacağı halkça tefevvüh olunmuş idi"*

[423] BOA., C. DH/3413; B.Üze. HAT/22950; Lütfi, **a.g.e.,** V. s. 61; İnalcık, **a.g.md.,** s. 614

[424] BOA., C. DH/3413. Vesikada Halil Rıfat Paşa, Said Paşa, Ahmet Fevzi Paşa ve atanan diğer devlet adamlarına hangi sancak ve mukataaların tevcih edileceği ile maaşlarında yapılacak artışlara dair tüm ayrıntılar verilmektedir.

bu etkinliği sayesinde zamanla nasıl siyasi ve askeri güçleri tek elde toplayarak padişahtan sonra başkentin iki numaralı adamı haline geldiğini izaha çalıştık. Bu alanda çok önemli adımlar atmasına rağmen, serasker olarak Hüsrev Paşa'nın bu işi mükemmelen başardığını söylemek çok iddialı bir hükümdür. Ayrıca hizmet döneminde çağdaş Avrupalı devletlerin askeri alanda eriştiği seviyenin yakalanamadığı da bir gerçektir.[425]

---

[425] Berkes, Moltke-Hüsrev ilişkisine ve Prusyalı subayın reformlara katkısına sözü getirerek bir takım genellemeler yapar: *"Zamanının en kültürlü subayı olan von Moltke'den Osmanlı devletinin faydalandığı şüphelidir. O zaman her işte söz sahibi olan adam Alman yüzbaşısının yanında "kapkara bir cahil olmakla beraber karışık işlerde şeytanca bir zekası olan Hüsrevdi"* (**a.g.e.,** s.580.33 nr. açıklama notu), bir başka yerde *" Hüsrevin yetiştirdiği bu ordu Nizam-ı Cedit ordusunda olduğu kadar bile talim ve eğitim yöntemleri gelişmemiş örgüt ve kadroları eksik ve en önemlisi modern anlamda bir subayı olmayan bir ordu idi. Bu ordunun başında on yıl kadar hüküm süren Hüsrev Paşa ve yine onun gibi seraskerlik eden Reşit Mehmet Paşa* ***(Reşit Mehmet Paşa Asakir-i Mansure seraskerliği yapmamıştır. Sadece Anadolu'ya giren Mısır kuvvetlerine karşı ordu seraskeri olarak gitmiştir. Bu sırada aynı zamanda sadrazam olan Reşit Paşa için olsa olsa serdar-ı ekrem unvanı kullanılabilir. Berkes bu iki farklı seraskerlik unvanını ve misyonunu aynı zannetmektedir)*** *gibi kişiler kölelikten yetişme alaylı generallerdi"* (Berkes, **a.g.e.,** s. 186-187) derken, Ahmet Cevdet Paşa tam aksi görüştedir: *"Hüsrev Paşa olmasa ihtimal ki asâkir-i nizâmiyye dahi oldukça yolunda tertib ü tanzim olunamazdı"* bkz. Cevdet Paşa, **Tezâkir 40 Tetimme**, s. 220.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ZİRVEDEN DÜŞÜŞ

A. AKTİF SİYASİ HAYATI

1. Meclis-i Vâlâ Reisliği

a. İdari Yapının Çağdaşlaştırılması Çabaları

Sultan II. Mahmut, reform sürecinin önündeki en önemli engel olan yeniçeri ocağı'nı kaldırdıktan ve Asâkir-i Mansûre' nin teşkilini yoluna koyduktan sonra, diğer alanlarda da bir takım yeniliklere ve düzenlemelere girişmiştir. Bu süreçte devlet idaresinde, önceki dönemlerden farklı olarak yeni bir idari birim belirgin biçimde ön plana çıkmıştır. Sadaret ve meşihatın idari sistemdeki yeri ve etkinliğine ortak olan bu yeni birim, seraskerlik makamıydı. Bu sebeple, Aralık 1835'te yapılan düzenlemeyle serasker paşa, protokolde sadrazam ve şeyhülislamla denk kabul edilmiştir. Bu düzenlemede Hüsrev Paşa'nın 1827'den itibaren serasker sıfatıyla elde ettiği büyük nüfuz da önemli rol oynamıştır.[1]

İdari yapının temel dayanakları arasındaki güç dengesi düzenlendikten sonra, sıra Avrupai tarzda bir hükümet teşkiline gelmişti. 1836'ya dek eyaletlerin yönetimini üstlenmiş olan valiler, doğrudan sadrazama bağlı olup, onun adına idari işlere sadaret kethüdası nezaret etmekteydi. 1836'da Sadaret Kethüdalığı'nın Umûr-ı Mülkiye, Reisül küttaplığın Hariciye, Çavuşbaşılığın Deavi Nezareti'ne dönüştürülmesi, Babıâli'deki memurların dahiliye ve hariciye olarak iki kısma ayrılması[2] ve 30 Mart 1838'de başvekaletin ihdası, batılı tarzda kabine sisteminin teşkili amacıyla atılan diğer dikkat çekici adımlar olmuştur.[3] Merkezi hükümete verilen bu yeni şekille yürütme düzenlendikten sonra, yasama alanındaki aksaklıkları gidermek için bir dizi yeni danışma meclisleri oluşturuldu. Bu amaçla askeri alanda yapılacak yenilikleri ve

---

[1] Takvîm-i Vekâyi', nr. 121 ; Lütfi, **a.g.e,** V, s. 26'da bu hususta, "*Öteden berü makâmı vekâlet-i 'uzmâ ile mesned-i vâlâ-yı meşihât-ı islâmiyye bir raddede olduğu misillü seraskerlik rütbesi merâtib-i seyfiyyenin müntehâsı olmak hasebiyle ol vakit rütbe-i seraskeri dahi bu sırada itibar olunmuştur*" denmektedir. Bu düzenlemede Hüsrev Paşa'nın serasker sıfatıyla kazandığı "üstün nüfuz" da önemli rol oynamıştır bkz. İnalcık, **a.g.md,** s. 613.

[2] Lütfi, **a.g.e.,** IV, s. 108.

[3] Findley, **a.g.e.**, s. 140; Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, s. 66vd.

düzenlemeleri görüşmek üzere Bab-ı seraskerî' de 24 Mart 1838'de *Dar-ı Şurâ-yı Askerî* teşkil edilmiş ve başkanlığına da Hüsrev Paşa'nın kölelerinden mirliva Hayrettin Paşa atanmıştır.[4] İktisadi alanda ise maliye, ticaret ve evkaf nezaretleri teşkil edilerek, sistemin düzgün işleyişi için bir takım yeni düzenlemeler yapılmıştır. İktisadi ve idari alanda atılan bu adımların nihai amacı; Osmanlı yönetim sistemini, Avrupa'da olduğu gibi bakanlıklara ayrılmış merkezi bir hükümet şeklinde çağdaşlaştırmak ve daha fonksiyonel hale getirmekti.[5]

b. Meclis-i Vâlâ' nın Kuruluşu ve Başkanlığına Atanması

"Tanzimat-ı Hayriye" olarak adlandırılan reform sürecinin esaslarının tespit ve icrası, farklı sahalardan yetkin devlet adamlarını bünyesinde barındıran ve düzenli toplanan daimi bir meclis gerektirmekteydi. Bu ihtiyacın süreklilik arz etmeyen, ihtiyaç halinde toplanan ve bu sebeple daimi bir danışma meclisi olmaktan çok uzak olan meşveret meclisleriyle karşılanması mümkün değildi.[6] Bu sorunun işaret ettiği çözüm, üyeleri belli daimi bir danışma kurulunun bir an önce teşkiliydi. Bu noktadan hareketle, bizzat sultana danışmanlık etmek üzere, Topkapı sarayı bahçesindeki Gülhane Köşkü'nde toplanacak *Meclis-i Vâlâ* ile aynı işi sadrazam ve nazırlar nezdinde yapmak üzere Babıâli'de toplanacak *Dâr-ı Şurâ-yı Babıâli*'nin kurulması kararlaştırılmıştır.[7]

---

[4] Atâ, **Tarih**, III, s. 121. Atâ Bey bu konunun ayrıntılarını ve meclise aza olarak atananların adlarını tek tek vermektedir, bkz. **a.g.e,** s. 121-122.

[5] Findley, **a.g.e**, s. 140; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimatın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)", **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler**, İstanbul 1990, s. 128-129; Akyıldız, **a.g.e,** s. 179-180, Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991, s. 184; Mantran, **a.g.e,** II, s. 49-50; Atâ, **Tarih**, III, s. 137-8.

[6] Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, (1838-1868)**, Ankara 1994, s.16-19; Seyitdanlıoğlu, **a.g.m,** s. 129-130; Stanford J. Shaw, "XIX. yy. Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri", **Tarih ve Toplum**, S. 76, s. 204.

[7] Shaw, **a.g.m**, s. 204. Meclis-i Vâlâ' nın nerede çalışacağı konusu saray ile Babıâli arasında bir nüfuz mücadelesine neden olmuştur. Daha önce, askeri alandaki yenilik ve düzenlemeleri icra etmek üzere Bab-ı Seraskeri'de Dâr-ı Şurâ-yı Askeri adıyla bir meclis kurulmuştu. Padişaha sunulan takrirde, Meclis-i Vâlâ' nın da Bab-ı Seraskeri'de çalışması halinde tüm idari yetkilerin kaçınılmaz olarak o tarafa kayacağı tehlikesine dikkat çekilmiştir. Söz konusu meclisin Babıâli'de kurulması halinde bu defa aynı tehlike burası için söz konusu olacağından, saray dahilinde çalışmasının en isabetli çözüm olacağı öne sürülmüştür. Sonuçta bu siyasi nüfuz mücadelesinin ilk raundunu II. Mahmut kazanmıştır. Akyıldız, **a.g.e**, s. 191. Findley, Meclis-i Vâlâ'nın teşkili ve sarayda çalışmasında padişahın ısrarını, istişare merkezini klasik mekanına yani saraya taşıma, diğer bir deyişle siyasi ve idari nüfuzu Babıali'nin elinden alma gayreti olarak yorumlamaktadır, bkz. Findley, **a.g.e**, s. 141.

Alınan bu kararın ardından, Meclis-i Vâlâ ve Dar-ı Şurâ'nın kuruluş çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Mustafa Reşit Paşa, Hüsrev Paşa'nın sadık hizmetkarlarından serasker Said Paşa,[8] Rıfat Paşa, Fethi Paşa ve maliye nazırı Nafiz Paşa'dan oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyon çalışmaları sonunda, Meclis-i Vâlâ ve Dâr-ı Şurâ-yı Babıâli'nin görev, yetki ve çalışma alanı ile başkan ve üye namzetleri tespit edilerek padişahın onayına sunulmuştur.[9]

Yoğun bir hazırlık döneminin sonunda, 24 Mart 1838'de "*Tazimât-ı Hayriye ve umûr-ı câriye*" nin tespit, kontrol ve görüşülmesi için Topkapı sarayında çalışmak üzere *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye* adıyla daimi bir meclis kurulmuştur.[10] Bu meclisle birlikte kurulan *Dâr-ı Şurâ-yı Babıali* ise, bir "*ministro meclisi*"[11] şeklinde başvekilin danışma kurulu olarak çalışacak, Meclis-i Vâlâ ise "*Tanzimat-ı Hayriyye'nin müzakeresine mübaşeret*" edecek bir reform meclisi olacaktı.[12]

Komisyonun önerisi ve II. Mahmut'un onayı ile Meclis-i Vâlâ'nın başkanlığına, 11 Kasım 1836'da Asakir-i Mansure seraskerliğinden azledilmiş olan Hüsrev Paşa atanmıştır. Aslında komisyon çalışmaları sırasında, Hüsrev Paşa'nın ismi ne başkanlık, ne de meclis üyeliği için gündeme gelmemiştir. Bilakis yeni kurulacak iki meclisin başkanlıkları için Davut Paşa ile Esad Paşa'nın adları öne çıkmıştı. Ancak bizzat II. Mahmut'un işaretiyle, başkan olmasa da kurulacak yeni mecliste, mutlaka Hüsrev Paşa'nın yer alması istenmiştir.[13] Sonuçta sultanın tavsiyesi doğrultusunda,

---

[8] Said Paşa' nın seraskerliğe tayini 15 Z 1253/ 12 Mart 1838'dir. Ondan önceki serasker de Hüsrev Paşa' nın meşhur kölelerinden Damat Halil Mehmet Rıfat Paşa'ydı. bkz. BOA. Tahvil Def. (Atik Vüzera Def.), nr. 39, s. 167.

[9] Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara 1985, s. 198.

[10] Akyıldız, **a.g.e**, s. 189; Seyitdanlı, **a.g.m**, s. 131; Atâ, **Tarih,** III, s. 137. Engelhardt, II. Mahmut'un Hünkar İskelesi Anlaşması yüzünden halkının gözünde kazandığı nefreti ve yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra takındığı müstebit idare tarzının oluşturduğu olumsuz düşünceleri bertaraf etmek için bu meclislerin kurulmasına izin verdiğini kaydettikten sonra, bu meclislerin teşkili hakkında şu hükmü verir: "*Bu tedâbir hükümdarın hakimiyet-i mutlakasına karşı bir adem-i merkeziyet tecrübesi, bir nevi meşrutiyet idaresinin şekl-i ibtidâisiydi*" Engelhardt, **a.g.e**, s.31. Findley, ise 1838'de Dâr-ı Şurâ-yı Babıali ve Meclis-i Vâlâ' nın teşkilini II. Mahmut'un sadareti tasfiye ve güç odağının yerini değiştirme çabasının yansıması olarak değerlendirmektedir, **a.g.e**, s.172.

[11] Kaynar, **a.g.e**, s. 198. Bu husus, mabeynden yazılan tezkirede: "*Babıâli'de vaz' olunacak Dar-ı Şurâ ministro meclisi demek olacağına binaen...* " şeklinde ifade edilmiştir.

[12] Seyitdanlıoğlu, **a.g.e**, s.36; **a.g.m**, s.131. Findley ise Avrupa sistemi hakkında pek fazla bilgisi olmayan yenilik taraftarlarının, bu meclislerin teşkilini "Batı parlamentosunun iki kamarası" olarak algılayıp heyecanla alkışladıklarını ifade etmektedir, bkz. Findley, **a.g.e**, s. 141.

[13] Kaynar, **a.g.e**, s. 198-199." Kaynar, aslı hususi kütüphanesinde olan, mabeynden gönderilen tezkirede şu satırların yer aldığını ifade etmektedir "*...Serasker-i esbak devletlü Hüsrev Paşa hazretlerinin şeyhûheti ve mübârek zât-ı şevket-simât-ı hazret-i cihandâriye olan kadem-i ihlâs ve 'ubûdiyyeti*

komisyonun teklifi ve padişahın da onayı ile, Hüsrev Paşa başkan, südûrdan Abdülkadir Efendi, Evkaf nazırı Ziver Efendi, sabık Defter-i Hakânî Emini Said Muhib Efendi, sabık İhtisab Nazırı Emin Faik Efendi ve Duhan Gümrüğü Emini Mustafa Kânî Efendi üye, Çavuş-zâde Atıf Bey, birinci katip, kapı kethüdalarından Muhsin Efendi de ikinci katip olarak atanmıştır.[14]

Meclis-i Vâlâ başkanı Hüsrev Paşa ile üyeler, Topkapı sarayı Hırka-i Saadet dairesinde padişah ve şeyhülislamın huzurunda 31 Mart 1838'de yapılan törenin ardından resmen görevlerine başlamışlardır. Cuma hariç haftada dört gün toplanacak olan Meclis-i Vâlâ' ya, çalışma yeri olarak Gülhane Kasrı tahsis edilmiştir. Sultan II. Mahmut tarafından meclisin kuruluş amacının, *"mesâlih-i dîn u devlet ve milletin sarf-ı efkâr-ı 'amîka ile hüsn-ı tensîk ve kemâliyle temyîz ve tedkîki niyyet-i hâlisasından ibâret olduğu"* ifade edilmiştir. İlk dönemde Meclis-i Vâlâ ve Dar-ı Şurâ-yı Babıâli, ikisi birlikte *"mecâlis-i aliyye"* olarak adlandırılmış, bazen de *"meclis-i âlî"* tabiri sadece Meclisi-i Vâlâ için kullanılmıştır.[15]

c. Meclis-i Vâlâ' nın Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Meclis-i Vâlâ' nın görev ve yetkileri, Tanzimat bürokratlarının eğilim ve siyasi etkinliklerine göre bir takım değişimler geçirmiştir. Meclisin kuruluş amacı; Tanzimat-ı Hayriye' nin müzakeresine başlamak ve devleti modern anlamda yeniden teşkil etmek için gereken yasal düzenlemeleri hazırlamaktı. Dar-ı Şurâ-yı Babıâli ve Dar-ı Şurâ-yı Askeri'de iç, dış, mali ve askeri alanlarda ele alınan konularla ilgili mazbataları incelemek ve gerektiğinde yeniden düzenleyerek padişaha arz etmek de bu yeni

---

hasebiyle *reis-i meclis demek olmayub fakat müşarunileyhin dahi dâhil-i meclis olması münâsib gibi mütalaâ-yı âli* buyrulduğundan müşarunileyhim hazerâtıyla müzakerede bu dahi bi'l-mütela'a tensib kılınur ise beyân ve iş'âr olunarak..." Komisyon üyeleri arasında bulunan Damat Said Paşa, Hüsrev Paşa'nın en yakın adamlarından biridir. Bu sebeple padişahın bu tavsiyesini hararetle desteklediğinde şüphe yoktur. Bir yandan padişah, diğer yandan da serasker paşanın başkanlık için öne çıkardığı Hüsrev Paşa' yı komisyonun diğer üyelerinin reddetmesi, gerçekten de imkansız görünmektedir.

[14] Takvim-i Vekâyi, nr. 163 (11 M 1254/ 7 Nisan 1838) ; Mehmed Süreyya, **Nuhbetü'l-Vekâyi'**, s. 50; Lütfi, V, s. 107-108; Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, II, s. 276; Ahmet Rıf'at, **Verdü'l Hadâ'ik**, s. 35-36; Akyıldız, **a.g.e.**, s. 189-190; Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.** s. 36. 27 Mart 1838'de devlet memurlarına maaş bağlanması kararı alındığından başkan Hüsrev Paşa'ya 75.000, üyeler Emin Bey-zâde Abdülkadir Efendi'ye 12.500, Ziver Efendi'ye 15.000, Said Muhib Efendi'ye 15.000, Emin Faik Efendi'ye 10.000 ve Mustafa Kani Efendi'ye ise 12.500 kuruş maaş bağlanmıştır. Akyıldız, **a.g.e.** s. 190.

[15] Akyıldız, **a.g.e.**, s. 189-190; Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 37-38.

meclisin görevleri arasındaydı. Dolayısıyla devletin idaresiyle ilgili tüm konular, ancak Meclis-i Vâlâ' da incelendikten sonra nihai şeklini alacaktı. Meclis, Tanzimat'a dair kanun ve nizamları hazırlamakla görevli olduğundan, bu yönüyle bir nevi yasama meclisi iken, diğer alanlarda alınan kararların da tasdik ve tashih mercii hüviyetindeydi.[16]

Bu yeni yapılanma modelinde Meclis-i Vâlâ' nın işlevi, hükümetçe uygun görülen konuların müzakeresi ve gerektiğinde düzeltilmesinden ibaret görünmekteydi. Dolayısıyla teorik anlamda, Meclis-i Vâlâ yetki ve işlev bakımından Dar-ı Şurâ-yı Babıâli üzerinde kurulmuş olmakla birlikte, uygulamada ona bağımlı bir idari organ durumundaydı.[17] Meclis-i Vâlâ' nın bu özelliği, yani bağımlılık yönü ve icracılıktan çok, ilk dönemlerde tasdik ve temyiz makamı oluşu, Hüsrev Paşa'nın siyasi alanda, seraskerliğindeki gibi yüksek nüfuz sahibi olmasını elbette engellemiştir. Bununla birlikte, seraskerlikten azlinden hemen sonra Meclis-i Vâlâ gibi reform sürecine doğrudan etki edecek ve yönlendirecek önemli idari bir organın, bir başka deyişle "Tanzimat-ı Hayriye" yi icra edecek bir kurumun başkanlığına getirilmesi, sanıldığının aksine, padişah nezdindeki itibarının sürdüğünü ve reform sürecinden dışlanmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azlini gözden düşme olarak yorumlayan siyasi ve askeri çevreler, onun yaşlılığını da göz önünde bulundurarak bir daha belini doğrultamayacağına ve padişahın teveccühünü tekrar kazanamayacağına hükmetmişlerdi. Ancak Meclis-i Vâlâ' nın kurulmasından hemen sonra başkanlığına atanması, söz konusu çevrelerde hayal kırıklığı yaratmıştır

Meclis-i Vâlâ' nın, kuruluşunun akabinde tam anlamıyla verimli olarak çalışamaması ve reform sürecine önemli katkı yapamamasının nedeni olarak, "*Tanzimat'a muhalif*" Hüsrev Paşa'nın başkan sıfatıyla bu kurumun başında bulunması gösterilmiştir.[18] Ancak bu iddianın sağlam temellere dayandığını söylemek zordur ve Hüsrev Paşa faktörünün başarısızlığın yegane sebebi olarak kabul edilmesi halinde, karşımıza paradokslar zinciri çıkmaktadır. Şöyle ki; Hüsrev Paşa'nın, reformun lokomotifi olacak bu yeni mecliste yer almasını bizzat Sultan II. Mahmut istemişti. Bu durumda padişah ya Hüsrev Paşa'nın reform karşıtı olduğunun farkında değildir, ya da

---

[16] Akyıldız, **a.g.e.**, s. 192-193.

[17] Shaw, **a.g.m.** s. 204; Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 38; **a.g.m.** s. 132.

[18] Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.38,78.

onu bu göreve atamakla, meclisin gerçek bir reform meclisi olmasının önünü daha baştan tıkamak istemiştir. Bu durum bizi Hüsrev Paşa'dan çok II. Mahmut'un reformculuğunu, bir başka deyişle Tanzimat karşıtı olup olmadığını sorgulamaya götürür. Başka bir çalışmanın konusu olan bu sorgulamayı bir kenara bırakırsak, bize göre daha gerçekçi izah şöyledir:

II. Mahmut, Hüsrev Paşa'yı bu meclise dahil etmek suretiyle, kapsamlı idari reformların hazırlık sürecinde, bürokrasiden yetişen ve henüz tam olarak güvenemediği liberal bürokrat reformistleri, geleneksel reformcu kanada mensup sadık bir bendesiyle dengelemek istemiştir. Meclisi Vâlâ' nın daha kuruluşu esnasında, nerede çalışacağı konusunun Babıâli ile saray arasında bir nüfuz mücadelesine dönüşmesi, Babıali'ye hükmeden yeni bürokrat reformcu grup ile II. Mahmut arasında, idareye hükmetme konusunda ciddi bir mücadelenin yaşandığını göstermektedir. Muhtemelen Akif Paşa'nın bu hususta II. Mahmut'u ikaz etmesi neticesinde, sultan bu mücadeleden galip çıkmış ve Meclis-i Vâlâ' nın sarayda çalışması kararlaştırılmıştı. Hüsrev Paşa'nın bu meclisin başkanlığına getirilmesi ise II. Mahmut'un ikinci kez galip gelmesi demek olduğu gibi, bu husus, Batıcı liberal-bürokrat grubun mülki idareye tam olarak nüfuz edebilmek için bir süre daha beklemesine yol açacaktır.

Meclis-i Vâlâ' nın, Tanzimat devrini getirecek reform sürecini beklendiği kadar etkin bir biçimde sırtlayamamasının temel nedeni, Hüsrev Paşa'nın başkan sıfatıyla bu kurumun başında bulunması değil, *"yeni kurulan bu müesseselerin oturmamış yapıları ile bürokrasinin bu yeni olguları henüz hazmedememiş olması"* dır. Bu hazımsızlık da nezaretlerin ve meclislerin kurulmasıyla, merkez bürokrasisinin çok değişik bir mahiyet kazanmasından kaynaklanmıştır.[19] Başarısızlığın bir diğer nedeni; beraberinde kurulan Dar-ı Şurâ ile bu kurumun idari yetki ayrımının ve işlevlerinin net bir biçimde belirlenmemiş olmasıydı.[20] Çünkü taşradan gelen evrak önce Dar-ı Şurâ'ya gidiyor oradan Meclis-i Vâlâ' ya havale ediliyordu. Hükümet isterse meclis bu konuyu görüşüp mazbatasını sadarete arz edebiliyordu. Ortaya çıkan bu fiili durum, Meclis-i Vâlâ' nın elini kolunu bağladığı gibi, onu Dar-ı Şurâ'ya tâbi ve bağımlı bir kurum haline getirmekteydi.[21]

---

[19] Akyıldız, **a.g.e.**, s.219.

[20] Shaw, **a.g.m.** s.12; Seyitdanlı, **a.g.e.**, s.38-39; **a.g.m.** s.132

[21] Lütfi, **Tarih**, V, s.178-9.

Meclis-i Vâlâ' nın çalışmalarını aksatan diğer önemli bir sorun, üyeler arasındaki rütbe farklılıklarıydı. Alt rütbedeki üyelerin çekindiklerinden dolayı gerçek görüşlerini aksettirmekten sakınmaları, üst rütbedekilerin görüşüne tabiiyet gibi sıkıntılı ve sakıncalı bir sonuca yol açmaktaydı. Bu durumun aşılması amacıyla 15 Haziran 1838'de Meclis-i Vâlâ üyelerinin tamamının aynı rütbede, "**radde-i mütesâviye**" de olmaları kararlaştırılmış,[22] teşrifattaki yerleri belirlenerek[23] başkan ve üyelerine yeni rütbelerine uygun nişanlar verilmiştir.[24] Ayrıca meclis üyelerinin aynı zamanda başka görev ve meşguliyetlerinin bulunması ve nüfuzlarını, başında oldukları asıl kurumların lehine suistimale kalkışmaları da bu meclisin etkin ve verimli biçimde çalışmasını engelleyen faktörlerden biri olmuştur.[25] Maddi kaygılarla, ikinci bir maaş ödememek için, bizzat padişahın işaretiyle[26] fiilen hizmet eden ve buna mukabil maaş alan devlet adamlarının üye olarak atanmasından doğan bu durumunun da ciddi sıkıntılara neden olduğunun görülmesi üzerine, 6 Mayıs 1838'de Evkaf Nazırı Ziver Bey, Duhan Gümrüğü Emini Mustafa Kânî Efendi, Takvim-i Vekâyi' Nazırı Atıf Efendi asli görevlerini bırakarak, tüm mesailerini Meclis-i Vâlâ çalışmalarına sarf etmek üzere ilk daimi üyeler olarak atanmışlardır.[27] Diğer yandan, II. Mahmut'un son yıllarına damgasını vuran Mısır sorunu reform hususunu gündemde ikinci plana iterek, Meclis-i Vâlâ' nın idari ve siyasi alanda etkin bir reform sürecini başlatmasını engelleyen önemli bir diğer etken olmuştur.

Hüsrev Paşa'nın başkanlığında, kuruluşunun ilk yılında Dar-ı Şurâ ile yetki kargaşası ve sorumluluk alanının tam olarak belli olmamasından doğan sıkıntıları halletmeye çalışan Meclis-i Vâlâ; müsaderenin kaldırılması,[28] rüşvetin önlenmesi,[29] bir

---

[22] BOA., HAT/24016, vesikada bu husus *"mukayyidlerden maâdası bir râdde-i mütesâviyede i'tibâr olunub"* şeklinde ifade edilmiştir.

[23] Yine aynı vesikada *"...Reis-i Meclis-i Ahkâm-ı Adliye devletlû* ***Hüsrev Paşa*** *hazretleri şeyhü'l- vüzerâ ve kudemâ-yı vükelâ olmak cihetiyle mu'âyede-i hümâyunda sâir vüzerâ hazerâtıyla birlikte bulunmamaları"* nın padişah nezdinde münasip görülmediği ve Hüsrev Paşa'nın protokoldeki yerinin muayede resimlerinde sadrazamdan, hırka-i şerif ziyareti resminde şeyhülislamdan, diğer alay ve merasimlerde ise yine sadrazamdan sonra olması teklif edilmiştir, bkz. BOA., HAT/24016

[24] Akyıldız, **a.g.e.**, s. 191, 221. Seyitdanlı, **a.g.e**, s. 38-9. Hüsrev Paşa'ya son derece kıymetli bir pırlanta nişan verilmiştir, bkz. Akyıldız, **a.g.e.**, s. 191n.

[25] Shaw, **a.g.m.** s.12.

[26] Kaynar, **a.g.e.**, s. 199. Kaynar, mabeynden gelen tezkireye II. Mahmut'un *"Şimdiden ma'âş gâilesine düşülmeyerek cümleten mansıbsız zevattan terkibi süretinden sarf-ı nazarla ol vechile tertibi"* şeklinde derkenar yazdığını ifade etmektedir.

[27] Akyıldız, **a.g.e.**, s. 191; Seyitdanlı, **a.g.e.**, s. 39, **a.g.m.** s.133.

[28] Engelhardt, **a.g.e.**, s. 20-21; Çadırcı, **a.g.e.**, s.186.

takım imar faaliyetleri ve vergi reformu gibi konulara el atmışsa da tam anlamıyla bu sorunların üstesinden geldiği söylenemez.[30]

Tüm bu sebeplerden ötürü Meclis-i Vâlâ, kuruluşundan 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanın ilanına dek geçen zaman zarfında, siyasi krizlerin yarattığı istikrarsızlık içinde, daha ziyade kendi yapısından kaynaklanan aksaklıkları gidermek için çabalamış, kuruluş amacına uygun etkin çalışmaları, ancak Tanzimat'ın ilanından sonra gerçekleştirebilmiştir. Özellikle, Dar-ı Şurâ-yı Babıâli'nin feshinden sonra, yetki kargaşasının ortadan kalkması ve hazırlanan tüzüklerle sistemli işleyen bir meclis hüviyeti kazanmasından sonra, Meclis-i Vâlâ çok daha etkin bir biçimde amacına hizmet etme olanağı bulacaktır.[31]

Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ reisliği, II. Mahmut'un cenaze merasiminin yapıldığı gün, yağmurdan dolayı Köprülü Kütüphanesi'nde beklemekte olan Başvekil Mehmet Emin Rauf Paşa'dan, sultanın mührünü zorla alarak sadaret makamını ele geçirmesine , yani 2 Temmuz 1839'a dek sürmüştür.

2. Sadareti ve Yaşanın Önemli Gelişmeler

a. Abdülmecit' in Cülûsu ve Sadareti Ele Geçirmesi

Sultan II. Mahmut dönemi (1808-1839) büyük siyasi sıkıntılara sahne olmuştur. Bunlar; III. Selim'in katliyle sonuçlanan saray baskını sırasında canını zor kurtarması, ayanlarla Sened-i İttifak'ı[32] imzalaması, Alemdar Vakası, Balkanlarda Sırp isyanları ve Rusya ile savaş, Anadolu ve Rumeli'deki ayan ve mütegalibe, Hicaz'da ise Vehhabi İsyanları, Tepedelenli Vakası, Rum İsyanı, yeniçeri ocağının kaldırılarak yerine Mansure ordusunun kurulması, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı, geleneksel düşman Rusya ile Hünkar İskelesi Anlaşması'nın imzalanması ve nihayet

---

[29] Lütfi, **Tarih, IX,** Yay: Münir Aktepe. İstanbul 1984, s.17-18.

[30] Takvim-i Vekayi, nr.182; Seyitdanlı, **a.g.m.** s.133; **a.g.e.**, s.39.

[31] Shaw, **a.g.m.** s.12-13; Çadırcı, **a.g.e.** s.186; Seyitdanlı, "Meclis-i Vâlâ'yı Ahkam-ı Adliye (1838-1876)" **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, XXVII. I-II, 1989, s. 267 vd; Seyitdanlı, **a.g.e.** s. 39-41; Akyıldız, **a.g.e.** s. 194 vd, 221 vd.

[32] Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", **İslam Araştırmaları Dergisi**, II. İstanbul 1998, s.209-222.

Fransa'nın Cezayir'i İşgali gibi ardı ardına yaşanan büyük sıkıntılardı.[33] Bu krizler, reform sürecini son derece olumsuz yönde etkilediği gibi, beklenen somut faydaların ortaya çıkmasına da imkan vermemiştir.[34]

Bu sıkıntılar sebebiyle oldukça yıpranan sultan II. Mahmut, iddiaya göre; yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kendisini iyiden iyiye içkiye vermiş,[35] bu yüzden 1839'a gelindiğinde bünyesi *iflasın eşiğine gelmişti.*[36] Hekimbaşı Abdülhak Molla, Konstantin Kara Todori ve nihayet Avusturya'dan getirtilen Dr. Neuner'in konsültasyonları sonucunda, padişahın havası güzel bir mekanda istirahat etmesi önerilmiş, bunun üzerine kız kardeşi Esma Sultan'ın Çamlıca'da bulunan köşküne götürülmüştür.[37] Diğer birkaç yabancı doktorun da katılımıyla yapılan tedaviler, sultanın durumunun kötüye gitmesini engelleyememiştir. 28 Haziranda, durumu iyice kötüleşen padişahın öldüğünü zanneden harem halkı kedere boğulmuştur. Dr. Millingen'in tedavi amaçlı verdiği ilaçlarla geçici olarak biraz toparlanan[38] II. Mahmut, tekrar fenalaşınca, Millingen kurenadan Rıza Bey'e, padişahın 24 saatten daha az ömrü kaldığını, Meclis-i Vâlâ reisi Hüsrev Paşa ile Damat Halil Rıfat Paşa'ya ise padişahın ölümüyle başkentte çıkması muhtemel karışıklıklar için bazı önlemler alınması gerekiyorsa, vaktin geldiğini ifade etmiştir.[39]

---

[33] Atâ Bey, II. Mahmut'un biyografisini verirken tek tek bu sıkıntılara temas ederek devrin panoramasını güzel bir özet halinde vermektedir, bkz. Atâ, **Tarih**, III, s.136-197. Lütfi Efendi de bu sıkıntılara dikkat çekerek şu tespiti yapar: *"zamân-ı âlîleri o kadar gavâil-i dâhiliye ve hâriciye ile güzerân etmiştir ki şu otuz iki sene müddet-i saltanatlarında 30 saat aram ve huzur-ı tam ile imrâr-ı leyl u eyyâm eylememişler dense hilaf değildir"* bkz. Lütfi, **a.g.e.**,VI, s. 33.

[34] Engelhardt, bu hususdaki kanaatini *"Sultan Mahmud'un uğradığı talihsizliğe pek az hükümdarın düçâr olmuştur. Otuz sene devam eden devr-i hükümeti bir çok felaketler ve hezimetler ile mâlî olmasa idi, müşarun ileyhin icraat ve teşebbüsâtının pek de o kadar semeresiz kalmayacağını itiraf etmek bir vazife-i hak-şinâsîdir"* şeklinde dile getirir, bkz. **a.g.e.**, s.36.

[35] II. Mahmut'un içki bağımlılığı yüzünden bünyesinin iflas ettiği ve birden bire kesmenin doğru olmayacağını hekimbaşı Abdülhak Molla dile getirmiştir, bkz. Akyıldız, **a.g.m.** s. 54.

[36] Vakanüvis Lütfi Efendi bu hususta II. Mahmut devrinin çok sıkıntılı geçtiğini dile getirdikten sonra bu yüzden kendisinde *"iç sıkıntısı zuhûr ettiğini"* ifade etmektedir, Lütfi, **a.g.e.**,VI, s. 31,33.

[37] Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, III, s. 178; Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 31.

[38] Bu geçici iyileşmenin sevinciyle kurbanlar kesilmiş, vebadan dolayı karantina bekleyen 200'den fazla hacı salıverilmiş, borç yüzünden hapse atılanların borçları ceyb-i hümayundan ödenerek serbest bırakılmış ve akşam da şenlik fişekleri atılarak kutlama yapılmıştır, bkz. Kamil Paşa, **a.g.e.** III, s. 178; Ahmet Rasim, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, IV, İstanbul 1328-1330, s. 1913; **Mufassal**, V, s.2947.

[39] Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmut'un Hastalığı ve Ölümü", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 4, s. 49-56; Kamil Paşa, **a.g.e.** III, s. 178. Akyıldız makalesinde sultanın hastalık süreci, kendisini tedavi etmeye çalışan doktorların kaleme aldıkları eserler ve hekimbaşı Abdülhak Molla'nın raporu çerçevesinde konuyu son derece ayrıntılı bir biçimde aydınlatmıştır, bkz. **a.g.m.**, s. 49-84.

II. Mahmut hastalığının ciddiyetinin farkında olduğundan, bir takım dedikoduların yayılmaması için, devlet adamları ve hanedan fertleri de dahil olmak üzere, kendisinden izin alınmadan kimsenin Çamlıca'daki köşke alınmamasını istemişti. Ancak dört padişahın ölümüne şahit olan tecrübeli devlet adamı Hüsrev Paşa, yüksek nüfuzuna dayanarak kölelerinden Damat Halil Paşa, yetiştirmelerinden diğer Damat Said Paşa, kurenâdan İzzet ve Rıza beyleri de yanına alarak köşkün bir odasına yerleşmiş[40] ve sultanın hususi hizmetçilerinden onun sağlık durumuyla ilgili olarak sürekli bilgi almıştır.

Hüsrev Paşa, bu esnada yeniçeri kalıntıları ile reformlardan rahatsız olan muhafazakar çevrelerin el ele vererek, başkentte bir isyan çıkarmaya kalkışabilecekleri endişesini taşımaktaydı. Bu sebeple, sultanın ölüm haberi dışarıya sızmadan, gerekli askeri tedbirleri almak zorundaydı.[41] Bu hususu serasker Said Paşa'ya açan ve gereken tedbirleri almakla görevlendiren Hüsrev Paşa, aynı zamanda padişahın ölüm haberini şehzade Abdülmecit ile valide sultana ilk ulaştıran ve dolayısıyla da yeni padişaha biat eden ilk kişi olmak sevdasındaydı. Valide sultan ile şehzade köşklerinin Esma Sultan köşküne yakınlıkları, bu emelini icra etmesini kolaylaştıracaktı. II. Mahmut'un rahatsızlığının gittikçe ağırlaştığını gören Hüsrev Paşa, şehzade Abdülmecit'e cülus için hazır olması yönünde haber de sızdırmıştır. Nihayet II. Mahmut'un vefatı gerçekleşince de planladığı gibi, sultana ilk biat eden devlet adamı olmayı başarmıştır.[42]

II. Mahmut akciğer tüberkülozu[43] komplikasyonları sebebiyle, 1 Temmuz 1839'da sabah saat 10.00 sularında, Bulgurlu-Sarıkaya'da bulunan kız kardeşi Esma Sultan köşkünde hayata gözlerini yummuştur. II. Mahmut'un ölüm tarihi hakkında, iki Alman yazar Dr. Ernst Münch ve G. Rosen padişahın daha önce vefat ettiğini, ancak gerçekleştirdiği reformlardan uzun süredir rahatsızlık duyan müslüman halkın ayaklanmasından korkan Hüsrev ve Damat Halil Paşaların, bu haberi sakladıklarını öne sürmektedirler. Münch, II. Mahmut'un 28, Rosen ise 30 Haziranda vefat ettiğini, ancak

---

[40] Ali Rıza- Mehmed Galib, **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, Yay. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977, I, s. 20.

[41] Bu dönemde idari dizginlerin bu ekibin elinde olduğunu Cevdet Paşa ve ondan naklen Lütfi Efendi şu şekilde dile gertirir: Sultan Mahmut vefat ettiğinde *"Başvekil Rauf Paşa ve şeyhülislam Mekkî-zâde Asım Efendi ve meclis-i ahkam-ı adliye reisi meşhur Hüsrev Paşa idi. Damat Halil ve Said Paşalar da müteneffiz idiler. Lakin fetk u retk-ı umûr-ı devlet Hüsrev Paşa yedinde idi"* Cevdet Paşa, **Tezakir, 1-12**, s. 6; Lütfi, VI, s. 132.

[42] Kamil Paşa, **a.g.e,** III, s. 179; Ahmet Rasim, **a.g.e**, IV, s.1915.

[43] Lütfi Efendi Sultan Mahmud'a *"ciğer ufüneti"* teşhisi konduğunu kaydetmektedir. Lütfi, **a.g.e**. VI, s. 31

söz konusu askeri tedbirler alındıktan sonra, ölüm haberinin 1 Temmuzda ilan edildiği görüşündedirler.[44] Bu konuda net bir şey söylemek güç olmakla birlikte, taşraya yazılan fermanlarda II. Mahmut'un 30 Haziranda değil de 1 Temmuz 1839'da eceliyle vefat ettiği resmen ilan edilmiştir.[45]

Bir taraftan II. Mahmut'un cenaze alayının hazırlıkları sürerken, diğer taraftan cülus merasimi için Babüssaâde önünde merasim tahtı hazırlanmaktaydı. Vasiyeti gereği, Esma Sultan'ın Divanyolu'ndaki arsasına defnedilmek üzere getirilen II. Mahmut'un nâşı, kalabalıktan ötürü güçlükle ilerlemekteydi.[46] O gün hava yağmurlu olduğundan başvekil Mehmet Emin Rauf Paşa, cenaze alayının sultanın defnedileceği yere gelmesini beklemek üzere, yanındaki bir takım devlet adamlarıyla Köprülü Kütüphanesi'ne girmiştir. Bu sırada fırsat kollayan Hüsrev Paşa da aynı mekana girerek Rauf Paşa'dan saltanat mührünü, *"bir tarz-ı cabbarânede"*[47] *"ver mühr-i hümayunu"* diyerek[48] *"misli nâ-mesbûk bir muâmele-i garîbe"*[49] ile almış ve kendisini *"hod be hod"* sadarete tayin ettirmiştir.[50] Osmanlı tarihinde bir eşi daha olmayan bu olay İstanbul'da büyük yankı uyandırdığı gibi, Mısır'a aksetmekte de gecikmemiştir. Hüsrev Paşa'nın sadareti bu şekilde ele geçirmesinin hemen ardından, kendisine iki mektup gönderen kadim ve amansız hasmı Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın ikinci mektubundaki şu ifadeler, olayın bu şekilde meydana geldiğini ve Mısır'a da aynı şekilde yansıdığını

---

[44] Akyıldız, **a.g.m.** s.66-67.

[45] BOA., İ. DH/89 lef 2, Trablusgarb Valisi Aşkar Ali Paşa' ya, İ. DH/89 lef 3, Tunus Feriki Ahmet Paşa' ya gönderilen ferman suretleri olup II. Mahmut'un ölüm tarihi, 19 R 1255 Pazartesi olarak bildirilmiştir. **Netâicü'l-Vukû'at**, IV. s. 92-3'de de II. Mahmut'un 19 R 1255'de vefat ettiği kaydedilmiştir.

[46] Lütfi, Tarih, VI, s. 32.

[47] A.Şeref, **Tarih Musahabeleri**, s. 11-12. Son vakanüvis bir başka yerde bu olayı aktarırken "bir tarz-ı garibede" sadaret mührünü aldığını ifade etmektedir. bkz. a.g.e. s.7.

[48] Ali Rıza-Mehmed Galib, **a.g.e.** I. s.20; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001, s. 373.

[49] Atâ, **Tarih**, II, s.119.

[50] Cevdet Paşa, **Tezakir, 1-12**, s. 5; Lütfi, Tarih, VI, s. 132. Atâ Bey Hüsrev Paşa'nın mühr-i hümayunu *"bizzat istirdad"* ettiğini kaydetmektedir. bkz. Atâ, **Tarih,** II, s.119; **Esvâtu's-Sudûr**, s. 7'de ise Hüsrev Paşa'nın *"mühr-ı hümayunu aldırdığı"* ifade edilmektedir. Lütfi Efendi bu konuda, *"Hakân-ı mağfûrun cenâzesi derdest-i tedfîn ve cema'ât-ı hâzıra mükedder ve gamgîn olduğu hînde Ahkâm-ı Adliye reisi Hüsrev Paşa Köprülü-zâde Kütüphanesinde mahzûn ve mağmûm olarak beklemekte olan Başvekil Rauf Paşa'dan mühr-i hümâyunu aldırıp kendisine sadareti tevcih eyledi"* diyor, **a.g.e,** VI, s.38; Ayrıca bkz. Ahmed Rasim, **İstibdaddan Hakimiyet-i Milliyeye**, İstanbul 1923, 1, s. 222-223; Danişmend, **İOTK**, IV, s. 496.

göstermektedir: *"...tebeddül-i devr iktizâsınca hod-be-hod mesned-nişîn-i sadâret-i 'uzmâ olduğumuz gibi..."*[51]

Hüsrev Paşa'nın bu şekilde sadareti ele geçirmesi, sadece olaya şahit olanlarda değil sarayda da büyük şaşkınlık yaratmıştır. Genç padişah Abdülmecit akşam üstü hareme geldiğinde, valide sultan *"Aslanım Rauf Paşa'yı niçin azlettin, onu baban hem severdi hem de kendisine emniyet ederdi"* demesine karşılık, sultan *"Valide beni bir şeye karıştırmadılar kendileri istediklerini yaptılar"* demek suretiyle, bu oldu bitti karşısında çaresizliğini dile getirmiştir.[52]

Ortalık biraz durulduktan sonra, 2 Temmuz 1839'da[53] Babıali'ye gönderilen hattı hümayunla Hüsrev Paşa sadrazam olarak atanmış[54] ve böylece meydana gelen *"gasb hadisesine ve emr-i vakiye meşruiyet kazandırılmıştır."*[55] Bir jurnal varakasından, bu olayın, siyasetin en yoğun olarak konuşulduğu kahvehanelerdeki bir takım sohbetlere de konu olduğunu öğrenmekteyiz. Irgat Pazarı'nda Kürkçüler içinde Hasan Çavuş'un kahvesinde, bedesten bölükbaşısı Mehmet ve diğer bölükbaşı İzzet, sohbetlerinde Sultan Mahmut'un vefatına sözü getirerek şunları söylerler: *"Cennet-mekân hazretlerinin irtihallerinde Hüsrev Paşa hazretleri zât-ı hazret-i vekâlet-penâhî (Rauf Paşa) den mühr-i hümâyûnu aldı, herkese ilişiği olduğundan münâfeseleri olanlara icrâ eyledi"*[56]

Hüsrev Paşa'nın sadaretini ilan eden hattı hümayunun okunmasının hemen ardından, çarpıcı bir olay daha yaşanmıştır. Babıali'de okunan her hattı hümayundan sonra, deavi memurlarından "Duacı" denen görevli tarafından dua edilmesi teamüldendi. Cevdet Paşa'nın son derece *"cahil adamlar"* olarak nitelediği bu zümreden bir duacı efendi, Hüsrev Paşa'nın sadaretini ilan eden hattı hümayun okunduktan sonra, *"Rabbim kahhâr ismiyle kahretsin"* şeklinde duasını bitirmiş, diğer

---

[51] Lütfi, **a.g.e.** VI, s.44.

[52] **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, I, s. 21. Müellif Ali Rıza Bey bu olayı, o sırada II. Mahmut'un kızlarından Atiye Sultan ile Hatice Sultan dairelerinin baş kalfası olarak sarayda bulunan ve bu olaya tanık olan annesinden nakletmiştir. Ali Rıza Bey bu hadiseyi Peyam Gazetesi'nin 347-105 numaralı ve 22 Safer 1338 tarihli nüshasında da neşretmiştir.

[53] **Sicill-i Osmani**, II, s. 276; **Verdûl Hadaik**, s.39; **İOTK**, IV, s.121'de sadarete 2 Temmuz 1839'da atandığı belirtilmektedir. İnalcık ise, onun 20 R 1255/3 Temmuz 1839'da bu göreve atandığını öne sürmektedir, bkz. **DİA**, XIX, s. 44.

[54] Lütfi, **a.g.e.** VI, s. 38-39. Hatt-ı hümayunda Hüsrev Paşa hakkında hayli yüceltici ifadelerin yanında "**şeyhü'l vüzera**" unvanının kullanılmış olması da dikkat çekicidir.

[55] Danişmend, **İOTK**, IV, s. 496.

[56] BOA., C. ZP/315

bir deyişle beddua etmiştir. Bu olay üzerine Babıali'de buz gibi bir hava esmiş ve dua etme işi deâvi çavuşlarından alınarak, meşihattan ehil bir görevliye verilmiştir.[57] Cevdet Paşa bu olayın sadece cehaletten kaynaklandığı ifade etmektedir, ancak bu işte Hüsrev Paşa'nın muhaliflerinin parmağının olması daha makul görünüyor. Çünkü okuma yazması olmayan sıradan müslüman bir Osmanlı vatandaşının bile, *"rabbim kahhâr ismiyle kahretsin"* cümlesinin dua değil, beddua olduğunu bildiğinde kuşku yoktur.

Hüsrev Paşa'nın sadaret mührünü gasbetmesi, *"eşi görülmemiş bir skandal"* ve aynı zamanda *"Tanzimatçılara vurulan büyük bir darbe"* olarak nitelendirilmiştir.[58] Rauf Paşa'yla, köle olarak satın alındığı günden başlayan kadim hukuku[59] ve başta Halet Efendi olmak üzere zaman zaman devlet adamlarına karşı kendisini himaye etmiş olması da bu oldu bittinin önüne geçememiştir.[60] Bu olaydan beş gün önce yani 28 Haziran 1839'da başvekil Rauf Paşa'ya gönderdiği yazıda Hüsrev Paşa, aralarındaki kadim dostluğa temas ettikten sonra, daha uzun yıllar başvekalet görevinde kalması yönündeki dileğini, son derece abartılı ve iltifatkâr sözlerle dile getirmiştir. Hayli tumturaklı ifadelerle kaleme alınan bu teşekkür yazısının gerekçesi, Rauf Paşa'nın "hediye baha" olarak kendisine kırk bin kuruş ihsan etmiş olmasıdır.[61] Bu dostluk havası ve özellikle de Hüsrev Paşa'nın Rauf Paşa hakkında sarf ettiği iltifatkâr cümleleri gören biri, doğrusu beş gün sonra sadaret mührünü kendisinden zorla alacağına asla ihtimal veremez.

Hüsrev Paşa'nın böyle eşi görülmemiş bir olaya cüret etmesi, tahta yeni oturan padişahın bu tür bir oldu bitti karşısında ses çıkarmayacağından ve kendisini sadarete atayacağından emin olmasıyla mümkündür. Hüsrev Paşa, kölelerinden Mehmet Reşit Paşa'yı dahi sadarete atayan, ancak "şeyhü'l-vüzera" unvanına ve tüm tecrübesine rağmen, bir türlü bu makama kendisini layık görmeyen II. Mahmut'un ölümünden hemen sonra, bir oldu bittiyle sadaret makamını ele geçirmenin son şansı olduğuna

---

[57] Cevdet, **Tezakir, 1-12**, s. 68.

[58] Findley, **a.g.e.** s.168.

[59] Hüsrev Paşa'yı köle olarak ilk satın alan ve bir süre konağında terbiye ettikten sonra Enderun'a nakleden Mehmet Emin Rauf Paşa'nın babası Çavuşbaşı Said Ağa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Giriş kısmı.

[60] Rauf Paşa' nın Halet Efendi'ye karşı Hüsrev Paşa' yı himayesi hakkında bkz. Cevdet, **a.g.e.** X. s. 240.

[61] BOA., A. Emiri, II. Mahmut/9913.

hükmetmiş olmalıdır.[62] Bu amaçla, daha II. Mahmut hayatta iken şehzade Abdülmecit'le hayli samimi bir ilişki kurmuş ve kendisinde tam anlamıyla güven oluşturmayı başarmıştı.[63]

b. Başvekaletin Yeniden Sadarete Dönüştürülmesi

Osmanlı merkez teşkilatının Batılı tarzda yeniden yapılandırılması çerçevesinde, Mart 1836'da Sadaret Kethüdalığı Umûr-ı Mülkiye Nezareti, Reisülküttaplık da Umûr-ı Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Sadrazamın maiyetinden olan Çavuşbaşılık yine aynı yıl içinde Divân-ı De'âvî Nezareti'ne ve bir yıl sonra da defterdarlıklar birleştirilerek maliye nezaretine dönüştürülmüştü.[64]

Avrupalı devletlerin kabine sistemine benzer şekilde yürütmenin teşkil edilen nezaretler eliyle icrası, merkez bürokrasinin kalbi olan Babıali'nin klasik yapısında önemli değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Bu durum, padişahın "vekil-i mutlak"ı olan sadrazamın konumunun yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Nezaretlerin kurulmasıyla, yetki ve sorumluluklarının büyük bir kısmını bunlara devreden sadrazamın maiyeti önemli ölçüde azaltılırken, idari sistemdeki ağırlığı da ciddi anlamda zaafa uğratılmıştır. Bu sebeple, yapılan yeni bir düzenlemeyle bütün vekillerin başı olmak üzere, sadaret unvanının "Başvekalete" dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre; başvekalet müstakil bir unvan olmayıp zamana ve şartlara göre uygun görülecek bir nezarete ilave edilecek ve mühr-i hümayun, başvekil tarafından muhafaza edilecekti. Alınan bu karar hemen uygulamaya konarak, o sırada

---

[62] Atâ Bey'in şu ifadeleri dikkat çekicidir: Hüsrev Paşa "*Bazı vesâil-i ma'neviyye ve mu'în-i zâhire tedâriki kuvvetleriyle aksâ-yı â'mâli olan mühr-i hümâyunu selefi Rauf Paşa'dan misli nâ-meshûk bir mu'âmele-i garîbe-i nâşenîde ihtiyâr ve ibrâzıyla bizzat istirdâda cesâret ve harîs-i câh ve ikbâl olduğunu bütün âleme iraeye mübâderet ederek bu bâbdaki telâş ve tehâlük ve taleb-i tefâhur ile hilâ tekellüf ve rakîb hod-be-hod makâm-ı sadârete su'ûd ile mesrûr...* ", Atâ, **a.g.e.** II, s.119.

[63] II. Mahmut zaman zaman şehzade ve sultanlarını Hüsrev Paşa' nın yanına gönderir o da türlü hediyeler takdim ederek gönüllerini kazanmaya çalışırmış. Bir keresinde huzur-ı şahanede şehzadelere rastlayınca *"inşallah sâye-i şâhânede efendilerimi ak bıyıklı görürüm"* şeklinde nükte ettiği de malumdur. A. Şeref, **a.g.e,** s. 12. Ali Rıza Bey de yine annesinden naklen, Hüsrev Paşa'nın şehzade Abdülmecit ve Atiye Sultan'la samimiyet kurmaya çok özen gösterdiğini, bir defasında başındaki fesi çıkartarak beyaz saçlarını gösterip *"Bu saçlar velinimetim babanız uğrunda böyle ağardı ben ihtiyarım babanıza söyleyin de benim başımı kesmesin dediğini"*, çocukların da saraya döndüklerinde bu olayı hikaye ettiklerinde, II. Mahmut'un çok hoşuna gittiğini kaydetmektedir. **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, I, s. 69.

[64] **Nuhbetü'l-Vekâyi'**, s.34-35; Findley, **a.g.e,** s.140; Seyitdanlıoğlu, "Tanzimatın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)", s. 128-129; Akyıldız, **a.g.e,** s. 179-180, Çadırcı, **a.g.e.,** s. 184; Mantran, **a.g.e.**, II, s. 49-50; Atâ, **Tarih**, III, s. 137-8. **Mufassal**, V, s. 2922.

rahatsızlığından dolayı görevini icra etmekte güçlük çeken dahiliye nazırı Akif Paşa azledilmiş ve başvekalet dahiliye nezaretine ilave edilerek, 30 Mart 1838'de Mehmet Emin Rauf Paşa'ya tevcih edilmiştir.[65] *"Böylece, padişahın vekil-i mutlakı ve onun adına iş görme yetkisini haiz devletin ikinci adamı olan sadrazam, bir çırpıda vekiller heyetinin başı mertebesine indirilerek, mühr-i hümayunu elinde bulunduran sembolik bir memuriyet durumuna getirildi. Bu durumu, uygulanmaya çalışılan yeni sistem, yani kabine usulünün bir gereği olarak kabul edebileceğimiz gibi, II. Mahmut'un merkezileştirme çabalarının bir sonucu olarak da düşünebiliriz. Zira gücü merkezileştirmek isteyen padişah, bu hareketiyle sadaret makamının devlette yüzyıllardır tevarüs ettiği güçlü durumunu etkisiz hale getirmeyi düşünmüş olabilir."*[66]

Sadrazam Hüsrev Paşa resmen göreve başladıktan sonra, kölesi Damat Halil Paşa serasker, hizmetkarlarından Damat Said Paşa ticaret nazırı, alaşağı ettiği Rauf Paşa ahkam-ı adliye reisi, kurenâdan Rıza Bey vezaretle mabeyn müşiri, mühimmat-ı harbiye Nazırı Ali Necib Bey valide kethüdası, Hacı Saib Efendi de deavi nazırı olarak atanmış ve böylece ekibini şekillendirmiştir.[67]

Babıali'ye gönderdiği hattı hümayunda padişah Hüsrev Paşa'ya hitaben; hükümranlığını icra etmekte kendisi gibi tecrübeli bir devlet adamına ihtiyacı olduğunu, sadakatini ispat ve *"şeyhü'l-vüzerâ nâmını ihrâz eylemiş"* olduğundan, kendisini *"Umûr-ı dâhiliye ve hâriciye ve mesâlih-i mâliye ve askeriye ve'l-hâsıl kâffe-i husûsâta nezâret-i şâmile ile sadâret-i 'uzmâ ve vekâlet-i mutlaka-i kübrâ makâm-ı celîline bi'l-istiklâl intihâb ve ta'yîn eyledim"* demekteydi.[68] Padişahın bu ifadeleri, bir yıl önce ihdas edilen başvekaletin resmen kaldırıldığını ilan ettiği gibi, önceki düzenlemeyle sadaret makamının nezaretlere taksim edilen yetkilerini, *"bi- hasbe'l-lüzûm ma'a*

---

[65] Lütfi, **a.g.e.,** V, s. 113-114'te buna dair hattı hümayunun suretini vermektedir. Bunun aslı BOA., HAT/23003' tedir, bkz. Akyıldız, **a.g.e**, s. 27n.

[66] Akyıldız, **a.e**. s. 26-27; **Tarih Musahabeleri**, s. 261-265; Findley, II. Mahmut'un bu değişiklikle güç ve otoritesini yeniden zirveye çıkarmak için "Babıali'ye cepheden hücum ettiğini", Avrupa'daki kabine sistemine doğru atılan adımlarla ve özellikle de sadareti başvekalete dönüştürerek 1837'de kurulan Dahiliye Nezareti'ne ilave bir unvan olarak bağlamak suretiyle, vekil-i mutlak'ı olan sadaret kurumunu adeta tasfiye ettiği görüşündedir, bkz. **a.g.e**, s. 140-141

[67] Ahmet Rasim, **a.g.e**, IV, s. 1916; Lütfi, **Tarih**, VI, s. 38-39. Vakanüvis efendi, önce Said Paşa'nın seraskerliğe atandığını, ancak ardından bu karardan vazgeçilerek diğer Damat Halil Paşa'yla beeayiş edildiğini kaydetmektedir.

[68] Sureti için bkz. Lütfi, VI, s.38-39; **Nuhbetü'l-Vekâyi'**, s.60-61. Bir diğer sureti için bkz. BOA., A. AMD., nr. 374, s.1, bkz. Akyıldız, **a.g.e**, s. 28n.

istiklâl" yeniden iade edildiğini ilan etmekteydi.[69] Padişahın "vekil-i mutlak"ı unvanını yeniden alan Hüsrev Paşa, 19 Ağustosta sunduğu arz tezkiresinde; başvekalet makamı tesis edildiğinde sadarete mahsus tayinatın kesildiğini hatırlattıktan sonra, *"Sadaret baş vekalet misillû olmayıp kalabalıkça bulunmuş olduğundan"* serasker paşaya verilen tayinat miktarının sadarete de tahsisini arz etmiş ve önerisi kabul edilmiştir.[70]

Sonuç olarak; sadaretin yeniden ihdasında Abdülmecit'ten ziyade, Hüsrev Paşa pay sahibidir.[71] Zira, gücünün zirveye ulaştığı II. Mahmut devri sonlarında, çok ümitli olmasına rağmen, uzun yıllardır hayalini kurduğu sadaret makamına oturamamıştı. Bu makamı ele geçirdikten sonra da başvekalet gibi sadece unvanı olan, yetkisi olmayan bir statüye rıza göstermesine, siyasi hırsının izin vermesi mümkün değildi ve öyle de oldu.

c. Mısır Sorunu' nun Alevlenmesi ve Firari Vakası

Hüsrev Paşa'nın sadrazam olması, merkezde Mustafa Reşit Paşa ile kaptan-ı derya Ahmet Fevzi Paşa'nın başını çektiği liberal-Batıcı bürokrat grup ile taşrada amansız rakibi Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından şaşkınlık ve tepkiyle karşılanmıştır.[72]

Mısır meselesi sıcaklığını korurken ve II. Mahmut henüz ölüm döşeğinde iken, Şark seraskeri Çerkez Hafiz Paşa, Mısır ordusunu karşılamak üzere son hazırlıklarını tamamlamıştı. Diğer yandan, denizden icra edilecek askeri harekat için de Ahmet Fevzi Paşa komutasındaki donanma Çanakkale Boğazı'na gönderilmişti. Sultan Abdülmecit tahta oturduktan sonra ilk iş olarak, yaklaşık on yıldır süren Mısır sorununu bitirmek amacıyla ciddi bir adım atmaya karar vermişti. Sadrazam Hüsrev Paşa'ya gönderdiği hattı hümayunda; babası zamanından beri süren ve Mısır valisinin bir takım yanlış hareketleri yüzünden gittikçe alevlenen bu sorun yüzünden, çok müslüman kanı döküldüğünü, ancak kendisine "Allah'ın emaneti" olan halkını bundan korumak

---

[69] **Nuhbetu'l Vekâyi'**, s.60-61.

[70] BOA., İ. DH/26. Akyıldız da BEO., Ayniyat Def. nr. 766, s.47'ye istinaden 20 Ağustos 1839'dan itibaren bu tayinatın verilmeye başlandığını belirtmektedir. bkz. Akyıldız, **a.g.e,** s. 27n.

[71] Findley, **a.g.e,** s.168, Findley'in bu hususiaki yorumu şöyledir: *"Mahmut'un ölümünden sonra Hüsrev Paşa'nın sadareti mutlak olarak ele geçirmesi, sadece II. Mahmut'un başvekalet denenmesini ortadan kaldırmakla kalmadı, ayrıca sadaretin geleneksel "vekalet-i mutlaka" sıfatını tam olarak geri getirmiş oldu."*

[72] Hüsrev Paşa'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile 1801'de başlayan ve Mora İsyanı sırasındaki zoraki işbirliğiyle alevlenerek zirveye çıkan husumetinin nedenlerine önceki bölümlerde değinilmişti.

amacıyla *"ke-en lem yekün nesyen mensiyyâ ve mezâ mâ mezâ"* diyerek hepsine bir çizgi çektiğini ve kendisini affettiğini bildirip, uygun bir dille bunu amir tahriratın yazılmasını, kara ve deniz ordularının hasmâne tavırlardan kaçınarak oldukları yerde kalmalarını irade etmiştir. Bu talimat üzerine Hüsrev Paşa, cülûsu, sadaret makamına atandığını ve padişahın geçmişte yaşananları bir kenara bırakarak kendisini affettiğini içeren bir kaimeyi, Dâr-ı Şurâ-yı Babıali katibi Akif Efendi ile Mısır'a göndermiştir.[73] Buna cevap olarak Mehmet Ali Paşa 17 Temmuz 1839'da gönderdiği yazıda, hiçbir sorun yokmuşçasına; cülûsun haber alınmasıyla İskenderiye'de üç gün boyunca üçer nevbet top atılarak şenlikler yapıldığını, Berrü'ş-Şam'da bulunan ordusunda da aynı kutlamaların icra edildiğini ifade etmiş ve bir takım süslü ifadelerle, Hüsrev Paşa'yı kutlamayı da ihmal etmemiştir.[74]

Mısır valisi zahiren böyle sadık bir tavır takınmakla birlikte, aynı tarihlerde Nizip savaşında perişan ettiği Sivas müşiri ve Şark seraskeri Hafız Mehmet Paşa başta olmak üzere, önde gelen bazı devlet adamlarına gönderdiği hususi tahriratlarda; yaşanan çekişmelerin yegane sebebinin Hüsrev Paşa olduğunu, şimdi de sadareti ele geçiren bu adamın alaşağı edilmediği takdirde ilişkilerin düzelmeyeceğini ve savaşların bitmeyeceğini açıkça dile getirmiştir. Hafız Paşa, Mısır valisinin sadrazam Hüsrev Paşa hakkında sarf ettiği sözlerden ötürü, yazısının suretini göndermeye "teeddüben" cesaret edemediğini, bu yüzden de sadece gönderdiği cevabi yazının suretini takdim ettiğini söylediğine[75] göre, söz konusu mektuplarda Hüsrev Paşa hakkında son derece ağır ifadeler kullanılmıştır.

Sadaretini tepkiyle karşılayan diğer muhalifi Ahmet Fevzi Paşa ile Hüsrev Paşa'nın husumetinin nedeni hayli eski ve bir o kadar da ilginçtir. Giritli bir Rum olan ve İstanbul'da kayıkçılıkla[76] hayatını kazanan Ahmet Fevzi Paşa, sarayla ilişkisi olan bazı yakınlarının iltimasıyla, önce Enderun'a sonra da askerlik mesleğine girmiştir.[77]

---

[73] Lütfi, **a.g.e.** VI, s. 40; Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi**, IV, s. 1917. Ancak Lütfi Efendi, Hafız Paşa'nın komuta ettiği kara ordularına bu emrin gönderilmesinin anlamsız olduğunu, zira bu sırada Nizip bozgununun gerçekleştiği, ancak henüz haberinin merkeze intikal etmediğini bildirmektedir, bkz. **a. e.** VI, s. 41.

[74] BOA., HAT/48269.

[75] BOA., YEE. 48/20.

[76] Atâ Bey Ahmet Paşa'nın Çengelköy'de piyade dolmuş kayıklarında çalıştığını belirtmektedir, bkz. Atâ, **Tarih**, II, s. 309; İOTK, IV, s. 592.

[77] Atâ, **Tarih**, II, s. 309.

Askeri reformlar konusundaki istekliliği II. Mahmut'un dikkatini çekmiş ve serasker Hüsrev Paşa'nın himaye ve desteğiyle, 25 Haziran 1832'de ilk hassa müşiri olmuştur.[78] Devrin en nüfuzlu devlet adamı olan serasker Hüsrev Paşa, özellikle Rusya ile yapılan Hünkar İskelesi Anlaşması'nın imzalanması sürecindeki gayretleriyle,[79] padişahın en itimat ettiği[80] devlet adamlarından biri haline gelen Ahmet Fevzi Paşa'nın hızlı yükselişinden, doğal olarak memnun değildi. Hüsrev Paşa ayrıca bu esnada, saraya damat vermek suretiyle padişah nezdindeki nüfuz ve iktidarını perçinlemek gayretindeydi. Mihrimah Sultan'a damat adayı aranırken Ahmet Fevzi Paşa'nın adının gündeme gelmesi, Hüsrev Paşa'nın kendisine açıktan cephe almasının ilk kıvılcımı olmuştur. Nihayet Hüsrev Paşa bu mücadeleden galip gelmiş ve kölesi olmamakla birlikte "hizmetkarlarından" Mehmet Said Paşa'yı[81] damat adayı olarak öne çıkarmış, kendi cebinden adeta bir servet ödeyerek gösterişli bir de düğün töreni yaptırmış[82] ve daha önce benzer bir operasyonla damat yaptığı kölesi Halil Rıfat Paşa ile birlikte, çiftin nikah şahitliğini de yapmıştır.[83]

Bu sırada İstanbul'da bulunan Prusyalı subay Moltke, Hüsrev Paşa'nın Ahmet Fevzi Paşa'yı kendisinin yanında nasıl küçük düşürdüğüne dair, Ocak 1838 tarihli mektubunda şu anekdotu nakleder: "*Dün kahvaltıdaydık Ahmet Paşa'nın geldiğini haber verdiler, ihtiyar Hüsrev hemen sedirin üstüne çıktı ve sırtı kapıya dönük pencereden sokağa bakmaya başladı. Hassa müşiri içinden bu kabul tarzına öfke kaynayarak kapıda durdu. Birkaç defa efendim dedi ama ihtiyar duymuyordu. Bu sahne, Hüsrev Paşa, mağrur müşiri bir gavurun karşısında kafi derece küçük düşürdüğüne*

---

[78] Enderun'da askeri reformlar hususunda istekliliğini göstererek öne çıkan Ahmet Fevzi Paşa'nın, önce Bostancıbaşı Kuyruk Osman Paşa' ya, ardından da Serasker Hüsrev Paşa'ya "ta'alluk ve nisbet" ettiğini görmekteyiz, bkz. Atâ, **Tarih**, II, s. 310; **Sicill-i Osmani**, I, 1311, s. 294-5.

[79] Kemal Beydilli, "Hünkar İskelesi Anlaşması", **DİA.**, XVIII, s. 488-490.

[80] **Netâicü'l-Vukû'ât**, IV, s. 93. Mustafa Nuri Paşa bu hususu "*Ahmet Fevzi Paşa, mu'temed ve mü'temen-i Mahmud Hânî idi*" şeklinde dile getirmiştir.

[81] **Sicill-i Osmani**, III, s. 47-48; **İOTK**, IV, s. 592-3; XIII. **Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s. 131-133; Ali Fuat, **Rical-i Mühimme-i Siyasiyye**, İstanbul 1928, s. 11; Cevdet, **Tezakir, 1-12**, s.11; **Tarih Musahabeleri**, s. 73, 263

[82] Moltke, **Türkiye Mektupları**, s. 34. Yerli hiçbir kaynakta Ahmet Fevzi Paşa ile Hüsrev Paşa arasında böyle bir çekişme yaşandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Dolayısıyla o sırada İstanbul'da bulunan Moltke'nin verdiği bu bilgi daha da değerli hale gelmektedir. Moltke Mihrimah Sultan ile Said Paşa'nın düğün törenlerinin ayrıntılarını yine kendi müşahedelerine dayanarak aktarmaktadır, bkz. Moltke, **A.e.** s. 52-54. Ayrıca bkz. Lütfi, **a.g.e.** V, s. 28-32. Moltke bir başka yerde Hüsrev Paşa'nın bu düğün için yarım milyon taler gibi muazzam bir servet harcadığını da nakletmektedir, bkz. **A.e.** s. 79.

[83] BEO, A. TŞF, nr. 366, s.2.

kanı oluncaya kadar muhakkak beş dakika sürdü. Sonra Hüsrev Paşa hiçbir şey olmamış gibi döndü ve maşallah Ahmet Paşa hoş geldin, buyurun diyerek onu kucakladı. Ellerini çırpması üzerine içeriye bir sürü uşak doldu. Hüsrev Paşa onlara, değerli misafirinin gelişini haber vermedikleri için hepsinin kafalarını kestireceğini söyledi."[84]

Damatlık konusunda yaşanan çekişmenin ardından, ikili arasında meydana gelen husumetin doğal bir sonucu olarak Ahmet Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa'nın nüfuzuna alternatif olarak sivrilmeye başlayan Mustafa Reşit Paşa grubuna dahil olmuştur. Ahmet Fevzi Paşa'nın yükselişinde ve Hüsrev Paşa'nın amansız rakibi haline gelmesinde önemli bir diğer husus ise şudur: II. Mahmut, saltanatının son yıllarında Hüsrev, Damat Halil ve diğer Damat Said Paşa kliğinden çekinmeye başlamıştı. Kendisinin alaşağı edilerek veliaht Abdülmecit Efendi'nin tahta oturtulacağı yönünde bir takım dedikoduların yayılması üzerine, en güvenilir adamlarından Ahmet Fevzi Paşa ile temasa geçmiş ve şehzadenin ortadan kaldırılması görevini kendisine vermiştir.[85] Dolayısıyla Ahmet Fevzi Paşa bu misyonu ile sadece Hüsrev Paşa ve ekibini değil, şehzade Abdülmecit'i de alenen karşısına almış oluyordu.[86]

II. Mahmut'un ağır hastalığı sebebiyle ölümünün gündeme gelmesi, bu siyasi gruplaşmayı daha da belirginleştirmiştir. Bu kritik dönemde Esma Sultan köşkünde adamları Halil ve Said Paşalar ile kurenâdan Rıza ve İzzet Beylerle karargahını kuran Hüsrev Paşa, bir ara II. Mahmut'un artık şuursuzluk derecesinde hasta olduğu ve hayatından ümit kesildiği[87] gerekçeleriyle, veliaht Abdülmecit'in cülusunun zamanının geldiğini dile getirince, Ahmet Fevzi Paşa grubu buna itiraz etmiş[88] ve bu sırada elçilikle

---

[84] Moltke, **a.g.e.** s.34.

[85] Mustafa Nuri Paşa bu konuda şunları aktarır: *"Ol vakit kesb-i iştihâr eden rivâyâta nazaran Sultan Mahmut Han hazretleri Halil Paşa ve Hüsrev Paşa'dan selb-i emniyet ile ba'zı mertebe vesveseye mübtelâ oldukda Ahmet Fevzi Paşa şehzâde-i civan-baht hazretlerine suikasdı deruhde eylemiş..."* bkz. **Netaicü'l-Vukû'ât**, IV, s. 93; Abdurrahman Şeref Bey de Enderun'da Ahmet Fevzi Paşa'nın başını çektiği ve bir takım saray görevlilerinin de içinde yer aldığı bir grubun *"Şehzade Abdülmecit Efendi'nin ifnâsı"* na kalkıştıklarını ifade etmektedir, **Tarih Musahabeleri**, s. 11.

[86] Mehmet Süreyya Bey, Sultan Abdülmecit'in cülusuyla Ahmet Fevzi Paşa'nın, *"Hakkında iğbirâr-ı hazret-i şehinşâhî olmak tasavvuruyla"* donanmayı İskenderiye'ye götürdüğünü ifade etmektedir, bkz. **Sicill-i Osmani**, I, s. 295.

[87] Kamil Paşa, **a.g.e.** III, s.179. Kamil Paşa II. Mahmut'un hayatından 16 R 1255/ 29 Haziran 1839'da ümit kesildiğini belirtmektedir, bkz. **a.e.** III, s. 180.

[88] **Tarih Musahabeleri**, 11-12. *"Mahmud Han'ın evâhir-i saltanatında za'f-ı beden ve maraz-ı müzminine mebni keff-i yed ettirilerek, büyük şehzade Abdülmecit Efendi'nin iclâsını tâlib bir fırka*

Londra'da bulunan Mustafa Reşit Paşa'yı gelişmelerden haberdar ederek, merkeze dönmesi konusunda kendisini ikaz etmişlerdir.[89] Anlaşılan ikinci grup, Abdülmecit'in tahta geçtiği anda Hüsrev Paşa ve ekibinin tüm idari dizginleri ele geçirmesinden çok çekinmekte, bu yüzden de liderleri konumundaki Mustafa Reşit Paşa'nın merkeze dönmesini ve bir durum değerlendirmesi yaparak stratejilerini belirlemek istemekteydiler. Ancak bu hizipler savaşından Hüsrev Paşa grubu galip çıkmış ve padişahın vefatı üzerine Abdülmecit'e ilk biat eden devlet adamları olmuşlardır.

II. Mahmut'un hayatından ümit kesildiği sırada, Hüsrev Paşa tarafından, sultanın vefatıyla İstanbul'da meydana gelebilecek karışıkların engellenmesine yönelik tedbirlerin alınması konusunda serasker Said Paşa uyarılmıştı. Yine Hüsrev Paşa tarafından Babıali vasıtasıyla, kara kuvvetlerine serasker olarak tayin edilmiş olan Hafız Paşa ile kaptan-ı derya Ahmet Fevzi Paşa'ya, durum netleşinceye ve kendilerine yeni bir emir gelene dek, oldukları yerde kalmaları talimatı gönderilmişti.[90] Meclis-i Vâlâ reisi Hüsrev Paşa, padişahın vefatından üç gün önce bu talimatları verebildiğine göre, fiilen idareyi ele almış demektir.

Hüsrev Paşa II. Mahmut'un vefatının an meselesi olduğunu düşündüğünden, cülus töreninde başkentte olması için Ahmet Fevzi Paşa'ya, derhal donanmayla İstanbul'a dönmesi talimatı göndermişti. Ancak bu sırada dostlarından Ahmet Fevzi Paşa'ya, II. Mahmut'un iyileşmekte olduğuna dair birtakım mektupların ulaşması, onu şüpheye sevk etmiştir. Ahmet Paşa doğal olarak dostlarından gelen mektuplara itimat ederek, Hüsrev Paşa hakkında bir takım ağır ithamlar içeren bir tahriratı Babıali'ye göndermiştir. Ancak kaptan paşanın bu yazısı II. Mahmut'un vefat günü, yani 1 Temmuzda İstanbul'a ulaşınca Hüsrev Paşa'nın eline geçmiş ve bu sebeple aralarındaki husumet zirveye ulaşmış oldu. Ertesi günü sadareti ele geçiren Hüsrev Paşa'nın ilk işi, Ahmet Fevzi Paşa'ya donanmayla İstanbul'a gelmesi, emre uymadığı takdirde vezaretinin kaldırılacağı talimatı göndermek olmuştur.[91]

---

zuhûr edip Hüsrev Paşa bu fırkanın mürevviclerinden imiş. Bunlara karşı Enderûn'da diğer bir fırka dahi Abdülmecit Efendi'nin ifnâsıyla henüz pek müsin olmayan padişahın tahlîsi gayretini güdermiş."

[89] İngiltere'nin İstanbul elçisi Ponsoby, Londra'ya gönderdiği 19 Haziran 1839 tarihli raporunda, padişahın ağır hasta olduğunun halk tarafından da bilindiğini, bazı nazırların bu kritik durumun farkına vardıklarından, Mustafa Reşit Paşa'ya haber göndererek hemen İstanbul'a dönmesini istediklerini ifade etmiştir, bkz. Akyıldız, **a.g.m**, s. 63.

[90] Kamil Paşa, **a.g.e**, III, s. 180; Ahmet Rasim, **a.g.e**, IV, s. 1917-18.

[91] **A.e**

Bu sırada Ahmet Fevzi Paşa'nın hazinedarı Hacı Akif Efendi, Çanakkale'ye giderek merkezde yaşanan gelişmeleri efendisine ayrıntılarıyla aktarmıştır.[92] Kaptan Paşa, Hüsrev Paşa'nın sadaret makamına geçişi ve gönderilen bu tehditkâr talimat karşısında dehşete kapılarak, katledilmek üzere merkeze çağırıldığına hükmetmiştir. Bu endişe sebebiyle Ahmet Paşa, yetiştirmelerinden Riyale Osman Bey'in de teşvik ve tahrikiyle, kurtuluşu Mısır valisine sığınmakta görmüş[93] ve donanmayla boğazdan çıkarak Beşike Limanı'na demirlemiştir. Diğer yandan, Mısır valisine affedildiğine dair ferman ile sadrazam Hüsrev Paşa'nın tahriratlarını götürmek üzere Peyk-i Şevket vapuruyla seyir halinde olan Akif Efendi, yolu üzerindeki donanmaya uğramıştır. Merkezdeki gelişmeleri kaptan paşaya arz eden ve donanmanın Mısır üzerine gitmesine gerek kalmadığını dile getiren Akif Efendi, Mehmet Ali Paşa'nın affedildiğine dair fermanı tebliğ etmek üzere İskenderiye'ye gönderildiğini beyan etmiştir.[94]

Boğça Adası civarında Iyéna adlı gemiyle devriye gezen Fransız Amiral Lalande, Kal'a-yı Sultâni'deki konsolosundan, Abdülmecit'in cülusu ve Hüsrev Paşa'nın sadarete atandığına dair bir mektup almıştı. Ardından bölgede Osmanlı donanmasını gören Lalande, kaptan paşayla görüşmek ve söz konusu haberleri bizzat iletmek istediğini bildirmiştir. Talebi kabul edilen ve birkaç adamıyla donanmaya gelen Lalande'ı, kaptan paşa adına Riyale Osman Bey karşılamıştır. Osman Bey görüşmede Mısır'a iltica kararı almalarının gerekçeleri olarak; Hüsrev Paşa ile Damat Halil Paşa'nın II. Mahmut'u zehirleyip genç yaştaki şehzade Abdülmecit'i tahta oturtarak idareyi fiilen ele geçirdiklerini, ilk icraatlarının muhaliflerini "idam etmek" olacağını ve kendilerinin de bu listenin başında geldiklerini dile getirmiştir. Donanmayla birlikte götürmeleri konusunda ise; bir ecnebi gemisiyle iltica etmelerinin mümkün olduğunu ancak, "Rus taraftarı" Hüsrev Paşa'nın devletin kara ve deniz kuvvetlerini Rusya'ya teslim etmesinden korktuklarından, hiç olmazsa donanmayı kurtarmak amacıyla birlikte götürdüklerini, Mısır valisiyle bir barış anlaşması imzalamak niyetinde olduklarını ve yolda Mısır filosuna rastlanıldığı takdirde, bir savaşa meydan vermemek üzere yanlarına

---

[92] Atâ, **Tarih**, II, s. 211.

[93] Lütfi Efendi, Ahmet Fevzi Paşa'yı çevresindeki adamların iğfal ettiği görüşündedir, bkz. Lütfi, **a.g.e.** VI, s. 41,132. Cevdet Paşa da aynı görüşü tekrarlar, bkz. ***Tezakir*, 1-12**, s. 7.

[94] Lütfi, **a.g.e.**VI, s. 41.

Fransız filosundan bir gemi verilirse çok memnun olacaklarını ifade etmiştir.[95] Kaptan Paşa'nın sığındığı gerekçelerden bir diğeri de İskenderiye'de Mısır donanmasıyla birleşerek İstanbul'a dönmek, Hüsrev Paşa ve ekibini tasfiye etmek ve devleti bu beladan kurtarmaktı.[96] Ahmet Fevzi Paşa'nın ilticasına kılıf[97] olarak sunduğu bu son gerekçenin Mısır valisi tarafından desteklenmesi imkansızdı. Çünkü Mehmet Ali Paşa Hüsrev Paşa'nın azlinden başka, Mısır ve Suriye'nin de ırsen kendisine verilmesini istiyordu.[98]

Babıali bu sırada gerçekten de çok zor durumdaydı. 5 Temmuzda resmen Nizip bozgunu haberi merkeze ulaşmıştı.[99] Babıali bunun dehşetini yaşarken, Amiral Lalande'ın Riyale Osman Bey ile yaptığı görüşme ve donanmanın Mısır'a götürülmek üzere olduğunu bildiren raporunun Fransız elçisi tarafından Babıali'ye intikal ettirilmesi[100] tam anlamıyla ikinci şoku yaşatmıştır. Tablo gerçekten de vahimdi zira, Osmanlı Devleti kara ve deniz kuvvetlerini tamamen kaybetmek tehlikesiyle yüz yüze gelmişti. Bu sırada Mısır valisine sulh için Abdülmecit'in fermanı ve sadrazam Hüsrev Paşa'nın tezkiresiyle gönderilen Akif Efendi, Mısır'a ulaşmak üzereydi. Ancak kara ve deniz cephesinden gelen şok edici bu iki haber, Osmanlı saltanatını, valisi karşısında tamamen acze düşürürken, Kavalalı' nın elini oldukça güçlendirmişti.

Bu vahim tablo karşısında, donanmanın geri dönmesini sağlamak amacıyla, bahriye müsteşarı Muhsin Efendi'yle, görevinde ibka olunacağına dair kaptan paşaya bir hattı hümayun gönderilmiştir.[101] Babıali'den Muhsin Efendi'ye, biri Ahmet Fevzi Paşa'nın görevinde ibka olunduğunu, diğeri ise Riyale Mustafa Bey'in yerine atandığı

---

[95] Kamil Paşa, **a.g.e,** III, s.181. Kamil Paşa Lalande'ın bu gerekçelere itirazını ve böyle şahsi bir meseleden ötürü, kaptan paşayla dost olacağım derken, Sadrazam Hüsrev Paşa'yı karşısına alamayacağını net bir biçimde dile getirmiş, bununla birlikte, Mısır donanmasıyla karşılaştıklarında bir çatışma çıkmasını önlemek amacıyla, yanlarına bir Fransız gemisi de vermiştir. Ayrıntılar için bkz. **a.g.e,** s.182-183.

[96] Cevdet Paşa, Tezakir, 1-12, s. 7; Lütfi, **a.g.e.,** VI, s. 132. Bu sırada Ahmet Paşa donanma ricali arasında en nüfuzlu olanlardan Ferik Mustafa Paşa ile diğer birkaç kişiyi emellerine engel olmasın diye amiral gemisinde bir odaya tıkarak gözetim altına almıştır, bkz. Lütfi, **a.g.e,** VI, s. 41.

[97] Karal, Ahmet Fevzi Paşa'nın Mısır valisine; Hüsrev Paşa' nın II. Mahmut'u öldürdüğünü, sadareti zorla ele geçirdiğini ve "Ruslara satılmış bir adam" olduğunu söylediğini ifade etmektedir, bkz. Karal, **Osm Tar,** V, s.196.

[98] İnalcık, **DİA**, XIX, s. 44, **İA**, s. 614.

[99] Ahmet Rasim, **a.g.e**, IV, s. 1917. Mustafa Nuri Paşa ise Nizip mağlubiyeti haberinin 4 Temmuzda İstanbul'a ulaştığını kaydeder, bkz. **Netaicu'l Vukûât**, IV, s. 93.

[100] Kamil Paşa, **a.g.e**, III, s .183.

[101] Atâ, **Tarih**, II, s. 213.

ve donanmayı alarak İstanbul'a getirmesini amir iki ferman verilmişti. Hüsrev Paşa'nın planına göre; Muhsin Efendi önce Ahmet Paşa'ya ibka fermanını verecek, ardından da riyale beye ikinci fermanı vererek görevini tamamlayacaktı. Planlandığı gibi, Muhsin Efendi donanmaya Rodos açıklarında yetişerek[102] ibka fermanını Ahmet Fevzi Paşa'ya vermiş ve herkesin huzurunda ferman okunmuştur. Ancak umulmadık şekilde, Ahmet Paşa, donanma mensuplarıyla görüşüp aleyhinde şifahi bir talimat verme ihtimalini göz önünde bulundurarak, Muhsin Efendi'yi kethüdası Şerif Ağa'nın gözetimine havale etmiştir. Bu yüzden, Riyale Mustafa Bey'e ikinci fermanı veremeyen ve üzerinin aranması halinde foyasının ortaya çıkmasından endişelenen Muhsin Efendi, bu ikinci fermanı denize atmak mecburiyetinde kalmıştır.[103]

Donanmada bu gelişmeler yaşanırken, henüz haber aldığı Nizip zaferinin sevinci içinde olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, kaptan paşanın kısa bir süre sonra kendisine iltica edeceğini haber alınca, hem şaşırmış hem de sevinci ikiye katlanmıştır. Ahmet Fevzi Paşa ise, İskenderiye limanına ani bir hareketle girdiği takdirde Mısır donanmasının ateşine maruz kalmamak için, kethüdası Şerif Ağa'yı bir korvet ve bir takım tahriratlarla önden sevk etmeyi de ihmal etmemiştir.[104]

İskenderiye'de meraklı bekleyiş sürerken, Nizip felaketi ve donanmanın firarından önce padişahın talimatıyla sulh tahriratlarıyla gönderilen Akif Efendi de Mısır'a varmıştı. Akif Efendi Mısır valisine getirdiği tahriratları sunduğu mülakatında; yolda Osmanlı donanmasına rastladığını ve gerekli talimatları ileterek merkeze dönmelerini sağladığını ifade etmiştir. Ancak bu sırada limandaki gözcülerin, İstanbul donanmasına benzer bir filonun yaklaştığını haber vermeleri üzerine, Mısır valisi haberi yokmuş gibi hiddetlenip "*bre aman bu nasıl havadistir böyle şey olur mu bakın makın*" demiş ve Osmanlı donanması olduğu haber verilince Akif Efendi'ye dönerek "*efendi bu*

---

[102] Atâ Bey, Muhsin Efendinin donanmaya Çeşme-Sakız civarında yetiştiğini kaydetmektedir. **a.g.e.** II. s.212.

[103] **Netaicü'l-Vukû'ât.** IV. s. 94. Mustafa Nuri Paşa bu planın acemiliğine dikkat çekerek, her iki ferman da alenen ilan edildiği takdirde, donanmadaki büyük çoğunluğun Mısır'a ilticayı onaylamasının imkansız olduğunu ve riyale beyin kaptan-ı deryalığına destek verip Ahmet Paşa ile etrafındaki birkaç adamını bertaraf edeceklerini öne sürmektedir. Muhsin Efendi'nin gönderilişi ve yaşanan gelişmeler için ayrıca bkz. Kamil Paşa, **a.g.e.,** III. s.183; Lütfi, **a.g.e.**, VI. s. 40-41. Kamil Paşa, Ahmet Fevzi Paşa' nın ibka fermanını gizlice okuduktan sonra, donanma ricaline, gönderilen fermanın Mısır valisiyle sulh yapıldığını ihbar etmek için gönderildiğini söyleyerek, onlar nazarında Mısır'a doğru hareketini meşrulaştırdığına dikkat çekmektedir. Atâ Bey ise Muhsin Bey'in korkusundan kendisine verilen şifahi talimatları aktaramadığını ifade etmektedir. bkz. **a.g.e.**, II. s.213.

[104] Kamil Paşa, **a.g.e.**, III. s. 184.

ne haldir sen beni iğfâl için mü geldin" şeklinde serzenişte bulunmuştur. Akif Efendi ise can havliyle bin türlü yemin ederek, bu işten kesinlikle haberi olmadığı karşılığını vermiştir. Kısa süre sonra limana giren Osmanlı donanmasından iltica talebi gelmesi üzerine, Akif Efendi canını zor kurtarabilmiştir.[105] Donanmanın Mısır'a iltica ettiği haberi 14 Aralık 1839'da İstanbul'a ulaşmış ve 8 Ocak 1840'da Firari Ahmet Paşa azledilerek, Hüsrev Paşa'nın en gözde adamlarından Damat Said Paşa, kaptan-ı deryalığa atanmıştır.[106]

Mısır valisi, iltica eden Osmanlı donanmasını ve artık "firari" ve "hain" lakabıyla anılan Ahmet Fevzi Paşa'yı şaşalı bir törenle karşılarken,[107] diğer taraftan Akif Efendi'nin getirdiği sulh teklifini elinin tersiyle itmiştir. Onun bu tavrı takınmasında, hasmının kara ordularını Nizip'te bozduktan sonra donanmasının da gelip iltica etmesi, elbetteki en önemli etken olmuştur. Ayrıca daha önce Sarım Bey aracılığıyla yapılan barış teklifinde, kendisine Mısır'a ilave olarak Sayda eyaleti ile Trablusşam sancağının veraset yoluyla tevcihi teklif edilmişken, şimdi sadece Mısır'ın teklif edilmiş olmasını Hüsrev Paşa'nın kendisine duyduğu husumetin bir sonucu olarak yorumlamış ve şiddetle reddetmiştir. Bunun sonucu olarak da kısa süre sonra Mehmet Ali Paşa, Hüsrev Paşa'nın, başta kaptan paşa olmak üzere, diğer donanma ricalinin derhal tutuklanarak İstanbul'a iadesi talebini ciddiye bile almamıştır.[108]

d. Siyasi Rakiplerine Karşı İktidarını Koruma Gayretleri

Hüsrev Paşa sadareti ele geçirdikten sonra, gerçekten de ummadığı şekilde, önce Nizip'ten kara ordusunun mağlubiyet haberi ve ardından da kendisini "kedere

---

[105] Lütfi, **a.g.e.,** VI, s. 41-42; **Tarih Musahabeleri**, s. 13. Vakanüvis Lütfi Efendi, Akif Efendi'nin Mısır'a ulaşmasından ne kadar sonra Osmanlı donanmasının Mısır'a vardığı konusunda, net bilgi alamadığını ifade etmektedir. Kamil Paşa ise hadiseyi vakanüvis efendiden biraz daha farklı olarak nakleder. Ona göre Mısır valisi Osmanlı donanmasının iltica edeceğinden önceden haberdardır, dolayısıyla böyle bir telaş ve endişe yaşamamıştır, bkz. **a.g.e.**, III, s. 184.

[106] Mehmet Süreyya, **Nuhbetü'l-Vekâyi**', s. 70-73. Bu atamaya dair sadır olan hat-ı hümayunda yer alan ifadeler ,bu ihaneti olabildiğince önemsiz gösterme çabası ve devletin içine düştüğü zaafı örtbas etme gayretini yansıtması bakımından dikkate değerdir.

[107] Kamil Paşa, **a.g.e**, III, s.185.

[108] Lütfi, **a.g.e.**,VI, s. 44-45. Hüsrev Paşa'ya gönderdiği mektupta, Mehmet Ali Paşa *"Cennet-mekân Sultan Mahmut Han hazretleri ülke-yi Mısriyye ve eyâlet-i Sayda ve Trablusu hervech-i te'yid ihsân buyuracağını va'ad buyurduklarında süret-i istiğnâ gösterdiğim yakînen ma'lûm-i alileri olduğu halde tebeddül-i devr iktizâsınca hod be hod mesned-nişîn-i sadâret-i 'uzmâ olduğunuz gibi yalnız ülke-yi Mısriyyeyi teklifi tecviz buyurmanız"... "kin ve gaddarlığınızdandır"* diyor. Bu konuda ayrıca bkz. Ahmet Rasim, **a.g.e.,** IV, s. 1922; Kamil Paşa, **a.g.e,** III, s.184.

boğan"[109] donanmanın firarı olayıyla karşı karşıya kalmıştır. Onda siyasi anlamda hayal kırıklığı yaratan bir başka olay da Mustafa Reşit Paşa'yı katlettirme teşebbüsünde başarısız olmasıdır.

II. Mahmut'un saltanatının son günlerinde, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa Londra elçisi olarak Mısır sorununun çözümüne yönelik çabalarını sürdürürken, İstanbul'daki bir dostundan mektup almıştı. Mektupta, Mısır sorununun çözümünde henüz önemli bir gelişme kaydedilememiş olmasını Hüsrev Paşa'nın kendisinin aleyhine kullanmaya çalıştığı, hatta idamına dahi ferman aldığını ihbar edilmiş, padişahın hasta olduğunu ve İstanbul'a dönüşünü olabildiğince geciktirmesi tavsiye edilmiştir. Bunun üzerine Reşit Paşa, hastalık bahanesiyle Londra'dan ayrılışını geciktirmiş ve bu sırada II. Mahmut'un vefatı gerçekleşmiştir.[110] Reşit Paşa Paris elçisi Fethi Paşa'yı ziyarete gittiğinde, Fransa kralının huzuruna çıkmış ve bu sırada Sultan Abdülmecit'in cülusunu haber almıştır. Hatta Fransa kralı, kısa sürede İstanbul'a ulaşabilmesi için Marsilya'da bir gemi hazırlatabileceğini söylemiş, ancak Mustafa Reşit Paşa bunu kabul etmemiştir.[111]

Mustafa Reşit Paşa İstanbul'a ulaştıktan[112] sonra, Babıali'ye giderek sadrazam Hüsrev Paşa'yı ziyaret etmiş ve umduğunun aksine gayet de hoş karşılanmıştır.[113] Görüşmede, devletin karşı karşıya bulunduğu sorunların üstesinden gelinmesinde, katkısının çok büyük olduğunu ifade eden Hüsrev Paşa, aynı zamanda hariciye nazırı da olan Reşit Paşa'ya *"Uhdenizde bulunan umûr-ı hâriciye nezâretini rü'yete bed' u mübâşeretinizi arz ediyorum, tezkireyi bizzat mâbeyn-i hümâyuna götürüp hem 'arz-ı*

---

[109] BOA., İ. MV/117 lef 4. Hüsrev Paşa bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: *"Ma'lûm-ı seniyyeleridir ki on, on bir mâh sadarette oturdum. Ordu-yu hümayunun inhizâmı ve donanmanın böyle olması kederiyle nısfını hastalıkla geçirdim"*.

[110] **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**. I, s. 18. Müelliflerden Mehmet Galib'in babası Dahiliye Nazırı Said Efendi, Reşit Paşa'nın bizzat kendisine bu olayı ayrıntılarıyla anlattığını ve tüm ısrarlarına rağmen, kendisini uyaran dostunun adını söylemediğini nakletmiştir. Müelliflere göre muhbir, daha sonra defalarca serasker olan ve "Cihan Seraskeri" unvanıyla şöhret bulan Hasan Rıza Paşa'dır. Onlara göre; Rıza Paşa Reşit Paşa'nın fikirlerini desteklediği gibi, Hüsrev Paşa'nın rakipsiz kalarak idari nüfuzu büsbütün ele geçirmemesi için kendisini uyarmış, bkz. **a.g.e.** I. s.18-21; ayrıca bkz. Kaynar, **a.g.e.** s. 161-163.

[111] **A.e.** s.161-2.

[112] Ubicini, Reşit Paşa'nın 3 Eylül 1839'da İstanbul'a döndüğünü, Halil Rıfat Paşa'ya karşı Hüsrev Paşa ile anlaşarak görevde kalmayı başardığını kaydetmektedir. bkz. **1855'de Türkiye**. I. s.127. Ubicini'nin bu yorumu gerçeklere tamamen aykırıdır.

[113] Hüsrev Paşa bu görüşmede *"Canım paşa oğlumuz nerede kaldınız bizi çok beklettiniz"* şeklinde kendisini hoşça karşılamıştır. bkz. **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**. I, s.19.

keyfiyet ve hem de ifâ-yı vecâib-i 'ubûdiyyet ediniz" demiştir. Reşit Paşa, sadrazamın iyi niyetinden şüphelenmeden teşekkür ederek tezkireyi almış ve Beşiktaş sahil sarayında sultanın huzuruna çıkmıştır. Hüsrev Paşa söz konusu tezkireyle, Reşit Paşa'nın "*adâb ve adât-ı memleket ve usûl-ı mu'âmelât-ı devlet ile kâbil-i tevfik olmayacak ahvâl ve harekâtı ihtiyâr ve her bir hususça mübâlatsızlığa ictisâr eylediğinden bahisle izâle-i vücûdunu istîzân*" etmiştir. Bu tezkireyi okuyan ve "hiddetinden yere atan" padişah, derhal Reşit Paşa'nın huzura getirilmesini ferman etmiştir. Reşit Paşa'yla Avrupa'nın genel durumu ile iç ve dış sorunlar hakkında uzun bir mülakat yapan ve görüşlerinden hayli etkilenen padişah, Hüsrev Paşa'nın tezkiresini kendisine gösterdikten sonra, hariciye nazırlığı ile Londra büyükelçiliği görevlerinde ibka olunduğuna dair iradeyi hazırlatıp kendisine takdim etmiştir. Reşit Paşa bizzat padişahtan aldığı teminatla rahatlamış olarak, söz konusu iradeyi Babıali'ye getirip nazire yaparcasına Hüsrev Paşa'ya takdim etmiştir.[114] Abdurrahman Şeref Bey, Hüsrev Paşa'nın söz konusu tezkiresinin, daha sonra Reşit Paşa'nın eline geçtiğini Necib Molla'nın kendisine naklettiğini ifade etmektedir.[115] Sultan Abdülmecit'in sadrazama rağmen bu olayda Reşit Paşa'ya mutlak manada arka çıkması, onu himaye ile Hüsrev Paşa'ya karşı kullanma ve saltanatın nüfuzunu Babıali'nin vesayetinden kurtarma hamlesi olarak da yorumlanabilir.[116]

Hüsrev Paşa'nın Reşit Paşa'yı en önemli siyasi rakibi olarak gördüğü muhakkaktır ve rakibini ortadan kaldırmak için katline kalkışmıştır. Reşit Paşa'nın özellikle Mısır sorununun çözümü konusunda İngiltere'nin siyasi desteğini arkasına almış olması, yıldızının iyice parlamasına imkan vermiş ve o oranda da rakiplerinin şimşeklerini üstüne çekmiştir. Ponsoby'nin şu ifadeleri Hüsrev Paşa'nın rakibi hakkındaki duygularına dair bir başka gözlemdir: "*İmkân olsa Hüsrev Paşa'nın Reşid Paşa hazretlerini külliyen def' u izâle edeceği mülahazadan ba'îd değildir.*"[117] Ancak onun bu acımasız görünen işe kalkışmasında, siyasi rekabetin dışında, "Frenkçe

---

[114] Mehmed Selahaddin. **Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyasiyyesi**. s. 20-21; Kaynar, **a.g.e.**, s.161-163; Ali Fuat, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s. 8.

[115] **Tarih Musahabeleri**, s. 12.

[116] Kaynar, **a.g.e.**, s. 166; **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, I, s. 21.

[117] Kaynar, **a.g.e.**, s. 329.

konuşmasının" ve "Frenkler gibi gözlük takması"nın da rol oynadığı gibi gerçekçi olmayan ve ciddiye alınmayacak iddialar da öne sürülmüştür.[118]

Hüsrev Paşa'nın azli için yoğun çaba sarf eden bir diğer kişi de Kavalalı Mehmet Ali Paşa olup, donanmanın ilticasının hemen ardından gönderdiği mektupta, Hüsrev Paşa'nın "zorla ele geçirdiği" sadaretten istifa etmesi gerektiğini bildirmişti.[119] Mısır valisi 16 Ağustos 1839 tarihli ikinci mektubunda[120] da aynı çağrıyı yineledikten sonra; yıllardır devlet için yaptığı hayırlı hizmetlerin görmezden gelinip bir "ecnebi" gibi algılanmasından sorumlu tuttuğu Hüsrev Paşa hakkında; kırk yıldır hiçbir işte başarılı olamadığı, halkın ve devlet adamlarının asla kendisine güvenmedikleri, hatta hakkında gayrimüslimlerden bile Mısır'a şikayet yazılarının gönderildiğini ve sadaret makamında kalmasının her şeyi daha da kötüleştireceğini, aslında kadim hukuklarına binaen sadaretten istifa çağrısını gizlice iletmek niyetinde olduğunu, ancak gasp olayı, donanma ricaline karşı takındığı tavır ve özellikle de kendisini ecnebi yerine koymasından ötürü bunu aleni yapmaya karar verdiği şeklinde ciddi ithamlar öne sürmüştür. Mısır valisi sözlerini şu şekilde devam eder: "*Bu da'vâmız dünyada faysal-pezîr olup ahirete kalmasa güzel olur, zira mesned-i sadâretten isti'fâya rağbet buyurmazsanız millet-i islâmiyye beyninde bu keşâkeş kalır ve zannıma göre bendenizi kimse ta'yîb etmeyip el hâdî azlem kavli hakk-ı âlînizde naklolunur. Ne derlerse desinler makdûh-ı alemiyân olurum ve mesnedimde kalırım da'vâmı mahşerde görürüm buyurursanız ona da hudâ kerimdir dünyada mağlub etmeyen hak ahirette de bu abd-i acizini gâlib ve muvaffak edeceğine şüphem yoktur...cenab-ı âlîniz zannettiğiniz gibi merğûb-ı millet ve dediğiniz şeyleri icrâya muktedir zât-ı kaviyyu'l-himme değilsiniz*" dedikten sonra "*her ikimizin yaşları kemaldedir ben de işleri oğlum İbrahim Paşa'ya teslim etmek niyetindeyim ancak bu sizin sadaretten istifanız ve artık bir kenara*

---

[118] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. I, Kısım II, Ankara 1991, s. 44. Bayur bu konuda her hangi bir kaynak göstermemektedir. Seraskerlik bahsinde ayrıntılı olarak temas ettiğimiz gibi, Avrupa'dan askerlikle ilgili eserleri getirten, bunların tercümelerinde önayak olan ve kendi cebinden para ödeyerek Ermeni Mardiraki adlı bir tercüman ile Moltke'yi de bu işte istihdam eden Hüsrev Paşa'nın, Reşit Paşa Frenkçe konuşuyor şeklinde bir propagandanın arkasına sığınması, her şeyden önce kendini inkar etmek demek olacağı gibi, son derece gülünç duruma düşürürdü. Bundan başka Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinde de ilk adımı yine Hüsrev Paşa atmış ve bunların masraflarını da uzun zaman kendi cebinden karşılamıştır. Dolayısıyla Bayur'un ifadeleri, yazdıklarını desteklemek için kaleme aldığı bir kanaatten ya da asılsız bir rivayettten başka bir şey değildir.

[119] Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 42-44.

[120] Cevdet Paşa, sadrazam olduktan sonra Mehmet Ali Paşa' nın Hüsrev Paşa' ya gönderdiği bu iki mektup hakkında "*Tarihe derc olunacak letâif-i muharrerâttan*" dır diyor. bkz. **Tezakir, 1-12**, s. 5.

çekilmeniz şartına bağlıdır. "eğer çi Mehmed Ali senin tuzun kurudur inzivâ etsen de elverir, ama benim halim sana kıyâs olunmaz varidât-ı yevmiye olmadıkça olmaz buyurursanız, yemin etmek her ne kadar adetim değilse de vallahi'l-azîm ve billahi'l-kerîm dâhilen ve hâricen hey'et-i mecmuâ-yı dâire-i aliyyelerine, masârifât-ı me'lûfe-i seniyyelerine zerre kadar tedennî ve noksan târî olmamak ve her bir şeyi fevkalâde ve baliğan ma belağ ziyade olmak şartıyla idare-i devletinizi deruhde ederim ve bu hususta sened veririm...efendim eğerçi sadaretten istifa ederim, lakin maslahata alışmışım İstanbul'da şöylece bir mahalde işsiz güçsüz oturmaya canım sıkılır buyurursanız, bendeniz de bunu tefekkür ederek Mısır'da oturmayayım Hicaz'a gidip Mekke-i Mükerreme'de bir konak ve Taif tarikinde vâki' cebel bâlâsında bir kasr binasıyla orada ârâm u uzlet ve ilâ ahiri'l-'ömr evkât u sa'âtimi ibâdât u tâ'ata sarf ederek tahsîl-i zuhr-ı ahiret edeyim diye kurmuş ve hatta ....zat-ı aliniz de muvafakat buyurursanız iki konak ve iki kasır yaptırsak...şu yaşımızdan sonra dağdağâ-yı alemden çekilsek cenâb-ı hakka ibadât u ta'at etsek ve millet-i islâmiyye dahi kalben kâliben birleşip bir hayat-ı taze bulsa ğâyetü'l ğâye güzel olmaz mı ve hâl-i hayâtımızda şu iki zât encâm-ı kâr niyet-i hayriyyelerini isbât ettiler diye memdûh-ı cihâniyân olacağımızdan başka tarihlere geçip dâmen-i kıyamete kadar zikr-i hayrımız elsine-i siğar u kibârda kalmaz mı..."[121]

Mısır valisi bir taraftan mektuplarıyla Hüsrev Paşa'yı ikna etmeye çalışırken, diğer taraftan Sivas müşiri ve şark seraskeri Hafız Paşa'ya gönderdiği mektupla, kendisi sadaretten azledilmedikçe aradaki çekişmenin bitmeyeceğini ve müslüman kanı akmaya devam edeceğini açıkça dile getirmiştir.[122] Çok net bir biçimde görüldüğü gibi Mısır valisi, Hüsrev Paşa'yı isyanının kılıfı yapmış ve yaşanan sorunları bu şekilde kişiselleştirerek, saltanata sadık bir kul imajı vermeye özellikle gayret etmiştir. Böylece kalkıştığı isyan hareketinin niteliğini değiştirerek, yaşananları şahsi bir çekişme gibi daha makul ve masum bir gerekçeye indirgemiş ve devlet adamlarının saltanat adına sarsılmaz bir blok şeklinde kendisine cephe almasının önüne geçmeyi hedeflemiştir.[123]

---

[121] Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 44-47 arasında bu çarpıcı mektubun sureti verilmiştir. Çok kısa bir özeti için ise bkz. **Tarih Musahabeleri**, s. 13-14.

[122] BOA., YEE. 48/20.

[123] Mısır ordusunu yok etmek üzere Ağa Hüseyin Paşa komutasında gönderilen ordunun defterdarı Tahir Efendi'nin şu sözleri, bu propagandanın taraftar bulduğuna çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir: *"Bu ne keyfiyettir ki ben cânib-i saltanat-ı seniyyeden Mısır üzerine sevk olunan ordunun defterdarı olduğum halde, gönlüm o tarafa muhib ve müteveccihdir"*, bkz. **Netaicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 95-96.

Söz konusu muhalefet bloğunu parçalamak amacıyla da devlet adamlarına gizlice gönderdiği mektuplarla, Hüsrev Paşa'yı on yıldır yaşanan gerginliklerin ve savaşların yegane sebebi olarak takdim etmiştir.[124]

Mısır valisi propagandasında başarılı olduğu takdirde, Hüsrev Paşa'yı yalnız bırakacağı gibi, azli için içten baskı kurma fırsatı bulacak ve tabir caizse Babıali'nin kendi kuyruğu ile oynamasını sağlayacaktı. Diğer yandan donanmanın ilticası da Mehmet Ali Paşa'nın ekmeğine yağ sürmüş ve mektuplarında sürekli olarak bu hususu öne çıkararak, bir tek kendisinin değil tüm devlet adamlarının Hüsrev Paşa yüzünden korku ve dehşet içinde olduklarına delil olarak sunulmuştur.[125] Yine bu politikanın bir parçası olarak Mehmet Ali Paşa bazı valilere, yeniçeriliğin kaldırılması ile ardından "elbise-i ecnebiye" ve sair hoş görülmeyen bir takım reformların, padişahı da aldatan Hüsrev Paşa'nın marifeti olduğunu içeren mektuplar göndermiştir. Anadolu'yu karıştırmak amacına kılıf olarak da yine Hüsrev Paşa'nın azlinin şart olduğu ve devletin ancak bu şekilde kurtulabileceğini belirtmiştir. Mehmet Ali Paşa bu yönde bir girişimleri olduğu takdirde, Anadolu'daki valilere her türlü desteği vereceğini vaat etmişse de bundan umduğu sonucu alamamıştır. Ayrıca hac için Mısır'a uğrayan herkese ikramda bulunarak gönüllerini alan ve adamları aracılığıyla padişaha sadık bir kul olduğu yönünde propaganda yaptıran Mısır valisi, tüm sorunların kaynağı olarak nitelediği Hüsrev Paşa aleyhinde kamuoyu oluşturmaktan geri durmamaktaydı. Bu propagandanın etkisiyle halk nazarında kahramanlaşan Mısır valisi, Kırım Hanlığı'nın bile ancak kendi sayesinde kurtarılabileceği fikrine taraftar bulmakta zorlanmamıştır. Buna inanmayı kolaylaştıran unsurlar olarak, daha önce Kölemenlerin Mısır'dan ve Vehhabilerin Harameyn' den temizlenmiş olması, kendisi için henüz hafızalardan silinmemiş somut başarılar ve olumlu referanslardı.[126]

Mısır valisinin, bu sırada diğer devlet adamlarına Hüsrev Paşa'nın mutlak surette azli ve aradaki anlaşmazlıkların ancak bu şekilde giderilebileceğine dair

---

[124] A. Rıza ve M. Galib Beyler bu durumu şu şekilde tespit etmektedirler: *"Hüsrev Paşa bilhassa Mısır valisi Mehmet Ali Paşa' nın Osmanlı hükümetine karşı vukua gelen uygunsuz hareketlerinin zahiri sebebi olmuştur"*, **a.g.e.** I, s. 66-67; Basiretçi Ali Bey de benzer ifadeler kullanır. bkz. **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme**, Dersaadet 1325, s. 26-27.

[125] Mısır valisi hem birinci hem de ikinci mektubunda bu hususa defalarca vurgu yapmıştır. Sadece birini aktaralım: *"Devlet-i aliyye ve millet-i İslamiyye zât-ı sâminizden emin ve mutmain olmayıp donanmâ-i hümâyun-ı şâhâne ricâlinin bu hareketleri isbât-ı müddeâya delîl-i kâfî olarak... "*, bkz. Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 45.

[126] **Netâicu'l-Vukû'ât**, IV, s. 95.

mektuplar yazdığı, hariciye müsteşarı Rıfat Paşa'nın gönderdiği cevabi mektuptan da anlaşılmaktadır. Rıfat Paşa mektubunda, Hüsrev Paşa'nın da kendisi gibi uzun yıllardır devlete hizmet eden bir devlet adamı olduğuna işaret ettikten sonra, aslında siyasi hırs ve ikbal kaygısı olmadığı, ancak padişahın "hâdisü's-sin" oluşunun sadaret makamında "âkil ve ehl-i tecrübe bir zâtın" bulunmasını gerektiğini, dolayısıyla azlinin isabetli olmayacağını dile getirmiştir. İki devlet adamını uzlaştırmak isteyen Rıfat Paşa, geçmişte meydana gelen bir takım olaylardan ötürü aralarında nefret ve husumet oluştuğunun herkesçe bilindiğini, ancak artık bunun bitirilmesinin devlete ve millete çok faydalı olacağını ve de bazı şeylerin sandığı gibi olmadığını da sözlerine ilave etmiştir.[127] Bu tür arabuluculuk girişimlerine rağmen, Hüsrev Paşa'nın sadaretten istifa etmeyi kabul etmemesi ve Mehmet Ali Paşa'nın da bu gerekçenin arkasına sığınarak bağımsızlık yönündeki çabalarını sürdürmesi sebebiyle, söz konusu çekişme alevlenerek sürmüştür.

e. Hizipler Savaşı ve Sadaretten Azli

Hüsrev Paşa sadarete atandıktan sonra, Mustafa Reşit Paşa ve destekçileriyle arasındaki çekişme daha da şiddetlenmiştir. Bu siyasi rekabet, Reşit Paşa'nın katledilmesine dair sadrazamın padişaha müracaat etmesiyle, tam manasıyla husumete dönüşmüştü. Ancak padişahın bu talebi reddederek hariciye nazırına teveccüh göstermesi ve özellikle de Mısır sorununun çözümünde Reşit Paşa'nın Avrupalı devletlerin yardımını arkasına almış olması, siyasi kariyer bakımından Hüsrev Paşa'nın önüne geçmesini sağlamıştır.[128] Diğer yandan, Hüsrev Paşa'nın sadaret makamını ele geçirmesi Mısır meselesini iyice alevlendirdiği gibi, Kavalalı' nın uzlaşmaz tavrının kılıfı haline gelmişti. Bir de Ahmet Fevzi Paşa'nın donanmayı Hüsrev Paşa'nın husumetinden dolayı Mısır'a kaçırdığını ifade etmesi, kendisinin bu makamda kalmasını sorgulanır hale getirmiştir. Dahası Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nın ilanındaki gayretleri ile ilanından sonra Avrupalı devletlerin sergilediği dostane tavır ve özellikle Mısır sorununun çözümünde daha aktif rol alacaklarının sinyallerini vermeleri, bu sorgulamanın şiddetini daha da arttırmıştır.

---

[127] Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 47-49.

[128] Findley, **a.g.e.**, s. 153.

Reşit Paşa'nın Mısır sorununun çözümünde padişahın ümidi haline gelmesiyle, onun siyasi kariyerini bitirmek amacıyla kadim iki düşman, Hüsrev Paşa ile Kavalalı' nın işbirliğine gidebilecekleri konusunda Ponsoby'nin Reşit Paşa'yı uyarması, bu rekabetin ve siyasi oynaklığın boyutlarını göstermesi bakımından ilginç ve hayli düşündürücü görünmektedir.[129] Sonuç olarak, bu hizipler savaşında padişahın net bir biçimde Reşit Paşa öncülüğündeki bürokrat kökenli liberal-Tanzimatçı kanattan yana ağırlığını koyması, Hüsrev Paşa'nın sadaretten azlini gündeme getirmiştir.

Bu sırada yaşanan dış politikayla ilgili bir başka gelişme, Hüsrev Paşa'nın iyice gözden düşmesine ve Rauf Paşa'nın öne çıkmasına imkan vermiştir. Sultan Abdülmecit tahta oturduğundan beri, Rusya'nın Hünkar İskelesi Anlaşması'nın hükümlerine dayanarak bir takım politik çıkarlar elde etmekte ısrar etmesi, sultanı bunaltmaktaydı.[130] Bu sebeple padişah, vükelanın huzurunda bu konuyu açarak, Rus isteklerinin halk nazarındaki saygınlığını zedelediğini dile getirdikten sonra, *"Çaresini bularak önünü almak umûr-dîde olan sizlere düşer...içinizde beni kayırıcı kimse yok imiş hakikaten yetim olduğumu anladım. Cenab-ı risâlet-meâba dehâletten başka tarîk-i necâtım kalmadı"* diyerek Hırka-ı Saadet dairesine kapanmıştır. Bu durum, başta sadrazam Hüsrev Paşa olmak üzere, tüm devlet adamlarını şaşkınlık içinde bırakmıştır. Ancak şaşkınlığı üzerinden çabuk atan Meclis-i Vâlâ Reisi Rauf Paşa, münasip bir lisanla sultanı teskin etmiş ve bu sıkıntıya çözüm bulmak üzere meşveret izni almıştır. Bu olayda Hüsrev Paşa *"şakk-ı şefe"* edemezken, *"Zaten akıl ve temkiniyle ma'rûf olan Rauf Paşa bundan sonra nezd-i Abdülmecit Hanîde bir kat daha tezyîd-i itibâr eylemiştir."*[131]

Hüsrev Paşa'nın azlinin habercisi olarak, sadarete geldiğinde serasker olarak atadığı kölesi Damat Halil Rıfat Paşa azledilmiştir. Silahlı kuvvetlere hükmeden kölesi

---

[129] Kaynar, **a.g.e,** s.329. Kaynar Ponsoby' nin mektubunun aslının hususi kütüphanesinde olduğunu kaydetmektedir.

[130] Rusya bu sırada Hünkâr İskelesi Anlaşması' yla kazandığı avantajları ve Babıali ile yakınlaşma sürecini, somut kazanımlara dönüştürmenin yollarını aramaktaydı. Bu süreçte Rusya, avantajlı konumunu özellikle de Mısır sorunun çözümünde Babıali'nin en önemli destekçisi gibi görünen İngiltere'ye kaptırmamak için her türlü siyasi manevraya baş vurmaktaydı. Mesela İngiliz Amiral Stafford İstanbul'a gelmek isteyince, Rusya'nın İstanbul elçisi devreye girerek sadrazam Hüsrev Paşa' ya şikayetini iletmiş ve bundan dolayı İngiliz donanması Çanakkale'den öteye geçememiştir, bkz. Iorga, **a.g.e.** V. s. 395.

[131] **Tarih Musahabeleri**, s. 7-8.

azledildikten hemen sonra da 8 Haziran 1840'da kendisi sadrazamlıktan azledilmiştir.[132] Hüsrev Paşa'nın azil gerekçesi, yaşlılığı[133] yüzünden *"nezd-i şahanede her hususa müreccah olan Tanzimat-ı Hayriye'yi"* icra konusunda, yeterince gayret gösterememesidir. Ancak gerçekte azlinin sebebi "Tanzimat aleyhtarlığı"[134] ve özellikle de hizipler savaşıdır.[135] Reşit Paşa ve destekçilerinin öne sürdüğü azil gerekçesi ise "irtişa" yani Tanzimat fermanının hükümlerine aykırı olarak rüşvet almış olmasıdır.[136] Diğer yandan halk arasında dolaşan bir söylentiye göre Hüsrev Paşa'nın azlinin nedeni; Ahmet Fevzi Paşa tarafından Mısır'a kaçırılmış olan Osmanlı donanmasını, "on günde getiririm" şeklinde söz vermesinin üzerinden aylar geçmesine rağmen, bunu başaramamış olması ve Avrupalı devletlerin askerlerinden oluşan bir orduyu, Mısır'a göndererek bu işi halletmek niyetinde oluşuydu.[137]

Dikkat çekici bir başka husus da Hüsrev Paşa'nın yerine Mehmet Emin Rauf Paşa'nın atanmasıdır. Hüsrev Paşa'nın azlinin hattı hümayunda belirtilen resmi gerekçesi, yaşlılığı ve bu yüzden Tanzimat'ın hükümlerini icra etmek konusunda yeterli gayreti gösterememesiydi. Ancak yerine atanan Rauf Paşa bu sırada atmış yaşında

---

[132] Lütfi bu konuda şu ayrıntıları vermektedir: *"Serasker Halil Paşa' nın infisali mahdumunun infial ve istiskalini mübeşşir olduğu rehin-i istidlal idi. Çün ki ahadühümânın tîşe-i infisâli aherin hâdim-i duvâr-ı ittisali olmak tabiidir. İşte bu hikmete mebnî olsa gerek ki Halil Paşa' nın azli arası çok geçmeden Hüsrev Paşa'nın dahî infisâli vukû' buldu"*, bkz. Lütfi, **a.g.e**, VI, s. 106; Ayrıca bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 75-76; **Sicill-i Osmani**, II, s.276; İnalcık, **a.g.md**, s. 44; **Verdü'l-Hadâik,** s.36; Atâ, **Tarih**, II, s. 119.

[133] Bunun bir bahane olduğu, yerine atanan eski Başvekil Mehmet Emin Rauf Paşa' nın da hayli yaşlı oluşu ortaya koymaktadır.

[134] Hüsrev Paşa' nın yerine sadrazam olarak atanan Rauf Paşa' ya hitaben gönderilen hattı hümayunda bu husus şöyle ifade edilmiştir: *"Selefin Hüsrev Paşa sinn-i pirîsi cihetiyle mesâlih-i devlet-i aliyyemize layıkıyla bakamadığı derkâr olup halbuki idare-i umûr-ı mülkiye ve hususiyle nezd-i şâhânemizde her bir hususa müreccah olan Tanzimat-ı Hayriyye ikdâmât-ı mütevâliye ve ve gayret-i dâimeye muhtaç olduğundan..."*, bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s.77-78. *"Hüsrev Paşa'nın sadaretten infisaline sebep Tanzimat-ı Hayriye aleyhinde bulunması imiş. Tanzimat usûl-ı atîkâ-i istibdâdiyyeyi imhâ içün bir kanun idi. Hüsrev Paşa gibi eski efkarda bulunanlar bunun hilafında idiler"*, bkz. Lütfi, **a.g.e**,VI, s. 106-107. Abdurrahman Şeref Bey ise *"Tanzimât-ı Hayriyye'nin ilanında makâm-ı sadarette istibdâdın rükn-ı rekîni olan Hüsrev Paşa' nın bulunması maksad-ı ıslâhât ile tezâd teşkil eyleyen tesadüfât-ı garîbedendir"* dedikten sonra, bu yüzden Mustafa Reşit Paşa'nın yoğun gayretleriyle çok geçmeden azledildiğini kaydetmektedir, bkz. **a.g.e**, s. 122.

[135] Findley, **a.g.e**, s. 153. Findley, başlangıçta sivil bürokrasi içinde küçük bir hizipten başka bir şey olmayan Tanzimatçıların, hem kendi hizmet branşı içindeki rakip güçlerle, hem de reformlarla en çok özdeşleşmiş olanlar ile daha farklı ve daha dar bir yenilik anlayışına sahip bir hizbin istilasına uğramış askeri liderlikle uzlaşmak zorunda olduklarını dile getirdikten sonra, şunları söyler: *"Burada sivil-bürokrat yenilikçilerin en önemli muhalifi, 1827-1837 yılları arasında seraskerlik yapan ve Mahmut'un 1839'de vefatının akabinde sadareti ele geçiren heybetli Hüsrev Paşa idi. Hüsrev Paşa eğitip hassas mevkilere yerleştirdiği çok sayıdaki köle sebebiyle alt edilmesi zor bir adamdı."*

[136] **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, I, s. 58

[137] BOA., C. ZP/315

olduğuna göre o da pek genç sayılmaz.[138] Dolayısıyla asıl gerekçeyi, liberal-bürokrat reformcu kanadın rövanş almak istemesinde aramak lazımdır. Hüsrev Paşa, sadareti skandal bir biçimde ele geçirdiğinde, Avrupa kabine sisteminin ilk adımlarından olan başvekalet kurumunu da ortadan kaldırmış, sadaret kurumuna "vekâlet-i mutlaka" unvanını ve işlevini yeniden kazandırarak "Tanzimatçılara büyük bir darbe vurmuştu".[139] İlk başvekil Rauf Paşa'nın Hüsrev Paşa'ya halef olması, bürokrasiden yetişen liberal Batıcı kanat açısından, rövanşın alındığını gösteren sembolik bir anlam taşımaktadır.

Diğer yandan, Rauf Paşa gibi daha önce birkaç kez sadaret makamını işgal etmiş kıdemli bir vezirin atanması, Hüsrev Paşa gibi muhafazakar ve geleneksel reformcu kanada mensup olanların tepkisini en aza indirgemek bakımından ihtiyati bir adımdı. Üstelik Rauf Paşa, siyasi figür olarak profili yüksek olmadığı gibi, son derece mutedil karakterli bir devlet adamıydı. Dahası, Hüsrev Paşa gibi bürokrasiden askeriyeye hatta saraya kadar bir çok yerde istihdam ettiği kölelerden oluşan bir ekibi de yoktu.[140] Dolayısıyla Rauf Paşa, padişahın tam desteğini arkasına almış olan Reşit Paşa ve ekibinin uygulamaya koymayı planladıkları reform esaslarına muhalefet etmeyecek ve bu geçiş döneminde siyaseten bir sıkıntı çıkarmayacaktı.[141] Gerçekten de öyle olmuş

---

[138] 1841 sonlarında siyasi dengenin değişmesi üzerine, Rauf Paşa da Hüsrev Paşa gibi yaşlılığı gerekçe gösterilerek 5 Aralık 1841'de azledilecek. Tanzimat muhalifliği ve sertliğiyle meşhur Mehmet İzzet Paşa sadarete atanacaktır. Lütfi, **a.g.e,**VII. s.21, 44-45. Dolayısıyla Rauf Paşa bir yılda yaşlanmadığına göre, Hüsrev Paşa' nın azil nedenini yaşlılığında değil, değişen siyasi dengelerde aramak çok daha gerçekçi görünmektedir.

[139] Findley, **a.g.e,** s.168. Findley, Mustafa Reşit ve özellikle de Âlî Paşa gibi Tanzimatçı sadrazamların dönemlerinde bu kurumun "vekâlet-i mutlaka" özelliği ve sıfatının, hatta sadrazamlar hakkında kullanılan ibarelerin daha da tumturaklı hale geldiğini ve aynı şekilde keyfi tavırların sürdürüldüğünü kaydederek Tanzimatçıları eleştirmektedir.

[140] Ahmed Rıfat Efendi Rauf Paşa' nın bu yönüne şu şekilde temas eder: *"Müşarun-ileyhin adem yetiştirmekte himmeti kasîr..."*, bkz. **a.g.e**, s.14. Findley'in de doğru olarak tespit ettiği gibi, Hüsrev Paşa, eğitip hassas mevkilere yerleştirdiği çok sayıdaki köle sebebiyle alt edilmesi zor bir adamdı", Findley, **a.g.e**, s. 153.

[141] Mustafa Nuri Paşa'nın Rauf Paşa hakkındaki yorumu şöyledir; *"Rauf Paşa'nın asâyiş-i hâl ve ârâmiş-i hâlinden başka mültezimi olmayıp, her sadaretinde asrının müteneffizânına teslîm-i zimâm-ı umûr etmek adeti olduğu, asrını müdrik olanların ma'lûmlarıdır"*, bkz. **Netaicu'l-Vuku'ât**, IV, s.123. Lütfi Efendi de *"Sadrazam Rauf Paşa muktezâ-yı mesleği üzere hiçbir maslahâtını üzerine almaz ve vaktinde en mukbil kim ise onun ardı sıra gider idi"* şeklinde bunu tasdik eder, bkz. Lütfi, **a.g.e,** VIII, s.28; Abdurrahman Şeref Bey ise *"Kesîrü't-tecrübe ve kalîlü'l-cür'e"* olan Rauf Paşa hakkında şunları kaydeder: *"Gençliğinde hayatını kurtaran kallaviye sinn-i şeyhûhetinde i'timâd edilemeyeceğine kat'iyyen kâil olduğundan, teceddüd teşebbüsâtına asla yanaşmamış"* ve sıkışınca *"Güzel amma artık kallavi bizi kurtaramaz"* cevabını verirmiş. İkinci sadareti sırasında Avusturya elçisi ve Mustafa Reşit Paşa öncülüğündeki yenilik gayretlerine *"Tavr-ı ihtiyatkârânesini tebdîl etmeyip bu yeni şeyleri alkışlamayarak kabul etmiş ve dünyanın bin türlü halini derpiş ederek ileride kendisine söz getirebilecek hareketlerden daima mücteneb bulunmuş idi"*, bkz. **a.g.e,** s. 6-9. M. Emin

ve Rauf Paşa reformların uygulanması konusundaki "isti'câl ve tehâlük"[142] ile Reşit Paşa'nın "cerbezesi" karşısında, idarenin dizginlerini kendisine teslim etmiş ve bu dönemde Babıali'ye "Bab-ı hâlî" denilmeye başlanmıştır.[143]

Hüsrev Paşa sadaretten azledildikten sonra altmış bin kuruşluk mazuliyet maaşı bağlanarak[144] Emirgân' daki yalısında ikamet etmekle yükümlü kılınmış,[145] ve izin almadıkça diğer devlet adamları ve memurlarla görüşmesi yasaklanmıştı.[146] Bu yasağın ve buna uymayanların ağır şekilde cezalandırılacakları hususunun kahvehanelerde sohbet konusu olmasına bakılırsa, gelişmelerin ayrıntılarından halk da haberdardır.[147] Kendisini sadaretten alaşağı eden rakipleri, onun önemli idari ve askeri kadroları işgal eden kölelerinden çekindiklerinden, ihtiyati bir tedbir olarak "ihtilattan men" kararı alınmış olmalıdır. Bu endişeler ve özellikle de Kırcalı takımından yalısında asker ve top bulunduğu şeklinde bir şayia yayılması üzerine, bir gece sahilhanesi askeri birlikler tarafından kuşatılmış ve Hüsrev Paşa bir vapura[148] bindirilerek, Tekirdağ'a doğru yola çıkarılmıştır.[149]

Âlî Paşa Hariciye Nazırı sıfatıyla 1855'de Viyana'da konferansa katıldığında, ikinci kez sadarete atandığı haberi gelince Fuad Paşa' ya gönderdiği mektupta devletin içinde bulunduğu sıkıntılara ve başkentin toz duman olan siyasi durumuna temas ettikten sonra, Mustafa Reşit Paşa'nın müdahaleciliğini eleştirmiş ve şöyle demiştir: *"Zira mevcut hali idareye kendimde kudret ve ne ikinci Rauf Paşa olmaya havsalamda genişlik göremiyorum"*, bkz. A. Rıza- M. Galib, **a.g.e.** I. s.95. Müelliflerin yorumu ise şöyledir: *"Zira Rauf Paşa'nın Sultan Abdülmecit, harici siyaset veya dahili ahval sebebiyle yahut da rakiplerinin ikbal ışığını söndürmek maksadıyla ara sıra kendisini sadrazamlıktan azlettirir ve fırtına geçince veyahut maksadı hasıl olunca yine kendini o makama getirir imiş"* **a.g.e,** I. s. 102. Iorga da bu duruma dikkat çekerek Mustafa Reşit Paşa' nın Rauf Paşa kabinesindeki en önemli siyasi figür olduğunu ileri sürer, bkz. Iorga, **a.g.e.** V. s. 397. Rauf Paşa' nın biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmani**, II. s. 423-24; **Verdü'l- Hadaik**, s. 11-15. Ahmet Rıfat Efendi de sadrazam Rauf Paşa' nın Akif ve Pertev paşaların aralıksız müdahalelerini "sabırla" karşıladığını ifade etmektedir, **a.g.e**, s.13. Ayrıca bkz. Kemal Beydilli, "Mehmed Emin Rauf Paşa", **DİA.**, XXVIII, s. 465-467; Mehmed Memduh, **Esvâtü's-Sudûr,** İzmir, 1328, s. 4-7.

[142] Engelhardt, **a.g.e.** s. 45

[143] **Tarih Musahabeleri**, s. 8.

[144] BOA., İ. DH/1583.

[145] Takvim-i Vekâyi, nr. 202'de, Hüsrev Paşa' nın ihtiyarlığına hürmeten sahilhanesinde ikamet etmesine müsaade edildiği kaydedilmektedir.

[146] BOA., Mühimme-i Mektûme, nr. 9, s.128.

[147] BOA., C. ZP/1747: Tophane, Boğazkesen mevkiinde Kara Cehennem'in kahvesinde Nusretiye Camii kayyum başısı Hacı Hafız Efendi sohbet ederken "Serasker-i sabık Halil Paşa ve Sadr-ı sabık Hüsrev Paşa sahilhanelerine, livalardan, paşalardan ve sair küberadan her kim gider ise cezası icra olunacak" diye tellallar vasıtasıyla ilan olunduğunu dile getirmiştir.

[148] Ramiz Paşa-zâde İzzet Bey, bu vapurun "Tekfurdağı'na mahsus tersane vapuru olduğunu" belirtmektedir, **Harita-i Kapudanân-ı Derya**, s. 204

[149] Takvim-i Vekâyi, nr. 202; Lütfi, **Tarih**, VI. s. 107; Mehmet Memduh Paşa, bunun sadece bir rivayet olduğuna dikkat çekiyor, bkz. **Esvâtu's-Südûr**, s.7; Abdurrahman Şeref Bey, bu şayianın sıhhatinin şüpheli olduğunu dile getirdikten sonra, *"Paşa'nın mücerreb olan hal ve şa,ânı bu gibi şüphelere*

Hüsrev Paşa tutuklandıktan sonra Kapıcıbaşı Halil Ağa'nın nezaretinde yola çıkarılmış ve 9 Temmuz 1840'da sürgün yeri olan Tekirdağ'a varmışlardır.[150] Daha sonra Temmuz ayı sonunda, kendisini gözetim altında bulundurmak üzere, merkezden bir miktar asker sevk edilmiş ve bu küçük muhafız birliğinin komutanı "vesveseye düşmemesi" için Hüsrev Paşa'yla görüşerek kendisine her türlü teminatı vermiştir.[151]

Halil Rıfat Paşa'nın seraskerlikten, ardından da efendisi Hüsrev Paşa'nın sadaretten azledilmesi ve ekibinin tasfiyesi, kamuoyunda da büyük ilgiyle karşılanmış ve günlük siyasi sohbetlerin ilk sırasını işgal etmiştir. Ancak bu sohbetlerin içeriğine bakılırsa, halkın bu iki devlet adamı hakkındaki kanaatleri hiç de olumlu değildir ve azledilmiş olmalarını sevinçle karşılamışlardır:

Mesela Divan yolu'nda Acı Hamam civarında cerrah Hacı Mehmet'in damadı Salih olayı şu şekilde değerlendirmiştir: "*Hüsrev Paşa hazretlerinin azlolunduğu iyi oldu ki herkesin üzerinden bir dağ kalktı. Zira bastığı toprağı dahi kazıp atmalı ki herkesin lisanından kurtulsun.*" Yeni Cami civarında İbrahim'in kahvesinde emtia gümrüğü mübaşirlerinden Bekir Efendi ise Halil Paşa'nın azlinin asıl sebebinin Hüsrev Paşa olduğu şeklinde halk arasında dedikoduların dolaştığını dile getirdikten sonra, "*kim etti de dünyada bulmadı eden bulur*" demiştir. Yine Koca Mustafa Paşa'da Arnavut Tahir'in kahvesinde Sakaoğlu Mehmet ise "*Hüsrev Paşa hazretleri sadâret-i uzmâya geldiler beher şey çığırından çıktı gitti. Eğer bir altı ay daha mesned-i sadarette bulunsaydı cümlemiz dilenci olurduk. Selefleri günlerinde niçün pahalılık olmaz idi. Kalpleri doğruya olduğundan beher şey de layıkıyla ganimet idi, eden bulur*" demiştir.[152]

Mahmut Paşa camii civarındaki Arif'in kahvesinde Tatar Mehmet: "*Hüsrev Paşa'nın bağteten azillerinde bir şey olmalı amma anlayamadık*" deyince arkadaşı "*inşallah bir şey yoktur. Kendisi müsinn olduğu için istifa edip mütekâid olmuşlardır.*" demiştir. Uzun Çarşı başında yol üstünde ayakta Hafız Paşa'nın enişteşinin uşağı Hasan: "*Hüsrev Paşa'nın azilleri isabet oldu zira bizim beye husumeti vardı. Bizden*

---

mahal verir idi. Hulemâsı İstanbul'dan def' u teb'idine bir güzel vesile bulmuş oldular" yorumunu yapar. bkz. **Tarih Musahabeleri**. s. 14.

[150] BOA., İ. DH/1486; Mühimme-i Mektume, nr. 9, s.128; **Takvim-i Vekâyi'**, nr. 202; Tekfurdağı naibinin ilamı için bkz. İ. DH/1486 lef 1.

[151] BOA., İ. DH/864.

[152] BOA., C. ZP/1833.

bulmadı hüdâdan buldu. Politikacı bir zat idi. İbadullahı yaktı yıktı çıktı gitti...on iki gün evvel Hafız Paşa mesned-i sadarete gelecek deyû işittik idi...bu dahi a'lâ oldu" demiştir. Mahmut Paşa'da Arif'in kahvesinde Bezci Mehmet: *"Hüsrev Paşa'yı Balıkhane'ye indirmişler, gaddarca bir zat idi. Zamanında alışveriş olmadı cümlemizin bu kadar açığı çıktı ve rüşvet ortadan kalktıydı şimdi hala alıyorlar"* demiştir. Irgat pazarında Kürkçüler içinde Hasan Çavuş'un kahvesinde Bedesten bölükbaşısı Mehmet ve diğer bölük başı İzzet, Hüsrev Paşa azledilerek Rauf Paşa yerine atanmış dedikten sonra, *"cennet-mekan hazretlerinin irtihallerinde Hüsrev Paşa hazretleri zât-ı hazret-i vekâlet-penâhiden mühr-i hümâyunu aldı. Herkese ilişikliği olduğundan münafeseleri olanlara icra eyledi. Öteden beri kölemen taifesi muharriktirler. Zât-ı hazret-i vekâlet-penâhî murâfa'ada zât-ı hazreti fetvâ-penâhîyi yanıltırlar"* dedikten sonra Hüsrev Paşa'nın sadareti ele geçirmesinden sonra hiçbir işlerinin görülmediği ve Rauf Paşa'nın mu'tedil ve adalet sahibi olduğunu herkesin bildiği ve bu göreve atanmasıyla her işlerinin güzel bir şekilde görüleceği şeklinde sohbet etmişlerdir. Üsküdar'da Ayazma'da Teberdaroğlu Ali Ağa'nın uşağı Hacı Hasan ise *"İskenderiye vapuru geldikten sonra Hüsrev Paşa'nın azilleri zuhûr eyledi. Azlolundukları saat herkesin üzerinden muhûset kalktı. İnşallah yine evvelki gibi herkesin mahiyelerini ay başında verirler"* demiştir. Mahmut Paşa mahkemesi civarındaki kahvede Enderun'da harem ağası Nevşehirli Hasan *"Pazar gecesi saat dörtte Mısır vapuru gelip dönmüş. Büyüklerden azl u nasb var amma anlayamadık bu defa vapur geldikte kimler olduğunu anlarız"* demiştir. Eminönü'nde taze meyve gümrüğünde Nevşehirli yazıcı Süleyman *"Zât-ı şâhâne Hüsrev Paşa'ya; Paşa bizim süfûn-ı donanma-yı hümâyunumuzu mukaddem on güne kadar Mısır'dan Deraliyye'mize getirtecek idin. Bu kadar vakit geçti hiçbir zuhurât olmadı"* demiş Hüsrev Paşa ise *"Vâkı'â efendim on güne kadar getirtecek idim lakin Rusya İngiliz ve Fransa devletlerinin asâkirini dahî İstanbul'a getirip Mısır'a irsâl ile terbiye ettirecek idim. Maslahatlar ziyade oldu onun için getirtemedik"* cevabını vermiştir. Buna karşın padişah *"İslam aher cins ile mi terbiye olur"* demiş, Hüsrev Paşa ise cevaben *"numûnesini tuttuk, İslam İslamı terbiye etmiyor bu kadar senedir âher cins ile terbiye ettiririz"* deyince Sultan Abdülmecit *"Aferin Paşa İslamı aher milletle terbiye ettirteceksin, ba'de-izin çağırılmadıkça mâbeyn-i hümâyunumuza gelme"* şeklinde ferman buyurduğunu ve bu sebeple azledildiğini dile

getirmişlerdir.[153] Bu sırada Laz Han'da misafir olarak kalan Eflak tüccarlarından Spiro Yeni Cami civarında Hüseyin'in kahvesinde Hüsrev Paşa'nın çok yetenekli bir politikacı olduğuna temas ettikten sonra, Avrupalı devletlerin kendi askerleriyle Mısır valisini terbiye etmeye karar verdiklerini, ancak daha sonra bundan vazgeçtikleri ve bu sırada Mehmet Ali Paşa'nın etkin girişimleriyle Hüsrev Paşa'yı azlettirmeyi başardığını söylemiştir.[154]

Hüsrev Paşa'nın azlinin kamuoyundaki yansımaları bunlarla da sınırlı değildi. Onun şiddetle eleştirildiği bir diğer nokta, gayrimüslimlerin müslümanlara tahakküm etmesine izin vermesiydi. Sultan Ahmet'te sakin ve yaş yemiş yazıcılarından Mustafa ile Kahveci Ali ve Süleyman adlı yazıcı Eminönü'nde Sucu Topal'ın dükkanında sohbet ederken *"Bu reayaların çan sesi daha kat' olmayacak mı"* dedikten sonra Mustafa Efendi *"Cem'îsi usûle girer Hüsrev Paşa ile Halil Paşa azlolmadı mı görmüyor musun herkes ferahlandı zira bu icatları türlü türlü şeyleri çıkardı. Geçen gün aşçı, bakkal gavuruna bir iki laf söyleyip bakkal dahi teşekkî eyledi. Aşçıyı altı gün mahbûs eylediler"* demiştir.[155]

3. Rüşvet Suçundan Yargılanması ve Sürülmesi

Gülhane Hattı Hümayunu'nu izleyen 1840 yılı, öngörülen yeniliklerin uygulamaya konulmaya başlandığı yıl olmuştur. Ancak uygulanacak reform sürecinin içeriğini ve aşamalarını gösteren bir program da mevcut değildi. Tanzimat Fermanı'nın üzerinde durduğu en önemli konulardan olan can ve mal güvenliği ile herkesten gelirine göre vergi alınması hususlarının hayata geçirilmesi için, kapsamlı bir mal-mülk ve nüfus sayımına ihtiyaç vardı. Ancak, o dönemde hükümetin elinde, bu işin üstesinden gelecek donanımlı kadroların olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bundan başka Tanzimat hükümlerinin yanlış yorumlanması ve çıkarları zedelenen bir takım çevrelerin bunları korumak adına muhalefeti körüklemeleri, söz konusu fermanın öngördüğü idari,

---

[153] BOA., C. ZP/ 315.
[154] BOA., C. ZP/1747.
[155] Aynı vesika.

mali ve askeri yeniliklerin imparatorluk genelinde uygulamaya konmasına imkan vermemiştir.[156]

Tanzimat Fermanı'nın içerdiği hükümleri uygulayacak devlet adamları ve daha alt kademedeki memurların bu konuda istekli ve hassas olduğunu söylemek de mümkün değildir.[157] Örneğin Müşir İzzet Paşa Ankara'da, Dahiliye eski nazırı Akif Paşa da Kocaeli' de[158] Tanzimat hükümlerine muhalif davranmak, halktan usulsüz vergi ve rüşvet toplamak gibi suçlarla Meclis-i Vâlâ' da yargılanarak hüküm giymişlerdir. Bunları Nazif,[159] Hasib, Tahir ve Musul Valisi Mehmet [160] paşalar izlemiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra, devlet memurlarının artık rüşvete tevessül etmeyecekleri, etseler bile fermanın getirdiği mal güvenliği ve kanun nazarındaki eşitlik ilkeleri sayesinde, kimsenin rüşvet vermeye zorlanamayacağı düşünülmüş ve padişaha sunulan layihalarda bu husus açıkça dile getirilmiştir.[161] Ancak bunlar, iyimser beklentiler olmanın ötesine geçemeyecek, ileriki yıllarda da rüşvet ve usulsüz vergi toplama olayları sık sık yaşanacaktır.[162]

II. Mahmut'un saltanatının son dönemlerinde "Tanzimat-ı Hayriye" ismiyle bir takım yeniliklerin icrası düşünülmüş ve bu yeni düzenlemelerin esaslarını belirlemek, gereken kanun ve nizamları tespit etmek üzere, 24 Mart 1838'de de Topkapı Sarayı'nda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye, Babıali'de ise Dar-ı Şura-yı Babıali adıyla iki meclis kurulmuştu. Meclis-i Vâlâ, bir taraftan yapılacak geniş kapsamlı reformların esaslarını

---

[156] Çadırcı, **a.g.e,** s. 190. Çadırcı, s. 191 vd.'da Tanzimat'ın ilk olarak uygulandığı bölgeler ve karşılaşılan güçlükler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

[157] Cevdet, **Tezakir, 1-12**, s. 8; A. Şeref Bey bu hususta şunları söyler " Tarz-ı atîkde yetişmiş ve istibdâda alışmış olan ricâl-ı devlet sabıkı misillû atıp tutmaktan memnû' ve ahkâm-ı kânûniyyeden münkâd olmaya an-samimi'l- kalb razı olamadı. Tanzimat-ı Hayriye kağıt üzerine yazılsın i'lâmlar ve fermanlar ile te'kîd olunsun, dâhil ve hâric onunla oyalansın, fakat kendileri yine bildiklerini yapsınlar işte pek çoklarının Tanzimat'a verdikleri manâ bu idi", **a.g.e**, s.70; Bu hususta ayrıca bkz. Karal. **Osm T**, V, s. 174.

[158] BOA., İ. MV/180, Kocaeli Müşiri Akif Paşa' nın Mayıs 1840'da Tanzimat hükümlerine muhalif olarak topladığı paralar ve rüşvet sebebiyle yargılanmasıyla ilgili dosyadır. Bu konuda ayrıca bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 74-75; Lütfi, **a.g.e,** VI, s. 100vd; **Netaicu'l- Vukû'ât**, IV, s.102; Kaynar, **a.g.e**, s. 218 vd; Akyıldız, **a.g.e**, s. 197n; Çadırcı, **a.g.e**, s. 191-192; **Takvim-i Vekayi**, nr. 198, 213.

[159] bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 78-79; Akyıldız, **a.g.e**, s. 197n.

[160] BOA., İ.MV/1371, 30 Kasım 1845. Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Rüşvet ve halktan topladığı usulsüz paralardan dolayı ("rüşvet madde-i kerihesine mücasereti" ve "ahz-ı cerime") Meclis-i Vâlâ'da yargılanması ve açığa alınmasıyla ilgilidir.

[161] E. Z. Karal, "Tanzimat Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", **Tarih Vesikaları**, I, S.1 (1941), s. 45-65.

[162] BOA., İ. DH/20791, 26 Mayıs 1855 tarihli İrtişa Kanunnamesi konusunda tüm valilere yapılan tebligat ile gönderilen cevapları içermektedir.

tespit ederken, diğer taraftan yüksek rütbeli devlet adamları ile alt kademelerdeki memurların uyması gereken kuralları ve bunlara uymadıkları takdirde maruz kalacakları cezaları tespit eden, 28 Mayıs 1840 tarihli bir Ceza Kanunnamesi hazırlamıştır.[163] Ceza kanunnamesinde önemle üzerinde durulan hususlardan biri de rüşvet maddesiydi.[164] Bu dönemde Memurların karıştığı yolsuzluklar ve özellikle de rüşvet maddesinin tamamen ortadan kaldırılması konusundaki çabalarda başı çeken isim Mustafa Reşit Paşa olmuştur.[165]

Bununla birlikte, bazı devlet ricalinin ve meclis azalarının bir takım paradokslar içinde oldukları görülmektedir. Bu sıkıntılar, neyin rüşvet olarak kabul edilip edilmeyeceği noktasında düğümlenmekteydi.[166] Özellikle, "hediye" adı altında verilen ve kıymeti yüksek olan ayni ve nakdi şeylerin, her hangi bir makam ya da menfaat temini için mi, yoksa masum bir jest mi olduğunun "**ahval-i kalbiyyeden**" olması sebebiyle bilinmesinin mümkün olmaması ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Aslında meclis üyeleri, hediye adı altında verilecek her şeyi yasaklamak suretiyle bu sorunun üstesinden gelebileceklerinin farkındadırlar. Ancak bu sefer de *"...Şu hediye nâmının dahî külliyen ilgâsı münâsib görünür ise de bu sûret sünnet-i seniyyeye muğâyir..."* olduğundan, bu konuda net bir karar alamadıkları görülmektedir.[167] Öne sürülen bu gerekçeden, idarecilerin hediye alınmasını tamamen yasaklamak niyetinde olmadıkları açıkça görülmektedir. Moltke'nin bizzat İstanbul'daki izlenimlerine dayanarak tespit ettiği gibi, *"Hediye bütün şarkta olduğu gibi burada da adettir. Aşağı tabakadan biri yukarıdakine hediyesiz yaklaşamaz, kadıdan hakkını arayan biri hediye getirmelidir.*

---

[163] Tanzimat devrinde rüşvetle mücadele ve çıkarılan kanunlar hakkında bkz. Akyıldız, **a.g.e**, s.194. Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Rüşvet**, Ankara 1969, s. 278 vd; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s. 176-180.

[164] Meclis-i Vâlâ' da rüşvetin önlenmesine dair bir takım kararlar alındığı gibi, göreve yeni başlayan tüm memurların Kur'an üzerine "rüşvet ve emvâl-ı devlete zarar ve hıyaneti mucib hâlâttan" kaçınacakları hususunda yemin etme zorunluluğu getirilmiştir. bkz. Lütfi, **a.g.e,** IX, s. 17.

[165] Engelhardt, **a.g.e**, s.32. müellif kanunnamenin özellikle rüşvet, zabt, müsadere ve gasp gibi yasak fiilleri işleyen memurların keyfi tasarruflarına set çekmek maksadıyla düzenlendiğini kaydetmektedir. **a.g.e**, s.43.

[166] Bu konuda fıkıhçılar arasında da farklı içtihatlar olduğunu Lütfi Efendi'den öğreniyoruz: *"Hoca Muhib Efendi Siyer-i Kebir tercümesinde, gayre kasd-ı zulm ve ilhâk-ı zarar zımnında verilen şeye rüşvet derler, şer'an menhî ve memnû' olan budur yoksa def'-i mazarrât ve celb-i menfa'ât için verilen şeye şâmil olmaz"* Lütfi, **a.g.e**, VI, s. 108.

[167] BOA., HAT/ 48293-A; 48293.

Memurlar ve subaylar bahşiş alırlar, fakat en çok hediye alan bizzat padişahtır".[168] Engelhardt da benzer görüşler sunar: *"ma'lum olduğu üzere Türkiye'de her bir hizmet bir mükafat mukabilinde görülür bir hizmete mukabil bi'l-ihtiyâr verilen bir miktar parayı kabul eden yahut bir kimseye bir lütuf ve atıfette bulunup da ondan bir mükâfât-ı nakdiye talep eyleyen memur müstakim ve namuslu addolunur. İrtikâb ancak ya emvâl-i devleti yed-i ihtilâsa geçirmek yahut bir cürmü işletmek veya onu ketm ettirmek maksadıyla teklif olunan parayı kabul etmek ile başlar".*[169] Dolayısıyla hediyeleşmenin sünnet olduğu şeklindeki dini gerekçe, hediye geleneğinin sürdürülmesinin şer'i kılıfı olarak korunmuştur. Bu konunun, yani neyin rüşvet olup olmadığının tam anlamıyla belirlenememiş olması, ileride bir takım suistimallere yol açacağı gibi, rüşvet alanların sığındıkları en önemli gerekçe olacaktır.

Rüşvet almak ve yolsuzluk yapmakla suçlanarak Meclis-i Vâlâ' da yargılananlar arasında en şöhretli isim, sadaretinde Tanzimat Fermanı ilan edilen Hüsrev Paşa'dır.[170] Yukarıda da temas edildiği gibi, Hüsrev Paşa ile Mustafa Reşit Paşa arasındaki siyasi rekabet ve hizipler savaşından[171] ikincisi galip çıkmış ve 8 Haziran 1840'da rakibini sadaretten azlettirmişti. Hüsrev Paşa sadaretten azledildikten sonra rüşvet aldığı gerekçesiyle Meclis-i Vâlâ tarafından 1-10 Temmuz 1840'da ebediyen memuriyetten men, maaşının kesilmesi ve sekiz ayı sıkı gözetim ve kontrol altında olmak üzere, iki yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır.[172]

---

[168] Moltke, **a.g.e,** s.46. Moltke bir başka yerde Hüsrev Paşa' nın seraskerliği sırasında bu konuyla ilgili olarak şu gözlemini aktarmaktadır: *"Hüsrev Paşa'nın hizmetinde yüzlerce kişi var... Herkes Paşa'nın adamlarından birine hediye vermeye can atar, bu arada paşanın hissesinin de az olmadığını tahmin edebilirsiniz. İstanbul'da herhangi bir iş başarmak isteyenlerden Paşa'ya muazzam paralar akar. Bir vali için payitahtta böyle bir hami kazanmak uğrunda hiçbir fedakarlık çok görünmez"*, bkz. **a.g.e,** s.33.

[169] Engelhardt, **a.g.e**, s. 32-33.

[170] Engelhardt Şark'taki hediye ve görülen işler karşılığında rıza ile verilen paraları kastederek *"Kavanin ne kadar şiddetli olursa olsun o memleket ahalisinin tebâyi' ve ahlâkına tevâfuk etmek şartıyla hâiz-i te'sir ve nüfüz olduğu hakikatine delîl olmak üzere, bâlâda zikrolunan kanunnâmenin intişârından bir sene sonra bunu kendi eliyle imzalamış olan sadrazam Hüsrev Paşa'nın bir rüşvet meselesinden dolayı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından mahkûm edilmesi beyan olunabilir"* Engelhardt, **a.g.e**, s.44.

[171] Findley bu hizipler savaşını, Mustafa Reşit Paşa' nın hamisi ve yetişmesinde büyük katkısı olan Pertev Paşa ile Hüsrev Paşa arasındaki rekabete kadar götürmektedir, bkz. **a.g.e,** s.163-164. Dördüncü bölümde temas ettiğimiz gibi Pertev Paşa ile giriştiği rekabet, Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten azlinde rol oynamış ve rakibinin gücünü zirveye taşımıştır.

[172] Mühimme-i Mektumi, nr. 9, s.128-129; Takvim-i Vekâyi, nr. 206; Lütfi, **a.g.e,** VI, s.160-108; **Verdü'l-Hadâik**, s.36. Findley, Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'da yargılanmasını, sadaretten azledilmesiyle yetinilmeyerek ardından sürülmesini, Reşit Paşa ve ekibinin reform esaslarını, hizipler savaşında bazen "bir silah olarak" kullanmalarına örnek olarak sunmaktadır, **a.g.e.** s.164. Findley'in bu tespitini, o dönemde bu ve benzeri suçlardan dolayı Meclis-i Vâlâ'da yargılanan diğer devlet

Hüsrev Paşa'ya yöneltilen rüşvet suçlamasını, iki başlık altında toplamak mümkündür:

- Sır katibi olan ve Mayıs 1840'da seraskerliğe atanan Elviye-i Selâse müşiri Mustafa Nuri Paşa'dan aldığı 125.000 kuruşluk rüşvet,

- Zekeriya Paşa'dan[173] aldığı 221.500 kuruşluk rüşvet.

Bunlardan birincisini şu şekilde özetlemek mümkündür: 23 Ağustos 1840'da irade gereği konunun Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de görüşülmesi istenmiş, bunun üzerine toplanan meclis-i umumi tarafından kaleme alınan mazbatada olayın boyutları şu şekilde verilmiştir: Hüsrev Paşa elviye-i selâse müşiri iken kısa süre sonra Halil Rıfat Paşa'nın yerine seraskerliğe atanacak olan Mustafa Nuri Paşa'dan,[174] henüz Yanya'da iken Nisan 1840 başında 125 bin kuruş talep etmiştir. Hüsrev Paşa bu parayı isterken, sadece 75 bin kuruşu kendisi için, 25'er binden 50 bin kuruşu da ticaret nazırı Ahmet Fethi Paşa ve hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa adına talep ettiğini beyan etmiştir. Ancak söz konusu iki devlet adamının, serasker paşadan adlarına para talep edildiğinden haberleri olmadığı anlaşılmıştır.

Bu sırada Meclis-i Vâlâ' da henüz seraskerliğe atanan Mustafa Nuri Paşa'nın, bir takım resmi hesapları incelenmekteydi. Bu görüşmeler sürerken sadrazam Hüsrev Paşa, Mustafa Nuri Paşa'nın kapı kethüdası Muhtar Bey'i çağırtarak, toplam 125 bin kuruş paranın belirttiği şekilde üç kişi adına verilmesini talep etmiş ve buna istinaden serasker paşa tarafından istenen meblağ gönderilmiştir. Anlaşılan Mustafa Nuri Paşa, sadrazam Hüsrev Paşa ve devrin en önde gelen diğer devlet adamları adına bu parayı vermekle, meclisten aleyhinde bir karar çıkmasını engellemek ve seraskerlik makamına atanmasının diyetini ödemek istemiştir.

Hüsrev Paşa söz konusu 125 bin kuruş eline geçtikten hemen sonra, Fethi Paşa'yla görüşerek bu paranın kaynağını söylemeden, *"kendi tarafımdan"* diyerek 25

---

adamlarına da teşmil etmek ve bu davaları siyasi boyutunu ihmal etmeden incelemek, politik çekişmelerin arka planını aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

[173] **Sicill-i Osmani**, II, s. 428. Zekeriya Paşa Mart-Nisan 1840'da Niş, ardından İzmit valiliğine atanmış, Temmuz sonunda da Diyarbakır Müşiri olmuştur.

[174] Mustafa Nuri Paşa, Hüsrev Paşa'nın kölesi Halil Mehmet Rıfat Paşa'nın seraskerlikten azledilmesi üzerine 16 Mayıs 1840'da bu makama atanmıştır. Buna dair hattı hümayun sureti için bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 75-76; Lütfi, **a.g.e.** VI, s. 102-103. Mustafa Nuri Paşa'nın biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmani**, IV, s. 482-483.

bin kuruş vermiş ve ısrar etmişse de Fethi Paşa tarafından bu para alınmamıştır. İlk hamlesinde başarılı olamayan Hüsrev Paşa, Mustafa Nuri Paşa'nın serasker sıfatıyla İstanbul'a gelmesine birkaç gün kala, tekrar Fethi Paşa'yla görüşerek bu kez söz konusu 25 bin kuruşun kaynağını açıkça söylemiş ve alması konusunda ısrar etmişse de yine ret cevabı almıştır. Fethi Paşa, Hüsrev Paşa'nın Tanzimat hükümleri ve ceza kanunnamesine aykırı bu tür hareketleri karşısında endişelendiğinden, "mahrem olarak" Reşit Paşa'yı bu olaydan haberdar etmiştir. Gerek Fethi ve gerekse Reşit paşaların mecliste olayları bu şekilde aktarıp tasdik etmeleri üzerine, konu Hüsrev ve Mustafa Nuri paşalardan da sorulmuş ve onların da bu bilgileri tasdik etmeleriyle, rüşvet meselesi net bir biçimde açıklığa kavuşmuştur.[175]

Hüsrev Paşa sadaretten azledildikten hemen sonra suçunu kabul ve ikrar ettiğinden, aldığı 125 bin kuruş rüşveti iade etmesine dair Babıali'den kendisine bir tezkire yazılmış,[176] o da irade gereği, sadrazam tarafından gönderilen bu tezkireye istinaden, aldığı meblağın tamamını serasker Mustafa Nuri Paşa'ya iade etmiş ve böylece bu madde halledilmiştir.

Hüsrev Paşa'nın rüşvetle ilgili olarak, çok daha ciddi ve ses getiren ikinci vukuatının ayrıntıları ise şöyledir: Rüşveti veren taraf olan Zekeriya Paşa, İstanbul'a geldikten sonra o sırada sadaret makamında bulunan Hüsrev Paşa'yı ziyaret etmiştir. Görüşmede Hüsrev Paşa kendisine *"Hâk-pây-ı âlî ve sâir ba'zı mahallere hizmet eylememiz icâb eylediğinden bin kese akçe i'tâsına himmet buyurun"* dedikten sonra bir takım teşvik edici sözler sarf etmiştir. Bunun üzerine Zekeriya Paşa sarrafını çağırarak, istenen paranın ödenmesi talimatı vermiştir. Ancak zaten Zekeriya Paşa'dan hayli alacağı olan sarraf, bu yüklü miktarı ödeyemeyeceğini ikisinin huzurunda açıkça dile getirmiştir. Hüsrev Paşa, Zekeriya Paşa'dan nakit para çıkmayacağını anlayınca, bu defa Damat Fethi Paşa, Mustafa Reşit Paşa ve Said Mucib Efendi'ye[177] verilmek üzere üç adet mücevher kutu ve bir de kölesi Halil Rıfat Paşa'ya verilmek üzere, elli bin kuruş

---

[175] BOA., İ. MV/117.

[176] Hüsrev Paşa'ya gönderilen sadaret tezkiresinde *"Tanzimât-ı Hayriyye ve kavânîn-i cedîde iktizâsınca"* Mustafa Nuri Paşa'dan aldığı 125.000 kuruşun kendisine iade edilmek üzere Babıali'ye gönderilmesi ve *"kıyl u kâl tekevvününe bâ'is olmamak"* için bu hususta kimse ile mülakat ya da mükatebe etmemesi de tembih edilmiştir. Reşat Kaynar bu tezkirenin aslının hususi kütüphanesinde olduğunu kaydetmektedir, bkz. Kaynar, **a.g.e.** s. 220.

[177] Said Mehmet Mucib Efendi 11 Eylül 1839-26 Ağustos 1840 tarihleri arasında sadaret müsteşarlığında bulunmuştur, bkz. **Sicill-i Osmani**, III, s. 44.

kıymetinde bir kılıç hazırlatmasını istemiştir. Ancak o kıymette bir kılıcı hemen tedarik edemeyeceğini söyleyen Zekeriya Paşa'ya bir sonraki görüşmede Hüsrev Paşa, üç kutu temin ettiğini ve bunların bedeli olarak 71.500 kuruş, kendisi için ise "bi'l-ibrâm" 100.000, Halil Paşa için de kılıç bedeli olarak 50.000 kuruş istemiş ve bu ısrarlı talepler karşısında çaresiz kalan Zekeriya Paşa, istenen meblağı Hüsrev Paşa'ya teslim etmiştir. Bundan başka Hüsrev Paşa birkaç gün sonra kendisini yine ziyaret eden Zekeriya Paşa'ya, aldığı meblağı padişahın Ayazağa'daki çitlik yolunun yapımı için harcayacağını söylemiştir. Hüsrev Paşa elindeki üç kutudan birini sadaretten azlinden birkaç gün evvel Fethi Paşa'ya kendi hediyesi olarak vermiş, kılıç parası olarak aldığı 50.000 kuruşu da kendi ihsanı olarak Halil Paşa'ya takdim etmiştir.[178]

Hüsrev Paşa'nın sadaretten azlinden sonra eski defterler açılmış ve konu Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye intikal edince, olaya adı karışanlar teker teker mecliste sorgulanmıştır. Fethi Paşa kendisine verilen kıymetli kutu konusunda, Hüsrev Paşa'nın "hediyemdir" diyerek verdiğini, işin iç yüzünü bilmediğinden kabul etmekte bir sakınca görmediğini ifade ettikten sonra, derhal kutuyu meclise iade edeceğini söylemiştir.[179] Aynı konu Halil Paşa'dan soruşturulduğunda,[180] Zekeriya Paşa'dan bir tek kuruş almadığını ve sadece Hüsrev Paşa'nın "ihsanımdır" diyerek elli bin kuruş verdiğini ve bu konuda başka bilgisi olmadığını beyan etmiştir. Ancak olayın iç yüzü kendisine ifade edilince, o da söz konusu paranın derhal sarrafı tarafından ödenmesine dair bir tahvil takdim etmiştir. [181]

Rüşvet maddesi ve bu işte dahli olanların mecliste sorguları sürerken, Hüsrev Paşa çoktan sürgün yeri olan Tekfurdağı' na varmıştı. Bu sebeple kendisi meclis huzuruna çıkarılamadığından, El-Hac Ethem Efendi ile Nasır Efendi ifadesini almak üzere Tekirdağ'a gönderilmiştir.[182] Hüsrev Paşa bunlara, Meclis-i Vâlâ' da tarafların verdiği ifadelerin doğruluğunu itiraf ettikten sonra, kutunun birini Fethi Paşa'ya verdiğini, ancak o sırada sadaretten azledildiğinden, diğer ikisini veremediğini ve aldığı

---

[178] BOA., İ. MV/117.

[179] BOA., İ. DH/906.

[180] BOA., İ. MV/7117 lef 8. Halil Paşa' ya bu konu hakkında bildiklerini aktarması için yazılan sadaret tezkiresidir.

[181] BOA., İ. MV/117 lef 3. Halil Paşa arizasında Hüsrev Paşa' nın bu parayı kendisine "hediyemdir" diyerek verdiğini ifade ettikten sonra, hakikatin anlaşılması üzerine derhal sarrafı tarafından bu paranın ödenmesi için tahvil gönderdiğini dile getirmiştir.

[182] BOA., İ. DH/906; İ. MV/117.

paraların sarrafi tarafından ödenmesi için bir de tahvil gönderdiğini beyan etmiştir.[183] Para konusunda ise; yalısından padişahın Ayazağa'daki çiftliğine giden araba yolunun tamiratını Zekeriya Paşa'nın işittiğini, "bi'l-ibrâm" ve bin ısrarla bu tamiratın masrafını üstlenmek istediğini, söz konusu parayı da bu yüzden kabul ettiğini ve Reşit Paşa'nın Baltalimanı tarafındaki yolun düzeltilmesini istediğini duyunca, bu paradan 5000 kuruşu onun mühürdarına verdiğini ifade etmiştir.[184] Halbuki Zekeriya Paşa, Hüsrev Paşa'nın dile getirdiği hususlardan kesinlikle haberi olmadığını söyleyerek, verdiği ifadenin doğru olmadığını öne sürmüştür.[185] Ancak Hüsrev Paşa bu konuda yöneltilen suçlamalara şu sözlerle meydan okumaktadır: *"Kırk bir seneden berû devletime bir hıyânetim zuhûr etmiş veya edecekse işte velinimetimiz efendimizin kanunnâme-i mülûkâneleri mucibince iddia edenler kimler ise şer'an ve kanûnen yüz yüze gelip meclisce dâ'vamızı hallederiz. Öyle sokaklarda söylenen, nâsın ağzından yazılan jurnal ile bu 'abd-ı acize böyle hakaret etmek lâyık-ı şân değildir."*[186]

Tarafların bu konuda verdiği bilgileri masaya yatıran meclis-i umumi hazırladığı mazbatada: Padişahın Ayazağa'daki çiftliğinden Hüsrev Paşa sahilhanesine doğru giden araba yolunun tamirine dair ne bir irade ne de bir meclis kararı çıkmadığını, Hüsrev Paşa'nın sırf sahilhanesine giden yolu yaptırmak için bu kılıfı uydurduğunu ve Baltalimanı yolunun yapımı için verdiği 5000 kuruşu, Zekeriyya Paşa'dan aldığını söylemeden kendi parasıymış gibi verdiğinin anlaşıldığı ve bu konularda "kizbî sabit" olduğundan cezalandırılmasına hükmedilmiştir.[187]

Meclis mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla, Hüsrev Paşa'nın karıştığı yolsuzluk maddeleri bunlarla da sınırlı değildir. Hüsrev Paşa oturduğu semt olan Emirgan' da bir cami yaptırmış, bu caminin mefruşat ve bazı ince işçilik bedellerini, "mefruşat bahası" adıyla, Kıbrıs kapı kethüdası Lazaraki aracılığıyla İstanbul'daki Kıbrıslılardan zorla tahsil ettirdiği ve bu paranın bir kısmını da şahsi masraflarını

---

[183] BOA., İ. DH/906; İ. MV/117 lef 1.

[184] Hüsrev Paşa bu konuda; padişahın Ayazağa'daki çiftliğinin nezaret ve idaresinin kendisine ihalesinden dolayı, bozuk araba yollarını tamir ettirmek istediğini, bunu haber alan Zekeriya Paşa'nın bu işe ısrarla talip olduğunu, "ne lazım" şeklinde reddettiyse de ısrarını sürdürerek söz konusu parayı verdiğini, Baltalimanı ile Boyacıköy arasındaki yolun tamirini meselesinde de Mustafa Reşit Paşa, hissenize 5000 kuruş düştü diye haber gönderdiğinden, mühürdarına istenen meblağı ödediğini dile getirmiştir. bkz. BOA., İ. MV/117 lef 4.

[185] BOA., İ. MV/117.

[186] BOA., İ. MV/117 lef 4.

[187] BOA., İ. MV/117.

karşılamakta kullandığı ortaya çıkmış ve sorgulanan Lazaraki' nin itiraflarıyla bu konu da açıklığa kavuşmuştur.[188]

Tüm bu hususların netleşmesinden sonra meclisin mütalaası özetle şöyle şekillenmiştir: Hüsrev Paşa kanuna bağlılık yemininden sonra, Mustafa Nuri Paşa ile Zekeriya Paşa'dan alenen rüşvet almış, bununla da yetinmeyerek konuyla hiç ilgileri olmayan Fethi, Mustafa Reşit ve Halil paşalar ile Mucib Efendi adına rüşvet alması, bir başka deyişle bu kişilerin "namusuna dokunması" son derece büyük bir suçtur. Ancak bundan daha da büyük ve affedilmez olan suçu ise; Zekeriya Paşa'dan rüşvet isterken *"makam-ı aliye biraz şey takdim etmemiz"* lazım geldi şeklindeki ifadelerle, padişah adına rüşvet talep etmiş olmasıdır. Gerçekten saltanatın namusunu zedeleyecek sözler söylemesi hiçbir şekilde affedilemez. Ayrıca, Allah rızası için inşa ettirdiği caminin masraflarını Kıbrıs ahalisine yüklemesi, anlaşılır ve affedilir şey değildir. *"Ve hele Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra bu ettiği cesaret pek aşırı te'dîb-i şedîdi icâb ettireceğine nazaran"* hakkında ceza kanunnamesinin ilgili hükümleri gereği hukuki sürecin işletilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, söz konusu kanunnamenin ilanından 30-35 gün evvel, yani Mart 1840 sonlarında Zekeriya ve kısa süre sonra da Mustafa Nuri paşalardan rüşvet aldığından, hakkında bu hükümlerin uygulanıp uygulanamayacağı konusuna, Hüsrev Paşa itiraz edebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, bundan birkaç ay önce Meclis-i Vâlâ' da bu kanunun maddelerinin müzakere süreci ve öngördüğü şiddetli cezalar elbetteki kendisinin malumudur.

İşin aslı ve hafifletici nedenler şunlardır: *"...Tamâ'-ı tabî'isi kendüye bir nev'î perde-i gaflet olduğu misillû sinn-i pîrîsi dahî bâ'is-i nisyân olabileceğinden"* ceza kanunnamesinin ağır hükümlerinin Hüsrev Paşa hakkında uygulanması, isabetli görünmemektedir.[189] Ancak işlediği bu büyük suçların da cezasız kalamayacağı açıktır. İkbal ve hırsı yüzünden işlediği bu rüşvet suçlarından sonra, artık devlet kademelerinde istihdamı olanaksızdır. Bu sebeple bir daha devlet kadrolarında asla kullanılmamak kaydıyla ebedi olarak emekliye sevki, vezaretinin kaldırılması, iki yıl sürgün cezasına çarptırılması ve altmış bin kuruşluk maaşının kesilmesi uygun görülmüştür. Bu cezanın ilk sekiz ayı karakol, yani sıkı gözetim altında olacak ve süresi dolunca, uzatılıp

---

[188] BOA., İ. MV/117 lef 2.

[189] Lütfi Efendi bu hususa temas ettikten sonra şu şekilde eleştiri getirir: *"Öyle ise kanun hükümsüz kaldı demektir, yahut sinn-i piri ve kabahate ülfet, medar-ı afv olur hükmü vermektir"* bkz. Lütfi, **a.g.e.**VI, s. 107.

uzatılmaması yeniden mecliste görüşülerek irade doğrultusunda karara bağlanacaktır. Aslına bakılırsa rüşvet alan gibi verenler de suçludur ve cezalandırılmalıdırlar. Ancak bu hususlar ceza kanunnamesinin ilanından evvel gerçekleştiğinden ve kendileri taşrada bulunduklarından, bu kanundan layıkıyla haberdar olamayacakları ihtimali göz önünde bulundurularak, Mustafa Nuri ve Zekeriya paşaların cezalandırılması uygun görülmemiştir. Sonuçta adı geçenlerden Hüsrev Paşa'nın aldığı rüşvet paraları iade edilmiş ve yine Kıbrıs halkından zorla tahsil ettiği paraların iadesi kararlaştırılmış,[190] Salih Bey'e gönderilen talimatla alacaklı şahısların tespiti ve paralarının ödenmesi tembih edilmiştir.[191] Diğer yandan Lazaraki'nin bir tavsiye mektubu için İzmirli Nikola adlı şahıstan Hüsrev Paşa'nın adına 20.000 kuruş rüşvet aldığı ve kendisinin rüşvet işlerinde "aracısı olduğu" net bir şekilde anlaşılmıştır. Bu sebeple onun da bir yıl süreyle Bolu'ya sürgün edilmesi ittifakla kararlaştırılmıştır.[192]

Meclis kararını arz eden sadrazam Rauf Paşa'nın şu ifadeleri, Hüsrev Paşa hakkındaki genel kanaati yansıtması bakımından önemli olduğu kadar, onun el altından bir takım girişimlerde bulunabileceğinden endişe edildiğini de göstermektedir: *"Cümlenin ma'lûmu olduğu üzere müşarun-ileyhin harîs-i ikbâl ve mal olması cihetiyle tek durmayarak hafî ve celî türlü zeminkârlıklara teşebbüs edeceği dahi tecârib-i sâbıka delâletiyle müsbet olduğuna ve halbuki böyle vakt-i nâzikde her vechile tedâbir-i ihtiyâtiyyenin icrası farîzadan bulunduğuna binâen..."*[193]

Hüsrev Paşa ile kölesi serasker Halil Rıfat Paşa hakkında halk arasında da bir takım rüşvet söylentileri dolaşmaktaydı. Bu iki güçlü devlet adamının azlinden sonra kahvehanelerde dillendirilen iddialara göre; kapıcılar kethüdası Musa Ağa'dan Hüsrev Paşa 600, Halil Paşa ise 500 kese akçe alıp Sofya'ya mütesellim olarak atadıktan bir ay sonra azlederek bölgenin sakinlerinden birini mütesellim yapmışlar ve böyle bir oyunla 1100 kese akçeyi ceplerine indirmişlerdir. Aynı şekilde yine bu ikili Panayot adlı bir Rum'dan, Moda burnunda poğaçacı dükkanı açma ruhsatı karşılığında hayli para almışlardır. Bir diğer iddia da Rum, Ermeni ve Katolik milletlerinden 3000 kese akçe

---

[190] BOA., İ. MV/117 lef 2: Kıbrıs halkı bu kararın Takvim-i Vekâyi'de yayınlanması üzerine, Kıbrıs Müdir-i Umûmîsi Panayotaki aracılığıyla merkeze teşekkürlerini iletmişlerdir.

[191] BOA., İ. MV/ 117 lef 6.

[192] BOA., İ. MV/117. Bu mazbatının sureti Takvim-i Vekâyi'nin 15 B 1256/ 12 Eylül 1840 tarihli ve 206 numaralı nüshasında yayınlanmıştır. Takvim-i Vekayi'deki suretinin özeti için bkz. **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s. 60-66 ve Kaynar, **a.g.e.** s. 220-222.

[193] BOA., İ. MV/117.

aldıkları ve bunların serbestiyeti için ceza kanunnamesini hazırladıkları öne sürülmüştür.[194]

Hüsrev Paşa'nın Meclis-i Vâlâ önünde bizzat yargılandığı öne sürülmüşse de[195] bu doğru değildir. Söz konusu yargılama gıyabidir ve vakanüvis Lütfi Efendi alınan karar hakkında "sübut gıyâbîdir" demek suretiyle bunu açıkça ortaya koymaktadır.[196] Diğer yandan, söz konusu rüşvet davasına adı karışanların dinlenmesinden sonra, Tekirdağ'da bulunan Hüsrev Paşa'nın savunmasının alınması için Ethem Efendi ile Nasır Efendi'nin gönderilmesi,[197] yargılamanın gıyabî olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Meclis tarafından alınan kararla Hüsrev Paşa'nın "ölüm cezasına"[198] ya da "kürek ve tazminat cezasına çarptırıldığı"[199] şeklinde bir takım iddialar da öne sürülmüştür, ancak bunlar da doğru değildir. Kendisine verilen ceza; ebediyen memuriyetten men, vezaret unvanının alınması, maaşının kesilmesi ve sekiz ayı sıkı gözetim altında olmak üzere iki yıl sürgün cezasıdır.[200] Hüsrev Paşa'nın sürgünü ve sıkı gözaltı bir başka deyişle karakol altında tutulması kararı, 1 Eylül 1840'da sadır olan irade ile uygulamaya konulmuş ve bu tarihten itibaren iki yıl sürgün olarak Tekirdağ'da kalması resmileşmişti.[201]

Hüsrev Paşa'nın, hiç beklemediği bir anda sadaretten azledilmesi ve ardından apar topar hakkında sürgün kararı alınması, hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Diğer yandan vezaretinin kaldırılması, maaşının kesilmesi ve sürgün süresinin iki yıl olarak belirlenmesi, mali açıdan da kendisi için yıkım anlamına geliyordu. Bu yüzden azlinden hemen sonra, alacaklılar Hüsrev Paşa'nın kapısına dayanmışlar, eşi Huriye Hanımı tazyik ettikleri gibi,[202] Babıali ve maliye nezaretine sundukları arzuhaller ile

---

[194] BOA., C. ZP/1747.

[195] Karal, **Osm T**, V, s. 174; VI, s. 153.

[196] Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 107.

[197] BOA., İ. DH/906; İ. MV/117.

[198] Ubicini, **a.g.e.**, I, İstanbul 1977, s. 52.

[199] Karal, **Osm T**, V, s. 174; VI, s. 153.

[200] BOA., İ. MV/117; Lütfi, **a.g.e.** VI, s. 107-108; **Verdü'l-Hadâik**, s. 36; Iorga, **a.g.e**, V, s. 424, Iorga olayın 1841'de meydana geldiğini söyleyerek hatalı bilgi vermektedir.

[201] BOA., İ. MV/305 lef 1, sürgün cezası hakkında vesikadaki ifade aynen şöyledir *"Sene-i sâbıka Receb-i şerîfinin dördüncü günü tarihinde şeref sünûh buyrulan irade-i seniyye mucibince müddet-i merkume için iclâsı ve tarih-i mezkurdan itibaren karakol altına konulması suretleri icra olunmuş..."*

[202] BOA., İ. DH/1101 lef 2; Hüsrev Paşa bu hususu *"...Ashâb-ı hukûk dahi peyderpey ta'cîz etmekte olduklarından..."* şeklinde dile getirmiştir. Bir başka yazısında da *"Bakkal ve ekmekçi ve kasab ve pek ta'cîz etmekte olan ashab-ı matlûbât..."* şeklinde yakınmaktadır, bkz. BOA., İ. DH/1217 lef 2.

alacaklarının bir an ödenmesini istemişlerdir.[203] Bunlar arasında sarraflardan Tıngıroğlu Artin ve Saka oğlu Mardirus[204] ile Fransa kârî mefruşat ve eşyalardan ötürü hayli alacağı olan Fransız tüccar İlya gibi bir takım yabancı tüccarlar da bulunmaktaydı.[205] Gerçekten de Hüsrev Paşa hayli borca saplanmış ve kendisinin söylediğine göre, borçlarının yekunu on bin keseye yaklaşmıştı.[206]

Hüsrev Paşa rüşvet almaktan yargılanırken, hakkındaki iddialara vereceği cevapları tespit ve dava hakkında bilgisine başvurulmak üzere Ethem Efendi ile Nasır Efendi Tekirdağ'a gönderilmişti.[207] O zaman Hüsrev Paşa, 4 bin kese mal varlığı olduğu ve borçlarını ödeyeceğini Ethem Efendi'ye ifade etmişti. Ethem Efendi bu paranın nakit olarak mevcut olduğunu zannedip böylece arz edince, Babıali'den kendisine yazılan tezkireyle borçlarının ödenmesi için söz konusu meblağı İstanbul'a göndermesi istenmişti. Bunun üzerine Hüsrev paşa; sürgün yerine gelirken yanında bir miktar nakit para getirdiğini, bunun az bir kısmını harcadığını, nakit olarak sadece 400-500 kese parası olduğunu, ancak bazı mukataalar ile eşyası nakde çevrilirse 5000 kese kadar yekun tutacağı, yoksa yanında nakit olarak sanıldığı gibi 4-5000 kese para olmadığını dile getirmiştir. Şayet bu miktarda parası olsa *"...Şehîdullah hâl-i hayâtımda iftihâr ederek ve yüzümü toprağa sürerek takdim edeceğini..."* esnaf reislerinden bir kaçı, sarrafı ve hazinedarı Reşit Efendi'nin Tekirdağ'a gönderilmesi halinde, bunlarla borçlarını nasıl ödeyebileceğini görüşüp işi çözümleyebileceğini, bir takım alacak iddialarının hayli eski tarihlere dayandığı, dolayısıyla bunları ödeyip ödemediğinden bile emin olmadığını, sarrafı ile kethüdasının bu işi çözeceğini de ilave etmiştir.[208]

Hüsrev Paşa sadece şahıslara değil devlete de hayli borçlanmıştı. Yapılan hesapların ardından, söz konusu borcun 1134 kese 89,5 kuruş olduğu anlaşılmış ve 22 Eylül 1840'da sadır olan irade gereği, "hazinenin sahih matlubu ve paşanın hakiki

---

[203] Lütfi, **a.g.e.**, IX, s.222.

[204] BOA., İ. DH/1684 lef 1. Ancak Hüsrev Paşa kendisinden "Hayli güzeşte alacakları" iddiasında bulunan bu iki sarrafı, aralarında güzeşte mukavelesi olmadığını beyan ederek yalanlamıştır.

[205] BOA., İ. DH/1101 lef 1. Hüsrev Paşa İlya'ya olan 256.428 kuruş borcundan 104.284 kuruş kaldığını ve en kısa zamanda bunu da ödeyeceğini dile getirmektedir.

[206] BOA., İ. DH/1217 lef 2.

[207] BOA., İ. DH/906; İ. MV/117.

[208] BOA., İ. DH/1101 lef 3 ve lef 2. Hüsrev Paşa arizasının sonunda hazine tarafından el konmuş olan 652 kese ile mukataalarını ve bir takım eşyalarını satarak, alacaklıları "iskât edeceği" teminatını vermiştir.

zimmeti olan" bu paranın tahsili için harekete geçilmiştir.[209] Hüsrev Paşa sürüldükten sonra irade gereği, sahilhanesindeki paralar adeta baskın tarzında kethüdası yokken alınmış ve farklı cinsteki bu paralar, Darphane'ye gönderilerek sikke-i cedideye dönüştürülmüştür. Bu şekilde elde edilen para 1804 kese olup bu meblağdan hazinenin alacağı miktar[210] tahsil edilmiş, kalanı ise müteferrik borçlarının ödenmesi için hazinede alıkonmuş[211] ve ilgili miri senetleri Hüsrev Paşa'ya yollanmıştır.[212] Hüsrev Paşa'nın borçlarını kabul edip itiraz etmemesi üzerine[213] bunların tahsilinde "cebr muamelesi" ne başvurulmaktan vazgeçilmiş ve isteği doğrultusunda, alacaklı esnaftan birkaç temsilci ile sarrafi ve mali işlerini yürüten hazinedarı Reşit Efendi'nin 15 Ekim 1840'da Tekirdağ'a hareketine izin verilmiştir.[214]

Reşit Efendi, sarrafi ve esnaf temsilcileriyle görüşen ve borçlarının mutlaka ödeneceği konusunda kendilerine teminat veren Hüsrev Paşa, merkeze gönderdiği arîzasında; on bin keseye yakın olan borcunun bir defada ödenmesinin imkansız olduğunu, ancak tüm mal varlığının satılmasıyla belki bu yüklü borcun taksitler halinde ödenebileceğini ve bunun da hayli vakit alacağını ifade etmiştir. Yine aynı yazısında borçlarının ödenmesi için Reşit Efendi'ye gerekli talimatları verdiğini, ancak bu yüklü borcu ödeyebilmesi için tüm eşya, mukataa ve çiftliklerinin satılıp nakde çevrilmesi gerektiğini dile getirdikten sonra, hazinedarının bu kadar büyük bir sorumluluğun altından kalkmasının mümkün olmadığını, bu yüzden sabık Masarifat Nazırı Mehmet Salih Bey veya Galata Nazırı Azmi Efendi'nin ya da uygun bir başka şahsın bu işi halletmekte kendisine yardımcı olmasının yararlı olacağını, hatta mal varlığı konusunda bilgisi olan hizmetkarlarından Hamdullah Ağa'yı da onlara yardımcı olmak üzere

---

[209] BOA., İ. DH/1018. Bu bağlamda Hüsrev Paşa'nın azlinden kısa süre önce seraskerlikten azledilen sağ kolu ve kölesi Halil Rıfat Paşa'nın Ticaret Nezareti'ne olan 1000 kese borcunun da derhal tahsili irade olunmuştur.

[210] Hüsrev Paşa küsurat vermiyorsa da hazinede alıkonan 652 kese olduğuna göre, 1152 keselik meblağın yalısından çıkan paradan tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

[211] BOA., İ. DH/1217 lef 2, vesikadan Hüsrev Paşa'dan alacakları olan paranın bir an önce ödenmesi konusunda ısrar eden bakkal, kasap ve ekmekçi gibi esnaf ile bir takım tüccara olan borçlarının ödenmesi için bu paranın alıkonduğu anlaşılmaktadır.

[212] BOA., İ. DH/1101 lef 2.

[213] Hüsrev Paşa bu konudaki istekliliğini *"Duyûn-ı acizânem davası divân-ı mahşere kalmamak ve sâye-i şâhânede mâ-melekimi i'tâ ederek tediyesi husûsâtı her bâr zihn-i bendegânemde cevelân etmekte bulunduğundan... "* şeklinde dile getirmiştir. bkz. BOA., İ. DH/1217 lef 2. Bir başka yerde de *"İşbu duyûn keyfiyeti hakk-ı ibâd demek olup rûz-ı cezâda dahî ihkâk-ı hak olacağı cümle indinde müsellem ve rûz-ı cezâya bırakılmaması mefrûz-ı zimmet-i 'ubûdiyetim idüğü emr-i gayr-i mübhemdir"* şeklindeki ifadelerle gayret ve istekliliğini teyit etmektedir, bkz. BOA., İ. DH/1684 lef 1.

[214] BOA., İ. DH/1101.

İstanbul'a göndermek istediğini Kasım 1840'da merkeze arz etmiştir. Daha da dramatik boyutu, kısa süre öncesine dek sadaret makamında bulunan ve 1827'den 1840 Haziranına dek en nüfuzlu devlet adamı olan Hüsrev Paşa'nın, bu ağır borç yükünden kurtulmak için köle kökenli olduğunu ve Enderun'da hizmet verdiği dönemi referans olarak sunması, sanıldığı gibi servetinin çok olmadığını ve de ilerlemiş yaşında "dilenecek duruma" düşürülmemesini açıkça dile getirmesi olmuştur.[215]

Hüsrev Paşa'nın, borçlarının ödenmesi işinin organize edilmesi konusundaki teklifleri meclis-i has'ta müzakere olunmuş, Salih Bey'in bu işe nazır olarak atanması, Hamdullah Ağa'nın İstanbul'a gelmesine izin verilmesi ve "Hüsrev Paşa'nın kendisini idare edemeyecek kadar sefalete düşmesi halinde "merhameten bir miktar şey tahsisi" kararlaştırılmıştır.[216]

Salih Bey, bu işe nazır olarak atandığı kendisine tebliğ edilince, derhal harekete geçmiş ve ilk incelemede Hüsrev Paşa'nın "ekser eşyasının sahilhanesinde bulunduğunu" tespit etmiştir. Ancak meşhur yalı evkaf nezaretine bağlı olduğundan, nelerin vakıf malı olup olmadığının tespiti için 30 Kasım 1840'da bir evkaf müfettişi atanarak[217] gerekli incelemenin yapılması istenmiş, bu sebeple iş bir miktar uzamıştır.[218]

Maliye ve evkaf nezaretlerinin koordinatörlüğünde, Salih Bey ile evkaf müfettişi Âsaf Bey'in gözetiminde çalışan borç komisyonu, "aylar süren mezattan sonra"[219] yalıdaki kıymetli hayli eşyayı satmışsa da Hüsrev Paşa'nın borçlarını tam olarak kapatamamıştır. Sonuçta, açık kalan üç bin kese akçenin ancak çiftliklerinin satılmasıyla karşılanabileceğine hükmedilmiştir. Ancak Hüsrev Paşa, çiftliklerin hemen satılabilecek eşya cinsinden olmadığını, acele edildiği takdirde ederinden düşük satılmasının muhtemel olduğunu belirterek, zarara uğramamak için bir yıllık satış süresi

---

[215] BOA., İ. DH/1217 lef 2 ve lef 1. Hüsrev Paşa' nın bu hususdaki ifadeleri düşündürücüdür: *" Bu 'abd-i ahkar bendeleri min gayri haddin ve liyâkatin müddet-i medîde hizmet-i devlet-i aliyyede bulunduğumdan pek çok şey iddihâr etmiş olduğum maznun ise de mevcûdatımız görülmüş ve anlaşılmış bu babda dahi mahall-i iştibâh kalmamış olmağla..."* devamında bu ağır borç yükünün altından himmet-i ali ile kalkabileceğini söyleyen Hüsrev Paşa şu şekilde merhamet istemektedir: *"Artık bendeniz dahi ne mal ve ne irâd hiçbir şey kalmayacağından ve bu hal ve sinn u salimde zill-i suâle dahi düçâr ve aciz vaktimde sefalete giriftâr olmaklığım..."*

[216] BOA., İ. DH/1217.

[217] BOA., İ. DH/1684 lef 1. vesikada bu hususu tespit için evkaf nezaretinden müfettiş olarak Asaf Beyin atandığı belirtilmektedir.

[218] BOA., İ. DH/1252 ve lef 1.

[219] Lütfi, **a.g.e.** IX, s.222.

talep etmiş ve bu konudaki uyarıları yerinde bulunarak 15 Mart 1841'de onaylanmıştır.[220] Ancak bu sırada Hoca Agop'un, darphanede Hüsrev Paşa adına imal ettirdiği altın ve gümüş bir takım mücevherlerden ötürü 5 yük 90.798 kuruş alacağının olduğunu Babıali'ye bildirmesiyle borç yükü daha da kabartmıştır.[221]

4. Cezasının Affı ve Sürgünden Dönüşü

Sadaretten azledildikten sonra, rakipleri Hüsrev Paşa'nın "tek durmayacağı" iddiası ve yalısında Kırcalı takımından asker ve top bulundurduğu gerekçeleriyle sürgün edilmesini sağlamışlardı. Bu karara istinaden, bir gece yalısından vapurla alınmış ve Kapıcıbaşı Arif Ağa refakatiyle Tekirdağ'a sürgüne gönderilmişti.[222] Meclis-i Vâlâ' da rüşvet suçundan hüküm giydikten sonra, bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak üzere ebediyen emekliye sevk ile sekiz ayı karakol altında olmak üzere 2 yıl sürgün cezasına çarptırılmış ve 23 Ağustos 1840'da sekiz aylık karakol süresi bittiğinde uzatılıp uzatılmayacağının yeniden görüşülmesi kararlaştırılmıştı.[223] Söz konusu sekiz aylık süre 18 Nisan 1841'de dolacağından, 30 Martta Tekirdağ Meclisi azaları gönderdikleri mazbata ile karakol süresinin uzatılıp uzatılmayacağının, kendilerine ve Hüsrev Paşa'nın gözetim altında tutulmasından sorumlu binbaşıya bildirilmesini istemişlerdir.[224] Konu Meclis-i Vâlâ' da görüşülüp mazbatası kaleme alınmış, ardından da Meclis-i Umûmî'de müzakere olunarak, Hüsrev Paşa'nın bir süre daha karakol altında tutulması yönünde karar çıkmıştır.[225] Ancak arz tezkiresiyle iradeye havale olunan bu karar, padişah tarafından onanmamış ve *"merhamet-i seniyye"* ve *"mücerred ihtiyarlığına hürmeten"* karakol süresinin uzatılmaması yönünde irade sadır olmuştur.[226]

Bu af kararını, salt padişahın merhametine ve Hüsrev Paşa'nın ihtiyarlığına bağlamak pek gerçekçi görünmüyor. Esas nedeni, siyasi dengelerin değişmesinde aramak daha makul görünmektedir. Bu sırada muhafazakar çevrelerin Tanzimat

---

[220] BOA., İ. DH/1684 ve lef 1.

[221] BOA., İ. DH/1322, bu borcun yarısının Hüsrev Paşa' nın altın ve gümüş mücevher türü kıymetli eşyadan, diğer yarısının da satılan sair eşyasından karşılanması kararlaştırılmıştır.

[222] **Takvim-i Vekayi**, nr. 202; Lütfi, **a.g.e.**VI, s. 107; BOA., İ. DH/1486; 1486 lef 1.

[223] BOA., İ. MV/117; Lütfi, VI, s.107-108; **Verdü'l-Hadâik**, s. 36.

[224] BOA., İ. MV/305 lef 2.

[225] BOA., İ. MV/305 lef 1, 5 Nisan 1841 tarihli meclis mazbatasıdır.

[226] BOA., İ. MV/305; Lütfi, VII, s.20.

aleyhtarlığını daha yüksek sesle dile getirmeleri ve bu hususta bir takım devlet adamlarından da destek görmeleri, gelişmelerin yegane sorumlusu olarak görülen Mustafa Reşit Paşa'nın kızağa alınmasını ve daha pasif bir göreve kaydırılmasını gündeme getirmiştir. Meclis-i Umûmî kararına rağmen padişahın Hüsrev Paşa'nın karakol süresini uzatmaması ve eş zamanlı olarak Reşit Paşa'nın 31 Mart 1841'de hariciye nazırlığından azledilmesi, söz konusu tepkilerin önünü almaya yönelik adımlar olduğu gibi, padişahın liberal reformcu kadroya karşı nüfuz ve iktidarını güçlendirme amacına da hizmet etmekteydi.[227]

Diğer yandan bu süreçte Mısır valisinin baskıları etkili olduğu gibi, Metternich'in "Tanzimat ve Reşit Paşa aleyhinde" yaptığı kulis çalışmalarının da rolü olduğu ileri sürülmüştür.[228] Metternich'in Tanzimat aleyhtarları için bir fırsat olan ve son derece ilginç ifadeler içeren mektubuyla[229] kabinede revizyona gidildiği ve Reşit Paşa'nın yerine Rıfat Paşa'nın hariciye nezaretine atanmasıyla, bu operasyonun tamamlandığı da iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre Metternich söz konusu mektubunda; Batı reformlarını taklit etmenin Türklerin milli ve dini değerlerine ihanetle özdeş olduğunu, gerçek çağdaşlaşmanın, ancak öz değerlere dayanılarak gerçekleştirilebileceğini ve dış müdahalelere kesinlikle izin verilmemesinin ön şart olduğunu dile getirmiştir. Reşit Paşa'nın yerine atanan Rıfat Paşa, Metternich'in sözlerini takdir ettikten sonra *"Hariçten vâki' olacak nesâyihe ma'al-memnûniyye havâle-i sem-i'- i'tibâr ederiz. Lâkin umûr-ı dâhiliyyemize vukû' bulacak her türlü müdâhaleyi şiddetle reddedeceğiz"*[230] şeklinde kendisini tasdik etmiştir. Engelhardt'ın biraz da abartarak[231] sunduğu Metternich'in beklenmedik bu çıkışı, Tanzimat

---

[227] Sadrazam Rauf Paşa iktidar dizginlerini tamamen Mustafa Reşit Paşa'ya devrettiğinden Babıali tamamen bu ekibinin güdümüne girmişti. Bkz. **Netaicu'l-Vukuât**. IV. s.123; **Tarih Musahabeleri**. s.6-9; **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**. I. s. 95; Iorga, **a.g.e**. V. s. 397.

[228] Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992. s.5.

[229] BOA., İ. HR/130'da ilan edilmiş olan Tanzimat-ı Hayriyye'yi Metternich'in nasıl değerlendirdiğini gösteren iki mektubun. Avusturya elçisi tarafından arz edildiği. Metternich tarafından kaleme alınmış olan *"mektûb-ı mufassalda câ-yı dikkat ve şayetse-i nazar-ı rağbet hayîce şeyler görüldüğü"* sadrazam tarafından dile getirilmiştir. Mabeynden de arz tezkiresinin üzerine aynı ibareler yazıldıktan sonra, Avusturya elçisine *"bazı kelimât-ı münâsibe"* ile mukabele olunması irade olunduğu ifade edilmiştir. Ancak iradenin melfufunda Metternich'in birinci ve daha kısa mektubu yer alırken, söz konusu mufassal mektubu mevcut değildir.

[230] Engelhardt, **a.g.e**, s.49-51. Engelhardt bu ilginç mektubun suretini de verdikten sonra, Rıfat Paşa tarafından sarf edilen bu sözlerin, adeta Avusturya elçisinin ağzından çıktığını kaydetmektedir.

[231] Ancak Engelhardt'ın telgraf olarak nitelediği ve elçi Apony'ye gönderildiği şeklindeki ifadesi hatalı olduğu gibi, Osmanlı arşivinde ve Metternich'in hatıratında bu mektuba rastlanmamıştır. Bununla

aleyhtarlığından çok, politik bir manevra gibi görünmektedir. İzlediği İngiltere yanlısı politikayla Mısır meselesinin çözümünü bu devletin inisiyatifine havale eden, Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile Tanzimat Fermanı'nın ilanı için yoğun çaba sarf etmek suretiyle, politik temayülünü ve önceliklerini açıkça ortaya koyan[232] Reşit Paşa'nın dışişleri bakanlığında kalması ve elde edeceği başarılarla sadarete atanması, Babıali nezdinde İngiltere'nin diğer devletlere nazaran politik üstünlüğünü zirveye çıkaracaktı. Diğer yandan, bu dönemde hazırlanan bir takım kanun ve nizamlarda Fransa'nın model alınması, Avusturya'nın nüfuzunu tehdit eden bir başka unsurdu. Avusturya başvekilinin bir başka endişesi de ülkesi gibi çok uluslu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tanzimat reformlarıyla dağılması ve bunun Avusturya için olumsuz örnek teşkil etmesi ihtimaliydi. Bu sebeple Metternich, Hüsrev Paşa ile Halil Rıfat Paşa'nın azli ve sürgününden beri suskun bekleyen muhalifleri, Tanzimat aleyhinde ve reformların yönü konusunda kaleme aldığı mektuplarla tahrik ederek, Reşit Paşa'yı iktidardan düşürmeyi hedeflemiş görünmektedir.

Meclis-i Umûmî'nin karakol süresinin uzatılması yönündeki tavsiye kararına rağmen, yaşlılığı gerekçesiyle tersi yönde irade çıkması, Hüsrev Paşa'nın affının ön hazırlığı niteliğindedir. Çünkü Ekim 1841 sonunda Hüsrev Paşa'nın sürgün cezasının affi karara bağlanmış ve 2 Kasım'da da bunu içeren emr-i âlî ile sadaret tezkiresi kendisine tebliğ edilmiştir.[233] Söz konusu tahriratlar Hüsrev Paşa'ya ulaşınca hemen hazırlığını yapıp yola çıkmış, 11 Kasım 1841'de Emirgân' daki sahilhanesine ulaşmış ve affedilmesinden dolayı Babıali'ye bir de teşekkür tezkiresi takdim etmiştir.[234]

Hüsrev Paşa sürgüne gönderilirken atmış bin kuruşluk maaşı da kesilmişti. Af kararından sonra, sadece yalısında oturma izni verilerek herhangi bir göreve

---

birlikte Engelhardt'ın yayınladığı mektup suretine muhteva bakımından hayli yakın, ancak o oranda çarpıcı ifadeler içermeyen bir mektubunun sureti ve bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Cemil Bilsel, "Tanzimatın Harici Siyaseti", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s. 667-668 ve 703-708; İlber Ortaylı, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Ankara 2000, s.443-447. Bilsel ve Ortaylı, Engelhardt'ın verdiği mektup suretini ihtiyatla karşılamakta ve Bilsel söz konusu mektubun aslını Metternich'in hatıratından nakletmektedir.

[232] Kodaman- Alkan, **a.g.m.** s. 4-5.

[233] BOA., İ. DH/2318; bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 96; Bir başka vesikada Hüsrev Paşa'nın *"İhtiyarlığına ve eyyâm-ı mübârekeye hürmeten"* affedilmesine irade çıktığı belirtilmiştir. Eyyâm-ı mübarekeden bahsedilmesi 1257 Ekim ortasından Kasım ortasına dek ramazan ayı oluşundadır, bkz. BOA., İ. DH/2319.

[234] BOA., İ. DH/2341; Hüsrev Paşa son derece tumturaklı ifadeler ve dua cümleleri ile başladığı tezkiresinde *"Hak bu ki mahzar olduğum işbu ihsân-ı bî-pâyân"* dile getirecek söz bulamadığını ifade ederek minnettarlığını arz etmektedir, bkz. İ. DH/2341 lef 1.

atanmadığından maddi sıkıntısı daha da artmıştır. Bu durumun Babıali'ye intikal etmesi üzerine, "kudemâ-yı vüzerâdan" olduğu gerekçesiyle sadaretten, 29 Nisanda bir miktar maaş tahsisi teklif edilmiş,[235] 4 Mayıs 1842'de kendisine otuz bin kuruş aylık bağlanması ve vezaret rütbesinin iadesi yönünde irade sadır olmuştur.[236] Bu dönemde yaz mevsimini herhangi bir göreve atanmadan geçiren Hüsrev Paşa, Babıali'den izin aldıktan sonra Kasım ayında Bahçekapı'daki konağına taşınmıştır.[237]

Mustafa Reşit Paşa'nın 31 Mart 1841'de hariciye nazırlığından azledilerek üç ay sonra Paris elçiliğine adeta sürgün olarak gönderilmesinin ardından, 5 Aralık 1841'de Rauf Paşa'ya göre çok daha muhafazakar olan ve "*kan dökücülükle*" şöhret bulan İzzet Mehmet Paşa'nın sadarete, Halil Rıfat Paşa'nın da Ahkâm-ı Adliye Meclisi reisliğine atanmasıyla, Babıali yeniden muhafazakarların eline geçmiş oldu. İzzet Paşa kısa süre sonra, Reşit Paşa'nın en ateşli muhaliflerinden Sarım Efendi'yi hariciye nazırlığına atayarak *"avam-pesend hareket"* tarzıyla, uzun süredir infial halinde olan muhafazakar çevrelerin gönüllerine su serpmiştir.[238] Politik dengelerin bu şekilde değişmesi, Hüsrev Paşa'nın rahat bir nefes almasını sağladığı gibi, kısa süre sonra yeniden önemli bir göreve atanmasının yolunu açmıştır.

5. İkinci Seraskerliği ve Mecâlis-i Âliye' ye Memuriyeti

a. Seraskerliği

Hüsrev Paşa'nın Tanzimat devrindeki siyasi ve askeri kariyeri, Mustafa Reşit Paşa'nın yükselişi ya da düşüşüyle birebir ilişkilidir. Ali Rıza Bey'in pek güzel

---

[235] BOA., İ. DH/2840.

[236] BOA., İ. DH/2868, Hüsrev Paşa'nın teşekkür için kaleme aldığı tezkiresi için bkz. İ. DH/2868 lef 1. Bu konuda ayrıca bkz. **Harita-yı Kapudânân-ı Deryâ**, s. 204; **Esvâtu's-Sudûr**, s.7.

[237] BOA., İ. DH/3392, 3396 ve Hüsrev Paşa'nın teşekkür tahriratı için İ. DH/3396 lef 1.

[238] Lütfi, **a.g.e.**, VII, s.21, 27, 44-45; bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 96-98. Lütfi, İzzet Paşa hakkındaki tespitlerini şu şekilde sıralar: *"Sadr-ı cedîd İzzet Paşa efkâr-ı atika mürevviclerinden ve avam-pesend harekatı itiyad edenlerden idi... Babıali'ye geldiğini müteakib hariciye nezaretini tebdîl ile Tanzimat-ı Hayriyye'nin birinci müessisi olan Reşit Paşa hilafında bulunan Sarım Efendi'yi getirdi. Bu tedbirler ile Tanzimat aleyhinde bulunan bazı sebük-mağâzan-ı havassı taraftar ve ihtisab nezaretine verdiği emr u tenbih ile avâm-ı hevamı minnettar eyledi", "Sefk-i dimâ ile müştehir olan İzzet Paşa'nın hilaf-ı me'mûl makâm-ı sadarete mevsûl olması hayret-fezâ-yı ashâb-ı 'ukûl olup hususiyle kapıya geldiği günden infisâline kadar Babıali ricalinin ağzını bıçak açmaz ve icraât-ı vakıasına kimse karşı duramaz idi".*

benzetmesiyle "bu rekabet tahterevalli gibiydi"[239] ve birinin yükselişi, mutlak surette diğerinin yıldızının sönmesi anlamına gelmekteydi.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, Hüsrev Paşa modern talimli ordunun kuruluş ve gelişme dönemlerinde, kesintisiz olarak on yıla yakın seraskerlik yapmıştı. Askeri alandaki yeniliklerin, II. Mahmut dönemi reformlarının motor gücü olduğu bu dönem, Hüsrev Paşa'nın nüfuz ve iktidarını zirveye taşımıştı.[240] Ancak bu defa seraskerliğe atandığı siyasi atmosfer ve dengeler öncekinden çok farklı olup, bu göreve atanmasını onun başarısından ziyade, muhafazakar çevrelerin iş başına gelmesinin doğal bir sonucu olarak görmek daha gerçekçidir.

Padişahın huzurunda her yıl yapılan yeni yıl merasimine 30 Aralık 1845'te katılan Hüsrev Paşa'ya, yine yaşına hürmeten sadrazamlara verilen nişana benzer bir nişan verilmiş[241] ve protokolde sadrazam ile şeyhülislam sırasında durmasına müsaade edilmiştir. Padişahın Hüsrev Paşa hakkındaki ihsanları bununla da sınırlı kalmayarak, mecâlis-i âliye azaları arasına alınmıştır.[242] Padişahın gösterdiği teveccüh, bir süre sonra Hüsrev Paşa'nın önemli bir göreve atanacağının müjdecisidir aslında.

Hüsrev Paşa'nın ikinci kez seraskerliğe atanmasına neden olay da hayli ilgi çekici olup, sadareti ele geçirmesinde yaşananlardan aşağı kalır yanı yoktu. 1846 yılı başında Hüsrev Paşa konağında istirahat halinde ve padişahın bunca teveccühünden sonra, kendisine yeniden iktidar kapılarını aralayacak bir fırsat beklerken, aşçılarından birinin adına askerlik kurası isabet etmiştir. Ancak gereken tebligat yapılmasına karşın Hüsrev Paşa oralı olmamış ve aşçının askere gitmesine izin vermemiştir. Durum serasker Süleyman Paşa'ya intikal ettirilince, hususi bir tezkire göndererek Hüsrev Paşa'dan aşçısını askere göndermesini istemiştir. Hüsrev Paşa'nın cevabı ise şöyledir: *"Vâkı'â dairemizde öyle bir aşçı vardır. Lakin bu aşçı şu hâl-i şeyhûhetimde muhtâc olduğum lapa, çorba ve muhallebi gibi pür-hüner yemeklerimi tabiatıma muvâfık surette tabhediyor. Vazifesinden infikâki gıdamı sektedâr edecektir. Kura nizamnamesi iktizâsınca kurası çıkan efrâda aynen bedel verilmesi caiz olduğu gibi, madem ki bedel-i şahsi için kanûnen izin vardır, kölelerimden sabık seraskerlerden kapudan-ı derya*

---

[239] **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s. 25-26.

[240] Bkz. IV. Bölüm.

[241] BOA., İ. DH/6795.

[242] Lütfi, **a.g.e.** VIII, s. 85; **Verdü'l-Hadâik**, s. 36; **Sicill-i Osmani**, II, s. 276.

Damat Halil Rıfat Paşa yahut ıtıknâmeleri henüz verilmeyen hassa müşiri Vâsıf Paşa ve tophane feriklerinden Selim Paşa gibi sair vüzerâdan birinin aşçıya bedel olarak kabul buyrulmasını rica ederim". Gelen bu cevabi yazı Süleyman Paşa tarafından padişaha arz olununca, *"Hüsrev Paşa kudemânın erbab-ı haysiyetinden olduğunda şüphe yoktur ve yazdığı cevab da varittir"*[243], *"böyle genç adamlarla iş görülmez"* [244] diyerek seraskerliğe atanmasını irade etmiştir.[245]

İşin görünürdeki sebebi bu olay olmakla birlikte asıl neden, İzzet Mehmet Paşa ile Rauf Paşa'nın sadaretinde, muhafazakar kadroların işbaşına gelmiş olmasıydı. Yine bu cümleden olarak, 1842'den 1845'in sonlarına dek nüfuzu zirvede olan serasker Rıza Paşa'nın, Reşit Paşa ve ekibini pasifize etmiş olmasından doğan boşluk nedeniyle esen muhafazakar rüzgarlar da Hüsrev Paşa'nın talihinin gülmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca Baş Mabeyinci Hamdi Paşa'nın, padişah nezdinde Hüsrev Paşa lehinde yaptığı kulis çalışmalarının da bu hususta önemli katkıları olduğunu belirtmek gerekiyor.[246] Sonuçta Hüsrev Paşa, padişahın iradesiyle 19 M 1262/18 Ocak 1846'da Süleyman Refet Paşa'nın yerine[247] ikinci kez olmak üzere seraskerliğe atanmış[248] ve selefinden seraskerlik mührü alınarak kendisine takdim edilmiştir.[249]

---

[243] Atâ, **Tarih**, II, s.126.

[244] İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s. 601n; **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, s. 67; A. Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s. 371-2.

[245] BOA., İ. DH/6792, İradedeki, seraskerliğin bu defa Hüsrev Paşa' ya *"İhale buyrulması nezd-i âli-i hazret-i mülûkânede tensîb ve tasvîb buyrulması sebebiyle"* şeklindeki ifadeden ve re'sen irade-i seniyye olmasından, bu atamanın bizzat padişahın işaretiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

[246] Atâ, **Tarih**, II, s. 119.

[247] BOA., İ. DH/5846. Süleyman Paşa azledilmeyi hiç beklemiyor olacak ki irade kendisine tebliğ edildiğinde *"telaş ve teessüfe düçâr olmuş"... "hakkında bir güne iğbirâr-ı âli vukû'u mütalaasıyla mükedder ve dilhün"* olmuştur. Bu hususta Süleyman Paşa'nın dramatik ifadeleri için bkz. İ. DH/5846 lef 1.

[248] **Verdü'l-Hadâik**, s. 36; Atâ, II, s.119. Sicill-i Osmani'de ise atama tarihi olarak 1 S 1262/ 29 Ocak 1846 tarihi verilmektedir, bkz. **Sicill-i Osmanî**, II, s. 276. Ancak Mehmet Süreyya Bey IV. cildin sonunda seraskerlerin listesini verirken, hatasını düzelterek 1262 Muharreminde bu tevcihatın gerçekleştiğini belirtir, bkz. a.g.e, IV, s.779. Ancak İnalcık da **a.g.md**, **DİA,** XIX, s. 44'te **Sicill-i Osmani**, II, s. 276'yı esas alıp IV. ciltteki listeye bakmadığından, 29 Ocak 1846 tarihini vermekle hataya düşmüştür. Veli Şirin ise Ocak 1846 şeklinde yuvarlak bir tarih vermektedir, bkz. **a.g.e,** s.71 ve 75. Burada Mehmet Süreyya Bey ve ondan alıntı yapan İnalcık hatalı tarih vermektedir. Çünkü: 20 Ocak 1846 tarihli birkaç vesikada Süleyman Paşa "sabık serasker" sıfatıyla anılmaktadır, bkz. BOA., İ. DH/5846 lef 1; İ. DH/5849. Bu durumda Hüsrev Paşa'nın 29 Ocakta seraskerliğe atandığı doğru kabul edilirse, on gün kadar bu makama atama yapılmadığı gibi olanaksız bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple **Verdü'l-Hadaik** ve **Atâ Tarihi**'nde verilen atama tarihi doğrudur.

[249] BOA., İ. DH/5846 lef 1; İ. DH/6792.

Tanzimat'ın ilanından, Hüsrev Paşa'nın seraskerliğe atanmasına dek geçen zaman zarfında askeri alanda önemli ıslahatlar gerçekleştirilmişti.[250] Hüsrev Paşa'nın bir yıla yakın süren bu ikinci seraskerliğindeki gelişmeler ana hatlarıyla şöyledir:

Hüsrev Paşa serasker olarak atandıktan sonra, Rıza Paşa döneminde (Eylül 1843-Ağustos 1845) Üsküdar'a taşınan seraskerlik makamını, ilk seraskerliğinde olduğu gibi, Eski Saray'a yani Beyazıt'a nakletmiştir. Mustafa Nuri Paşa Ocak 1843'te azledildiğinde "seraskerlik" unvanı lağvedilerek yerine 17 Ocak 1843'te, Hassa Dâr-ı Şura reisi Darbhor Reşit Paşa "Asakir-i Nizamiye Müşiri ve İstanbul Muhafızı" unvanıyla atanmıştı. Bu oldu bittinin perde arkasında, mabeyn müşirliğinden ayrılmak istemeyen, bununla birlikte rütbe ve nüfuz bakımından serasker paşanın altında kalmayı da hazmedemeyen hassa müşiri Rıza Paşa bulunmaktaydı. Eylül 1843'te amaçladığı nüfuza kavuşmakla düşüncesi değişen ve mabeynden çıkmayı siyasi kariyeri bakımından riskli görmeyen Rıza Paşa'ya yeniden "serasker" unvanı verilerek, bu makam ihya edilmiş ve böylece eskiye dönülmüştü.[251]

Hassa müşirliğini de seraskerlikle birleştiren[252] Hüsrev Paşa, Darbhor Reşit Paşa'yı serasker kaymakamlığında bırakmıştır. Yine Dâr-ı Şurâ-yı Askeri azasından Hacı Ethem Efendi Masarifat Nazırı, Meclis-i Vâlâ azasından Ethem Bey Serasker Müsteşarı ve sabık müsteşar Arif Efendi Meclis-i Vâlâ azası olarak atanmıştır. Hüsrev Paşa böylece kendi ekibini şekillendirirken, Süleyman Paşa'nın seraskerlikten azliyle birlikte, uzun süredir askeri alanda kadrolaşan[253] Rıza Paşa'nın Bab-ı seraskeri üzerindeki nüfuzunu da ortadan kalkmış oluyordu.[254]

Hüsrev Paşa, yeniden iktidara ortak olmanın heyecanı ve muhtemelen sadaret makamına tekrar atanmak hevesiyle, bu dönemin en nüfuzlu devlet adamlarından Rıza

---

[250] Bu konu için bkz. Lütfi, **a.g.e.**VII. s.74 vd; Karal, **Osm T**, VI, s. 162vd ; Veli Şirin, **Asakir-i Mansure Ordusu ve Seraskerlik**, s. 64-70; Çadırcı, **a.g.e**, s.313 vd; Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi", **Askeri Tarih Bülteni**, S: 18; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,**V, (1753-1908), Ankara 1984, s.189-201; Çadırcı "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869), I, **Askeri Tarih Semineri**, Bildiriler II, Ankara 1983, s.85-101; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. E. İhsanoğlu, I, s.360 vd.

[251] Bkz. **Nuhbetu'l-Vekâyi'**, s. 109, 114-115; Lütfi, VII, s. 62, 74-75.

[252] BOA., C. AS/46862, bunun bir yansıması olarak Hüsrev Paşa'ya hitaben kaleme alınan hükümde, *"Bi'l-fiil ve bi'l-umûm asâkir-i hassa ve nizâmiye-i padişâhânem serasker vezir-i mecd-i semirim Mehmet Hüsrev Paşa iclalühüya hüküm ki"* şeklinde hitab edilmiştir, aynı hitap cümlesi için ayrıca bkz. C. AS/46863.

[253] Lütfi, **a.g.e,** VIII, s. 18.

[254] **A.e,** s. 87.

Paşa'nın siyasi kariyerini tamamen bitirmek emelindeydi. Zira kısa süre önce, Rıza Paşa yeniden hariciye nazırı olarak başkente dönen Mustafa Reşit Paşa'yı Edirne valisi olarak merkezden uzaklaştırmak için gereken iradenin çıkmasını sağlamışsa da onun bu karara direnmesiyle[255] tam olarak emeline ulaşamamış ve sonuçta Reşit Paşa 14 Kasım 1845'te Paris'e gönderilmişti. Rıza Paşa'nın 1841-1845 dönemindeki nüfuzu konusunda Abdurrahman Şeref Beyin naklettiği şu olay gerçekten hayli çarpıcıdır: Sadrazam Rauf Paşa bir gün meclis-i vükeladaki müzakereler esnasında bir konuda, *"acaba irade-i seniyye ne merkezdedir"* deyince Rıza Paşa, *"irade-i seniyye benim dediğimdir"* şeklinde demir gibi bir cevap vermiş, üç kez sorulmasına rağmen aynı cevabı yinelemiş ve mecliste buz gibi bir hava esmiştir.[256]

Rıza Paşa Eylül 1845'te seraskerlikten azledilmiş olmasına rağmen, gerek kendi gerekse halefi Süleyman Paşa'nın seraskerliği döneminde, askeri alandaki kadrolaşması ve nüfuzu devam etmişti. Maliye nazırı Saffeti Paşa'nın da bu ekibe katılmasıyla, mülki kadrolar da büyük ölçüde bu üçlünün eline geçmişti.[257] Bu yüzden Hüsrev Paşa, Rıza Paşa'yı sürgüne gönderdiği takdirde bu kadroları rahatlıkla tasfiye edebileceğini düşünmekteydi. Halbuki II. Mahmut ölüm döşeğinde iken, o zaman kurenâdan olan Rıza Bey, Hüsrev Paşa'nın Esma Sultan köşkünde üslendiğinde yanında götürdüğü birkaç adamından biriydi.[258] Ancak değişen siyasi ortam ve dengeler Koca Hüsrev Paşa'yı eski hizmetkarlarından biriyle rakip haline getirmişti. Reşit Paşa'nın kendisine yaptığı gibi, o da Rıza Paşa'yı yolsuzluk konusunda mahkum ettirdiği taktirde başkentten sürgün ettirebilecek ve sadrazam Rauf Paşa'yı kontrolü altına alarak idarenin dizginlerini ele geçirebilecekti.

Bu amaçla, Rıza Paşa zamanında yapılan askeri masraflara ait defterlerin tamamı incelenerek, usulsüz harcamalar ve yolsuzluklara dair raporlar hazırlanmış, sonuçta elli bin keseden fazla açık tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler sonunda, umulduğu gibi Rıza Paşa aleyhinde kesin kanıtlar bulunamamakla birlikte, bu konuda kusurlu görünen ambar memuru liva Mehmet Paşa ile birkaç miralay hapis cezasına çarptırılmış, Dar-ı Şura reisi Zarif Mustafa Paşa ile o dönemde müsteşar olan Arif

---

[255] Kaynar, **a.g.e,** s. 404-405; Lütfi, **a.g.e,** VII, s.68.

[256] **A.e**, VIII, s. 29n. A. Şeref Bey Rıza Paşa'nın hassa müşirliği ile seraskerliğinde, askeri ve mülki erkana "ayaklarını öptürdüğünü" o devri idrak edenlerden nakletmektedir.

[257] Lütfi, **a.g.e,** VIII, s.18 vd.

[258] Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, III, s. 179.

kurulmuş ve bu görev Hafiz Paşa'ya havale edilerek eski ticarethane Bab-ı Zaptiye yapılmıştır.[263]

Hüsrev Paşa'nın ikinci seraskerliği döneminde gerçekleştirilen önemli işlerden bir diğeri de Maçka'dan, Dolmabahçe Sarayı'ndaki Çinili Köşk'e taşınmış olan Mekteb-i Harbiye'yi, Küçük Taksim diye de anılan Pangaltı'daki binaya nakletmek olmuştur.[264]

Mısır sorununun tamamen halledilmesinden sonra, beş yıl önce söylense kimsenin ihtimal bile vermeyeceği çarpıcı bir başka gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme 1846'da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'u ziyaretidir.[265] Böylece Serasker Hüsrev Paşa, 1801'de Mısır valiliğinden alaşağı edilmesiyle başlayan ve şiddetlenerek yarım asırdır süren husumetin diğer kahramanı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yla bir kez daha görüşme imkanı bulmuştur. Zahiren de olsa görüşmede bu iki kadim düşmanın birbirlerine, "paşa baba" şeklinde hitap ederek şakalaştıkları nakledilmektedir.[266]

b. Aktif Siyasette Son Durak: Mecâlis-i Aliye Azalığı

Rıza Paşa'nın, gücünün zirvesindeyken Ağustos 1845'te seraskerlikten azledilmesinin şaşkınlığı henüz sürerken, Reşit Paşa 23 Ekim 1845'te ikinci kez hariciye nazırlığına atanmıştı.[267] Reşit Paşa'nın yeniden merkeze dönüşü ve 28 Eylül 1846'da sadarete atanması, yukarıda da belirttiğimiz gibi tahterevalli kuralının kaçınılmaz sonucu olarak, Serasker Hüsrev Paşa'nın düşüşü anlamına geliyordu. Reşit Paşa sadrazam olmakla, eskiden beri savunduğu ilkeleri uygulama gücünü elde etmiş oluyordu. Reşit Paşa'nın, idareyi yürütecek ekibini teşkili[268] ve siyasi dengeleri tartarak

---

[263] Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, II, s.927-943. Takvim-i Vekayi, 12 S 1262, nr.297; Lütfi, **a.g.e,** VIII, s.88. Çadırcı, **a.g.e**, s.319'da bu düzenlemeye kısaca temas etmekle birlikte, 1845'te yapılmıştır demekle tarih konusunda yanılgıya düşmektedir. Çünkü hem Ergin hem de Lütfi Efendi bu düzenlemenin 1846 yılında ve Hüsrev Paşa'nın II. Seraskerliği döneminde gerçekleştiğini belgelere istinaden ortaya koymuşlardır.

[264] Ayrıntılar için bkz. Ergin, **a.g.e**, I-II, s.365-366; Lütfi, **a.g.e,** VIII, s.118; **Mufassal**, V, s.3098; İnalcık, **a.g.md**, s.45.

[265] Mehmet Memduh, **Mir'at-ı Şu'ûnât**, İzmir 1328, s.12-15 arasında bu ziyaretin ayrıntılarını vermektedir. Ayrıca bkz. Iorga, **a.g.e.,** V, s. 406; Karal, **Osm T.**, VI, s.87.

[266] Lütfi, **a.g.e,** VIII, s.112-113n.

[267] Kaynar, **a.g.e**, s. 620vd; Kodaman-Alkan, **a.g.m**, s.5; **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.37.

[268] **A.e,** I, s. 29-30; Lütfi, **a.g.e,** VIII, s.115-116, 134. Reşit Paşa, nüfuzu bakımından tehlikeli addettiği Ağa Hüseyin Paşa'yı da Vidin valiliğine atayarak merkezden uzaklaştırmıştır.

120'ye indirmiş, bunların sayılarının daha da azaltılması yönünde tavsiyede bulunan dostlarına da *"şanına yakışmayacağı"* gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmıştır.[273]

Reşit Paşa'nın esas amacı Hüsrev Paşa'yı tamamen emekliye sevk etmekti, ancak bunda başarılı olamamıştır. Diğer yandan Reşit Paşa daha alt kadrolara kendi adamlarını yerleştirebilmişse de seraskerlik gibi önemli bir makama kendisinin en başta gelen düşmanlarından[274] Damat Said Paşa atanmıştı.[275] Hüsrev Paşa'nın yerine, padişahın taassup derecesinde muhafazakar ve Tanzimat aleyhtarı olan Said Paşa'yı ataması, muhafazakar kanadı yatıştırmak ve aynı zamanda kırılgan siyasi dengeleri korumak kaygısından kaynaklanmıştır.[276]

Reşit Paşa idari nüfuzunu tesis ettikten sonra, Hüsrev Paşa'nın doksan yaşını geçmiş olmasını gerekçe göstererek[277] yoğun çabaları sonunda Mecâlis-i Aliye azalığından azledilmesini de sağlamıştır. 29 Kasım 1847 tarihli ilgili iradeyle Hüsrev Paşa sahilhanesinde istirahata sevk edilmiş ve yerine Rauf Paşa atanmıştır.[278] Böylece 1848 başından itibaren Hüsrev Paşa, artık emekliye sevk edilmiş ve aktif siyasetten uzaklaştırılmış oluyordu.

6. Vefatı, Borçları ve Mirasının Paylaşılması

Hüsrev Paşa, Mayıs 1847'de yaşlılığı gerekçesiyle Mecâlis-i Âliye üyeliğinden azledilerek emekliye sevk edilmişti. Gerçekten de bu sırada yaşı doksanın üzerindeydi. Bu dönemde artık eski enerjik görüntüsünden çok uzaktır ve sık sık hastalandığı gibi, *"vücudunda bazı eser-i za'af"*, bir başka ifadeyle hareket güçlükleri de

---

[273] Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s.360; **XIII, Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.66. Hüsrev Paşa 1836'da I. seraskerlik görevinden azledildiğinde de hizmetkarlarının sayısını azaltmayı, kendisine yakıştıramayacağını dile getirmişti, bkz. Moltke, **Türkiye Mektupları**, s.81.

[274] Ali Fuat, **Rical-i Mühime-i Siyâsiye**, s.11; Cevdet, **Tezâkir, 1-12**, s.11; **Tarih Musahabeleri**, s.73, 263; **Sicill-i Osmani**, III, S.47-48. ; **İOTK**, IV, s.592-3; **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.131-133.

[275] BOA., C. AS/23783; 23785.

[276] Lütfi Efendi bu hususa işaret ettikten sonra *"Hiçbir vakitte kendisiyle hem-hal olması muhal olan Said Paşa'nın seraskerliği bu babda edilen tekellüfe değmemiştir"* yorumunu yapar, bkz. **a.g.e.** VIII, s.131.

[277] Hüsrev Paşa'ya tebliğ edilen tezkirede *"Mecalis-i aliyeye olan memuriyetinin vücuduna zahmet ve meşakkati mucib olduğuna mebni"* azledildiği bildirilmiştir, bkz. BOA., İ. DH/8369 lef 1.

[278] BOA., İ. DH/8367, Hüsrev Paşa'nın 67.500 kuruş olan maaşı Rauf Paşa'ya, Rauf Paşa'nın 50.000 kuruşluk maaşı da Hüsrev Paşa'ya tahsis edilmiş ve kendisinde bulunan nişân-ı âlî de alınmıştır. Ayrıca bkz. İ. DH/8369 ve 8369 lef 1.

görülmekteydi.[279] Bu dönemde Babıali ve sarayda yapılan merasimlere davet edildiğinde *"artık meşy u hareketten aciz olduğunu"* beyan ederek katılamamıştır.[280]

Hüsrev Paşa'nın bu dönemde aşmaya çalıştığı bir diğer önemli sorun, mali sıkıntılarının gittikçe şiddetlenmesiydi. Kendisine iltizama verilen Bursa, Kete kazaları ile bağlı köylerin aşar hasılatı ve bunların nakil ücreti konusunda yaşanan bir takım sorunlardan ötürü, Mayıs 1847'de hayli zarara uğradığını görmekteyiz.[281] Aynı şekilde 1848 yılı Bursa ve Karinâbâd kazaları aşar hasılatından; kolera, kaldırılan ispenç resminin önceki borçtan düşülmemesi ve benzeri sebeplerden ötürü yine yüklü miktarda açık meydana gelmiştir.[282] Bunun üzerine adı geçen bölgelerin iltizamının kendisinden alınması için müracaat eden Hüsrev Paşa, Mart 1850'de söz konusu açık ve üzerine binen faizin *"lütfen ve ihsânen atiyye-i seniyye olarak"* affını niyaz etmiştir.[283] Ancak maliye nezareti, devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı gerekçesiyle af talebini reddederek, aşar hasılatından doğan borçları kendisine kefil olan sarraf Misak'tan istemiştir. Buna karşılık Misak ise, 8 yükten fazla tutan borç konusunda kendisinin hiçbir kusur ve ihmali olmadığını beyan ederek, sorunun çözülmesini ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir.[284] Bu cevabın ardından konu Meclis-i Vâlâ' da görüşülmüş, ne sebeple olursa olsun, kâr ya da zararın mültezimlere ait olduğu ve zaten sıkıntıda olan hazinenin bu tür şahsi zararları karşılamasının söz konusu olamayacağı yönünde karar çıkmıştır.[285] Bu karara rağmen Hüsrev Paşa'nın borcunun affedilmesini tekrar tekrar ısrarla talep etmesi üzerine, Mayıs 1850'de *"âhere emsâl olmamak"* şartıyla, toplam borcun yarısı yani dört yüklük kısmı affedilmiştir.[286]

Hüsrev Paşa emekliliğinde, Anton ustaya serasker iken sipariş ettiği fener ve sair eşyadan ötürü 62 bin kuruşluk borcunu da ödeyememiştir. Anton ısrar edince de bu eşyayı padişah için yaptırdığını söylemiş, o da Babıali'ye arzuhal ile durumu aktarıp

---

[279] BOA., İ. DH/7596.

[280] BOA., A. MKT. NZD. 97/30

[281] BOA., İ. MV/2551

[282] BOA., İ. MV/4919 lef 4 ve lef 3, iki yılda meydana gelen toplam açık 8 yük 34.632 kuruştur. Hüsrev Paşa vesikada bu açığın nedenlerini ayrıntılı biçimde açıklamaktadır.

[283] BOA., İ. MV/4919 lef 2.

[284] BOA., İ. MV/4919 lef 5, sarraf Misak'ın arzuhalidir. Bu konunun ayrıntıları ve sorunun çözümü için kurulan komisyona dair ayrıca bkz. A. MKT. MVL. 94/6

[285] BOA., İ. MV/4919 lef 1.

[286] BOA., İ. DH/12525; İ.MV/4919, Hüsrev Paşa'nın bu konuda teşekkür için sunduğu tezkiresi için bkz. İ. DH/12525 lef 1.

ısrarla alacağının ödenmesini istemiştir.[287] Aynı şekilde Ocak 1852'de Saraçhane usta başı Şanapiri'ye olan borçları da sıkıntı yaratınca, maliye hazinesinden ödenerek sorun halledilmiştir.[288] Hüsrev Paşa'nın mali açıdan çok sıkıntılı hale gelmesi üzerine, 10 Mayıs 1853'te 50 bin kuruş olan maaşına 10 bin kuruş zam yapıldığını görmekteyiz.[289] Ancak 27 Aralık 1853'te hazinenin Hüsrev Paşa'yı, 27.835 kuruşluk borcunu "bir daha hatırlatılmasına meydan vermeden" acilen ödemesi konusunda sert bir dille uyarmasına[290] bakılırsa, ekonomik sıkıntıdan kurtulamadığı anlaşılmaktadır.

Ömrünün son yılları bu şekilde yaşlılıktan kaynaklanan hastalıklar ve mali sıkıntılarla geçen Hüsrev Paşa, 3 Mart 1855 günü vefat etmiş ve sağlığında Eyüp'te inşa ettirdiği[291] türbeye defnedilmiştir.[292] Hüsrev Paşa yaklaşık bir asır yaşamış ve I. Abdülhamit'ten Sultan Abdülmecit devri ortalarına kadar, beş padişah devrini idrak etmiş herhalde tek Osmanlı devlet adamıdır.

Hüsrev Paşa'nın vefatının ardından, alacaklılar hiç vakit kaybetmeden Babıali'ye başvurarak terekesinden borçlarının tahsilini istemişlerdir. Bunlar arasında sarraf Misak' ın iddia ettiği 9 yük[293] Tophaneli sarraf Artin'in 4 yük [294] Tersane mektupçusu Zühdi Bey ile kardeşinin 94 bin kuruş,[295] Terzi Aslan'ın 10.937 kuruş[296] Bab-ı seraskeri tercümanı Mardiraki' nin annesi İskohi' nin oğlu adına 42.500, şahsı adına ise 15 bin kuruş,[297] Mızıka-i Hümayun muallimi Donizetti Bey'in yine 15 bin kuruş,[298] Hacegandan Fazıl Bey'in yüklü miktarda,[299] Bakırcı Nikola' nın bazı eşya, Filibeli Sarraf David' in çiftlik,[300] sabık kereste nazırı Mustafa Kâni Bey'in ise kereste

---

[287] BOA., İ. DH/8866 ve 8866 lef 1.

[288] BEO., A. MKT. MHM. 45/82

[289] BOA., İ. DH/17060. Hüsrev Paşa'nın buna teşekkürüne dair bkz. İ.DH/16999 lef 1.

[290] BEO., A. MKT. NZD. 105/99 ve 105/99 lef 3.

[291] BOA., İ. DH/18460 lef 1.

[292] **Verdü'l-Hadâik**, s.36-37; SO, II, s.276; İnalcık, **a.g.md**, **DİA**, XIX, s.45; İA.V/I, s.615; **Sefinetü'l-Vüzerâ**, s.65.

[293] BOA., A. AMD. 78/79.

[294] BEO., A. MKT. NZD. 331/51.

[295] BOA., A. MKT. NZD. 187/98

[296] BEO., A. MKT. MVL 114/78; A. MKT. MHM. 197/37.

[297] BEO., A. MKT. NZD. 136/64

[298] BOA., İ. DH/20547; A. MKT. MHM. 67/56.

[299] BOA., A. MKT. NZD. 169/86.

[300] BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s.78.

bedelinden[301] ötürü yüklü miktarda alacaklı oldukları yönündeki müracaatları, ödenecek borçların sadece bir bölümünü teşkil etmekteydi. Alacaklarının ödenmesi talebinde bulunanlar arasında, Hüsrev Paşa'nın kölelerinden kethüdası ve hazinedarı Reşit Efendi'nin de bulunması ve de bu tür taleplerin hayli yekun tuttuğunun görülmesi üzerine, bu karmaşık durumu halletmek amacıyla Eylül 1855'te Hazine-i Hassa dairesinde çalışmak üzere bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.[302]

Hüsrev Paşa'nın defnedilmesinden sonra, muhallefatının tespitine geçilmiş ve kıymetli eşyasının çoğunluğunun bulunduğu Emirgan' daki yalı, hırsızlık ya da yakınlarının mevcut eşyayı zimmete geçirme ihtimaline karşı küçük bir askeri birlik tarafından muhafaza altına alınmıştır.[303] Bu sırada alacaklıların ısrarlı talepleri de kesilmiş değildi. Hüsrev Paşa gayri menkul olarak; Bahçekapı' da Hamidiye Sebili bitişiğinde büyük bir konağa, Emirgan' da bir yalıya, birkaç çiftlik[304] ve bir de Karaköy Kapısı civarında bir mağazaya[305] sahip bulunmaktaydı.

Hüsrev Paşa henüz hayatta iken, Bahçekapı' daki konağının vakıf malı olmayan kısımlarını eşi Huriye Hanım'a devretmiştir.[306] 1849'da vefat eden ilk eşi Fatma Hanım'dan, Fatih Sultan ve Hamidiye vakıflarına intikal etmiş olan cüzî kısımlar dışında kalan mülk yerler ile Cezayirli Hasan Paşa vakfından olan arazinin,[307] kısa süre önce Hüsrev Paşa'nın ferağı ve İstanbul kadısı Şükrü Efendi'nin verdiği hüccet-i

---

[301] BEO., A. MKT. NZD 133/58, Ayniyat Def., nr. 725, s.78. Hüsrev Paşa'nın sabık kethüdası Mehmet Emin Efendi'nin oğlu Fazıl Efendi ile Irgatbaşı Yuvan da alacaklılar listesine dahil olmuşlardır, bkz. BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s. 66, 150.

[302] BOA., İ. DH/21423 ve 21423 lef 1.

[303] BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s.104.

[304] Hüsrev Paşa'nın Karacaköy' deki çiftliği için bkz. A. MKT. NZD. 174/51, A. MKT. NZD. 173/29; Saadet Deresi'ndeki çiftliği için bkz. A. MKT. NZD. 192/94, Ayniyat Def. nr.725, s.58; Haramidere'deki çiftliği için bkz. A. MKT. NZD. 192/94; Açıklar Livası'ndaki çiftliği için bkz. A. MKT. DV. 154/25; Ayrıca Emirgan'daki yalısının arkasında da büyükçe bir çiftliğe sahipti, bkz. İ. DH/20217. Abdurrahman Şeref Bey, Hüsrev Paşa'nın Tekirdağ'da da bir çiftliği olduğunu kaydetmektedir, bkz. **Tarih Musahabeleri**, s.72

[305] BEO., A. MKT. NZD. 368/50

[306] BEO., A. MKT. NZD. 131/48

[307] BEO., A. MKT. NZD. 132/92 Gazi Hasan Paşa vakfından ve konak müştemilatından olan bu arazinin 400 zira' olduğunu Hüsrev Paşa'nın eşinin Evkaf Nezareti'ne yaptığı müracaatdan öğrenmekteyiz. Bu konunun ayrıntıları için ayrıca bkz. BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s.69 ve 76.

şer'iyye ile eşi Huriye Hanım'a devredildiği, vakıf kayıtlarının incelenmesiyle ortaya çıkmıştır.[308]

Birbiri ardına yaptığı müracaatlara bakılırsa, Ticaret Nazırı Bahçekapı' daki bu büyük konağı satın almak konusunda çok istekliydi. Gerekçesi ise İstanbul'da bir hanesinin olmamasıydı.[309] Bu hususdaki müracaatı arz edilince, bedeli kendi tarafından verilmek şartıyla, müştemilatıyla birlikte konağın kendisine satılmasına dair irade çıkmıştır.[310] Ancak kayıtlarının incelenmesi sonucunda, vakıf olan kısımlarının çok az olduğu ve araziyle birlikte konağın mülk olan kısımlarının Huriye Hanıma ait olduğu tespit edilince, ticaret nazırı hayal kırıklığına uğramıştır. Huriye Hanıma hisselerini satması teklif edilince, oturacak başka yeri olmadığı gerekçesiyle ret cevabı vermiş ve vakıf olan cüzi kısmın kirasını da ödemeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine sadaret, ticaret nazırına "pazarlık sureti"nden başka bir yol kalmadığı şeklinde yol göstererek aradan çekilmiştir.[311] Ancak vakıf olan kısımların çok az oluşu ve Huriye Hanımın pazarlığa yanaşmaması üzerine, ticaret nazırı konağı almaktan vazgeçmiş ve vakıf olan kısımlarının icar bedeli olan 80 bin kuruşun ödenmesi kaydıyla, konak Ağustos 1855'te Hüsrev Paşa'nın eşine bırakılmıştır.[312]

Hüsrev Paşa'nın diğer gayrimenkulu olan Emirgan' daki şöhretli yalıya ise, Tanzimat'la birlikte, en önemli siyasi rakibi haline gelen Mustafa Reşit Paşa talip olmuştur. Hüsrev Paşa'nın muhallefatının tespiti amacıyla başlatılan çalışmalar bağlamında, "*eşyasının çoğunun bulunduğu*" yalının[313] gereken bölümlerinin mühürlenerek koruma altına alınması hazine-i hassa nezaretine bildirilmiş[314] ve vasiyeti dahilinde olmayan eşyasının "*atabe-i şâhâneye ait olduğu*" ifade edilerek, dökümünün çıkarılması sipariş olunmuştur.[315] Bu arada sadrazam Mustafa Reşit Paşa devreye girerek, söz konusu yalıya talip olduğunu Sultan Abdülmecit'e arz etmiştir. Kendisine

---

[308] BOA., İ. DH/20352, bu hususta ibraz olunan hüccet-i şer'iyye ve iki adet vakıf temassüküde hesaplar ayrıntılı olarak verilmiştir. Konak binasından başka Cezayirli Hasan Paşa vakfından olan bir miktar arazi de mütevellisinin temessükü ve Hüsrev Paşa'nın feragıyla, eşi Huriye Hanım'a intikal etmiştir.

[309] BOA., İ. DH/20197; A. AMD. 53/80.

[310] BEO., A. MKT. NZD. 160/57; A. AMD. 53/80; A. AMD. 61/93.

[311] BOA., İ. DH/20353 lef 1 ve 20352; BEO., A.MKT. NZD. 133/47.

[312] BEO., A. AMD. 62/25; BOA., İ. DH/20402.

[313] BOA., İ. DH/1252.

[314] BOA., İ. DH/20196

[315] BEO., A. MKT. NZD. 130/76

izin verilmesinin ardından, Reşit Paşa evkaf nezaretiyle temasa geçerek, müştemilatı ve arkasındaki çiftlikle birlikte, yalıya üç bin kese muaccile ödemeyi kabul etmiştir. Bu muaccilenin 500 keselik kısmı, yalının mülk olan kısımlarının karşılığı olarak Huriye Hanıma ödenecekti.[316] Yalı ile müştemilatı Hamidiye Vakfı'na, kalan bağ, bahçe, tarla ve sair teferruatı ise Beyazıt Vakfı'na aitti. Vefatından az önce Beyazıt Vakfı'na ait olan araziden bir kısmını üç temessükle yine eşi Huriye Hanıma kasr-ı yed etmişti. İşte Huriye Hanıma ödenecek beş yüz kese bunun karşılığıydı.[317] Bu hususdaki yazışmalardan birinde Evkaf Nazırı Hasip Paşa, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya, hayli büyük ve müştemilatıyla *"emsalsiz"* bu yalının kendisine pek yakışacağını ifade etmekten kendini alamamıştır.[318]

Yalının Reşit Paşa'ya satışı kesinleştikten sonra, içindeki eşya toplanarak Hazine-i Hassa dairesinde Ağustos 1855'te "mezada çıkarılmış" ve nezaret tarafından yapılacak bu açık arttırmaya, ilgilenen tüm devlet adamları davet edilmiştir.[319] Arşiv çalışmalarımızda tüm gayretimize rağmen, Hüsrev Paşa'nın muhallefatına ait bir deftere rastlanamamıştır. Ancak en azından, Ocak 1858 başında yani Hüsrev Paşa'nın vefatından üç yıl sonra bile muhallefatının halledilemediğini, alacaklıların ısrarlı başvurularını sürdürdüklerini ve kendisini tazyik ettiklerini eşi Huriye Hanımın müracaatından anlamaktayız.[320]

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Hüsrev Paşa Tekirdağ'a sürüldüğünde ortaya çıkan alacaklılara ödenmek üzere, bir kısım eşyası sağlığında "aylarca süren mezatla" satılmıştı.[321] Daha sonra affedilip İstanbul'a döndüğünde hayli mali sıkıntıya düşmüş, ikinci kez seraskerliğe atanması da kendisini toparlamasına yetmemişti. Bu görevden azledilişinden vefatına dek geçen sürede de mali sıkıntıları artarak devam ettiğinden, beklendiği kadar çok ve değerli eşyasının çıkmamış olması kuvvetle muhtemeldir.[322]

---

[316] BEO., A. AMD. 56/38; BOA., İ. DH/20217

[317] BOA., İ. DH/20217 lef 1.

[318] BOA., İ. DH/20217 lef 1.

[319] BEO., A.MKT. NZD. 131/82.

[320] BEO., A.MKT. NZD. 250/34

[321] Lütfi, **a.g.e,** IX, s. 222.

[322] Değeri yüksek eşya devlet adamlarına satılmış, yalının depolarından çıkan hayli pamuk isc bedeli ile savaş halindeki (1854-56 Kırım Savaşı) orduya hırka imal edilmek üzere satın alınmıştır, bkz. BEO. A. MKT. NZD. 131/42; Ayniyat Def., nr.725, s.57.

Vefatından hemen sonra Hüsrev Paşa'dan münhal olan maaşın miktarı maliye nezaretinden sorulmuş,[323] ve 60 bin kuruş olduğu tespit edilerek Babıali'ye bildirilmiştir.[324] Bunun arzı üzerine mabeynden gönderilen cevapta; bu maaştan 22.500 kuruşun azledilmiş bir takım vezirlere, kalanının ise Şeyhülharem Salih Paşa'ya, katiplerden Mazlum Bey'e, Meclis-i Tanzimat azasından Saffet Efendi'ye, Meclis-i Nâfiâ azasından Haydar ve Hüsnü beylere paylaştırılması irade olunmuştur.[325] İradede belirtilen "ma'zûl vüzerâ" ifadesine istinaden, bir takım isimler müzakere edildikten sonra, 22.500 kuruşun sabık sadrazamlardan Mehmet Paşa'ya tahsisi kararlaştırılmıştır.[326]

Yine vefatının ardından, hayatta iken kendisine hediye edilmiş olan murassa tasvir-i hümayun ile birinci rütbe Mecidiye nişanı, Nisan 1855'te cariyelerinden Cevri Hanım tarafından hazineye teslim edilmiştir.[327]

Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra, köleleri ve hizmetkarları da mağdur duruma düşmüşlerdir. Babıali'ye yapılan müracaatların bir kısmı da bu mağdur kesimden gelmiş, ancak her defasında, muhallefat meselesi halledildikten sonra kendilerine uygun maaşların bağlanacağı şeklinde cevap verilmiştir.[328] Muhallefat meselesinin sürüncemede kalması ve mağdurların ısrarının sürmesi üzerine, irade gereği Ekim 1855'te Hüsrev Paşa'nın köleleri ile hizmetkarlarına değişik miktarlarda olmak üzere, toplam 1500 kuruş maaş tahsis edilmiş ve bu meblağ dağıtılmak üzere, sözde kayınbiraderi[329] Postane Mültezimi İsmail Paşa'ya verilmiştir.[330] Ancak İsmail Paşa yolsuzluk yaparak bu parayı kendi yakınları ile adamlarına dağıtmış, bu parada hakkı

---

[323] BEO., A. MKT. MHM. 65/17; BOA., İ. DH/20265.

[324] BOA., İ. DH/ 20198 lef 1.

[325] BEO., A. MKT. NZD. 136/43; BOA., İ. DH/20198.

[326] BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s. 97; BEO., A. AMD. 56/15; BOA., İ. DH/20234. Bu meblağın kendisine tahsisinden ötürü Mehmet Paşa'nın teşekkür için sunduğu tezkire için bkz. İ. DH/20340 lef 1.

[327] BEO., A. DVN. 102/99; A. MKT. NZD. 144/15; A. MKT. NZD. 144/6.

[328] BOA., İ. DH/20234.

[329] İsmail Paşa, Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra Huriye Hanım'ın miras, vakıf, alacak ve verecek işlerini üstlenmiş, bir çok vesikada da onun kardeşi olarak zikredilmiştir. Ancak daha sonra yapılan ayrıntılı soruşturmada, Huriye Hanım'la Çerkezlikten başka hiçbir bağı olmadığı ortaya çıkmıştır, ayrıntılar için bkz. BOA., Y. MTV. 48/100 lef 16,17.

[330] BOA., Ayniyat Def., nr.725, s.104

olan sadece iki kişiye hissesini teslim etmiş ve dolayısıyla söz konusu kimselerin mağduriyetleri giderilememiştir.[331]

Hüsrev Paşa henüz hayatta iken, köle ve hizmetkarlarına sağlığında verdiği maaşın, ölümünden sonra da aynen verilmesi için en güvenilir adamlarından olan ve bu sebeple vakıflarının mütevellisi olarak tayin ettiği kethüdası Reşit Efendi ile sarrafı Tıngıroğlu Ohannes'e muvaza'a suretiyle bir çiftlik ile bir miktar arazi bırakmış ve gelirinden söz konusu maaşların aksatılmadan ödenmesini şart koşmuştur.[332] Ancak Reşit Efendi de İsmail Paşa gibi yolsuzluk yaparak, bu maaşları sahiplerine ödememiştir.[333] Durumun Babıali'ye aksettirilmesi üzerine, mevcut anlaşmazlığı çözmek için bir başka komisyon kurulmuştur.[334] Ancak komisyonun teşkilinden sonra da Hüsrev Paşa'nın hizmetkarlarının ve cariyelerinin, mağduriyetlerinin giderilmesi yönündeki taleplerine ve vefat eden İzzet Mehmet Paşa'nın münhal maaşından, Huriye Hanıma 2500 kuruş ile hizmetkarlarına 1500'er kuruş tahsis edildiğine bakılırsa, bu iş de sürüncemede kalmıştır.[335]

B. SİYASİ GÜCÜNÜN DAYANAKLARI VE REFORM ANLAYIŞI

1. Kadroculuğu

Kendisi de Çavuşbaşı Said Ağa'nın[336] kölesi olan ve efendisinin sayesinde Enderun'a girme fırsatı bulan[337] Hüsrev Paşa, Osmanlı Gulâm Sistemi'nin[338] son büyük temsilcilerinden ve en parlak örneklerindendir.[339]

---

[331] BEO., A. MKT. DV. 90/38; A. MKT. NZD. 168/70

[332] BEO., A. MKT. NZD. 336/2; A. MKT. DV. 90/38.

[333] Hüsrev Paşa'nın eşi Huriye Hanım meşihata bir arzuhal takdim ederek, Reşit Efendi'nin zimmetine geçirdiği şeylerin ortaya çıkarılmasını talep etmiştir, bkz. A. MKT. NZD. 277/29. Huriye Hanım ayrıca Saadet Deresi'ndeki çiftlik konusunda da Reşit Efendi'yle anlaşmazlığa düşmüş ve onu, söz konusu çiftliği zimmetine geçirmekle suçlamıştır, bkz. BOA., Ayniyat Def., nr.725, s.58.

[334] BEO., A. MKT. NZD. 336/2; A. MKT. DV. 90/38. Reşit Efendi daha önce Hüsrev Paşa'nın kethüdalık ve hazinedarlık hizmetinde bulunmuştu. Ancak efendisinin vefatından sonra alacağı olduğu iddiasıyla Babıali'ye müracaat etmiştir, bkz. BOA. İ.DH/21423 ve 21423 lef 1.

[335] BEO., A. MKT. NZD. 140/74; A. MKT. NZD. 145/8; A. MKT. DV. 89/94; BOA., İ. DH/20317

[336] Mehmet Said Ağa, Kaptan-ı Derya, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kapıkethüdası olup, ilk defa 6 Temmuz 1775'te çavuşbaşı olmuş ve aynı göreve bir kez daha atandıktan (bkz.BOA., C.ADL, nr. 6248), sonra 1781'de nişancılığa kadar terfi etmiştir, bkz. **Mehmed Hasib Ruznamesi**, vr. 28a. Biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmânî**,V, s.1446-47.

[337] Lütfi, **a.g.e,** VI, s.107; **Sicill-i Osmani,** II. s. 275; **Sefinetü'l-Vüzera**, s. 63.

[338] İnalcık, "Ghulam", **EI²**, s.1085-1091.

Osmanlı *toplumundaki dikey* bölünme, çok genel bir ifadeyle yöneten-yönetilen ayrımına dayanmaktaydı. Askerî adı verilen yöneten zümre; sarayı, padişahın dini ve mülki yetkiler devrettiği kimseleri, mülki memurları ve ulemayı kapsamaktaydı. Yönetici zümrenin dışında kalan ve reaya adı verilen müslim, gayrimüslim halk ise yönetilenleri ifade ediyordu. Osmanlı toplumunda doğuştan kazanılan asalete dayalı bir aristokrat idareci sınıf bulunmuyordu. Kul statüsündeki yönetici zümreye (ulema hariç) uygulanan siyaseten katil ve müsadere, bunun sonuçlarından ve aynı zamanda da teminatlarından biriydi. Osmanlı hanedanı dışında irsî olarak kazanılan statüye dair bir geleneğin oluşmaması ve fiili olarak, toplumun en alt kesiminden gelen bir şahsın, sadaret gibi en üst idari makama kadar yükselmesinin mümkün olması, göçebe kültürünün eşitlikçi geleneklerine uygun olarak, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımı yumuşatmaktaydı.[340]

Osmanlı hükümranlık anlayışında genel anlamda, tüm idari ve askeri sınıf ile idare edilen halk, sultanın kullarıydı. Kullardan idareci elite dahil olanlar, padişah ve idari mekanizmanın en üst kurumu olan sarayı model almışlardır.[341] Bu sebeple Osmanlı devlet adamlarından servet ve nüfuz sahibi olanlar, konaklarını saraya benzer tarzda teşkilatlandırarak, kimsesiz ve öksüz çocuklar ile satın aldıkları köleleri, hususi hocalar vasıtasıyla eğiterek devletin idari kadrolarına dahil etmekteydiler.[342] Bu sistem sadece yüzeysel bir taklitten ibaret olmayıp, henüz eğitim kurumlarının teşekkül etmediği dönemde, devletin ihtiyacı olan memur kadrolarının yetiştirilmesine imkan verdiği gibi, köle sahibi devlet adamının, yetiştirdiği kadrolar sayesinde iktidarını perçinlemekte ve nüfuzunu uzun süre devam ettirmesine imkan vermekteydi.[343]

Devşirme sistemi ile Enderun mektebinin işlevlerini yitirmesi, kurumsal çöküş ile toprak kaybının atama ve terfi imkanları açısından yarattığı sonuçlar, yönetici sınıfın insan kaynakları konusunda da bir takım değişimlere yol açmıştır. Bunun sonucunda,

---

[339] İnalcık, "Hüsrev Paşa", **DİA**, XIX, s. 45; "Ghulam", s.1091; Findley de *"Hüsrev Paşa, yönetici sınıf mensuplarının maiyetlerine çok sayıda köle alıp bunları idari hizmetlerde kullanılmak üzere eğitme geleneğinin en önemli son örneğidir"* demektedir, Findley **a.g.e,** s.33.

[340] Mümtazer Türköne, **Osmanlı Modernleşmesinin Kökenleri**, İstanbul 1995, s.40

[341] İbrahim Metin Kunt, "Kulların Kulları", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, vol. III (1975), s.27-37. Kunt'un makalesinden, Kanuni devrinde Babüssaade Ağası olan Cafer Ağa'nın 150'den fazla köleye sahip olduğunu öğreniyoruz.

[342] İnalcık, "Ghulam" EI²; "Hüsrev Paşa", **DİA.**, XIX, s.45; Findley, **a.g.e.** s. 31-32; **Son Sadrazamlar**, *II, s.601.*

[343] Findley, **a.g.e.** pp.39.

konak merkezli ve devlet adamlarının himaye esasına dayanan "patrimonyal devşirme tarzı" ortaya çıkmıştır. XIX. yy. başından itibaren, konaklardan yetişen köleler ile daha sonraları köle olmamakla birlikte yine himaye esasına dayanan ve Babıali odalarından yetişenler, devletin idareci kadrolarını işgal etmişlerdir. Bu süreçte konaklar ve Babıali'deki odalar, adeta "siyasi hizip merkezi" haline gelmiştir.[344]

Osmanlı imparatorluk kültüründe, meritokrasiyle büyük benzerlikler gösteren adam yetiştirme usulünde, padişah da dahil olmak üzere önde gelen tüm devlet adamları belli şahısları ellerinden tutup idareci kadroya dahil etmek üzere sarayda ya da konaklarda hususi hocalar nezaretinde yetiştirmişlerdir. Hâne-hânegi ve hâmî-himâye çerçevesinde işleyen bu paralel eğitim sistemindeki nihai amaç, kültürel ve entelektüel bir endişeden ziyade, siyasi beklentiler ve iktidarı daimi surette elde tutmaktı.[345] Haremdeki cariyelerden gözden çıkarılanların sultanın kullarıyla evlendirilmesinin yanında, padişah kızlarının da önemli mevkilere gelmiş devlet adamlarıyla evlendirilmesi, köle sahibi güçlü devlet adamlarını saraya damat vermeye teşvik etmiştir. Böylece padişahla kurulan akrabalık bağı sayesinde kazanılan nüfuz, söz konusu devlet adamını idari anlamda zirveye taşırken, kullar arasında da imtiyazlı konuma getirmiş oluyordu.

Abaza kökenli bir köle olan Hüsrev Paşa, şartları Osmanlı idari sistemindeki ehliyet ve liyakat prensipleri çerçevesinde belirlenen "**dikey mobilite**"[346] ya da Şerif Mardin'in benzetmesiyle "**Alattin'in Lambası Hareketliliği**"[347] sayesinde, en alt sosyal sınıftan, en üst idari mevki olan sadrazamlığa kadar yükselmiştir. İdari zihniyet ve sadakat mefhumlarıyla özdeşleşen kulluk kavramı, köleliğe küçültücü bir statü değil, yönetici sınıfa dahil olmanın ilk adımı olmak gibi pozitif bir anlam da yüklemekteydi.

Hüsrev Paşa örnekleminde, köle kökenli olmanın bir kompleks sebebi olmadığı gibi, bilakis bir övünç vesilesi[348] ve sadakat teminatı olarak algılandığını söylemek pek

---

[344] **A.e,** s.34-35.

[345] A. Haluk Dursun. "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî- Himaye Usulü", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, IV, s.1-12.

[346] Türköne, **a.g.e,** s.40.

[347] Findley, **a.g.e.** s.37.

[348] Bizzat Hüsrev Paşa ile görüşen ve uzun süre İstanbul'da kalan Adolphus Slade şu tespiti yapar: *"Avrupalılar Türkiye'deki kölelik hakkında yanlış telakki beslerler. Türkiye'de köleler vaziyetlerini hicap ve kederle değil, iftihar ve sevinçle kabul ederler"*, Slade, **Türkiye Seyahatnamesi**, s.131.

ala mümkündür.[349] Kulluk mefhumunun sadakatle özdeş tutulması ve bu referansa istinaden affa ve ihsana nail olma ihtimalinin köle kökenli olmayanlara nazaran daha fazla olacağı beklentisi de bu algılamada etkili olmuştur. Adolphus Slade' in naklettiğine göre; yetiştirdiği ve önemli devlet kademelerine getirdiği kölelerinin çokluğuyla övünen Hüsrev Paşa'nın, yabancı diplomatların da bulunduğu bir baloda, köle kökenli olduğunu ve yetiştirdiği kölelere nazaran çok daha yüksek fiyata satın alındığını gururla ifade etmekten çekinmemesi, bu psikolojinin ve de idari zihniyetin çarpıcı yansıması olarak görünmektedir.[350]

Hüsrev Paşa, kendisine vezaret rütbesinin verilmesi ve ardından da Mısır valisi olarak atanmasının ardından, bir diğer deyişle 1801 yılından itibaren köle tedarik etmeye başlamıştır.[351] Daha sonra merkeze döndükten sonra Bahçekapı'da bulunan konağının bir bölümünü "mekteb-i irfan" haline getirerek,[352] ücretini cebinden ödediği özel hocalar nezaretinde kölelerini eğitmeyi sürdürmüştür.[353]

Tahsil ettirdiği kölelerinin sayısı konusunda, 30 ila 80 arasında ihtilaflı rakamlar verilmektedir.[354] Hüsrev Paşa'nın çocuğu olmadığından[355] kölelerinin "kendi

---

[349] BOA., İ. DH/6812 lef 1; 3396 lef 1; İ. DH/1101 lef 3'te Hüsrev Paşa'nın başı her sıkıştığında, çarpıcı ifadelerle köle kökenli olduğunu öne çıkardığına tanık olmaktayız.

[350] Slade, İngiliz Blonde firkateyninde verilen baloya kölesi Halil Paşa ile katılan Hüsrev Paşa'yla sohbete başladığını ve kölesi Halil Paşa'yı 1500 kuruşa satın aldığını söyledikten sonra, İngiliz elçisinin yanında kendisinin çok daha fazla paraya, 2500 kuruş ödenerek satın alındığını gururla söylediğini nakletmektedir. Slade, **a.g.e**, s.131.

[351] Atâ, **Tarih**, II, s. 125; Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s.294.

[352] M. Memduh, **Esvâtu's-Südûr**, s.8; Osman Nuri, **İstanbul Şehreminleri**, s.30-31n.

[353] Lütfi Efendi bu konuda "*Dairesi dahilindeki köleler içün müteaddid hoca ve muallimlerle mükemmel mektebinde müsta'id adamlar*" bulunurdu, bkz. Lütfi, **a.g.e.,** IX, s.223; **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.59; **Tarih Musahabeleri**, s.14; **Netaicu'l-Vukû'ât** , IV, s.109.

[354] Mustafa Nuri Paşa, Hüsrev Paşa'nın konağında 70-80 kölenin hiç eksik olmadığını, bunları tahsil ettirdiğini ve hatta bir kısmını Avrupa'ya gönderdiğini kaydeder, bkz. **Netaicu'l-Vukû'ât** , IV, s.109; Karal, **Osm T**, VI, s. 273'te 40-50 kölesi bulunduğunu ve bunları konağında tahsil ettirdiğini, bunlardan 30 kadarının paşalığa kadar yükseldiğini ifade etmektedir. İnalcık da **a.g.md**. **DİA**, XIX, s.45; **İA**, s. 613 de bunları tekrarlamaktadır. Lütfi Efendi ise 40-50 kadar kölesi olduğunu söylüyor, bkz. Lütfi, IX, s.223; Moltke ise Hüsrev Paşa'nın 32 kölesini eyaletlere paşa yaptığını ifade etmektedir, Moltke, **a.g.e**, s.79; Ali Rıza ve Mehmet Galib Beyler de bunu tasdik etmektedir, **a.g.e.**, s.59; Abdurrahman Şeref Bey ise rakam vermeyip kölelerinden 8 müşir ve hayli askeri ve mülki rical olduğunu kaydetmektedir. **Tarih Musahabeleri**, s.14; **Sicill-i Osmanî**, II, s.276. Berkes ise Hüsrev Paşa'nın bir diğer marifetinin kölelerden devlet adamı yetiştirmek olduğunu ifade ettikten sonra, "Hüsrev adeta bir köle çiftliği kurmuştu" yorumunu yapmaktadır, Berkes, **a.g.e.**, s.185.

[355] Lütfi Efendi, Hüsrev Paşa'nın ümera ve vüzeradan nice köleler yetiştirdiğini ifade ettikten sonra "kendü evlâdı vücûda gelmemiş ise de sair cihetlerle dünyadan kâm almıştır" demektedir. Lütfi, **a.g.e.,** VI, s.107.

evladı gibi"[356] yetişmeleri için hiçbir şeyden kaçınmamış ve kendilerine sürekli olarak "oğullarım" şeklinde hitap etmiştir.[357]

Yetiştirdiği köleleri önemli idari görevlere yerleştiren Hüsrev Paşa, kölelerinden Hüseyin,[358] Ahmet,[359] Abdüllatif[360] ve Ethem'i [361] **Aynalıkavak Kasrı**'nda II. Mahmut'a takdim ederek, onayını aldıktan sonra tahsil için Fransız oryantalist **Amédée Jaubert** nezaretinde 1830 sonunda Paris'e göndermiş, bunun için gereken masrafı da bizzat kendi cebinden karşılamıştır.[362]

İlginçtir ki, Hüsrev Paşa ilk seraskerliğinde askeri reformlardan sadece Mekteb-i Harbiye'nin kurulması çabalarına destek vermemişti. Çünkü o Asakir-i Mansure' nin teşkili sırasında kölelerini askeri kadrolara peyderpey yerleştirmiş, bir kaçını da Enderun ağalarının askeri eğitimi için saraya göndermişti. Dolayısıyla Namık Paşa'nın tesisi için yoğun çaba sarf ettiği Harbiye Mektebi'nin açılması halinde, alaylı kölelerinin yerini, mekteplilerin alacağını ve nüfuzunu yavaş yavaş kaybedeceğini bilen Hüsrev Paşa, aşırı masraflı olacağı bahanesiyle bu işe destek vermemişti.[363]

İdareci zümreye konaklardan ya da direkt olarak saraydan katılanlar arasında dikkat çeken bir başka husus, Arnavutlarla Boşnakların başını çektiği "Batılılar" ile Abaza, Çerkez ve Gürcülerin ağırlığını teşkil ettiği "Doğulular" rekabetidir.[364] Abaza Hüsrev Paşa bu ikinci grupta yer aldığı gibi, kölelerinin neredeyse tamamı doğulular grubundandır. Yetiştirdiği köleler arasında öne çıkanlar, Sadrazam Reşit Mehmet Paşa, Sadrazam İbrahim Ethem Paşa, Serasker ve Kaptan-ı Derya Damat Halil Rıfat Paşa, Tophane Müşiri Vasıf Mehmet Paşa, Zaptiye Müşiri Çerkez Abdi Paşa, Zaptiye Müşiri

---

[356] **Tarih Musahabeleri**, s.14.

[357] İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s.601n. M. Memduh Paşa, *"Evlâdı olmadığından kölelerini evlâdı addederek terbiye ve tefeyyüzlerine pederâne ve müşfikâne delâlet"* eylediğini naklediyor. bkz. **Esvâtu's-Sudûr**, s.8.

[358] Topçu feriki iken İstanbul'da vefat etmiştir.

[359] Bahriye Mektebi'nde tahsil ettikten sonra, Amerika'da bir harp esnasında Fransız gemisinde şehit olmuştur.

[360] Erkanı Harbiye miralaylarından iken İstanbul'da vefat etmiştir.

[361] Sakızlı İbrahim Ethem Paşa sadaret makamına kadar yükselmiştir.

[362] Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri**, s. 4-6. İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s.601-602.

[363] Bkz. IV. Bölüm.

[364] Metin Kunt, "Ethnic-Regional Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment", **IJMES**, V, 1974, s.233-239.

Hayrettin Paşa, Müşir Gözlüklü Reşit Mehmet Paşa, Müşir Sadullah Paşa, Ferik İskender Paşa, Ferik Haydar Paşa, Mirliva Ferhat Paşa dikkat çeken isimlerdir.[365]

2. Yetiştirdiği Köleler

Hüsrev Paşa'nın kölelerinden önemli devlet kademelerine kadar yükselen ve meşhur olanlar şunlardır:

- Sadrazam Reşit Mehmet Paşa

Hüsrev Paşa'nın Gürcü kökenli kölelerinden olup 1808'de mirimiranlıkla Menteşe sancağıyla Tulça muhâfızı oldu. Daha sonra Kütahya vali kaymakamı olmuştur. 1821'de Tepedelenli Ali Paşa'nın oğulları üzerine memur edildiğinde, elde ettiği başarıdan ötürü Ağustos 1821'de Konya valiliğine atanmış ve ardından da Mora isyanının tenkilinde büyük hizmeti geçmiştir. 4 Ocak 1829'da sadrazam olduktan sonra, "serdar-ı ekrem" sıfatıyla 1832'de Mısır ordusuna karşı savaşmış ve Konya Savaşı'nda esir düşmüştür. Ekim 1833 de Sivas, ardından Maden ve Mart 1834'te Diyarbakır valisi olmuş, Ekim 1836'da vefat etmiştir.[366]

- Sadrazam İbrahim Ethem Paşa

Sakızlıdır ve takriben 1818'de doğmuştur. Sakız'da isyan bastırıldıktan sonra, Hüsrev Paşa'nın adamlarından Hacı Ahmet Efendi tarafından bir yaşında iken konağa getirilmiştir. Ethem dokuz yaşında iken Aynalı Kavak kasrında kaptan-ı derya Hüsrev Paşa tarafından Hüseyin, Ahmet ve Abdüllatif adlı diğer çocuklarla birlikte II. Mahmut'a takdim edilmiş ve Avrupa'ya tahsil için ilk gönderilen grup içinde yer almıştır. Paris'te 1835'de **Institut Barbet**'te maden mektebine giren Ethem, dört yıl sonra birincilikle diploma alarak Fransa, Belçika ve İsviçre'nin madenlerini inceledikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Bu sırada sadaret makamına yükselen efendisi Hüsrev Paşa sayesinde kendisine miralaylık rütbesi verilmiş ve 1840'da Dar-ı Şura-yı Askeriye'ye memur edilmiştir. Çeşitli maden bölgelerinde görev yaptıktan sonra yeni teşkil olunan Erkân-ı Harb dairesine geçmiş, 1849'da mirliva 1851'de ise mabeyn feriki olmuştur. Kasım 1856'da vezaret rütbesiyle hariciye nazırı olan Ethem Paşa, Abdülaziz devrinde

---

[365] Atâ, **Tarih**, II, s.135; Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s. 352, 371.

[366] **Verdü'l- Hadâik**, s. 30-34; **Sicill-i Osmani**, II, s. 391-392; Lütfi, **a.g.e**, II, s. 69; Atâ, **Tarih**, II, s.135; Cevdet, **Tarih**, XI, s. 208-209; **İOTK**, IV, s. 114; 495-496.

sefaretle Berlin'e gönderilmiştir. 1861'de Meclis-i Vâlâ azalığı ve 1863'de de ticaret nazırlığı görevlerinde bulunan Ethem Paşa, Mithat Paşa'nın sadaretinde Şura-yı Devlet azalığına getirilmiş ve 5 Şubat 1877'de sadaret makamına atanmıştır. Rum asıllı olan ve özellikle de son derece asabi olmasından ötürü "**Deli Corci**" lakabıyla anılan Ethem Paşa, 1310 da vefat etmiştir.[367]

- Damat Halil Mehmet Rıfat Paşa

Hüsrev Paşa'nın Gürcü asıllı kölelerindendir. Köleleri arasında ayrıcalıklı yeri olup hazinedarlık hizmetinde bulunmuştur. 1827 senesinde mirimiranlıkla kendisine Niğde, Kırşehir ve Yenişehir sancakları tevcih edilmiştir. 1828 de vezaretle serasker kaymakamlığı unvanı verilerek ordu komutanları arasına dahil olmuş ve Liva-yı Şerif kaymakamı olmuştur. 1829'da Petersburg elçisi olarak Rusya'ya gönderilen Halil Paşa, dönüşünde Nisan 1830'da kaptanı deryalığa atanmıştır. Ekim 1832'de tophane müşiri, Mayıs 1834'te Saliha Sultan'la evlenerek "Damad-ı şehriyâri" olmuştur. 1836 da efendisi Hüsrev Paşa'nın halefi olarak seraskerlik makamına atanmış ve Ocak 1838'e dek bu görevde kalmıştır. 1839 da ticaret nazırlığına ve kısa süre sonra ikinci kez seraskerliğe atanan Halil Rıfat Paşa, Nisan 1842'de Meclis-i Vâlâ azası ve aynı yılın Ağustosunda ise bu kurumun reisi olmuştur. 1843'ten sonra kaptan-ı deryalık, Trabzon valiliği ve yine meclis başkanlığı ile çeşitli vilayetlerin valiliği görevlerinde bulunan Halil Paşa, 3 Mart 1856'da vefat etmiş ve Eyüp'te efendisinin yanına defnedilmiştir.[368]

- Gözlüklü Reşit Mehmet Paşa

Asakir-i şahane subaylarından olup Avrupa'ya tahsil için gönderilmiştir. İstanbul'a döndüğünde Tophanede livalıkla görevlendirilmiş ve daha sonra Tophane feriki olmuştur. 1840'da Dar-ı Şura-yı Askeri azası ve daha sonra orduların teşkilinde Anadolu Reisi, 1847 sonunda ise Tophane müşiri olmuş ve Ekim 1848'de vefat etmiştir.[369]

---

[367] İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s. 600-635; Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, s. 401vd; Mahmut Celaleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, Yay. İsmet Miroğlu, İstanbul t.y., s.240-41; Karal, **a.g.e.**, VI, s.278-279; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'ruzat,** Haz., Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s.13, 206; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Yay. Cavid Baysun, 40 Tetimme, Ankara 1991, s.168-173, a.g.e., 13-20, s.92; Osman Nuri, **İstanbul Şehreminleri**, s. 30-31n; Atâ, **Tarih**, II, s. 135; **İOTK**, IV, s. 510.

[368] Mehmed Hafid, **Sefinetü'l- Vüzera**, s.69-70; **Sicill-i Osmanî**, II, İstanbul 1311, s.306-7; Lütfi, **a.g.e.**,VI, s.106; Atâ, **Tarih**, II, s.135; **Tarih Musahabeleri**, s.115-116; **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, I, s.294; Ubicini, **a.g.e.**, I, s.118; Danişment, **İOTK**, IV, s.591, 593-594.

[369] Sicill-i Osmanî, II, s.393; Karal, "Zarif Paşa'nın Hatıratı", s. 459; Atâ, **Tarih**, II, s.135.

- İskender Paşa

Asakir-i Mansure ordusu kurulduğunda teşkilata dahil olup, başarısı sayesinde kısa zamanda binbaşı ve miralay, 1831'de mirliva, 1837'de Erzurum feriki ve Kars beylerbeyi olmuş, kısa süre sonra da vefat etmiştir.[370]

- Haydar Paşa

Asakir-i şahaneden yetişip 1831'de mirliva, 1839'da Bahr-ı sefid Boğazı muhafızı ve 1841'de de ferik olmuştur. Daha sonra da Varna muhafızı olan Haydar Paşa 1845 sonlarında vefat etmiştir.[371]

- Abdi Paşa

Hüsrev Paşa'nın Çerkez asıllı kölelerindendir.[372] 1831'e dek sarayda muallimlik ile binbaşılık yapmış, bir yıl sonra miralay, 1838'de mirliva, 1839'da Ankara mirlivası ve ardından da ferik olmuştur. Ocak 1858 de İşkodra mutasarrıfı, Mayıs 1862' de vezaretle III. ordu müşiri olmuştur. Kasım 1871'de Şura-yı Devlet ardından da Tanzimat-ı Askeriye meclislerinde görev yaptıktan sonra, Ağustos 1875'te zaptiye müşiri olmuş ve Temmuz 1876'ya dek bu görevde kalmıştır. Daha sonra Manastır ve Yanya valiliği de yapan Abdi Paşa, 6 Haziran 1880'de vefat etmiştir.[373]

- Sadullah Paşa

Hüsrev Paşa'nın yine Çerkez asıllıdır kölelerindendir. Asakir-i Mansure' nin kurulmasından sonra teşkilata dahil olmuş, önce miralay olmuş, 1832'de livalığa ve ardından da ferikliğe yükselmiştir. 1839'da vezaretle Diyarbakır, ardında Ankara ve Aydın valiliklerinde bulunduktan sonra, Ekim 1853'de Batum ordusu ikinci kumandanı olan Sadullah Paşa, 1856 da vefat etmiştir.[374]

---

[370] **A.e.**, I, s.348.

[371] **A.e.**, II, s.262; Atâ, **Tarih**, II, s.135

[372] Atâ Bey Abdi Paşa'nın Çerkezlikle şöhret bulduğu halde aslen Abaza olduğunu ve Maçan kabilesine mensup bulunduğunu kaydetmektedir. Atâ, **Tarih**, II, s.135, III, 11-12.

[373] **A.e.**, s.11-12 ; **Sicill-i Osmani**, III, s.413; Karal, **a.g.m.** s.473 vd.

[374] **Sicill-i Osmani**, III, s.24; Atâ, **Tarih**, II, s.135.

- Hayrettin Mehmet Paşa

1832'de mirliva olduktan sonra Dar-ı Şura'nın teşkilinde başkan olarak atanmış, daha sonra da ferik olarak savaşlarda aktif görev almıştır. 1845'te vezaretle Vidin valisi olduktan sonra, Temmuz 1851'de zaptiye müşirliğine atanmıştır. Aralık 1854'te Selanik, Haziran 1859'da Sivas, Nisan 1861'de de Erzurum valiliklerinde bulunan Hayrettin Paşa, 17 Aralık 1869'da vefat etmiştir.[375]

- Kara Selim Paşa

Sakızlı olup 1814'te doğmuştur. Asakir-i Mansure' nin kuruluşunda askeri teşkilata dahil olmuş, Mühendishane ve Tophane'de hizmet ettikten sonra miralay, istihkam livası ve 1852'de ferik olmuştur. Irak ve Hicaz ordusu komutanlığı yaptıktan sonra Mühendishane nazırı ve Ocak 1863'te Tophane Meclisi reisi olmuştur. Sonraki yıllarda Hassa Meclisi reisliği de yapan Selim Paşa, Dar-ı Şura-yı Askeri nizam reisliğinden emekli olmuş ve 1888'de İstanbul'da vefat etmiştir.[376]

- Ferhat Paşa

Asakir-i Mansure' nin kuruluşunda kapı yoldaşlarıyla birlikte askeri teşkilata girmiş ve daha sonra terfi ederek 1862-63'te emekliye sevk edilmiştir. 1875'te de vefat etmiştir.[377]

- Vasıf Mehmet Paşa

Gürcü asıllı Vasıf Mehmet Paşa, Hüsrev Paşa'nın seçkin kölelerindendir. Askerlik mesleğine dahil olarak binbaşı, miralay ve 1830'da Mansure feriki olmuştur. 1836'da boğaz muhafızı, 1839 başında vezaretle Niş, Silistre, Selanik, Köstendil, Vidin ve Trabzon valiliklerinde bulunan Vasıf Paşa, 1853'te Arabistan müşiri olmuştur. Kırım Savaşı'nda, Anadolu ordusu kumandanı sıfatıyla Kars müdafaasındayken Rusya'ya esir düşmüştür. Barış imzalandıktan sonra İstanbul'a dönmüş, Hassa ve Tophane müşirliklerinde bulunmuştur. Ardından Meclis-i Muvakkat-ı Askeriye'ye memur olan Vasıf Paşa, 1865'te vefat etmiştir.[378]

---

[375] **A.e.**, II, s.317; Atâ, **Tarih**, II, s.135; III, s.121; Lütfi, **a.g.e.** IX, s.79; Karal, **a.g.m.** s.483 vd.

[376] **A.e.**, III, s.76; Atâ, **Tarih**, II, s.135.

[377] **Sicill-i Osmani**, IV, s.18; Karal, **a.g.m.**, s.487 vd.; Atâ, **Tarih**, II, s.135.

[378] **A.e.**, IV, s.600-1; Lütfi, **a.g.e.**, IX, s.18, 66, 139.

- Hüseyin Paşa

Asakir-i Mansure' nin kuruluşunda orduya girmiş ve kısa sürede miralay olmuştur. 1828'de bir takım kusurlarından ötürü askerlikten ihraç edilmiş ve 1836'da vefat etmiştir.[379]

Bunlardan başka, Hüsrev Paşa'nın devletin daha alt kadrolarında hizmet veren köleleri arasında dikkat çekenler şunlardır:

- Emin Mehmet Bey

Hüsrev Paşa dairesinde terbiye gördükten sonra Sadaret Mektubî Odası'na çırak edilmiştir. Kasım 1861'de mabeyn başkatibi, Ocak 1863'te ise Meclis-i Vâlâ azası olmuştur. Kısa süre sonra Beylikçi olan Emin Mehmet Bey, 1864'te ikinci kez Mabeyn Başkatipliği görevine atanmış ve 1871 yılına dek bu görevi sürdürmüştür. Bir takım siyasi nedenlerden ötürü bir yıl kadar Kıbrıs'ta sürgün hayatı yaşadıktan sonra affedilerek başkente dönmüş ve Ocak 1877'de Meclis-i Ayan azalığına atanmış, bir yıl sonra da başvekalet müsteşarı olmuştur. Kısa süre sonra bu görevden istifa ederek İntihab Komisyonu azası olmuş ve nihayet 1886'da da vefat etmiştir.[380]

- Yahya Beyzade Zühdi İsmail Bey

Sadaret mektupçusu Zühdi Bey, Hüsrev Paşa'nın kethüdası ve Melek Ahmet Paşa'nın torunlarından olan Yahya Bey'in oğludur. 1835'de hâcegân olduktan sonra tersane mektupçuluğu ile dahiliye mektupçuluğu yapmıştır. Salise nişanı sahibi olan Zühdî Bey, Ocak 1859'da genç yaşta vefat etmiştir.[381]

- Emin Bey

Hüsrev Paşa'nın yetiştirmelerinden olup, kethüdası Yahya Bey'in mahdumu Zühdi Bey'in oğludur. Bab-ı Seraskeri kalemlerinde yetişmiş, amcası Hamdi Paşa Suriye valisi olunca da onun mektupçusu olmuştur. Ardından 1870'te serasker mektupçusu ve 1873'te İcra Cemiyeti azası olmuş, aynı yılın Haziran ayında yeniden

---

[379] **A.e.**, II, s.223.

[380] **A.e.**, I, s.438.

[381] Lütfi, V, s.10, 108; VIII, s.73, 92; IX, s.149; **Sicill-i Osmani**, II, s.431.

serasker mektupçusu, 1878'te Divân-ı Muhasebât kısm-ı sânîsi reisi olmuş ve Aralık 1884'te de vefat etmiştir.[382]

-İsmet İsmail Efendi

Haceganlık rütbesiyle 1829'da Bursa mukataacısı olmuş, 1843'de ise yamaklıktan teşrifat kesedarlığına atanmıştır. Önde gelen vüzeranın kapı kethüdalıklarında bulunan İsmet İsmail Efendi Kasım 1845'de vefat etmiştir.[383]

- Rüstem Mehmet Ağa

Hüsrev Mehmet Paşa'nın yetiştirmelerinden olup kaptan-ı deryalığında hazinedarı iken kapıcıbaşılığa atanmıştır.[384]

- Salim Mehmet Efendi

Hüsrev Paşa'nın kölelerindendir. Şairliğiyle şöhret bulmuş ve 1850'de Çanakkale'de vefat etmiştir.[385]

- Sücûdi Hüseyin Efendi

Sakızlıdır, Hüsrev Paşa'nın dairesinde terbiye gördükten sonra bir takım küçük memuriyetlerde bulunmuş, daha sonra Sakız mutasarrıflığına atanmıştır. Ocak 1878'de vefat etmiş ve Süleymaniye'ye defnedilmiştir.[386]

Hüsrev Paşa'nın tüfengçibaşısı Ahmet Bey ve hazinedarı Rüstem Mehmet Ağa gibi önde gelen adamları da kapıcıbaşılığa yükselmişlerdir. Sadrazam Ahmet Hamdi Paşa'nın babası Yahya Bey Abaza olmasından ötürü en muteber adamlarından olup

---

[382] **Sicill-i Osmani**, I. S. 438.
[383] **A.e.**, III, s.473.
[384] **A.e.**, II, s.379.
[385] **A.e.**, III, s.4.
[386] **Sicill-i Osmani**, III, s.9.

vefat tarihi olan 1841'e dek yanı başında bulunmuştur.[387] Hazinedarlarından Mehmet Esad Efendi 1844-45 civarında vefat etmiş ve Okmeydanı'na gömülmüşlerdir. Mühürdarı Mehmet Reşit Efendi ise Kasım 1853'te vefat ederek Haydar Paşa'da defin olunmuştur. Diğer kethüdası Zamir Efendi de 1855'te vefat etmiştir.[388]

Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra konağındaki kölelerinin çoğu devlet kadrolarında istihdam edilmek üzere müracaat etmişlerdir. Bunlar arasında, kethüdası Reşit Efendi[389] Cidde vali kaymakamlığına tayin edilen hazinedarı Sübhan Bey,[390] Zaptiye Meclisi azalığına atanan hazinedarlarından Zamir Efendi,[391] Hazine Katibi Süleyman Bey,[392] Dersaadet Emtia Gümrüğü'nde istihdam olunmasını isteyen Mehmet Arif, [393]şehremanetinde iş talep eden içoğlanı çavuşu Abdülkadir[394] ile bir diğer çavuşu Hacı Kadri Ağa[395] alacak meselesi yüzünden ismini öğrendiğimiz divittarı Ahmet Efendi[396] bir diğer divittarı Ali Bey,[397] yine iş talebinde bulunan emektarlarından Hacı Mustafa Ağa[398] ile Emin Efendi,[399] emektarlarından olan ve şehremanetinde istihdamı olunmak isteyen Tevfik Ağa,[400] emektarlarından ve tebdillik hizmetine atanan Hacı Reşit Ağa[401] Rumeli'de bir kaza müdürlüğünde görev isteyen İsmail Efendi[402] ile çamaşır ağası Hamdullah Ağa[403] yine iş talebinde bulunan İsmail Ağa,[404] İnegöl kazası

---

[387] İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s.636; Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, III, s.3n; Karal, **Osm T**, VI, s.279.

[388] **Sicill-i Osmani**, II, s.276-277, 393.

[389] BEO., A. MKT. NZD. 118/37.

[390] BEO., A. MKT. MVL. 104/100.

[391] BEO., A. MKT. MVL. 74/58; A. MKT. UM. 271/92.

[392] BEO., A. MKT. NZD. 247/68.

[393] BEO., A. DVN. 102/89.

[394] BEO., A. DVN. 109/60.

[395] BEO., A. MKT. NZD. 170/18.

[396] BEO., A. MKT. DV. 87/87.

[397] BEO., A. MKT. MVL. 90/99.

[398] BEO., A. MKT. DV. 49/43.

[399] BEO., A. MKT. NZD. 232/39.

[400] BEO., A. MKT. NZD. 224/82.

[401] BEO., A. MKT. NZD. 193/13.

[402] BEO., A. MKT. UM. 438/29.

[403] BEO., A. MKT. UM. 370/6.

[404] BEO., A. MKT. UM. 459/17; 352/29; 331/26.

müdürlüğünde istihdam edilen Mehmet Emin Efendi,[405] Dahiliye kalemi halifelerinden Mehmet Ahsen Efendi[406] sayılabilir.

3. Reform Anlayışı ve Öncülük Ettiği Reformlar

III. Selim ve II. Mahmut devri ıslahatları incelendiğinde, gün geçtikçe reform kavramının anlam ve kapsam bakımından bir hayli değişikliğe uğradığı açıkça görülür. III. Selim devrinde, eğitimli-modern bir ordu kurma girişimi padişahın hayatına mal olmuşken, II. Mahmut devrinde kazan devrilmiş ve ocak altında kalmıştır. Yine III. Selim, askeri bandoyu meşrulaştırmak için trampetin faziletine, fen bilimlerinin tahsili için ise pergel ve iletki kullanılmasında dinen sakınca olmadığına dair, reform karşıtı olmayan fikir erbabına risale sipariş ederken,[407] II. Mahmut Mızıka-ı Hümâyun'u resmen kurduğu gibi, Donizetti Paşa'yı bu kurumun başına getirmiş ve askeri sistemi modernize etmek amacıyla, Avrupalı subaylar istihdam edebilmiştir. Dahası, idari reformların dışında, selefi döneminde yeni bir isyana sebep olacağında şüphe olmayan uygulamalar olarak; II. Mahmut'un portresi devlet dairelerine asılmış, kıyafet alanında da radikal değişimlere imza atılmıştır.[408] Muhtevanın daima ikinci planda kaldığı Osmanlı toplumundaki bu tür değişimler, iki dönem arasında makasın ne kadar açıldığını ve muhafazakar tepkilere rağmen, askeri alanın dışında, sosyal ve idari alanlarda da reform sürecinin başlatıldığını ve de hayli mesafe alındığını gözler önüne sermektedir.

III. Selim'in ufku çok daha geniş olmakla birlikte, Nizam-ı Cedit devri reformlarının kapsamı, daha ziyade askeri alanla sınırlı olduğu gibi, idari ve sosyal alanlarda Avrupa tarzında reform yapılması gündemde dahi yoktur.[409] Askeri alanda ıslahat yapılmasının meşruiyeti de tartışmalı olmakla birlikte, devletin artık savaşlarda

---

[405] BEO., A. MKT. UM. 219/96.

[406] BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s. 74.

[407] Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", **İlmi Araştırmalar**, VIII, s.35-36; a.mlf., "Islahat", **DİA**, XIX, s.177 vd.

[408] II. Mahmut devri reformları için bkz. A. Cevat Eren, "Tanzimat", **İA**, C. XI, s.709 vd; Kural, "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.13-30; **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), Bildiriler**, İstanbul 1990.

[409] Layihaların muhtevasına dair bkz. Adil Şen, **Osmanlıda Dönüm Noktası, III. Selim Hayatı ve Islahatları**, Ankara 2003, s.220-252. Müellif tarafından ıslahat layihaları tek tek ele alınarak özetlenmiştir. Ayrıca bkz.Tayip Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedit", **İA**., C.IX, s.310-311; Beydilli, "Islahat", **DİA**., C. XIX, s.174-183.

zincirleme yenilgilere maruz kalması ve Maçin sahrasında padişahın kesin savaş talimatına rağmen ordunun genel boykotu, muhafazakar muhalefeti yumuşatırken, reform yanlılarını cesaretlendirmiştir.[410] Reform sürecinin askeri alan sınırlamasından kurtulması, "*ecnebilerle ihtilât ve an be an Avrupa usulüne gidilmesiyle*", ancak II. Mahmut döneminde gerçekleşebilecektir.[411] "**Usul-ı Nizâm-ı Müstahsene**" olarak da adlandırılan bu yeni dönemde, artık eski ile yola çıkıp yeni ile uzlaştırma arayışları sona ermiş, sivil ve askeri tüm alanlarda Avrupa tarzında reformların gerçekleştirilmesi ilkesi benimsenmiştir.[412]

Gülhane Bahçesi'nde 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı'yla iç ve dış siyasette dengeler hayli değişmiştir. Bu gelişme, "*Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazam Hüsrev Paşa'ya karşı elde ettiği ciddi bir başarı*" olduğu gibi, fermanın okunmasından sonra başkentte devlet adamlarının iki kampa bölündüğü, Hüsrev Paşa ve taraftarlarının bu fermanı, "*Bir İslam devleti olan Osmanlı devletinin ananelerine aykırı gördükleri*" ileri sürülmüştür.[413]

Hüsrev Paşa ve reform bahsi söz konusuysa hakim görüş; onun şiddetli bir reform karşıtı olduğu şeklindedir.[414] III. Selim ve II. Mahmut devri reformlarının vardığı en üst ve kapsamlı durak olan Tanzimat'a ise, ayrı bir düşmanlığı olduğu ve bu sürecin ona emanet edilmesinin, "*kediye peynir tulumu emanet edilmesi*" ve "*Tanzimat-ı Hayriyye'ye Fatiha okumak*" anlamına geldiği kaydedilmektedir.[415] Söz konusu hakim görüşün en kuvvetli dayanağı, Hüsrev Paşa'nın reform konusunda, Mustafa Reşit Paşa ile kıyaslanması ve onu katlettirmeye kalkışacak kadar muhalifi olmasıdır.[416]

Bu hakim görüşe karşın devrin kaynakları, muhafazakar çevrelerce, II. Mahmut devri askeri ve sivil reformlarından Hüsrev Paşa'nın sorumlu tutulduğunu ve "*adât-ı*

---

[410] Beydilli, "Islahat", **DİA.**, C. XIX, s.176vd.

[411] Lütfi, II, s.171-172.

[412] Beydilli, **agmd.**, s.183-185.

[413] A. Cevat Eren, "Tanzimat", **İA.**, C. XI, s.720.

[414] Ali Fuad, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiye**, s.8; Mehmed Selahaddin, **a.g.e.**, s.20-21; **Tarih Musahabeleri**, s.12, 194; A.Şeref Bey bir başka yerde onu "*Ricâl-i 'asr içinde usûl-ı atîkânın e'âzım-ı taraftarânı ve Tanzimât-ı cedîdenin sanâdid-i hilafgirânı olan Koca Hüsrev Paşa...*" şeklinde niteler, bkz. **Lütfi, VIII**, s.194. Ortaylı da Hüsrev Paşa'yı "*gizli bir tutucu*" olarak niteler, bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 1987, s.33, 180; Bayur, **a.g.e.**, C.I/II, s.44

[415] **Tarih Musahabeleri**, s.70

[416] Mehmed Selahaddin, **a.g.e.**, s.20-21; Kaynar, a.g.e., s.161-163; Ali Fuat, **Ricâl-ı Mühimme-i Siyasiye**, s.8

frengâne ve etvâr-ı lâubâliyânenin mürevvici hatta müessisi"[417] olarak, kamu vicdanında "nefretle" mahkum edildiğini nakletmektedirler. Yine bu cümleden olarak, müderris Boşnak Mustafa Efendi ve Saçlı Şeyh'in başını çektiği din adamlarının, vaazlarında "**Frenk tarzında kıyafet**" ve "**kefere ta'lîmi**" gibi konular başta olmak üzere, muhalefeti körüklemeleri ve "bunları giyenleri tekfir etmeleri", hedefteki adam Hüsrev Paşa'nın, adeta bir casus teşkilatı oluşturmasına ve muhaliflerini şiddetle sindirmesine yol açmıştır.[418] Bu noktada Hüsrev Paşa'nın azılı bir reform düşmanı olduğu görüşü ile kroniklerde bir çok örnek eşliğinde sunulan bu tablo, izahı zor bir tezat gibi görünmektedir.

Bu yaklaşımın mihenk taşı olan Mustafa Reşit Paşa, araştırmacılar tarafından Gülhane Hattı ve onun başlattığı Tanzimat devriyle mutlak manada özdeşleştirilmiştir.[419] Devrinde yapılan onca reform ve hazırlığa rağmen, II. Mahmut dahi Reşit Paşa'nın gölgesinde kalmaktan kurtulamamıştır. Muteber çalışmalarda bile, Reşit Paşa'nın söz konusu fermanı, bir akşam evinde canı pahasına kaleme aldığı belirtildikten sonra, bir başka konudan bahseden kethüdası Salih Bey'e "*Ben yarınki gün öyle bir mehlekedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur"* şeklindeki cevabı, dramatik bir biçimde aktarılır.[420]

Halbuki böyle dramatik bir durumun söz konusu olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, "Tanzimat-ı Hayriye binasının temeli, Sultan Mahmut Han'ın evâhir-i saltanatında kurulmuştu"[421] Gülhane Hattı'nın ilanından birkaç gün önce, önde gelen devlet adamlarının katılımıyla toplanan Meclis-i Şura'da, ilan edilecek fermanın esasları müzakere edilmişti. Bu toplantının ardından kaleme alınan mazbata, *"Gülhane'de okunan metnin pek çok cümlelerine ve ifadelerine kadar aynıdır ve genelde, bu mazbatanın bir hattı hümayun şeklinde kaleme alınmış şeklinden başka bir şey değildir.*

---

[417] Lütfi, II, s.88. Hüsrev Paşa, özellikle ihtisab rüsumu, yeniçeriliğin kaldırılması, setre pantolon ve fes giyilmesi gibi konulardan ötürü şiddetle tenkit edilmekteydi. Lütfi'nin bu hususlardaki eleştirileri Esad Efendi'den nakletmesi ve onaylaması, paralel düşündüklerini göstermesi bakımından ilginçtir.

[418] Bu konunun ayrıntıları için bkz. Lütfi, II, s.88-89, 144, 164, 167-169, 172-173; C.IV, s.21.

[419] M. Celalattin, **Mir'ât-ı Hakikat**, s.32; **Tarih Musahabeleri**, s.12; Karal, **Osm T**, V, s.144, 186; Karal, **a.g.e.**, VI, s.110; Mehmed Memduh, **Mir'at-ı Şu'ûnât**, s.8-11; Cavit Baysun, **a.g.m**, s.733-34.

[420] Kaynar, **a.g.e.**, s.175

[421] Lütfi, VI, s.36. Lütfi 1838 senesinde Tanzimat'ın ilanının kararlaştırıldığı, ancak "bi'l-icâb" bunun ertelendiğini açıkça dile getirir, bkz. **a.g.e**, IV, s.94; Bu konuda ayrıca bkz. **Netâicu'l-Vukûât**, IV, s.94; Tuncer Baykara, "Nizam, Tanzimat ve Medeniyet Kavramları Üzerine", **Tanzimatın 150. Yılı Uluslar arası Sempozyumu"**, Ankara 1991, s.61-65; Howard Reed, "Tanzimat Ne Zaman Başladı ve Bitti, Zamanlaması İle İlgili Görüşler", **Tanzimatın 150. Yılı Uluslar arası Sempozyumu**, s.21-25).

Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa -yaygın kanaatin aksine- hattı hümayunu ne tek başına kaleme almış ne de bunu tek mesul şahıs olarak ilan etmiştir, ki zaten bu kadar önemli bir olayın mesuliyetini yalnızca onun üstlenmiş olabileceğini zannetmek, doğru bir düşünce tarzı olamaz. Mustafa Reşit Paşa'nın ilan ettiği, altında devlet ricali ve vükelasından 37 kişinin mühürlerini taşıyan, hattı hümayunu ile bizzat padişahın da onayladığı meclis-i şura kararıyla tespit edilen metinden başka bir şey değildir."[422] Gerçekten de Reşit Paşa fermanın müsveddesini padişaha arz etmiş ve muvafakatını aldıktan sonra ilanı kararlaştırılmıştır.[423]

Şayet Sultan Abdülmecit, iddia edildiği gibi Reşit Paşa'yı gözden çıkarmış olsaydı, ayrıntılarına daha önce temas ettiğimiz üzere, kendisini katlettirmek isteyen Hüsrev Paşa'ya karşı onu himayesi altına almaz ve hariciye nazırlığı görevinde bırakmazdı. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı, padişahın himayesi ve diğer devlet adamlarının bilgisi dahilinde Reşit Paşa tarafından kaleme alınmıştır demek, çok daha gerçekçi ve isabetlidir.

Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve akabinde yapılan reformlardaki katkısı, elbetteki çok çok büyüktür. Ancak Reşit Paşa'nın "**Medeniyet Peygamberi**"[424] ve "**Sultana haddini bildiren kanunu hazırlayan adam**"[425] olarak takdim edilmesi,

---

[422] Beydilli, "1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında", **150. Yılında Tanzimat, Aydınlar Ocağı Açıkoturumlar Dizisi,** VII, İstanbul, s.22; Cavid Baysun da Reşit Paşa'nın Avrupa'dan dönüşünden, fermanın ilanına kadar geçen sürenin hazırlık devresi olduğunu, bu zaman zarfında Reşit Paşa'nın defalarca Abdülmecit'in huzuruna çıkarak işin altyapısını oluşturduğunu ve devlet adamları tarafından "mesele uzun uzadıya tetkik edildikten sonra fermanın Reşit Paşa tarafından okunmasına karar verildiğini" kaydediyor, bkz. Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.734-35.

[423] **Mufassal**, VI, s. 2980.

[424] Ziyad Ebüzziya, Şinasi, Yay. Hüseyin Çelik, İstanbul 1997, s.115. Şinasi'nin

"Hak seni milletin ihyasına etmiş meb'ûs
.....
Dehr durdukça dura zât-ı azimü'ş-şânın
Kim budur kalb-i hazininde e'azzü âmâlim"

şeklindeki mısraları, siyasi ve fikri bir endişenin mahsülü olmayıp, Âlî Paşa'nın kendisini sakal mevzusundan ötürü azli, buna karşılık Reşit Paşa'nın göreve iadesinin teşekkürü olarak kaleme alınmıştır.

[425] Namık Kemal,

"Bir ıtıknâmedir insana senin kanunun
Bildirir haddini sultana senin kanunun"

Jön Türkler ve İttihatçıların sonraları formüle ettikleri sihirli siyasi sloganlardır. Daha sonra meşrutiyet dönemlerinde Reşit Paşa'nın II. Mahmut'u dahi gölgede bırakırcasına, çağdaşlığın ve reformun yegane timsali olarak takdimi ve bunun klişeleşmesi, tarihi olmaktan çok, politik ve ideolojik bir çekişme alanı olarak hala güncelliğini yitirmemiştir. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa ile Hüsrev Paşa'nın mukayesesi, doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Gerek yetiştikleri dönem, gerekse kariyer basamakları son derece farklı olan bu iki devlet adamının reformu algılayışları, elbetteki farklıydı. Biri kölelikten gelen ve Enderun terbiyesinden geçen klasik bir devlet adamı iken, diğeri, bürokrasiden gelen ve elçilik görevlerinde Avrupa'nın idari ve sosyal yapısını görerek vizyonu ve reform algılayışı iyice gelişen ve olgunlaşan bir diplomattır. Son derece farklı kariyer sahibi bu iki devlet adamının, reform sahasında farklı kulvarlardan koşmaları, son derece doğaldı ve öyle de oldu. Ayrıca, bu mukayeseyi yaparken, yaş farkıyla gelen kuşak çatışmasını ve dünya görüşlerindeki doğal algılama farklılıklarını da göz ardı etmemek gerekir.

Hüsrev Paşa'nın askeri ve sivil alanlarda öncülük ettiği reform maddeleri önemli bir yekun tuttuğu gibi, bir çoğunda ilklere imza atılmıştır. Bununla birlikte reformlar konusunda genelde II. Mahmut'un tercihlerine tabi olduğu ve mutlak destek verdiği bilinmektedir.[426] Bu destek konusunda onun çok hızlı gittiğini gören II. Mahmut'un "*yavaş baba*" diyerek kendisini frenlediği nakledilmiştir.[427] Onun "**ıslahatın piri**" sayıldığı için[428] seraskerliğe ve bir reform meclisi olan Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanması, bu konuda hakkında hüküm verilirken üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardandır

Daha net bir ifadeyle, "*Hüsrev Paşa III. Selim devri ıslahat layihalarında ifade edilen askeri reformlardan daha ilerisini düşünemiyor ya da düşünmek istemiyordu.*"[429] Hüsrev Paşa'nın reform bahsinde oportünistçe davrandığı konular da olmuştur. Bu

---

derken, Reşit Paşa'nın da siyasi kıblesi olan Londra'yı, "*enmûzec-i âlem*" yani, medeniyetin timsali olarak niteler. bkz. Birol Emil, "Namık Kemal'in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet –Medeniyet- İrade", **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, İstanbul 1988, s.11-24.

[426] Beydilli, **a.g.m**, s.63.

[427] Tuncer Baykara, " Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", **I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, II,** Ankara 1983, s.106. Baykara bu bilgiyi M. de Cadalvane e et E. Barrault, Histoire de la Guerre de Mehemmed Ali Contre la Porte Ottomane, en Syrie et Asia Mineure, Paris 1837, s. 226'dan iktibas etmiştir.

[428] İnalcık, **a.g.md**, **İA.**, s.614.

[429] İnalcık, **DİA**, s.43.

bağlamda askeri reformlar konusunda tek muhalefet ettiği maddenin Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu olması, tesadüf değildir. Zira bu kurumun tesisiyle, hususi hocalar nezaretinde konağında yetiştirip önemli komuta kademelerine yerleştirdiği alaylı kölelerinin yerini, kendisiyle hiçbir bağı olmayan mektepli subaylar alacaktı. Güç ve iktidarı her şeyin üstünde tutan Hüsrev Paşa, bu kurumun teşkilinde çok istekli olan Namık Paşa'ya destek vermemiştir.[430]

İktidar hırsı ve bunu devamlı kılma arzusu, Hüsrev Paşa'nın idari mekanizmanın Avrupa kabine sistemi esasına göre tanzimi ve bu sistemin hukuki çerçevesini belirleyecek olan yeni kanunlarla, Tanzimat Fermanı hükümlerine destek vermesinin önündeki en önemli engellerdi. Onun bu yönü, II. Mahmut'un vefatının ardından Osmanlı tarihinde bir eşi daha bulunmayan tarzda, saltanat mührünü Rauf Paşa'dan gasbetmesi ve başvekalet unvanını sadarete dönüştürmesiyle açıkça ortaya çıkmıştır. Yine bu cümleden olarak, bizzat müzakerelerinde bulunduğu ve yeminle bağlılığını dile getirdiği ceza kanunnamesine rağmen, başta padişah olmak üzere, Reşit Paşa ile Fethi Paşa'nın da adına yüklü miktarda rüşvet alması, bu ihtirasın boyutlarını gözler önüne sermektedir. Buradan hareketle, Hüsrev Paşa için reformun ne ve nereye kadar olduğu sorusunu, iktidarına tehdit oluşturmayan ve kanunlara aykırı da olsa gücünü perçinleyen her şey şeklinde yanıtlamak mümkündür. Kendisiyle uzun müddet reform sürecinde birlikte çalışan Prusyalı subay von Moltke onun reformu algılayışı konusunda şu tespiti yapar: *"Hüsrev Paşa padişaha Avrupa usulünce talim görmüş askeri bir birliği takdim eden ilk kumandandır. Memleketin ileri gelenleri arasında eski güzel Türk kıyafetini Avrupa biçimi üniformanın zevksiz ve rahatsız taklidiyle ilk değiştiren de o olmuştur.* ***Bu sebeple ıslahatın en başta koruyucularından sayılmaktadır.*** *Memleketten geçen mevki sahibi her hangi bir Frenkle kendisinin bütün eski Türk batıl düşüncelerinden nasıl tamamıyla sıyrılmış olduğunu göstermek için şampanya içer ve bunun bir gazete bendine konu olacağını pekala bilir. Fakat Çamlıca'nın meşhur pınarlarından gelme bir bardak suyu tercih eder.* ***Ara sıra bana öyle geliyor ki serasker Hüsrev Paşa içinden ıslahatla adam akıllı alay etmektedir. Fakat bu onun için iktidarın vasıtasıdır. İktidar da bu ihtiyarın biricik gerçek zapt edilmez tutkusudur***"[431]

---

[430] Ayrıntılar için bkz. IV. Bölüm.

[431] Moltke, **a.g.e.**, s.33-34

Hüsrev Paşa'nın reform çizgisi ve gösterdiği performans, onun bu hususu nasıl algıladığı ve bu alanda ne kadar katkısı olduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki; Hüsrev Paşa III. Selim devrinde, Enderun'un Hazine Odası'nda, Küçük Hüseyin Ağa'nın acemisi olarak sultanın hizmetkarlarından biriydi. Efendisi Hüseyin Ağa, sultanın en muteber adamlarından olduğu gibi, Nizam-ı Cedit'in önde gelen destekçilerindendi. Bu itibar ve desteğin bir göstergesi olarak III. Selim, 1789'da tahta çıktıktan hemen sonra onu kaptan-ı deryalığa atamıştı.[432] Hüseyin Paşa Enderun'dan çıkarken, acemisi Hüsrev Paşa'yı da yanına almış, önce kethüdası ardından da mühürdarı yapmıştı. Dolayısıyla, Hüsrev Paşa istekli ya da isteksiz, siyasi kariyerine reformcular safında başlamış ve Hüseyin Paşa'nın "Dağlı İsyanları"na karşı verdiği mücadeleler ile donanmada gerçekleştirdiği reformlar esnasında uzun süre yanı başında bulunmuştur.

Fransızları, Mısır'dan ihraç etmek için girişilen savaşlarda gösterdiği yararlık ve Küçük Hüseyin Paşa'nın sahip olduğu yüksek itibara istinaden, kısa süre sonra vezaret tevcih edilen Hüsrev Paşa, yine efendisinin referansıyla 1801'de Mısır valiliğine atanmıştı. Hüsrev Paşa'nın Mısır'da giriştiği ilk işlerden biri, Kahire'de Levent Çiftliği'ne benzeyen bir kışla kurmak ve Nizam-ı Cedit askeri yetiştirmek olmuştur.[433]

Hüsrev Paşa'nın, askeri alandaki reform çizgisini merkeze döndükten sonra da devam ettirdiğini görüyoruz. 1820'li yıllarda Mühendishane-i Berrî hocalarının içinde bulundukları maddi sıkıntıların aşılamaması, verilen eğitimin niteliğini olumsuz olarak etkilerken, Mühendishane-i Bahrî'deki durum da farklı değildi. Geçim sıkıntısı çeken hocalar ile öğrencilerin büyük bir kısmı okulu terk etmişler ve hayatlarını kazanabilecekleri başka alanlara yönelmişlerdi. Bu sebeple o sırada kaptan-ı derya olan Hüsrev Paşa 1824'te, bu kurumun acilen ıslahı için gereken tedbirlerin alınması ve ilk adım olarak da maaşların mutlak surette arttırılmasını ayrıntılı bir raporla sadarete arz etmiştir. Hüsrev Paşa bu hususları ilk kaptanı deryalığında (1811-18) da gündeme getirmişti. Söz konusu teklif, o zaman son derece isabetli bulunarak uygulamaya konmak istenmişse de önerdiği zam miktarının 20 bin kuruş ek maliyet getirmesi ve bu

---

[432] Göyünç, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", s.35-51;Olivier, **a.g.e.**, s. 29-30.

[433] BOA., HAT/3604. İrad-ı Cedit defterlarının "*... Bâ-husus Levent Çiftliği askeri bu defa Mısır'da dahi isbât-ı vücûd eylediklerinden...* " şeklindeki ifadelerinden bu işe başlandığı anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa aynı konuda: Hüsrev Paşa'nın Mısır'daki bir takım yabancılar ve zenci kölelerden bir grubu seçip talimli askeri birliğin çekirdeğini teşkil ettiğini kaydetmektedir. bkz. **Cevdet**,VII, s.155. Ayrıca bkz. **Netaicu'l-Vukûât**, IV, s. 85; Karal, **Osm T**,V, s.59; İnalcık, **a.g.md**, s.610.

kaynağın bulunmasındaki güçlükler, olumlu sonuç alınmasını engellemiştir. Hüsrev Paşa söz konusu raporunda; Mühendishane-i Bahrî'deki eğitimin rayına oturtulması konusunu da ele almış, Başhoca Gelenbevi-zâde Mehmet Emin Efendi'nin "*illet-i mizâc ve kıllet-i maâş*" sebebiyle görevine her gün gelemediğini, baş halife Halil Efendi'nin ise onun yerini dolduracak evsafta olmadığını dile getirmiştir. Hüsrev Paşa'nın önerisi; hendese ve özellikle de Fransızca'ya hakim[434] olan Mühendishane-i Berrî ikinci hocası Ruhuddin Efendi'nin, Mühendishane-i Bahrî başhocalığına atanmasıdır. Bu öneri Babıali ve padişah tarafından da yerinde bulunarak gereği icra olunmuştur.

Hüsrev Paşa'nın, 1827'de seraskerliğe atandıktan sonra da askeri eğitimin çağdaşlaştırılmasında, en önemli kurum olarak gördüğü mühendishanelere olan ilgisinin azalmadığını görmekteyiz. Bu defa 1830'da Kara Mühendishanesi' yle ilgili bir layiha takdim etmiş ve kuruluşunun üstünden 35 yıl geçmiş olmasına rağmen bu kurumdaki eğitimin "yerinde saydığını" çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir. Yetersiz (nâ-ehil) kimselerin başhoca olarak atanması, iltimas ve himaye kaygısının bu kurumda yozlaşmaya yol açtığına dikkat çeken Hüsrev Paşa, "kâmil mühendis" yetiştirilebilmesi için, söz konusu yolsuzlukların iflas ettirdiği mevcut sistemin terk edilerek, Avrupa'daki gibi sınıf geçme ve mezuniyette diploma (icazetname) verilmesi usulüne geçilmesinin şart olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu layihada ayrıca, cahil bir adam olarak nitelenen Başhoca Ali Bey'in yerine, divan-ı hümayun tercümanı İshak Efendi'nin atanması teklif edilmiş ve bu husus da II. Mahmut'un onayı ile hayata geçirilmiştir.[435]

Hüsrev Paşa'nın ikinci kaptanlığında donanma ve denizcilik alanında imza attığı bir diğer yenilik de şudur: Osmanlı donanması her yıl "Rûz-ı Hızırda" (Mayıs) tersaneden çıkar ve "Rûz-ı Kasımda" (Kasım) dönerdi. Donanma Sarayburnu' ndan içeri girdiğinde, kaptan paşanın hemen filikasına binip Babıali'ye gitmesi teamüldendi. Ancak donanma mensupları henüz Yeşilköy, Samatya ve Yenikapı açıklarına vardıklarında, gemilerin etrafına doluşan halkın ya da ahbaplarının kayıklarına biner, gemileri yelken üzerinde bırakarak karaya çıkarlardı. Bu yüzden gemiler, daha sonra

---

[434] Bu dönemde Fransızca bilmek dil aşinalığından ziyade, siyasi duruş ve zihniyet göstergesi gibidir. Bu konuda ayrıntılı bir tahlil için bkz. Findley, **a.g.e.**, s.201-212.

[435] BOA., HAT/24048; 24019; 28635-A (Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Beydilli, **Mühendishane...**, s.56-59, 67-68; E. İhsanoğlu, **Başhoca İshak Efendi, Türkiyede Modern Bilimin Öncüsü**, Ankara 1989, s.19-22.

amele tedarik edilerek tersaneye çekilirdi. Bu kargaşa ortamında gemilerden ayrılanlar ile onlara yanaşanlar, taşınabilir ne varsa götürdüklerinden gemiler tam takır hale gelir, ertesi yıl yeniden eşya, takım ve malzemeler hazırlanmadıkça donanma sefere çıkamazdı. Süregelen bu talan, her yıl tersane hazinesine büyük bir mali külfet getirmekteydi. Ayrıca, gemilerde hizmet eden amele takımı dağılıp gittiğinden, patrik ve hahamlara yazılan buyrultularla, milel-i selâseden amele talep edilirdi. Hüsrev Paşa'nın ikinci kaptanlığında, 1826 tarihli teklifi doğrultusunda teşrifat usulünde yapılan yeni düzenlemeyle, bu keşmekeşe son verilmiş, gemiler talan edilmekten kurtulmuş ve bundan doğan maddi zararın da önüne geçilmiştir.[436]

II. Mahmut'un merkezileştirme operasyonunda, azınlık isyanları ile bir takım ayan ve mütegalibe isyanlarının bastırılmasında üstlendiği önemli rol ve elde ettiği başarılar, Hüsrev Paşa'nın nüfuzlu devlet adamları arasına girmesine imkan vermişti. 1826'da Mansure ordusunun kurulmasından sonra, askeri reformlar konusundaki istekliliği ve Fransız çavuş Galliard komutasında, donanmada Avrupa tarzında askeri eğitim yapan bir birlik teşkil etmesi, bu alanda da adının öne çıkmasını sağlamıştı. Bunun sonucu olarak 1827'de seraskerliğe atanan Hüsrev Paşa, kölelerini askeri kadrolara yerleştirerek, ilk etapta ordunun subay ihtiyacını karşıladığı gibi, adına nispetle "**Ta'lîm-i Hüsrevî**" denen yeni talim usulünün hızla yaygınlaşmasını da sağlamıştır. Askeri teşkilatın yeniden yapılandırılması, fesin askeri başlık olarak seçilmesi, Avrupa'dan üniformalar getirtilmesi, Avrupalı subayların ve özellikle "ısrarı neticesinde" Moltke ve ardıllarının istihdamı, askerlikle ilgili eserlerin ve nizamnamelerin Batı dillerinden tercümesi, yine askerlikle ilgili bir takım eserleri bizzat kaleme alışı, Mızıka-i Hümayun'un kurulması ve başına Donizetti Paşa'nın getirilmesi, Redif teşkilatının kurulması gibi maddelerde, Hüsrev Paşa yegane etken ve aktör olmuştur. Sıraladığımız bu maddeler, 1827-1836 arasındaki askeri reformlar konusunda, onun rolünün ne kadar baskın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[437]

---

[436] Lütfi, **a.g.e.**, I, s. 53; Gencer, **a.g.e.**, s.111-112.

[437] Bu konuda ayrıntılar için bkz. IV. Bölüm. Abdurrahman Şeref Bey Hüsrev Paşa için "*Teşkilat ve Tanzimat-ı askeriye hususunda bir hayli hidemata muvaffak olmuş idi*" diyor", bkz. **Tarih Musahabeleri**, s.11; Cevdet Paşa da "Hüsrev Paşa olmasa, ihtimal ki asâkir-i nizâmiyye dahi oldukça yolunda tertib ü tanzim olunamazdı", bkz. Cevdet Paşa, **Tezakir 40 Tetimme**, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 220.

Hüsrev Paşa, II. Mahmut'un saltanatının son yıllarında kapsamlı bir reform sürecinin alt yapısını, yani Tanzimat'ın esaslarını belirlemek üzere 1838'de kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin başkanlığına da bizzat padişahın işaretiyle[438] atanmıştır. Onun "**Islahatın piri**" sayıldığı için bu göreve atandığının ifade edilmesi dikkat çekicidir.[439] II. Mahmut'un bu tercihinde, bürokrasiden gelen liberal Batıcı genç reformistleri dengelemek kaygısı olmakla birlikte, en azından padişah tarafından Hüsrev Paşa'nın, reform düşmanı olarak değerlendirilmediği ortadadır. Bu reform meclisinin verimli çalışamamasının temel nedeninin, reform düşmanı bir başkana sahip olmasından kaynaklandığı ileri sürülmüşse de[440] asıl neden Hüsrev Paşa'nın başkan sıfatıyla bu kurumun başında bulunması değil, *"yeni kurulan bu müesseselerin oturmamış yapıları ile bürokrasinin bu yeni olguları henüz hazmedememiş olması"* dır. Bu hazımsızlık da nezaretlerin ve meclislerin kurulmasıyla, merkez bürokrasisinin çok değişik bir mahiyet kazanmasından kaynaklanmıştır.[441]

Balolara gidilmesi, kaşık-çatal kullanımı, kıyafet ve nihayet resmi dairelere padişahın resminin asılması gibi sivil alanlardaki yeniliklerde de Hüsrev Paşa'nın başı çektiğini biliyoruz. Frenklerle içki içmesi,[442] ve yalısının salonunu "**Fransa-kâri**" tarzda döşetmesi[443] gibi zahiri hususlar, can düşmanı Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından siyasi istismar malzemesi yapılmıştır. Ayrıca "**Bid'atler ve elbise-i ecnebiyyeye meyl ü rağbetin mucidi**", bu hususta "**Padişahı aldatan adam**" gibi bir takım yakıştırmalar, aleyhinde yürütülen muhalif kampanyanın öne çıkan başlıca sloganlarıdır.[444]

Devrin vakanüvisinin nitelemesiyle, "alafranga" ya özentinin yansımalarından biri olarak, devlet dairelerine "tasvir-i hümayun" asılması kararlaştırılmıştı. Bugün çok

---

[438] Kaynar, **a.g.e.**, s.198-199.

[439] *İnalcık*, **a.g.md**. **İA**, s.614. Moltke de Hüsrev Paşa'yı *"Islahatın en başta gelen koruyucusu"* olarak nitelemektedir. Moltke, **a.g.e.**, s.33.

[440] Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 38, 78.

[441] Akyıldız, **a.g.e.**, s. 219.

[442] Moltke, **a.g.e.**, s. 34.

[443] Fransız tüccar İlya'nın Hüsrev Paşa'dan "Fransa-kâri mefruşat ve sair eşyadan dolayı" hayli alacağı olduğu ve bunun ödenmesi için yaptığı müracaat için bkz. BOA., İ. DH/1101 lef 1. Bu konuda söz konusu yalıda defalarca kendisini ziyaret eden Moltke Prusya elçisi Königsmarck'la Kasım 1835'te gerçekleştirdiği ziyaretten sonra şu satırları kaleme almıştır: *"Serasker elçiyi bir çok penceresi olan büyük bir salonda kabul etti. Burada geniş bir sedirden başka kanepeler, sandalyeler, masa saatleri ve masalar, hülasa Türk generalinin Avrupalılaştığının bir sürü delili vardı. Zemini güzel bir halı örtüyor salonun ortasındaki büyük mangal da etrafa sıcaklık veriyordu"*, **a.g.e.**, s. 29

[444] **Netâicü'l Vukû'ât**, IV, s. 95.

basit bir ayrıntı gibi görünen bu olay, o dönemde gösterişli askeri törenler ve de aynı oranda muhafazakar nefret eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Selimiye Kışlası'na tasvir-i hümayunu taşıyan fayton önde ilerlerken, hemen arkasındaki kortejde serasker Hüsrev Paşa başı çekmekteydi. Bu gösterişli törenler halka *"pek çirkin görünerek epeyce i'tirâzâta"* neden olmuş ve yine bundan Hüsrev Paşa sorumlu tutulmuştur.[445]

Hüsrev Paşa'nın öncülük ettiği bir diğer önemli reform girişimi, tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesidir. Öncelikle memur ve özellikle de her alanda *"ashâb-ı ma'lûmât"* yetiştirmek amacıyla, müslüman çocuklarından 150'sinin Avrupa'ya eğitim için gönderilmesine dair irade çıkınca, Hüsrev Paşa hiç vakit kaybetmeden kölelerinden dört çocuğu, Aynalıkavak Kasrı'nda II. Mahmut'a takdim etmiş ve onayını aldıktan sonra, 1830'da Fransız oryantalist Amédé Jaubert refakatinde Paris'e göndermiştir. Hüseyin, Ahmet, Abdüllatif ve Ethem adındaki bu dört çocuk, Paris'te değişik alanlarda tahsil gördükten sonra memlekete dönmüşler ve önemli devlet kademelerinde hizmet etmişlerdir. Bunlardan İbrahim Ethem Paşa sadarete kadar yükselmiştir.[446] Hüsrev Paşa'nın büyük masraflarla öncülük ettiği bu girişim de *"halkın gözüne pek çirkin göründüğü"* gibi, isim verilmeden devrin vakanüvisi Esad Efendi tarafından *"kangı nâkesin reyiyle ve ifadesiyle"* şeklinde eleştirilmiştir. Esad Efendi ile Hüsrev Paşa'nın hasım olduklarını bildiğimize göre,[447] bu cümlenin muhatabının, Hüsrev Paşa olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Esad Efendi'nin şu sözleri, onun aslında Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmesine karşı olmadığını, bilakis desteklediğini ortaya koymaktadır: *"Avrupa mekteplerinde, akıl ile bilinen ve matematikle ilgili ilimleri öğrenip meleke haline getirmeyenleri, katiyen istihdam etmezler...Avrupa devletlerinin bu sahaya hazineler sarf etmesi, çocukların tahsilinin önemli olduğuna açık delildir."* Esad Efendi, "Hristiyan devletlerin tarzı bize delil olmaz" diye itiraz edenlere: Doğruya ve hikmete hizmet eden, yabancıların kanunu da olsa alınır,

---

[445] Lütfi, **a.g.e.,** V, s. 50-52 Lütfi Efendi bu muhafazakar tepkinin Arabistan'a kadar uzandığını ve II. Mahmut vefat ettikten sonra resimlerinin üzerinin örtüldüğünü de ilave etmektedir.

[446] Bu konunun ayrıntıları için bkz. A. Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri**, s.4-6; İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s.601-602; Karal, **Osm T**, V, s.162; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 2001, s. 141-142; Masami Arai, "Tanzimattan Sonra Batıya Gönderilen Türk Öğrencileri ve Bunlar Üzerinde Yapılacak Araştırmaların Önemi, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler**, Ankara 1991, s. 281-285.

[447] Lütfi, II, s. 165-166

karşılığını verir ve Bedir Savaşı esirlerinin 10 kişiye okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmasını, düşüncesini desteklemek için örnek olarak takdim eder.[448]

Hüsrev Paşa bir başka ilke de imza atmıştır. Şöyle ki; Edirne Anlaşması'yla 1828-29 Osmanlı-Rus savaşının bitirilmesi, İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Bu barışı kutlamak amacıyla İngiliz elçisi Sir Robert Gordon, Haliç'te bulunan Blonde firkateynınde bir balo vermiş ve padişah da dahil tüm devlet adamlarını davet etmişti. Ancak Avrupalılar için alışılmış bir kutlama şekli olan balo, Osmanlı toplumu ve siyasi çevreleri için çok çok yabancıdır ve *"O vakte kadar alafranga ziyafet ve hususiyle balo heyeti, İstanbulca görülmüş şey"* değildi.[449] Üstelik yeniçeriliğin kaldırılmasının üzerinden üç yıl geçmiş olmasına rağmen, henüz muhafazakar muhalefet küllenmemişti. Diğer yandan, balolarda kadın-erkek ihtilatı ve içki ikramı gibi hususlar, reformun kapsamı ne denli genişlerse genişlesin, Osmanlı toplumunda zaten meşru görülecek hususlar değildi. Bu sebeple Gordon'un daveti, Babıali ve sarayda büyük telaşa neden olmuştur.

Bu sıkıntılı durum yüzünden, bir takım devlet adamları baloya katılmak istememişse de Hüsrev Paşa'nın gayretleriyle onlar da heyete katılmış ve yatsı namazından sonra davete icabet edilmiştir. Balonun davetlilerinden olan Müşavir Paşa (Sir Adolphus Slade), o gece yaşananları son derece ayrıntılı olarak sunmaktadır. Naklettiğine göre Serasker Hüsrev Paşa, gecenin en dikkat çekici simasıdır. Yemekler yenilip içkiler içildikten sonra valse kalkılmıştır. Ardından yaşananları Slade' den dinleyelim *"...Türkler, herkesin gözü önünde erkekler tarafından kucaklanmalarına müsaade eden kadınlara, ilişki teklifinde bulunmanın hiç de ayıp olmayacağını akıllarından geçirmişlerdi. Hayli ihtiyar serasker Hüsrev Paşa'nın pek güzel bir bayana çok hararetli sözler sarf etmesi, bayanın büyük elçiye şikayette bulunmasına sebep oldu. Büyük elçi gerekeni yaparak, güzel mahluku ihtiyar bir çapkından emin kıldı...Türkler kadınlarla dans, içki ve kumardan o kadar memnun oldular ki, kaptan Pabuççu Ahmet Paşa Selimiye kalyonunda, Hüsrev Paşa da kendi malikânesinde bir balo vermek isteğini izhar ettiler"*[450] Ertesi gün südûrdan Yahya Bey, Hüsrev Paşa'ya balo

---

[448] Ziya Yılmazer. **Vakanüvis Esad Efendi Tarihi.** İstanbul 2000, s. LXXXVII.

[449] Lütfi, **a.g.e.,** II, s. 171.

[450] Slade, **Türkiye Seyahatnamesi**, s.128-135. Slade'in aktardığı bu sahnenin, oryantalist gelenek ve zihniyet göz önünde bulundurularak ihtiyat elden bırakılmadan değerlendirilmesinde yarar olduğunu düşünmekteyiz.

hakkındaki izlenimlerini sorduğunda şu cevabı almıştır: "*Az vakitte çok tekellüf etmişler, biz bir ayda tanzim edemeyiz, çare ne devletçe bir şey oldu, gidilmese olmaz, kaşık çatal gibi bazı mekruh şeyler var idi*" demiştir. Lütfi Efendi bu cevabı "*münafikâne*" olarak nitelerken, Esad Efendi de ona katılır ve murassa çatal ve kaşığı II. Mahmut'a ilk sunan ve "*böyle şeylere alıştıran*" kişi olarak Hüsrev Paşa'yı tenkit eder.[451]

Posta teşkilatının kurulmasında da ilk adım yine Hüsrev Paşa'dan gelmiştir. XIX. yüzyıla dek ülkedeki haberleşme, ulak-menzilhâne esasına dayanmakta olup resmi alanla sınırlıydı. Bu sınırların aşılıp, halkın haberleşmesine imkan veren bir posta teşkilatının kurulması, Tanzimat devrinde gerçekleşecektir. Bu alanda ilk adımlar 1832'den itibaren atıldıktan sonra İstanbul-İzmit arasında bir posta yolunun yapımına başlanmış, Hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa'nın gayretleriyle kısa sürede söz konusu yolun yapımı tamamlanmıştır. 1834'te Serasker Hüsrev Paşa sadarete gönderdiği tahriratla, menzilhâne usulünün terkiyle, posta sistemine geçilmesini teklif etmiştir. Böylece haberleşmeye hız kazandırılacak, menzilhâne masrafları düşecek ve bu işlerin maliyeti aşağı çekileceğinden, hazineye büyük yarar sağlanacaktı. Hüsrev Paşa, "*Posta Müdiri*" adıyla sabık İhtisab nazırı Faik Efendi'nin bu işe memuriyetini, posta usulünde öncelikle İstanbul-Edirne arasının pilot bölge olarak seçilmesini ve uygulamadan olumlu sonuçlar alındığı takdirde, ülkenin tamamına yayılması için gereken çalışmaların başlatılmasını dile getirmiştir.[452] Hüsrev Paşa'nın teklifleri Babıali ve padişah tarafından da son derece olumlu karşılanmış ve elçiliklerimiz kanalıyla Avrupa'daki posta teşkilatlarının incelenerek, elde edilecek bilgilerin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararın gereği olarak öngörülen çalışmalar başlatılmışsa da Posta Nezareti ancak 23 Ekim 1840'da kurulabilmiştir.[453]

---

[451] Lütfi, **a.g.e.**, II, s.171.

[452] BOA., HAT/23630. II. Mahmut, Hüsrev Paşa'nın tezkiresinin arzı üzerine "*Serasker Paşanın işbu tezkiresi manzûr ve malûm-ı hümâyûnum olmuştur. Vâkı'â bu posta maddesinin tanzimine bed' u münbâşeret olunması ehem ve elzemdir*" şeklindeki ifadelerle bu işin hızlandırılmasını irade etmiştir.

[453] Bu konunun ayrıntıları için bkz. **Lütfi**, IV, s.162; Nesimi Yazıcı, **Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatı (Tanzimat Devri)**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1981; **a.mlf.**, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992, s.139-209; **a.mlf.** "Tanzimat Devri Osmanlı Posta Teşkilatı", **İletişim**, II, 1981, s.17-52; Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, s.73-78; M. Kütükoğlu, "Ulaştırma ve Posta Hizmetleri", **Osmanlı Devleti Tarihi**, II, Ed. E. İhsanoğlu, s. 600-605.

C. BİREY OLARAK HÜSREV PAŞA

1. Şahsiyeti

Hüsrev Paşa iktidarı ve gücü çok seven, ihtiraslı,[454] kurnaz olduğu kadar karşısındakine saf bir görüntü vermekten hoşlanan,[455] "cin fikirli" bir devlet adamıydı.[456] Askeri reformlar konusunda uzun süre kendisiyle birlikte çalışan Moltke' nin kaleme aldığı şu satırlar, onun ihtirasını açıkça ortaya koyar: *"İktidar bu ihtiyarın biricik, gerçek zapt edilemez tutkusudur. Bu konuda ona karşı gelmek isteyen herkes kendisini sakınmalıdır. Kendi sayesinde olmadan önemli bir mevkie geçen herkesi, sırf bu yüzden düşman sayar."*[457]

Son derece hareketli,[458] daima güler yüzlü, şen şatır olan Hüsrev Paşa, yeni tanıştığı birine aldanmış gibi görünür, böylece muhatabının kalbine girip sırlarını ve maneviyatını keşfetmek isterdi. Kimseye güvenmemek ve ikbalini korumak için her şeyi mubah görmek, fıtratının bir parçasıydı.[459] Son dönemde mecâlise memur edildiğinde artık iyice yaşlandığından, ihtiyarlığının ardına sığınarak toplantılarda "bunak gibi" bir takım sözler söylediği ve ardından vükelanın o konudaki görüşlerini ortaya çıkarmaya çalıştığı nakledilmektedir.[460] Bu sebeple II. Mahmut Hüsrev Paşa için *"O koca topal, insan şeytanıdır"* dermiş.[461]

---

[454] Ahmet Rıfat Efendi onun karakterini tahlil ederken *"Haris-i hubb-ı câh ve riyâset idi"* ifadesini kullanmaktadır, bkz. **Verdûl Hadâik**, s.37. Atâ Bey ise *"Esir-i hubb-ı câh"* olduğunu nakletmekte, sadaret mührünü gasbı ile Edremit ayanı Mürid-zâde Hacı Mehmed Ağa'yı haksız yere katlettirmesini örnek olarak takdim eder, bkz. Atâ, **Tarih,** II, s.125. Rüşvet konusunda kaleme alınan Meclis-i Ahkam-ı Adliye mazbatasındaki şu satırlar, devrin devlet adamlarının kanaatini yansıtmaktadır: *"Cümlenin ma'lûmu olduğu üzere müşarun ileyhin haris-i ikbâl ve mâl olması cihetiyle tek durmayarak hafî ve celî türlü zeminkârlıklara teşebbüs edeceği dahî tecârib-i sâbıka delaletiyle müsbet olduğuna binâen..."*, bkz. BOA., İ. MV/117, benzer ifadeler, İ. MV/305 lef 1'de de tekrarlanmıştır.

[455] *"Haris, çakır pençe, kurnaz, cebbar ve karşısındakini aldatmaya münhemik idi"*, bkz. **Tarih Musahabeleri**, s.12; İ. Alaaddin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, ty. s.182; **a. mlf. Meşhur Adamlar Ansiklopedisi**, İstanbul 1935, C. II, s.759.

[456] *"Hüsrev Paşa cin fikirli, cerbezeli ve mizâc-ı asra aşina olarak kendisini taraf-ı saltanat-ı seniyyeye sevdirmiş idi"*, bkz.Cevdet, **a.g.e.,** XII, s.129; Mehmed Memduh Paşa da *"Saray terbiyesi görmüş olduğundan, padişaha nasıl hizmet edilmekle göze girileceğini güzel öğrenmiştir"* diyerek Cevdet Paşa'yı teyit etmektedir. bkz. **Esvâtu's-Südûr**, s.7; Atâ Bey de *"...Fıtratında fart-ı fetânet"* olduğunu kaydeder. Atâ, **Tarih**, II, s.221.

[457] Moltke, **a.g.e.,** s.34.

[458] *"Durmak dinlenmek bilmez faal bir ihtiyardı"*, **A.e.**, s.29, 80-81.

[459] Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s.361; **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.57.

[460] Mehmet Memduh, **Esvâtu's-Sudûr**, s.8. M. Memduh Paşa, onun bunakça sözlerinden bile nükteler fırladığını nakletmektedir.

[461] **Son Sadrazamlar**, II, s. 601n.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından önce, yani merkeze henüz demir atamadığı gençlik döneminde, Mısır'da Fransız ve Kölemenlere, Doğuda İran, Batıda ise Sırp ve Rumlara karşı verilen mücadelelerde bizzat yer almış "mertlik ve cündiliğini" ispatlamıştı.[462]

Tedbirli ve sert görünüşüne rağmen daima teklifsiz ve şakacı tarzda konuşması, karakterinin en belirgin özelliğiydi.[463] Mizaha olan temayülü aşırı müstehzi ve nüktedan bir tip yaratmıştır.[464] Moltke'nin aktardıklarına bakılırsa, boynunda ve kolunda taşıdığı muskalar, bir takım batıl inançlarının olduğunu göstermektedir.[465]

Hüsrev Paşa'nın siyasetçi kişiliği hakkında yapılan yorumlar da pek olumlu değildir. İngiliz elçisi Ponsoby onu "iş karıştırıcı, sebatsız, menfaatperest ve siyasi rakiplerini gözünü kırpmadan yok edebilecek" bir devlet adamı olarak takdim eder.[466] Oportünist bir siyasetçi[467] olarak da nitelenen Hüsrev Paşa hakkında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa da benzer sözler sarf etmiştir.[468] Siyasi rakiplerinin bu tür nitelendirmelerini, aralarındaki rekabet ve husumete verebiliriz, ancak halkın da onun karakteri hakkındaki kanaati olumsuzdur. Haziran 1840'da sadaretten azledildiği haberinin duyulması üzerine çarşı, pazar ve kahvehanelerde *"Azlolundukları saat herkesin üzerinden mühûset kalktı"*, *"Bizden bulmadı hüdâdan buldu. Politikacı bir zat idi. İbadullahı yaktı yıktı çıktı gitti"*, *"Öteden beri kölemen taifesi muharrikîrler"*, *"Selefleri günlerinde niçün pahalılık olmaz idi. Kalpleri doğruya olduğundan beher şey de layıkıyla ganimet idi, eden bulur"*, *"kim etti de dünyada bulmadı eden bulur"*,

---

[462] *"Hüsrev Paşa cerbezelû ve cündilikte mâhir bir merd-i dilîr idi"* Cevdet, **a.g.e.**, VII, s.119.

[463] Atâ Bey ölene dek latife ve istihzayı terk etmediğini belirtmektedir, bkz. Atâ, **Tarih,** II, s.125.

[464] *"Daima güleryüzlü, ince zekaya sahip, müstehzi ve nüktedan, tedbirli ve işgüzar"*, İnalcık, **a.g.md.** s.45; *"Mizacı mizaha mail ve temkin u vakar ve mazmun-gûlukda bî-mu'adil idi"*, Lütfi, **a.g.e.,** IX, s.223; *"İstihzaya mecbur...hande-rû ve latife-gû sinni doksanı mütecâviz bir zât idi"*, **Verdü'l-Hadâik**, s.37.

[465] Moltke'nin *"Boynunda altın zincire asılı bir muska vardı ve ikinci bir muska da koluna takılmıştı"* şeklindeki ifadelerinden Hüsrev Paşa'nın bir takım batıl inançları olduğu anlaşılmaktadır, bkz. Moltke, **a.g.e.,** s. 80.

[466] Kaynar, **a.g.e.**, s.329. Ponsoby bu ifadeleri, Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı bir mektupta kullanmıştır. Kaynar bu mektubun hususi kütüphanesinde olduğunu kaydetmektedir.

[467] Iorga, **a.g.e.,** V, s.424; Hüsrev Paşa'nın tek amacı padişahın teveccühünü kazanmaktır. *"Ara sıra bana öyle geliyor ki Hüsrev Paşa içinden ıslahatla adam akıllı alay etmektedir. fakat bu onun için iktidarın vasıtasıdır."* Moltke, **a.g.e.**, s.34

[468] Kadim hasımı Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Hüsrev Paşa hakkında *"televvün-i mizacınız"*, *"muktezâ-yı meşreb bir merkezde sebât gösteremediğinizden"*, *"mine'l kadîm sûret-i zâhirede muhibb u vefâdar ve iç yüzünde muzır ve gaddar"* sınız şeklinde ithamkâr ifadeler kullanmıştır, bkz. Lütfi, **a.g.e.**, VI, s. 42-45.

"bastığı toprağı dahi kazıp atmalı", "herkesin üzerinden bir dağ kalktı"[469] şeklinde yorumlar yapıldığına göre, en azından halkın bir kısmı tarafından acımasız ve düzenbaz bir politikacı olarak görülmekteydi.

Hüsrev Paşa'yla ilgili olarak nakledilen hikayeler de karakteri hakkında bir takım ipuçları sunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Bir bayram günü, Emirgan' daki yalısına bayramlaşmak üzere gelen misafirleriyle sohbet ederken, oda kapısında dilenciler kahyasını görünce hemen içeri alıp baş köşeye oturtmuş ve çubuk ile kahve ikram etmiştir. Bu hadiseyi şaşkınlık içinde izleyenleri fark eden Hüsrev Paşa, *"Efendim bu zat ileride cümlemizin amir ve zabiti olacaktır. İhtiyaten şimdiden lazım gelen hürmeti göstermekte kusur etmememiz îcâb eder"* demiştir.[470]

Onun cimriliği ile ilgili olarak da şu hikaye aktarılmıştır: Hüsrev Paşa, sadarete atanan Âlî Paşa'yı tebrik için yalısına gittiğinde, kapıcının uzun ve süt gibi sakalı gözüne ilişmiş ve kendisine *"Aman kapıcı baba ne güzel sakalın var gel öpeyim Allah seni paşa efendimize bağışlasın"* demiş, öpüp öyle içeri girmiştir. Kısa süre sonra Halil Rıfat Paşa da tebrik için yalıya geldiğinde Ömer Faiz Efendi kendisine, Hüsrev Paşa efendiniz bu kapıcıya pek çok iltifat etti ve sakalını öptü deyince Halil Paşa, *"Kapıcıya bahşiş vermemek için öyle yapmıştır. Bak ben ne sakalını öperim ne de bahşiş veririm"* demiş ve kayığına atlayıp çekip gitmiştir.[471]

Hüsrev Paşa gerçekten de alaycı ve bir o kadar da mütekebbir bir karaktere sahipti. Bunda, gücünün farkında oluşu ve "**Şeyhü'l-vüzerâ**" olarak anılması[472] da elbetteki önemli rol oynamıştır.[473] Her devrin en yaşlı ve kıdemli vezirine verilen bu

---

[469] BOA., C. ZP/1833, 1747; 315.

[470] Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 55.

[471] **A.e.**, s.352.

[472] Atâ, **Tarih,** II, s. 119; Lütfi, **a.g.e.,** VI, s.107; **Tarih Musahabeleri**, s.14. Bu unvan, her devrin kıdemli ve akranına göre çok daha yaşlı olan vezirler için de kullanılmıştır. Mesela Koca Ragıp Paşa hakkında kullanıldığında dair bkz. Hüseyin Yorulmaz, **Koca Ragıp Paşa**, Ankara 1998, s.1, 31; Lütfi, **a.g.e.,** VIII, s.25; Cezzar Ahmet Paşa için kullanıldığına dair bkz. BOA, HAT/11925; İşkodralı Mustafa Paşa için bkz. Cevdet, **a.g.e.**,VIII, s.88; Namık Paşa için bkz. Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, I, s.53; Yusuf Ziya Paşa için bkz. Şanizade, **a.g.e.,** II, s.23.

[473] İnalcık, Hüsrev Paşa'ya bu unvanın, Meclis-i Vâlâ başkanlığına atandığı dönemde, yani 1838 yılı başlarında verildiğini kaydetmektedir, bkz. **a.g.md**, s.44.

unvanı,[474] tesis ettiği kütüphaneye vakfettiği kitapları mühürlemek üzere yaptırdığı mühürde de kullanmasına[475] bakılırsa, bundan hoşlandığında şüphe yoktur. Şeyhü'l-vüzera yerine zaman zaman da "**Koca**" lakabıyla anılmıştır.

Hüsrev Paşa'nın mütekebbir bir zat olduğuna dair ise şu hikayeler aktarılmıştır:

Enderun ağalarından Ragıp Ağa oldukça iyi tahsil ve terbiye görmüş bir zat imiş. Bu yönü Abdülmecit'in dikkatini çekmiş ve cülustan sonra kurena arasına katılmıştır. Bir süre sonra vezaretle Konya valiliğine atanan Ragıp Paşa, devrin usulü gereği vüzera ile vükelayı ziyaret etmeye başlamış ve Hüsrev Paşa'ya da uğramıştır. Hüsrev Paşa kendisini "*Maşallah Ragıp Ağa oğlumuz hoş geldiniz safa geldiniz*" şeklinde karşılayınca Ragıp Paşa, kendisinin paşa olduğundan haberdar olmadığına hükmederek bu hitaba ses çıkarmamıştır. Ancak sohbet esnasında Hüsrev Paşa Ragıp Ağa demeyi sürdürünce Ragıp Paşa, bana vezaretle Konya'nın tevcih edildiğini teşrifatçı efendi haber verince şaştım kaldım demiş, Hüsrev Paşa da "Evet Ragıp Ağa oğlum sizin vezir olduğunuzu işittik de hep şaştık" şeklinde mukabele etmiştir.[476]

Hoşlanmadığı devlet adamlarına karşı, Hüsrev Paşa'nın takındığı aşağılayıcı ve alaycı tavrına dair çarpıcı bir başka örneği de olaya bizzat şahit olan Moltke sunar: "*Dün kahvaltıdaydık Ahmet Paşa'nın geldiğini haber verdiler ihtiyar Hüsrev hemen sedirin üstüne çıktı ve sırtı kapıya dönük pencereden sokağa bakmaya başladı. Hassa müşiri içinden bu kabul tarzına öfke kaynayarak kapıda durdu. Birkaç defa efendim dedi ama ihtiyar duymuyordu. Bu sahne, Hüsrev Paşa, mağrur müşiri bir gavurun karşısında kafi derece küçük düşürdüğüne kani olunceya kadar, muhakkak beş dakika sürdü. Sonra Hüsrev Paşa hiçbir şey olmamış gibi döndü ve maşallah Ahmet Paşa hoş geldin buyurun diyerek onu kucakladı. Ellerini çırpması üzerine içeriye bir sürü uşak doldu. Hüsrev Paşa onlara, değerli misafirinin gelişini haber vermedikleri için hepsinin kafalarını kestireceğini söyledi*"[477]

---

[474] Şanizade, Yusuf Ziya Paşa hakkında "*Zamanede şeyhü'l-vüzera idi...*", Şanizade, **a.g.e.**, II, s.23; Lütfi Efendi de vezirlerin en eskisine şeyhü'l vüzera dendiğini kaydetmektedir, bkz. Lütfi, **a.g.e.**, II, s.160; A. Şeref Bey ise Hüsrev Paşa hakkında "*55 sene hamil-i rütbe-i vezaret olup asrında şeyhül vüzera idi*" şeklinde bu bilgiyi teyit ve tasdik etmektedir, **Tarih Musahabeleri**, s.14.

[475] Günay Kut-Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara 1984, s.98-99.

[476] **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.67-68; **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s.372.

[477] Moltke, **a.g.e.**, s.34.

Bozdoğan kemeri yakınında Palabıyık Arsası denen yerin sahibi olan Mehmet Bey hayli kısa, tıknaz ancak gümrah bıyıklı bir zat olduğundan Palabıyık Mehmet Bey olarak anılırmış. Yine teamüller gereği rütbe alanlar teşrifâtî efendinin arkasına dizilip sadrazamın huzuruna çıktıklarından, kendisine "hâmise" rütbesi verilmesinden dolayı huzura çıkanlar arasına Mehmet Bey de katılmıştır. Sadrazam Hüsrev Paşa'nın huzuruna varıldığında, iri yapılı teşrifatçının arkasında görünmez halde olan Mehmet Bey'i takdim sırası gelince, "Palabıyık Mehmet Bey kulunuz" der demez Hüsrev Paşa kendisini görmediğinden "bıyığına sıçayım" demiş, ancak Mehmet Bey öne çıkınca fena halde bozulmuştur. Şaşkınlığı hemen üzerinden atan Hüsrev Paşa, hatasını telafi için "vay oğlum gel seni bıyığından öpeyim" demiştir.[478]

2. Fizyonomisi

Hüsrev Paşa kısa boylu, tıknaz, büyük burunlu küçük mavi gözlü, keskin bakışlı ve kırmızı çehreliydi. Ak sakalını kısa kestiren Hüsrev Paşa, şişman ve kısa boylu oluşundan ötürü "**iki katlı**", genel görünüş olarak da "**garibu'l-manzar**" olarak nitelenmiştir. Başına, kulaklarına kadar çektiği büyük kırmızı bir Tunus fesi takar ve topuklarına kadar inen lacivert bol bir harmani giyermiş. Onun en önemli özelliklerinden biri de daima akan terini silmek için elinden mendilini hiç eksik etmemesiymiş.[479]

Kendisiyle yıllarca birlikte çalışan Moltke'nin şu edebi satırları da dış görünüşüne dair nakledilenleri tasdik etmektedir: *"Görünüşü bakımından muhakkak dünyada eşi zor bulunur. Seksenine yakın öyle bir ihtiyar tasavvur edin ki, bir delikanlının bütün canlılığını, hareketliliğini ve gelgeç tabiatını muhafaza etmiş olsun. Süt gibi sakalı, kıpkırmızı yüzü, iri gaga burnu, adam akıllı küçük, fakat pırıl pırıl gözleri, dikkat çeken bir fizyonomi meydana getirmektedir. Bunu kulaklarına kadar çektiği kırmızı fes de güzelleştirmiyor. İri başı, kısa çarpık bacaklı bodur enli bir vücudun üstüne oturmaktadır, ayakları da pek küçüktür."* [480]

---

[478] **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s.68.

[479] **Esvâtu's-Sudûr**, s.7;**Tarih Musahabeleri**, s.12; Gövsa, **a.g.e.**, s.182; Lütfi, **a.g.e.**, IX, s.223; **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s. 57; **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s. 361

[480] Moltke, **a.g.e.**, s. 32-33, 80.

Hüsrev Paşa'nın ayağında, doğuştan olup olmadığını tespit edemediğimiz hafif bir aksaklık bulunmaktaydı.[481] Mısır'ın Fransızlardan tahliyesinde, komutan sıfatıyla İngiliz-Osmanlı kuvvetlerinin Reşit ile Rahmaniye' deki savaşlarında ve 1827'de seraskerliğe atanana dek, yine Doğu ve Batı cephelerinde bizzat savaştığına göre, bu aksaklığın sonradan olduğuna, daha doğrusu yaşlılığı sebebiyle meydana geldiğine hükmetmek, çok daha makul görünmektedir. Biyografisine dair bilgi veren kaynaklarda bu aksaklıktan neredeyse hiç bahsedilmemiş olması da bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Yerli kaynaklardan sadece birinde, II. Mahmut'un Hüsrev Paşa'ya kızdığında gıyabında *"O koca topal, insan şeytanıdır"* dediği nakledilmektedir.[482]

3. Eşleri ve Cariyeleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüsrev Paşa iki kez evlenmiştir. İlk eşi Fatma Hanım'dır[483] ve Kasım 1849'da vefat etmiştir.[484] Diğer eşi ise Huriye Hanım'dır. Aslen Çerkezistan' ın İdbih kazası ahalisinden Berzek Ali oğlu Kutağac Bey'in kızı olan Huriye Hanım, Hüsrev Paşa'nın cariyesi iken nikahlı eşi olmuş ve Ocak 1891'de vefat etmiştir. Çocuğu olmadığından varis bırakmadan vefat etmiş, az miktardaki malı ve oturduğu Bahçekapı' daki konak hazineye intikal etmiştir.[485]

Maliye kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüsrev Paşa'nın cariyeleri şunlardır: Birsen Kalfa, Lalezâr Hanım, Kamile Hanım,[486] Şemsi Cihan,[487] Kebire Hanım,[488] Dilber Edâ,[489] Cevrî Hanım[490] ve azatlısı Zihnigül Hanım'dır.[491] Hüsrev

---

[481] Slade, **Türkiye Seyahatnamesi**, s. 130.

[482] İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s. 601n.

[483] BOA., MAD, nr. 23081, s.226, 294

[484] BOA., MAD, nr. 8176, s.209

[485] BOA., Y. MTV. 48/100 lef 16, 17. Yine vefatından sonra, miras meselesi dolayısıyla sadece Fatma ve Huriye Hanım Hüsrev Paşa'nın eşleri olarak gösterilmiştir, bkz. BOA., İ. DH/20352 lef 2. Yine alacak verecek meselesi ile ilgili olarak Huriye Hanım'ın Hüsrev Paşa'nın eşi olduğuna dair bkz. BEO., A. MKT. NZD. 368/50.

[486] BOA., MAD, nr. 9348, s. 66a-b, 106.

[487] BOA., MAD, nr. 9338, s.45.

[488] BOA., MAD, nr. 23081, s.226.

[489] BEO., A. MKT. NZD. 289/66.

[490] BEO., A. MKT. NZD. 144/15.

[491] BEO., A. MKT. DV. 90/38; A. MKT. DV. 89/94; A. MKT. NZD. 289/66; A. MKT. NZD. 145/8.

Paşa'nın iki evliliğinden ve cariyelerinden hiç çocuğu olmamıştır.[492] Bu sebeple konağını, kimsesiz küçük çocuklara daima açık tutmuş ve bunları en iyi hocalar nezaretinde eğiterek devlet kadrolarına yerleştirmiştir. Sadrazam İbrahim Ethem Paşa bunlardan sadece biridir. Henüz bir yaşında iken konağa getirilen Ethem, Huriye Hanım tarafından çok sevilip büyük bir özenle yetiştirilmiş ve 1829'da da yine masrafları Hüsrev Paşa tarafından karşılanarak, tahsil için yurt dışına gönderilmiştir.[493]

4. Serveti ve İhtişamlı Yaşantısı

Hüsrev Paşa'nın son dönemin en zengin devlet adamlarından biri olduğu öne sürülür.[494] Son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey bu hususta çarpıcı bir anekdot aktarmaktadır: *"Defter-i Hâkânî nezaretinde vefat eden Ali Rıza Paşa, sünnet olacağı zaman pederinin tavsiyesiyle Koca Hüsrev Paşa' ya el öpmeye gitmiş ve paşa bir çok iltifattan sonra, cebinden bir anahtar çıkarıp bir dolap açarak "oğlum size vermeye layık bir şeyim kalmamış" dedikten sonra, bir gümüş divit ile murassa bir fincan zarfı hediye etmiş. Ali Rıza Paşa bilahare bunları satarak parasıyla hac farizasını ifa ettiğini naklederdi".*[495] Gücünün zirvede olduğu seraskerlik döneminden sadaretinin sonuna kadar (1827-1840) Hüsrev Paşa'nın servet sahibi zengin bir devlet adamı olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde gerçekten de onun onayı olmadan her hangi bir atamanın ya da ticari bir muamelenin yapılması söz konusu bile değildi.[496] Ancak, Meclis-i Vâlâ' da yargılanıp atmış bin kuruş olan maaşı kesilerek Tekirdağ'a sürüldüğünde, mali bakımdan tam anlamıyla krize girmiş ve sanıldığı kadar büyük bir servete sahip olmadığı da ortaya çıkmıştır.[497] Bu durumu bizzat Hüsrev Paşa çarpıcı biçimde şu sözlerle dile getirmiştir: *"...Bu 'abd-i ahkar bendeleri min-gayri haddin ve liyâkatin müddet-i medîde hizmet-i devlet-i aliyyede bulunduğumdan, pek çok şey*

---

[492] Lütfi, **a.g.e.**, IX, s. 223.

[493] Ergin, **İstanbul Şehremînleri**, s.260n. Ergin bu bilgileri Ethem Paşa'nın şehremînliği yapan oğlu Halil Bey'den nakletmiştir. Ayrıca bkz. Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, s. 401- İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s.600-635.

[494] Moltke, *"Hüsrev Paşa'nın nakit olarak hesapsız servet biriktirdiği söylenmektedir"* diyor, bkz. **a.g.e.**, s.34; A. Şeref Bey de *"Hüsrev Paşa ashâb-ı servetten idi"* yorumunu yapmaktadır, bkz. **Tarih Musahabeleri**, s. 15.

[495] **A.e.**, s.15.

[496] Moltke, **a.g.e.**, 32-35.

[497] Mehmet Memduh Paşa Tekirdağ'daki sürgün hayatında Hüsrev Paşa'nın perişan olduğunu naklediyor, bkz. **Esvâtu'-Sudûr**, s.7.

iddihâr etmiş olduğum maznûn ise de mevcûdatımız görülmüş ve anlaşılmış, bu babda dahi mahall-i iştibâh kalmamış olmağla..."[498]

Devlet hazinesine olan yüklü miktardaki borç bir yana, bakkaldan kasaba dek küçük esnafa bile hayli borcu olduğu ve alacaklarını tahsil etmek için bunların aralıksız arzuhaller takdim ettikleri, hatta bu konuda eşini hayli sıkıştırdıkları vakidir. Hüsrev Paşa'nın dairesindeki hizmetkarların fazlalığı ve tahsil ettirdiği çok sayıdaki kölenin masrafları, bu mali krizi daha da vahim hale getirmiştir. Hüsrev Paşa gayri menkul olarak; Bahçekapı' da Hamidiye Sebili bitişiğinde büyük bir konağa, Emirgan' da bir yalıya, birkaç çiftlik[499] ve bir de Karaköy Kapısı civarında bir mağazaya[500] sahip bulunmaktaydı

Serveti ve ihtişamlı yaşantısının hakiki sembolü Emirgan' daki yalısıydı. Vefatında bu yalıya, en büyük siyasi rakiplerinden olan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa talip olmuştur. Evkaf Nazırı Hasip Paşa'nın da belirttiği gibi yalı müştemilatı, arkasındaki çiftliği, bağ, bostan, mandıra, hizmet yeriyle "emsalsiz" di ve ancak Sadrazam Reşit Paşa'ya yakışırdı.[501] Hüsrev Paşa sadaretten azledilip Tekirdağ'a sürüldükten sonra devlete, şahıslara ve esnafa olan borçlarının tahsili için harekete geçildiğinde, "Ekser eşyasının sahilhanesinde olduğu" tespit edilmişti.[502] Seraskerlikten azledildiğinde kendisini ziyarete giden Moltke'nin söz konusu yalı hakkındaki sözlerine kulak verelim: *"Serasker Emirgan' da Boğaz kenarında gayet güzel bir malikaneye kapanmış bulunuyor. Kendisiyle karşılaştığım oda tam şark tarzındaydı ve padişahın sarayında eşini görmediğim kadar güzeldi...odanın bir tarafı boğazı bir tarafı da gül tarhları, portakal fidanları ve muazzam gövdeli defnelerle bezeli güzel bir bahçeyi görüyordu. Çiçekteki zakkum ağacı billur gibi su dolu mermer yalağa aks ediyor ve daha geride havuzunda erguvan renkli balıklar yüzen bir fıskiye şakırdıyordu. Geniş bir ipekli tente, zengin arabesklerle süslü tavanın devamını teşkil ediyor ve muhteşem yer*

---

[498] BOA., İ. DH/1217 lef 2.

[499] Hüsrev Paşa'nın Karacaköy' deki çiftliği için bkz. A. MKT. NZD. 174/51, A. MKT. NZD. 173/29; Saadet Deresi'ndeki çiftliği için bkz. A. MKT. NZD. 192/94, Ayniyat Def. nr.725, s.58; Haramidere' deki çiftliği için bkz. A. MKT. NZD. 192/94; Açılar Livası'ndaki çiftliği için bkz. A. MKT. DV. 154/25; Ayrıca Emirgan'daki yalısının arkasında da büyükçe bir çiftliğe sahipti bkz. İ. DH/20217. Abdurrahman Şeref Bey, Hüsrev Paşa'nın Tekirdağ'da da bir çiftliği olduğunu kaydetmektedir. bkz. **Tarih Musahabeleri**, s.72

[500] BEO., A. MKT. NZD. 368/50

[501] BOA., İ. DH/20217 lef 1.

[502] BOA., İ. DH/1252.

halısı çiçek tarhlarının sanatlı motifleri ve deniz kabukları dökülmüş ya da renkli çakıllarla mozaik gibi kaplanmış olan bahçe yollarının desenleriyle birleşiyordu. Nerede oda bitiyor bahçe nerede başlıyor, acaba fıskiye odada mı şakırdıyor yoksa geniş sedir üstünde bahçede mi oturuyorsun fark etmek güçtü. Boğazdan gelen nefis bir serinlik açık pencerelerin kamış kafeslerinden içeri dalıyor ve güneşin pırıl pırıl aydınlattığı bahçeciğin iç açıcı kokusuna karışıyordu. Yan tarafta bulunan haremden halayıkların çaldığı romaika ve bir flütün ahengi duyuluyordu" dedikten sonra, yalıda yüzden fazla hizmetçi olduğunu da şaşkınlıkla nakletmektedir.[503]

Sadaretten azledilip sürüldüğünde, Babıali'ye alacak gerekçesiyle müracaat edenlerden biri de Fransız tüccar İlya idi. Yapılan inceleme sonunda İlya'nın *"Fransa-kâri mefruşat ve sair eşyadan dolayı"* hayli alacaklı olduğu ortaya çıkmıştı. Anlaşılan Hüsrev Paşa, yalısının dekorasyonunda Fransız kumaşları ve mobilyaları da kullanmıştır.[504] Hüsrev Paşa'nın bu meşhur yalısı ölümünden sonra, siyaset sahnesinde yıldızını kararan Mustafa Reşit Paşa tarafından satın alınmış ve vefatına kadar onun mülkiyetinde kalmıştır. Onun ölümünden sonra ise varisleri tarafından Mısır hidivi İsmail Paşa'ya satılmıştır.[505]

Hüsrev Paşa servet sahibi olmakla birlikte, giderleri de o oranda yüksekti. Gider kalemleri arasında en önemli yekunu, dairesi halkı ve hizmetkarları için harcanan meblağ tutmaktaydı. İkinci seraskerlik görevinden azledildiğinde, atmış bin kuruş emekli maaşı yetmediğinden kaleme aldığı arîza ile ek tahsisat talep etmiş, bir ara hizmetkarlarının sayısını 120'ye kadar indirmiş, şan ve şöhretini zedeleyeceği gerekçesiyle hizmetli sayısını daha fazla azaltamaya şiddetle karşı çıkmıştır.[506] Yine bu dönemde kendisini mali olarak rahatlatmak için hazineden 500 kese akçe atiye verildiğini görmekteyiz.[507] Kısa süre sonra Mecalis-i Aliye'ye memur edildiğinde 67.500 kuruş bağlanması biraz nefes alınmasını sağlamıştır. Ancak buna rağmen ekonomik anlamda kendisini bir türlü toparlayamayan Hüsrev Paşa'ya, şifahi

---

[503] Moltke, **a.g.e.,** s. 79-81. Ali Rıza Bey de bu yalının bahçesinin nadide çiçekler, limon, portakal ağaçları ve fıskiyelerle süslü olduğunu, odalarının da nadide ipekli kumaşlarla tefriş edildiğini, Hüsrev Paşa'nın sadece iç ağalarının sayısının 30 olduğunu aktarmaktadır, bkz. **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s. 66.

[504] BOA., İ. DH/1101 lef 1.

[505] Atâ, **Tarih**, II, s.135-136; **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s. 371-372n.

[506] **XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali**, I, s. 66; **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s.360.

[507] BOA., İ. DH/6809.

müracaatına binaen "kesret-i dairesi" göz önünde bulundurularak "emsali olmasa bile", ilave bir müşir tayinatı verilerek mali açıdan yine takviye edilmiştir.[508]

5. Hayır Eserleri

a. Çeşmeler

- Bostan İskelesi Hüsrev Paşa Çeşmesi

Eyüp'te Bostan İskelesi Sokağı sonunda, Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nin köşesinde inşa edilmiştir. Bu yüzden "Kütüphane Çeşmesi" olarak da anılmıştır. Arkasında bir kahve, sol tarafında kütüphane, karşısında Adile Sultan türbesi ile Hüsrev Paşa türbesi bulunmaktaydı. Kaidesi ile birlikte 2,5 metre boyunda ve 25 santim eninde sütunvârî formda, üzerinde bir tepeliği olan dört köşeli yekpare, işlemeli bir mermer sütun görünümündedir. Ancak bu üçgen tepelik bugün mevcut değildir. Taş işçiliği pek temiz olan çeşmenin dar uzun cephesi, kabartma bir servi motifiyle tezyin edilmiştir. Kitabenin üst hizasında dolaşan stilize yapraklı ince silmeden sonra, ortasına çiçek kondurulmuş baklavalarla bezeli bir yüzey gelmekte, bunun üzerinde de iri yapraklı armudî profilli bir saçak silmesi bulunmaktadır. Sütunun ön yüzü hariç diğer yüzleri yivlidir. Çeşmenin dilimli kurnası da yivli, dışa taşkın bir yarım sütun üzerine oturtulmuştur. Çeşme Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra muhtemelen eşi veya köleleri tarafından ruhunu şad etmek amacıyla yaptırılmıştır. Deniz kıyısında salkım söğütler arasında küçük "son derece zarif ve bir benzeri daha olmayan" bu çeşmenin, 1962'de suyu kesilmiş ve harap olmaya terk edilmiştir. 1984'te yakınında bulunan Mihrişah Valide Sultan imaretinin avlusuna nakledilen çeşme, daha sonra vakıflar başmüdürlüğü tarafından Eyüp'te Boyacı Sokağı'ndaki vakıflar imaret şube müdürlüğü bahçesindeki hazîreye nakledilerek, mezar taşlarının arasına yerleştirilmiştir. Ancak bu taşınma esnasında çeşmenin bazı kısımları hasar görmüştür. Bu zarif sütunvârî çeşme, Tanzimat dönemi su mimarisinin en ilginç örneklerinden biridir. Enderunlu Âsaf tarafından kaleme alınan manzum kitabesi şöyledir:

Hüsrev-i zî-cûd u paşa-yı mürüvvet menba'ın
Rûhu şâd olsun demâdem rahmet-i rahmândan

---

[508] BOA., İ. DH/6812 ve Hüsrev Paşa'nın buna teşekkürü için bkz. İ. DH/6812 lef 1.

Söyledim Âsaf bu dilcû çeşmeye târih-i tâm
Âb-ı hayvânı akıttı sâhil-i bostanda
Sene 1275/ 1858-9[509]

- Halıcıoğlu' nda Hüsrev Paşa Çeşmesi

Halıcıoğlu'nda Çopur Sokağı ile Turşucu Çeşmesi Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Taş-tuğla karışımı ampir üslubunda yapılmış düz hazneli bir çeşmedir. Tuğla ile örülmüş hafifçe dışa taşkın bir saçağı vardır. Çeşmenin dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış ayna taşı, teknesi ve yanlarındaki seki taşları, mermerden yapılmıştır. Üç satırlık mermer tamir kitabesi çerçevenin lentosu üzerindedir. Tuğrası kazınmıştır. Kitabe panosunun üstünde, etrafı Akantus yapraklarıyla çevrelenmiş içi boş, tuğrası kazınmış bir çelenk madalyon yer almaktadır. Ayna taşında üç tas yeri mevcuttur. Musluk taşı sonradan betonla kapatılarak musluğu da koparılmıştır. Bu çeşme Hüsrev Paşa'nın birinci kaptan-ı deryalığı sırasında 1818'de inşa edilmiş olup[510] kitabesinden 1843'te yine kendisi tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Şu anda çeşme üzerindeki kitabe söz konusu tamirin yapıldığı dönemde konmuştur. Tamir kitabesi şöyledir:

Sadr-ı esbak devletlû Mehmed Hüsrev Paşa hazretlerinin bundan akdem otuz dört senesi hilalinde def'a-yı ûlâ derya kaptanlığı hengâmında müceddeden binâ ve inşâ buyurmuş oldukları işbu çeşme-i latifin bu defa yine himmet-i hazret-i müşarun-ileyh ile vukû' bulan tamiri tarihidir, 1259.

Kitabenin sol alt köşesindeki ibareden, yazıların Hüsrev Paşa'nın kölelerinden Abdülfettah tarafından nakşedildiği anlaşılmaktadır.[511]

---

[509] İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, I, İstanbul 1943, s. 272; Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri,** İstanbul 1993, s.396; Engin Özdeniz, **İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri**, İstanbul 1995, s.300-301; M. Baha Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **DİA**, XIX, s.49; Reşat Ekrem Koçu, "Bostan İskelesi Çeşmesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1971, s.3012; Mehmet Nermi Haskan, **Eyüp Tarihi**, II, İstanbul 1993, s.132-133; Nazım, **İstanbul Vilâyeti Şehremânetine Evkaftan Devr Olunan Sular**, İstanbul 1341, Zeyl Kısmı, s.1.

[510] Bu çeşmenin kitabesinde 1234/1818'de Hüsrev Paşa'nın I. kaptan paşalığı (1811-1818) sırasında inşa edildiği açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, Engin Özdeniz çeşmenin ikinci kaptan-ı deryalığında (1822-1827) yaptırıldığını söylemekle hataya düşmektedir. bkz. Özdeniz, **a.g.e.**, s. 297.

[511] Egemen, **a.g.e.**, s. 565-567; Özdeniz, **a.g.e.**, s.297-299.

- Hamam Sokağı'nda Hüsrev Paşa Çeşmesi

Eyüp Camii civarında Hamam Sokak'ta[512] 6-8 numaralı evlerin duvarına gömülü durumdadır. Basık kemerli derin bir nişten oluşan bu çeşme, klasik özellikler sergilemektedir. Teknesi yol seviyesinin altında kaldığından, küçük bir çeşme görünümündedir ve musluğu olmadığı gibi hayli perişan ve harap haldedir. [513]

- Büyükdere' de Hüsrev Paşa Çeşmesi

Vakıf kayıtlarında[514] Hüsrev Paşa tarafından Büyükdere' de yaptırıldığı belirtilen bu çeşme, 1930' a dek ayakta kalmışsa da günümüze ulaşamamıştır. [515]

- Sütlüce'de Hüsrev Paşa Çeşmesi

Hasköy Sütlüce Mahallesi'nde Fişenkhane Sokağı'nda olan bu çeşme de maalesef günümüze ulaşamamıştır.[516]

Hüsrev Paşa'nın vakfiyesinden, ayrıca Çengelköy'de, Terkos kazasının Baklalı Köyü'nde, Hasköy'de, Çıksalın mahallesinde ve Küçük Çekmece'de de çeşmeler yaptırdığını öğrenmekteyiz.[517] Ancak bu çeşmelerin hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

b. Tekke

Eyüp Bostan İskelesi'nde, İskele Sokak ile Boyacı Sokağı'nın birleştiği yerde ve sokağa ismini veren boyahanenin karşısında yer almaktadır. "Hüsrev Paşa'nın vefatından sonra vasiyeti gereği tadil edilmesi sonucu ortaya çıktığı anlaşılan tekkenin vakfiyesi, 1274/1857-58'de tescil edilmiştir".[518] İki katlı ve kagir olan tekke binasında, yakın zaman kadar son şeyh Mehmet Şefik Efendi'nin kızı Lâmiâ Dünderen Hanım'ın oturduğu nakledilmiştir. Lâmiâ Hanım'ın verdiği bilgilere göre; "Dergâhın derviş hücreleri tekkenin karşısında, yani Hasan Hüsnü Paşa türbesinin sol yanında idi. Bu

---

[512] Nazım (Nirven) bu çeşme için, Külhan Sokak'tadır diyor. Anlaşılan Külhan Sokağı'nın adı daha sonra Hamam sokak olarak değiştirilmiştir. bkz. **Şehremanetine Evkaftan Devr Olunan Sular**, Zeyl, s.1.

[513] Nermi Haskan, **a.g.e.**, II, s.131; Özdeniz, **a.g.e.**, s.302

[514] Nazım, **a.g.e.**, zeyl kısmı, s.43.

[515] Kazım Çeçen, **Taksim ve Hamidiye Suları**, İstanbul 1992, s.198-203, (Ekler Tablo) III; Özdeniz, **a.g.e.**, s.303.

[516] Çeçen, **a.g.e.**, s.198-203, (Ekler Tablo) III; Özdeniz, **a.g.e.**, s.303.

[517] V.G.M.A., nr.747, s.216.

[518] Tanman "Hüsrev Paşa Külliyesi", **DİA**, 19, s.48; Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ans.**, IV, s109.

odalar 1930'da yıkılmış ve yerine bir boyahane yapılmıştır. Bu boyahane de 1976'da yıkılarak, boşalan alan mezarlığa tahsis edilmiştir".[519]

Tekkenin, Boyacı Sokağı'nın doğu (Haliç'e doğru) yakasına açılan yuvarlak kemerli cümle kapısı, korint başlıklı pilastrlarla kuşatılmıştır. Aynı zamanda türbeye geçit veren cümle kapısının sağında yer alan, sokak boyunca sıralanan ve dikdörtgen pencerelerle aydınlanan üç harap oda, muhtemelen selamlığa ait birimlerdir. Girişi takip eden ve Halil Rıfat Paşa türbesinin arka duvarı boyunca uzanan koridordan, türbe-tekke bağlantısını sağlayan sofaya geçilmektedir. Cümle kapısının ardındaki koridorun sağında, tevhidhâne-harem binasıyla selamlık kanadı arasında kalan küçük bir avlu, avlunun güney sınırında ise mutfak ve kiler bölümleri yer alır. Sofanın kıble tarafında dikdörtgen planlı tevhidhâne ve onun üzerinde de harem bölümü bulunmaktadır. Esasen konaktan bozma olan iki katlı tekke binası Tanzimat dönemi kagir konaklarının tüm özelliklerini haizdir. Binayı örten kırma çatı alaturka kiremitlerle kaplıdır. Koridordan avluya geçilen bölümde harap bir de çeşmesi vardır. Tekkelerin kapatılmasından beş yıl sonra 1930'da derviş hücreleri yıkılmış olduğundan, bu bölüm hakkında elde bilgi bulunmamaktadır. Nakşibendiliğin Halidiyye koluna bağlı olan ve Perşembe günleri "hatm-ı hacegân" icra edilen Hüsrev Paşa tekkesinin bütün şeyhleri tespit edilememiştir. Vesikalardan 1880 yılında "hüsn-ı haline ve ehliyetine binaen" Akif Efendi'nin şeyh olarak atandığını,[520] Mecmua-yı Tekâyâ[521] ile vakıf su kayıtlarından[522] da 1889-90 tarihlerinde şeyhinin Murat Efendi ve son postnişinin ise Şeyh Mehmet Şefik Efendi

---

[519] Haskan, **Eyüp Tarihi**, II, s. 125. Haskan, "Tekkenin alt katı semahaneydi" ve "Dedegân odaları mevcuttu" şeklinde bir takım ibareler kullandığına göre burayı Mevlevi tekkesi sanmaktadır. Halbuki buranın Nakşi tekkesi olduğu Mecmuâ-i Tekaya'da açıkça belirtilmektedir, bkz. Bandırmalı-zâde es-Seyyid Ahmed Münib-i Üsküdari, **Mecmu'-i Tekâya**, İstanbul 1307, s. 13. Lütfi Efendi, Ahmet Rıfat Efendi ve Atâ Bey de bu tekkenin Nakşibendi tekkesi olduğunu kaydetmektedir, bkz. Lütfi, **a.g.e.**, IX, s. 223; Ahmet Rıfat, **Verdü'l-Hadâik**, s. 37; Atâ, **Tarih**, II, s. 120. Haskan'dan farklı olarak Tanman, boyahanenin 1986'da yıkıldığını kaydetmektedir, bkz. Baha Tanman "Hüsrev Paşa Külliyesi", **DİA**, 19, s. 49.

[520] BOA., Y. PRK. MŞ 1/29.

[521] **Mecmu'â-i Tekâya**, s. 13; Ahmet Nezih Galitekin, **Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin Camileri**, İstanbul 2003, s. 203.

[522] Tekkeye verilen suyun arttırılmasına dair 1893'te bir takım müracaatların yapıldığı ve bu sırada şeyhinin Murad Efendi olduğu, vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır, bkz. **İstanbul Su Külliyatı, XI, Vakıf Su Defterleri, Kırk Çeşme Suları, I, (1792-1912)**, İBB, İski Yayınları, Ed. Ahmet Kal'a, İstanbul 1999, s. 24.

(Eryuvası) olduğu anlaşılmaktadır.[523] Hüsrev Paşa ayrıca 1833'te İstanbul'da meydana gelen yangının ardından, Koca Mustafa Paşa semtindeki bir Nakşî tekkesinin onarımını ve ihyasını gerçekleştirmiştir.[524]

c. Kütüphane

Enine dikdörtgen planlı kütüphane binası, girişin arkasında uzanan bir koridor ile bunun yanlarında bulunan kare planlı ve kubbeli iki birimden oluşur. Girişin solunda yer alan ve isimsiz türbe olarak adlandırılan yapıya bitişen mekan, Bostan İskelesi Sokağı üzerindeki iki pencereyle, kalan mekan ise ikisi sokağa ve ikisi de Haliç'e bakan dört pencere ile aydınlanır. Sokak üzerinde uzanan ve bütünüyle mermer kaplı olan cephenin ekseninde yuvarlak kemerli giriş ve yanlarında simetrik ikişer dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Cephenin sınırlarında dor başlıklı birer pilastr bulunur. Pencerelerin alt ve üstleri stilize bitki motifleri ile bezelidir. Süslemeli bir saçak silmesi ile son bulan cephe, dört adet vazo ile taçlandırılmıştır. Ferforjeler enine yerleştirilmiş baklavalardan ve bunların bitişme noktalarındaki küçük dairelerden meydana gelmektedir.[525]

Kütüphane binasının bizzat Hüsrev Paşa tarafından inşa edilerek 1839 yılından itibaren hizmet vermeye başladığı ileri sürülmüştür.[526] Ancak zincirleme olarak tekrarlanan bu bilgi doğru değildir.[527] Hüsrev Paşa'nın 19 Mart 1854 tarihli arîzasındaki şu ifadeler, kütüphanenin 1854'te inşa edildiğini açıkça ortaya koymaktadır: *"Eyüp'te Bostan İskelesi civarında* ***inşasına niyet ettiğim kütüphanenin*** *yaptırılan resminin iktizâsınca merhume Mihrişâh Valide Sultan hazretlerinin imaretleri bahçesinin bir*

---

[523] Baha Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **DİA,** XIX, s.48-49; **a. mlf.**, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, IV**, s.109-110; Haskan, **Eyüp Tarihi**, I, s.125.

[524] Lütfi, **a.g.e.,** IV, s.160.

[525] Tanman, **ag.md., DİA,** XIX, s.48-49; Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ans.**, IV, s.110.

[526] Atilla Çetin, " Hüsrev Paşa Kütüphanesi", **DİA**, XIX, s.51; Haksan, **Eyüp Tarihi**, II, s.41; G. Kut-N. Bayraktar, **a.g.e.**, s.98-99; Halit Dener, **Süleymaniye Umumi Kütüphanesi**, İstanbul 1957, s.71; Müjgan Cunbur, "Tanzimat Kütüphaneleri", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Bildiriler, s.403-408.

[527] Haskan, **a.g.e.**, II, s.41'de, kütüphanenin kitabesinin olmadığını, mermer kaplı cephenin "alnına yeni yazı ile 1839 rakamı yazıldığını" belirtmektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki sonradan işgüzarlık olarak yazılan bu yazı, araştırmacıların arşiv vesikalarına müracaat etmeyi ihmal etmelerinden ötürü kütüphanenin tesis tarihi zannedilmiş ve zincirleme bir şekilde yanlış olarak tekrarlana gelmiştir. Zaten kütüphanenin vakfiyesi de 13 Mayıs 1854 tarihlidir.

köşesinden terbi'an yüz arşın mahallin" verilmesini arz ederim. Hüsrev Paşa arizasında, söz konusu bahçenin zarar görmeyeceğini de özellikle vurgulamıştır.[528] Hüsrev Paşa 9 Mart 1854 tarihli bir başka yazısında da; kendisi için yaptırdığı türbenin inşasını tamamladığını ve bir de kütüphane yaptırmak niyetinde olduğunu net bir biçimde dile getirmektedir.[529] Bu hususu destekleyecek bir başka vesika da Hüsrev Paşa'nın, kütüphanesine akıtmak üzere aldığı yarım masura içme suyunu yine 1854 senesinde vakfetmiş olmasıdır.[530]

13 Mayıs 1854 tarihli vakfiyesinde Hüsrev Paşa, kütüphaneye 1015 cilt kitap vakfettiğini ifade etmektedir. Daha sonraki dönemde yapılan ilavelerle, kütüphanedeki kitap sayısı 714'ü yazma, 445'i ise matbu olmak üzere 1159 kitaba yükseltmiştir. Kitapların fihristi, *"Defter-i Kütüphane-i Hüsrev Paşa"* adıyla yayınlanmıştır.[531] Kütüphanenin vakıf mührü 1271/1855 tarihli olup talik hatla istif olarak *"mine'l-kütüb'illetî vakafehâ abdü'l-fakîr ilâ kerem-i rabbihi'l-ğafûr şeyhü'l-vüzerâ Mehmet Hüsrev Paşa encâhullâhu sübhânehû mimmâ yehâf, 1271"* ibaresi yer almaktadır.[532] Vakfiyeye göre Hüsrev Paşa kütüphanesinde bulunan üç hafız-ı kütübe, okuyuculara kitap verilmesi hizmeti karşılığında 500, 200 ve 100'er olmak üzere toplam 800 kuruş aylık tahsis edilmiş olup, bu ücretler devrindeki emsallerinden yüksektir.[533] Hüsrev Paşa kütüphanesindeki kitaplar, "Eyüp'ün ilim ve fikir merkezlerine uzaklığı yüzünden"[534] 1914'te Yavuz Selim'de bulunan Medresetü'l-Mütehassisîn'e[535] ve dört yıl sonra da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.[536] 1924 yılında Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ile kütüphanelerin Maarif Vekaleti'ne devredilmesi kararı alınmasıyla, kitaplar yeniden Eyüp'teki Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne iade edilmiş ve aynı yıl Eyüp Sultan Camii, Mihrişah Sultan, İsmihan Sultan, Hasan Hüsnü Paşa ve Beşir Ağa kütüphaneleri de

---

[528] BOA., İ. DH/18484 lef 1. Hüsrev Paşa'nın 19 Mart 1854 tarihli bu arizası 29 Mart'ta mabeyne sunulmuş, oradan konunun Evkaf Nazırı'na havalesine dair irade sadır olmuştur, bkz. İ. DH/18484.

[529] BOA., İ. DH/18460 lef 1.

[530] BOA., İ. DH/19993.

[531] **Defter-i Kütüphane-i Hüsrev Paşa**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, t.y. Eserin girişindeki ifadelerden II. Abdülhamit devrinde yayınlandığı anlaşılmaktadır.

[532] G. Kut-N. Bayraktar, **a.g.e.**, s.98-99.

[533] **V.G.M.A.**, nr.747, s.214-215.

[534] Ahmet Ağın, "Eyüp Sultan Kütüphaneleri", **İstanbul Ansiklopedisi**., X, 1971, s.5460.

[535] G. Kut-N. Bayraktar, **a.g.e.**, s.99; Çetin, **a.g.md.** s.51; Haksan, **Eyüp Tarihi**, II, s.41.

[536] Dener, **a.g.e.**, s.71.

buraya bağlanmıştır.[537] Ancak kütüphane binasının Haliç'e yakın olması, kitapların rutubetten etkilenmesine neden olduğundan, 1957'de tekrar Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.[538] Daha sonra uzunca bir süre Eyüp İlçe Halk Kütüphanesi olarak kullanılan kütüphane binası, bakımsızlık sebebiyle kullanılamaz duruma gelince 1985'te kaderine terk edilmiştir. 1990'da kısmen onarılan kütüphane,[539] halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden burayı devralan Kültür Bakanlığı'nın tasarrufunda ve atıl durumdadır.[540]

d. Türbe

Kare planlı ve kubbeli bir yapı olan Hüsrev Paşa türbesi, sağlığında bizzat kendisi tarafından yaptırılmıştır.[541] 3 Mart 1855'te vefat ettikten sonra buraya defnedilen paşanın türbedarlığına, müracaatına binaen emektarlarından Mustafa Ağa atanmıştır.[542] Hüsrev Paşa'ya ait ahşap bir sandukayı barındıran türbe, Doğu yönünde Adile Sultan, Batı yönünde ise Mahmut Celalettin Paşa ile babası Halil Rıfat Paşa türbelerine bitişmektedir. Hüsrev Paşa sağlığında da yanından ayırmadığı sağ kolu ve kölesi Halil Rıfat Paşa'yı vefatından sonra da yanında görmek istediğinden, türbesini inşa ederken ona da yer tahsis etmiştir. İki yandan birer pencere ile kuşatılmış olan giriş, kıble yönünde tekke ile bağlantılı yola açılmakta ve kuzey yönündeki üç adet pencere ise türbeyi aydınlatmaktadır. Bu pencereleri büyük bir hafifletme kemeri kavramaktadır. Sokak üzerindeki cephe, ampir üslubu özellikleri sergilemektedir. Tamamen beyaz mermerle kaplı olan bu cephe, pencerelerin alt hizaları ve saçak hizasında yer alan üç adet silme ile donatılmıştır. Cephenin sınırlarında yükselen pilastrlar ikinci silmeye kadar yivli olarak gider ve korint başlıklardan sonra düz olarak saçağa kadar devam eder. Ortadaki pencere, kıvrımlı dal kabartmalarını içeren kavisli bir alınlıkla taçlandırılmış, pencerelerin altında yer alan dikdörtgen kartuşların içine yatay çubukla

---

[537] Çetin, **a.g.md**, s.51; Ağın, **a.g.md**, s.5460. Ağın Hüsrev Paşa kütüphanesine bağlanan diğer kütüphanelerdeki kitapların dökümününi de vermektedir.

[538] Dener, **a.g.e.**, s.71; Haskan, **a.g.e.**, II, s.41.

[539] Haskan, **a.g.e.**, II, s.41.

[540] Çetin, **a.g.md**, s.52.

[541] BOA., İ. DH/18460 lef 1. Hüsrev Paşa bu hususta "*Emrullah vukū'unda defn olunmam zımnında hazreti Halid radıyallahu anhu'l-vahid civâr-ı rahmet medarlarında inşâ ve tesviyesine nâil olduğum türbe...*" demektedir.

[542] BOA., Ayniyat Def., nr. 725, s.107.

bezemeler oturtulmuştur. Dökümden yapılmış pencere şebekelerindeki lir motifleri dikkat çekicidir. Türbenin kitabesi yoktur. Duvarlar ve kubbedeki kalem işleri de büyük oranda bozulmuş, sadece duvarlarında bir iki kandillik kalmıştır.[543]

[543]Tanman, **a.gmd., DİA.**, XIX, s.48; Tanman, **a.g.md., Dünden Bugüne İstanbul Ans.**, IV, s.109; Haskan, **Eyüp Tarihi**, I, s. 207; Yıldız Demiriz, **Eyüp'te Türbeler**, Ankara 1989, s. 43-45; Recep Akakuş, **Eyüp Sultan ve Mukaddes Emanetler**, İstanbul 1973, s. 193-195.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı Tarihi'nin daha iyi anlaşılması, bu devre yön veren devlet adamlarının biyografilerinin, arşiv vesikaları eşliğinde ortaya konmasıyla mümkün olacaktır. Bu dönemde meydana gelen siyasi krizlerin arka planında, ferdi çekişmelerin büyük rol oynadığı ve reform sürecinin, kişisel girişimlerle daha ileri götürüldüğü ya da engellendiği, somut örneklerle ortaya konmuştur. Çoğu sadece uluslararası siyasi konjonktürden kaynaklandığı sanılan iç ve dış siyasi krizlerin ardında, kişisel çekişmelerin de önemli ve belirleyici rolü olduğu görülmüştür. Mısır'ın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesi ve donanmanın Mısır'a kaçırılması gibi son derece önemli gelişmeler bu cümledendir.

Diğer yandan, Nizam-ı Cedit fiyaskosunun ardından ürkek adımlarla başlatılan askeri reform sürecinin oturduğu zemin ve Mansure Ordusu'nun kurulmasının hemen ardından ivme kazanan bu sürecin ayrıntıları, talim usulünden fesin askeri başlık olarak kullanılmaya başlanmasına, askeri literatürün, gerek tercüme gerekse telif suretiyle oluşturulmasına kadar gerçekleştirilen reformlar ortaya konmuştur. Dolayısıyla biyografilerin sadece özel hayatların ortaya konduğu çalışmalar olmadığı, bir devrin izahı ve özellikle de reform sürecinin ayrıntılarının tespiti bakımından son derece önemli sonuçlar elde etmemize imkan verdiği görülmüştür.

Mısır Sorunu ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Babıali'ye isyan süreci de çalışmanın ana hatlarından birini teşkil etmiştir. 1801'de Mısır valiliğine atanmasıyla başlayan Hüsrev Paşa-Mehmet Ali Paşa husumeti, daha sonra derinleşerek siyasi krizlere yol açmıştır. Zaman zaman ustaca siyasi manevralarla iyice zirveye çıkan bu husumet, Mısır valisi tarafından isyanının gerekçesi ve kılıfı şeklinde gösterilmeye çalışılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın, rakibi Hüsrev Paşa'yı sadaretten azlettirmek için başvurduğu entrikalar ile bu konuda Hüsrev Paşa'yı ikna etmek için gönderdiği mektuplar ve bunlara yazılan cevaplar; devrin siyasetçi profilini, çıgkar kavgaları ve iktidar hırsını keşfetmemize ve gelişmelere daha insan merkezli bakmamıza imkan vermiştir.

Daha spesifik sonuçlar olarak; Hüsrev Paşa'nın siyasi kariyer basamaklarında verilen hatalı bilgiler ile atama ve azil tarihleri konusundaki zincirleme hatalar, arşiv

vesikalarıyla tashih edilmiştir. Yine XIX yy Osmanlı Tarihi ve reform süreciyle ilgili çalışmalardaki kalıplaşmış ifadeler ve tekrarlana tekrarlana kanıksanmış peşin hükümler kritik edilerek, bu tür yaklaşımlar ya tamamen tashih edilmiş ya da alternatifler sunularak zenginleştirilmiştir. Reform olgusunun algılanışı ve bu sürecin önemli simaları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi bu cümledendir. Yine Hüsrev Paşa şahsında devrin siyasi gelişmeleri, rüşvet, iltimas, kadro harekatı, hizipleşmeler ve bunlar arasındaki mücadeleler ortaya konmuştur. Bir diğer peşin hüküm Hüsrev Paşa'nın son dönemin en büyük servet sahibi devlet adamlarından olduğu yönündeydi. Ancak belgeler bu kanaatin hayli abartılı olduğunu, servetinin ve ihtişamlı yaşantısının siyasi kariyerinin iniş ve çıkışlarına göre değişim geçirdiği ve de ömrünün sonlarına doğru borç batağına saplandığı ortaya konmuştur.

Hüsrev Paşa'nın kariyeri ve karakteri, aslında tam anlamıyla, geçiş dönemini ve Tanzimat'ın ikili-dual yapısını karakterize etmektedir. Bir taraftan reform sürecinin en önemli kurumlarının başında iken, diğer taraftan bu dönemde konan yeni kanun ve nizamlara muhalefeti sebebiyle yargılanarak hüküm giymesi ilgi çekicidir. Sadaretinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte, sistemli, çerçevesi belirli bir değişim ve dönüşüm hareketinin başlatılmasının ilk kurbanı da kendisi olmuştur.

Siyasi tarih konusunda, vakanüvis tarihlerinde verilmeyen bir takım önemli ayrıntılar, arşiv vesikalarıyla ortaya konmuş ve böylece bu alandaki bilgilerimiz genişlemiştir. Fransızların ihracından sonra Mısır'da Kölemenlere karşı verilen mücadelenin başarısızlık nedenleri, liderlerinin kaleminden Kölemenlerin merkezden talepleri, Rumeli cephesinde Sırp isyanlarının bastırılmasında yaşanan aksaklıklarda kişisel hataların rolü, İran'la doğuda yaşanan savaşlarda bölgedeki aşiret yapısının ve konar-göçerlerin önemli rol oynadığı, Mora isyanında Osmanlı-Mısır ortak askeri harekatının başarısızlığında kişisel çekişmelerin başrolü oynadığı bizzat tarafların kaleminden çıkan belgeler eşliğinde işlenmiştir.

Çalışma sonunda elde edilen bir takım bulgular, sadece tarih bilimi için değil, Sanat Tarihi, Bilim ve Kültür Tarihi açısından da yeni bilgiler getirirken, tekrarlana gelen mevcut hatalı bilgiler tashih edilmiştir. Örneğin Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı ve bir kısmı günümüze ulaşmayan çeşmeler ile tekkesi ve kütüphanesine dair yanlış kısmen de eksik bilgiler, yine arşiv vesikaları ve vakfiyesine istinaden tashih edilmiştir.

Hüsrev Paşa'nın Gulam Sistemi'nin son büyük temsilcisi oluşu da önemli ancak bir o kadar da ihmal edilmiş bir hususu öne çıkarmamızı sağlamıştır. Devlet adamlarının sarayı örnek alarak Enderun Mektebi'nin küçük bir modelini konaklarda teşkil etmeleriyle, konaklar siyasi hizip merkezi haline dönüşmeye başlamıştır. Burada hususi hocalar nezaretine yetiştirilen kulların kulları, Hüsrev Paşa örneğinde çok belirgin olarak görüldüğü üzere, devlet adamlarının iktidarını sürekli kılan önemli etkenlerdendi. Saraya damat vermek suretiyle taçlandırılan bu süreç, kadro hareketi ile bu devrin siyasi hiziplerinin tanımlanması bakımından son derece önemlidir.

Bu çalışmayla bir asırlık ömrüyle Hüsrev Paşa şahsında, XVIII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyılın ortalarına dek siyasi tarih yanında, onun kişisel özellikleri, evlilikleri, cariyeleri, gündelik yaşamı, fiziki özellikleri kısaca, bu devre ait bir insan tipi, kimi zaman kendi kaleminden çıkan satırlarla, kimi zaman da bu dönemi idrak edenlerin kaleme aldıkları eserlerle ortaya konmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

a. Ali Emiri Tasnifi

- III. Selim
- IV. Mustafa
- II. Mahmut

b. Babıali Evrak Odası (BEO)

- Sadaret Amedî Kalemi (A. AMD)
- Sadaret Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (BEO, A. DVN.MHM)
- Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi (BEO, A. DVN)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, De'âvi (BEO, A. MKT. DV)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme (BEO, A. MKT. MHM)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vâlâ (BEO, A. MKT. MVL)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir (BEO, A. MKT. NZD)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilâyât (BEO, A. MKT. UM)

c. Cevdet Tasnifi

- Adliye (C. ADL)
- Askeriye (C. AS)
- Bahriye (C. BH)
- Dahiliye (C. DH)
- Hariciye (C. HR)
- Maliye (C. ML)
- Nafiâ (C. NFA)
- Tımar (C. TMR)
- Zaptiye (C. ZP)

d. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT)

e. İrâde Tasnifi

- Dahiliye (İ. DH)
- Hariciye (İ. HR)
- Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)

f. Ayniyat Defterleri,

nr. 725

g. Kanunname-i Askeri Defterleri, (KAD)

nr. 1, 2, 3, 6.

h. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

nr. 8176, 9002, 9338, 9348, 23081.

i. Mühime Defterleri,

nr. 233

j. Mühime Mektûmî

nr. 7, 9.

k. Tahvil Kalemi Defterleri

Atik Vüzera, nr. 39, 53.

m. Yıldız Tasnifi

- Yıldız Esas Evrakı (YEE)
- Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y. MTV)
- Perakende Evrakı (Y. PRK)

2- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Ankara.

nr.747, s.214-217, 1270 Tarihli Vakfiye

3- Şer'iyye Sicilleri, İstanbul

- İstanbul Mahkemesi
- Galata
- Kasımpaşa
- Tophane
- Yeniköy

B. GAZETELER

Takvîm-i Vekâyi'

C. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

ABDURRAHMAN ŞEREF, **Tarih Musahabeleri**, İstanbul 1339.

ADIVAR, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991.

AĞIN, Ahmet, "Eyüp Sultan Kütüphaneleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, X, 1971.

AHMED CEVAD, **Tarih-i Askeri-i Osmânî**, I, İstanbul 1299.

_____, **Tarih-i Askeri-i Osmânî** , IV, İ.Ü.Ktp., TY. nr. 6127.

AHMED CEVDET PAŞA, **Ma'rûzât,** haz: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980,

_____, **Tarih,** I-XII, İstanbul 1309.

_____, **Tezakir,** 1-12; 40 Tetimme, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991

AHMED LÜTFİ EFENDİ, **Tarih**, I-VII, İstanbul 1290-1306; VIII, Abdurrahman Şeref neşri, İstanbul 1328; IX, Münir Aktepe neşri, İstanbul 1984.

AHMED MUHTAR, **1244-1245 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi**, Ankara 1928.

AHMED MÜFİD, **Tepedelenli Ali Paşa,** İstanbul 1324.

AHMED RIF'AT, **Verdü'l-Hadâ'ik**, taşbasması tarihsiz, Freiburg 1970.

AHMET RASİM, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, IV, İstanbul 1328-1330.

AKAKUŞ, Recep, **Eyüp Sultan ve Mukaddes Emanetler,** İstanbul 1973.

AKALIN, Şehabettin, "Mehmet Namık Paşa", **Tarih Dergisi**, VII (1952), s.127-146.

AKÇURA, Yusuf, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, Ankara 1988.

AKSOY, Bülent, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Musiki ve Batılılaşma", **TCTA**, C.V., s.1212-1236.

AKTEPE, M. Münir, "Tuzcuoğulları İsyanı", **Tarih Dergisi**, C.III, S:5-6 (Eylül 1951-Mart 1952), İstanbul 1953, s.21-52.

AKYILDIZ, Ali, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul 1993.

_____, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", **İslam Araştırmaları Dergisi**, II, İstanbul 1998, s.209-222.

_____, "Sultan II. Mahmut'un Hastalığı ve Ölümü", **Türk Kültürü İncelemeleri, Dergisi,** 4, s.49-84.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 2001.

ALİ FUAD, **Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye**, İstanbul 1928.

ALİ RIZA BEY, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2001.

ALİ RIZA-MEHMED GALİB, **XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali**, I-II.Yay: Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977.

ALTUNDAĞ, **Şinasi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı**, Ankara 1945.

_____, "Mehmet Ali Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C.VII, s.566-579.

ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih Dersleri**, 1789-1919, Ankara

_____, **XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1997.

AYAR, Mesut, **Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Bektaşi Tarikatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nufus Tahrirleri", **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989, Bildiriler**, İstanbul 1990, s.81-106.

ARAİ, Masami, "Tanzimat'tan Sonra Batıya Gönderilen Türk Öğrencileri ve Bunlar Üzerinde Yapılacak Araştırmaların Önemi", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, Bildiriler**, Ankara 1991, s.281-285.

BANAC, İvo,"Natıonalism in Serbia", Balkans, **-A Mirror of the New İnternational Order-** Ed. G. Göksu Özdoğan, Kemali Saybaşılı, İstanbul 1995, s.133-159.

BANDIRMALIZÂDE, Seyyid Ahmed Münîb, **Mecmu'-i Tekâya**, İstanbul 1307.

BAYKARA, Tuncer, "Osmanlı Reformlarının İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, (1995), s.1-11.

_____, "Asakir-i Mansurenin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi, ", **I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, II, Ankara 1983, s.101-109.

BAYSUN, Cavit, "Ali Paşa, Tepedelenli", **İslam Ansiklopedisi**, I, s.343-348.

_____, "Mustafa Reşit Paşa", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.723-746.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, Kısım II, Ankara 1991.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978.

BEYDİLLİ, Kemal, **Osmanlı Döneminde Askeri İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, İstanbul 2001.

_____, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul 1995.

_____, "Hünkâr İskelesi Anlaşması", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XVIII, s.488-490.

_____, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Hayeti Hakkında", **İ.Ü. Tarih Dergisi**, XXXII (Mart 1979), s.481-494.

_____, "Islahat", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XIX, s.170-185.

_____, "Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**,I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s.76-77.

_____, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", **İlmi Araştırmalar**,VIII, İstanbul 1994, s.25-64.

_____, "M. Emin Rauf Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XXVIII, s.465-467.

_____, "1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında", **150. Yılında Tanzimat, Aydınlar Ocağı Açıkoturumlar Dizisi, VII**, İstanbul 1990, s.21-29.

BIYIKLI, Mustafa: "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları", **Türkler Ansiklopedisi**, XII, Ankara 2002, s.730-740.

BİLSEL, Cemil, "Tanzimatın Harici Siyaseti", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.661-722.

BÖREKÇİ, M. Çetin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi**, İstanbul 2001.

CABİ ÖMER EFENDİ, **Cabi Tarihi**, I, Yay. M. Ali Beyhan, Ankara 2003.

CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, İstanbul 1993.

CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul 1986.

CUNBUR, Müjgan, "Tanzimat Kütüphaneleri", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, Bildiriler, s.403-408.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991.

_____, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kurulması", **AÜDTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**,VIII-XII, (1975), s.63-75.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi", **Askeri Tarih Bülteni**, S: 18; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,V, (1753-1908), Ankara 1984, s.189-201.

_____, "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869), **I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, II, Ankara 1983, s.92-96.

ÇAKIN, Naci- ORHON, Nafiz, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, III/5 (1793-1908), Ankara 1978.

ÇEÇEN, Kazım, **Taksim ve Hamidiye Suları**, İstanbul 1992.

ÇETİN, Atilla, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği**, İstanbul 1998.

_____, "Hüsrev Paşa Kütüphanesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XIX, s.51-52.

ÇOKER, Fahri, **Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler**, Ankara 1994.

DAKİN, Douglas, **British and American Philhellens During the War of İndependence, (1821-1833),** Salonika,1955.

DANİŞMEND, İ.Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, İstanbul 1961.

DARENDELİ HASAN İZZET, **Ziyânâme**, Haz: M. İlkin Erkutun, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.

Defter-i Kütüphane-i Hüsrev Paşa, İstanbul, ty, Mahmut Bey Matbaası.

DEMİRİZ, Yıldız, **Eyüp'te Türbeler**, Ankara 1989.

DENER, Halit, **Süleymaniye Umumi Kütüphanesi**, İstanbul 1957.

DİRAULT, Edouard, **Şark Meselesi**, Çev: Nafiz, İstanbul 1328

DOĞDU, Zuhal Çetiner, "Kışla Mimarisi" **Türkler Ansiklopedisi**, C.XII, s.178-189.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.X, XI, Ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayıevi, İstanbul 1989.

DURSUN, Haluk, A., "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî-Himaye Usulü", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, IV, s.1-12.

EBÜZZİYA, Ziyad, **Şinasi**, Yay. Hüseyin Çelik, İstanbul 1997.

ECER, A. Vehbi, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", **IX. TTK Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Bildiriler**, III, s.1229-1237.

EGEMEN, Affan, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri**, İstanbul 1993.

EMECEN, Feridun, "Cezzar Ahmet Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.VII, s.516-518.

_____, "Bulut Kapan Ali Bey", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.II, s.383-384.

_____, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, 1999, s.83-90.

_____, "İki Osmanlı Ricâlinin Resmi Hayatlarının Kaynaklarına Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, S.XVII, 1997, s.91-97.

EMİL, Birol "Namık Kemal'in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet, Medeniyet, İrade", **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, İstanbul 1988, s.11-24.

ENGELHARDT, E.Ed, **Türkiye ve Tanzimat, (Devlet-i Osmaniyyenin Tarih-i Islahatı (1826-1882)**, Çev. Ali Reşad İstanbul 1328.

EREMYA ÇELEBİ KMÜRCİYAN, **İstanbul Tarihi, (XVII. Asırda İstanbul Tarihi)**, Yay. Hrand Andreasyan-Kevork Pamukciyan, İstanbul 1988.

EREN, A.Cevat, **Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek**, İstanbul1965.

_____, "Tanzimat", **İslam Ansiklopedisi**, C.XI, s. 709-765.

(ERGİN), Osman Nuri, **Türkiye Maârif Tarihi**, I-V, İstanbul 1977.

_____, **İstanbul Şehreminleri**, İstanbul 1927.

_____, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, I-II yay: İBB, Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.

ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri, I (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları), Ankara 1953.

ESAD EFENDİ, **Üss-i Zafer**, İstanbul 1293.

_____, **Vak'ânüvis Es'ad Efendi Tarihi**, Nşr. Ziya Yılmazer, İstanbul 2000.

ESMER, A, Şükrü, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1944.

EYÜP SABRİ PAŞA, **Tarih-i Vehhâbiyân**, İstanbul 1296.

FİNDLEY, Carter V, **Bureaucratic Reform in The Otoman Empire, The Sublime Porte (1789-1922)**, Princeton, 1980.

GALİTEKİN, A.Nezih, **Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin Camileri**, İstanbul 2003.

GAZİMİHAL, M. Ragıp, **Türk Askeri Mızıkaları Tarihi**, İstanbul 1955.

_____, **Türkiye Avrupa Musiki Münasebetleri**, İstanbul 1939.

_____, **Yüzyıllar Boyunca Mehterhane ve Türk Müzik Kalkınışı**, İstanbul 1957.

GENCER, Ali İhsan, **Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)**, İstanbul 1985.

_____, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıb Mektebi", **Tarih Dergisi**, XXX (Mart 1977, s.301-309.

GOLOĞLU, Mahmut, **Trabzon Tarihi**, Ankara 1975.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Sekban", **İslam Ansiklopedisi**, C.X, s.327.

_____, "Nizâm-ı Cedit", **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, s.**309-318.**

GÖVSA, İ. Alaaddin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul, t.y.

_____, **Meşhur Adamlar Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul 1935.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, **İ.Ü.Ed.Fak.Tarih Dergisi**, C.II, S:3-4 Eylül 1950-Mart 1951, İstanbul 1952, s.35-51.

_____, "Hüseyin Paşa, Küçük", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XIX, s. 6-8.

GRAEBNER, Norman A., **İdeas and Diplomacy,** New York 1964.

HAJEK, A, "Sırbistan", **İslam Ansiklopedisi**, X, s.556-566.

HEYD, Uriel: "Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmut II", **Scripta Hieresolymitana**, IX, Jerusalem, 1961, s.63-96.

HALAÇOĞLU, Ahmet, **Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri**, İsparta 2001.

HASKAN, M. Nermi, **Eyüp Tarihi**, I- II, İstanbul 1993.

HATİPOĞLU, M. Murat, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara 1988.

HIZIR İLYAS AĞA, **Tarih-i Enderûn**, İstanbul 1276.

HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Ankara 1991.

HOLT, P. M.,"Mısır Memlüklerinden Bulut Kapan Ali Bey",Çev. Nesrin Moralı, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, S:2 (Şubat 1979), s.40-46.

HÜN, İhsan, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, İstanbul 1952.

IORGA, N., Osmanlı Tarihi, V, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1948.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin-KAÇAR, Mustafa, "II. Mahmut'un Mekteb-i Tıbbiye Ziyaretinde İrad Ettiği Nutkun Hangisi Doğrudur", **Tarih ve Toplum**, C.XIV/83 (190), s.44-48.

İNAL, M. Kemal, **Son Sadrazamlar**, II, İstanbul 1982.

İNALCIK, Halil, "Hüsrev Paşa, Koca" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XIX, s.41-45.

_____, "Ghulam", **Eİ²** vol. II, s.1085-1091.

_____, "Mehmed, Hüsrev Paşa ", **İslam Ansiklopedisi**, 5/I s.609-616.

_____, "Khosrew Pahsa" **Eİ²** vol. V, s.35-36.

İNKAYA, **Güzide, Mahmut II. Devrine Ait İsyanlar Serisinden Tekelioğlu İbrahim Beyin İsyanı (1812-1814)**, İ.Ü. Ede. Fak. Tarih Bölümü Bitirme Tezi, İstanbul 1942.

İstanbul Su Külliyatı, C.XI, Vakıf Su Defterleri, Kırk Çeşme Suları, I, (1792-1912), İBB, İski yayınları, Ed. Ahmet Kal'a, İstanbul 1999.

KAÇAR, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları, E. İhsanoğlu'na Armağan**, İstanbul 1995, s.209-225.

KÂMİL PAŞA, **Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, II-III, İstanbul, 1327.

KARAL, E. Ziya, **Fransa Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, (1797-1802)**, İstanbul 1938.

_____, **III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları**, İstanbul 1942.

_____, **Osmanlı Tarihi**, V-VI , Ankara 1988.

_____,"Tanzimat Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", **Tarih Vesikaları**, C.I, S.1 (1941), s.45-65.

_____, "İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Hakkında Vesikalar, 1798-1805", **Tarih Vesikaları**, C.I, S:2, s.123-134..

_____, "Mehmet Namık Paşa'nın Hal Tercemesi (1804-1892), **Tarih Vesikaları**, C.II (1942), s.220-227.

_____, "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri" **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.13-30.

_____,"Zarif Paşa'nın Hatıratı (1816-1862), **Belleten**, IV (1940), S.16, s.443-494.

KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara 1985.

KAYRA, Cahit-ÜYEPAZARCI, Erol, **II. Mahmut'un İstanbul'u-Bostancıbaşı Sicilleri**, İstanbul 1992.

KAZICI, Ziya, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987.

KOÇU, Reşat Ekrem, "Bostan İskelesi Çeşmesi" , **İstanbul Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1971, s.3012.

_____, "Tarih Boyunca Fes", **Hayat Tarih Mecmuası**, I, (Şubat 1972), s.14-19.

KODAMAN, Bayram-ALKAN, Ahmet Turan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa", **150. Yılında Tanzimat**, Ed. H. Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 1-10.

KRAMERS, J.H., "Mısır", **İslam Ansiklopedisi**,VIII. s.242-250.

KUNT, İ. Metin, "Kulların Kulları", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, vol. III (1975), s.27-37.

_____, "Ethnic-Regional Solidarity in the Seventeenth Century Otoman Establishment", **IJMES**, V, (1974), s.233-239.

KURAN, Ercüment: **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri** (1793-1821), Ankara 1968.

_____, "Sultan II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, (28-30 Haziran 1989) Bildiriler**, İstanbul 1990, s.107-111.

_____, "Türk Ordusu ve Batılılaşma", **Türk Kültürü Dergisi, Ordu Sayısı**, S.22 (1964), s.11-13

Kuleli Askeri Lisesi Tarihi, İstanbul 1985.

KURAT, A.Nimet, **Türkiye ve Rusya, (1798-1919)**, Ankara 1970.

KURTOĞLU, Fevzi: **Yunan İstiklal Harbi ve Navarin Muharebesi**, I-II, İstanbul 1944.

KUT, Günay-BAYRAKTAR, Nimet, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara 1984.

KUTLUOĞLU, M. Hanefi, **The Egyptian Question 1831-1841**, İstanbul 1998.

KÜÇÜK, Cevdet, "Hurşid Ahmed Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.XVIII, s.395-396.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Vekâyi'nüvîs Makaleler**, İstanbul 1994.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansûre", **İÜ.Ed.Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi**, XII (1981-1982), Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı, s.127-157.

_____, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, XIII, s.481-520.

_____, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kıyafeti ve Malzemesinin Temini Meselesi", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan**, İstanbul 1981, s.519-605.

_____, "Redif Askeri Giderlerini Karşılamak Üzere Alınan Bir Vergi: "İâne-i Cihâdiye", I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II, Ankara 1983, s.145-169.

_____, "Ulaştırma ve Posta Hizmetleri" **Osmanlı Devleti Tarihi**, II, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.600-605.

LEVY, Avigdor, "The Officer Corps in Sultan Mahmut's New Otoman Army", **IJMES**, II (1971), s.21-39.

_____, "The Otoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", **Asian and African Studies**, VII, s.13-39.

MAC FARLANE, Charles, **Costantinople in 1828, A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital**, vol.II, London, 1829.

MAHMUD CELALETTİN PAŞA, **Mir'ât-ı Hakîkât**, Yay. İsmet Miroğlu, İstanbul ty

MAHMUD ŞEVKET PAŞA, **Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi**, II, İstanbul 1321.

MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, II, çev: Server Tanilli, İstanbul 1995.

MEHMED ATÂ EFENDİ, **Tarih-i Atâ (Enderun)**, I-V, İstanbul 1292-93.

MEHMED HAFİD, **Sefinetü'l- Vüzerâ**, Yay: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1952.

MEHMED HASİB, **Ruzmerre, Mehmed Hasib Ruznamesi** (1768-1781), Haz. Süleyman Göksu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

MEHMED SELAHADDİN, **Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyyesi**, İstanbul 1306.

MEHMED SÜREYYA, **Nuhbetü'l-Vekâyi'**, İstanbul 1290.

_____, **Sicill-i Osmânî veya Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, I-IV, İstanbul 1308-1316.

MEHMET ESAD, **Mir'ât-ı Mekteb-i Mühendishâne**, İstanbul 1896.

MEHMET MEMDUH, **Mir'at-ı Şu'ûnât**, İzmir 1328.

_____, **Esvâtu's-Sudûr**, İzmir 1328.

MOLTKE, Helmut von, **Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1969.

MORDTMANN, J.H: "Hüseyin Paşa, Küçük", **İslam Ansiklopedisi**, V/I, s.654-655.

Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, VI, Güven Yayınevi, İstanbul 1971.

MUMCU, Ahmet, **Osmanlı Devletinde Rüşvet- Özellikle Adlî Rüşvet-**, Ankara 1969.

MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netâicu'l- Vukû'ât**, IV, İstanbul 1327.

_____, **Netâicu'l-Vukû'ât**, , III-IV, nşr. Neşet Çağatay, Ankara 1992.

MUTLU, Şamil, **Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Öahmut'un Edirne Seyahati: Mehmet Dânîş Bey ve Eserleri**, İstanbul 1994.

NASSİ, G, "1799 Akka Savunması ve Cezzar Ahmet Paşa", **Tarih ve Toplum**, S:82 (1990), s. 24-28.

NAZIM, **İstanbul Vilâyeti Şehremânetine Evkaftan Devr Olunan Sular**, İstanbul 1341.

OLİVİER, **Türkiye Seyahatnamesi, 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, Çev. Oğuz Gökmen, Ankara 1977.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 1987.

_____, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 1982.

_____,"Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", **Askeri Tarih Bülteni**, S:27 (Ağustos 1989), s.15-21.

_____, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Ankara 2000, s. 441-449.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hassa Ordusunun Temeli Muallem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı, Kuruluşu ve Teşkilatı, **İ.Ü. Ede.Fak. Tarih Dergisi, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı**, S:34, 1983-4, s.347-396.

_____, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, İzmir 1995, s.13-39.

_____, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, III, s.457-8.

_____, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, I, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s.356-359.

_____, "Bâb-ı Seraskeri", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.IV, s.364.

_____, "Hâlet Efendi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.XV, s.249-251.

_____, "Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı" **Türkler Ansiklopedisi**., X, Ankara 2002, s.107-121.

ÖZDENİZ, Engin, **İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri**, İstanbul 1995.

ÖZKAYA, Yücel: "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", **III. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Bildiriler**, Ankara 1986, s.114-133.

ÖZTUNA, Yılmaz, "Mehterhane", "Donizetti Paşa", "Mızıka-yı Hümayun", **Türk Musiki Ansiklopedisi**, I-II, İstanbul 1969.

PAKALIN, M. Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, İstanbul 1942.

_____, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, İstanbul 1993.

_____, **Tanzimat Maliye Nazırları**, I, İstanbul, Tarihsiz.

PALLİS, A., **Greek Miscellany**, Athens 1964i

PARLA, Jale, **Efendilik Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul 1985.

PLOMER, William, **Yanya Sultanı**, Çev. Murat Belge, İstanbul 1972.

POULTON, Hugh, **Balkanlar**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul 1993

RAGIP RAİF-R. AHMED, **Babıali-Hariciye Nezareti Mısır Meselesi**, İstanbul 1334.

RÂMİZ PAŞA-ZÂDE Mehmed İzzet, **Harîta-yı Kapudânân-ı Deryâ**, İstanbul 1285.

REED, Haward A, Ottoman Reforms and Janissaries: The Eşkenci Layihası of 1826" **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ed. Halil İnalcık, Ankara 1980, s.193-198.

RIZA TAHSİN, **Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye**, Dersaadet 1328-1330.

RANDOLPH, Bernard, **Ege Takımadaları –Arşipelago-** çev: Ümit Koçer, İstanbul 1998.

SAĞLAMDEMİR, İlmihan, **Mecmuâ-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı Sânî**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

SALEM, A. Muhammed, **Mısır Uleması (1798-1848)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE., İstanbul 1996.

SALIŞIK, Selahattin, **Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya Cemiyeti**, İstanbul 1968.

SANAL, Haydar, **Mehter Musikisi**, İstanbul 1964.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, (1838-1868)**, Ankara 1994.

_____, "Tanzimatın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)", **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler**, İstanbul 1990, s.127-145.

_____, "Meclis-i Vâlâ' yı Ahkâm-ı Adliye (1838-1876)" **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXVII, I-II, 1989, s.265-276.

SEYYİD M. Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyaleti**, İstanbul 1990.

_____, "Mısır Eyaletinde Osmanlı Nizamının Kuruluşu", **Osmanlı**, I, Ankara 1999, s.289-307.

SEZER, Hamiyet, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)", **AÜDTCF,Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXX, (1998), s.215-237.

SHAW, Stanford J, "XIX. yy. Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri", Çev. Püren Özgören, **Tarih ve Toplum**, S.76, s.11-16; S.77 Mayıs 1990, s.40-47.

SLADE, Adolphus, **Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile Yaptığı Karadeniz Seyahati**, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945.

SOREL, Albert, **Avrupa ve Fransız İhtilali**, V, Çev. Nihat Sırrı Örik, İstanbul 1951

SOYSAL, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Ankara 1964.

SÖZEN, Zeynep, **Fenerli Beyler-110 yılın Öyküsü- (1711-1821)**, İstanbul 2000.

SÜLEYMAN NUTKİ, **Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye**, İstanbul 1307.

ŞAKİR ŞEVKET, **Trabzon Tarihi**, Yay. İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001.

ŞANİ-ZÂDE, ATAULLAH MEHMED EFENDİ, **Tarih**, I-IV, İstanbul 1290-91.

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., "Atiye Sultan", **Resimli Tarih Mecmuası**, İstanbul 1952, III/125, s.1200-1202.

ŞEMSEDDİN SÂMİ, **Kâmûsu'l-A'lâm**, III, İstanbul 1308.

ŞEN, Adil, **Osmanlıda Dönüm Noktası, III. Selim Hayatı ve Islahatları**, Ankara 2003

ŞİMŞİR, Bilal N, **Ege Sorunu, Belgeler (1912-1913)**, I, Ankara 1989.

ŞİRİN, Veli, **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik**, İstanbul 2002.

ŞİRVANÎ FATİH, **Gülzâr-ı Fütûhât**, Yay. M. Ali Beyhan, İstanbul 2001

ŞİŞMAN, Adnan,**Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri**, (1839-1876), Ankara 2004.

TANIŞIK, İ. Hilmi, **İstanbul Çeşmeleri**, I, İstanbul 1943.

TANMAN, Baha, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. XIX, s.48-49.

_____, "Hüsrev Paşa Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV, s.109-110.

TANPINAR, A. Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1982.

TEKİNDAĞ Şehabettin, "Cezzar Ahmet Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C. III, 156-158.

_____, "Halet Efendi", **İslam Ansiklopedisi**, C.V/1, s. 123-125.

TEKTAŞ, Nazım, **Sadrazamlar- Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı**, İstanbul 2002.

TUKİN, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1947.

TUNCER, Hüner, **Metternich' in Osmanlı Politikası**, Ankara 1996.

TURAN, Şerafettin, "II. Mahmut'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, Bildiriler**, İstanbul 1990, s.113-125.

_____, "Edirne Anlaşması", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.X, s.442-443.

_____, "Pertev Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, s.554-556.

TURSAN, Nurettin, **Yunan Sorunu**, İstanbul 1980.

TÜRKÖNE, Mümtazer, **Osmanlı Modernleşmesinin Kökenleri**, İstanbul 1995.

UBİCİNİ, H.A, **1855'de Türkiye**, Çev. Ayda Düz, I, İstanbul 1977.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985.

ULUÇAY, Çağatay-KARTEKİN, Enver, **Yüksek Mühendis Okulu**, İstanbul 1958.

UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara 1992.

_____, "Hüsrev Paşa'nın İran Elçisi Hudâdad Han Hakkında Bir Arz Tezkeresi", **Tarih Vesikaları**, C.I, S.5, s.369-373.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, İstanbul 1942.

_____, "Nizam-ı Cedit Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", I-II, **Belleten**, XXXV/138, Nisan 1971, s. 245-302; XXXV/139, Temmuz 1971, s.409-451.

_____, "Asâkir-i Mansûreye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazamın Takriri ve II. Mahmut'un Hatt-ı Hümayunu", **Belleten**, XVIII/70, Nisan 1954, Ankara 1954, s. 223-230.

ÜLKER, Nemci, "XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır Seferi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IX, İzmir 1994, s.1-30.

ÜNVER, Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Bazı Notlar", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.933-966.

YAZICI, Nesimi, **Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatı (Tanzimat Devri)**, yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1981.

_____, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992, s.139-209.

VELİDEDEOĞLU, H. Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.139-209.

WALLACH, Jehuda L. **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)**, Çev. Fahri Çeliker, Ankara 1985.

WİNTER, Michael, **Egyptian Society under Otoman Rule 1517-1798**. London 1992.

WOODHOUSE, C.M., **The Philhellens**. London/Athens, 1977.

EKLER

I- Hüsrev Mehmet Paşa'nın Serasker iken yapılmış bir resmi.
Askeri Müze koleksiyonundan alınmıştır

II- Hüsrev Paşa'nın bir başka resmi.
Tanzimat I, İstanbul 1940, adlı eserin Ekler kısmından alınmıştır

III- Hüsrev Paşanın girişimiyle
Avrupa'ya gönderilen İlk Osmanlı Öğrencileri

ÖZGEÇMİŞ

01.10.1971'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı ilde tamamladı. 1994'te Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek Lisans eğitimini, yine Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda, *Prizren İttihad Cemiyeti ve Faâliyetleri (1877-1881)* konulu tez ile tamamladı. Bir yıl Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liselerde öğretmenlik yaptıktan sonra, 1995 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak girdi. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'nde Doktora eğitimine başladı. Evli ve bir kız babasıdır.